

SAVAŞ GANİMETLERİ

AMERİKAN
SİLAH TİCARETİNİN
İNSANİ BEDELİ

JOHN TIRMAN

JOHN TIRMAN: John Tirman Time dergisinde muhabir olarak çalıştı ve Sorumlu Bilim İnsanları Birliği'nde kıdemli editörlük ve iletişim yöneticiliği yaptı. Daha sonra, merkezi Washington'da bulunan ve nükleer savaşın önlenmesi ile ihtilafların şiddet-içermeyen yollarla çözümlenmesini hedefleyen Dünya Barışı İçin Winston Vakfı'nda 10 yıl boyunca yönetici müdür olarak çalıştı. Bundan sonra, Washington D.C., Sosyal Bilim Araştırma Konseyi Dairesi'nde program yöneticiliği yaptı. John Tirman halihazırda Massachusetts Institute of Technology'ye (MIT) bağlı Uluslararası Araştırmalar Merkezi'nde (CIS) yönetici müdür olarak görev yapmaktadır. John Tirman dış politika alanında pek çok eseri bulunan bir siyaset bilimcisidir.

Yazarın kitapları şunlardır: *"The Fallacy of Star Wars" (1984)* ve *"Spoils of War: The Human Cost of America's Arms Trade" (1997)*. *"Savaş Ganimetleri: Amerika'nın Silah Ticaretinin İnsani Bedeli"* kitabı, John Tirman'ın Türkçe'de yayınlanan ilk eseridir.

Savaş Ganimetleri
Amerikan Silah Ticaretinin İnsani Bedeli
John Tirman

Türkçesi: Taylan Doğan-Aysel Yıldırım

Aram Yayıncılık: 107
© Aram Yayıncılık
Aram Yayıncılık: Nisan 2005

Yayına Hazırlayan: Ömer F. Kurhan
Kapak Tasarımı: Fatih Taş

Baskı ve Cilt: Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.
C Blok No: 215-216
Topkapı İstanbul

ISBN: 975-8242-107

Aram Yayıncılık
www.aramyayincilik.com
Cemal Nadir Sok. No: 18/305
Cağaloğlu İstanbul
Tel: (0212) 514 82 78
Fax: (0212) 514 82 69

John Tirman

Savaş Ganimetleri
Amerikan Silah Ticaretinin İnsani Bedeli

Türkçesi:
Taylan Doğan-Aysel Yıldırım

Aramtoplum

İÇİNDEKİLER

SAVAŞ GANİMETLERİ

I. KISIM

1. TRAJEDİNİN YÖRÜNGESİ.....	13
2. BATT'NIN İSLAM İLE KARŞILAŞMASI.....	21
3. NIXON'IN "YENİ DİPLOMASİSİ".....	33
4. İRAN ÖRNEĞİ.....	40
5. CONNECTICUT, SİKORSKY VE ASKERİ HELİKOPTERİN YÜKSELİŞİ.....	53
6. WASHINGTON POLİTİKASININ İKİ KÜLTÜRÜ.....	71
7. TÜRK SEÇENEĞİ.....	80

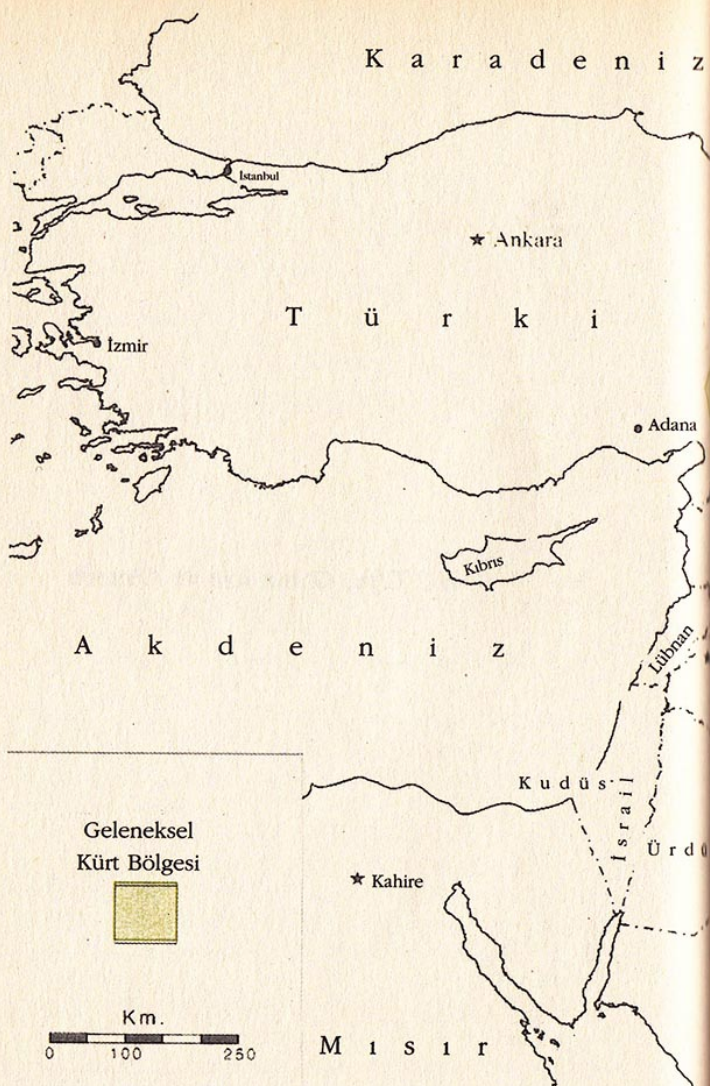
II. KISIM

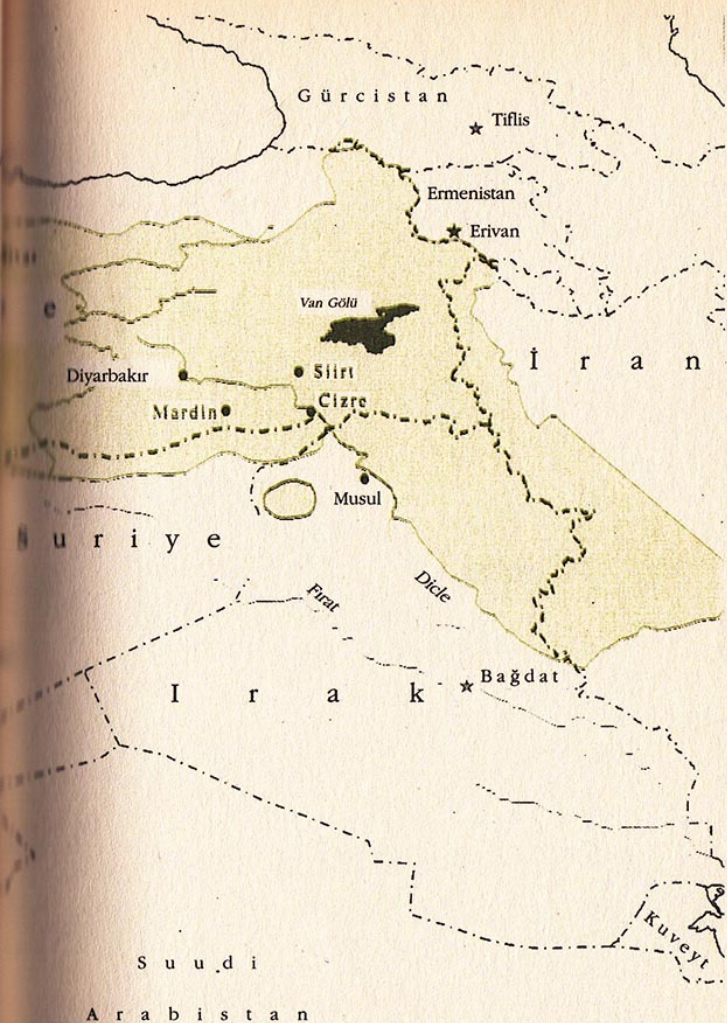
8. REAGAN YENİDEN SİLAHLANIYOR.....	101
9. KARA ŞAHİN'LE BİR AŞK İLİŞKİSİ.....	107
10. UĞRUNDA ÖLMEMEYE DEĞECEK BİR PAZAR BİRİNCİ KÖRFEZ SAVAŞI.....	117
11. SİLAH SATIŞI DALGASININ ÜZERİNDE SÖRF YAPMAK.....	132
12. ŞAHİN TÜRKİYE'YE GİDİYOR.....	144
13. TÜRKİYE'NİN KENDİ KENDİSİYLE SAVAŞI.....	153

III. KISIM

14. REAGAN'IN MİRASI.....	171
15. ON YILIN ANLAŞMASI – I. BÖLÜM.....	176
16. İKİNCİ KÖRFEZ SAVAŞI.....	194
17. CONNECTICUT SAVUNMAYA BAĞIMLILIĞININ BEDELİNİ ÖDÜYOR.....	208
18. ON YILIN ANLAŞMASI – II. BÖLÜM.....	218
19. SAVUNMA HARCAMALARINDAKİ KESİNTİYLE BAŞ ETMEK.....	235
20. YENİ MELODİ, AYNI DANS – WASHINGTON, 1993 –1995.....	247
21. TÜRKİYE'DEKİ AMERİKALILAR.....	264
22. STRATFORD DARBE YİYOR.....	275
23. KORKUNÇ BEDEL: TÜRKİYE'NİN "BEYAZ SOYKIRIMI".....	292
24. AHLAKİ DENKLEM.....	319
SONSÖZ ve TEŞEKKÜR.....	329
NOTLAR ve KAYNAKLAR.....	331
İNDEKS.....	347

N.Z.T.'ye, O'nun için ve O'nunla

I. KISIM

TRAJEDİNİN YÖRÜNGESİ

Arazi engebeli; vadilere ve sarp tepelerin bayırlarına küçük köyler yerleşmiş. Bir dizi helikopter düzen içinde tepelerin arasına dalıyor, isyancı güçlere ait küçük kabileleri ve kamp yerlerini arıyor. Helikopterlerin kabinlerindeki askerler tam teçhizat savaşa hazır durumdalar. Aralarından biri bölgeyi helikopterin ambar ağzına oturtulmuş makinalının nişangâhından gözlüyor; düşman kamplarının üzerine dakikada binlerce mermi yağdırmaya hazır. Filo komutanı isyancıların barındığından şüphelendiği küçük bir köyü seçiyor ve pilota yakındaki bir çayırılık arazi üzerinde asılı kalmasını emrediyor. Helikopter, yerden 30–40 metre yükseklikte, koyunları ve çobanı korkutuyor; ardından panik içinde oraya buraya dağılan şaşkın hayvanların üzerine ateş açıyor. Bitişigindeki ormana yangın çıkaran patlayıcılar fırlatıyor, patlayıcılar ormanı anında alevler içinde bırakıyor. Helikopterlerden ikisi, köy okulunun avlusuna iniyor. Helikopterden bir subay çıkıyor ve megafonla köy halkını okulda toplanmaya çağırıyor. Sorgulama yapılacak, diye bağıyor. İsyancılar bulunmalı. İşbirlikçiler cezalandırılmalı.

Köylüler denileni yapıyor. Bu dehşeti, aynısını yaşamış ve pek uzak olmayan diğer köylerde oturan akrabalarından duymuşlar. Güneşin kavurduğu sıcak avluda toplanıyorlar. Erkekler sorgulanmak, suçlanmak, dövülmek ve aşağılanmak üzere teker teker okula alınırken, dışarıdakiler saatlerce ayakta bekliyorlar. Terörist misin? Teröristlere ekmek verdin mi? Teröristler için silah saklıyor musun? Senin amcan hapiste, değil mi? Hüküm giymiş bir terörist, değil mi? Buraya en son ne zaman geldiler?

Helikopterlerden inen askerler artık boş olan evlerin altını üstüne getiriyor, "kanıt" arıyor ve rastgeldikleri kıymetli eşyalara – bir saat, bir altın takı – el koyuyorlar. Sorgulamalar bittiğinde, okul bahçesindeki subay köylülerin tamamını isyancıların suç ortağı olmakla suçluyor. Teröristlere yardım ediyor-

sunuz! Düşman köylere müsamaha göstermeyeceğiz! Burayı terk edeceksiniz – nereye giderseniz gidin, umurumuzda da değil. Ardından askerler elli küçük evi, üzerlerine beyaz bir toz dökerek ateşe veriyorlar. Hayvanlar vuruluyor. Kanlar içindeki birkaç adam karga tulumba helikopterlere atılıyor.

Köylülerin evlerinden, nesiller boyu yaşadıkları evlerden çıkan siyah du-manlar yükselirken helikopterler de havada yükseliyor. Makinalının birkaç atışıyla, başıboş saban atı yere devriliyor. Ardından, büyük çelik kuşlar geldikleri gibi hızla uzaklaşıyorlar. Helikopterdeki köylüler bir daha asla gö-ren olmuyor. Köylüler her şeylerini kaybetmiş, afallamış ve kızgınlar. Yaşamlarından geriye hiçbir şey kalmıyor. Köy harap edilmiş durumda. O gece, şehre giden uzun zahmetli yolculuğa çıkacaklar ve orada yerinden yur- dundan edilmiş milyonlarca başka köylünün arasına katılacaklar.

Şöhretli "özel timler", adamlar ve helikopterleri yine saldırdı.

Bu, yirmi yıl önce Vietnam'dan bir sahne olabilirdi, ya da on yıl önce El Sal- vador'dan. Fakat bu kez özel timlerdeki adamlar Amerikalı değil, yalnızca helikopterler Amerikan. Yer Türkiye'de, Anadolu'nun Güneydoğusu'ndaki dağlarda, Orta Asya'dan gelen Türk kavimlerinin egemenlik altına almak üzere bölgeye akın etmesinden çok zaman önce Kürtlerin yaşadığı alanlar- da. Amerika'nın cesur yürekli müttefikinin, Türk ordusunun Kürt halkına karşı bir terör kampanyası yürüttüğü bölgede. Kürtlerle savaş şimdiden on üç yılını doldurdu. Bu, Türkiye'nin saplantılı milliyetçiliğinden kaynakla- nan, fakat Birleşik Devletler'in saçma radikal İslam korkusundan ve yanlış şekilde tanımlanan Amerikan çıkarlarından ötürü desteklediği bir savaş.

Türkiye Kürtlerinin hikâyesi, dünyadaki kitlesel insan hakları ihlallerinden birisi. Ankara'nın küçük bir isyancı ordusunu yenmek üzere başlattığı te- dirgin girişim yüzünden, yaklaşık iki buçuk milyon köylü yerinden edildi ve binlercesi de öldürüldü. Bu savaş, Türkiye'de İslami bir uyanışı hızlan- dırdı. Bu uyanış şu anda tam da ABD politikasının kararlılıkla önlemeye çalıştığı şeye, Batı'ya düşman bir Müslüman liderliğin buyur edilmesi teh- didine yol açıyor. Bu, ürkütücü bir biçimde, Amerika'nın 1970'lerde İran Şahı'na yönelik ateşli desteğinin yaşadığı acı yenilgiyi hatırlatıyor ve bel- ki de aynı şekilde Suudi Arabistan ve Mısır'daki Amerikan yanlısı rejimle- rin yıkılışının da habercisi.

Politikada silahlar, cömertçe sağlanan askeri teçhizat, eğitim, istihbarat ve strateji revaçtadır. Askeri teçhizat Amerika'nın sahip olduğu en iyilerinden: Kara Şahin* ve Kobra helikopterleri, F-16 savaş uçakları, tanklar ve zırhlı savaş araçlar, roketler, mayınlar ve silahlar. Amerika'nın bir savaş yürütme hususundaki politik iradesi Vietnam felaketinden sonra azaldığı için, Washington'daki beyin takımı** bizim için savaşıacak müttefikler buldu. Soğuk Savaş'ın sona ermesi de Amerika'nın kendi cephaneliğini doldurma imkanlarını kısıtladığı için, Washington'daki beyin takımı silah fabrikalarımızın çalışmasını sağlayacak müttefikler buldu. Bu iki politika net bir biçimde birbirini tamamlıyor gibiydi: İslami fundamentalizmi tahdit ederek*** çıkarlarımızı koruyun, fundamentalistlerin etrafındaki ülkeleri silahlandırarak yine çıkarlarımızı koruyun.

Bu politikalar ters gitti; har vurup harman savruldu ve trajik sonuçlar ortaya çıktı. Şah'ın baskıcı rejimini askeri olarak donatma eylemi Şah'ın düşüşüne ve İslami devrimin zaferine yol açtı. Bu felaketi "tahdit etmek" için, Birleşik Devletler bu kez Irak'ta, çökmek üzere olan baskıcı Saddam Hüseyin rejimini destekledi. Sonuç, iki savaş ve yüz binlerce ölü oldu. Bu felaketlerde elbette birçok faktör etkili oldu, sırf ABD'nin hevesli bir şekilde silah göndermesi değil. Fakat model bellidir. Müslüman düşmanlarımızla çarpışmaları için Müslüman dostlarımızı silahlandırın. Silah fabrikalarımızı harıl harıl çalıştırmaya, silah üreticilerimizin kazançlarını arttırmaya, savunma sanayindeki işçilerin işlerini güvenceye almaya devam edin. Ve Amerika'nın yurt dışındaki çıkarlarını koruyun.

Bu "çıkarlar" Washington'daki beyin takımı için bir utanç kaynağıdır. Bu politikanın sürdürüldüğü çeyrek yüzyıl boyunca, demokrasi ve insan hakları çok nadiren gündeme geliyordu. Şah'ın İran'ında, Saddam'ın Irak'ında ya da Arap Yarımadası'nın petrol şeyhliklerinde herhangi bir demokrasi iddiası yoktu. İnsan hakları, Türkiye ve Mısır'da dalga geçilircesine göz ardı ediliyor. Hayır, çıkarlar tek bir kelimeyle özetleniyor: petrol.

Yarın yüzyıl boyunca Amerika'nın Körfez'le ilgilenmesini sağlayan siyah al-

* Black Hawk

** İng. brain trust. Burada yönetime gayri-resmi olarak danışmanlık yapan uzmanlar grubu kastediliyor. -y.h.n.

*** İng. constrain

tının çekim gücüydü; ABD politikacılarının yaptığı bütün hesaplar buna dayanıyordu. 1973–74'teki petrol ambargosu dünya ekonomisini sarstığında, Amerikalılar yabancı petrol kaynaklarına bu kadar zayıf temellere dayanan bir bağımlılık içinde olmalarının ekonomik güvenlik adına korkunç bir tehdit oluşturduğu konusunda büyük ölçüde hemfikir oldular. Petrol ithalatının yüzde ellisi Körfez'den yapılıyordu – bu ürkütücü gerçeklik 1979 olayları (İran Devrimi ve fiyatların yeniden ikiye katlanması) ve iki Körfez savaşıyla tekrar tekrar teyit edildi. Fakat Amerika'nın "enerji bağımsızlığı" stratejisi konusunda varılan mutabakat, kökleşmiş tüketim alışkanlıkları ve petrol şirketlerinin etkisi yüzünden bozuldu. Amerika'nın Körfez'deki istikrarsızlığa kolayca maruz kalması gerçeği ile yüz yüze geldiklerinde, Beyaz Saray'a art arda yerleşenler başkanlık iktidarının erişebildiği en kolay araca – orduya – sarıldılar. ABD silahlı kuvvetlerine ancak bir kez – Çöl Fırtınası'nda – başvurulacaktı; fakat petrolün Amerika, Avrupa ve Japonya'ya akmasını güvence altına almak gibi esaslı bir görev için başka ordular güçlendirilebilir, cesaretlendirilebilir ve ödünç alınabilirdi.

Amerikan Ortadoğu politikasını harekete geçiren başka kaygılar da vardı: deniz sevkiyat yolları, Doğu Akdeniz'de istikrar ve İsrail'in egemenliği ve güvenliği. 1989'a kadar Sovyetler Birliği'nin etki sahasının sınırlandırılması, bu kaygılara egemen olan başlıca faktördü. Sovyetler'in bölgeye beceriksizce burnunu sokması da askeri yolla gerçekleşmişti: Suriye ve Irak'a silah tedarik edilmesi, Afganistan'da savaş, Müslüman Afrika'daki isyanlara destek. ABD–Sovyet rekabeti, İslam dünyasındaki Amerikan politikasının arka-planını oluşturunuyordu ve çok büyük miktardaki silah ihracatı için uygun bir mazeretti. 1970'lerin sonlarında Sovyetler Birliği Afrika Boynuzu'nda birkaç dağınık ilerleme gösterdiğinde, Libya, Suriye ve Irak Moskova tarafını tutup İran ya da Türkiye'de solcular yüksek sesle ya da şiddet içeren protestolar düzenlediğinde, Birleşik Devletler vekil tayin ettiği yöneticilere askeri desteğini takviye etti. Muammer Kaddafi, Hafız El–Esad ya da Saddam Hüseyin için SSCB ile bağlantılı olmak kullanışlı bir araçtı; İsrail'e kin gütmelerinden ve sosyalist bir yol takip ediyormuş gibi görünmelerinden kaynaklanıyordu. Fakat, her ne kadar Sovyetler Birliği sürekli bir tehdit oluştursa ve en az Birleşik Devletler kadar sorumsuz bir silah tedarikçisi olsa da, bölgedeki Amerikan çıkarları için asıl tehdit değildi. Asıl tehdit, Batı hakimiyetini defetmeye çalışan Arap ulusçuluğuydu. 1979'dan sonra, kökleri sosyalizmin asla

uzanamayacağı kadar derinlere uzanan İslami uyanış, Batı'nın uzun zaman-dır tadını çıkardığı hegemonyanın karşısına ölümcül bir tehlike olarak çıktı.

Müslüman hodri meydana verilen tepki askeri güce dayandığından, bu durum Birleşik Devletler içinde de yankı buldu. Büyük ölçüde Sovyetler Birliği'ni hedef alsa da, 1970'lerin sonlarında başlayan taze askeri güç yığına-ğını körükleyen şey, petrol krizi, Şah'ın devrilişi ve bölgede yaşanan diğer yenilgiler nedeniyle Amerika'nın yaşadığı kaygılar olmuştur. Ve bu yığınağın büyümesi Ronald Reagan başkan olduğunda hız kazandı. Roket, uçak ve diğer savaş araçlarının üretimi için savunma sanayisinde yüz binlerce insana yeni iş sahası açıldı. 1980'lerin ortalarından sonlarına kadar olan dönem-de, Reagan'ın yeniden silahlanma projesi doğrudan ya da yan sanayilerde yedi milyon insanı istihdam ediyordu. Mihail Gorbaçov'un yükselişiyle Sov-yet tehdidi sönmeye başlayınca, silah endüstrisi ABD Vietnam'dan çekildi-ğinde yaşanana benzer bir krizle karşılaştı: aniden Pentagon'la yapılan sözleşmeler ciddi şekilde azalmaya, işçiler işlerinden çıkartılmaya başlandı ve savaşa bağımlı şirketler iflas tehlikesi yaşadılar. Özellikle de silah yığınağı sayesinde zenginleşen seçmen kesimlerine dayanan ABD'li politikacılar üzerindeki baskı muazzam derecede arttı.

Soğuk Savaş'ın bitmesinin bir "barış temettüsü" yaratacağına, savunma har-camalarında oluşan kesintinin başka ulusal ihtiyaçlara ayrılabilceğine ina-nılıyordu. Kabarık savunma işgücüne iş sağlamak için kılıçları dövüp saban yapmaktan çokça bahsedilse de, gerçekte bu konuda pek bir hazırlık yok-tu. Savunma müteahhitlerinin ayakta kalma stratejisinin ticari mallara "dön-mekle" bir ilgisi yoktu. Bunun yerine, 1987–1994 arasında ABD ordusunun silah tedariki yüzde 56 oranında daralınca, büyük askeri imalatçılar küçü-len savunma bütçesinden daha büyük bir pay kapmak için rekabete giriş-tiler. Başlıca şirketler ayakta kalmak için birleştiler: Lockheed ile Martin Ma-rietta, Grumman ile Northrop birleşti. Yığınla işçi işten çıkarıldı – 1990'lar-da iki milyon insan yüksek ücretle çalıştığı işlerini kaybetti.

Ve Soğuk Savaş'ın gözbebeği olan silahlar büyük bir şevkle ihraç ediliyor-du. Ortadoğu'nun petrol monarşilerinin hevesle petro-dolarları karşılığında

* Temettü, halka açık şirketlerin hisse senedi sahiplerine dağıttığı kâr payı veya kazanç anlamı-na geliyor. Metin boyunca bu tabirle, Soğuk Savaş'ın bitmesinin halk adına getireceği varsayı-lan faydalar kastediliyor. –y.h.n.

Amerikan silahları satın aldığı 1970'lerin ortalarındaki toyluk döneminden beri böylesi görülmemişti. Birleşik Devletler 1990'ların ortalarında Üçüncü Dünya'ya yapılan silah ticaretinin yüzde 70'ine tekabül eden bir paya ulaşarak kısa sürede dünya silah ticaretini egemenliği altına aldı. 1990'ların sonu itibarıyla da 200 milyar dolardan daha yüksek miktarda silah ihraç etmiş olacak. Bu şaşırtıcı dalga, uzun süredir varlığını sürdüren anlaşmazlıkların son dönemde tarihsel diyebileceğimiz şekilde çözüme kavuşturulmasına ters düşüyormuş gibi görünüyordu. Yalnızca Sovyetler Birliği yıkılmakla kalmamıştı; bunun yanı sıra Güney Afrika'daki, Orta Amerika'daki ve en dikkate değer şekilde Araplar ile İsraililer arasındaki keskin çatışmalar sona eriyordu. Evet, Bosna ve Ruanda gibi yerlerde savaşlar hâlâ azdınılıyordu; Kuzey Kore ve Küba'daki döküntü komünist rejimlerle karşı karşıya gelişler devam ettiriliyordu. Fakat bu kuşatılmış bölgelere yapılabilecek ihracat potansiyeli azdı.

O zaman Amerika'nın teknoloji harikaları nereye satılabilirdi? Cevap kaynar kazana benzeyen Körfez'di. İran ve Irak'ın muzır rejimleri, ayakta kalmaları pek mümkün görünmese de, hâlâ iktidardaydı. Yeni "tahdit" politikaları biçimlendiriliyordu ve bu politikalar bu fırtınalı çevredeki dostlarımızı desteklemek için büyük miktarlarda silah "gerektiriyordu". Görünüşe bakılırsa Connecticut, Massachusetts, Teksas ve Kaliforniya'nın savunma cemaatlerinin silah sanayisine yeni bir yaşam gücü verilecekti.

1990'larda Türkiye, Suudi Arabistan, Kuveyt, Ürdün, Mısır ve İsrail'e yönelik silah ihracatının yeni bir önem kazanarak öne çıkartılması, kamuoyunda neredeyse hiç tartışma olmadan ayanlanmıştı. Entelektüel çevrelerde, gazetelerin baş makalelerinde, liberal düşünce gruplarında muhalif görüşler ifade edilmiş, fakat bu itirazlar nadiren ulusun başlıca politik kaygılarından biri haline gelmişti.

Bununla birlikte, riskler her zamankinden daha yüksekti. Bölgeden petrol ithalatı her zaman olduğu gibi çok yüksekti. (Kuzey Irak'taki Kürtleri Saddam'dan korumak ve Suudi Arabistan monarşisini İran ve Irak'tan korumak için) ABD'nin Türkiye ve Suudi Arabistan'daki askeri konuşlanmasının maliyeti, İsrail ve Mısır tarafından emilen dolar yardımları, İran, Irak ve Libya'yı yalıtma çabasıyla çarçur edilen politik ve ekonomik sermaye, bütün bunlar ABD'nin Ortadoğu'daki politikasının merkezi önemine ve olağanüstü bedeline işaret ediyordu. Bölgeye silah ihraç edemezlerse pek çok Amerikan si-

lah üreticisi yıkılabilir, on binlerce insan işini kaybedebilirdi. Ve bölgedeki düzen, çeperindeki ulusların, özellikle de eski SSCB'den bağımsızlığını yeni kazanmış çoğu Müslüman olan ülkelerin barış, istikrar ve ekonomik büyüme perspektifleri açısından önemini koruyordu. Amerikan hükümeti ve işadamları Ortadoğu'ya gösterdikleri ilgiyi dünyanın başka hiçbir yerine, Rusya'ya ya da Çin'e göstermiyorlardı. Ve Amerikan angajmanı hiçbir yerde buradakinden daha istikrarlı olmamış, bu kadar istikrarlı bir yıkım yaratmamıştı.

Kitabın devamındaki bölümler bu felaketin hikâyesini anlatıyor. Hikaye iç içe geçmiş üç seyir üzerinden anlatılıyor: Washington politika dünyası, Ortadoğu ve özellikle Türkiye ve Amerikan silah üretiminin kilit noktası Connecticut. Bu üç yer, dünyanın en büyük insan hakları felaketlerinden birinin yaratılmasında, egemenlik hakkı tanınmayan belki 20 milyon insanın ülkesinin, "Kürdistan'ın" köy köy yok edilışinde esrarengiz bir şekilde bir araya geldiler.

Hikâye farklı tarihsel dönemlerde başlıyor. Ortadoğu'nun evrimini ve Batı ile olan ilişkilerini anlamak için, bin yıldan daha fazla geçmişe doğru uzanıyoruz. Amerikan emellerine hizmet eden politikaları anlamak için, Richard Nixon'ın başkanlık dönemine bakmamız gerekiyor. Connecticut'ın refahının nasıl bu derece orduya bağlı hale geldiğini görmek için, Amerikan Devrimi'ne bakmamız gerekiyor. 1970'lere gelindiğinde, bu üçü güçlü bir etkileşim içine giriyor: Washington İran'a, Türkiye'ye ve bölgedeki başka yerlere silah ihraç ediyor – silahlar çoğunlukla Connecticut'ta imal ediliyor – sıra dışı ölümcül sonuçlar meydana geliyor.

İç içe geçmiş hikâyeler, diğer derslerin yanı sıra, 20. yüzyılın sonunda Amerikan-İslam karşılaşmasının katıksız karmaşıklığını ortaya koyuyor. Ayrıca ABD'nin askeri cömertliğinin oynadığı son derece yıkıcı rolü gözler önüne seriyor. Hikâye yalnızca budalalık ve yanlış hesaplamaları değil, askeri-endüstriyel kompleksin Soğuk Savaş taşkınlıklarının nasıl incelikle sona erdirilebileceği konusundaki hakiki seçeneksizliğini de anlatıyor. Hikâye sadece Amerikan liderlerinin para canlısı ve ahlakdışı duruşunu suçlamak için değil; daha da önemlisi, Müslüman dünya ve Amerikan iktidarı ile ilgili aldatıcı fikirlerinin nasıl bölgede arka arkaya yenilgilere sebep olduğunu, aynı zamanda ülke içinde ve dışında nasıl inanılmaz insani bedeller ödettiğini teşhir etmek için anlatılıyor.

Hikâyemiz İslam ile yeni bir *modus vivendi** oluşturulmasını ve Amerika'nın yüksek teknolojili silahlar göndererek askeri güç oluşturmaya dayanan 30 yıllık alışkanlığının değişmesi gerektiğini savunuyor. Askeri malların İran, Irak, Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye'ye transferi Birleşik Devletler'e hiçbir net fayda sağlamadı. Yalnızca, ülke içinde ekonomik büyüme ve sanayiye istihdam konusunda yapılması gereken daha zor seçimleri erteliyor. Kendimizden emin bir biçimde şunu söyleyebiliriz: eğer daha makul ve kolaylıkla uygulayabileceğimiz diplomasi ve ekonomi politikaları benimsensaydı, ne orada ne de burada bu tür silah sevkiyatlarına ihtiyaç kalmazdı.

Yine de bu kuramsal iddia, şimdi okuyacağınız hikâye kadar cazip değil.

* yaşama biçimi –y.h.n

BATI'NIN İSLAM İLE KARŞILAŞMASI

İslam'ın sahip olduğu dirilik yüzyıllar boyu Batı için belalı bir huzursuzluk kaynağı olmuştur. 1917'den önce, Avrupalıların çoğu için Müslüman dünya kendini Osmanlı İmparatorluğu'nda açığa vuruyordu: savaşı kökenleri, büyüklüğü, dini coşkusu ve son olarak da istikrarsızlığı ile sık sık Avrupa'nın gücüne meydan okuyordu. Aynı zamanda Türkiye, daha önceki bin yıllarda olduğu gibi, Doğu'ya açılan kapıydı. Bu yüzden Avrupa ve Asya arasındaki karmaşık ilişkiler için bir yatak odası işlevi görmüş; iki kıtanın kültürlerinin, dinlerinin, imparatorluklarının, ordularının ve mitlerinin çarpıştığı ve iç içe geçtiği bir yer olmuştur.

Orta Asya'nın göçebe kavimleri, M.S. 11. yüzyılda Türk hükümdarlarının art arda gelen çeşitli hanedanlıklarını kurmak üzere Anadolu'nun yüksek yaylalarına akın etmeden çok önce de bölgenin önemi aşıkardı. Küçük Greko-Romen şehri Bizans M.S. 330'da Konstantinopolis, 1453'te de İstanbul oldu. Her zaman için Doğu ile Batı arasında sembolik bir geçit işlevi gördü. Dar İstanbul Boğazı aracılığı ile kuzeydeki Karadeniz'i Marmara Denizi'ne, Çanakkale'ye, Ege'ye ve güneydeki Akdeniz'e bağlıyordu. Ve Anadolu Yarımada'sı Ege'ye, Yunanistan ve Batı'ya doğru çıkıntı yapan, maceraperestler ve generaller için mükemmel bir denize inme veya karaya çıkma yeri idi.

Doğu ve Batı arasındaki bağlantılar, rekabetler ve karşılıklı büyüleyicilik, Bizans ortaya çıkmadan çok önce başlamıştı. Kafkaslar'dan gelen istilacılar olduklarına inanılan Hititlerin kısa ve gizemli medeniyetleri İsa'dan iki bin yıl önce Anadolu'nun göbeğindeki ovada gelişip serpilmışti. Anadolu'daki bazı kabileler Boğaz yoluyla göç edip Yunanistan'a yerleşmiş olabilirler. Kısa süre sonra Yunan etkisi güçlendi ve Doğu'ya yöneldi. Marmara Denizi'nin güney sahilleri boyunca Truva, sonra o zamanlar büyük bir Yunan ticaret şehri olan Çanakkale uzanır. Tam Hitit İmparatorluğu'nun yok oldu-

ğu sıralar, Truva Homeros'un İlyada'sında anlatılan, Asya ve Avrupa orduları arasında kayıtlara geçmiş ilk çarpışmanın mekanı oldu. Sekiz yüzyıl sonra Darius ve Xerxes'e ait büyük Pers orduları Anadolu'dan geçip Yunanistan'a doğru yol aldılar ve Maraton ve Salamis'te yenilgiye uğradılar. Yunanistan'ın kuzey komşusu Makedonya'nın genç kralı Büyük İskender M.Ö. 334'te ordularını Hellespont* üzerinden Anadolu'ya sürdü. Anadolu'nun tamamını ve modern Ortadoğu'yu fethedip Pers İmparatorluğu'nu yıktı ve Helenistik kültür ve ekonomi dünyasını Kuzey Afrika ve Orta Asya'ya kadar genişletti.

Roma İmparatorluğu'nun askeri kudreti, İskender'in Küçük Asya'da bıraktığı dünyayı tamamen ele geçirdi. Hristiyanlık öncesi dönemin son yüzyılına gelindiğinde Romalı derebeyler Anadolu'yu baştan başa kontrolleri altına almışlar ve daha da önemlisi M.S. 330'da, Yunan şehri Bizans'ı "Yeni Roma"; imparatorluğun yeni başkenti ilan etmişlerdi. Bu olağanüstü eylem ilk Hristiyan imparator Konstantin yönetimindeki imparatorluğun dönüşümünü simgeliyordu. I. Konstantin, eski ve yozlaşmış putperest Roma'nın reddi ve yeni bir başlangıcın işareti olarak da iktidar tahtını Roma'dan Bizans'a taşımıştı. Bizans için cömertçe para harcayarak şehrin sınırlarını genişletti ve şehri saraylar, arenalar ve kulelerle süsledi. Başkent Konstantinopolis olarak, egemenliği altındaki yerler de Bizans İmparatorluğu olarak adlandırılmaya başlandı. Bizans İmparatorluğu 6. yüzyılda Jüstinyen zamanında, beş yüzyıl önce Agustus döneminde Roma'nın hükmettiğine yakın büyüklükte bir alana hükmediyordu. Bu alan Doğu Avrupa'dan başlayıp Akdeniz üzerinden Asya'ya uzanıyor, Arap Yarımadası, Balkanlar, Kafkaslar ve Kuzey Afrika'yı kapsıyordu. Kültürel olarak Bizans belirgin bir biçimde Yunanlı ve Hristiyan'dı. Roma geçmişi üzerine inşa edilmiş ve Helenistik idealizmi gaye edinen başarıları, askeri gerekliliklerdeki sürekli gelgitler tarafından gölgeleniyordu: kuzeydeki Slavlar, batıdaki Gotlar, güneydeki Araplar ve doğudaki Persler tehdit oluşturmuyordu. Persler 627'de Ninova'da kalıcı biçimde mağlup edilmişti, fakat Slavlar ve Araplar her seferinde kendilerini toparlayabilmişti ve Konstantinopolis'i alma girişimleri zar zor geri püskürtülmüştü. Yaşlanan imparatorluğun başında, sonu gelmeyen saray içi entrikalar, azap verici doktriner çatışmalar ve Efes liman kenti gibi bir zamanlar hayati önem taşıyan ileri ka-

* Bugünkü Çanakkale –y.h.n.

rakollarda nüfusun azalmasına benzer başka belalar da vardı.

Bizans'ı asıl zorlayan saldırılar uzak kuzeydoğudaki Orta Asya steplerinden geldi. Türk kavimlerinin çoğu Asya'nın orta bölgesindeki devasa yayladan ve Moğolistan yakınlarındaki Altay sıradağlarının bulunduğu bölgeden geldiler. Pers, Arap ve Kafkas illerine yayılan ilk boy olan Selçuk Türkleri, gezgin kutsal adamlar ve dervişler sayesinde Müslümanlığı kabul eden bir grup Oğuz boyundan türemiştir. Selçuklular hızla İslam inancının örnek taşıyıcıları olarak kucaklandılar. İlk Türk fatihlerinden biri olan Tuğrul Bey 1055'te Bağdat'ı aldı. Daha sonra da İslam'ın dini lideri Bağdat halifesine hutbe okutturup kendini İslam'ın seküler koruyucusu ya da sultanı (bu unvanın kayda geçmiş ilk kullanımıdır) ilan ettirdi. Tuğrul Bey'in adına hutbe okunması, iktidarın yumuşak kozmopolit din adamlarından savaşçı bir kasta geçişini simgeliyordu. Bu, sonraki sekiz yüzyıl boyunca ayrılmamak üzere İslam ve Türkleri birleştiren belirleyici bir andı. Türkler derhal İslam'a canlı bir savaşçılık ve askeri hüner sağladılar; bu sayede İslam inancı Haçlı saldırılarına karşı müdafaa edilebildi. İslam'ın cihat anlayışıyla Türklerin dinamik askeri yetenekleri mükemmel bir ikili olmuştur.

Selçuklu Türkleri kuzeye, Ermenistan'a doğru ilerlediler ve 1071'de Bizanslıları Malazgirt'te yapılan dönüm noktası niteliğindeki bir savaşta yendiler. Bu savaş, Türkler ve Hristiyanlar arasındaki ilk askeri karşılaşmaydı ve Malazgirt'teki yenilgi Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünü başlattı. Bu aynı zamanda, dört yüzyıl süren tedrici fakat şiddetli bir kültürel değişimi, Türklerin Hristiyan hükümdarların yerini alarak Anadolu ve Balkanlar'daki yükselişini haber veriyordu. Türkler, Anadolu ve Balkanları kolaylıkla egemenlikleri altına aldılar; fakat Konstantinopolis işgalcilere direnmeyi sürdürdü. Türkler, Bizanslılara karşı nihai zaferlerini de kazandıklarında (1453'te Konstantinopolis'in Türkler tarafından kuşatılması) her iki rakibin de tabiatı belirgin bir biçimde değişti.

Bizanslılar sürekli bir krizin pençesindeydiler. En büyük darbeyi Ortodoks Hristiyan Konstantinopolis'i Roma Katolik inancına "yeniden kazandırmayı" amaçlayan Batı Avrupalılardan yiyorlardı. Bu nedenle, Bizanslılara Hristiyan dünyasının içinden sık sık meydan okunuyordu. Diğerlerinin yanı sıra, meydan okuyanlar arasında Fransa, Venedik ve Sırbistan'dan sözüm ona fatihler vardı. Bunlardan birçoğu geriye kalan Bizans topraklarından parçalar kopar-

miş ve buraların gelirlerine de el koymuşlardı. Malazgirt yenilgisinin hemen ardından başlayan Haçlı Seferleri de bu meydan okumalardan biriydi ve Bizans imparatorları için hiçbir zaman tam anlamıyla çözemedikleri bir ikilem oluştuyordu: mütecaviz Türklere karşı Batılı Hristiyan işgalcileri desteklemek zorundaydılar; gel gelelim imparatorluk topraklarını birine olmasa diğere kaptırıyorlardı. Bizans'ın maruz kaldığı en dikkat çekici aşağılanma, Konstantinopolis'in 1204'te Dördüncü Haçlı Seferi sırasında yağmalanmasıydı. Bu kanlı ve skandal niteliğindeki olay, Latin istilacıları 50 yıl boyunca iktidarda tuttu. Sona yaklaşırken, bir tarihçinin değerlendirmesine göre, Bizans "eski büyük Bizans'ın büzüşmüş bir kalıntısı haline gelmişti, denizcilikteki ve ticaretteki üstünlüğünü Cenevizlilere ve Venediklilere kaptırmış, yapısı batıda işleyen sürece benzer bir süreç nedeniyle zayıflamıştı – feodal idarenin yerini alan fakat onun boşluğunu dolduramayan bir para ekonomisi, Kara Ölüm*, ekonomik kargaşa, dinsel huzursuzluk, emekçi ayaklanmaları, halklar arası savaşlar." Bir zamanlar Patrikliğe bağlı olan civar krallıklar, özellikle de Sırp ve Bulgarlar Bizans'a karşı Latin prenslerle gizli işbirlikleri içine girdiler. En son hakaret de Ortodoks Kilisesi'nin Roma'ya boyun eğmesi şartıyla verilen askeri savunma sözüydü. Son Bizans imparatoru XI. Konstantin bu yeniden birleşmeyi kabul etti, fakat savunma yardımı hiçbir zaman gerçekleşmedi ve Konstantinopolis altı ay sonra Türklerin eline geçti.

Selçuklular da zor günler geçirdiler. Cengiz Han'ın halefleri Anadolu'yu istila ettiler ve Selçuklu boylarını tedrici olarak karanlığa gömdüler. Kıran kırana savaşlar ve rekabetlerden sonra, Selçukların yerini Osman'ın liderliğini yaptığı en küçük Türk beyliklerinden biri aldı. En nihayetinde Osmanlılar, 14. yüzyılın başlarında Anadolu'da üstünlük kazandılar. Bunu Bizans'la on yıllar boyu süren rekabet ve işbirliği dönemi izledi. Osmanlı sultanları birbirinden çok farklı Türk boylarını cihad (imansızlara karşı kutsal savaş) çağrısıyla bir araya getirdi; gazi (imansızların fatihi) sıfatıyla alt edilmesi güç ordular oluşturarak Bizans hakimiyetinin parçalanmış kalıntılarının üzerine gönderdi. Batıda *Ottoman*'lar olarak bilinen Osmanlı Türkleri Konstantinopolis etrafındaki toprakları çabucak ele geçirdiler ve Batı'ya, Balkanlar'a doğru ilerlediler. Osman'ın torunu Sultan Murat, 1389'da Sırp'ların komutasındaki güçleri Kosova Savaşı'nda yendi ve birkaç yıl sonra da Nikopolis'te

* Veba salgını. –y.h.n.

büyük bir Hristiyan koalisyonunu kanlı bir yenilgiye uğrattı. Bu zaferler, kıtaya yaptıkları ilk akından yalnızca otuz yıl sonra Osmanlıların Güneydoğu Avrupa üzerindeki denetimini güvence altına aldı. Bu, İslam tehdidi karşısında Avrupa'yı giderek derinleşecek ve süreklileşecek bir korkuya sürükleyen bir gelişmeydi.

Türkler Bizans hakimiyetindeki topraklardan geriye kalanlardan azar azar parçalar koparmaya, politik talepler yoluyla doğrudan Konstantinopolis'e el uzatmaya başladılar. Fakat nihai saldırı, iç çekişmeler (Anadolu'daki pek çok boyu kontrol altında tutmak Osmanlı sultanlarını yüzyıllar boyu sıkıntıya sokmuştur) ve Tatar prensi Timurlenk'in parlak ama kısa ömürlü, saldırgan hakimiyeti yüzünden gecikti. 15. yüzyılın ilk yarısı boyunca Osmanlılar Anadolu'nun denetimini yeniden ele geçirdiler – Timurlenk, diğer Moğol akrabaları gibi, yerleşik yönetimde savaş ve yağmacılıkta olduğu kadar iyi değildi. Ve Osmanlılar Macar kralı Sigismund'un yönettiği son Haçlı Seferi'ni bozguna uğratarak Avrupa'ya doğru yayılmaya devam ettiler. Genç II. Mehmet 1451'de sultan olduğunda, Konstantinopolis fethedilmeye uygun kıvama gelmiş görünüyordu. Bu fetih II. Mehmet'in, Türkler içindeki hiziplerin üzerine çıkmasını ve İslam dünyasında zirveye tırmanmasını (Konstantinopolis'in fethi bizzat Peygamberin kehanetiydi) sağlayacaktı. Ve Avrupalıları Hristiyanlık adına Bizans'ı korumak için bir kez daha saldırıya geçmekten vazgeçirecekti. Aslında Konstantinopolis fazlasıyla kıvamındaydı. 1453'ün ilkbaharında gerçekleştirilen 54 günlük kuşatmanın sonunda Mehmet nihayet şehri çevreleyen surlarda gedikler açtı. 250.000 kişilik bir Osmanlı ordusu, şehri savunan 17.000 kişilik Yunan ordusunu ezerek bin yıllık Hristiyan egemenliğini sona erdirdi. II. Mehmet o andan itibaren İstanbul olarak anılan, imparatorluğunun yeni şehrine muzaffer bir biçimde girdi.

Konstantinopolis'in nihai fethinden önce, II. Mehmet'in Truva'ya hac ziyaretine gittiği söylenir. Büyük İskender de Anadolu'ya ilk kez ayak bastıktan sonra derhal "mit veya tarihin en ünlü, en aptalca ve en şiddetli savaşının ve insan türünün savaşçılığının prototipinin yaşandığı" bu destansı yeri ziyaret etmişti. Osmanlılar Truva'ya efsanevi savaşçılara saygılarını sunmak için gittiler. Fakat Doğu ile Batı arasındaki ilk savaşın yaşandığı bu yere yaptıkları ziyaret sırf kendilerinin "öteki" ile yüzleşmelerini değil, aynı zamanda geçmiş yüzyıllarla gelecek yüzyılların yüzleşmesini de simgelemişti. Doğu ile Batı arasındaki köprü aynı zamanda onların savaş alanıydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişimi şaşırtıcı olmuştur: zirveye çıktığı dönemde Roma İmparatorluğu'ndan daha büyük ve zengin olan Osmanlı, hızla yayılan bir dinin merkeziydi ve Arap kültürünün üstün entelektüel başarılarını kendi içine katarak sahip olduğu eşsiz askeri teknoloji ve taktiklerle böbürleniyordu. İstanbul'un sultanlarının evrenin merkezinde olduklarına inanmaları için her türlü sebep vardı. Dinamik büyümeleri Avrupa'da, daha önce benzeri görülmemiş bir kaynaşma dönemiyle, ulus devletlerin doğuşu, Rönesans, Engizisyon mahkemesi ve Reform ile çakıştı. Bu gelişmeler hem Osmanlı'nın Güneydoğu Avrupa'daki egemenliğini destekledi, hem de bu başarıya karşı bir dizi karmaşık tepkiyi doğurdu. Aynı zamanda, Osmanlı'nın Arap dünyası üzerindeki hegemonyası, İslam'ın diriliğini Bab-ı Ali'nin, İstanbul'daki iktidar koltuğunun diriliğine bağlı kılıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, aydınlanmış bir despotizmin, Akdeniz'in neredeyse tamamını çevreleyen vasal eyaletlerin oluşturduğu akıllıca bir mimarinin, içe dönük bir ticaret imparatorluğunun karışımıydı. Ayrıca, İslam'ın yalnızca ateşli bir savunucusu değil, aynı zamanda tebliğçisiydi. Sultanların despotizmi belirgin bir şekilde ulusçuluk-öncesi bir despotizmdi. Osmanlılar kendilerini her şeyden önce Müslüman olarak görüyorlardı. Osmanlı döneminde etnik kimlik her ne kadar arada sırada uyansa da, Peygamber Muhammed'e olan bağlılık içinde tanımlanıyordu. Ve bu bağlılık dışlayıcı değildi. İmparatorluğun bütününün bir yansıması olan İstanbul, idarede, ticarette ve entelijansiya* içinde önemli mevkileri elinde tutan Arapları, Slavları, Yunanlıları, İtalyanlarıyla zarif çok-kültürlü bir şehirdi. (Bu açıklık bazı kaynaklarda Osmanlı'nın çöküşünün nedenlerinden biri olarak geçer; çünkü çöküş, iktidar Türk aristokrasisinden "köle" sınıflara geçtikten sonra meydana gelmiştir.) Fakat aynı zamanda bir fetih imparatorluğu; zenginliği, yönetimi, ittifakları ve varoluş felsefesi yayılmaya bağlıydı. Bu, Orta Asya'daki yağmacı kabile kültürüne uzanan, servetini sınır komşusunun varlığına el koyarak oluşturan köklerinin bir işaretiydi. Askerlerin, sadakatin ve vergilerin kaynağı olan tımarların oluşturduğu girift ağ, imparatorluk 17. yüzyılda doğal sınırlarına ulaştığında aşınmaya başladı.

İmparatorluk bir yandan büyüme hızını kaybeder ve Orta Çağ yöntemleriyle yerinde sayarken, teknolojik ve ekonomik yeniliklerle ilerleyen Avru-

* entelektüel sınıf –y.h.n

pa'nın kafa tutmalarıyla karşı karşıya kalıyordu. Batı Avrupa, örneğin endüstri ve gemi inşasındaki yeni buluşları sayesinde küresel ticareti egemenliği altına almaya başlamıştı. Columbus'un Yeni Dünya'ya yaptığı yolculuğun – ki ardındaki dürtü kısmen Türklerin, Hindistan'a ve Doğu Asya'ya uzanan eski İpek Yolu üzerindeki hakimiyetinden duyulan korkuydu – sonuçlarından biri de Eski Dünya'nın gümüş ve altınla dolup taşması olmuştu. Bunlar, Sultanın parasını feci şekilde zayıflatıyordu. Avrupa'nın dinamik endüstriyel yükselişiyle boy ölçüşemeyecek katı bir sistemi muhafaza eden Osmanlılar, askeri avantajlarını ellerinde tutamadılar; ticarete daha da gerilediler ve yavaş yavaş güçlerini kaybettiler. Cesaret timsali olan ve imparatorluğun ilk üç yüzyılındaki vizyonunu oluşturan insanlar tarafından yönetilen İmparatorluk sarayı, hizipleşmelerin ve yeteneksizliğin sonucu olarak parçalandı. Ülke yönetiminin yaratıcı kalıbı, yararsız ve dejenere olmuş bir bürokrasi biçimi olarak kemikleşti. Atılgan gazi, imansız karşısında geri çekilen atsız bir piyadeye döndü. Osmanlıların yağmacılıktan ve toprakları ele geçirmesinden elde ettiği zenginlik ortadan kalkmaya ve Avrupa'nın ticareti, imalatı ve sömürgeciliği nedeniyle değer kaybetmeye başladı. Bu, Bab-ı Ali için 1920'lere kadar tamamlanmayacak yavaş bir çöküştü, fakat süregiden düşüş iki yüzyıl gözlemlenebildi.

Düşüşü yavaş yavaş Avrupalılar da fark etmeye başladılar; fakat, Malazgirt Savaşı'ndan sonra 800 yıl süren Selçuklu ve Osmanlı hakimiyeti boyunca, Türkler Avrupalılara hakiki bir tehlike gibi görünmüştü. Bu algılamının tek sebebi askeri becerileri değildi; çünkü Batı'nın korku ve nefreti, Türklerin 14. yüzyılda Balkanlar'daki saldırılarda güçlerini kanıtlamalarından çok önce ortaya çıkmıştı. İslam üzerinde odaklanan vaazlar, halk hikâyeleri, gezginlerin fantastik seyahatnameleri, Batı'da 12. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu kaynaklarda Peygamber Muhammed cinsel denetimsizliği ve kana susamışlığı teşvik eden bir büyücü olarak çiziliyordu; Müslüman birey ise bir barbar olarak görülüyordu. O zamanlar yaşamış olan bir kronik yazarı 'Kötülüğü ifade edilebilecek her türlü fenalığı geçen birisinin şeytanlığından da rahatlıkla bahsedebiliriz', diye iddia ediyordu. İslam'ın "şeytani" varlığı nedeniyle büyüyen dehşet ve en önemlisi Kudüs'teki kutsal mekanların Müslümanlarca işgali, Avrupalı aristokrat ve din adamlarını Kutsal Toprakları ele geçirmek, Türk ve Müslümanları yok etmek üzere bir dizi kampanya planlayıp uygulamaya sevketti. Bu kampanyalar, "Yakın Doğu" ile

Hristiyan Batı arasındaki ilk askeri karşılaşma, yani Haçlı Seferleri'ydi.

Haçlı Seferleri'ni başlatan Avrupalıların dinmek bilmeyen tutkuları pek çok şeyi hedefliyordu: tabii ki Boş Mezar'ı* Gethsemane'yi** ve Beytüllahim'i*** ele geçirmek; ama aynı zamanda macera, yağmalama, fetih ve Muhammedilere duyulan katıksız bir tiksinti. Haçlı Seferleri aslında İslam'daki cihad anlayışından çok da farklı olmayan kutsal bir savaştı. Gerçekten, imansızla savaşarak selamete ulaşma kavramı çok daha önceden *Chanson de Roland*'da, Charlemagne'in İspanya'da Araplara karşı 9. yüzyılda yaptığı saldırıları anlatan epik şiirde ortaya konmuştu. Kasım 1095'te Papa II. Urban, Kudüs'ü ele geçirmek ve Doğu'da Hristiyan inancını korumak için tüm Hristiyanları birlik olmaya çağırdı; "onur ya da çıkar peşinde oldukları için değil, sırf bu yola baş koydukları için" bu görevi üstlenenler ebedi selamete kavuşacaklardı. Yaklaşık 100.000 kişi bu çağrıya cevap verdi ve o yüzyılın sonunda Haçlılar hakikaten Kudüs'ü ele geçirdi. Bir tarihçinin belirttiğine göre, "İsa'nın askerleri 15 Temmuz 1099'da tüyler ürpertici katliam sahnelerinin ortasında Kudüs'e doğru yol aldılar. Burada şehirdeki bütün Müslümanları katledip, bütün Yahudileri büyük sinagogda canlı canlı yakıldılar ve sonra Kutsal Gümüt Kilisesi'nde**** kanlı ellerini kavuşturarak dua ettiler ve tanrıya şükranlarını sundular."

Bunun ardından, 1205'teki 'ünlü' Konstantinopolis yağması da dahil olmak üzere, çeşitli prenslerin, din adamlarının ve çapulcuların yönettiği başka pek çok "haçlı seferi" gerçekleştirildi; fakat bunlardan hiçbirisi Türklerin giderek artan gücünü ortadan kaldıramadı. Üst üste yaşanan bu yenilgiler Avrupalıların hafızasında yer etti. Birbiri ardına yaşanan yenilgilerin utancı (Balkanlar'da Osmanlılara karşı başlatılan hemen hemen her askeri hareket bir "haçlı seferi" olarak yüceltiliyordu), Avrupalılara iki silinmez miras bıraktı. Birincisi, genellikle Haçlı Seferleri'nin romantikleştirilmesi yoluyla Müslümanları daha da şeytanileştirmek; ikincisi ise Türkleri yenip İslam'ı egemenlik altına almaya dönük inatçı bir arzu.

* Hz. İsa'nın gömüldüğüne inanılan mezarın ve çarmıha gerildiği alanda kurulan kilisenin adı. –y.h.n.

** Doğu Kudüs'te Zeytin Tepesi'nde bulunan Kidron Vadisi'nin yanındaki bahçe. Hz. İsa'nın çarmıha gerilmeden önce yakalandığı gece bu bahçede dua ettiğine inanılır. – y.h.n

*** Bethelem; Hz. İsa'nın doğduğu rivayet edilen, nativitas kilisesi'nin bulunduğu, Filistin'deki şehir. –y.h.n.

**** Boş Mezar'la aynı adı taşıyan kilise. – y.h.n.

Türkler ve "Seracenler" veya Araplarla ilgili tarifler her zaman kötileyici değildi. Zaman zaman kusursuz tarifler de yapılıyordu, hatta sık sık Delacroix'in resimlerinde ve Rimsky-Korsakov'un *Şehrazat*'ında olduğu gibi romantikleştiriliyordu. Fakat Avrupalıların İslam'la ilgili görüşleri daha ziyade karanlık ve uğursuzdu. Fransız bir tarihçi şunu belirtir: "Batı'nın kafasında Orta Çağ'da şekillenen İslam imgesi, büyük ölçüde küçümseyen, anlayışsız bir tavrın ürünüydü ve temelde bugüne kadar değişmeden süregeldi." 17. yüzyıl tarihi konusunda önemli bir yeri olan *Bibliothèque Orientale** Peygamberden, "sapkın bir inancın yaratıcısı ve kurucusu olan meşhur sahtekâr Muhammed", diye bahsediyordu. Muhammed'in aynı dönemde yazılan *The True Nature of Imposture*** isimli diğer bir biyografisinde de, onun güya şiddete dayalı yayılmasının altını çiziyordu: "Arapların zayıflığından istifade ederek, onları kendi nefretine alet etmek için galeyana getirdi... Roma İmparatorluğu'nun doğudaki tüm eyaletlerini korkunç biçimde yakıp yıkarak istila etti." Şeytanın cisimleşmesi tekrar tekrar başvurulmuş bir temaydı. Sir Walter Scott'un Haçlı kahramanlarından biri, *The Talisman*'de*** meşhur Kürt savaşçısı Selahaddin'e şöyle demişti: "Senin kör ırkın iğrenç bir iblisin soyundan geliyor; onun yardımı olmasa, Tanrının bunca yürekli askeri karşısında Filistin'in bu kutsanmış topraklarını elinizde tutamazdınız." Fransız yazar Chateaubriand ise 1800'lerin başında ısrarla şunu belirtmişti: "Haçlılar yalnızca Kutsal Gömüt'ün kurtarılması ile ilgili değildir. Daha ziyade dünya üzerinde kimin kazanacağı ile ilgilidir; medeniyetin düşmanı olan, cehalette, despotizme, köleliğe tamamen uygun bir kültür mü, yoksa bilge Antik Çağ'ın dehasını modern insanda yeniden uyandıran ve adi köleliği yok eden kültür mü?"

Bu tipik düşmanlık örnekleri rekabet ve korkudan kaynaklanıyordu. Reketin iki somut nedeni vardı. Bunlardan birincisi İspanya'nın büyük bölümündeki Arap egemenliği, Kudüs üzerinde uzun süredir devam eden himaye rejimi ve en tehlikelisi de Osmanlıların Akdeniz'deki ve iki kez Viyana kapılarına dayanmalarını sağlayan Güneydoğu Avrupa'daki hakimiyetleriydi. Bu tehdit acı verecek kadar gerçekti. Osmanlı, Avrupa'daki (İtalya, Macaristan, Polonya, Rusya) sonu gelmeyen savaşlarda insanların canına kıy-

* Şark kitaplığı

** Sahtekârın Gerçek Doğası

*** Muska

mış, hazinesine el koymuştu; bir dönem Asya'ya giden ticaret yollarını tıka-
mış; Mağrip ve Afrika'nın büyük bir bölümünü egemenliği altına almıştı; ve
bunlar yüzyıllar boyu sürmüştü. Elizabeth döneminden bir tarihçi, yaygın
bir tehlike uyarısı yapmış, "Osmanlılar günümüzün dünya terörüdür" diye-
rek Osmanlıları yerden yere vurmuştu. Kolektif hafızanın ve otuz neslin
folklorunun Avrupalı zihniyet üzerinde oluşturduğu bu etki hiç kuşkusuz
abartılmış bir şey değildir. Avrupalıların öz-kimliğinin oluşmasına önemli
bir katkıda bulunmuş, dolayısıyla etnik olarak birleştirici bir rol oynamıştır.

Rekabetin ikinci nedeni dindi. Hem İslam hem Hristiyanlık kendilerinin
dünya dini olduklarını, aynı temellere sahip olduklarını iddia ediyorlardı. İs-
lam kendisinin, eksik bir vahiy saydığı Hristiyanlığın halefi olduğuna ina-
nıyordu. Her ikisi de diğerini imansız, sahtekâr ve doğal olarak ölümcül bir
tehdit olarak gördü. Martin Luther gibi hiç de önemsiz sayılamayacak biri-
si İslam'ı şöyle suçlamıştır: "Deccal'in hizmetindeki bir vahşet hareketidir;
doğru yola getirilemez, çünkü kapıları akla kapalıdır; ona yalnızca kılıçla
karşı konabilir." Daha sonra, 1800'lerde Avrupalılar Ortadoğu'yu egemen-
likleri altına almaya başladıklarında dini coşku yeniden uyanmış, bu kez bir
komplo fobisi yaratılmıştır: Avrupalılara karşı gösterilen Müslüman direnç,
medeniyete bir saldırı veya nefret olarak değerlendirilmiş, pan-İslamizmin
her türlü ifadesinin şeytani etkilenmelerden kaynaklandığı düşünülmüştür.

Bin yıllık rekabet boyunca, farklı kültürel faktörler de devreye girmiştir. Bun-
lardan en ön planda olanı, Avrupa'nın kendi kültüründen daha ileri düzeyde
olan bir kültüre karşı duyduğu korkudur – ki Arap kültürü Rönesans'tan ön-
ceki yüzyıllarda kesinlikle daha ileri düzeydeydi. Müslümanlar felsefede, tıp-
ta ve bilimde, savaş teknikleri de dahil teknolojide ve sanatta Batı'dan çok
daha ilerideydi – fakat Bizans ile aralarındaki mesafe bu kadar büyük de-
ğildi. Batı bu alanlarda aşama aşama Osmanlıları yakalayıp geçerken, Hristiyan-
ların korkuları değişmiş, aynı anda hem romantik (ve Romantik) imgelem için
esin kaynağı olan hem de aşağılama ve suçlama için başka bir bahaneye dö-
nüşen Müslümanların sözde nefis düşkünlüğünü hedef almıştı.

19. yüzyıla gelindiğinde pek çok şey değişmişti. Osmanlı İmparatorluğu açık-
ça gerileme içindeydi. Aydınlanma ile canlanan ve Sanayi Devrimi ile güçle-
nen Avrupa, Müslümanlara karşı hami gibi davranabilirdi; fakat esas olarak
onları hor görmeye devam etti. Avrupa'nın eskiden Osmanlı ve İran'a ait olan

toprakları kolaylıkla sömürgeleştirmesi, tehdit ve üstünlük algılamalarını baş-
ka yerlere yönlertmesine sebep oldu. Artık Avrupa emperyalizminin borusu
ötüyordu; bu 20. yüzyılın büyük bir bölümü için geçerli olacaktı.

Avrupa, Batı emperyalizmi çağından çok daha önce bile Ortadoğu üzerin-
de etki sahibiydi. Özellikle Osmanlılar Avrupa silahları alıyordu. Konstanti-
nopolis'in ele geçirilmesinden çok önce Türkler, Avrupa yapımı büyük top-
ları kullanıyordu. Ayrıca gemi yapımıcılığı tekniklerini ve denizcilik esasla-
rını Avrupa'dan almışlardı ve Müslümanlar muhtemelen Haçlı Seferleri gibi
erken tarihlerde her türden Batılı silahı satın almışlardı. Bir bilim adamının
gözlemlediği gibi, "Avrupalılar kendilerini yok etmeye kararlı düşmanlara
savaş silahı satarken en ufak bir pişmanlık duymamışlardır." Kucak açılan
askeri teknoloji sık sık çeşitli Avrupalı hocaların İstanbul'a yerleşmesine ne-
den olmuştu – ki bu da Türkler için pek hoş olmayan bir gereksinimdi.

Avrupa emperyalizmi Osmanlı ve İran İmparatorlukları'nın tedrici olarak tü-
ketilmesiyle sınırlı değildi elbette. Orta Asya'daki Rus etkisi 18. yüzyıl bo-
yunca artıyordu ve 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Britanya Hindis-
tan'daki denetimini emniyete almıştı. Bu türden tutkular, Türkiye ve İran'ın
önemini bütünüyle farklı bir yolla arttırdı: bu ülkeler, Londra ve Delhi ara-
sındaki hayat kanalları, emperyal Rusya ile emperyal İngiltere arasındaki re-
kabet sahalarıydı. "Büyük Oyundaki" en gizli manevralar ve en açık askeri
kampanyalar Afganistan ve İran'da gerçekleştirildi. Fakat sendelemekte
olan Osmanlı sultanlarının da bir rolü vardı: Britanya'nın, Doğu'ya giden
yollarını emniyete kavuşturma ve Karadeniz'i (dolayısıyla Rus donanması-
nı) kontrol etme ihtiyacı, Bab-ı Ali ile uzun süreli bir ilişki kurmasına yol
açtı. Kraliçe Viktorya, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından denetimsiz ge-
çiş karşılığında belli garantiler sağladı. Fakat din yine araya girdi. Sultanın
Hristiyan azınlıklara uyguladığı iddia edilen "zulümler" İngiltere'de ortalığı
öyle karıştırdı ki, William Gladstone, Benjamin Disraeli'den sonra 1880'de
başbakan olunca İstanbul'la olan bağları kopardı. Bu olay Ortadoğu üzerin-
de etki sahibi olmak için sürekli değişen baş döndürücü ittifak ve gayretler
zincirinin halkalarından yalnızca bir tanesiydi; fakat bölgede tarihin seyri
açısından belli sonuçlar doğuracaktı. Rusya'ya karşı denge oluşturmak için
Avrupalı bir müttefik arayan sultan, Bismarck yönetiminde birliğini yeni
kurmuş ve güçlü Almanya'ya yöneldi. Berlin–İstanbul işbirliği, I. Dünya Sa-
vaşı'nda her iki tarafın da yaşadığı hezimete dek ayakta kaldı.

1914'e gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun "Avrupa'nın hasta adamı" diye anılması olağanlaşmıştı. Zayıf ve etkisiz bir yönetim haline gelen imparatorluk yine de Doğu Akdeniz ve Arabistan'ın önemli bir bölümünü elinde tutuyordu. Elinde tuttuğu yerler arasında Kızıl Deniz boyunca uzanan Mekke ve Medine eyaletleri, güneydoğuda Musul, Bağdat ve Basra, güneyde Suriye ve Filistin vardı. Avrupa'daki topraklarını aşama aşama kaybedişi, 1912'deki kanlı Balkan savaşıyla sona erdi. Trakya hariç Balkanlar'ın dışına atılmıştı. Bulgaristan ve Romanya zaten on yıllar önce kaybedilmişti. Rusya 1774'te Kırım'ı ele geçirmekle işe başlamış ve ardından imparatorluğun kuzeydoğusunun neredeyse tamamını kuşatmıştı. Kuzey Afrika'daki Osmanlı hükümrانlığı da aynı şekilde aşınıp gitmişti; Cezayir 1830'da Fransa tarafından, Mısır da yarım yüzyıl sonra Britanya tarafından alınmıştı. Sultan devrilmeye hazır durumdaydı, fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun mezarı nihayetle nasıl gömüleceği meselesi Ortadoğu'nun gelecek on yıllardaki durumunu şekillendirecekti.

1918'de I. Dünya Savaşı'nın sonunda, İngiltere ve Fransa Akdeniz'in doğusundan Hindistan'a kadar olan tüm Müslüman toprakları etkili bir biçimde kontrol altına aldı. Yaklaşık yirmi yıl sonra gerçekleşecek olan bir sonraki dünya savaşına kadar, Avrupa bu bölgede neredeyse tam bir egemenliğe sahip olacaktı. Yalnızca Suudiler ve halef Türk devleti belirli bir bağımsızlığı korudu ve onlar da aşama aşama Batı'nın çekim alanına çekildiler. II. Dünya Savaşı'nın kan banyosu bile Avrupa'nın sömürge egemenliğini alaşağı edemedi. Geriye dönülüp bakıldığında Batı'nın İslam'la karşılaşmasını, en sonunda kesin ve uzun ömürlü bir askeri zaferle sonuçlandırdığı görülüyor.

NIXON'IN "YENİ DİPLOMASİSİ"

Richard Nixon güzel bir Temmuz sabahı, başkanlığının altıncı ayında batıya, Pasifik'in karşı yakasına uçtu. Orada yeni bir Amerikan politikasının haberini verecekti. Bu politika belki Doğu Asya'yı daha az etkileyecekti, ama Batı Asya'daki savaş ve barış politikalarını I. Dünya Savaşı'ndan beri görülmedik bir şekilde değiştirecekti.

Dünya tarihi için adeta bir şampanya patlatma anı olan Guam'daki kutlama bu açıklama için bir vesileydi: Neil Armstrong, Buzz Aldrin ve Jim Lovell aydan dünyaya dönüyordu ve ABD Başkanı onları karşılamak için oradaydı. 25 Temmuz 1969'da Pasifik Okyanusu'na yapılan inişin yarattığı heyecan, yeni Cumhuriyetçi yönetimin en katı politik savaşçılarından bile duygularını harekete geçirmişti. Gariptir, başkan o gün bazı haberler verdi; ama bunların uzayla hiçbir alakası yoktu. Nixon, astronotların cesaretinden veya belki Pasifik'e ilk kez başkan olarak gelmesinden duyduğu heyecanla, toplanan basın mensuplarına *off the record** yeni bir dış politikadan bahsetmeye başladı. Neredeyse gelişigüzel denebilecek bir tavırla, Birleşik Devletler'i giderek daha da fazla antipati toplayan küresel polislik rolünden kurtaracak bir "doktrin" dile getirdi. Nixon'ın Vietnam'dan kurtulmak için yaptığı planın bir parçası olması niyetiyle oluşturulan yeni politika, gerçekte diğer ihtilafları daha güçlü bir şekilde yeniden biçimlendirdi ve Nixon'ın yaptığı neredeyse başka her şeyden daha büyük bir etki yaratan bir miras yarattı. O dikkat çekici günün önemi değerlendirilecek olursa, doktrin Apollo'dan ziyade Ares'le uyum içindeydi** ve insanlığın göklere yolculuğundan daha kalıcı bir yer edindi.

* kayıt edilmemesi koşuluyla –y.h.n.

** ABD'nin ay yolculuğu Yunan mitolojisinde aydınlanmayı, vizyon sahibi olmayı, zindeliği, güzelliği vs. temsil eden tanrı Apollo ile ilişkilendirilmiş; uzay gemisinin adı da Apollo'ydu. Yazar, Nixon tarafından açıklanan yeni politikanın ancak savaş tanrısı Ares'le ilişkilendirilebileceğini söylüyor. –y.h.n.

Nixon Doktrini, Nixon'ın ulusal güvenlik danışmanı, sonradan da Dışişleri Bakanı olan Henry Kissinger'in ektiği toprakta kök salmıştı. Vietnam'daki savaş Birleşik Devletler'in başına bela olmuştu. Amerikan halkı, çürümüş Güney Vietnam rejimi için savaşmak konusunda keskin bir biçimde ikiye bölünmüştü ve Amerikalıların can ve para kaybı inanılmaz boyutlara ulaşmıştı. Lyndon Johnson'dan ve yaptığı aptalca hatalardan miras kalan bu korkunç durum karşısında, yeni yönetim sırf Güneydoğu Asya bataklığı ile değil, savaşın ülkede yarattığı politik enkazla da uğraşmak zorundaydı. Amerikan halkı, Vietnam faciası kadar, Washington'da uzun zamandır devam eden bir eğilimi, dış politikaya dönük emellerine askeri müdahale yoluyla ulaşma eğilimini de reddetmeye hazır görünüyordu. Kissinger sonradan şöyle demişti: "İki yüzyıldır Amerika'nın dünyaya katılımı aşırı müdahil olmakla geri çekilmek, gücümüzden fazlasını beklemekle gücümüzden utanmak arasında gelip gidiyor... Olağan huzursuzluğumuzun en köklü nedeninin – her ne kadar henüz bulanık bir şekilde kavranıyor olsa da – şu olduğuna ikna olmuşum: diğer uluslar gibi, artık biz de ne kadar büyük olursa olsun gücümüzün sınırları olduğunu fark etme ihtiyacı duymaya başlamıştık."

Kissinger ve Nixon için amaç, ustalıkla bir geri çekilme gerçekleştirirken, Amerikan gücünü ve prestijini korumaktı. Güç ve prestij askeri değerler olarak tanımlandığı sürece – ki geleneksel tanımlama buydu – geri çekilme koşulları büyük önem kazanıyordu. Amerikalıların 1965'ten itibaren çarpıcı bir şekilde yükselen muhalefeti, bir izolasyonizm talebi olmaktan çok süreklilik kazanmış bir ahlaki tiksinti patlamasıydı. Medeni haklar hareketi çerçevesinde şekillenen savaş karşıtı coşku, bizzat ABD dış politikasının temellerine, özellikle de her zaman yanlış tanımlanmış bir kavram olan "ABD çıkarlarını" hayata geçirmek için askeri ustalığına güvenmesine meydan okuyordu. Dolayısıyla, Kissinger izolasyonizm ile küresel sahnede rol üstlenmesi arasında giderek açılan bir uçurum görürken, muhalifler farkı ahlaki ilkeler ile zıvanadan çıkmış bir ulusal güvenlik ideolojisi arasında karşıtlık görüyordu. Tarihçi ve aktivist Howard Zinn o zamanlar *The Nation*'da şöyle yazmıştı: "Ancak temel sorunlar olan araçlar ve amaçları – şiddet, devrim ve alternatif toplumsal sistemler gibi sorunları – tartışarak Vietnam'da 'ahlaki bir mesele' var demenin ne anlama geldiğini anlayabiliriz." Savaş, Amerikan küreselciliği ile bunu doğuran devletin doğasının radikal bir şekilde yeniden değerlendirilmesine yol açtı. Buna karşı bir şeyler yapılmalıydı; sonra-

dan Nixon bile savaşı tırmandırmasını, yükselen protestolar yüzünden ılımlılaşmak zorunda kaldığını teslim etti. Bu "bir şeyler" düzensiz ve kusurluydu ve gelecek on yıllarda Hindişin'in her tarafını kan gölüne çevirecekti. Fakat savaş karşıtı aktivistlerin gücünü kırmak için, acilen Kennedy-Johnson'ın savaş politikasından farklı **bir şeyler** hakkında bir vizyona ihtiyaç vardı.

Sonuç, Nixon Doktrini'ydi. Kissinger Amerikan dış politikasına Avrupa-Japonya-ABD'den oluşan üç yanlı eksen temelinde yeni bir yön vermek isterken, Nixon sadece Vietnam'da "onurlu bir barışın" peşindeydi. Guam'da dillendirilen doktrin her iki itkiyi de yerine getiriyordu.

Kissinger yazın yeni politikayı formüle etmeye başladı ve Guam yolculuğuna yalnızca bir hafta kala Nixon'a verdiği bir bilgi notunda, bu politikaya ilişkin kavramlarının büyük bölümüne kesin bir biçim verdi. Ulusal Güvenlik Konseyi'nde* (UGK), yani Kissinger'ın başkanlığını yaptığı Beyaz Saray danışmanlık takımında yapılan paralel bir çalışma da, Basra Körfezi için "yedek bir strateji" öneriyordu. Bu, 92 No'lu Ulusal Güvenlik Raporu haline geldi ve Asya gezisinin hemen öncesinde Başkan tarafından okundu. Aynı ay Kissinger ve askeri yardımcısı Alexander Haig, Kuzey Vietnam'da yoğun bombardıman ve taktik nükleer silah seçeneklerini de öngören acımasız bir saldırı planı formüle ettiler. Guam'da açıklanmak üzere hazırlanan ve erdemli devlet adamlığı cılasıyla parlatılan doktrinin altında çok daha karanlık bir niyet gizleniyordu. Yine de doktrin belli bir etki yaratmıştı; niyetine ne kadar uyduğunu ölçmek ise daha zordu.

Nixon, Guam'da Deniz Subayları Klubü'nün üst katında basına brifing verdi. Yeni bir başkanlık politikası üzerine belirttiği görüşler Kissinger ve Genelkurmay Başkanı H. R. Haldemann da dahil olmak üzere herkesi şaşırttı. Baş yardımcılar ondan yazın bir ara resmi bir politika konuşması yapmasını istemişlerdi; böyle irticalen yapılmış bir dizi yorum değil. Fakat bütün dikkatini uzun bir Asya gezisine vermiş olan Nixon, günün olaylarının heyecanı ve yorgunluğu ile dikkatleri kendi üzerinde toplamaya hevesliydi. 50 dakika boyunca ve önünde notları olmadığı halde konuşmayı tercih etti: ABD'nin Asya'daki konumundan ve askeri olarak yoğun şekilde müdahil olmanın getirdiği politik açıdan kırılgan pozisyonu düzeltme niyetinden bahsetti. Deniz Subayları Klubü'nde toplanan basın mensuplarına "Asya As-

* National Security Council

yalılar'ındır" dedi. "Bizler yardım etmeli, ama dayatmada bulunmamalıyız.... Asya'daki ülkeleri bize bu kadar bağımlı kılacak ve sonuçta Vietnam'da olduğu gibi bizi çatışmalara sürükleyen politikalardan uzak durmalıyız." Bir basın mensubunun yönelttiği, varsayıma dayalı bir soruya cevaben Nixon şunları söyledi: "Eğer herhangi bir ulus, iç ya da dış bir tehdide karşı ABD'nin askeri yardımına ihtiyaç duyarsa, bu yardımı sağlanız."

Nixon'ın yorumları, basın bunları doğrudan alıntı yapmadan her yaptığında, bir sansasyona yola açtı: Amerikan liderliğinin düşünce biçiminde, nihayet Vietman'da yaşanan acı gerçekleri kabul eden açık bir değişim gerçekleşiyordu. Bu, medya tarafından Guam Doktrini olarak adlandırıldı. Başkanın onu Nixon Doktrini olarak yeniden adlandırmak için büyük gayret göstermesi gerekecekti.

İki ay sonra Nixon Birleşmiş Milletler'de yine bu meseleyle ilgili bir konuşma yaptı. Genel Kurul'un açılışında şunları söyledi: "Artık beraberce yeni bir bağımsızlık modeli geliştiriyoruz. İşte bu koşullarda, diğer ulusları kendi güvenlikleri için daha fazla sorumluluk almaları yönünde zorluyoruz." Doğrudan ABD müdahalesi yerine, yeterli miktarda ABD silahlarıyla donanacak olan dostlarımız kendileri adına sorumluluk alacaklardı – politikanın özü buydu. Bu politika, Kore ve Vietnam'daki acı deneyimlerden çıkarılan derslerden ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet emperyalizmini tahdit etmek için kurulan, ancak Avrupa'daki Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) haricinde pek bir tutarlılığa veya güce sahip olmayan ittifak sistemlerine duyulan güvensizlikten hareketle oluşturulmuştu. Aslında doktrin "Vietnamlaştırmanın", Nixon'ın "onurlu barış" umudunun habercisiydi; fakat, bu umut ne Vietnam'a barış getirdi; ne de Amerika'ya onur sağladı.

Nixon'ın basın konferansı Hindeçin'de içine düşülen politik bataklıkta yankı bulsa da, silah satışları üzerinde hemen bir etki yaratmadı. Bununla birlikte, dünya çapında daha hırslı bir askeri yardım programı için temel bir çalışma başlatılmıştı. Kissinger'in UGK görevlileri, diğer bağlantılı meselelerin yanı sıra, Ortadoğu'ya silah transferi konusunda çalışmalar hazırlıyordu. Savunma ve Dışişleri Bakanlıkları genişletilmiş silah yardımı için tuzaklar kuruyordu. Ayrıca silahların hibe edilmesinden satılmasına geçilmezi tasarlanıyordu ve bunun Kongre'nin finansman sağlama yetkisini zayıflatmak gibi ek bir faydası vardı. 1971'de Pentagon'da silah satışları ve hibelerinin de-

ğerlendirilmesi ve teşvik edilmesi için yeni bir mekanizma, Savunma Güvenlik Yardım Kuruluşu* kuruldu. Gelişmiş Batı demokrasilerine bol miktarda silah sağlayan veya satan Eisenhower ve Kennedy yönetimlerinin tersine, Nixon'ın takımı dost ya da dost olma potansiyeline sahip Üçüncü Dünya rejimlerini silahlandırma konusunu incelemeye başladılar. 1970'lerde silah ticaretinde patlama yaşanmasının öncesinde, Nixon Doktrini fiiliyatta görev yerlerinin ayarlanması konusunda bürokrasiyi harekete geçirmişti. Bütün silah satışları öncelikle Dışişleri Bakanlığı ve Pentagon'un belli kademeleri tarafından onaylanmak zorunda olduğundan, tayinler ve başkanlık direktifleriyle yapılan yönlendirmeler Washington'da silah ticaretinin peşine düşenlerin gösterdiği arzu bakımından asli bir öneme sahiptir. 1969-1971'de Beyaz Saray, anlamı hiç de muğlak olmayan bir mesaj gönderiyordu.

Yeni politika geçmiş uygulamalara göre içinde bir değişim tohumu barındırıyordu ve bu tohum 1970'lerin sera ikliminde hızla çiçek açacaktı. Şubat 1971'de Kongre'ye sunduğu bir dış politika raporunda Nixon buna bizzat yer vermişti: "Planın oluşturulması ve programların tasarlanmasına ülkelerin tam katılım göstermesini teşvik ediyoruz. Kendi güvenliklerinin niteliğini tanımlamalı ve kendi gelişim çizgilerini belirlemelidirler." Nixon bunu "yeni diplomasi" olarak adlandırdı. Yabancı hükümetleri kendi savunma reçetelerini yazmaya ve sonra da ABD'den gereğinin yapılmasını talep etmeye davet ediyordu.

1971'e gelindiğinde Nixon Doktrini'nin kuram ve mekanizmaları uygulama alanı bulmaya başlamıştı; Vietnam ve Ortadoğu'daki olaylar onun gelişip serpilmesini sağladı. Nixon Vietnam'dan yavaş yavaş çekiliyordu ve bu, askeri harcama ve silah tedarikinde oldukça keskin bir düşüş anlamına geliyordu. Ortadoğu'da Libya ve İran daha yüksek petrol fiyatları için kampanya yürütüyordu. Bu, Fas'tan Pakistan'a kadar geniş Müslüman bölgede politik manzarayı müthiş derecede değiştiren petrol üreticileri arasındaki bir isyanın başlangıcı idi.

Basra Körfezi'nin petrol monarşileri düşüş kârlarıyla ürkütü-ü oranda silah satın almak istediklerinde, Nixon yönetimi satmak için hazır ve istekliydi. Doktrini ya da "yeni diplomasisi" New York ve Washington'da kamuoyunu şekillendiren seçkinlerin onayından çoktan geçmişti: her şeyden önce, açık

* Defansa Security Assistance Agency

ki politika değişimi daha az doğrudan müdahale talep eden halkın arzusu-
nu tatmin ediyordu. O halde destansı bir ekonomik ziyafet için masa kurul-
muştu. Ziyafetin masraflarını petrol karşılayacaktı. Ve Vietnam sonrası sa-
vunma harcamalarının kısılması da – aksi halde sokakta dilenme tehlikesiy-
le karşı karşıya kalacak savunma endüstrisi işçilerinden oluşan – açıklar ve
garsonları temin edecekti. 1971'den önce, ABD'nin başlıca silah transfer
programında Dış Askeri Satışlar (FMS)* yıllık toplam 2 milyar doların altın-
da seyrederken, 1973'te bu miktar 5 milyar dolara yükseldi ve 1975'te 15
milyar dolarla doruğa ulaştı. Başlıca alıcılar Suudi Arabistan, İran ve İsrail'di
ve üçünün toplam silahlanma harcaması, dünyanın geri kalanının toplam si-
lahlanma harcamasının çok ötesine geçmişti. Kaldı ki, FMS programı
ABD'nin silah ihracatındaki tek mekanizma değildi; diğer mekanizmaların
yanı sıra hibeler ve ticari satışlar da vardı. Fakat, Pentagon'a etkin bir hare-
ket gücü sağladığı, Kongre'nin müdahalesini azalttığı ve ticaret dengesinde
olumlu bir etki yarattığı için, FMS o günlerde daha çok tercih ediliyordu.

Bu ticaret teşviki Nixon'ın formülünde en önemli husus değildi, ama ilk bü-
yük silah ihracatı dalgası sırasında Kongre'nin korkusunu yumuşattı. Viet-
nam'dan sonra savunma bütçesindeki kısıtlamalarla birlikte, silah tedariki
harcamaları 1969'da 24 milyar dolarken 1974'te 15 milyar dolara düştü.
Uçak şirketleri fena çarpılmışlardı – New York'lu savaş uçakları üreticisi
Grumman, İran'a yaptığı satışlar sayesinde kurtulana kadar iflasın eşiğinde
dolaşmıştı. Fakat silah üreticileri aynı zamanda usta lobicilerdi ve Nixon'ın
politik kampanyalarının savurgan destekçileriydi. Nixon Doktrini, yurt dı-
şındaki petro-dolarların gücü, Amerikan savunma müteahhitlerinin acil ilgi
gerektiren ihtiyaçları ve etkileri net bir şekilde birleşmişti. Yönetim kanadı,
ihracatların aynı zamanda montaj hatlarının çalışır durumda tutulmasını ve
ABD'nin tedarik maliyetlerinin düşük kalmasını sağlayacağını iddia etmeye
başladı. Fakat ihracatlar 1970'lerin başlarındaki iş kayıplarının önüne pek
geçemedi: 1969'da 4,6 milyon olan işçi sayısı, 1972'de 3,5 milyona düştü.
İhracattaki yüzde 700 artış savunma sanayindeki işten çıkarma krizine,
1970'lerin ortasında yeniden güçlenen Pentagon bütçesinin ürettiği ölçüde
bir çözüm üretilmedi. Fakat açık ki, bu ders sonraki yirmi yıl boyunca pek
az kişi tarafından öğrenilecekti. Aslında, on beş yıl sonra Soğuk Savaş hızı-

* Foreign Military Sales

nı kaybettiğinde ihracat lehine ortaya atılan tüm argümanlar – istihdam artışı, ticaret dengesi, "işleyen" üretim bantları ve yurt dışındaki müttefiklere yardım etmek – 1970'lerin ortalarında tekrar tekrar dile getirilmişti.

1974'te savurgan silah ihracatlarına karşı halk ve Kongre muhalefeti tırmanmaya başladığında, çoktan iş isten geçmişti. Şirketler artan bir şekilde dış satışa bağımlı hale gelmişlerdi. Petrol krizi ve ödemeler dengesindeki açık, silah ticaretini teşvik eden güçlü parasal dürtülerdi. Silah satışlarını, birim başına maliyetleri düşük tutmanın bir yolu olarak gören bürokrasi ve önemli ölçüde de askeri küstahlık dört nala koşturuyordu. Başkan'ın Vietnam'dan çılgınca bir çıkış yolu aramasının politik kılıfı olarak oluşturulan Nixon Doktrini, beş yıl içinde askeri-endüstriyel kompleksin motoru ve Amerikan küreselciliğinin kilit unsuru haline gelmişti.

Gariptir, "yeni diplomasi" tasarlanırken esas olarak amaçladığı bölgeyi pek fazla etkilemedi. Nixon'ın Guam brifinginde dile getirdiği, Doğu Asya'nın dünyada tozun dumana karıştığı en kaşık bölgesi olduğu, ama Amerika'nın oradaki dostlarını silahlandırması sayesinde bu karışıklığın giderilebileceği şeklindeki görüşü bütünüyle yanlış çıktı. Sonraki on yıllarda Asya'da barış, zorlayıcı olmayan diplomasiyle (özellikle 1970'lerde Çin ve 1990'larda Kuzey Kore ile geliştirilen diplomatik ilişkiler), ikili askeri ittifaklarla (Japonya ve Güney Kore ile yapılan anlaşmalar), demokratik hareketlerle (Filipinler'de ve başka yerlerde) ve bağlantısız ulusların çabalarıyla (özellikle Hindistan) muhafaza edildi. Hindin dışında bölgedeki en önemli çatışma, 1971'de Pakistan ve Hindistan arasında yaşanan ve ABD'nin doğrudan manipüle etmeye çalıştığı çatışmaydı. Güneydoğu Asya'da bile Nixon Doktrini gerçekleştirilmesi imkansız bir hayaldi: Nixon dönem dönem Vietnam'daki savaşı tırmandırmış ve Kamboçya'yı da içine alacak şekilde genişletmişti; ve bunun inanılmaz derecede utanç verici sonuçları olmuştu.

Fakat kendine ait bir hayatı olan bu politika kanatlarını açtı ve geniş Asya kıtasının öteki ucuna uçtu. Nixon'ın doktrini merkez üssünü, bir depreme yol açtığı ve sarsıntılarının Pakistan'dan batıya, Akdeniz'e kadar hâlâ her yerde hissedildiği İran'da buldu.

4
İRAN ÖRNEĞİ

Depremi gelişi yavaştı ve daha önce binlerce sarsıntı meydana gelmişti. Amerika'nın 1970'lerde ansızın tehlike sinyalleri yolladığı İran, Batı'nın kafasında ancak aşama aşama şekillenmiş bir ülkeydi ve o zaman bile büyük güçlerin elindeki bir oyuncak gibi görülüyordu. İran'ın Avrupa ve Amerika ile olan gergin ilişkisinin tarihine derin bir şekilde kazınmış olan bu görüş, bu antik medeniyetin güçlü ve kalıcı gelenekleriyle çatışma halindeydi.

Cyrus*, Xerxes** ve Darius'un*** imparatorluğu, Avrupa ve Batı Yarımküre'nin yeni dünyasının öz-ıngesi haline gelen Helenistik idealin karanlık karşıtıydı. Karmaşık ve canlı, önce Zerdüştçü ve daha sonra Manici kozmolojinin damgasını vurduğu Cyrus'un İran'ı, dünyayı ışığın ve karanlığın güçleri olmak üzere ikiye ayırdı. Art arda gelen hanedanlıklar sık sık yoksullar tarafından zorlanıyordu ve iyi ile kötünün çatıştığı bu dayanıklı kültürel formlar ve sınıf mücadelesi İslami dönemde de varlığını sürdürdü. Peygamber Muhammed'e vahiy inmesinden sonraki on yıllar içinde, İslam inancı bütün İran'da yıldırım hızıyla yayıldı ve eski düzenin hassas kalıntıları ile kolayca beslendi. Arap dünyasındaki küçük politik yapılanmalar gibi İran da radikal bir değişiklik için uygun kıvamdaydı. Eski dinin ve devletin zayıflığı, Arap Yarımadası'nda yeni harekete geçen aşiretlerin fetihlerini kolaylaştırmıştı. Arap Müslümanların İran hükümdarlığı kısa sürdü – yalnızca 631'den 651'e kadar – ama İslam çabucak kök saldı. İran bir dizi işgalci ve hane-

* Batı'da Ege Denizi'nden doğuda İndus Nehrine kadar büyük bir imparatorluk kuran Pers hükümdarı (M.Ö. 590/580–529). –y.h.n.

** Darius'un oğlu ve ondan sonra tahta geçen büyük Pers imparatoru (M.Ö. 486–465). Antik Yunanistan'ın geniş kesimlerini işgal etmesiyle tanınır. –y.h.n.

*** Büyük Darius, Hindistan'da İndus Vadisi'nden Trakya'ya kadar olan bölgeyi yöneten Pers imparatorudur. (M.Ö. 522–486). Son olarak Antik Yunanistan'ı fethetmeye girişir, ancak Atinalılar tarafından Marathon'da yenilgiye uğratılır. –y.h.n.

danlık tarafından yönetilmişti; Selçuklu Türkleri, Timur, Moğollar ve Safeviler bunların arasındaydı. Fakat, İran şu ya da bu derecede aşiret liderlerinin ve onların ordularının hakiyiyeti altında kaldı.

İran'ın her tarafı Müslüman'dı. Şii İslam'ın başlıca ileri karakolu haline geldi. Müslüman alemleri Muhammed'in ölümünden hemen sonra halef rakip kabileleri elinde parçalandı. Halifeler tarafından yönetilen Sünniler, Peygamber'in asıl varislerinin kendileri olduklarını iddia ettiler ve Arap yarımadası, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümünde denetimlerini genişlettiler. Bir fetih ganimeti olarak Osmanlı sultanlarının gücüne güç katan halifelik İstanbul'da kuruldu. On iki imam Şiiliği, Sünni hegemonyasına nâdiren kafa tutsa da, 16. yüzyılda İran ve Irak'ta başlıca mezhep haline geldi. Bu İslam mezhepleri arasındaki fark, verasete ilişkin anlaşmazlıktan ve bazı doktriner meselelerden kaynaklanıyordu: mesihçi vizyon ve Şiiliğin ruhani önderi olarak imamın ilahiliği. Fakat On iki imam Şiiliği ile Sünnilik arasındaki fark, İran'ın ilk Şii hükümdarları Safeviler ile Sünni Osmanlıların savaştığı on yıllar içinde politik bir içerik de kazandı. Safevilerin belirgin bir biçimde Şii olan bir İran'ı yüceltmesi, davalarının haklılığına ve fedakarlığın zorunluluğuna dair gerekli inancın aşılmasına hizmet etti. On iki imam Şiiliği ve İran'ın ulusal kimliği neredeyse bir ve aynı şey haline geldi.

Geçici iktidar Qajar hanedanlığının eline geçti ve Batılı güçlerin İran üzerine daha hassas bir ilgi örgütlediği 19. yüzyıl boyunca da bu durum devam etti. Britanyalılar üzerine titredikleri büyük sömürge Hindistan'ı korumaya kararlıydı; Ruslar güney komşularına gitgide büyüyen bir iştahla gözlerini dikmişti. Bu iki emperyal güç arasındaki Büyük Oyun, entrikaların, müdahalelerin, ticari çekiciliğin ve diplomatik manevraların devrede olduğu bir oyundu. İran'da, Şii din adamları *ulema* tarafından kışkırtılan ve yönetici Şah'a karşı çıkan halk ayaklanmalarının hedefi, zaman zaman bu yabancı etkisi oluyordu. Yabancıların egemenliği sırf ulusal gurur için bir tiksinti kaynağı değildi, aynı zamanda yerel ekonomik faaliyetlerin de altını oyuyordu; çünkü, İran'ın zanaatı, ziraatı ve ulusal kaynakları hızla Britanya, Rusya ve diğer Avrupalıların hizmetine giriyordu. İran yalnızca lafta bağımsız bir devletti; Rusya ya da Britanya'nın onayı olmadan ticaret, politik reform veya diplomasi ile ilgili bir karar almaya cesaret edemezdi. Bu çift yanlı himaye ve bu nedenle beslenen öfke 20. yüzyılda da devam etti.

1908'de İran'da petrolün keşfi, Büyük Oyun'a yeni bir aciliyet kazandırdı ve doğal olarak İran'ın Batı'nın gözündeki değerini ikiye katladı. Britanya Kraliyet Donanması'nın ilgisi, 1911'de Churchill'in aldığı bir kararla, İrlanda kömüründen İran kaynaklı petrole yöneldi. (Churchill "Egemenliğin kendisi cüretkârlığın ödülüydü", demişti.) O sıralar Rus orduları kuzeydeki beş eyaleti işgal etmişti ve Britanya da güneyde, önceden "tarafsız bölge" olan bir petrol üretim alanına çoktan yerleşmişti. Doğrudan Şah'ı hedef alan meydan okumalar da dahil, zincirleme politik karışıklıklar büyük ölçüde yabancı işgalin bir sonucuydu veya onun tarafından manipüle edildi. I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkışı karışıklığı daha da arttırdı: Alman Kayzeri'nin giderek artan etkisi, Rusya'daki Bolşevik ihtilali, Osmanlıların yenilgisi, İran içinde çalan savaş çanları – bunların hepsi merkezi hükümetteki zayıflamaya ve Britanya'nın koşulsuz hakimiyetine ivme kazandırdı. Savaş, Britanya'nın denetimi elinde tutmak için çevirdiği baş döndürücü dolaplar izledi; bütün bunlara Basra Körfezi'ndeki petrol zenginliği yön verdi ve Batı'nın Bolşevizmi bölgeden uzak tutma kararlılığı hız kazandırdı. Britanya'nın yardımıyla, istikrarlı bir merkezi otorite kurabilecek ve Britanya çıkarlarını kollayabilecek güçlü bir adam ortaya çıktı: 1925'te kendini Şah ve Pehlevi hanedanlığının kurucusu ilan eden bir general, Rıza Han. Yeni hükümet, Qajar şahlarının durumuyla karşılaştırıldığında, dış etmenlere o kadar açıktan borçlu görünmüyordu, ama her zamanki gibi Britanya'nın çıkarları güvence altına alınmıştı.

19. yüzyılın sonlarından başlayıp 20. yüzyıl boyunca da devam edeceği üzere, yeni despota meydan okumaların iki kaynağı vardı: Şii "ulema" ve sosyal demokrat reformcular. İkinciler özellikle kuzeybatıda, yerel liderliğin uzun yıllardır neredeyse tamamen otonom olduğu Azerbaycan'da güçlüydü; politikaları toprak reformuna, daha eşit gelir dağılımına vs. vurgu yapıyordu. "Ulema" ise savaşın, yabancı ticaretin ve şehirleşmenin harap ettiği geleneksel toplumu temsil ediyordu. Rıza Şah her iki muhalif grubun üstüne sert bir şekilde gitti.

II.Dünya Savaşı'nın patlamasının ardından, Şah'ın otoritesini algılayış biçimi kendini ölümcül bir şekilde ele verdi. İran yine kritik bir savaş alanı olabiliirdi, bunun önemli bir nedeni Müttefik Güçlerin Sovyetler Birliği'ne yardım gönderebileceği bir yol sağlayabilecek olmasıydı. Şah'ın Nazilere duyduğu gözle görülür sempati onu güvenilmez biri haline getirdi ve Britanya ile

Sovyetler ülkeyi Ağustos 1941'de işgal ettiler. Şah Rıza'yı da derhal tahttan indirip yerine genç oğlunu geçirdiler. Birinci Rıza üç yıl sonra sürgünde öldü.

Savaş sonrası İran, merkezi yönetimi defalarca zora sokan çeşitli karışıklıklara sahne oldu. Otonomi için öne sürülen ve birbiriyle çekişme içindeki iddialar – Farsça konuşan Aryanların yanı sıra, her biri birçok aşirete bölünmüş olan büyük Türk, Arap ve Kürt toplulukları vardı – ve gerek sağdan gerek soldan gelen reform talepleri, savaş sonrasında oluşan ve özünde muhafazakâr olan hükümete darbe üzerine darbe vuruyordu. Tarım topraklarının sahipleri (İran 1960'lara kadar bir tarım ülkesiydi) politik olarak baskındı; hükümet tüm toprak sahipleri arasında en büyüğüydü, çünkü Şah Rıza kendisi ve destekçileri için hırslı bir şekilde topraklara el koymuştu. Arazi sahipleri ve petrol üreticileri yeni bir desteğe sahipti; Amerikan çıkarları ilk kez İran'da güçlü bir şekilde devreye girmişti. Soğuk Savaş başlıyordu ve Sovyet talepleri her solcu harekette görülüyordu. Fakat reformcular temelde komünistler değil ulusalcılardı ve onları harekete geçiren mesele her şeyden önce petrolün denetimiydi.

Ulusal parlamento – Meclis – yabancı petrol şirketlerine karşı muhalefetin yuvası haline geldi. Özelde 1909'dan beri İran'da petrol üretip satma konusunda başlıca "imtiyaz" sahibi olan Anglo-İranian Oil Company (sonradan British Petroleum ismini almıştır), muhalefetin hışmını üzerine çekiyordu. Reformcular 1950'de popülist Muhammed Musaddık'ın liderliği altında Meclis'te güvenilir bir taban edindiler ve Britanya ile yapılan ve Başbakan tarafından (General Ali Rezmara) imzalanan yeni bir anlaşmaya karşı çıktılar. İran politikasının uzun süredir geçerliliğini koruyan işleyiş biçimi – ulusalcı reformcular ve İslamcı militanların muhalefet ettiği Batı yönelimli devlet başkanlığı – yeni bir krize doğru sürükleniyordu. Başbakan Rezmara 1951'de aşırı İslamcılar tarafından katledildi. Meclis tercihini Musaddık'tan yana yaptı. Başbakan Musaddık popülist gündemin bir ilkesini hayata geçirdi: Britanya'ya tazminat ödemeye ve geliri yarı yarıya paylaşmaya söz vererek, petrol endüstrisini ulusallaştırdı. Britanya'nın tepkisi çok sert oldu. Kararın iptali için Dünya Mahkemesi'ne başvurdular; bununla da yetinmeyip İran petrolüne karşı dünya çapında bir boykot başlattılar. Musaddık Birleşik Devletler'e başvurdu, hatta davasını savunmak için Washington'ı ziyaret etti. Kendisinin komünizme karşı bir güvence olduğu hususunda uyandı bulundu, ama kesin bir şekilde reddedildi. Birleşik Devletler, Britanya'ya arka çıktı.

Boycot petrol ihracatında sert bir düşüşün yaşanmasına neden oldu ve bu Musaddık'ın hükümetini felce uğrattı. Bazı yeni reformlar uygulamaya kondu ve politik iklim daha özgür hale getirildi; bir zamanlar yasaklanan politik güçler, örneğin Marksist yönelimli TUDEH* partisi ve sıkı İslamcı Ayetullah Kaşani İran politikasının önemli oyuncularına haline geldi. Yine de Batılı petrol boykotunun bedeli ödendi ve zayıf ekonomik koşullar Musaddık'ın arkasındaki halk desteğini aşındırdı. 1953'te Birleşik Devletler ve Britanya'da değişen ve her ikisi de sağa kayan hükümetler, Musaddık'ı yerinden etmek için Britanya'nın uzun süredir beklettiği planın uygulanmasına elverişli bir ortam yarattı.

Plan İngiliz'di, ama eylemi Amerikalılar gerçekleştirdi. Muhammed Musaddık'ın devrilmesini Merkezi Haber Alma Servisi (CIA) uygulamaya koymuştu; bu özel olarak zor bir görev değildi. Musaddık'ın İran'ın politik lideri olarak düşüşü boykot, boykotun yarattığı büyük yıkım ve İran'ın Whitehall** ve Foggy Bottom*** tarafından politik olarak tecrit edilmesiyle önceden hazırlanmıştı. Hükümet darbesi aslında nihai darbeydi. Şah'ın hanedanlık karşıtı gösterilerle yüz yüze kaldığında kaçıp gitmesinden sonra, önemli politikacılara dağıtılan görece az bir parayla Musaddık karşıtı kitlesel gösteriler tırmanışa geçirildi. Musaddık ile Şah arasındaki çekişmede kimin tarafından denetleneceği öncelikli konu haline gelmiş olan ordu başbakana karşı harekete geçti. Önemli politik liderlikler – TUDEH Partisi ve birçok Ayetullah – onu yüzüstü bıraktı. Karşı karşıya kaldığı düşman güçler Musaddık'ın baş edemeyeceği kadar kalabalıktı ve sonunda kaderine boyun eğdi. Yargılandı ve idam cezası almaktan kıl payı kurtuldu; dostlarından bazıları onun kadar şanslı değildi. Şah geri döndü, gücü büyük ölçüde arttırıldı. Bile bile böyle bir rakibin iktidarına kafa tutmasına bir daha da asla izin vermedi.

Sonraki yirmi yılda, İran düşe kalka "modernleşme" yolunda ilerledi, ama ülkenin toplumsal dinamikleri çok az değişti: iktidar ve zenginlik hanedanlık ailesinin etrafındaki az sayıda seçkinin elinde toplandı. Alt seviyedeki ekonomik sınıflar, ekonomiden çok az pay alabildiler. Rejimin giderek tırmanan baskısına karşı çıkan muhalefetin hemen icabına bakıldı. Pek çok çevreden protesto sesleri yükseliyordu. Önemli muhalif odaklardan biri ru-

* Sovyet yanlısı İran Komünist Partisi –y.h.n.

** Londra'da başlıca hükümet binalarının, bakanlıkların bulunduğu yer. –y.h.n.

*** Washington'da, Dışişleri Bakanlığı'nın bulunduğu bölge. –y.h.n.

hani lider Ayetullah Humeyni'ydi. Batılılaşmaya ve rejimin işleyişindeki çürümüşlüğü karşı çıkıyordu. 1960'larda birkaç kez Şah'ın sapkınlıklarını kınadığı için hapse atılmıştı. Birleşik Devletler'e kalıcı bağlılık gösteren Şah, Büyük Cyrus'un halefi olarak layık olduğu büyüklüğe uygun heybetli ve iyi donanımlı bir ordu kurmayı istedi. Ama işbaşındaki her ABD başkanı, askeri donanım ile ilgili olarak bildirilen ihtiyaçları kuşkuyla karşıladı. İran'a yönelik tehditler, sınır komşusu Sovyetler Birliği'nden kaynaklanan tehdit bile bu derece büyük bir silah tedarikini haklı göstermiyordu. Soğuk Savaş'ın en ateşli savunucuları Eisenhower ve Kennedy, Sovyetler'i tahdit etme stratejisine uygun bulmadıkları için Şah'ın askeri donanım talebini geri çevirdiler.

Petrol yine manzarayı değiştirdi. Şah'ın petrol bakanı, petrol zengini Ortadoğu üreticileri için daha yüksek petrol fiyatlarını kışkırtanlar arasında ilk sırada yer almıştı ve bunu 1974 krizinden dört yıl önce yapmıştı. Şah ısrarla İran için daha büyük pay ve yıllık fiyat artışı talep ederek, gelirin Batılı petrol firmaları ve ihracat yapan ülkeler arasında eşit paylaşıldığı 20 yıllık işbirliğini bozdu. Yeni pakt, yani Tahran Anlaşması, fiyat artışlarının ve Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü (OPEC) lehine sürekli büyüyen zenginlik paylaşımının önünü açtı. Şah'ın gambitinin* içinde yer almış bir kişi şöyle demişti: "Bu OPEC için gerçek bir dönüm noktasıydı. Tahran Anlaşması'ndan sonra OPEC hayli güçlendi." Birleşik Devletler'in yeni düzenlemeyi tereddütsüz kabul etmesi esaslı bir gelişmenin meydana gelmesine zemin hazırladı: ambargo ve Ekim 1973'te İsrail ile Arap komşuları arasında yaşanan savaşın ardından 1973–1974'te beşe katlanan petrol fiyatları.

Fiyat patlamasıyla İran'a akan büyük miktarda petro-dolarlar Şah'a yeni ve daha büyük bir jeostratejik rol kazandırdı. 1971'de Britanya Körfez'de yüz yıldır devam eden güvenliği sağlama rolünü bırakacağını ilan etti; Batı'nın çıkarlarını koruma sorumluluğunu artık Birleşik Devletler üstleniyordu. Batı Avrupa, Japonya ve Birleşik Devletler'in OPEC petrolüne bağımlılığı hayli ciddi boyuttaydı: tüketimlerinin neredeyse yüzde 40'ı. Önemli bir istisna olarak Irak dışarıda bırakılacak olursa, Körfez'deki Arap devletlerinin Batı ile ilişkileri dostaneydi, ama güvenilir değildi. İsrail'in Haziran 1967'deki savaşta güle oynaya kazandığı Altı Gün zaferi Arapları utanç dolu bir acıya

* Satranç. İleride üstünlük sağlamak için açılış hamlesinde bir taşı feda etmeyi göze alacak şekilde oynama. –y.h.n.

boğduğunda ve İsrail, Batı Şeria, Gazze ve Sina'yı işgal ettiğinde, Birleşik Devletler bu duygu yüklü meselede Arapların karşısında yer almıştı. İsrail ile dostane ilişkileri olan ve İslam'a bağlılık iddiaları güçlü olmayan Şah, ABD'nin bölgedeki güvenliğini sağlamak için en uygun adaydı.

Washington açısından, Şah'a verilen rolün ağırlığının yeni bir şekilde artırılması, Vietnam'daki ABD savaşı nedeniyle de anlamlıydı. Güneydoğu Asya'daki Amerikan gücünün sınırları acı bir biçimde gözler önüne serilmişti. Basra Körfezi'nde yığınağı arttırmak gibi yeni askeri taahhütlerde bulunmanın iler tutar tarafı yoktu. Öyle görünüyordu ki, Şah şık bir alternatif sunuyordu: İran'a akan petro-dolarlar karşılığında, bu ülkeye son model askeri teknoloji, eğitim ve lojistik destek temin etmek ve Pehlevi rejimine bölgesel jandarma rolünü vermek. Anlaşma, 1972'de Tahran'da gerçekleşen bir buluşmada, Şah, Nixon ve Kissinger arasında bağlandı. Nixon Şah'a "Beni kurtar" demişti. Amerika'nın Batı Asya'daki askeri temsilcisi olma teklifimizi kabul ederek beni Körfez'de polislik yapıma ve Batı'nın çıkarlarını koruma yükünden kurtar. Şah bu teklifi büyük bir hevesle kabul etti.

O andan itibaren İran, nükleer cephanelik dışında, tüm Amerikan silahlarına erişme imkanı kazandı. İran, Nixon Doktrini'nin kusursuz bir örneği olmalıydı. Kissinger bürokrasiye – Dışişleri, Savunma ve Ticaret Bakanlıklarına – İran'a istediği her şeyin satılması yönünde bir direktif yolladı. Petrol fiyatlarının dört katına çıkmasının hemen ardından, Şah büyük ve oldukça gelişmiş bir hava kuvvetleri çapında bir sipariş verdi: Grumman yapımı 80 adet savaş jeti; General Dynamics tarafından henüz üretilmeye başlanan 100 adet F-16 savaş uçağı; McDonnell-Douglas yapımı 108 adet F-4 savaş uçağı. Sonraki birkaç yıl içinde, İran'ın ABD silahları için yaptığı siparişler on milyarlarca dolara ulaştı. İran'da kişi başına yapılan silah harcaması 1970'ten 1978'e on kat arttı. Bu da, 1975 itibarıyla, dünyanın en büyük silah ithalatçısı olarak Peacock Tahtı'nın* ortalama bir İranlı'nın üzerine binen ekonomik yükünü yansıtıyordu.

Daha önce hiç görülmemiş bu silah akışı, Basra Körfezi bölgesi için "ikiz sütunlar" olarak bilinen stratejiyi hayat geçirdi. Bir politik görevli stratejiyi

* Peacock Tahtı, 17. yüzyılda Hindistan'da hüküm süren Moğol imparatoru Şah Jahan tarafından yaptırılmış çok pahalı bir tahttır. Peacock Tahtı ifadesi, aynı zamanda, Nadir Şah'la başlayan ve İran İslam Devrimi ile sona eren İran Monarşisi için de kullanılır. –y.h.n.

şöyle tarif ediyor: "Strateji, ABD'nin Basra Körfezi'ndeki çıkarlarının koruyuculuğunu yapma konusunda güvenilecek iki kilit isim olarak İran ve Suudi Arabistan'ı gösteriyordu. Her ne kadar politik bildirge her ikisine de eşit davranılması gerektiğini ilan etse de, İran'ın daha önemli ortak olduğu belliydi. Bu önem, İran'ın jeostratejik konumundan ileri geliyordu: Sovyetler Birliği, Irak, Pakistan ve Afganistan ile komşuydu; Hürmüz Boğazı üzerinde fiziki bir denetimi vardı; varlığı ispatlanmış petrol rezervleri vardı; günlük üretimin ve OPEC'in liderliği elindeydi; büyük bir nüfusa sahipti; ve Şah Amerikan çıkarlarını, tehditle karşılaştığı her yerde, yırtıcı bir biçimde savunma yönünde gönüllüydü."

Washington, bu politikanın İran üzerindeki etkisini değerlendirmiyordu. Şah bir diktatör, tipik bir Doğulu despot, dünyanın en kötü insan hakları ihlallerini yapan biri olarak biliniyordu. Amerika'da politik çevrelerdeki yaygın görüş şöyleydi: "O bir piç kurusu, ama bizim piç kurumuz." İran içindeki ihtilafın derinliği dışarıda etraflıca değerlendirilmiyordu. Bununla birlikte, huzursuzluğa yol açan yalnızca silah satışları değildi.

Silahlar İran'a sessizce ve temiz bir şekilde girmiyordu. Silahların yanı sıra binlerce ABD teknisyeni, silah mühendisi, yeni elçilik personeli, danışman ve bu akından para kazanmak isteyen çeşit çeşit insan da giriyordu. Bunların halk arasındaki davranışları pek çok İranlı'yı rahatsız ediyordu. Silah üreticileri arasındaki rekabet kıran kıranaydı. Bu tarihteki en büyük silah satışıydı; altına hücum gibi bir şeydi ve rüşvet furiasının doğmasına yol açtı. Hanedanlık ailesine yakın olan ve askeri hiyerarşinin tepesinde olanlar hemen bu ayartıya kapıldılar. Bu seçkinlerin cinsel aşırılıkları üzerine hikâyeler dolaşıyordu. Zenginler ve fakirler arasındaki uçurum büyüktü; hem finansal hem de kültürel olarak. Aynı zamanda, askeriye yapma harcama, vasıflı işçiliği ve kaynakları konut gibi iç ihtiyaçlardan uzaklaştırarak kendine doğru çekti; enflasyonu, hatta yiyecek kıtlığını kamçıladi. Amerikan işletmeleri, İran ekonomisinin yalnızca petrol ve silah sektörlerini değil, başka sektörlerini de ele geçirdi ve bu sektörlerde çalışmak üzere kendi işçilerini ve yöneticilerini getirdi. Acımasızca döndürülen sömürü çarkı, halkın büyük bir kısmının yabancılaştırılmasına ve Amerikan karşıtı duyguların alevlenmesine neden oldu. İslam Devrimi'ni inceleyen araştırmacılarından birinin yazdığına göre, "İran'ın askerileştirilmesi, ülkenin ABD'ye olan bağımlılığını arttırdı ve bu girişimin pahalıya patladığını, değerli bir doğal kaynağın

yağmalanmasına yol açtığını düşünen Şah'ın muhalifleri için bir buluşma noktasına dönüştü."

Petrol ve silah fenomeni karşısındaki asıl muhalefet odağı Şii mollalardı; solcu partiler Şah'ın kötü bir üne sahip iç güvenlik kuvveti SAVAK tarafından insafsızca bastırılıyordu. Birçok solcu, rejime muhalefet etmenin tek yolu olarak İslami savaşçıların arasına katıldı. Devletten daha fazla ahlaki otoriteye sahip tek geleneksel odak onlar olduğu için, 1970'ler boyunca seçkinlerin açıkça Batılılaşması ivme kazandıkça, İslamcılar çaha da güçlendiler.

Washington'ın ortaya çıkan bu sonuçlar üzerine cehaleti o denli derindi ki, Jimmy Carter 1977'de Başkanlığı üstlendiğinde, silah satışları, petrol ve daha önemsiz bir mesele olarak insan hakları ile ilgili rutin sorunların ötesinde İran'a neredeyse hiç özel ilgi gösterilmedi. Dışişleri Bakanlığı'nın ve Ulusal Güvenlik Konseyi'nin öncelikle odaklandığı şey, yedi "uçan radar" uçağı veya AWACS'ların satışı ve 160 adet F-16'nın satışının onaylanmasıydı. 1977'de ABD İran üzerine elle tutulur hiçbir görüş oluşturmadı. Yeni başkanın silah satışlarının azaltılması ve insan haklarının öne çıkarılması yönünde yaptığı vurguya rağmen, önceki yönetimlerin yaptığı gibi, İran'a bölgedeki emniyet sübabı olarak tamamen kucak açıldı. Carter'ın güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski, "İran'ın stratejik merkeziliğini kabul ederek, 1978 boyunca İran'a yapılacak büyük silah satışlarını onaylayıp o politikayı [Nixon-Kissinger politikasını] sürdürmeyi tercih ettik," fakat "İran krizinin daha uzun vadeli stratejik ve politik sonuçları Washington'da ancak aşama aşama kavranmaya başlandı" demişti.

Dış politika bürokrasisi, Şah'ın Kasım 1977'deki Washington ziyareti esnasında meydana gelen kalabalık gösteriden sonra bile, Şah'a karşı tırmanan muhalefete pek dikkat etmemişti. Muhalifler can sıkıcı ama önemsiz görüyordu. Kutsal Kum şehrinde Haziran 1978'de meydana gelen Şah'a karşı ve Humeyni'yi destekleyen ayaklanmalar, Tahran'daki ABD elçiliğı tarafından ABD'ye bildirilmedi. Önemli olan, silahlar, petrol fiyatları (ki fiyatların sabitlenmesi karşılığında ödöl olarak insan hakları üzerindeki baskı azaltılıyordu) ve şaşırtıcı bir şekilde, petrole bulanmış bu ülkeye nükleer reaktörler satışıydı. Her şeye rağmen, Şah Nixon'ın şartlarını yerine getirmek için kendi payına düşeni yapmıştı: sadık bir dost olarak Körfez'in emniyetini sağlamıştı. Kissinger'in talimatıyla Umman'daki ve Pakistan'daki ayaklanma-

ların bastırılmasına yardım etti ve Irak'taki bir Kürt ayaklanmasını destekledi. (Ayrıca, Birleşik Devletler'in hiçbir itirazıyla karşılaşmadan, Birleşik Arap Emirlikleri'ne ait adalara da el koydu.) Carter bu ilişkiyi bozmak için hiçbir neden göremiyordu ve Amerikan politikacılarının gönüllü aymazlığı, İran'da büyük bir muhalefetin oluşmasına sonuçlandı.

1978 yılı boyunca Şah'ın konumu giderek daha fazla sarsılıyordu. Bazıları polisin vahşetiyle kışkırtılan ayaklanma ve gösteriler sıklaşmaya başladı. Şah bu karışıklığın gayet iyi farkında olmasına rağmen niteliğine ve büyüklüğüne aldırış etmiyordu: kendisinin "hem kızılın hem de siyahın" tacizine maruz kaldığını düşünüyordu; ama siyah – *ulema* – her zaman için kırmızıdan, yani sol muhalefetten çok daha korkutucuydu. Komşu Afganistan'daki Moskova yanlısı başarılı bir darbeye yanıt olarak, devasa büyüklükte bir ABD silah akışı talep etti. Politik reform konusunda kararsızdı. Sağlığı kötüye gidiyordu. Kasım'da, ABD politikacıları Şah'tan sonra ne olacağını düşünmeye başladılar: bir kişiye askeri bir yönetimi tercih ettiklerini belirttiler; belki onun yanı sıra iktidardan yoksun göstermelik bir Şah olacak ve İslamcı din adamlarına önemli ayrıcalıklar tanınacaktı. Fakat ölümcül derecede hasta olan Şah Kasım 1979'da İran'dan kaçtı. Arkada bıraktığı, zaten çökmek üzere olan hükümet yalnızca birkaç gün hayatta kalabildi; Humeyni'nin liderliğindeki İslam Devrimi kolaylıkla iktidarı ele geçirdi.

Şah ayrıldıktan sonra sokaklara dökülen İranlı kitlelerin zafer kutlamaları Batılı gözlemciler için sarsıcıydı. Bell Helikopter şirketinin başkanı Jim Atkins'in birinci elden yaptığı değerlendirme, o günlerdeki çalkantıyı gösterir. Bell Tahran yakınında, Şah'ın ordusu için 1.000 adet helikopter üretmek üzere bir anlaşma imzalamıştı – ki bu Bell için, "Vietnam'dan aşama aşama geri çekildikten sonra" geleceğe dair umutlar beslemesini sağlamıştı. Atkins tehlikeyi 1978 sonbaharında sezmiş ve Bell'in Amerikalı çalışanlarını ABD'ye geri göndermeye başlamıştı. (Oysa, Atkins'in söylediğine göre, ABD Büyükelçisi kendisinden "daha fazla insan getirmesini" istiyordu.) Şah ülkeden ayrıldığı anda 2.000 işçi hâlâ oradaydı; birkaç saat içinde kaldıkları tesislerden Hilton oteline geçtiler. Burada, "devrimci ayak takımı otele ateş açmış, Bell çalışanları kurşun yağmurundan kaçmak için yere yatmıştı." Humeyni onların güvenli bir biçimde havaalanına ulaşmasına izin verdi ve özel bir Pan Am mürettebatı ile ülkelerine uçtular. Görünüşte aniden patlayan Müslüman radikalizmiyle serseme dönmüş Amerikan şirketlerinin gerçekleştirdiği telaşlı ve

riskli tahliyelere dair bunun gibi benzer hikayeler de anlatıldı.

İran'daki dini karmaşayı okuma sorumluluğu Washington'daki cahillere düştü. Ulemanın huzursuzluğunun nedenleri, o da eğer politika tartışmalarında tarif edilmeye çalışılıyorsa, Şah'ın modernleşme hareketinin kendi alanlarına tecavüz etmesine dayandırılıyordu. Bu noktada, politika profesyonelleri İran'ı sosyal bilimlerin büyük ölçüde kabul gören kendine özgü tabiri çerçevesinde ele aldılar: "modernleşme", büyüyen ekonomik kalkınma, kullanışlı teknolojilerin nüfuz etmesi, hukuka dayalı politik bir sistemin gelişmesi ve benzeri anlamlara geliyordu. Ayrıca din de dahil olmak üzere "hurafelerin" gücünü yitirmesi ve akılcılığın zaferi anlamına geliyordu. Böyle bir süreçte, geleneksel liderlerin karizmatik otoritesi aşınmış ve onun yerini bürokratik devlet almıştı. Sürecin bu şekilde gelişmesi Batıcıların çoğu ve iktidardaki hemen hemen herkes tarafından onay görmüştü. Şah, din adamları sınıfının kudretinin altını oyduğunda ve ulemanın pazardaki küçük tüccar sınıfla geleneksel bağlarını kopardığında, Batılı politika yapımcılar bunu kaçınılmaz bir eğilim olarak gördüler. Mollaların muhalefetini de ölen bir kastın çığılgı; ulemanın Batı'nın yozlaşmışlığının reddedilmesi yolundaki öğütlerini ise kendi bencil çıkarlarını korumak için bir cila veya sırf tepkisel bir şey olarak görüyorlardı. Daha modern reformcuların Şah'a karşı muhalefetlerini İslami terimlerle dillendirmeye başlamaları da, bu yanlış yorumun güçlenmesi eğilimine yol açtı.

Din adamlarının çıkarcılığı ve solcuların din adamlarıyla samimiyetsiz ortaklığı gerçektir. Fakat devrimi tek başlarına yapmaları mümkün değildi. Amerikan politika ve kanaat önderlerinin farkında olmadığı bir kızgınlık, bir mağduriyet söz konusuydu ve bu on yılların getirdiği bir şeydi. Ülkenin malıyesi, kaynakları ve diplomasisi üzerindeki yabancı egemenliğinin tarihi 18. yüzyıla uzanıyordu. Şimdi, kendini her şekilde Avrupalı seküler (ve genellikle çürümüş) kültüre göre biçimlendiren ve açık bir şekilde Batı'nın güvenlik çıkarlarına uşaklık eden bir elitin çıkarları ve zevkleri için İran toplumunun toptan yeniden biçimlendirilmesi, düpedüz Şiiliğe ve onun benzersiz ulusalcı karakterine bir hakaretti. Bu yönüyle de İran halkının hoş göremeyeceği bir şeydi. Devrime güç kazandıran ve Şah'ı iktidardan alıp sürgüne yollayan işte bu mağduriyetlerin toplamıydı.

Birleşik Devletler'de İran'ın "kaybına" dönük eleştiriler acımasızdı. Carter'ın

Şah'a verilecek destek konusunda görünürdeki bocalaması çok büyük suçlamalara neden oldu. Bu Batı yanlısı yılmaz savaşçının çöküşünde Moskova'nın parmağı olduğu düşünülüyordu. Carter'ın insan hakları üzerine retorik, istihbarat kuruluşlarının Şah'ın devrilisini tahmin etme konusundaki zayıf performansları, ABD ordusunun Körfez'deki varlığının gözle görülür zayıflığı – tüm bu görünüşteki zayıflık ve hatalar ABD kamuoyunun yargısına sunulmuştu. Fakat bunlardan hiçbirisi gerçek açıklama değildi. Amerikalıların çoğu için militan İslam'ın büyüleyiciliğini kavramak neredeyse imkansızdı; Ayetullah Humeyni'nin Birleşik Devletler'i Büyük Şeytan olarak resmetmesini siyeye çekmek ise tamamen imkansızdı. Kasım 1979'da, Şah'ın İran'dan ayrılmasından on ay sonra başlaya 444 günlük rehine azabı, Amerika'nın irrasyonel ve uğursuz güçlerin kurbanı olduğu yönündeki ABD görüşünü güçlendirdi. Nihayetinde, Avrupa'nın yol açtığı yüzlerce yıllık şartlanma, Avrupalı–Amerikalıların Müslüman din adamlarını şeytanileştirmesini kolaylaştırdı.

Başarısızlığın nedenlerinin araştırıldığı daha serin kanlı incelemeler, İran'la ilgili farklı bir sonuca ulaştı. Carter dönemi politikasının şekillendirilmesinde baş rolü üstlenenlerden biri olan Gary Sick şunları söyledi: "Başkan Nixon ve Henry Kissinger'ın, 1972'de ABD'nin Basra Körfezi'ndeki güvenlik karar alma mekanizmasını Şah'ın şahsına tabi kılması, hiç görülmemiş, ölçüsüz ve nihayetinde açıklanması imkansız bir şeydir." İran'ın o dönemde kontrolsüz bir biçimde silahlandırıldığına dair şüpheler Savunma Bakanı gibi yüksek bürokratlar tarafından ortaya atılmış, ama bu tür endişeler asla ABD politikasını etkilememişti. Kuram açıktı: çalkantılı İslam dünyasında ABD yanlısı bir hükümet tanımla; bu hükümetin soldaki muhaliflerini yok et; onu tepeden tırnağa silahlandır; Batılı çıkarlar çemberinin içine sok, böylece buyruğumuzu yerine getirecektir.

Üstelik bu buyruk Soğuk Savaş bakımından bir zorunluluk da değildi. Pratikte, ABD'nin ekonomik imtiyazlarının korunması ile ilgili her şeyi kapsıyordu. İran'daki Amerikan politikalarının aşırılıklarının, ABD'nin Sovyetler Birliği'ni tahdit etme politikasının gerekli unsurlarından biri olduğu, o gün olduğu kadar bugün için de kullanışlı bir kurguydu. Petrol 1900'lerin başından günümüze kadar Amerika'nın birincil stratejik kaygısıydı. Çevrilen dolaş açığa çıkmaya başlayınca petrol ticareti ile silah ticaretinin çok fazla iç içe geçmiş olması tüm tarafları daha da derin bir çaresizliğe sürükledi; çünkü Birleşik Devletler'le özel ilişkisinin kendisine bahşettiği "hassas" CIA din-

leme ileri karakolları, yüksek teknolojiye uçak filoları ve hızla artan nükleer kabiliyeti sayesinde Şah'ın önemi yüceltilmişti.

Böyle bir askerileştirmenin potansiyel sonuçlarının neler olabileceğine dair çok az düşünülmüş; İran'ın geleneksel, politik ve kültürel akımlarının bu sonuçları nasıl şekillendireceği konusu ise neredeyse hiç anlaşılmamıştır. İslam Devrimi'nin önde gelen analistlerinden birisi şunları yazmıştı: "İranlılar dış güçlerin – ki son zamanlarda bununla esas olarak Amerikalılar kastediliyordu – kendi çıkarları için onları kullandıklarını düşünüyorlardı. Dış güçler her zaman İran'ın stratejik rolünden yararlanarak kazanç sağlamanın ve başkalarının kazanç sağlamasını önlemenin peşindeydiler." Washington'daki politika yapımcıların 1970'ler boyunca gözünden kaçan da işte bu dinamik bakış açısıydı. Gururlu bir İslam toplumunu kendi dar güvenlik emelleri için kullanmak kabul edilemez bir şeydi; aslında, bizzat o toplumun temellerine yönelik derin ve ölümcül bir meydan okumaydı. İran örneği ne kadar canlı olursa olsun birçok kez tekrarlanacaktı.

CONNECTICUT, SIKORSKY VE ASKERİ HELİKOPTERİN YÜKSELİŞİ

İran'da ve Ortadoğu'nun geriye kalan bölgelerinde kullanılan askeri malları üreten yerlerden hiçbiri Connecticut kadar önemli olmadı. "Demokrasinin cephaneliği" olarak yaydığı namı Amerikan Cumhuriyeti'nin en başlarında kazandı ve sonraki on yıllar boyunca Amerika giderek küresel bir iktidara dönüşürken Connecticut'un silahları, denizaltıları ve uçakları Amerika'nın yaptığı savaşlarda ve Amerikan sanayinin askeriye ile bağlarında hep en ön sırada yer aldı. Eli Whitney'den Igor Sikorsky'ye art arda gelen parlak mucitler Connecticut'un bu emsalsiz şöhretini sağladılar. Eyaletin talihi savaşın ihtiyaçları doğrultusunda gelgitler yaşadı ve bu kalıp günümüze dek değişmeden kaldı.

Bağımsızlık Savaşı sırasında, artık ithal mallar yeterince iyi olmadığı ya da kafi gelmediğinde, usta zanaatkârlar New England'da misket tüfeği, tabanca ve top yapmaya başladılar. Askeri ihtiyaçları karşılamak için sırf Connecticut'ta yaklaşık 200 silah şirketi kuruluverdi. Bu savaş aygıtları, Connecticut'un endüstriyel ekonomisinin temelini oluşturdu. Bu ekonomi, özellikle New Heaven'dan Bridgeport'a ve Connecticut nehri boyunca kuzeyde Hartford'a kadar eyaletin güneydoğusunda kuruludur.

Amerikan silah imalatçılığının en tanınmış isimleri Connecticut kökenliydi – Colt, Winchester, Remington Arms, Smith & Wesson ve Sharps. Ve bunların her biri öldürücü gücün evrimine belirli bir dinamik özellik kattı. En büyük yenilik ise Eli Whitney tarafından gerçekleştirilen değişimdir. Whitney pamuk çırçırı icadıyla hatırlanır. Amerikan'ın güneyinin kaderini değiştirdiği halde, on gün içinde yarattığı bu araçtan çok az kazanç sağlamıştı. Fakat çok daha büyük etkiye yol açan mirası, imalat tekniğinde yaşanan bir devrimdi. Birinci John Whitney'in soyundan gelen ve bu aileye mensup birçok

önemli ismin (John Hay Whitney, Harry Payne Whitney, Cornelius Vanderbilt Whitney ve Jock Whitney) atası olan Eli Whitney'in mucitlik kariyeri, Yale Üniversitesi'nde aldığı hukuk eğitiminden sonra, 1793'te pamuğu çekirdeğinden ayırmak için mekanik bir araca duyulan acil ihtiyaca dikkatinin çekilmesiyle başladı. İcadının üzerinden bir yıl geçtiğinde, Birleşik Devletler pamuk ihracatını on iki kattan daha fazla arttırdı. Aradan sekiz yıl geçtiğinde ise, 120 kat daha fazla pamuk ihracatı yapmaktaydı. Pamuk işinde yaşadığı hayal kırıklıkları onu ateşli silah yapımına yöneltti. Bu alanda neredeyse hiçbir şey bilmiyordu, ama kısa sürede bu konuda da mükemmel şeyler yapmaya başladı. 1798'de federal hükümetle bin adet msket tüfeğı için bir sözleşme imzaladı. Bu silahları yeni bir üretim yöntemiyle üretecekti: her bir silahın bir tek usta tarafından üretilmesi yerine, Whitney silahın her bir parçasının standart ve tek biçimli şekilde yapılması ve sonra da birleştirilmesi konusunda ısrar etti. Zanaatkârların yerini büyük ölçüde makineler aldı ve üretim müthiş derecede hızlandı. Amerikan imalat sistemi olarak bilinen bu icat hızla diğer sanayilere de yayıldı (özellikle çiftlik makineleri) ve bütün Avrupa'da benimsendi.

Amerikan sanayi tarihindeki diğer haşanlar kadar önemli olan bu müstesna başarı, başka bir örnek daha ortaya koydu: yeniliklerin teşvik edilmesinde askeri sözleşmelerin can alıcı değeri. Hükümetin yeni teknolojilere, özellikle de büyük projelere yatırım yapmaya, özel sermayeye göre daha çok gücü yetiyordu. Ve sivil girişimcilik alanında kamu yatırımları konusunda (demiryolları, su yolları, karayolları, harajlar vs.) o kadar acil bir talep olmamasına rağmen, askeriye'nin ilave bir teşviki vardı: sonuçta ortaya çıkacak icatları satın alacaktı. Dolayısıyla Whitney'in finansörleri tekrar tekrar aynı rolü oynayacak, sadece Pentagon'un hâlâ fon sağladığı) yeni imalat tekniğinde değil, ürünlerin kendisinde de – örneğin nükleer güç, elektronik, bilgi işlem, havacılık ve genetik mühendisliği – icatların yapılmasına imkan sağlayacaktı. 20. yüzyılın sonlarında başlıca teknolojilerin neredeyse tamamında askeriye'nin araştırma ve geliştirme ödenekleri kullanılmıştı. Bunun yararlı bir etki olduğunu her gözlemci kabul etmeyebilirdi, ama silinemeyecek bir etki olduğu kesindi. Ve bu ilişki Eli Whitney'le birlikte Connecticut'ta, New Heaven'ın hemen dışındaki Whitneyville silah imalathanesi ve köyünde başladı.

Washington ve Connecticut arasında bu tarz bir ilişki, birkaç on yıl sonra, bu kez Samuel Colt'un kişiliğinde yaşanacaktı. Çapkınlığı ile tanınan ve

kendi reklamını yapma konusunda doğuştan bir yeteneği olan Colt, genç yaşta tabanca üretmeye başladı ve çok geçmeden ordunun Florida'da Seminole'lere boyun eğdirmek amacıyla başlattığı askeri operasyona silah tedarik etmek için bir şirket kurdu. Şirket battı, ama talihliydi: Teksas süvarilerine de ateşli silah satmıştı. Teksaslılar ilk Colt tabancalarını Komançiler ile 1884'te yaptıkları vahşi çatışmada kullandılar ve zafer kazanan Yüzbaşı Sam Walker liderliğindeki süvariler yeni silahların isabet gücünü ve güvenilirliğini göklere çıkardılar. Walker silahtan o kadar etkilenmişti ki, Colt'u bu işe yeniden girmesi için cesaretlendirdi ve bin tabancalık bir sözleşme temin etti. Takma adı "Walker" olan yeni silahın kurşunları taşıyan silindirin üstünde Komançilerle yapılan savaştan bir sahne işlenmişti. Colt'un fabrikası yoktu, bu yüzden Eli Whitney'in oğluna silahları Whitneyville'de üretmesi için özel bir sipariş verdi. Walker'ın başarısı sayesinde, Colt Connecticut Nehri kenarındaki Hartford'ta büyük bir silah imalathanesi kurdu ve Amerikan İç Savaşı'nın patlamasıyla birlikte 1.500 kişi çalıştırmaya başladı.

Samuel Colt askeriye ile yapılan sözleşmelerde başarılı olmanın mükemmel bir formülünü bulmuştu: teknik icat ve politik hile. Üretimde makinelere bağımlılığı arttırdı ve yorulmak bilmeksizin küçük yeni değişiklikler yapan birisiydi – Colt tabancaları ve tüfekleri şaşmaz bir şekilde rakiplerinin ürettiği silahları geride bıraktı. Fakat Colt kendini tanıtmanın değerinin de farkına varmıştı. Sonradan ikisi de başkan olan General Zachary Taylor ve General Franklin Pierce için, Çar II. Alexander ve diğer monarklar için bol para harcayarak süslemeli tabancalar yaptı. (Üzerinde Osmanlı'nın ünlü mavi soğan şeklindeki kubbesi işlenmiş olan Colt tabancası Osmanlı Sultanı'ndan gelen bir şükran hediyesi olarak ün yapmıştı.) Colt'un iyice tasarlayarak verdiği hediyeler, sözleşme yapma zamanı geldiğinde unutulmadı. İngiltere'de bir silah fabrikası açarak ilk büyük ABD silah ihracatçısı oldu ve Konfederasyon'a* Fort Sumter'dan** hemen sonra silah sattı. Amerikan İç Savaşı bütün silah üreticileri için bir nimetti – Hartford fabrikası savaş yılları boyunca gece gündüz faaliyeteydi – fakat Colt öngörülü bir biçimde yerli halkların "kontrol altında tutulması" yönünde giderek önem kazanan askeri misyondan kâr etmek için de planlar yapabildi. Her şeyden önce bu Ameri-

* Amerikan iç savaşı sırasında kuzey eyaletlerine karşı savaşan güney eyaletlerinin oluşturduğu konfederasyon –y.h.n.

** Konfederasyon birliklerinin İç Savaş'ın ilk ateşini açtıkları kale (12 Nisan 1861) –y.h.n.

ka'da, Ordu'nun süvari sınıfına bol miktarda silah tedarik etmek anlamına geliyordu. Ve şirketin en bilinen ürünü "barış yapan" Colt.45 sonradan "Barış'tı'yı kazanan silah" olarak bilinmeye başladı.

Colt imalathanesi, silah imalatında önemli rol oynayacak başka mucitler de yetiştirdi; örneğin Francis Pratt ve Amos Whitney bunlardan ikisiydi ve Pratt & Whitney isimli şirketleri bir sonraki yüzyılda eyaletteki en büyük şirket haline gelecekti. Connecticut'ın askeri donanım sanayisi başka efsanevi mucitleri de kendine çekti: New Heaven fabrikasında iki dünya savaşı için 450.000 adet Enfield tüfeği üreten Oliver Winchester ve I. Dünya Savaşı için bütün fabrikalardan daha fazla cephane üreten Remington Arms of Bridgeport. Ülkenin denizaltı filosu da ilk defa Bridgeport'ta üretildi. US *Holland* denizaltısını icat eden John Holland sonradan Simone Lake ile birleşerek Electric Boat'u kurdu. Nihayetinde Electric Boat, Groton'da Trident nükleer denizaltısının yapımcısı olacaktı.

18. yüzyıldan 21. yüzyıla uzanan bütün bu Connecticut girişimlerinin ortak özelliği teknik maharettir – askeri hizmete çevrilebilen bir Yankee dehası. Bu maharet, 20. yüzyılda iki dünya savaşıyla birlikte icatların temposu arttıkça ve askeri uygulamaları da hız kazandıkça yeniliklerin motoru haline geldi. Bir tekniği daha büyük bir gelişmişliğe ve kullanışlılığa kavuşturma süreci sırf bilimsel bilginin ya da malzemelerin veya bağlantılı icatların var olmasına bağlı değildir; ayrıca **hangi kullanımların** tasarlandığı ve gerekli mühendislik yeteneği için ne kadar para sağlanabileceğine de bağlıdır. Hiçbir icat bu ortak-yaşamayı* yetenek ve fırsatın bu şekilde bir araya gelişini helikopterden daha olağanüstü şekilde simgelememiştir. Ve hiçbir yer, bu yüksek teknoloji harikasına Connecticut kadar katkıda bulunmamıştır.

Helikopterin evrimi Igor Sikorsky'nin yaşamıyla neredeyse iç içedir. Hava-cılık tarihindeki en büyük mucitlerden biri olan Sikorsky, sık sık üç kariyeri olan bir insan olarak anılır. Biri Çarlık Rusyası'nda en iyi uçak tasarımcısı olarak yaptığı kariyeriydi. Daha sonra New York ve Connecticut'ta bir göçmen olarak, "uçan tekneleri" icat etmiş ve kendisine coşkulu bir taraftar kitlesi oluşturmuştu. Üçüncü aşamada ise, helikopterlerle ilgili ham anlayışları alıp geliştirerek eşsiz değerde hava araçları yaptı. Üç kariyeri de dikkat çekici ölçüde dahiyaneydi. Wright kardeşler ve bir avuç başka mucitle be-

* *symbiosis*

raber havacılığın altın çağının yaratıcı devlerinden biri oldu.

1889'da Kiev'de eğitimli bir ailenin çocuğu olarak doğan Sikorsky küçük yaştan beri mühendis zekasına ve dünya çapında mucitlere yaraşır güçlü bir imgeleme sahip olduğuna dair işaretler veriyordu. Annesi Zinayda doktordu ve bir Leonardo da Vinci hayranıydı. İnsanın uçması karşısında büyülenmesini sağlayan şeyler da Vinci'nin ünlü çizimleri ve Jules Verne gibi popüler yazarlardı. Babası Ivan Sergeyeviç Sikorsky başarılı bir psikologtu. 19. yüzyıl sonlarında Rusya'nın gitgide daha da liberalleşen atmosferi içinde dahi böyle bir aile sıra dışıydı ve olağan dışı şekilde Igor'un tutkularını besliyordu: bilime ve öğrenmeye kendilerini adanmış ve ilk havacılık deneylerini kolaylıkla finanse edebilecek bir aile.

On dört yaşında St. Petersburg'daki İmparatorluk Denizcilik Akademisi'ne gönderildi, üç yıl sonra Politeknik Enstitüsü'ne kayıt olmak üzere Kiev'e geri döndü. Eğitiminin her aşaması uçuş coşkusu arttırdı. 1908'de babası yaz okulu için onu Almanya'ya götürdü. Igor orada Wilbur ve Orville Bright'ın başarılarının etkisi altındaki havacılık dünyası ile tanıştı ve sonra da Kıta Avrupası'nda başarılı bir geziye çıktı. Derhal bir helikopter tasarlama işine girdi. Kiev'deki çalışmalarında – ki artık kendisini havacılık bilimine adanmıştı – ve Paris'teki başlıca havacılık uzmanlarına yaptığı ziyaretlerle dikey uçuşla ilgili basit fikirler geliştirmeye başladı.

Uçak teknolojisinde erişilen en ileri seviye sabit kanatlı uçaklara göre düzenlenmişti ve Paris'te helikopter yapmayı teşvik edici bir ortam yoktu. Teknik güçlükler çok fazlaydı ve başarılı en ufak bir deney bile yapılmamıştı. Sikorsky ısrarcı davrandı ve Paris'ten 15 beygir gücünde bir motor alarak fikirlerini test etmek üzere Kiev'e döndü. Fakat ilk girişimlerinde, biçimsizce yayılmış pervane kanatları ve kablolarıyla garip görünümlü aletler yerden kalkamayacaktı. Eninde sonunda çalışan bir helikopterin tasarlanıp yapılabileceğinden emindi, ama 1910'da uyumlu bir şekilde monte edilmiş ve kalıcı bir kaliteye sahip fiziksel bir donanımın neredeyse hiç bulunmayışı, üstesinden gelinmesi çok zor bir durum yaratıyordu. Projeyi bıraktı ve enerjisini uçaklara yönlendirdi.

Başarı hemen geliverdi. Havada dört dakika kalabilen çift kanatlı bir uçakla başladı ve iki yıl içinde altı tane uçabilen uçak yaptı. İlk dönemde yaptığı icatlar Moskova'da kendisine önemli bir havacılık ödülü ve St. Peters-

burg'daki Rus-Baltık Vagon Şirketi'nde baş uçak mühendisi pozisyonunu kazandırdı. 1913'te kapalı kokpitleri ve hatta lüks bir kabini olan dört motorlu, iki adet kocaman uçak tasarladı ve bunları uçurdu. Bu uçaklardan ikincisini, *Il'ya Muromets*'i Ağustos 1914'te St. Petersburg'dan Kiev'e kadar 700 mil uçurdu. Daha önce bir benzeri olmayan bu uçuş Sikorsky'yi havacılık dünyasının önde gelen simalarından biri haline getirdi. Büyük Savaş hemen hemen *Il'ya Muromets*'in Kiev'e indiği an başladı, dolayısıyla onun hızla parlayan kariyeri de – havacılıkta her zaman olduğu gibi – askeriye-nin gittikçe artan talepleriyle birlikte yükseldi.

Emperyal Rusya savaşın başlıca hasımlarından biriydi ve Çar II. Nikola üç yıl sürecek bir çabayla bütün endüstrisini harekete geçirdi. *Il'ya Muromets* bir bombardıman uçağı oldu ve Sikorsky Rus hava kuvvetleri için 70 adet benzer uçak yaptı. Bu uçaklar aynı zamanda keşif görevleri için de kullanılıyordu. Bu iki görev, uçak mühendisliğinin 1914–1918 çatışmasına sunduğu katkı oldu ve sonucu hissedilir derecede etkilememiş olsalar da, bir savaş aracı olarak havacılığın geleceğinin garanti altına alındığı herkes açısından açık bir şeydi.

Bu incelikten yoksun uçaklar savaşı etkilememiş olabilir, ama savaş havacılığı derinden etkiledi. Sikorsky'nin olabildiğince fazla uçak imal etme sorumluluğu, hem kitlesel üretim teknolojisini hem de uçak mühendisliğini geliştirdi. Üretme yönündeki baskı, ulusal hazinenin kaynakları, bilim ve mühendislik yeteneğinin yakın ilgisi, işçilerin gönüllü olarak katkıda bulunduğu günlük fazla mesailer, bu kadar çok uçakla düzeltmeler yapma fırsatı, ateş altında yapılan testler: serbest piyasanın zayıf gücüne oranla bu tip faktörler yeni doğmuş bir teknolojinin çok daha hızlı yol almasını sağlarlar. Savaş, daha da doğrusu modern toplumların savaş için örgütlenme biçimleri, çeşitli tekniklerin her zaman hızla gelişmesini sağlamıştır. Özellikle de daha fazla para, daha fazla mühendislik, daha fazla deney, kısacası her konuda daha fazla katkıya ihtiyaç duyan yeni icatları çabucak ilerletmiştir.

1917'de monarşinin ortadan kalkmasından ve birkaç ay sonra da Alexander Kerensky'nin geçici demokratik hükümetinin düşmesinin ardından, uçağın Rusya'daki gelişimi aniden durdu. V. I. Lenin Ekim'de görece kolay bir darbeye iktidara geçti ve can çekişmekte olan kapitalistlerin kendi aralarında giriştiği aç gözlü bir kavgaya dönüşen savaştan derhal Rusya'yı çek-

ti. Doğuştan bir burjuva olan ve sicilinde çar yanlısı girişimlerle yıllarca işbirliği yaptığı yazılı olan Igor Sikorsky artık Bolşevik Rusya'dan ayrılma vaktinin geldiğini düşündü. Paris'e taşındı ve Fransa için yeni bir bombardıman uçağı tasarlamaya koyuldu; fakat bunun üretimi başlamadan savaş bitti. Ateşkes Sikorsky'nin de işten çıkarılması demekti. Ve işte o zaman Sikorsky geleceğinin Amerika'da olduğunu düşünmeye başladı. Yıllar sonra Sikorsky şunları söyleyecekti: "Birleşik Devletler bana o zamanlar sallantılı bir durumu olan bu meslek için gerçek bir fırsat sunan tek yer gibi görünmüştü. Edison ve Ford'un yaptıklarından, kıymetli fikirleri olan bir insanın – ve benimkilerin de öyle olduğunu umuyordum – bu ülkede başarı kazanma şansını olduğunun ortaya çıkmasından etkilenmişim."

Savaşın sona ermesi Birleşik Devletler'deki havacılar için de iyi bir sonuç doğuramamıştı ve o zamanlar dünya havacılığının tanınmış devlerinden olan Sikorsky kendini New York City'deki Rus göçmenlere fen bilimleri dersleri verirken buldu. Dört yıl sonra, benzer kafa yapılarına sahip göçmenlerden küçük bir grup kurdu ve New York Long Island'da eski bir tavuk çiftliğini bir uçuş deneme alanı olarak kullanarak bir uçak şirketi kurdu. (Yatırımcılar arasında Rus besteci, Sergei Rachmaninoff da vardı.) Sikorsky, kasabanın çöplüğünde buldukları hurda metalleri ve benzer şekilde edindikleri parçaları kullanarak bir yolcu uçağı olan S-29-A'yı yaptı. Bu uçak belli bir ilgi topladı – bayan Herbert Hoover için Washington'a kuyruklu bir piyano taşıdı – için ama hiç satılmadı. Uçak taşrada turnelere çıkan ünlü biri tarafından satın alındı ve kariyeri *Hell's Angels* adlı filmde, yönetmen Howard Hughes tarafından yapılan alevli bir çarpışma sahnesinde noktalandı.

Sikorsky Havacılık Şirketi'nin bir sonraki projesi daha büyük bir etki yarattı. Charles Lindenberg'in Atlantik Okyanusu'nu uçakla kahramanca geçmesi havacılığa yeni bir popülerite kazandı ve bundan aldığı cesaretle Sikorsky iki seri uçak yapımına başladı: biri suya inebilen, "uçan tekne" olarak anılan uçaklar, diğeri ise hem suya hem karaya inebilen amfibilerdi. Uçan tekneler sakın denizde her yere inebildiklerinden havaalanlarının yokluğu sorununa dahiyane bir yanıt oluşturunuyordu ve neredeyse dünyanın her yerine uçakla seyahat etmeyi mümkün kılmışlardı. Lindbergh'in teknik danışmanı olduğu Pan American Havayolları, Sikorsky'nin hevesli müşterisiydi: gelmiş geçmiş en büyük uçak olan S-40 1931'de *American Clipper* adıyla Pan Am tarafından uçuruldu. 1930'lar boyunca rekor kıran başka ok-

yanus aşırı uçaklar da yapıldı, ama on yılın sonunda uçan tekneler karadaki havaalanlarının çoğalmasına yol açtı. Uçan teknelerin sonuncusu, S-44 aynı zamanda Sikorsky'nin ürettiği son sabit kanatlı uçaktı. İkinci kariyeri sonuna yaklaşıyordu.

Birkaç yıl önce United Aircraft and Transport Şirketi, Sikorsky'nin şirketini satın almıştı. Bu, Sikorsky'nin havacılığın işletmecilik boyutundan hoşlanmayışını yansıtan dostane bir anlaşmaydı. O eşsiz bir mucitti, sezgisel olarak yenilikler geliştirme yeteneği vardı ve en çok istediği şey Rus göçmen ahablarıyla atölyede çalışmaktı. Adını taşıyan şirketin başına geçmeyi daha önce reddetmiş, bunun yerine şirketin mühendislik yöneticisi olmayı tercih etmişti. 1929'da uçan tekneleri yapmak üzere faaliyetlerini güneydoğu Connecticut'a taşıdı. Hızla gelişen sanayi şehri Bridgeport'a komşu ufak bir kasaba olan Stratford'u seçti. Stratford'un temel fiziki özellikleri uçan tekneler için idealdi – Long Island Koyu'na akan Housatonic Nehri'nin ağzı, geniş ve derin olmaması açısından mükemmeldi. Sikorsky Havacılık ile Stratford, Connecticut arasındaki ortaklık havacılıktaki en kalıcı ilişkilerden biri haline geldi.

"Stratford Amerika'nın bir ayna imgesidir", diyor kent tarihçilerinden biri; çalışkanlığı, cemaat ruhu ve büyüyen sorunlarıyla küçük bir Amerikan kasabası. Stratford ulusun ilk yıllarında kuruldu. Connecticut'u Kraliyetin bir kolonisi olarak kuran İngiliz göçmenler 1637'de Pequot'larla bir savaşa girdiler ve Fairfield County'de yerli halka kesin bir şekilde boyun eğdirdiler. 700'e yakın yerliyi öldürüp diğerlerini ya köle ya da hizmetçi haline getirmek üzere esir aldılar. Stratford iki yıl sonra, bir kısmı Poquonock kabilelerinden satın alınarak kuruldu. Nüfusu Amerika'ya Massachusetts üzerinden göç eden İngiltere doğumlu ailelerden oluşuyordu. 1750'ye gelindiğinde, Connecticut'un nüfusu 100.000'i aşmıştı (yerlilerin sayısı binden daha azdı); Stratford ise 120 siyah köle dahil 3.500 kişilik bir nüfusa sahipti.

Bridgeport da Stratford'lular tarafından kuruldu ve 1810'da Stratford'un bir beldesi oldu. Balina avı limanı olması sayesinde, kısa sürede New England'ın önde gelen bir ticaret merkezi haline geldi. İç Savaş'ın sonuna gelindiğinde 17.000 kişilik nüfusa sahip bir şehirdi. Balina avcılığı ve atlı araba üretimi ticaretinden başlayıp endüstriyel bir merkeze dönüşen kent, ekonomik bir zafer hikâyesiydi. Remington Arms 1866'da silah ve cephane üretmek üzere kurulmuştu. Bir yıl önce Bridgeport Brass 150.000 dolar sermaye ile işe başladı ve

New England'ın en uzun süreli işverenlerinden biri oldu.

Endüstriyel yükseliş on yıllar boyunca aralıksız devam etti. Başka birçoklarının yanı sıra American Gramophone, Basick Company, Bullard Machine Tool, Carpenter Steel ve General Electric Bridgeport'ta fabrikalar kurdular. Ekonomi, o günün eğilimlerini yansıtacak şekilde büyük endüstri tesislerinin hakim olmasına başlamasıyla gittikçe daha çok belirli ellerde yoğunlaşıyordu. Yine de, 1920'de kentte 42.800 işçi çalıştıran 440 iş yeri vardı. Bütün New England gibi Bridgeport da I. Dünya Savaşı için yapılan üretimden kazanç sağladı. Remington Arms'da 1.2 milyon atışlıktan fazla cephane üretildi. Bu, dünya üzerinde eşine rastlanmamış bir üretimdi. General Electric tesisi, istihdam ettiği 7.000 kadın ve erkek işçiyle Birleşik Devletler'deki en büyük endüstri tesisiydi. Denizaltılar da orada imal ediliyordu; bununla birlikte denizaltı üretimi savaştan sonra donanma silahları denetiminin başlamasıyla güçten düştü ve yüzlerce insan işini kaybetti. İşçiler savaş boyunca daha iyi çalışma koşulları talep etme konusunda etkindiler ve şehir sekiz saatlik mesai talebiyle sendikaların örgütlediği yetmiş yakın greve şahit oldu. 1920'lerin başında nüfusu yaklaşık 150.000'e ulaşan dinamik ve gürültülü patırtılı bir şehirdi ve takip eden yarım yüzyılda da bir üretim kalesi olmaya devam etti.

Stratford görece sakin bir yerdi; başlıca endüstrisi tuvalet kağıdı yapan bir fabrikadan ibaretti ve o da 1907'de yanıp kül olunca, mezbaha ve istiridyeciler dışında pek bir şey kalmadı. Bu balıkçılık işi bile, I. Dünya Savaşı başladığında Bridgeport'a taşındı. Kasaba bilinmeyen nedenlerle çok sayıda havacılık tutkununu cezbetmiş, hatta 1929'da Igor Sikorsky buraya gelmeden önce çocukluk çağındaki bu teknolojinin merkezi haline gelmişti. Bir Alman göçmeni olan Gustave Whitehead, Wright kardeşlerden önce, Ocak 1902'de Long Island Koyu üzerinde yedi millik bir uçuş da dahil olmak üzere, bir uçağı uçurmayı başarmakla ün salmıştı. Sonradan bir tek kanatlı uçak* Stanley Beech tarafından ailesinin Stratford'taki çiftliğinde tasarlanıp imal edildi; bu bir jiroskopun** kullanıldığı ilk uçaktır. Stanley Beech

* Gövdesinin her iki yanında tek bir kanat bulunan uçak. -y.h.n.

** Jiroskop bir dizi halkaya monte edilmiş bir tekerlekten oluşmaktadır; öyle ki tekerleğin dönme eksenini herhangi bir yönde serbestçe hareket edebilmektedir. Tekerlek hızla döndürüldüğünde, halka hangi yöne döndürülürse döndürülsün, tekerlek dönme ekseninin başlangıçtaki yönünü korumaktadır. Jiroskoplar jirokompaslarda ve gemilerin, uçakların hareket etmeye devam etmesini sağlamak için kullanılmaktadır -y.h.n

sonradan fabrikasını Bridgeport'a taşıdı. Ordu, Curtis ve Wright'ın uçaklarını kullanarak belirli bir amaç doğrultusunda ilk kez, New York City'yi korumak için, gözlem yapma göreviyle Stratford'taki bir üstün uçak uçurdu. 1929'da Huntington Aircraft Şirketi büyük reklamlarla Stratford'a taşındı, ama yalnızca iki yıl sonra iflas etti.

Stratford'ta asıl başarı kazanan Sikorsky Aircraft'tı. Bu başarıyı kendi endüstriyel temelini sağlayarak ve Bridgeport'ta da önemli bir varlık haline gelerek kazanmıştı. Sikorsky'nin ana şirketi olan United Aircraft'ın Chance Vought bölümü 1930'larda Sikorsky ile geçici olarak birleşti. Savaş zamanındaki büyük çaplı üretim dolayısıyla Sikorsky tesisi 1943'te Bridgeport'a taşındı ve 1954'te Stratford'ta, kasabanın kuzeyinde şimdiki yerinde yeni bir tesis kuruluncaya dek orada kaldı. (Vought 1948'de Sikorsky ile ilişkisini kopardı ve Teksas'a taşındı.) Şirketin Bridgeport'ta hâlâ bir tesisi vardır ve işçilerinin birçoğu yıllarca orada yaşamıştır. Özellikle de II. Dünya Savaşı sırasında ve 1950'lerde ivme kazanan askeri üretim ile iş hacmini büyütünce, Stratford ve Bridgeport'taki ana tesisleri tedarik etmek üzere taşeronlar ortaya çıkınca ve 1960'larda Bridgeport'taki diğer endüstriler gerilemeye başlayınca, Sikorsky Aircraft yerel ekonominin temel dayanağı haline geldi. Çok geçmeden dünyadaki en büyük helikopter üreticisi oldu ve New Haven ile Stratford arasında bulunan şehir ve kasabalar üzerindeki etkisi, bu ünüyle eşdeğerdeydi.

Bununla birlikte, şirketin sağlıklı bir büyüme içine girmesi neredeyse tamamen şans eseri gerçekleşmişti. 1930'larda uçan tekneler devrinin sona ermesiyle, United Aircraft'ın Sikorsky bölümünün sonu gelmek üzereydi. Şirketin Hartford'taki merkezi Stratford tesisini kapatmaya hazırdı. Uçan tekneler her ne kadar bir halkla ilişkiler zaferi olduysa da kârlı değildi; geliştirme maliyetleri tahminlerin ötesine geçmişti ve Pan Am sıkı bir müşteriydi. Kayıplar sırf S-40 için 600.000 doları bulmuştu. Ekonomik Bunalımı'nın acı sonuçları da kendisini hissettirmeye başladı ve 1938'e gelindiğinde United'ın artık bu maliyetleri karşılayacak gücü kalmamıştı. Şirket yöneticilerinden biri şunları söylemişti: "United Aircraft'ın Rus yedeğe yapacağı katkının bir sınırı vardı." United kendi başına havacılıktan çok, asıl olarak kâr ile ilgilenen bir holding şirketti ve Sikorsky Aircraft'ın kayıplarının sürdürülmesi basitçe mümkün değildi.

United'ın Stratford'taki adamı Eugene Wilson, daha fazla sürdürmeyeceği bir konumda olduğunun elbetteki farkında olan Igor Sikorsky ile buluştu. Sikorsky, Wilson'a eski ama aklından hiç çıkarmadığı bir fikirden yola çıkıp havacılıkla ilgili yeni bir çalışma sahasına açılmayı önerdi: helikopter. United şirketi kendisinden pek beklenmeyecek şekilde bu işe girdi. Eğer Sikorsky United'ın kârlı bölümlerinden biri olan Chance Vought ile birleşirse ufak bir geliştirme bütçesi sağlayabilirlerdi. Sikorsky kabul etti. Helikopter yapmak istiyordu ve aslında 1930'ların başından beri tasarımlar üzerinde çalışıyordu. İşte o beklenen gün gelmişti ve Wilson'un teklifi işe başlamak için kafi görünüyordu.

Sikorsky helikopterler üzerine yaptığı çalışmayı çeyrek yüzyıldan daha uzun bir süredir bıraktığından bu yana dikey uçuş girişimleri çok yavaş ilerlemişti. Teknik güçlükler yıldırııcıydı. Leonardo da Vinci'nin çizimlerine kadar giden ve Thomas Edison'un çabalarını da kapsayan ilk helikopter tasarımları hiçbir zaman pratik anlamda vücut bulamadı. Igor Sikorsky'nin Rusya'da ilk yaptığı deneylerde karşılaştığı sorunlar, sonraki on yıllarda bu işe girişen herkesin karşısına dikilmişti: pervane kanatlarının konfigürasyonu, helikopteri kaldıracak gücün temini ve havada stabilitenin sağlanması. Çalışan bir helikopter yapma çabaları Avrupa ve Birleşik Devletler'de 1920'ler boyunca düzensiz şekilde sürmüştü; bazı ufak tefek ilerlemeler kaydedilmiş, fakat buluşlar yapılamamıştı.

1920'lerin sonunda dikey uçuş krallığının anahtarı, otojiro* olarak adlandırılan; kokpiti üzerinde pervane kanatları olan, uçak görünümüne sahip, garip, melez bir hava aracının icat edilmesiyle şekillendi. İspanyol aristokrat Juan de la Cierva'nın yarattığı aracın popülerliği kısa sürdü – zor bölgelere girmek ve oralardan çıkmak için kullanışlıydı; ama hiçbir zaman tam bir rağbet görmedi. Bunun nedeni, kısmen Ekonomik Bunalım idi; kısmen de çalışması için mükemmel rüzgâr koşullarını gerektiren oldukça özel bir araç olmasıydı. 1930'ların başında hiçbir askeri ilgiye konu olmamasının ve talihinin yaver gitmemesinin nedeni bu sınırlılıktı. Fakat 1920'lerde otojirolar üzerinde yapılan bazı çalışmalar dikey uçuş konusunda karşılaşılan ilk

* Otojirolar geleneksel uçaklardaki kanatlar yerine, bir pervanenin kaldırma kuvvetini sağladığı döner kanatlı bir hava aracıdır. Ancak helikopterden farklı olarak kaldırma kuvveti sağlayan pervane bir motor tarafından çevrilmemekte; aerodinamik kuvvetle kendi kendine dönmektedir –y.h.n.

problemlere, özellikle de pervane kanatları ile ilgili olanlara çözüm bulmuştu. Daha da önemlisi, helikoptere yönelik bir ilginin gelişmesini teşvik etmişti; bu ilgiyi en istekli şekilde takip edenler Fransa'da Louis Breguet, Almanya'da, Heinrich Focke ve Anton Flettner, Amerika'da ise Igor Sikorsky idi.

Helikopterin aerodinamiği basit görünür, ama mekanizmayı fizik bilimine uydurmak on yılları alan bir iş olmuştur. Helikopterin uçakla bir benzerliği vardır: helikopterdeki pervane kanatlarına da uçaktaki kanatlar gibi kaldırma gücü yaratacak biçimde şekil verilmiştir. Her ikisinin de enine kesiti kabaca bir göz yaşına benzer: toplu tarafı havayı keser. Kanat ya da pervane kanadı, üst tarafından geçen havanın altından akan havaya göre daha fazla hareket etmesini zorlayacak biçimde şekillendirilmiştir; çünkü üst taraf daha uzun olduğundan, üstteki hava akımı, altta kısa taraftaki hava akımına göre daha fazla dağılır. Sonuç olarak, aşağıda daha fazla hava basıncı yaratılır ve bu basınç kanat ya da pervane kanatlarının kalkmasını sağlar. Uçakla benzerlik buraya kadardır; bundan sonra dikey uçuşun tamamen kendine özgü problemleri başlar.

İlk mucitlerin karşılaştığı başlıca engel "tork"tu: yatay pervane kanadı saat yönünde dönerken helikopterin gövdesi ters yönde dönüyordu. Teknolojinin önde gelen isimleri torkun üstesinden gelmek için binlerce yol denediler, ama sonunda ideal çözümü bulan Sikorsky oldu. En açık görünen çözüm – birbirine karşıt yönlerde dönen iki pervane kanadı – yıllarca denendi ve işe yaradı. 1940'larda Connecticut'ta kendi şirketini kuran United Technologies mühendislerinden Charles Kaman yıllar süren çalışmalarla ikiz pervane kanatlı helikopterleri başarılı bir biçimde geliştirdi. Fakat, bir kez tork probleminin üstesinden gelindikten sonra, genelde tek bir ana pervane kanadı tercih edildi. Ve bu sorunun da üstesinden Sikorsky'nin buluşu sayesinde gelindi: Sikorsky, arkadaki uzun bir kuyruğun ucuna ve ana yatay pervanenin altına küçük, dikey bir pervane yerleştirdi. Aylarca yapılan uçuş denemeleriyle teyit edilen ve ana pervanenin rüzgarla aşağıya doğru eğilmesi gibi sorunları ortadan kaldıran bu fikir, kuyruk pervanesinin ya da dümenin – havada asılıyken helikopteri döndürmek gibi – manevra kabiliyetine sahip olmasını da sağladı.

Gücü sabit tutarak helikopterin havada asılı kalması sağlanabiliyordu; tıpkı gücü arttırarak pervanelerin daha hızlı dönmesini sağlayıp yükselmenin ve

gücü azaltarak yer çekiminin helikopteri aşağıya indirmesine izin verip alçılmanın sağlanması gibi. Fakat ileri, geri ve yanlara doğru hareket daha karmaşıktı. Bu tür hareketler pervane "diskine" – dönen pervanelerin oluşturduğu daireye – eğim vermek için her kanadın "çevrimsel adımının" veya açısının değiştirilmesi yoluyla gerçekleştirildi; böylece istenilen yönde gitmek için itme gücü oluşturulmuş oldu. Diske bu şekilde ileri doğru eğim vermek, helikopterin gövdesine de aynı yönde eğim kazandırıyor ve helikopterin ileri doğru hareket etmesini sağlıyordu.

Bu temel fonksiyonlar Sikorsky tarafından VS-300'ün uçuşu ile başarılı bir biçimde uygulandı. Deneysel bir model olan VS-300, 1942'de ordunun beğenisini kazandı ve II. Dünya Savaşı'nın devamında ordu için üretimi teşvik etti. Bununla birlikte, birçok teknik güçlük varlığını sürdürdü ve savaş döneminde yapılan üretim sırasında bunların çoğu ile uğraşılacak zorunda kalındı. Helikopterin kullanılabilirliği, ağır veya büyük hacimli şeyleri taşıyabilme gücüne, hız ve hüner, menzil vs. özelliklerine bağlı olacaktı. Tek pervaneli helikopterlerde ilk zamanlarda karşılaşılan sorunlardan biri helikopterin ağırlık merkeziyle ilgiliydi; yükün tehlikeli bir biçimde helikopteri devirmesinin engellenmesi gerekiyordu. Helikopter bir nakil aracı olarak görüldüğünde, bu sorun özellikle önemli hale geliyordu. Bu sorunla baş edebilmek için mühendisler mütemadiyen ustalıklarını geliştirdiler. Diğer bir güçlük de helikopterin büyük pistonlu motoruydu ve helikopterin hacmi ve yükü artarsa bu motorun büyümesi nasıl mümkün olacaktı? Bell Helicopters'ın mucidi Arthur Young, "ilk önce uçağın başarı kazanmasının en büyük nedeni daha az güce ihtiyaç duymasıdır" demişti. Büyük ilerleme 1950'lerde gaz türbinli motor ile sağlandı. Gaz türbinli motor uçaklar için senelerce geliştirildikten sonra, ağırlığına göre pistonlu motordan çok daha fazla güç üretebiliyor ve daha küçük hacmi sayesinde uçağın gövdesinde taşıma için daha fazla yer kalıyordu. Bir helikoptere ilk kez gaz türbinli motoru kuran kişi, şirketine kendi adını vermiş olan Charles Caman'dı. 1951'de K-225'ini gaz türbinli motoru ile uçurmuştu. Motorları üreten şirketler – General Electric, Pratt & Whitney ve aralarında en fazla öne çıkan Lycoming – Sikorsky'nin ve diğer helikopter imalatçılarının değişmez ortakları haline geldiler. Chance Vought, II. Dünya Savaşı'nın ardından Teksas'a taşındıktan sonra, Lycoming Sikorsky'nin Stratford'taki ilk fabrikasında üretim yaptı ve 1970'lerin sonuna kadar ordunun kullandığı başlıca helikopter olan Bell Iro-

quois ya da takma ismiyle "Huey" için 17.000 adet turboşaft motor* üretti.

Bunun ardından diğer icatlar ve kullanımlar geldi. Yeni güç donanımı ile ulaştığı büyüklük ve hız sayesinde helikopterin misyonları çeşitlendi. Daha hafif ve güçlü olan yeni alaşım malzemeler helikopterin çok daha zor koşullara karşı dayanıklı hale gelmesini sağladı. Ordunun sağlamlığa duyduğu ihtiyaç – teknolojileri "sağlamlaştırma" baskısı – savaş sonrası dönem boyunca Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) takımlarını pek çok sahada meşgul edecekti. Sıcaklık ve diğer hava koşullarındaki aşırınlıklar, düşman ateşi ve "karşı önlemler", hatta nükleer radyasyon, askeri teknolojinin dayanması beklenen koşullar arasındaydı. Hız, manevra kabiliyeti, öldürücülük vs. gibi "performans özelliklerinin" geliştirilmesini de içeren bu askeri talepler, mühendisleri meşgul etti; teknolojinin takip edeceği ve halen de takip etmeye devam ettiği yol için bir program oluşturdu. 1960'lara gelindiğinde, bildiğimiz haliyle helikoptere ilişkin başlıca icatların çoğu yapılmıştı. Görev yelpazesi belirlendi: nakil, keşif, arama ve kurtarma, saldırı, ağır yük kaldırma. 20.000 fitin üzerindeki irtifalarda uçabiliyor, saatte 200 milden fazla hız yapabiliyor, 4.000 fit yüksekte asılı kalabiliyordu. Yüzlerce mil yol alabiliyor ve bir sinek kuşu gibi manevra yapabiliyordu. O kadar karmaşıktı ki, Birleşik Devletler ve Avrupa dışında çok az ülke helikopter endüstrisi kurmaya cesaret edebildi. Bundan sonra gerçekleşen değişiklikler daha ziyade muhafazakâr nitelikteydi; askeriye istediğini elde etmişti. 1970, 80 ve 90'larda esas olarak temada çeşitlemeler yapıldı ve bunlar ulaşılabilir teknolojiler haline geldikçe, helikoptere ileri düzeydeki bilgisayarlar, havacılık elektro-niği ve iletişimle ilgili donanımlar kuruldu.

Il'ya *Muromets*'in uçuşu gibi Igor Sikorsky'nin VS-300 icadı da çok elverişli bir anda gerçekleşti: ilk uçuş Nazi Almanyası'nın Polonya'yı istila edişinden iki hafta sonra yapıldı ve ABD Ordusu Hava Kuvvetleri kısa zamanda teknolojiye belirgin şekilde yakın bir ilgi göstermeye başladı. Hükümet başka bir şirketle, Platt-LePage ile bir sözleşme imzaladı, ama United Aircraft helikopterin giderek büyüyen potansiyelini artık görebiliyordu. Sikorsky

* Bir turboprop motor, gaz itişini bir pervaneyi çevirmek için kullanır. Turboprop motorda, motorun içinden geçen sıcak gaz kompresöre bağlı bir türbini çevirir. Gaz daha sonra güç türbini denilen bir diğer türbini çevirir. Turboşaft motor da turboprop motora benzemektedir, ancak bir pervaneyi döndürmek yerine türbin şaftı helikopterin pervane kanatlarını çeviren bir dişli aktarım sistemine bağlanmıştır. -y.h.n.

VS-300 üzerinde değişiklikler yapmaya devam etti ve nihayet Haziran 1941'de orduyla 50.000 dolarlık bir sözleşme imzalamayı başardı (bu para başlangıçta 300.000 dolar olan Kongre ödeneğinin harcanmamış kısmıydı). Helikopterlerin üretim maliyeti bu miktarın ötesindeydi ve geriye kalan 150.00 dolarlık kısmı United Aircraft karşıladı. Fakat oynanan kumar buna değerdı: üç ay sonra, VS-300 90 dakikadan fazla havada asılı kalarak yeni bir dünya rekoru kırdı. Aralık 1941'e gelindiğinde, helikopter sahibi bir kul-lanışlılığa ulaştı ve ordu uçuş testleri yapılmasını emretti. 1942 ilkbaharının başlarında, Sikorsky helikopteri Stratford'tan Ohio Dayton'a, havada saatte 75 mil hız yaparak 761 mil uçtu. Bu, helikopter tarihinde duyulmamış bir başarıydı ve bunun yanında Platt-LePage'in orijinal modeli solda sıfır kalı-yordu. Ordunun XR-4 diye adlandırdığı helikopterin üretimini kısa sürede başladı ve yeni, daha yetkin çeşitlerinin üretimine maliyetin de dahil oldu-ğu ordu sözleşmeleriyle devam edildi. Britanya, Ocak 1943'te 200 Sikorsky helikopteri sipariş etti; savaşın sonuna gelindiğinde ise Stratford tesisi yak-laşık 600 helikopter üretmişti. VS-300 kısa süren hayatı boyunca 18 büyük tasarım değişikliğinden geçti.

II. Dünya Savaşı'nda helikopter, rutin nakil işlerinin yanı sıra, arama kurtar-ma görevleri için de kullanılıyordu. Helikopterin daha geniş amaçlar için kullanımı Kore Savaşı'nda gerçekleşti: bunlara yaralı askerlerin ünlü tahli-yeleri, MASH birimlerine ulaştırılarak binlercesinin hayatının kurtarılması dahildi. Aralarında beş yıldan daha az bir sürenin bulunduğu bir savaştan diğerine geçiş Sikorsky için pek de kolay olmadı. Pasifik'te Japonlara karşı zafer kazanıldığı birkaç hafta içinde, bekleyen helikopter siparişleri iptal edildi ve şirket çalışanlarının üçte birini işten çıkardı. Fakat, savaşın sona ermesi Sikorsky ve diğer savunma imalatçılarını yeni bir endüstri içinde yer edinmeye çalışan ve bunalımdaki bir ekonomi ile baş etmek zorunda kalan savaş-öncesi ticari firma statüsüne geri götürmedi. Birçoğu seferberlik du-rumunun ortadan kalkmasının onları tam da böyle bir kaderle karşı karşıya bırakacağından korksa da, askeri tedarikin doğası tamamen değişmişti – ka-tıksız savaş zamanı üretiminden kalıcı bir "hazır olma" durumuna geçilmiş-ti. 1940'ların sonlarından itibaren Amerika'nın üretici gücünün kayda değer bir kısmı bu askeri "hazır olma"ya, "sürekli bir savaş ekonomisi"ne adandı.

Ekonomi ve askeri kurumlaşmadaki bu sinyal değişikliği, Sikorsky Aircraft ve diğer uçak yapımcılarının çoğunda kendini gösterdi. Savaştan önce, asıl

ürünü uçan teknenin modası çok çabuk geçmiş olsa da, Sikorsky Aircraft neredeyse tamamen ticari bir girişimdi. II. Dünya Savaşı'ndan, özellikle 1950'de başlayan Kore Savaşı'ndan sonra, Pentagon müteahhitlerinin gide-rek büyüyen (Eisenhower'ın sonradan adlandırdığı şekliyle) askeri-endüst-riyel kompleksinin içine çekildi. Birkaç dikkate değer istisna dışında, şirket askeriye için çalıştı. Ürünü olan helikopter kısa süreli ticari ilgi furyaları ya-şadı. Ciddiye alınamayacak bir sürü şey konuşuluyordu: şehir dışında yaşa-yanların işe helikopterle gidip gelmesi, posta servisinin mektupları helikop-terle dağıtması, helikopterle şehirler arası ulaşım vs. Fakat asıl müşteri – egemen müşteri – Kara Kuvvetleri, Donanma, Hava Kuvvetleri, Deniz Kuv-vetleri ve Sahil Koruma'ydı.

Sikorsky Aircraft, ürünlerini geliştirmek üzere tek asli müşterisi olan Penta-gon'la yakın bir ilişki içinde çalışmalarını sürdürdü. Başarı – kârlar, istih-dam, istikrar – hükümetle yapılan tedarik sözleşmeleriyle ölçülüyordu. Şir-ketin, Stratford ve Bridgeport'un ve binlerce Sikorsky Aircraft işçisinin şan-sına, silahlı kuvvetlerde gittikçe büyüyen helikopter tutkusu firmanın zen-ginliğini güvence altına alıyordu. Ve söylendiğine göre bu durum, hâlâ fir-mayı ve endüstriyi yönetmeye ve buluşlar yapmaya devam eden Igor Si-korsky'yi pek az değiştirmişti.

Ünü asla sarsılmadı; defalarca kanıtladığı mühendislik alanındaki dehası ve ılımlı karakteriyle saygınlığını daima korudu. Sikorsky'nin Rus arkadaşları-na bağlılığı son derece belirgin bir özelliğiydi. Rus arkadaşları da kendisi gi-bi, Lenin devrimle başa geçtikten sonra Rusya'yı terk etmişlerdi. Çoğuyla St. Petersburg'daki deniz akademisi günlerinde tanışmıştı. 1917 Ekim'inden sonra, bunlardan birkaçı Rus gemilerini ödünç alıp onları tanker olarak kul-lanarak Sikorsky tarafından karşılandıkları New York'a geçmişti. Bilgisayar-lardan, test aygıtlarından, Ar-Ge laboratuvarlarından ve simülatörlerden ön-ce, havacılık mühendisleri deneme yanılma yöntemine baş vurur, en gü-vendikleri araç olan "mühendis yargısıyla" çalışırlardı. Sikorsky ve Rus göç-men meslektaşları da, bir takım olarak, bu şekilde kendi deneyimlerine da-yanarak çalışıyorlardı. Neredeyse bir komün halinde ve Rus usulü yaşıyor-lardı. Wrights, Lindbergh, Doolittle, Hughes ve havacılık alanındaki diğer öncülerle aynı yaşlarda ve meslektaş olmasına karşın, Sikorsky kişisel ola-rak Rus kökenine bağlıydı. Stratford'a getirdiği yüz civarında göçmenle Rus-ça konuşuyordu; Stratford'ta bir Rus Ortodoks kilisesi kurdu; hatta ilahiyat

ile uğraştı. Şirket iflasa yaklaşıırken bile yurttaşlarına ücret ödemeye devam etmek için çözümler geliştirdi. Stratford atölyesindeki Ruslar yalnızca içtenlik ve canlılık getirmemişlerdi; uçan teknenin ve helikopterin kazandığı başarıya katkıları vazgeçilmezdi.

Sikorsky bir mühendis olarak gücünü ısrarcılık, disiplin ve çalışkanlık gibi gerekli özelliklere borçluydu. (VS-300 üzerinde değişiklikler yaptığı yoğun 1939-43 döneminde günde ortalama 16 saat çalışmıştı.) Fakat onu diğerlerinden ayıran, kendi deyimiyle dikkate değer "gizemli bir yetenekti". Bu sezgisel kavrayış yeteneği onu salt ampirik olanın ötesine taşıyor, fakat asla fantastik bir yere saptırmıyordu. Bu yeteneği en yaratıcı yıllarından sonra da ona hizmet etmeye devam etti. Örneğin, 1950'lerin başlarında, helikopterin karmaşık aerodinamiğini geliştirmek için gerekli yoğun hesapları yapmak üzere bilgisayarlar kullanmak ilk önce Sikorsky'nin aklına gelmişti.

Dikey uçuşun 'askeri donanımın vazgeçilmez bir parçası haline gelmesine Kore Savaşı'ndaki açmaz neden oldu. Yeni şirketler de bu alana girdiler. Sikorsky şirketi piyasanın önde gelen oyuncularından biri olmayı sürdürmekle birlikte, zirvede tek başına değildi. Kısmen bazıları sırf şans eseri ortaya çıktı. Larry Bell 1942'de bu iş sahasına girdi ve efsanevi Arthur Young'ı yeni helikopter tasarımları yapması için işe aldı. Bell bu makinelerin o kadar pazarlanabilir olduğunu düşündü ki, savaş sonrası büyük talep azalması döneminde dahi 500 adet üretti. Bu, Kuzey Koreliler Haziran 1950'de 38. paraleli geçene dek büyük bir hata olarak görüldü. Bell'in depodaki 47-B'leri askeriye tarafından derhal çıkartıldı ve bu sayede Bell piyasada otuz yıldan fazla muhafaza edeceği güçlü bir yer edindi. Aralarında Piasecki, Kaman ve Hughes gibi isimlerin olduğu diğerleri de patlama yaşayan endüstride ön sıralardaydı. Her biri askeri müteahhitlerdi ve geçimleri büyük ölçüde bu talebe bağlıydı: 1960 yılı itibarıyla yaklaşık 7.000 helikopter üretilmişti ve bunun yüzde 80'i askeriye içindi. Bu miktarın yarısını ordu satın almıştı. Yaklaşık 24.000 işçi bu endüstride istihdam edilmişti.

Başarılı bir ticari helikopter de imal etmesine karşın – ki bu araç II. Dünya Savaşı'ndaki ordu helikopterlerinin sonuncusundan türetilmişti – Sikorsky Aircraft'ın evrimi 1950'lerde bu ana çizgileri takip etti. Fakat varlığını sürdürmesi her zaman olduğu gibi ABD ordusuna bağlıydı ve 1960'ların başlarında ordu savaş yürütme stratejisinin ana bileşenlerinden biri olarak he-

likoptere kucak açmaya başladığında, Sikorsky hazırды. Hareket yeteneği ve ateş gücüne ilişkin ortaya çıkan yeni gereklilikleri karşılamak için çalışmaların yapılması gerekiyordu; bu nedenle 1960'larda tasarım kompleksi bünyesinde yeni bir birim, sistemler ve operasyonlar analizi grubu kuruldu. Bu grup eski tasarım biçimlerinden, performansa ilişkin basit iyileştirmelerin yapıldığı deneme yanılma yöntemlerinden uzaklaşmasını sağlayan başka bir değişime imza attı. Helikopterler rüştünü ispat ettikten sonra, Vietnam savaşı dönemi Sikorsky helikopterleri bir dizi teknik yeniliğe ve Sea Stallion gibi birkaç büyük taşıma aracına katkıda bulundu. Bell Huey ve Bell Cobra, Güneydoğu Asya'da en fazla kullanılan helikopterlerdi ve Sikorsky Aircraft, ünlü S-16'larını bir saldırı misyonuna adapte ederek Bell'in başarısını yakalamaya çalıştı. Belli teknolojik gelişmeler kaydetti, ama hiçbir zaman askeriye'nin beğenisini kazanamadı ve 1974'te bir prototipin kaza yapması üzerine rafa kaldırıldı. Bu modele Kara Şahin adı verilmişti.

Igor Sikorsky şirketin askeri alanda giderek büyüyen işlerini karmaşık duygularla izledi. Dini yazıları iki dünya savaşının yıkıcılığını ifade ediyordu, ama bir çok göçmen gibi o da kendisini Amerika'da kazandığı özgürlük ve zenginliğe adanmıştı. Sovyet komünizmine bakışı, tahmin edilebileceği gibi, aşağılayıcıydı. Başkan Eisenhower, Nikita Kruşçev'e başkanlık helikopterinin bir kopyası olan Sikorsky yapımı S-16'yı verdiğinde, mucit helikopter hakkında bilgi edinmek için Stratford'a gönderilen Rus mühendislerle buluşmayı reddetti. 1958'de resmen emekliye ayrılmış olmasına rağmen, havacılıkta bir öncü olarak son yıllarında her gün fabrikada çalışmaya devam etti. Orada sivil bir proje üzerinde, 1960'larda hayata geçirilen uçan turna üzerinde çalıştı; sonraki on yılda bu araçtan 100'ün üzerinde satıldı. Çalışma tarzını hiç değıştirmede – örneğin, tasarımlarında kullanmak için ihtiyaç duyduğu küçük araç gereçleri altını üstüne getirdiği teçhizat depolarında bulurdu. Büyük ölçüde ABD silahlı kuvvetlerinin finanse ettiği ve ona bağlı olarak çalışan şirketin ileri düzeydeki Ar-Ge birimi, Sikorsky'nin havacılık vizyonuna ve herkese eşit derecede söz hakkı tanıyan beyefendice çalışma tarzına hayli yabancıydı. 1972'de ofiste geçirdiği bir günün sonunda, uykudayken sessizce öldü.

Aynı yıl Stratford'ta, dünyanın en üstün helikopteri haline gelecek olan Kara Şahin'in ikinci bir versiyonu ile ilgili gelişmeler başladı.

WASHINGTON POLİTİKASININ İKİ KÜLTÜRÜ

Bu ilk yıllarda Sikorsky Kara Şahin üzerine yapılan çalışmalar, Stratford'un mühendislik atölyeleri ya da test sahalarıyla sınırlı değildi. Çağdaş havacılığın devleri işlerinin çoğunu Kongre binasının kulislerinde ve oyun sahalarında yürütüyorlardı. Bunda yeni veya şaşırtıcı olan bir şey yoktu, çünkü Amerika'nın büyük endüstriyel şirketleri uzun zamandır politikacıları etkilemenin kolay olduğunu keşfetmişti. Fakat 1970'lerde silah ticareti serpilmeğe başlayınca, özel iltimaslar için sürdürülen lobi faaliyetleri daha fazla aciliyet kazandı ve yeni biçimler edindi. Uzun süredir var olan kârlı tedarik bütçesi, ABD'nin Vietnam'dan çekilmesinin ve Nixon'ın Sovyetler Birliği'ne yönelik olarak izlediği *détente** politikasının ardından, birdenbire tehlikeye girmişti. Ve uluslararası silah ticaretinin yeni büyük oyununda, Amerikalı tedarikçi müteahhitler kendi hükümetleri kadar yabancı ülkelerin hükümetleri ile de bağlantı kurmaya ihtiyaç duyacaklardı.

Önüne çıkan her şeyi mahveden bu büyük güce karşı birleşenler, solcu ve liberallerin oluşturduğu yeni ortaya çıkan bir gruplaşmaydı; ABD'nin silah ticaretini dünya barışına karşı ölümcül bir tehdit oluşturmakla suçluyorlardı. 1970'lerin ortalarında genç "kamu yararı" cemaati önemli bir rol oynuyordu: savaş karşıtı aktivistler Amerikan halkının Vietnam'daki ABD politikasına karşı çıkması için çok şey yapmıştı; yeni oluşan çevreci hareket çok hızlı bir şekilde geliyordu; Ralph Nader'in tüketici merkezli politikaları çoktan Washington'ın politik hayatında sağlam bir yer edinmişti. Benzeri birçok hareket güç topluyordu. En büyüklerinden biri de insan hakları aktivistlerinden oluşan bir gruptu ve ısrarla ABD dış politikasının iflasının en önemli kanıtının, İran Şahı'na müsrifçe silah tedarik edilmesi olduğunu savunuyorlardı. Tahmin edilebilir bir etki-tepki dinamiği içinde, şüpheli dik-

* SSCB ile yumuşama politikası. – y.h.n.

tatörlere yapılan ve hızla yükselen silah satışları, halk arasında tiksinti duygularının yükselmekte olduğuna dair artan tehlike sinyallerine neden oluyordu.

Lobiciler ve aktivistler "enternasyonalizmin" iki kültürünü oluşturmuyorlardı ve bu iki kültür birbirinden bu kadar farklı olamazdı. Her iki taraf da Amerika'nın istisnai bir konuma sahip olduğuna, Birleşik Devletler'in dünya politikasında özel bir rol oynadığına inanıyordu ve her iki taraf da dış politikada müdahil olmanın önemli olduğunu düşünüyordu. Benzerlik burada bitiyordu. Washington'ın o zamana dek gelmiş geçmiş 'en güçlü lobicileri olan havacılık şirketleri, bir kazanç kültürünü teknik bir beceri çabukluğu ile birleştirmişlerdi; şirket kademelerinde çalışan birçok kişi geçmişte askeri görevli ya da mühendisti. Düşünme tarzlarında silahların nereye satıldığı konusunda herhangi bir ahlaki kaygıya yer yoktu. "Zaten bu yüzden bir hükümetimiz var" diyorlardı; "Bu seçimleri Dışişleri Bakanlığı yapıyor, biz değil." Aktivistler, şirket karar mercilerinin yaptıkları ihracatlar konusunda yasal olarak sorumlu olmadığını kabul edebilirlerdi; fakat eskimiş ulusal güvenlik teorileri yerine ahlaki kıstasların esas alınması gerektiğinde ısrar ediyorlardı. Bir kültür, argümanlarını yasa koyucularla birlikte, Amerikan kudretinin, teknolojik üstünlüğünün ve istihdamın gelecekte alacağı biçim üzerine kuruyor; diğer kültür ise, Amerikan askeri yardımıyla güç kazanan "müttefik ülkelerin" sınır tanımadan ezdiği, susturduğu, hapsettiği ve öldürdüğü masum insanlardan ulusal güvenlik devletini sorumlu tutuyordu.

Nükleer silah tartışmasından farklı olarak – ki bu konuda karşıt taraflar en azından neyi tartıştıkları üzerinde (örneğin, caydırıcılık için gerekli silahların niteliği ve düzeyi) hemfikir diler – silah ticareti alanında mücadele yürütenler asla aynı öncüllere sahip olmadılar. Dahası, bu ancak soyut düzeyde bir mücadeleydi; çünkü, ticarete karşı olanlar dağınık, sayıca az ve ancak belirli bir satışa karşı arada bir muhalefet örgütleyebilecek bir güce sahipken, ticaret yanlısı lobinin çapı ve kapsamı çok genişti ve Washington'daki en büyük lobiydi. İnsan hakları örgütlerinin, özellikle de Uluslararası Af Örgütü* ve İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün** ise yapılacak daha önemli işleri vardı: onlara göre, silah ticareti yalnızca başka bir hastalığın **semptomuydu**. Kendile-

* Amnesty International

** Human Rights Watch

rini silah ticaretini durdurmaya adanmış kamu yararları grupları ancak sonraları, 1991'deki İkinci Körfez Savaşı'ndan sonra ortaya çıktılar.

İnsan hakları devrimi yine de etkileyiciydi. 20. yüzyılda pek az politik fenomen bu kadar geniş çaplı bir etki yaratabildi. 1961'de Uluslararası Af Örgütü'nün kurulmasından önce, insan hakları meseleleri uluslararası ilişkilerde nadiren kendini gösterirken, 1970'lerin ortalarında insan hakları ABD'nin diğer ülkelerle ticari ilişkilerinde bir turnusol kağıdı işlevi görmeye başladı. 1980 ve 90'larda bu bakış açısının etkisi daha da artmaya devam etti. İnsan haklarını savunmak için ekonomik cezalar verilmesinin genel bir uygulama halini alması – özellikle de ticaret kaybı – hareketin başarıya ulaştığını belirgin bir şekilde gösteriyordu. Fakat iş silah ticaretine geldiğinde, insan hakları modelinin bu hassas karnı – işin içindeki para miktarı – silah akışını engellemeye yönelik çabaları sürekli aksatıyordu. Ve ekonomi "stratejik bir çıkar" statüsüne yükseltildiğinde, kısıtlamaya yönelik seslerin duyulması iyice zorlaşıyordu. İnsan hakları ve silah ticareti arasındaki çatışmaya dair ilk zamanlardaki manzara böyleydi.

Doğal olarak, ihracat yanlısı şirket lobisi Nixon'ın "yeni diplomasisinin" yarattığı atmosferde serpilip gelişti. Her ne kadar dayandığı düşünceler halktan gizlenmiş olsa da, ihracat dalgası başladıktan hemen sonra bir geri tepmenin oluştuğu açıkça ortadaydı. 1975'te başlıca aktörlerden biri olan Electronic Industries Association'ın başkanı "Bazen tüm dünyanın size karşı olduğu hissine kapılıyorsunuz", diye sızlanıyordu. Bir meslektaş da "Kongre'deki ahbablarımız bir satış yapmak için ne cehennemden geçtiğimizin farkında değiller" diye yakınarak ekliyordu. Yıllar geçtikçe rutin hale gelen bu yakınmalara rağmen, silah üreticilerinin yükselişi devam etti. O zamanların bir haberi "Silah lobisi çok büyük, sınırları belirsiz ve güçlü" diye aktarıyordu: "Beyaz Saray'a ve yürütmenin üst düzey mensuplarına kolaylıkla erişebilen 221 tane silah üreticisi şirketin büroları Beyaz Saray ve Pentagon'u çevrelemiş durumda." Her imalatçının elbette kendi lobici topluluğu vardı ve sektör fazladan baskı oluşturmak için ticaret birlikleri de kurmuştu. Diğer bir habere göre ise, "Bu birliklerden o kadar çok vardı ki, bir 'Savunma ve Uzay Endüstrisi Birlikleri Konseyi' bu birliklerin faaliyetlerini koordine ediyordu." Kullandıkları araçlar arasında kampanya hediyeleri vardı ve doğrudan lobi faaliyeti gündelik işleri arasındaydı. O zamanlar Wisconsin temsilcisi olan Les Aspin şu açıklamada bulunmuştu:

"Savunma ödenekleri tartışılırken, mevzu silahlar ve dünya savunması arasındaki ilişki değil, istihdam ve belli bir projenin bir Kongre üyesinin seçim bölgesine ne getireceğiydi."

Fakat, savunma endüstrisi görüşlerini ileri süreceği bir araç olarak "stratejik vizyondan" tamamen vazgeçmiş değildi. Kendileri için büyük düşünceler üreten sağ-kanat entelektüellerinin oluşturduğu bir sınıf yaratıp desteklediler. Gazeteci Gregg Easterbrook muhafazakâr *think tank*'lerin* gelişiminin izini sürerken şunları yazmıştır: "Nader'in Akıncıları'nın ve benzer kamu yaranı gruplarının yükselişi – ki bunların ellerinde ciddi hiçbir silah olmadığı düşünülürse, dikkate değer sonuçlara ulaşmışlardı – iş dünyasının zihniyetinde para ve halkla ilişkiler konusunda değişime neden oldu." 1970'lerin ortalarında Washington aniden gerçek bir fikir değişmenleri, *think tank*'ler ve konseyler akınına uğradı: Heritage Foundation, Center for Strategic and International Studies, Committee on the Present Danger ve bunlara benzer diğer gruplar ortaya çıkmaya başladı. Dış politika tartışmasının liberallerin hakimiyetinde olduğunu düşünen savunma şirketleri, diğer şirketlerin yanı sıra büyük ölçüde askeri güce düşkün ve *détente*'i sert bir biçimde eleştiren bu yeni sınıfa mürşifçe fon sağladı veya bu sınıf söz konusu şirketlerle doğrudan bağlantılıydı. Yeni sağ-kanat entelektüeller sınıfının başlıca savları arasında şunlar vardı: Birleşik Devletler Sovyet yayılmacılığına, kendisinin ve müttefiklerinin askeri gücüyle karşı çıkmak **zorundaydı** – söz konusu müttefikler otoriter rejimler olsalar bile. Easterbrook, "Belki de bu yeni *think tank*'lerin en kalıcı katkısı, kamu politikası tartışmasının kavramlarını değiştirmiş olmalıdır. Politikada, kelimeler kimin topraklarında savaş verildiğini gösteren harita koordinatlarıdır" demişti.

Silah tedarikçileri ile falanjist entelijansiyanın* böyle zarif şekilde birbirini tamamlaması, Vietnam'da ve petrol ambargosu sırasında yaşanan çifte aşağılanmayla cilalanmıştı. Böyle kolay kolay yutulamayacak yenilgiler bu ortaklık için kalıcı bir mide yanmasına dönüştü ve sağ-kanat beyin takımı tarafından tekrar tekrar telaffuz edilen Amerikan'ın zayıflığı hakkındaki uğursuz uyarıları harekete geçirdi. Bunların etkisiyle, Başkan Ford'un CIA baş-

* Beyin takımı. Özellikle ABD'de hükümetle arasında resmi bir ilişki olmayan, ancak hükümet politikalarını etkilemek üzere akademisyenler, emekli askerler, uzmanlar vs. tarafından kurulan düşünce kuruluşları. –y.h.n.

** Faşizme meyilli entelektüel sınıf – y.h.n.

kanı olan George Bush'un* liderliğinde kurulan, kötü bir üne sahip "B Tımi'nin" istihbarat değerlendirmesi teşvik gördü. En marjinal felaket senaryolarından türeyen Sovyet gücü ve niyetlerine dair bu alternatif yorum, ABD askeri gücünün büyük ölçüde artırılmasını talep ediyordu – ki bu da üç yıl içinde gerçekten başlayacaktı.

Sağ kanadın mide yanması kısmen Hindiçin ve başka ülkelerdeki talihsizliklerin neden olduğu bir kendinden iğrenme durumundan kaynaklanıyordu. 1960'ların sonlarında Kongre, Vietnam hezimetine cevap olarak dış politika üzerinde denetim kurmaya başladı ve tartışma turları genellikle karşılıklı suçlamalar biçimini alıyordu: askeri kurumlaşma tekrar tekrar darbelere maruz kaldı. Institute for Policy Studies'den Richard Barnett ve MIT'den Noam Chomsky ABD dış politikasına yönelik bir eleştiri fırtınası başlatmış, Kongre binasındaki aktivistler daha çok dinlenme fırsatı elde etmiş, raporlar yayınlamış, başkanın uluslararası yönetimde o zamana dek sorgulanmamış olan üstün konumunu sınırlandırmışlardı. Bu aslında ülkenin küresel rolü ile ilgili bir Amerikan Reformu idi. (Sağ kanadın reaksiyonu ise, gayet doğal olarak, doğru bir şekilde bir Karşı-Reform olarak adlandırılabilirdi.) Kongre'nin yeni atılganlığından ve etkisinin derecesinden bir daha asla vazgeçilmedi. 1970'lerin başında, otoriter diktatörlere yapılan silah tedarikindeki müthiş artışa ilişkin tehlike çanları çaldığında, Demokratik Kongre eyleme geçme zorunluluğu hissetti. Kongre'nin kararlılığı silah ticaretini sınırlayan ya da daha net söylemek gerekirse, Kongre'ye belirli satışları veto etme hakkı tanıyan iki yasa tasarısında cisimleşti.

İlki 1974'te Wisconsin'den liberal ve bağımsız davranan bir senatör olan Gylord Nelson'ın öncülük ettiği yasa değişikliği idi. Bunu 1976'da Hubert Humphrey'in son girişimi, yani Silah İhracatını Denetleme Yasası izledi. Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'dan sert eleştiriler alan yasa tasarısı, en güçlü hükümlerinden birini – silah sevkiyatlarına konulan yıllık 9 milyar dolarlık üst sınırı – iptal etmeyi başaran şiddetli bir endüstri lobiciliğinin ortasında geçti. Lobiciler satışlar için insan hakları kriterleri getirilmesine de saldırdılar. Bu kriterler, "ciddi bir insan hakları ihlalleri" sürecine girişmiş olan rejimlere silah transferinin yasama tarafından veto edilmesi üzerine odaklanmıştı. World Policy Institute'den William Hartung, lobiciliğin baskısını şöy-

* Baba Bush kastediliyor. –y.h.n.

le tarif ediyordu: "Endüstrinin argümanı şu basit iddia ile özetlenebilirdi: eğer ABD silah yapımcıları Amerikan Yahudilerine karşı ayrımcılık yapmış olan Arap rejimlerine veya vatandaşlarının insan haklarını rutin şekilde ihlal eden Üçüncü Dünya diktatörlerine artık satış yapamazsa, silah pazarının en hızlı büyüyen kesimlerini kaybederlerdi." Başkan Ford'un imzalamasını sağlamak için, veto yetkisinin kapsamı büyük ölçüde daraltıldı ve yıllık ihracat üst sınırı yasa tasarısından çıkarıldı. Çıkarılmayan hükümlerden biri olan, Kongre'nin 14 milyon doları aşan tekil satışları engelleme hakkı ise hiçbir zaman uygulanmadı.

Kısıtlama yanlıları – kilise aktivistleri, insan hakları savunucuları ve savaş karşıtı hareketin müdahalesizlik yanlısı radikallerinden geriye kalanların oluşturduğu gevşek bir koalisyon – Kongre danışmanları ile yakın ilişki içinde çalışıyorlardı. Zaman zaman, belli bir ülke için içinde olduğunda, etnik lobiler de aralarına katılıyordu: Kıbrıs işgalinden dolayı Türkiye'ye silah ambargosu konması gerektiğini savunan Yunanlılar; Beyaz Saray'ın önünde "Kahrolsun Şah" diye slogan atan İranlı liberal öğrenciler ve sonradan Suudi Arabistan benzeri ülkelere yapılan silah satışlarını engellemeye çalışan Yahudi–Amerikalı gruplar. Etnik lobicilerin hiçbiri kendi başına silah ticaretine karşı sahici bir muhalefeti temsil etmedi; daha çok düşmanlarını cezalandırma ve kendi akraba rejimleri için daha fazlasını kapma peşindeydiler. Yıllar geçtikçe bu gruplar, özel olarak silah ticaretini hedef alan gruplardan daha fazla politik etkiye sahip olmaya başladılar ve böyle bir güç kısıtlamayı yasalaştırma yönünde her tür kapsamlı çabayı felce uğratabiliyordu: askeri yardım için çok yüksek bir standart belirleyen, Ortadoğu silah yarışını tetikleyen ve askeri olmayan yardıma ayrılan dış yardım bütçesindeki parayı kurutan Carter'ın büyük dış politika zaferi Camp David Anlaşmaları'ndan sonra, İsrail ve Mısır'a verilen devasa meblağları düşünün. Fakat muhalefet devam etti; 1980'lerdeki yeni müdahale karşıtı ve nükleer karşıtı ateşli mücadele tarafından desteklendi. Muhalefet, katı, teknik yönelimli profesyonel silah denetimcileri sınıfından farklı özelliklere sahipti. Davasının motoru özünde katıksız ahlaki bir öfkeydi ve bunun vaiz koltuğu ve kilise sıraları, dışında politik bir program olarak sürdürülmesi güçtü. Daha uygulamacı yanı, New England'dan California'ya silah tesislerinin tamamının ticari imalat-hanelere dönüştürülmesi için yerel düzeyde "kılıçları dövüp saban yapma" aktivizmini teşvik etti. Fakat, etkisi asla 1970'lerin ortasında, kendisi de ah-

laki bir hiddet hali içindeki Kongre'nin uluslararası silah ticaretine belirli standartlar getirmek üzere harekete geçtiği zamanki kadar büyük olamadı.

Bu politik ortama, Washington serasında büyüyen iki kültürün dölalitesini bizzat kendi kişiliğinde sembolize eden bir başkan adım attı: Jimmy Carter. Adaylığı sırasında ve başkanlığının ilk aylarında, Carter silah ticaretini şiddetle eleştirdi. Haziran 1976'da Foreign Policy Association'da seçkin bir dinleyici topluluğuna yaptığı konuşmada, "Biz, hem dünyanın bir numaralı barış savunucusu, hem de bir numaralı savaş silahları tedarikçisi olamayız" demişti. Bir keresinde Beyaz Saray'da, kısıtlamanın yollarını bulmak için, müttefikler ve Sovyetler Birliği ile onların görüşlerini öğrenmeye dönük bir dizi girişimde bulunulmasını emretmişti. 9 Mayıs 1979 tarihli başkanlık talimatı (PD-13) gayet makul bir politika ortaya koyuyordu. Bu talimat, diğer kısıtlamaların yanı sıra, ABD sponsorluğundaki silah transferlerinin 1977'deki seviyesinin altında bir üst sınır içeriyordu; ileri silah sistemlerini belli bölgelere sokmama ve alıcı ülkelerle silahların ortak üretilmesine son verilmesine dair vaatlerde bulunuyordu. Silah ticaretini frenlemek için bir Amerikan Başkanı tarafından gerçekleştirilen ciddi anlamdaki ilk ve son çaba olan yeni politika, endüstrinin ve bu endüstrinin Washington'ın politika değirmenlerindeki müttefiklerinin aşağılayıcı tepkisine yol açtı. Başkanın silah kısıtlaması yönündeki hamleleri idealizm, daha da beteri zayıflık olarak görüldü; Kissinger'ın *Reelpolitik*'inden tehlikeli bir sapma olarak değerlendirilip küçümsendi. Böyle bir duygusallığın bu kadar hor görüldüğü bir dünyada, insan hakları Amerikan dış politikasının başlıca hareket noktası olamazdı.

Carter'in iyi niyetli politikası, yalnızca Karşı-Reform'un papazları (ve elbette muhafazakâr orta sınıf vatandaşları) tarafından değil, bizzat federal bürokrasinin kendisi tarafından da dirençle karşılandı. Nixon Doktrini'nin bıraktığı miras olağanüstü ölçüde dayanıklıydı. Dışişleri'nin silah ticareti bürolarında, Pentagon'da ve Ticaret Bakanlığı'nda ortaya çıkan erteleme ve karışıklık, Carter politikasının içinden çıkamayacağı bir bataklık yarattı. Bürokrasinin direnişinin büyüklüğü etkileyiciydi. Örneğin Hazine Bakanlığı, PD-13 talimatının verilmesinden yalnızca birkaç hafta sonra Kongre'ye verdiği bir raporda, "ihracat için üretimin [nasıl] sıcak bir seferberlik zemininin korunmasını sağladığını ... [ve] vasıflı ve deneyimli işçi takımlarının dağılmasını önlediğini" yazıyordu.

Bununla birlikte, Başkanın kısıtlamaya dönük düzensiz hamleleri bizzat kendi yaptıkları yüzünden tekrar tekrar gecikmeye uğradı. Dış Askeri Satışlar programının 1977'den 1978'e yüzde 30'un üzerinde bir artış göstermesiyle birlikte, ihracatta hemen keskin bir yükseliş gerçekleşti. 1978'in başlarında, başkanlığının ilk yılını daha doldurmamışken, on yılın en büyük ABD askeri donanım satışını onayladı – Suudi Arabistan, Mısır ve İsrail'e satılan 200 gelişmiş avcı uçağı. Daha sonra, Havada Uyarı ve Kontrol Sistemi'nin (AWACS)* "uçan radar"ın, olağanüstü derecede gelişmiş bir teknolojinin İran ve Suudi Arabistan'a gönderilmesini önerdi. Sovyetler Birliği ile konvansiyonel silah transferlerinin denetimi üzerine yapılacak bir müzakere, Moskova ABD'nin Basra Körfezi'ndeki monarşileri silahlandırması konusunun da dahil edilmesinde ısrar edince, Carter'ın ulusal güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski tarafından suya düşürüldü.

PD-13'ün en nihayetinde defterini düren Ortadoğu ve İslam Devrimi oldu. 1979'daki petrol fiyatı şoku, Sovyetler'in Afganistan işgali, Şah'ın iktidardan düşürülmesi, rehine krizi hep beraber, dış politika kurumlaşmasını saran panik ortamını elektriklendirdi. 1980'e gelindiğinde önceki girişimden geriye neredeyse hiçbir şey kalmamıştı ve Carter'ın halefi kolayca bu politikayı sonsuza dek toprağa gömdü. Küresel politika haritasına insan haklarını yerleştirdiği için bazı tarihçiler Carter'ı överler; halbuki Ronald Reagan bile bu konuya zaman zaman saygı göstermiştir. Her ne kadar Carter'ın başkanlığının ilk dönemindeki retorığı, uluslararası ilişkilerin zorunlu bir boyutu olarak insan haklarının rolünü arttırmak için çok önemli bir katkı yapmışsa da (Latin Amerika ile Güney Afrika'da bunun somut etkileri olmuştur), tereddüdü ve en sonunda da bu ilkeleri terk etmesi insan hakları devrimine sert bir darbe indirdi. Dünya meselelerinin saygıdeğer, esrarengiz kahini George Kennan, Carter döneminin bitimine doğru açık açık şunu söylemişti: "Başkente II. Dünya Savaşı'ndan beri düşünce ve söylemde hiç bu kadar geniş kapsamlı bir askerileşme yaşanmamıştı. Güvenebileceğimiz bir yabancı bütün bunların ortasında birdenbire çıkıp gelseydi, askeri olmayan, barışçıl çözümlere dair son umudun da tükendiği, nasıl kullanılırsa kullanıl-sın artık yalnızca silahların para ettiği sonucuna varırdı."

Gelinen nokta kısıtlama savunucuları için acı vericiydi. Silah transferleri on

* **Airborne Warning and Control System**

yıl içinde yükselmiş, arada kısa bir süre gerilemiş ve sonra dış politikada kolaylıkla kullanılan araçlar arasında birinci sıraya fırlamıştı. Sonraki yıllarda silah ihracatını kesintiye uğratan politik dalgalanmalar daha az olacak; ticaretin geleceğine esas olarak sadece tüyler ürpertici sonuçları damgasını vuracaktı. 1970'lerin sonlarına gelindiğinde de, silah ticaretinin genel çizgileri kalıcı doğrular hale gelmişti. Silah ticaretini savunanlar istihdam ve stratejik çıkarlar temelinde başarılı bir baskı oluşturuyor; muhalifler ise insan haklarının daha gevşek topraklarında siperlerini kazıyorlardı. Carter'ın yüce gönüllü ilkeleri Nixon Doktrini ile boy ölçüşemedi. Ve Nixon'ın İran'daki mirası Georgialı'nın görev süresi boyunca etkisini sürdürürken ve Irak bozgununa daha yıllar varken, Carter başka bir dış politika felaketini hayata geçirdi. Bu felaket kısa sürede Basra Körfezi'nin yakın çevresinde, Osmanlılar'ın Anadolu'daki eski topraklarında ortaya çıkmış ve trajik sonuçları itibarıyla diğerlerinden hiç de geri kalmamıştır.

TÜRK SEÇENEĞİ

I. Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilmesi ve parçalanması, 20. yüzyılın geri kalan bölümünde Ortadoğu'nun şekillenmesindeki belirleyici olaydı. Hasta adam durumundayken bile, Osmanlı'nın sınırları Basra Körfezi, Kızıl Deniz ve Mağrip'e* kadar uzanıyordu. Britanyalılar ve Fransızlar 1916–17'de, Arap isyanları (T. E. Lawrence tarafından örgütlenen ünlü çöl baskınları) ve Osmanlı hükümrancılığının yıpranmışlığı sayesinde, Türkleri altı yüzyıldır sahip oldukları mülklerinden çıkardılar. Eski toprakları Avrupalı müttefikler tarafından paylaşıldı – Irak, Kuveyt, Filistin ve Ürdün'ü Britanya, Suriye'yi ise Fransa aldı. Ateşkes imzalandığında, insanlık tarihinin en büyük imparatorluklarından biri olan Osmanlı'dan geriye kalan yalnızca, Sultan'ın itibarı zedelenmiş tahtından olmamak için tehlikeli bir şekilde elinden çıkarmaya hazır olduğu, Anadolu'da bir devlet kalıntısı ve – başta Trakya olmak üzere – Avrupa'daki bazı küçük mülklerdi. Britanya orduları İstanbul'u işgal etti. Britanya Başbakanı Lloyd George ise Yunanistan'ı, Batı Anadolu'da hâlâ etnik olarak Yunanlı olan eski İyon bölgelerinin kontrolünü, kötürüm Türk ulusundan alması için cesaretlendiriyordu.

Türklerin tamamen aşağılanması, neredeyse Türk devletinin tamamen ortadan kalkmasını içeren böyle bir manzara, Sultan'ın geriliğinden ve korkaklığından tiksinen ve ülkeleri için yeni bir egemenlik tasarlayan küçük bir grup vatansever için kabul edilemezdi. Bu tasarımı Ortadoğu'nun temel bir gerçekliği haline getiren vizyon ve eylem ise dikkate değer bir adama, sonradan Atatürk olarak anılacak Mustafa Kemal'e aitti. Türkiye'nin sayılı savaş kahramanlarından biri olan genç general Kemal – 1914'te Gelibolu'da Britanyalılara (ve Winston Churchill'e) acı bir yenilgi yaşatan kişi oydu – 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'da ortaya çıkan ve değişim geçiren politik yak-

* Mısır dışındaki Kuzey Afrika ülkeleri. –y.h.n

laşımının bir ürünüydü. İmparatorluğun çöküşünü gören, Avrupa rasyonalizmi ve kültürüne hayran olan, aralarında bazı subayların da bulunduğu az sayıda entelektüel hem Osmanlı hem de İslami geçmişi reddetmişti. Türk devlet aygıtı için bin yıldır geçerli olandan farklı olarak, Sultan ya da Hali-fe'ye bağlı olmayan, daha ziyade Türk halkına dair yeni ve romantik bir bakışa dayanan yeni bir Türk ulusçuluğu anlayışının peşinden sürüklendiler. Osmanlı İmparatorluğu dikiş yerlerinden sökülmeye başlayıp, parçalar halinde ayrılmaya hazır pek çok ulustan oluşan lime lime olmuş bir kumaş parçası haline geldiğinde, egemenliğin temeli olan bu yeni Türklük vizyonu devletin en sağlam kumaşı haline geldi.

Kemal'in yükselişi, Bab-ı Ali'nin kayıtsızlığı, Londra, Paris ve Atina'daki yanlış hesaplamalar ve becerikli bir Makedonyalı olarak sahip olduğu olağanüstü yetilerin birleşimi sayesinde gerçekleşmişti. 1881'de Selanik'te doğan Kemal (bugünkü Thessaloniki, o zamanlar Osmanlı Makedonyası içinde idi) askeri bir kariyer yapmayı seçti ve erken yaşta kendisini gösterdi. İmparatorluğun uzak köşelerine atanması sayesinde, imparatorluğun esaslı şekilde aşınmış olduğunu doğrudan gözlemleyebildi; tıpkı İstanbul'da uzun süre kalmasının, imparatorluğun manevi bir çöküntü içinde olduğuna kanaat getirmesini sağlaması gibi. Saltanat hakkında, içinde hiçbir yanılısamanın yerleşmesine izin vermedi. Osmanlı hükümdarlarına ve Saray kültürüne karşı eğitilmiş Türkler arasında on yıllardır bir küçümseme duygusu büyüyordu: Avrupa'nın yüz yıllarca gerisindeydiler ve durumun düzelmesi için mutlaka kökten bir ameliyat yapılmalıydı. Savaş bunun kimsenin görmezden gelemeyeceği kanıtını sağladı: yenildiği halde, Sultan ve dalkavukları bir parça otoritelerini korumak için tiksindirici bir gözü dönmürlük sergiliyorlardı. Osmanlı topraklarını kapışmak için Avrupa'nın debdebeli konferans salonlarına tıkmış olan muzaffer İttifak devletleri, Sultan'ın küçük güçlerine müsaade ettiler ve İstanbul'dan daha fazlasını işgal etmediler. Nisan 1919'da İç Anadolu'ya genel müfettiş olarak gönderildiğinde henüz otuz sekiz yaşında olan Kemal işte böyle bir boşluğa adım attı.

Kemal İttifak güçlerinin zaferini ve Sultan'ın kapitülasyonlarını tanımayı inatla reddeden yeni bir ulus yaratarak tarihin başını döndürdü. Anadolu'ya ayak bastıktan sonraki altı ay içinde ulusal bir kongre topladı, bağımsızlık ilan etti, (bugün Ankara diye anılan) Angora'yı yeni başkent yaptı ve ileride Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşecek olan yapının ilkelerini ortaya koyan

bir Misak-ı Milli ilan etti. Bu eylemler, savaştaki düşmanlarını aşağılamakta ısrar etmeleri ile bu aşağılamanın beslediği hınç ve direniş arasındaki bağı göremeyen Britanyalıları şaşkına çevirdi. 1920'de İstanbul'daki kukla hükümete zorla dayatılan Sevr Antlaşması koca imparatorluktan geriye sadece küçük bir devlet kalıntısı bırakıyordu: Türkler Avrupa'daki topraklarının neredeyse tamamını kaybedecek, Batı Anadolu'yu Yunanlılara verecek, Ermenistan üzerindeki haklarından vazgeçecek ve Toros dağlarının doğusunda bir Kürt devletinin kurulduğunu göreceklerdi. Muzafer Avrupalılar artık hükmü kalmamış bu anlaşmayı Sultan VI. Mehmed'in imzasına sunarken, Kemal Mannara Denizi'ndeki Kraliyet Donanması'nın gözü önünde Britanya garnizonlarını ortadan kaldırıyordu. Britanya Başbakanı Lloyd George, başkalarının yanı sıra deneyimli Lord Curzon'ın da yaptığı uyanlara kulak asmadan, antlaşmanın koşullarının savunmasını Yunanlılara emanet etmeye karar verdi. Yunanlılar derhal Kemal'in güçlerine saldırdılar ve iki yıl süren zalimce bir savaş başlattılar. Fakat Kemal askeri cesaretini ve mücadele azmini bir kez daha kanıtladı: istilacı güçleri yenip Batı Anadolu'daki Yunan kenti İzmir'i yerle bir etti ve bir zamanlar oldukça kalabalık olan Hristiyan cemaatlerin çoğunu Türkiye'den süren bir nüfus mübadelesini dayattı. Churchill, Kemal'in kazandığı zafere dair "Yunanlıların sabırsızlığının, Müttefiklerin sorunu sürüncemede bırakması, kendi aralarındaki bölünme ve entrikaların uzun süredir zemin hazırladığı felaket şimdi Avrupa'da patlak verdi" diye yazıyordu. "Türklerin, dizginlenmemiş ve evcilleşmemiş fatihler olarak elleri savunmasız Hristiyan halkların kanına bulanmış şekilde Avrupa'ya yeniden girmesi, savaşta yaşanmış onca şeyden sonra, Müttefiklerin en kötü biçimde küçük düşürülmesinin işaretini veriyor." Sonra Kemal Londra'da İngilizlere, 1923 Lozan Antlaşması'nda geliştirilip sistemleştirilen koşullarını sundu: Trakya ve Ermenistan'ın bir kısmı Türkiye'ye verilecek, Anadolu'da Yunan egemenliği olmayacak ve bir Kürt devleti kurulmayacaktı. İngilizler antlaşmayı imzaladılar.

Ardından Kemal ulusunu inşa etti. Sultanlığı lağvetti ve yeni cumhuriyetin politik hayatında İslam'ın gücünü kademe kademe azalttı. Bu eylemler Kemal'in yakın çevresinde dahi kolay kolay kabul görmemesine rağmen, hiçbir belirsizlik içermiyordu: geri dönüş yok, diyordu, yerinde saymak da. Bizler, yeni Türk ulusu olarak, geleceğimiz için laik, sanayileşmiş, ilerici Avrupa'yı hedef alarak yüzümüzü Batı'ya döneceğiz. İslam da Kemal'e olduk-

ça iyi hizmet etmişti; Yunanistan'ı mağlup edişindeki şevki sağlamıştı: Kemal artık bir gazi, İslam'ın bayraktarı ve imansızların fatihiydi. Fakat gazi İslam'ı sadece birliklerini güçlendirmek ve Anadolu'nun köylü kalabalıklarını seferber etmek için kullandı; ustalıklı yürütülen askeri bir stratejiydi bu. Devlet dışarıdan tecavüzlere karşı emniyete alındıktan sonra, gazi İslam'ın izlerini bütün alanlarda sildi. Halifeyle ilgili olarak, yeni Türkiye'nin "Orta Çağ'dan kalan bu tümörden kurtulması gerektiğini" ilan etti. Ve Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'ni ilan ettikten sadece altı ay sonra, gerçekten de ameliyatı gerçekleştirdi. Bunu diğer reformlar izledi: dini tarikatlar ve okullar yasaklandı, İslami simge sayılan fes yasaklandı, takvim ve çalışma haftası Batılılaştırıldı ve Arap alfabesinden Latin alfabesine geçildi. İslam yasa dışı ilan edilmedi, daha çok toplumun – ve politik kültürün – merkezinin uzaklaştırılıp Kuzey Avrupa'daki Hristiyanlığın durumuna benzer bir biçimde, inananların özel hayatlarına yönlendirildi.

Bu yeni iklimde, Cumhuriyet Kemal'in kendi imgesine uygun şekilde serpilip gelişti. Kemal, Batılı tarzı selamlayarak bir soyadı aldığı anda, onu amacına uygun olarak seçti: Atatürk, "Türklerin babası". Bizzat kendi hayatının merkezinde yer alan yönetsel ve felsefi ilkelerin şekillendirdiği yeni bir devletin babası, atasıydı. Bu ilkeler şunlardı: birincisi, Türk ulusu fikrinin kendisi; ikincisi, askeri bir değerler sistemi; üçüncüsü, her alanda merkezi hükümetin öncü rolü. Atatürk 1938'de öldükten sonra, Türkiye 20. yüzyılın kalan kısmı boyunca uzun süre bu ilkelere sadık kaldı.

Bu ilkelere ikincisi, askeriye'nin merkezi konumu, doğrudan Atatürk'ün omuzları üzerinde yükselmişti. Kendi askeri şevk ve disiplini aşılayarak, Türkiye'nin politik hayatı ve toplumsal manzarasının genel niteliğini belirledi. (Özel hayatı apayrı bir meseleydi; birçok Türk'ün tanımadığı yönüyle Kemal, içkiye ve cinselliğe çok düşküncü.) Laiklik askeri bir faziletti ve Kemal'in İslam'ı reddiyle oluşan boşluk politik alanda kısmen askeri yaşamın kurallara uyan disiplini, düzen hayranlığı ve hiyerarşisi ile doldurulmuştu. Dahası, ulusa yöneltilen tehditler ilk birkaç yıl boyunca aynı kaldı. Çeşitli entrikalar arasında Atatürk, 1925'te Şeyh Said tarafından başlatılan, kısa sürse de oldukça büyük olan bir Kürt ayaklanmasını savuşturmak zorunda kaldı. Bu ayaklanma acımasızca ezildi. Askeriye her zaman Kemalizm'in merkezinde ve onun en şiddetli savunucusu olarak kalmaya devam etti.

Devletin merkezi rolü, askeriye'nin üstünlüğünün sivil yaşamdaki yansıması, esas olarak ekonomik yönetimde ifadesini buluyor ve buna genelde "devletçilik" deniyordu. Atatürk'ün 1931 yılında CHP kurultayındaki konuşmasında ilan ettiği gibi, "ulusu ve halkı mümkün olan en kısa zamanda refaha ulaştırmak için ... Devlet'i meselelerin içine aktif olarak dahil etmek başlıca ilkelerimizden biridir, ... özellikle de ekonomik sahada". Bu, Bolşevizm gibi kolektivist bir model değildi ve özel teşebbüs ürkütülüyordu. Fakat, enerji, nakliye, çelik ve benzeri büyük endüstrilerin kapitalizmin zayıf araçlarına bırakılamayacak hayati bir önem taşıdığı düşünülüyordu. Başarısız sonuçlarına karşın, büyük devlet sanayileri sistemi Türkiye'de elli yıldan fazla iyice yerleşmiş şekilde varlığını sürdürdü.

Fakat Atatürk'ün devriminin en derin yönü **ulus** fikriydi. İmparatorluk bir aşiretin – Osman'ın ailesinin – zaferi üzerine kurulmuş klasik bir hanedanlıktı ve dinin rehberliğinde yönetiliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda bir vatandaşın kimliği, ister İstanbul'da, isterse Kahire veya Bağdat'ta yaşasın, her şeyden önce bir Müslüman kimliğiydi. Bir yurda bağlılık, bir ülkeye ya da ulusa bağlılık olarak değil, köy veya kasabaya bağlılıkla şekillenmişti. İmparatorluğun son yıllarına kadar, ayırt edici bir karaktere ve yazgıya sahip bir Türk halkı düşüncesi hemen hemen hiç yoktu. Atatürk Cumhuriyeti inşa ederken, bu yeni ve taze Türklük kavramını benimsedi ve besledi. Kurduğu devlet yalnızca bu insanları kapsayacaktı; İmparatorluğun eski eyaletlerine dair hiçbir tasarısı yoktu. (Bu nedenle, Atatürk yanı başındaki petrol zengini Musul eyaletini, Irak'a – ve Britanya'ya – bırakabildi.) Güçlü bir devlet ve vatanseverlik nosyonu oluşturdu. Bu nosyon aynı anda hem **ulusalcıydı** (Türk ulusunu veya "ırkını" yüceltiyordu); ama diğer yandan önceki bin yılda Asya ve Avrupa'ya yayılmış bütün göçebe halkları birleştiren bir Büyük Türkiye tasarısına sahip bazı entelektüellerin emperyalist güdüsünü de reddediyordu. Ulusallığın faziletlerini göklere çıkarma hedefi köklü alışkanlıklarla çatışma içindeydi: "Türk" teriminin bizzat kendisi Osmanlı İmparatorluğu'nda, Anadolu'nun kültürsüz bir köylüsünü belirtmek üzere alaycı bir biçimde kullanılırdı. Atatürk bu algılamayı iyimserlik dolu bir yönde değiştirdi: ünlü "Ne mutlu Türk'üm diyene" sözüyle vatanseverlik duygularını kabartıyordu ve yirmi yıldan fazla süredir şekillendirdiği devlet ve politik kültür bu imgeyi güçlendirme amacı taşıyordu. Bu, bazen Atatürk'ün de desteklediği absürd biçimler aldı; örneğin, Türk halkının Çin,

Hint, Hititler ve Sümerler de dahil olmak üzere Ortadoğu uygarlıklarının kurucusu olduğu iddia edildi. Bu kuruluş mitlerinin amacı, aslında bir zamanlar gerçekten önemli özellikleri olan bir halka onur aşılardı. Daha dünyevi düzeyde, Atatürk muntazaman ve aksatmaksızın devam ettiği ulus inşası işinde başarılıydı. Örneğin Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş, Türk dilini diriltme, zenginleştirme ve ona ayırt edici bir ulusal biçim kazandırma yönündeki daha geniş bir programın parçasıydı.

O hakikaten bir devrimciydi: tarihteki en önemli Müslüman toplumu dönüştürmek ona bu namı kazandırmıştı. İslam dünyasında Atatürk ilk önce, Peygamber adına ezici bir yenilgiyi zafere dönüştürerek Avrupalılara karşı kazandığı şaşırtıcı askeri başarı nedeniyle kutlandı. Halifelik kurumunu ortadan kaldırması ve sonra da yüzünü Batılı laikliğe dönmesi ise, aynı çevrelerin onu hor görmesine yol açtı. Fakat yine de kalıcı bir örnek oldu. Ulemayı incitmemeye özen gösteren, ama gerçekten laik, devletçi ve ulusçu bir lider olan Nasır'ın 1950'de Mısır'da öne çıkmasına kadar, Ortadoğu'dan onun gibi bir lider ortaya çıkmadı. Nasır kendisinden sonra gelen Ben Bella, Esad, Kaddafi, Saddam Hüseyin gibi taklitçileri için bir model oldu. Fakat Nasır'dan otuz yıldan fazla bir süre önce Atatürk vardı. O ilk örnekti.

Kemalizm daha geniş bir tarihsel sahnede rolünü oynuyordu ve orada da öncü durumundaydı. Ulusçuluk hiç de yeni bir fenomen değildi. Kökleri en azından Napolyon dönemine uzanıyordu. Ulusçuluğun gelişimi ve şiddeti, gıdasını istisnai ölçüde değerli olma duygusundan alır; en keskin türlerinin kökeninde ise mağduriyet toprağında yetişen psikolojik bir yaralanma vardır. **Üstünlük** duygusu – ırksal duruş ve ulusal bir yazgıya inanış – ile hal- kı derin bir travmaya sürüklemiş güçsüzlükler her ne olursa olsun, bir za- yıflık duygusundan kaynaklanan **aşağılık** duygusunun bu özel karışımı güç- lü bir mayalanma yaratır. Bu, demokratik, otoriter, kısmen feodal ya da post-endüstriyel bütün toplumda ortaya çıkabilir ve çıkmaktadır. Ve Fransız Devrimi'nden bu yana dünya politikasının belirleyici politik özelliği olabilir.

Kemal Atatürk'ün ulusçuluğu gerçekte faşizmin bir versiyonuydu. Travma apaçıktı: büyük bir imparatorluğun kaybedilmesi. Kayıp yalnızca 1914–18 yılları arasında gerçekleşen bir şey değildi, bu süreç on yıllardır devam edi- yordu ve artık Türk ruhuna kök salmıştı. (Napolyon, Hitler ve Stalin gibi ün- lü milliyetçilere benzer şekilde, Kemal de ulusunun merkezinden uzakta bir

yerde, bu örnekte Makedonya'da doğmuştu. Ve belki de ulusun "özünü" kucaklamak için taşraya özgü özel bir arzu duymuştu.) Bu ulusal travmada pek o kadar günah keçisi ilan edilmedi. Beşinci kol* ya da Yahudi bankacılar karşı bir histeri oluşmadı; yaptıkları çöl isyanları nedeniyle Araplara karşı duyulan içerleme de o kadar şiddetli değildi. (Ermeniler bu kadar ucuz atlatamadılar; modern tarihlerindeki belirleyici olay – 1915'te Türkler eliyle soykırıma uğramaları – Kemal'den önce, Osmanlı Sultanı yönetimi sırasında gerçekleşmişti.) Kinci şiddetin kendine burada yer bulamayışı ve rasyonel ulus inşasına duyulan bağlılık Kemalizmi İtalyan faşizminin soytarıca iğrençliğine veya daha da beteri, Alman Nazizmi'nin ahlaksızlığına evrilmekten uzak tuttu. Yine de, yeni Türk devleti ayırt edilir biçimde ırkçıydı: 1923'te Yunanistan ile yapılan kitlesel nüfus mübadelesi, Ermenilerin sürekli olarak taciz edilmesi ve Kürt kimliğinin topyekün inkarı güçlü bir dışlayıcılığa sahip bir ulusçuluğun karakteristikleriydi. Türklük özel bir fazilet statüsüne yükseltilmişti; dolayısıyla Kemalizm **yurtsever** olmaktan çok **ulusçuydu**. Ve Osmanlı'nın son dönemdeki modernleştiricileri olan Jön Türklerin ulusçuluk anlayışını miras almasına karşın, Atatürk çok daha pozitivistti, ulusu için tamamen yeni bir devlet imgesi ve temeli yaratma konusunda çok daha tutkuluydu. Dolayısıyla, kinci şiddete başvurmaması nasıl onu Mussolini ve Hitler'den ayrı bir yere koyduysa, liderliğinin özünü oluşturan bir ilke olarak ulusçuluk üzerindeki zoraki ısrarı da onu 20. yüzyılın diğer otoriter liderlerinden ayırmıştır.

Ne var ki, Türkiye Cumhuriyeti farklı şekillerde faşizm ile rahatsız edici bir benzerlik taşıyordu. Atatürk'ün politik iktidarı uygulama biçimi zaman zaman oldukça acımasız bir hal alıyordu; politik iktidarın bu şekilde uygulanması, askeri güç ve değerler sistemine dayanıyordu. Yıllar boyunca terör ve propagandayı dilediği gibi kullanan bir diktatörlüğe dönüştü. Atatürk'ün kendisi bir kişilik kültü haline geldi. Devletin modernleştirici, merkezi iktidarı; sosyalizmi andıran bir rejim baştan itibaren desteklendi. Bu nitelikler faşizm çok benzer bir şekilde bir araya gelmişti. Fakat Kemalizmi Almanya ve İtalya'nın felaketle sonuçlanan deneyimlerinden ayıran şeyler şunlardı: Kemalizm Lozan Antlaşması ile belirlenen sınırların dışına ilişkin bir tutku beslemiyordu – aslında Atatürk azimli şekilde emperyalist olmayan bir kişiliği –

* Ulusal histeri dönemlerinde düşmanla işbirliği yaptığı ileri sürülen kesimlere verilen isim –y.h.n

ve her ne kadar kusurlu şekilde uygulanmış olsa da, politik liberalizasyona ve demokratik yönetimin kabulüne doğru kademe kademe yumuşamıştı.

Her iki özellik de – hem izolasyonizm politikası* hem de ağır ağır demokrasiye doğru yönelme – Atatürk'ün ölümünden sonraki yıllara damgasını vurdu. 1938'de elli yedi yaşındayken gelen ölümü Türk halkını şok etmişti; fakat bıraktığı miras o kadar dayanıklıydı ki, ölümü Cumhuriyet'in yönetimini pek etkilemedi. Kendisinden sonra, Türkiye'nin Nazilere karşı savaşa girme yükümlülüğünden kaçınmasını sağlayan politikayı yürüten ve gönülsüz de olsa 1950 serbest seçimlerini kabul eden, karizmatik olmasa bile yetenekli askeri yoldaşı İsmet İnönü cumhurbaşkanı oldu.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı boyunca sergilediği iyice düşünülüp tasarlanmış tarafsızlığı, I. Dünya Savaşı'ndaki müttefiki Almanya'ya sempatisinden çok, böyle bir karışıklıktan uzak durma arzusundan kaynaklanıyordu. Ama yine de savaşın etkileri oldu: Almanya Türkiye'nin boğazlarını, Karadeniz'e açılan su yollarını Sovyetler Birliği'ne saldırmak için kullandı. Savaştan sonra Sovyetler, boğazlar üzerinde kontrol talebinde bulunurken – ki bu Türkiye'de askeri birlik bulundurma anlamına geliyordu – bu olguyu gündeme getirdiler. Ağustos 1946'da dile getirilen bu talep, ABD Dışişleri Bakanlığı'nda adamakıllı bir kriz yarattı ve Türkiye'nin hızla Amerika'nın stratejik çıkarlar ağına dahil edilmesini sağladı.

Birleşik Devletler, Batı'nın dünya çapındaki çıkar ve değerlerine yönelik Sovyet tehdidinin kapsam bakımından nerelere uzanabileceğini yeni yeni anlamaya başlıyordu. Rusya işlerinde deneyimli George Kennan ve Averell Harriman'ın da dahil olduğu birkaç kilit danışman Moskova'ya güçlü bir diplomatik baskı yapılmasını savundu. Fakat, tam da Amerikan askerleri Avrupa ve Asya'dan dönerken bürokrasi ve Kongre'yi yeni bir aciliyet için harekete geçirmek, tehdit soyut kaldığı sürece, imkansız olmasa da zordu. Sovyetler'in Doğu Avrupa üzerindeki hegemonyası henüz bir gerçeklik değildi; Yunanistan, İran ve Uzak Doğu'ya burnunu sokması ise can sıkıcı olmakla birlikte ürkütücü boyutlarda değildi. Etkisini Türkiye'ye yayma talebi ise ayrı bir sorundu. O zaman Dışişleri Bakanlığı müsteşarı olan Dean Acheson, Başkan Truman, General Eisenhower ve başka kişilerle Oval

* Başka ülkelerle ittifaklara girmekten veya uluslararası politik ya da ekonomik ilişkiler kurmaktan kaçınma politikası. –y.h.n.

Ofis'te bir araya geldiği bir toplantıda, konuyla ilgili daha geniş bir çerçeve sundu: "Raporumuz Rusların Türkiye ve Yunanistan'a karşı, Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de egemenlik kurmayı hedefleyen hamlelerinin ciddiyetini göz önüne seriyor. Her ne pahasına olursa olsun bu hamlelere karşı koyulmalı ... [ve bizler] Boğazları yalnızca Türklerin savunmasına karşı her tür müdahaleyi kararlılıkla engellemeliyiz." Sovyetler geri adım attı. Fakat, Yugoslavya'da Mareşal Tito tarafından desteklenen ve sığınma olanağı sağlanan gerillaların Yunanistan'ın beceriksiz kralcı hükümetinin başını derde sokması ve durumun kötüleşmesiyle kriz devam etti. Altı ay sonra, uzun süreliğine küresel polislik görevini bırakan Britanya, Yunanistan'dan savaş sonrası ordularını çekmekte olduğunu ve Atina'daki hükümeti finansal olarak daha fazla destekleyemeyeceğini Birleşik Devletler'e gizlice bildirdi. Foggy Bottom yeniden telaşlandı; ilk kez Balkanlar'ın, Ege'nin ve Çanakkale'nin ötesine uzanan yeni ve büyük bir Amerikan yükümlülüğü ile karşı karşıyaydı.

Yunanistan ve Türkiye krizleri nedeniyle biraz hızlı bir şekilde oluşturulan politika, Sovyet yayılmacılığını durdurmayı amaçlayan ABD stratejisinin ilk kez telaffuz edildiği Truman Doktrini olarak adlandırıldı. Politikayı savunan yine Acheson oldu: Başkana "Boğazlar, İran ve Kuzey Yunanistan üzerindeki Sovyet baskısının" [Sovyetler'in] üç kıtaya "nüfuz etmesine" yol açabileceğini söyledi. "Sovyetler Birliği en az maliyetle tarihteki en büyük kumarlardan birini oynuyordu. Her oyunu kazanması gerekmiyordu. Biri ya da ikisi bile müthiş kazanç anlamına geliyordu. Ancak biz oyunu bozabilecek pozisyondaydık." Başkan Mart ayında Kongre'den Yunanistan için 250 milyon dolar yardım, Türkiye için de 150 milyon dolar yardım ve her ikisi için de askeri danışmanlar istedi. Truman şöyle dedi: "Bence, silahlanan azınlıklar ya da dış baskı yoluyla boyunduruk altına alma girişimlerine karşı direnen özgür halkları desteklemek Birleşik Devletler'in politikası olmalıdır." Tahdit doktrini doğmuştu.

Türkiye'ye yönelik bu yeni ilgi – ki bu aynı zamanda SSCB'ye bağlı olan Gürcistan ve Ermenistan'ın toprak taleplerini de savuşturuyordu – Türkiye'yi yeni, bilinmeyen bir statüye yükseltti: Batılı güçlerin önemli dostu ve müttefiki. Kısa süre sonra ülkenin politik manzarası değişti: İnönü 1950'de yeni politik partilerin de dahil olacağı serbest seçimlere izin verdi ve Atatürk'ün partisi yenilgiye uğradığında şaşırды. Talihsiz Adnan Menderes'in liderliğinde on yıl görevde kalacak yeni hükümet (1960'ta kendisini devirip

idam eden) askeriye ile en azından bir konuda anlaşıyordu: Batı'ya daha fazla yaklaşma arzusu. 1951'de, Birleşik Devletler askeri tehdit politikasına yönelik giderek büyüyen küresel kararlılığının bir parçası olarak bir Ortadoğu komutası kurma girişiminde bulunduğu, bu fırsat ele geçti. Türkiye'yi ABD operasyonları için bir giriş noktası ve platformu olarak kullanmayı uman Washington, Doğu Akdeniz'den Hindistan alt-kıtasına kadar ABD çıkarlarını korumak için bölgesel güvenlik paktları tasarlayıp oluşturmaya çalıştı. Türkiye (ve Yunanistan) bunu, Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü'ne (NATO) girme talebi için bir açılım olarak değerlendirdi. Genç ittifak, daha uzaktaki ülkeler şöyle dursun, henüz İtalya'nın girişi için haklı gerekçeler bulmakta güçlük çekiyordu; fakat Türkiye hiçbir esneklik göstermiyordu: NATO'ya tam üyeliği kabul edilmedikçe, hiçbir Batılı güvenlik projesinde yer almayacaktı. NATO'da eşitler arasında her zaman birinci olan Birleşik Devletler bastırdı ve 1951'de Türkiye ile Yunanistan'ın tam üyeliği kabul edildi. Bu, Türkiye için bir dönüm noktasıydı; ona sırf yeni bir önem kazandırılmakla (ve başka Avrupa örgütlerine girme düşleri kurmasını sağlamakla) kalmıyor, ayrıca Birleşik Devletler ve Avrupa'dan gelecek önemli bir silah akışının ve eğitimin yolunu açıyordu.

Türkiye'nin NATO'ya girmesine yol açan olaylar, geçmişe dönüp bakıldığında küçük çaplıydı ve pek de tehditkâr değildi. Sovyetler boğazlarla ilgili Ağustos 1946'da nota verdiğinde, açıkça ABD ve Britanya'nın kararlılığını test ediyordu; Moskova istediği sonucu alamayınca hemen geri çekildi. Ayrıca önemsiz toprak iddialarından da vazgeçti. Yunan gerilla faaliyeti Tito'nun işiydi, Stalin'in değil. Ve Türkiye'nin NATO'ya girişi öncelikle Ortadoğu'daki jeostratejik konumundan kaynaklanıyordu, Sovyetler Birliği'ne karşı ön cephede bir Avrupa savunma duvarı olmasından değil. Elbette Sovyetler Doğu Akdeniz'de daha fazla etkiye sahip olmak istemişti; fakat buraya burnunu sokmasına karşı gösterilen devasa tepki, fiili tehdidin haklı gösterdiği kadar değildi. Bu küçük tacizler dışında, Sovyetler Türkiye'ye karşı hiçbir zaman askeri bir tehdit oluşturmadı.

Oldukça güvenli konumuna, Sovyet fesadından korunmasına, diğer komşularıyla barış içinde olmasına rağmen, Türkiye'nin politik iklimi fırtınalıydı. Askeriye, görünürde kaosu sona erdirmek ve sivil hükümet yönetiminde işleyişini korumayı beceremeyen bir ülkeye düzen getirmek için 1960, 1971 ve 1980'de iktidara el koydu. Darbelerden ilki bir grup sabırsız subayın,

1950'lerde birkaç girişimde bulunmasından sonra, nihayet Menderes'i devirmeyi başarmasıyla gerçekleşti. Kilit komploculardan birkaçı – daha sonradan aşırı milliyetçi partinin başına geçen Alparslan Türkeş de dahil olmak üzere – açıkça askeri yönetime inanıyordu. İhtiyaç duyulan toplumsal kargaşa bazı öğrenci gösterileriyle sağlandı ve maliyeyi gevşek tutan bir hükümeti yöneten Menderes de muhalefeti bastırmak için sorgulanmaya açık taktikler uyguladı. Menderes darbeden sonra asıldı ve partisinin liderleri hapse atıldı.

Askeriye politik özgürlükleri genişleten yeni bir anayasa hazırladı, ama Menderes'in güçlü adam olma eğilimlerine tepki olarak politik iktidarı dağdı. Milli Güvenlik Kurulu'nu kurarak askeriye için resmi politika yapma platformu sağladı. Bu sayede, Milli Güvenlik Kurulu savunma politikasını devraldı ve ondan sonra da hiç bırakmadı. "Sivil" liderlik de sıkı sıkıya aynı yörüngeye sokuldu: darbe lideri General Gürsel cumhurbaşkanı seçildi ve ondan sonraki iki cumhurbaşkanı da subaydı.

Tuhaf bir şekilde ve niyet edilmemiş olmasına karşın, sivil bir diktatörlüğü önleme çabası, askeriyenin de çekilmez bulduğu politik bir çoğulculuğa yol açtı. 1960'larda özellikle sol hareket yeşerdi (işçi sendikaları ve öğrenci aktivizmi hızla yükselişe geçti) ve bu da reform taleplerini çarpıcı hale getirmek için politik şiddet eylemlerine yönelen bazı aşırı sol grupların oluşmasına ortam hazırladı. Bu sırada, politik partiler hükümeti istikrarlı bir biçimde idare etme gücü gösteremediler. 1961 Anayasası'nın amaçladığı güçler ayrılığı, beklenenin aksine, gerçekte zayıflık ve çekişme yaratmıştı. Generaller Mart 1971'de yine müdahale etti ve bir "muhtıra darbesi" yapıldı: etkisiz sivil liderler "ülkemizi anarşiye, kardeş kavgasına ve toplumsal ve ekonomik huzursuzluğa" sürüklemekle suçlandılar. Askeriye, esas olarak sol kanat muhalefetle başa çıkabilmek için yasaların ve düzenin sıkılaştırılması gerektiğinde ısrar etti ve anayasaya el sürmedi.

Askeriyenin bakış açısına göre, 1971 Darbesi'nin sonuçları tatmin edici değildi. Sıkıyönetim, politik ifadeyi sıkboğaz eden daha sert yasalar ve politik sola karşı açık saldırılar aceleci subayları pek tatmin etmiyordu. Politik parçalanma devam etti. Görece liberal 1961 Anayasası yürürlükte kaldı. Askeriyenin etkisi neredeyse hiç azalmadı ve bu durum kendini, 1974'te gözü kara bir şekilde Kıbrıs'ı işgal kararı verilirken açıkça gösterdi. Fakat çeşitlilik gösteren çok sayıda parti vardı. On yılın geri kalan kısmında sivil karga-

şa yeniden ortaya çıktı ve büyüdü.

Askeri cuntaların art arda devlet iktidarına el koyup el çektikleri bu yıllar boyunca, Avrupa ve Amerika'yı ilgilendiren Türkiye'nin iç politikası değil, giderek iltihaplanan iki dışışleri sorunuydu. İlki, Amerika'nın Türkiye'yi giderek daha da büyüyen bir haşhaş ve eroin tedarikçisi olarak görmesi ve bunun ABD yardım programlarına yansıyan güçlü bir tepki yaratmasıydı. İkincisi ise, Kıbrıs konusunda Türkiye'nin Yunanistan'la sert bir şekilde karşı karşıya gelmesiydi. Bu sorun, ABD-Türkiye ilişkilerinde büyük bir kopuşa neden oldu ve Ankara'nın Amerika'nın emellerine bakışını şekillendirmeye devam ediyor.

Türkiye'nin Güney sahillerinin ilerisinde Connecticut büyüklüğündeki ada Osmanlı mülkünün bir parçasıydı, ta ki Sultan 1878'de adanın denetimini Doğu Akdeniz'deki Rus tasarılarına karşı Britanyalılara bırakana kadar. Kıbrıs hiçbir zaman Yunanistan'ın bir parçası olmadı, fakat her beş Kıbrıslı'dan dördü etnik olarak Yunan'dı; geriye kalanlar ise esas olarak Türk'tü. Britanya, bir Kıbrıslı Yunan terör kampanyasına boyun eğip kraliyet kolonisi üzerindeki denetiminden vazgeçtiğinde, Başpiskopos III. Makaryos'un karizmatik liderliği altında bağımsız bir ülke yarattı. Üç taraflı bir anlaşma olan Londra-Zürih Garanti Antlaşması etnik olarak dengeli, her iki cemaat arasında idari makamları belirli oranlarda dağıtan bir Kıbrıs hükümeti kurdu ve hem *enosis*'i (Yunanistan ile birleşme) hem de adanın iki ayrı varlığı bölünmesini (taksim) yasakladı. Britanya ile birlikte antlaşmayı imzalayan Yunanistan ve Türkiye'ye, *enosis* veya taksim girişimi ortaya çıktığında müdahale edebilmeleri için muğlak yetkiler verilmişti.

Düzenleme işlemedi. 1964 ve 1967'de, ancak güçlü ABD baskısıyla yatıştırılan krizler patlak verdi. Özellikle Yunan ulusçuluğu yırtıcıydı ve 1967'de monarşi Yunan albayları cuntası tarafından devrildiğinde tırmanışa geçti. Kıbrıslı Türklere yapılan saldırılar, nefret propagandası ve Yunan Cuntası'nın çevirdiği, güç bela gizlenmeye çalışılan dolaplar yüzünden ada kargaya sürüklendi. Türk hükümeti, Kıbrıslı kardeşlerinin lehine sürekli müdahale edeceğini bildirdi. Makaryos'un bağımsız çizgisinden hoşnut olmayan Yunan cuntası, Temmuz 1974'te ona karşı bir darbe düzenledi ve bu da Türk askeri işgalini hızlandırdı. Kısa süreli olmakla birlikte, 6.000 Kıbrıslı'nın öldürüldüğü çirkin bir iç savaştan sonra, ada fiili olarak ikiye bölündü.

Bu tüyler ürpertici dönemin tek getirisi Yunan askeri rejiminin çöküşü oldu.

Birleşik Devletler'de işgale karşı tepki çok şiddetli oldu; Yunan–Amerikan cemaati genelde cuntadan ötürü mahçup bir durumda olsa da, Kıbrıslı Türkleri korumak için gereğinden fazla kan döken Türk müdahalesi karşısında çok öfkelenmişti. Başkan Nixon ve Dışişleri Bakanı Kissinger, hem – askeri yardım dahil – Yunanlı albaylara pervasızca destek verdikleri hem de krizi durdurma başarısı gösteremedikleri için suçlandılar. Fakat Yunan–Amerikan cemaatinin kızgınlığı Ankara ve Ankara'nın işgalde ABD silahlarını kullanması üzerinde odaklandı. Kongre üyesi eleştirmenler harekete geçirildiler: Temsilciler Meclisi Çoğunluk lideri South Bend, Indiana'dan bir Yunan–Amerikalı John Brademas, Kissinger'dan Türkiye'ye yapılan ABD yardımına ambargo uygulanmasını talep etti. Kissinger ve yeni Başkan Gerald Ford bu talebi reddettiler. Kissinger ambargo için yeterli bir gerekçenin olmadığını ve müzakerelere zarar vereceğini iddia etti. Fakat Brademas, New York temsilcisi Benjamin Rosenthal ve Missouri Senatörü Thomas Eagleton'ın – hepsi de Demokrattı – taleplerinde ısrar etmesi üzerine, Ford ve Kissinger 1975'in başında yürürlüğe giren bir silah ambargosunu kabul etmek zorunda kaldı. Türkiye, ABD istihbarat üslerini – Sovyetler Birliği'ne yönlendirilmiş dinleme karakollarını – kapatarak karşılık verdi ve NATO'dan ayrılabilceğini ima etti.

Krizin Türkiye'deki etkisi derindi. Sivil hükümet, işgalden yalnızca bir yıl önce göreve gelmişti. Yeni Başbakan ve Türkiye tarihindeki en liberal lider olan Bülent Ecevit, koalisyon ortağı Milli Selamet Partisi (daha sonraki Refah Partisi) Başkanı Necmettin Erbakan'ın cesaretlendirilmesi ve askeriyeden gelen onayla işgal emrini vermişti. Türkler, Kıbrıslı Türklerin haklarının uzun süredir dikkate alınmamasından ötürü özellikle kızgındılar ve adadaki kargaşanın kökeninde bunun yattığını düşünüyorlardı. Onlara göre Avrupa ve Amerika, Müslümanlara karşı Hristiyanların yanında yer alıyordu. Türk liderler dış politikada Müslüman devletlerle sıkı bağlar kurmaya yöneldiler. Fakat istila ve Kıbrıs'ın üçte birinin işgali, popüler olmakla birlikte, Türkiye'yi daha da izole etti ve askeriyenin sivil düzenin bekçisi olarak kendine dönük oluşturduğu imgeyi güçlendirdi.

Kıbrıs sorunu bir yara gibi büyümeye devam ediyordu. Bununla birlikte, Türklerin veya Washington ile ilişkilerinin başlıca endişe kaynağı olmaktan

aşama aşama uzaklaştı. Görünüşe göre, Türk seçim sistemi ekonomik krizle ve giderek artan politik huzursuzlukla başa çıkabilecek derecede güçlü bir hükümet çıkaramıyordu. Ecevit merkez sağdaki Adalet Partisi lideri Süleyman Demirel ile iktidar için yarışıyor, fakat iki taraf da seçmenlerden açık bir yetki alamıyordu. 1970'lerin sonlarında her gün gazetelerin manşetlerine çıkan kargaşaları bastırmak için ülkenin büyük şehirlerinde, özellikle de Kürt bölgesi olan Güneydoğu'da sıkıyönetim ilan edildi. Kriz atmosferi büyüyordu.

Silah ambargosu bu iklimdeki kargaşanın sebeplerinden yalnızca biriydi. Yeni bir stratejik hesaplamayla, Türkiye Birleşik Devletler'de NATO'nun güneydoğu kanadında Batı'nın çıkarlarının önemli bir koruyucusu olarak görülme-ye başlandı. Ambargo Türkiye'yi Kıbrıs'tan çıkma konusunda ikna edememişti ve ambargoyu eleştirenler de bu gerçekliğin üzerine atladılar ve artık ambargonun sona erdirilmesi gerektiğini iddia ettiler. 1978 baharında, ambargonun konulmasından tam üç yıl sonra, Başkan Carter Kongre'ye yaptırımları kaldırmayı önerdi. Carter'ın Kıbrıs özel temsilcisi Clark Clifford, bir Senato kuruluna "NATO'nun o bölgede parçalandığını" öne sürdü ve ambargonun kaldırılarak Türkiye'nin "daha da güçlendirilmesi" gerektiğini savundu. Bunun aynı zamanda "Kıbrıs sorunun çözümünü kolaylaştıracağını ve Türk ordusunun çekilmesini hızlandıracığını" iddia etti. Senatör George McGovern Kıbrıs meselesinin hal edilmesi yönünde olumlu adımlar atıldığı müddetçe silah satışının serbest bırakılmasına imkan tanıyan bir uzlaşmaya gidilmesini önerdi; ambargoyu eleştiren diğer birçok kişi gibi o da, Türklerin buna meseleyi daha ciddi müzakere ederek yanıt vereceğini savundu.

Türk askeriyesine NATO'ya üyeliği sayesinde hâlâ Birleşik Devletler ve Avrupa'dan silah tedarik ediliyordu; ambargo yalnızca doğrudan ABD'den yapılan sevkiyatlara uygulanıyordu. Fakat yaptırımlar Türk askeriyesinin onurunu kırmıştı. Ecevit arada bir bağımsız bir Türk dış politikası önermeye devam ediyordu. Bu, hafif üstü kapalı bir şekilde, NATO'dan ayrılma ve Soğuk Savaş'ın iki kutupluluğunu reddettiği için kaygı uyandıran bağlantısız ülkeler hareketine yaklaşma tehdidiydi – bu hareketin önderliğini ise Başpiskopos Makaryos yapıyordu. Türkler hem NATO üyeliklerini hem de ABD üslerini yeniden açma vaatlerini kullanarak, beklenmedik bir ustalıkla Sovyet kartını açtılar.

Başka faktörler de iş başındaydı. İlki silah ticareti dinamiğinin kendisiydi. Dışişleri Bakanlığı'ndan bir görevli açık açık şunları söyledi: "Diğer ülkeler-

le iş yaparken şuna dikkat çekiyoruz: biz güvenilir bir tedarikçiyiz, Birleşik Devletler sattığımız silahlar için satıştan sonra da destek sunmaya devam edecektir. Fildişi kulelerde yaşayanların 'bunu yapmayın' demesi kolay, ama hesaba katılması gereken başka faktörler var. Para harcanmış; işleyen bir üretim bandına sahip olmak zorundasınız ve insanların işlerini kaybetme tehlikesi var." Türkiye silahlı kuvvetlerini modernize etmek istiyordu ve ABD şirketleri bundan büyük fayda sağlayacaktı. İkinci ve dile getirilmeyen faktör ise Zbigniew Brzezinski'nin "kriz hilali" dediği şeydi: Etiyopya'dan Pakistan'a kadar uzanan kaviste istikrarsızlık gitgide büyüyordu. Arap-İsrail cepheleşmesi ve İran'da Şah rejiminin sağlığı ile ilgili kaygılar, Türkiye'yi yeniden eve döndürmenin sessiz alt metniydi. Kongre'de münakaşalarla geçen bir yazın ardından, ambargo Eylül 1978'de kaldırıldı.

*Status quo ante'ye** dönüş kısa süreli oldu. İran Şahı Ocak 1979'da tahtını bırakıp gittiğinde Türkiye'nin ABD müttefikleri arasındaki önemi birden daha da parladı. Amerikan çıkarları açısından (Sovyet şeytanını tahdit politikası, petrol arzının korunması), Şah'ın çöküşü Türkiye'nin yükselişi anlamına geliyordu: Washington'ın şaşmaz bir biçimde Batı yanlısı, Şah'ın yerine geçecek bölgesel bir güce ihtiyaç vardı. Her ne kadar Camp David anlaşmaları Arap devletlerini biraz Birleşik Devletler'e yaklaştırmış olsa da, Şah tarafından son derece sadık bir biçimde yürütülen jandarmalık rolü henüz Suudilere veya başka bir Arap devletine devredilememişti. Belli ki seçenek, belki de tek seçenek Türkiye idi.

Ankara-Washington arasındaki bağların tazelenmesi ihtiyacı, Şah'ın tacını terk etmesinden yalnızca bir yıl sonra, Sovyetler'in Afganistan'ı işgali ile iyiden iyiye güçlendi. Sovyet eylemi her ne kadar "savunma amaçlı" da olsa, Türkiye'nin NATO'da değer verilen ama henüz fiiliyata geçirilmemiş kilit oyuncu rolünü oynamasına açıkça haklılık kazandırdı. Türkler, İran'daki istikrarsızlığı – daha sonra da Humeyni devriminin bu ülkede yarattığı çalkantıları – ve Sovyetler'in Afganistan'daki talihsiz macerasını ustalıkla kullandı ve bunları Birleşik Devletler'den elde ettiği yeni ve büyük bir taahhüde dönüştürdü: Mart 1980'de imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (DECA)** Birleşik Devletler 26 askeri tesisi kullanma imkanı kazan-

* önceki durum –y.h.n.

** Defense and Economic Cooperation Agreement

dı. Bunun karşılığında anlaşma Türkiye'ye, olağanüstü gelişkin ABD askeri donanımını hibeyle, borçla veya doğrudan satın alma yoluyla edinmenin ve askeri donanımı hemen satın almaya başlamak için 450 milyon doların karşısını açtı. 1950'lerin teknolojisini ve NATO'nun kullanılmış silahlarını başından atmaya çalışan Türk askeriyesi, uzun zamandır büyük bir modernizasyonu arzuluyordu. Fakat tam da Nixon Doktrini güç kazanmaya başlarken uygulanan ambargo ile bu arzusu engellenmişti. Şimdi nihayet silah boru hattı özgürce akıyordu.

Türkiye'de politik durum kötüye gidiyordu. Ölümcül bir rekabete kilitlenen Demirel ve Ecevit aşırı sağdan, Alparslan Türkeş'in liderliğindeki aşırı milliyetçi partiden ve aşırı soldan gelen ve giderek artan politik şiddetle baş edemiyorlardı. Güneydoğu'daki Kürt illeri kaynıyordu ve bu illerin tamamı 1979'un sonlarından beri sıkıyönetim altındaydı. Yeni, militan bir örgütlenme olan Kürdistan İşçi Partisi (*Partiya Karkerên Kurdistan, ya da PKK*) bir üniversite solcusu olan Abdullah Öcalan'ın etrafında biçimlenmişti ve tehdit edici gürültülere neden oluyordu. Kentli Marksist grup DEV-SOL ve çok sayıda başka sekte militan gruplar harekete geçmişti. Politik cinayetler, bombalamalar ve tehditler günlük olaylara dönüşmüştü; yaz geldiğinde günde otuz ölümden aşırı sağcı ve solcular sorumlu tutuluyordu. Ülkeyi bir kuşatılmışlık hissi sarmıştı. Genelkurmay Başkanı General Kenan Evren, politik parti liderlerini birbirleriyle didişmeyi bırakıp terörizm ile daha güçlü mücadele edebilmesi için askeriyeyi güçlendirmeleri yönünde uyardı. Ekonomi yüzde 20 oranındaki işsizlik ve yıllık yüzde 130 enflasyondan muzdaripti; işçi grevleri sıklaşmıştı ve giderek daha sert bir karakter kazanıyordu. Sıkıyönetim İzmir'e (eski Smirna) ve diğer Batı illerine kadar genişletilmişti.

5 Eylül'de Meclis Demirel'in Batı yanlısı dış politikası hakkında verilen bir güvensizlik önergesini kabul etti. Hemen sonraki gün, İslamcı partinin ateşli lideri ve hükümet koalisyonunun küçük ortağı Necmettin Erbakan, İç Anadolu'da köklü bir Müslüman geleneğe sahip – ünlü bir derviş okulunun yuvası ve İslami duyarlılığın kalesi olan – Konya'da bir miting düzenledi. Miting belirgin bir biçimde İslam yanlısı ve Batı karşıtıydı. O günkü manzaraya dair anlatımlardan biri şöyleydi: "Miting konuşması Erbakan tarafından yapıldı. Erbakan Türkiye'yi İsrail ile ilişkileri koparmaya ve tüm Müslümanları 'Kudüs'ü kurtarmaya' çağırdı. Fakat Erbakan daha da ileri gitti ve Türkiye'yi yöneten 'taklitçi Batı zihniyetini' yok etme mücadelesinin başlangı-

cını ilan etti. Göstericiler tarafından Allah'ın yüceliğini ilan eden ve herkesi *Şeriat*'ı yeniden tesis etmeye davet eden Arapça bayraklar ve dövizler taşınyordu. Göstericiler mitingi, İslam'ın mücadele etmesi gereken üç 'Şeytan'ın... İsrail, Amerika ve Sovyetler Birliği'nin bayraklarını yakarak bitirdi."

Altı gün sonra, askeriye harekete geçti. General Evren tankları kilit kavşak noktalarına yerleştirdi ve haber medyasının kontrolünü ele geçirdi; "koruyucu gözetim" amacıyla ülkedeki parti liderlerini toplattı, Türkiye'nin geriye kalan üçte ikilik bölümünde de sıkıyönetim ilan etti ve başka bir askeri rejim daha ilan etti. Anayasa askıya alındı, Parlamento'nun faaliyetine son verildi. Yaklaşık 1.700 belediye başkanı görevden alındı. Evren ısrarla, mümkün olan en kısa zamanda sivil yönetime döneleceğini, fakat önce "anarşinin" yok edilmesi gerektiğini söylüyordu.

Doğal olarak, özellikle de Washington'daki tepki alışılmadık derecede hoşgörülü olunca, Amerika'nın olaydaki rolü ile ilgili spekülasyonlar arttı. Darbe liderleri Türkiye'deki ABD askeri komutanlığını darbeden en az 75 dakika önce haberdar etmişti; generallerin harekete geçmeden önce Washington'dan izin aldıkları kuşkusu tamamen reddedilse de, akla yakın geliyordu. Darbeden bir gün sonra, *New York Times* şunları yazdı: "Son zamanlarda Türk askeri çevrelerindeki subaylar özel konuşmalarda önceden Washington'ın onayını almadan silahlı kuvvetlerin müdahalede bulunmayacağını söylüyorlardı." Bazı analistler ABD'nin darbeyi planlayanları uzun süredir cesaretlendirdiğini – zaman zaman emirlerini yerine getirmekte yavaş kalan sivil liderliğe karşı sürekli sabırsız bir tavır içinde olduğunu düşünüyor. Haziran 1980'de DECA anlaşması müzakeresinin son aşamaları yaşanırken, Dışişleri Bakanlığı Demirel'in tavrını açıkça yetersiz buldu ve "Türkiye'nin mevcut hükümetle Washington'ın kendisine biçtiği bölgesel rolü oynamasının mümkün olmadığı" sonucuna vardı. Demirel ABD'nin, Tahran'daki elçilik çalışanlarını daha yeni rehine almış olan İran'a dönük saplantısını anlayamamıştı. Üstelik, hükümet koalisyonunu sürdürmek için İslamcı Erbakan'a muhtaçtı. Generaller, en az Evren'in Brüksel'deki bir NATO toplantısından döndüğü 13 Aralık 1979'dan beri darbeyi planlıyorlardı; bunu izleyen aylarda generaller devam etmek için ABD'den işaret beklediler ve Mart sonlarında DECA'nın imzalanmasını bir onay işareti gibi yorumladılar. Dönemin ABD görevlileri, kolayca tahmin edilebileceği gibi, darbeyi önceden haber aldıkları veya darbeyi teşvik ettikleri yönündeki iddiaları

daima yalanladılar. Carter yönetimi sırasında, Beyaz Saray ulusal güvenlik kadrosunda Türkiye'den sorumlu olan Ankara'daki CIA istasyonu eski başkanı Paul Henze, darbeyi cesaretlendirdiklerini ya da önceden onay verdiklerini kesin bir dille reddetti. Fakat şunu da söyledi: "Carter yönetimi önceden haberdar edilmiş olsaydı, Türkiye'yi yönetim değişikliğinden vazgeçirmeye çalışmazdı; fakat haberdar olmamayı tercih etti. Türkiye'nin de İran'ın yolundan gideceği ve Batı'nın Ortadoğu'daki güvenlik şebekesinin parçalanacağı korkuları göz önüne alındığında, değişim olduğunda tüm Washington rahat bir nefes aldı." Carter sonraki iki yılda askeri yardımlarda cömert artışların önünü açtı ve bu şekilde darbeyi onayladığının işaretini verdi. 1975-78 silah ambargosunun Türk askeri elitleri için ne kadar sarsıcı olduğu düşünülürse, "insan hakları başkanının" şimşeklerini üzerlerine çekmeyeceklerine dair Washington'dan bazı güvenceler almadan bu kadar sert bir adım atımları pek olası görünmüyor.

Dışişleri Bakanlığı'nın demokratik yollarla seçilmiş bir hükümetin devrilmesi karşısındaki reaksiyonu kesinlikle ılımlıydı. *New York Times* ve *Washington Post*'un baş makalelerinde de eylem sivil düzen adına memnuniyetle karşılanmıştı. Değişmez bir şekilde "kansız", "depremden ziyade bir sarsıntı" olarak tanımlanan darbe, tıpkı Evren'in ölçülü tutumu ve demokrasiye hızla dönüş vaadi gibi, geniş ölçüde methedildi.

İktidarın el değiştirmesi hakkındaki bu huzurlu imgeler daha çok seyredenler için geçerliydi. Binlerce insan tutuklanmıştı – işçi liderleri, politik örgütçüler, üniversiteli aktivistler, katı İslamcılar, gazeteciler, öğretmenler. Darbe gerçekleştiğinde, genel yargı şuydu: ne yazık ki, düzenin yeniden kurulması için böyle bir darbe gerekliydi. Fakat Evren'in darbe sonrası eylem ve bildirileri üzerinde durulan sebepleri daha keskin şekilde gösteriyordu: Kürt ulusçuluğunun yok edilmesi yönünde bir kararlılık ve Erbakan'ın İslamcı takipçilerinin gitgide daha çok kulak tırmalayan gürültüsüne yönelik bir endişe. Darbe tarihinin Konya gösterisinin yalnızca birkaç gün sonrasına denk getirilmesi, politik elitler arasında yükselen ABD karşıtı duygular, Humeyni etkisinin yarattığı korku ve Kürt aktivistlerinin derhal kovuşturılmaya uğraması – bunların hepsi bu ikili amaca işaret ediyordu.

Evren'in iktidarı ele geçirdikten kısa bir süre sonra yaptığı bir konuşma şöyleydi: "Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde yatan, yüce Atatürk'ün 'Ne mut-

lu Türküm diyene' diyen felsefesidir. Bu felsefe kendisini Türk olarak gören her vatandaşı kapsar... Ülkenin ve milletin bütünlüğü gerçek ifadesini ve anlamını bu sözlerde bulur... Atatürk'ün milliyetçilik kavramı esasında budur... Atatürk ilkeleri üzerine kurulu Türk ulusu, geçmişte olduğu gibi gelecekte de 'tek devlet, tek millet' ilkesine şaşmadan bağlı kalarak yaşayacaktır. Hiçbir güç onu bölemeyecektir."

1980 yılı, Türk-ABD ilişkileri açısından belki de en önemli yıldır. DECA Anlaşması Kıbrıs'tan kaynaklanan karışık durumun yol açtığı sorunları ortadan kaldırdı ve Türkiye'nin Amerikan silah tedarik merkezleriyle ilişkisini sağlamlaştırdı. Ayrıca askeri darbenin de yolunu açtı ve aslında DECA, yönetimin el değiştirmesi yüzünden herhangi bir sorunla karşılaşmadı. Demokratik hakların hiç kökleşmediği bir ülkede, Amerika'nın stratejik çıkarları demokratik haklar konusundaki kaygılarından daha önde geliyordu. Carter yönetimi, bölgeye yönelik tasarımında askeri cuntayı güvenilir bir müttefik olarak bağrına bastı; sonraki yıllar boyunca yeni başkan Reagan da bu müttefiki daha da büyük bir şevkle kucaklayacaktı. İran ve SSCB'yi dizginlemeye dönük silah tedariki başlamıştı. Fakat bu tür bir tahdit politikası için hiçbir zaman gerek duyulmamış olan silahlar, bunun yerine, sürekli olarak kuşatma altında tutulan Kürtleri bastırmak ve Kemalizmi tehdit eden İslamcılara karşı askeriyei içeride güçlendirmek için sınır tanımadan kullanıldı. Açılışı daha yeni Tahran'da sahnelenmiş olan İran örneği, çoktan Türkiye'de sahnelenmeye başlanmıştı.

II. KISIM

REAGAN YENİDEN SİLAHLANIYOR

Amerika da 1980 yılına acı bir başlangıç yapmıştı ve bunun bedelini liderlik ödeyecekti. Amerikalılar Tahran'daki ABD elçiliğinde, İslami fundemantalizmin tuhaf yeni gücü tarafından rehin alınmış ve hapsedilmişti. Bu yetmezmiş gibi, Sovyetler Kabil'deki kukla hükümetlerinin başına benzer bir şey gelmemesi için Afganistan'a girmişti. 1970'lerdeki *détente*'in neredeyse çökmesi, seçmenler arasında yürekleri saran bir ürperti duygusu yaratmış ve politikacıların çoğu da benzer tepkiler üretmişti. Amerika'nın 1974 ve 1979'da petrol fiyatlarında gerçekleşen iki yıkıcı artışı engelleme konusundaki acizliği, İran Şahı'nın düşüşü ve Vietnam utancından kalan öfke birleşti ve ABD'nin yeniden askeri güce dayanmaya başladığı ortamı hazırladı. Ekonomi alt üst olmuş durumdaydı: petrol fiyatlarındaki yükselişin yarattığı çöküntü nedeniyle faiz oranları hiçbir zaman olmadığı kadar yükselmışti. Jimmy Carter'ın Şah'a verdiği gelişigüzel destek, Sovyetler'in Afganistan'ı işgali karşısında yaşadığı şaşkınlık ve fiyat enflasyonunu boğma konusundaki isteksizliği ona karşı insafsızca birleşen faktörlerdi. MX füzesi, B-1 bombardıman uçağı, Avrupa'ya yerleştirilen füzelerle başlatıldığı silah yığınağı, seçim kapısında bekleyen kurtları tatmin edemeyecek kadar küçüktü ve geç kalmış bir girişimdi. Kasım seçimlerinde benzersiz şekilde ümitli bir militarist olan Ronald Reagan karşısında tam bir yenilgi yaşadı.

Reagan'ın bir aday ve başkan olarak çıkış noktası açıldı: Sovyet komünizmine karşı bir savaşı kaybediyorduk, Üçüncü Dünya haydutları tarafından tartaklanıyorduk ve ancak askeri güçte büyük bir üstünlük yakalayabilirsek kendimizi koruyabilirdik. Bunu izleyen üstünlük tartışması – her şeyden önce Birleşik Devletler'in muazzam bir teknolojik avantajı ve NATO'da ortakları vardı – "Reagan'ın yeniden silahlanması" olarak bilinen yeni bir silah yığınağı için caydırıcı bir etki yaratmadı. Bu silahlanma, Carter'ın programındaki büyüme oranına hız kazandırdı ve retorik düzeyinde Georgialı'nın çok daha ötesine geçti.

Yeni yönetim devletin bütün önemli kademelerine şahinleri yerleştirdi: Pentagon'da Caspar Weinberger, Dışişleri'nde Alexander Haig ve CIA'nin başında William Casey vardı. Ve Birleşik Devletler'in askeri duruşu, tarihte daha önce benzerleri olmakla birlikte, dört önemli noktada değişikliğe uğradı: birincisi ve en görünür olanı, Başkanın nükleer kapasiteye ve uçaklar gibi büyük sistemlerin tedarik edilmesine özel bir vurgu yaparak, ilgili her alanda savunma harcamalarını görülmemiş düzeyde artırmasıydı. İkincisi, Reagan takımının "karşı-ayaklanmayı", yani Vietnam dönemi taktiklerini süsleyip püsleyerek yeni bir biçime kavuşturmasıydı: bu, bazıları şimdi iktidarda olan teröristlerle, gerillalarla ve diğer Amerikan karşıtı ayak takımıyla savaşmak anlamına geliyordu. Üçüncüsü, silah ihracatında Carter'ın tuttuğu dizginlerin serbest bırakılmasıydı. Dördüncü boyut ise, Sovyetler Birliği'ne ve onun Üçüncü Dünya'da temsilcileri olduğu varsayılan unsurlara sert sözlü saldırılardı – ki bu da yönetimin tepesinde benimsenen yeni bir tutumu haber veriyordu.

Silah harcamalarındaki artış nefes kesiciydi. 1981'den 1985'e kadar süren birinci Reagan döneminde Pentagon harcamaları, enflasyona yönelik ayarlamalar yapıldığında, gerçek anlamda yüzde 40 arttı. Bunun büyük bir kısmı silah tedariği hesabına eklenmişti. Hükümetin silahlanma için yaptığı araştırma, geliştirme ve satın almaları ayırdığı para 1980'de 42 milyar dolarken, 1985'te 98 milyar dolara çıktı ve bu doğrudan bir milyondan fazla kişiyi iş sahibi yapacak düzeyde bir istihdam artışı sağladı. Connecticut, Teksas ve Kaliforniya gibi önde gelen eyaletler başlarına konan bu devlet kuşunun mahsulünü aldılar. Reagan'ın yeniden silahlanması, bu önemli eyaletlerde kabaca yüzde 10 daha fazla istihdam ve ekonomik büyümede aynı oranda bir yükseliş anlamına geliyordu.

En fazla dikkati nükleer meseleler çekiyordu. Ama Moskova ile yaşanan stratejik rekabetteki değişim, fiili bir politika değişikliğine değil, daha ziyade saldırgan bir retoriğe tekabül ediyordu – örneğin, Haig'in Avrupa'da nükleer bir "uyarı atışı" yapma tehdidi. Büyük nükleer silah sistemleri için zaten hazırlıklar yapılıyordu; sadece Başkanın balistik füze savunma araştırmasını – "Yıldız Savaşları" – desteklemesi doktriner hesaplamaları değiştirmişti. İşin tuhaf tarafı, bu bile nükleer-donma hareketinin* gücüne karşı gösterilen politik bir reaksiyondur. Nükleer silah rekabeti (Electric Boat dışında) Connecticut'ta, laboratuvar

* Nuclear-freeze movement. Büyük bir nükleer savaştan sonra atmosferin duman ve tozla kaplanacağı, güneş ışığının yeryüzüne ulaşamayacağı ve sıcaklığın düşeceği tahmin ediliyor. Metinde geçen nükleer-karşıtı hareket adını buradan alıyor. -y.h.n.

zengini Massachusetts ve Kaliforniya kadar etkilemedi.

Daha kalıcı bir değişim, tutucu ABD askeriyesinin yeni bir taktik bakış açısına doğru yönlendirilmesiydi. Orta Avrupa'daki Soğuk Savaş cephesi Ordu planlamalarının ana eksenini olarak kalırken, "düşük yoğunluklu çatışma"ya yapılan yeni vurgu başarı kazanmaya başlamıştı. Askeri düşüncenin dönüşümü Reagan başkan olduktan sonra başladı ve karşı-ayaklanmaya verilen bu yeni önem Pentagon üzerinde ciddi bir etki yarattı. "Görünüşe bakılırsa bugün hiç düşman sıkıntısı çekmiyoruz," diyordu Savunma Bakanı Caspar Weinberger, "savunmamızda zayıf bir nokta bulduklarını düşünen gerillalar, suikastçılar, teröristler ve bozguncuların yürüttüğü bu gölge savaşlar yoluyla, çıkarlarımızı sürekli kemirerek güvenliğimizin altını oymaya çalışan birçok düşmanımız var." Özel bir kaygı da – ki buna saplantı bile denebilir – terörizme karşı savaştı. Ayetullah'ın rehin alma örneğinde karakteristik hale gelen ve tekrar eden terörist faaliyetler, terörizm hayatının ilk defa bu kadar abartılmasına neden oldu ve Batı'nın üzerlerine örtülü ve açık kuvvetler saldırdığı bu hainleri izole etmesini ve damgalamasını sağladı. Sevdiğimiz şiddet kullanan asileri **özgürlük savaşçıları**, sevmediğimiz şiddet kullanan asileri ise **terörist** olarak etiketleme taktiğini dünyanın dört bir yanındaki rejimler de bir güzel öğrendi ve bu adlandırmalar çarçabuk küresel politika sözlüğüne girdi.

Bu yeni tehdidi aklından çıkarmayan Amerika artık "gölge savaşlar"da usta taktiklerle kötü duruma düşürülemezdi. Bunun yerine Ordu, tam da bu tür bir düşük yoğunluklu savaşın talep ettiği küçük ve kısa süreli çarpışmalar, gece baskınları, örtülü eylemler ve yıldırım baskınları – ki bunlar sadece askeri değil, psikolojik ve politik boyutları da olan çatışmalardı – eğitilmiş "özel kuvvetler"e sahip olacaktı. Bu, eğitimde yenilik, hatta yeni bir asker türü ve daha iyi silahlar gerektiriyordu. Bu silahlar hafif, taşınabilir ve korkutucu bir ateş gücüne sahip olmalıydılar; kullanıcıları ise birbirleriyle yüksek teknoloji ile iletişimle bağlantı kurmalıydılar.

Bu yeni vurgu hemen finansal destek buldu ve özel kuvvetlerin büyüklüğü sıçrama gösterdi: özel askeri hareketler için mevcut birliklerin sayısı 1987 itibarıyla 60.000'e, Vietnam'da ulaşılan en üst sayının yirmi katına çıkmıştı. Teknolojiye yapılan harcama da hızını korudu. 1983'te yapılan Grenada operasyonu, Üçüncü Dünya Marksistleri ile girilecek bu tip çatışmalar ko-

nusunda yeni doktrinin hayranlarının iştahını kabarttı. Martha's Vineyard büyüklüğündeki adanın* işgalinin kazandığı açık popülarite, askeri düşünüşte kavramsal bir reforma da hız kazandırdı. 1985'te gerçekleştirilen kapsamlı bir dahili araştırmanın altını çizdiği gibi, ortaya çıkmakta olan düşük yoğunluklu savaş doktrini her şeyden önce hızlı ve ölümcül olmayı gerektiriyordu. Ve helikopterler bu yeni tarz için biçilmiş kaftandı.

Reagan'ın ilk yıllarında, muhtemelen 1980'lerin askeri girişimleri arasında dünya çapındaki en büyük etkiyi yaratan paralel bir politika oluşturuldu. Bu politika, *Washington Post*'un köşe yazarı Charles Krauthammer'ın verdiği isimle "Reagan Doktrini" olarak adlandırıldı. Amaç Afrika, Orta Amerika ve Asya'nın Marksist rejimlerine **karşı** isyanları destekleyerek, 1960 ve 1970'lerin komünist devrimlerini tersine çevirmeye çalışmaktı. Reagan 1985'teki Ulusa Sesleniş konuşmasında, "Afganistan'dan Nikaragua'ya her kıtada Sovyet destekli saldırganlığa karşı koymak ve doğuştan bize ait olan hakları güvenceye kavuşturmak için hayatlarını riske atanlara olan inancımızı kaybetmemeliyiz" demişti.

Bu politika Ordu'nun yeni kapıldığı düşük yoğunluklu savaş çılgınlığından farklılaşıyordu; çünkü ABD birlikleri pek fazla işin içinde olmayacaklardı. Nixon Doktrini gibi Reagan Doktrini de, savaşma işini ABD hükümetinin desteği, danışmanlığı ve bazen de yönetimi doğrultusunda başka insanların yapmasını tasarlıyordu. Fakat Nixon Doktrini dost rejimleri savunmak için gemiler dolusu silah gönderirken, Reagan Doktrini düşman rejimleri alt etmek için anti-komünist gerillaları silahlandırıyor, yönetiyor ve sık sık da yaratıyordu. Reagan Doktrini pek çok ülkede hayata geçirildi: Nikaragua, Angola, Mozambik ve hepsinden önemlisi Afganistan. Orada, Brejnev'in Sovyetler Birliği'ni düşürdüğü o kaotik tuzakta, Birleşik Devletler Müslüman savaşçıları (*Mücahitler*) milyonlarca Kalaşnikof otomatik tüfek, Stinger uçak-savar füzeleri ve başka teknolojilerle geniş şekilde donattı. Bu durum Reagan Doktrini için büyük bir başarı, Sovyetler için ise tam da ekonomik sistemlerinin çöküşe yaklaştığı anda onları zora sokan acı verici ve bedeli yüksek bir felaket olarak görülecekti.

Kalaşnikofların Pakistan'a ve Afganistan'a sokulması da Reagan takımının saldırgan silah ihracatıyla uyuyuyordu. Yeni yönetim, dostlarımızı silahlan-

* Massachusetts eyaletinin güneydoğu kıyısındaki 269 km kare büyüklüğündeki ada. – y.h.n.

dırınmamızın sebep olacağı düşünülen kötülükler konusunda daha az endişelenecekti. Bu yönetim, "stratejik bölgelerde konumlanmış ve kendilerini savunma yetenekleri bizim en dolaysız ve acil öz-çıkarlarımıza hizmet eden ulusların güçten düşürülmesi gibi rahatsız edici bir sonuçtan" kaçınmak için "küresel politikamızın bu temel unsurunu" kullanacaktı. Carter politikasının bu şekilde ters yüz edilmesi – kuşkusuz uygulamada sıkça ihlal edilmiş olsa da – onun sınırlamalar getirdiği başlıca her konuyu içeriyordu. Silah satışları da buna bağlı olarak sıçrama gösterdi: hükümetin finanse ettiği silah ihracatları Reagan'ın ilk dönemi boyunca iki katına çıktı. Daha fazla askeri amaçlı dış yardım yapıldı. Satışları hızlandırmak için araçlar geliştirildi. Ve toplam olarak, hem sübvans edilen hem de ticari silah ticareti arttı – resmi rakamlara göre 1979 ile 1987 arasında üç katına çıktı.

Görünürdeki amaç Sovyet komünizmini geriletmekti, ama Reagancıların kafasında başka bir oyun daha vardı. Yakın zaman önce Amerika'nın yaşadığı en büyük aşağılanma Basra Körfezi'nde meydana gelmişti. Bu yüzden, acil olarak özellikle Körfez devletlerine askeri güç aktarıldı. Suudi Arabistan 1980'lerin silah ithalatçıları arasında açık farkla liderdi; öyle ki, savaş halindeki İran ve Irak'ı dahi geçmişti. Türkiye, Mısır, Ürdün ve İsrail de listenin üst sıralarında yer alıyordu ve bu durum Reagan yönetimindeki Beyaz Saray'ın o zaman İslamcı militanlığa gösterdiği yoğun ilgiyi yansıtıyordu.

Reagan politikası bir bütün olarak Türkiye'ye dönük tutumunda kendisini gösteriyordu. Başkan yönetiminin on altıncı ayında, Savunma Bakanı ve Dışişleri Bakanını askeri diktatörlüğü kucaklaması için Ankara'ya gönderdi. Aralık 1981'de darbe liderleriyle buluşan Weinberger, Birleşik Devletler'in "hem askeri hem de ekonomik yardım yoluyla, elden geldiğince destek olmaya çalışacağını" ilan etti. İnsan hakları ihlallerine dönük iddialar bir kenara atılmıştı: General Evren ile birlikte yaptığı bir basın açıklamasında Weinberger gazetecilere, "Türk hükümetinin neredeyse bir anarşi ve ... terör durumu yaşayan bir ülkeyi bu durumdan kurtarma kabiliyeti karşısındaki hayranlığımı ifade ettim" dedi. Weinberger'in geldiği gün, Bülent Ecevit politik partilerin feshedilmesini sorguladığı için hapse atılmıştı. Bir sonraki ilkbaharda, Haig'in "sıcak ve samimi" görüşmeler yürüttüğü General Evren ile olan "kişisel dostluğu", Amerika'nın cuntaya gözü kapalı verdiği desteğin başka bir işareti olarak bütün Türk basınında selamlandı. Bir haberde, Haig'in "askeri müdahaleyi tekrar tekrar savunduğu" yer almıştı. O yaz daha

sonraki bir tarihte, Haig'in Bakanlığı Avrupa Komisyonu'nun işkenceye baş-vurduğu için Türkiye'ye yönelttiği bir eleştiriye şiddetle karşı çıktı ve cun-tanın "bu sorunun üzerine şiddetle giden ilk Türk hükümeti" olduğunu sy-ledi. Büyük miktarda yardım kısa süre içinde yola çıkarılmıştı.

Reagan'ın yeniden silahlanması, böyle bir politikanın işçiler ve cemaatler – ve alıcı rejimler – açısından kaçınılmaz olarak yaratacağı beklentilerin yanı sıra, sadece büyük ve ilave miktardaki askeri donanımın tedariki ve ihraca-tından ibaret değildi. Bunun ötesinde, girişimin ruhunu temsil ediyordu: g-venlik, zayıf ve yatıştırıcı diplomasi jestleriyle değil, askeri üstünlük, tekno-lojik göz kamaştırıcılık, saldırgan söylem ve örtülü gözdağı ile sağlanabilir-di. zgrlk olmadan hakların bir anlamı yoktu. Marksist teröristlerin mev-cut her türlü araç kullanılarak yenilgiye uğratılması gerekiyordu. Müslüman radikallerin kökü kazanacak ve yok edilecekti. Amerikan halkı içinde yay-gın bir şekilde onaylanan ve Avrupalı hükümetler tarafından da destekle-nen böyle bir felsefenin üstünlüğü, herkese şu şaşmaz mesajı iletiyordu: Batı "ıkarılanna" dönük tehditler askeri gücün acımasız bir şekilde kullanıl-masıyla yenilgiye uğratılmalıydı ve uğratılabilirdi. Dahası, Amerika Birleşik Devletleri bu görevi yerine getirecek başlıca g olacaktı.

KARA ŞAHİN'LE BİR AŞK İLİŞKİSİ

Reagan'ın yeniden silahlanmasının savunucuları, her şeyden önce bir güce, ABD askeriyesinin yeterince dikkat etmediğini düşündükleri bir güce sahip olmayı talep ettiler: hızlı ve ölümcül vuruş. Bu daha fazla yüksek teknoloji makinalar anlamına geliyordu ve önde gelen teknolojiler arasında helikopter vardı. Reagan'lı yıllar boyunca hiddetli taktik savaşı savunanlar helikoptere, Vietnam savaşında olduğu gibi, yeni bir biçim vereceklerdi; bu stratejistlere göre, tabii ki, Birleşik Devletler yine savaş halindeydi ve kazanmak için gerekli araçlara ihtiyacı son derece büyüktü.

Savaş her zaman askeri teknolojinin evrim hızını artırır ve bu konuda helikopter bir istisna değildi. Fakat, dikey uçuşun hayalini kuranlar için bu evrim üzücü biçimde yavaştı. Geçmişte, 1950'lerin ortalarında, ABD-Sovyet rekabetinin savaş hatları yerli yerine oturduğunda, helikopterin rolü hayli önemsiz görünüyordu. Hava Kuvvetleri yeni büyük gücü ve nükleer bombalama için emsalsizdi; aynı şekilde Donanma da büyüyordu. Amerika'nın yeni küresel erişimi ve süper güç statüsüyle, Donanma ve Hava Kuvvetleri'nin sunduğu "güç projeksiyonu" rakipsizdi. Ordu, Orta Avrupa'da bir kara savaşı yürütme yükümlülüğü çerçevesinde şekilleniyordu ve bu da Sovyetler'in çok sayıdaki zırhlı araç ve askerine karşı koyabilmek için, her şeyden önce tanklara sahip olmayı gerektiriyordu. O günlerde helikopterin rolü, Kore Savaşı'nda oynadığı keşif ve kurtarıcılık rolünden beri pek değişmemiş, gelişimi bir noktada durmuştu.

Yine de, değeri azımsanan helikopter askeriyede, Alabama'da Ordu Havaçılık Okulu'ndaki dar bir grup içinde yeniden ilgi odağı olmaya başlamıştı. Albay Jay Vanderpool yönetimindeki benzerleri arasında ilk olan bu 'Gökyüzü Şövalyesi' müfrezesi, 1956'da ambar ağzına farklı kullanımlar için tasarlanmış silahlar monte ederek, ilk kez bir saldırı helikopteri yarattı. Bu, helikopterin

dikkate değer bir ateş gücü platformu olabileceğini göstermekle kalmayıp, helikopterlerle taşınan birliklerin havadan da korunabileceğini gösterdi.

"Vanderpool'un Çılgınları"nın ateş gösterileri Ordu'nun fikrini hemen değiştirmede. General Matthew Ridgway ve Maxwell Taylor da dahil olmak üzere bazı subaylar helikopterlerin güçlü savunucularıydı, ama yüksek rütbeli subayların çoğu bu helikopterlerin fazla kırılgan olduğunu düşünüyordu. Helikopterlerin savaşta ne denli esnek ve dayanıklı olabileceğini gösterenler onlar yerine – önce Vietnam ardından da Cezayir'de – Fransızlar oldu (bunlar Fransa'nın 1950'lerde, her ikisinde de yenildiği sömürge savaşlarıdır). Sikorsky'nin S-55'lerini makineli tüfekler, roket bölmeleri ve kablo güdümlü füzelerle birlikte kullanarak, Cezayir'de bir helikopterin belli durumlarda sabit kanatlı uçakları ya da tankları performans açısından nasıl geride bırakabileceğini kesin olarak ispatladı; özellikle dağlık bölgelerde, uçaklara ve küçük takımlar halinde sıralanmaya gerek kalmadan düşmanla savaştı.

1960'ların başlarında ABD Ordusu ikna olmaya başlamıştı. Helikoptere inananların Oval Ofis'te güçlü bir müttefiki vardı: Başkan John F. Kennedy yeni savaş tekniklerini önemsiyor, komünist isyancılara saldırırken ve Sovyetler'in uzantılarıyla savaşırken, o günün deyişiyle, "nükleer eşğin altında" kalmayı umuyordu. Savunma Bakanı Robert McNamara'nın kurduğu bir gözden geçirme kurulu, Ordu'nun savaş alanında daha yüksek hareket kabiliyetine ihtiyaç duyduğu sonucuna vardı. Yeni doktrin, birbirini destekleyecek şekilde iş görecektir nakliye ve saldırı helikopterleri ve (beş tümenin nakli için) beş hava saldırı helikopteri tugayı ile üç hava şövalyesi veya saldırı helikopteri tugayı oluşturulması talebinde bulundu. Muhtemelen, muharebede hareketliliğe yönelik bu yeni fikirlerin, kısa süre sonra, "muharebe helikopterlerinin fidanlığı" olan Vietnam'da test edilmesi tesadüf değildi. Gerçekten de, helikopterlerin kullanıldığı ilk ABD hava saldırısı görevi 1961'de Noel'den iki gün önce, Saygon'un tam batısında gerçekleştirildi.

Vietnam'ın yıldızı, cangılların ağır işçisi Bell Huey idi. Teksas'da Fort Worth'taki üretim tesislerinde mütevazı bir araç olarak imal edilen Huey, dört kişilik bir hizmet aracından son derece esnek ve güvenilir bir savaş makinesine doğru evrim geçirdi. Çeşitli şekiller verilen Huey, nihayetinde 16 asker ve sekiz ton yük taşıyabilen, saatte 300 mil hıza ulaşabilen ve operasyon uçuşları yapabilen bir araca dönüştü. 1967'de yaratılan Huey Kobra,

saldırı amaçlı olarak tasarlanan ilk helikopterdi. Fort Worth'ta 12.000 Huey imal edildi ve bu rekor bir sayı idi. Vietnam'da, herhangi bir gün içinde bu makinelerden yaklaşık 2.000 tane kullanılıyordu.

Diğer helikopterler de Güneydoğu Asya'da önemli roller oynadılar. Bunlar arasında Deniz Kuvvetleri'nin saldırı helikopteri olarak güvenle kullandığı piston motorlu Sikorsky S-58'ler ve Hava Kuvvetleri için düşen yüzlerce pilotu kurtaran "Neşeli Yeşil Dev" Sikorsky HH-53 vardı. Sikorsky helikopterleri popülerdi ve yaygın bir şekilde kullanılıyorlardı; ama her yerde bulunan Huey'e oranla sayıları çok daha azdı .

Vietnam'daki helikopter kullanımının daha önce hiç görülmemiş bir çapa erişmesinin iki yanlı sonucu oldu: helikopterlerin, birkaç yıl önceki beklentilerin çok ötesinde olağanüstü bir teknoloji olduğu ispatlandı; ama Güneydoğu Asya'da destek verdiği savaş türü kötüye gitmişti. Nihayetle, yerine getirilen görev, başarısızlığa uğrayan politikanın yarattığı kuşku ortadan kaldırdı. ABD'nin karşı-ayaklanma denemeleri, her ne kadar sonuçları sönük olsa da, Ordu strateji haritasında açıkça yerini aldı ve bu türden savaşlar Orta Avrupa'daki silah dengesinden farklı donanımlar, helikopterleri de kapsayacak donanımlar gerektiriyordu. Aynı zamanda, Hava Kuvvetleri sabit kanatlı filoların sayısının düşürülüp Ordu'ya daha büyük bir helikopter gücü kazandırılmasına karşı yürüttüğü uzun süreli muhalefetten vazgeçti. Dolayısıyla Vietnam yalnızca "helikopter savaşı" değil, Ordu için kalıcı bir helikopter çağının başlangıcı oldu.

Tam da Amerikan askeriyesinin Vietnam'ı terk ettiği sıralarda, saldırı helikopterleri için başka bir yeni görev yaratılıyordu. Silahlı hizmetlerin mantığına göre, bir teknolojinin üstleneceği makul görev sayısı ne kadar çoksa, bütçeden de o kadar çok pay kapar. Bir generalin sözleri alıntılanacak olursa, dikey uçuşun savunucuları "havacılığın, Ordu'nun görevlerine yapacağı katkılar için yeni yollar bulmak adına" seferber edilmişti. Helikopterler hâlâ Ordu'nun piyade kültüründe tam kabul görmemişti: bir hikâyeye göre, bir tümen komutanı kendisine bağlı havacı komutanın uçuş giysileriyle rapor vermesine izin vermemiş, öncelikle üstünü değiştirip standart savaş üniformasını giymesini istemişti. Fakat yeni görev sayesinde, helikopterin yeni taraftarlar kazanacağı kesindi. Nitekim Sovyet komünizmi ile yapılan "alakaranlık mücadelesinde", Orta Avrupa'da Demir Perde boyunca zırhlı tü-

menler tarafından yürütülmesi beklenen savaşta, helikopter ABD Ordusu'nda merkezi bir rol aldı. Helikopter, yeni bir zırh delici füzeyi, Rockwell International'ın ürettiği Hellfire'i kullanılarak, bir tank katiline dönüşebiliyordu. 1972'de Batı Almanya'daki üslerde böyle öldürücü biçimde donatılmış helikopterlerle yapılan testlerde, düşürülen her helikoptere karşılık 12 ila 17 tankın yok edilebildiği görüldü. Ve bu, Ordu tarafından hayli memnuniyetle karşılanan bir orandı. Aynı yıl, Ordu anti-tank öldürücülüğü öne çıkaran ileri bir tasarım peşindeydi; bu yüzden, Bell'in ("Kral Kobra") ve Sikorsky'nin (Kara Şahin olarak adlandırılan bir prototip) saldırı helikopteri tekliflerini geri çevirdi. Bunların yerine, o zamanlar Arizona eyaletinde Mesa'da, McDonnell-Douglas tarafından üretilen ve bugüne kadar kullanımı sürdürülen bir helikopteri, Apaçi'yi seçti. Apaçi olağanüstü ateş gücü ile Orta Avrupa'da gerçekleşeceği öngörülen yüksek yoğunluklu savaşlar için ideal görünüyordu.

Askeri doktrin teknolojiye kucak açtı: 1976'da Savaş Sahası El Kitabı 100-5 *Harekatlarda** ordunun savaş "İncil"inde, tank katilleri açıkça silahlı kuvvetlerin sevgilisi haline gelmişti. Ve yeni Savaş Sahası El Kitabı 1982'de yayınlandığında, hava saldırısı hiç olmadığı kadar öncelikli bir role sahip oldu. Ordu, belki de o günlerde Washington'ı kasıp kavuran "askeri reform" modasına (başkalarının yanı sıra Senatör Gary Hunt'la birlikte anılan fikirlere) cevap veriyordu. Bu reform, silah tedariki ve doktrinini, reformcuların yüksek rütbeli subaylara atfettiği Avrupa'daki siper savaşı zihniyetine bağlı kılmak yerine, ısrarla güncel tehditlerin yeniden değerlendirilmesi üzerinde duruyordu. Etkili bir Ordu albayı sözünü esirgmeden şunları söylemişti: "Üçüncü Dünya'ya müdahil olma biçimimizin yüksek ihtimalle düşük yoğunluklu çatışma olduğu düşünülürse, Ordu'nun Avrupa ovaları üzerindeki Sovyet tehdidini vurgulayarak hâlâ yanlış bir savaşa hazırlanmayı sürdürdüğü görülüyor." Etkileri her ne olursa olsun, hareketlilik ve "aktif savunma" savaşın evrim geçiren kuramındaki parola sözcüklerdi. Doktrin komutasındaki yüksek rütbeli bir subay birkaç yıl sonra, "ABD Ordusu'nun bir doktrininin olmasının nedeni, bir savaşı nasıl yürüteceğinize dair vizyonun on, on beş veya yirmi yıl boyunca sahip olacağınız donanım ile ilgili kararlarınızı önceden belirlemesidir" demişti. Vietnam'ın ardından helikopterlerle ilgili alınan kararlar, çok sayıda çevik, dayanıklı ve öldürücü helikopte-

* Field Manual 100-5, *Operations*

rin – yani, Apaçi'nin ve o zamanlar Stratford ve Connecticut'ta üretilen yeni bir saldırı helikopterinin – satın alınmasına ağırlık veriyordu.

Sikorsky Havacılık saldırı helikopteri rekabetinde üstünlüğü 1972 yılında Apaçi'ye kaptırınca, "Kara Şahin" ismini daha sonra kullanmak üzere saklı tuttu; fakat bu "sonra" çabuk geldi. Ordu hizmet helikopterlerinden oluşacak büyük bir filo için bir yarışma başlattı; hava saldırısında kullanılan nakliye araçları aynı zamanda saldırı silahları için mükemmel bir platform olacaktı.

Yeni birçok işlevli helikoptere olan ihtiyaç Vietnam'da açıkça ortaya çıkmıştı. Huey işini çok iyi yapmış olsa da, sınırları vardı. 7 mm'lik silah ateşine karşı dayanıksızdı. Ne sıcak hava koşullarında ne de yüksekte iyi uçabiliyordu: sıcak, bunaltıcı hava ve yüksek irtifa, uçuşu ve manevrayı zorlaştırıyordu. Bu yüzden, Igor Sikorsky'nin öldüğü yıl olan 1972'de kurduğu şirket ileride en çok satacağı ürün haline gelecek, ama bununla da kalmayıp şirketi iflastan kurtaracak yeni bir hava aracının tasarımını yapmaya başladı.

O zamanlar firmada çalışan eski bir mühendis şöyle diyor: "Mezarı boylamak üzereydik. Şirketin kurtulması için Kara Şahin sözleşmesinin imzalanması gerekiyordu. Onların istediklerinden daha büyük helikopterler, istediklerinden daha küçük helikopterler yapmıştık; dolayısıyla her bakımdan iyi hazırlanmıştık. Bell bizim yaptıklarımızla boy ölçüşebilecek şeyler üretmek zorundaydı. Sikorsky Havacılığın bu tecrübeden öğrendiği şeylerden biri şuydu: müşteri her zaman haklıdır. Ordu şartnameyi her zaman en iyi hava aracına göre hazırlamaz, fakat siz onun taleplerini karşılamak zorundasınızdır. Vietnam tecrübesinden sonra bir hava aracında aradıkları şey güvenilirlik ve dayanıklılıktı; hava aracının aerodinamik açıdan mutlaka en iyi olması gerekmiyordu."

Ordu yeni aracın 4.000 fit yükseklikte, 35 derece sıcaklıkta uçabilmesini, tamamen yüklü haldeyken dakikada 450 fitlik bir dikey tırmanış oranına ulaşabilmesini ve 145 deniz mili hızında en az iki saat yirmi dakika uçmasını talep ediyordu. Manevra kabiliyetine yönelik gereklilikler arasında ağaçlar ve tepeler gibi doğal kamuflajlardan yararlanacak biçimde alçak irtifada uçabilmesi vardı ve çarpmaya dayanabilmesi gerekiyordu. Dayanıklılık ölçüleri arasında 7.62 mm'lik mermilerden etkilenmemesi de dahildi; Ordu ilk kez bir helikopterden bu özelliğe sahip olmasını istemişti.

Dört prototipin yapılması için, Sikorsky ve Boeing Vertol seçildi. Strat-

ford'taki mühendisler yıllar boyu o kadar fazla tecrübe kazanmışlardı ki, Ordu'nun taleplerini karşılayabileceklerinden emindiler. Bununla birlikte, talep edilen dayanıklılık boyutu yeni ve daha kafa karıştırıcıydı. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için, bir Kara Şahin mühendisinin hatırladığına göre: "konfigürasyonları araştırma ve malzeme seçimi konusunda hayli çaba sarf edildi. Numuneler balistik testlere tabi tutuldu ve ilerleme büyük ölçüde deneme yapılmayla gerçekleştirildi." İhtiyaç duyulandan fazlasını kullanmak, dayanıklılık bulmacasını çözmek için anahtardı: eğer arkadaki pervaneyi idare eden kablo koparsa, yerine geçecek başka bir kablo orada hazır bulunuyordu.

Stratford mühendisleri ilk Kara Şahin'i, Maryland eyaletinde Aberdeen'de bulunan Ordu Test Sahası'na belirlenen takvimden altı hafta önce getirdiler – bu, işleri geciktirmeye alışkın askeri sözleşme dünyasında nadiren ulaşılan bir başarıydı ve Sikorsky'nin yarışmadaki hırsına işaret ediyordu. Kara Şahin 17 Ekim 1974'te uçuruldu. Alınan sonuç mükemmel olmasa da – gelecek aylarda bazı değişikliklerin yapılması gerekiyordu – önde giden tasarımlar Kara Şahin'di. Alabama, Kentucky ve Kaliforniya'daki üslere test edilmek üzere daha fazla prototip gönderildi. Kara Şahinler için yaklaşık olarak toplam 900 test uçuşu gerçekleştirildi.

Yarışma iki yıldan fazla bir süre, 23 Aralık 1976'ya kadar devam etti. Bir mühendisin hatırladığına göre, "Ordu helikopterin bir C-130 nakliye uçağının içine girebilecek şekilde yapılmasını istemişti" ve bu belirleyici bir faktördü. Aynı mühendis şöyle devam ediyor: "Pervaneyi gövdenin çok yakınına yerleştirmek zorundaydık; bunun nasıl yapılacağını Boeing Vertol'dan önce çözdük ve sözleşmeyi imzalayan taraf biz olduk." Bu, Sikorsky Aircraft için çok büyük bir zaferdi: Stratford fabrikası yalnızca yüzde 23 kapasite ile çalışıyordu ve hükümetle hiçbir sözleşme imzalayamamıştı. O zamanki bir anlatıma göre, Ordu kararı açıkladıktan sonra, şirket başkanı Gerald Tobias "hoparlörlerle donatılmış bir golf arabasıyla fabrikayı dolaşarak haberi verdiğinde, fabrikanın 6.000 çalışanının çoğu yüksek sesle tezahürat yapmıştı."

Yeni ürün resmi olarak UH-60 olarak adlandırıldı. "UH", "utility helicopter" (hizmet helikopteri) tabirinin kısaltmasıydı, rakam ise bir sıralamayı belirtiyordu. Askeri helikopterlerin tümünün bu tür alfabetik-nümerik adları vardır; aynı zamanda, yapımcılar vahşi bir etki uyandırmak üzere bütün helikopterler için "çarpıcı" isimler seçerler. (Çoğunlukla, ironik bir şekilde, sü-

vari sınıfının halefi olan bu helikopterler Amerikan Yerlileri'nden alınma takma adlar taşırlar: Chinook, Apaçi, Kiowa Savaşçısı, Komançi.) UH-60, Ordu'nun on bir asker ve üç kişilik mürettebat taşıma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamıştı. Huey ile karşılaştırıldığında daha zarifti – uzunluğu 65 fit, yüksekliği 12 fit idi ve daha hızlıydı; saatte 160 mil gidebiliyor ve 19.000 fitte uçabiliyordu. Üç ila dört ton yük taşıyabiliyor ve 300 mil dolaşabiliyordu. Bir helikopterin değeri 7 milyon dolardı, yani ucuz değildi. Huey'ler bu miktarın yarısından daha ucuz bir fiyata geliyordu, fakat UH-60'ların geliştirilmiş kapasitesi bu paraya değiyor gibi gözüküyordu. Sikorsky ilk UH-60'ları Ekim 1978'de teslim etti ve altı yıl içinde ABD Ordusu'na 500 Kara Şahin gönderdi. Yalnızca birkaç yıl sonra helikopterin Donanma versiyonu Deniz Şahini (Seahawk) üretilmişti; bu model daha çok nakil, arama ve anti-denizaltı savaşları için geliştirilmişti. Deniz Şahinleri'nin teslim edildiği 1983'ten Donanma'nın tedariki iptal ettiği 1994'te kadar, yaklaşık 246 adet Deniz Şahini US *Ticonderoga* gibi uçak gemilerinde ve diğer gemilerde hizmet verdi. UH-60'ın diğer iki versiyonu da Deniz Kuvvetleri ve Hava Kuvvetleri için uyarlanmış ve 1990'ların ortasına kadar bunlardan yaklaşık yüz adet üretilmişti.

Ordu'nun asıl niyeti 1.100 adet Kara Şahin satın almaktı. St. Louis havacılık komutanlığındaki Kara Şahin programının yöneticisi General Charles Anderson'ın hatırladığına göre, daha 1980'lerde, Huey'lerden oluşan geniş envanterin yerini yeni bir helikopterin, o zamanlar kısaca LHX* olarak adlandırılan bir helikopterin alması bekleniyordu. Kara Şahin "ihtiyacı" karmaşık bir formülle hesaplanıyordu. Bu formül, helikopterin orta düzeydeki yükselme kapasitesine ve yerine getirmesi beklenebilecek görevlere ihtiyaç duyan Ordu birimlerinin sayısını ve yıpranma ve bakım için ayrılması gereken belli para miktarını hesaba katıyordu. (Bir endüstri analistine göre, "ihtiyaç" "Sikorsky görevlileriyle neredeyse hiç etkileşime girmeden" belirlenmişti.) Fakat LHX'in hizmet versiyonu bu şartlara uygun değildi; Ordu'nun modernizasyon bütçesinin sınırlarını çok fazla zorlayacaktı. Anderson'ın söylediğine göre, Kara Şahin ihtiyacı 1987'de "LHX programının iptal edildiği gece" ikiye katlandı ve Ordu envanterindeki neredeyse tüm Huey'lerin yerine geçmesi için Kara Şahinler seçildi. Yine de LHX'in keşif-saldırı versiyonu Ordu'nun sipariş listesinde kaldı ve bu sonradan Kara Şahin'in kaderini etkileyecekti; çünkü Sikorsky o helikopteri de üretmek istiyordu.

* *Light Helicopter Experimental*

Aradar geçen yıllarda, Sikorsky mühendisleri silahlı kuvvetlerin artan ihtiyaçlarını karşılamak için Kara Şahin'i geliştirdi – özellikle, seyrüsefer ve haberleşme için yüksek teknolojiye hava elektroniği donanımı monte edildi. Bu teknoloji başka düzinelerce şirketi daha işin içine soktu: GTE Sylvania, Magnavox, Emerson, Honeywell ve Hamilton Standart bunlardan birkaçıydı. Kuşlara uçuşa gücünü, Massachusetts Lynn'de üretilen General Elektrik motorları sağlıyordu. (Tecrübeli bir yerel Sikorsky çalışanı Ordu'nun, bilinmeyen bir nedenle, Kara Şahin'e motor yapmak için Lycoming fabrikasını kullanmadığını belirtmiştir.) Üretim planlamasında yüzlerce taşeron yer almıştı. Bu devasa bir girişimdi; örneğin 1992'de Ordu'ya çıkarılan toplam fatura, 400 milyon dolardı.

Kuşkusuz, Ordu yıldız Sikorsky'nin performansından memnun kalmıştı. Gerçek test Reagan'ın yeniden silahlanmasının ortalarında, Ekim 1983'teki Grenada işgali sırasında yapıldı. Bir Sikorsky çalışanının söylediğine göre, "Ordu, Grenada'nın işgalinden döndükten sonra Kara Şahinler'in üstündeki kurşun delikleri karşısında gözlerine inanamamıştı. Kara Şahinler gerçekten dayanıklı ve güvenilirlerdi." Sabaha doğru Amerika'nın Karayip adasındaki müdahalesine saatler kala, 24 Ekim gecesi, dokuz Kara Şahin parçalara ayrıldı ve C-5A nakliye uçaklarının içinde Kentucky, Fort Campbell'deki üslerinden alınarak Barbados'a götürüldü. Birkaç saat sonra seçkin karşı-ayaklanma birimi Delta Gücü* ile yüklü bir şekilde yola çıkmaya hazırlardı. Görevleri St. Georges'taki meclis ve yönetim binalarını ele geçirmektir. Fakat, saldırı gücü çok ağır bir direnişle karşılaştı ve ambar ağzına yerleştirilmiş makineli tüfeklerle sadece hafif şekilde silahlandırılmış Kara Şahinler görevin ikinci safhasına, o sırada Richmond Hill hapishanesinde tutuklu olan Grenada eski hükümet üyelerini kurtarma safhasına geçti. Kara Şahinler burada da Grenadalıların beklenmedik derecede şiddetli ateşine yakalandı. Nihayetinde işlerini iyi yapmışlardı, özellikle de ne kadar çok ateş altında kaldıkları hesaba katılırsa. Bir helikopter düştü ve helikö dördü ölü, otuz kadar zayıat vardı (verilen sayılar değişiyor). Ertesi gün 82. Hava Tümeni'ndeki özel birlikleri desteklemek için daha fazla Kara Şahin Barbados'a nakledildi ve Grenada'nın ana askeri üssü Camp Calivigny'e saldırırken yine mecburen yoğun ateşe maruz kaldılar. Burada Kara Şahinler'in performansları daha az etkileyiciydi: kimi uçuş hatasından sekiz UH-60'ın altısı düştü ve kuyruktaki pervanesi Grenada ateşiyle işlemez hale gelen bir Kara Şahin

* *Delta Force*

havalanmak isterken Amerikan askerlerinin üzerine düşerek üç özel birlik askerinin ölümüne neden oldu. Sonuçta savaş vaftizlerinde otuz iki Kara Şahin kullanılmış, üçü imha edilmiş ve birçoğu da ciddi hasara uğramıştı. Yine de askeri analistler helikopterlerin başarılı olduğu konusunda hemfikirler. İçlerinden biri "Kara Şahinler düşman ateşini soğuracak ve ayakta kalmaya devam edecek müthiş bir kapasiteye sahip" demişti.

Grenada deneyimi Kara Şahin'in dayanıklılık konusundaki şöhretini arttırmakla kalmadı; bu askeri müdahale, Ordu'nun Vietnam'dan bu yana gerçekleştirdiği ilk saldırı eylemi, henüz önceki ilkbaharda kendi komuta yapısına kavuşmuş olan hava saldırısına yeni bir görev duygusu kazandırdı. Reagan'ın düşük yoğunluklu çatışma üzerine yaptığı vurgu, silahlı kuvvetlerde yandaş kazanıyordu ve Grenada bunun laboratuvarı olmuştu. Delta Gücü gibi özel komandoları savaş alanına ulaştırmak için 1980'lerin başlarında 101. Ordu Hava Saldırı Tümeni'nde sessizce bir özel birim oluşturuldu. Gece Avcıları olarak bilinen bu hava saldırısı birimi, meşum "Ölüm Karanlıkta Bekler" şiarıyla, Ordu'nun son zamanlarda gelişen düşük yoğunluklu savaşa bağlılığında öncü bir role sahipti ve Kara Şahin açıkça eldeki en gelişmiş teknolojiydi: "özel hareket" için kullanılan helikopterlerin çoğu Kara Şahinler'di. Özel timlerle uyum içinde çalışmak üzere hafif piyade birimleri de geliştirilmişti ve bunlar düşük yoğunluklu çatışmada merkezi bir role sahipti. Ve bu birlikler de, Sikorsky helikopterlerinin sunduğu hava hareketliliğine son derece bağımlıydı.

Kara Şahinler'in tamamını kapsayan yeniliklerden biri de son derece etkileyici bir ateş gücü sergileyecek hale getirilmeleriydi: iki 50 kalibrelik makineli tüfek, on altı adet Hellfire anti-tank füze (on altı tane daha yeniden yükleme kapasitesi vardı), 20 milimetrelik top, 70 milimetrelik roketler, kara mayını bırakma bölmeleri, havadan havaya Stinger füzeleri ve örneğin radar sinyallerini etkisiz kılan elektronik savaş teknolojileri.

Ateş gücü Kara Şahin'i bir saldırı helikopterine benzetiyordu. Ordu'nun özel olarak tasarlanmış saldırı helikopteri Apaçi, hedefi "yakalamak" ve düşman ateşine dayanmak için, daha büyük silahlara ve gelişkin tekniklere sahiptir. Fakat silahları Kara Şahin'inkine benzer: örneğin Apaçi de 16 tane Hellfire füzesi taşır (hedefi çok iyi seçme özellikleriyle "akıllı" silahlardır ve bu nedenle onlara "ateşle ve unut" füzeleri denilir.) Dolayısıyla, bir saldırı helikopteriyle tam teçhizatlı bir Kara Şahin arasındaki çizgi bulanıktır. 1990'la-

ra gelindiğinde Sikorsky, Kara Şahin'i saldırı rolü üstlenebilecek bir hava aracı olarak görüyordu. Sikorsky'nin uluslararası pazarlardan sorumlu başkan yardımcısı Mike Baxter, daha küçük askeri bütçelere sahip yabancı ülkelerin, hem saldırı hem de hizmet görevlerinde kullanmak üzere tek bir helikopteri tercih etmek zorunda kalacağını belirtti. Ve Kara Şahin'in bu tür ülkeler için ideal olduğunu öne sürdü.

On yılın sonuna gelindiğinde, Ordu'nun tamamen ikna olarak helikopteri kabul etmesi süreci tamamlanmıştı. Alabama, Fort Rucker'daki ABD Ordu Havacılık Merkezi komutanı General Rudolph Ostovich III, Irak'a karşı düzenlenen Çöl Fırtınası operasyonu esnasında şöyle yazmıştı: "Ordu havacılığı eşi benzeri görülmemiş bir fırsat yakalamış durumda; bu, kara savaşı tarihinde yeni bir sayfa açma fırsatıdır: kara savaşının doğasında var olan çok yönlülük, öldürücülük ve konuşlanma kolaylığını belirgin hale getiren yeni bir sayfa. Havacılık geleceğin savaş meydanlarında daha önce hiç oynamadığı kadar önemli bir rol oynayacak." Başka bir askeri kuramcı ise helikopter için "üstün hareket gücü ile üstün ateş gücünü birleştirmenin araçlarını sunan" yeni "hükmedici silah" demişti. "Helikopter hızıyla işleyen bir ordu, tank hızıyla işleyen bir orduyu ezip geçecektir."

Sikorsky makinesi Amerikan askeriyesini Huey'den sonra hiç olmadığı kadar büyük bir sevince boğmuştu ve Ordu daha fazla sipariş vermek için hazırды. Makinenin çok yönlülüğü Grenada'da gösterdiği dayanıklılıkla birleşince, yabancı müşterilerin de yoğun ilgisini çekti. Yapılan ilk büyük deniz aşırı satışlar arasında 1985'te Çin Halk Cumhuriyeti'ne gönderilen 24 "sivil" Kara Şahin vardı. Fakat yine de 2.262 helikopterlik yükselen "ihtiyacıyla" ABD Ordusu on yıl boyunca Kara Şahin'in en iyi müşterisi olarak kalacaktı. Bununla birlikte, "ihtiyaç" mevcut parasal duruma ve Ordu'nun kendi iç dinamiklerine bağlı, değişken bir sayıydı. Ordu çok sayıda Apaçi, buna ilaveten Komançi olarak anılacak yeni hafif helikopteri, yani LHX'leri ve onun gerçek anlamda tamamlayan Kara Şahinler'i istemişti. Soğuk Savaş sona ermeye ve Ordu küçülmeye başladığında bile ihtiyaç yaklaşık 2.000 düzeyinde kaldı.

Fakat Ordu'nun bu kadar çok helikopter (hafif, orta ve ağır; keşif, saldırı ve hizmet) için duyduğu isteğin önüne tekrar tekrar para sıkıntısı nedeniyle set çekilecekti. Ve bu gerçeklik yüzünden, yurt dışındaki zengin talipler imalatçılara çok daha cazip gelmeye başladı.

UĞRUNDA ÖLMEMEYE DEĞECEK BİR PAZAR BİRİNCİ KÖRFEZ SAVAŞI

Kara Şahin Ordu'nun hizmetine girdiği sıralarda, Basra Körfezi'nin 20. yüzyıldaki iki devi olan İran ve Irak'ın uzun süredir biriktirdiği düşmanlık sonucunda Ortadoğu'daki görünüm yeniden hızla değişmeye başlamıştı.

1979'da yaşanan İslam Devrimi Bağdat'ta pek hoş karşılanmamıştı. İran'ın geleneksel rakibi, Sünniliğin hakim olduğu ve Basra Körfezi'ne egemen olma tutkusuna sahip Irak, Humeyni'nin yükselişinde hem tehlike hem de bir fırsat seziyordu. Tehlike, Güney Irak'taki Şii azınlıktı; fırsat ise yeni rejimin askeri zayıflığıydı.

Irak, bir nesil önce Türkiye'de Kemal Atatürk'ün öncülüğünü yaptığı seküler yol ile Mısır'da Nasır'ın ışık tuttuğu Arap ulusçuluğu yolunu izlemişti. İkincisi, Irak lideri Saddam Hüseyin'in kendine dair kahraman imgesine karşılık geldiği için daha fazla cezbediciydi. Nasır'ın Batı karşıtı, açık bir şekilde tanımlanmamış sosyalist mesajı, uygulanabilirliği 1960'ların sonlarında tartışmalı hale gelse de, Irak'ta ve genel olarak da Araplar arasında yankı bulmuştu ve Saddam kendini, Nasır'ın Kuzey Afrika ve Batı Asya'da fırtına gibi esen popüleritesine kaptırmıştı. Yüzlerce yıl süren yabancı egemenliğinin doğurduğu Arap öfkesine ve kaybetmişlik duygusuna seslenen Nasır'ın söylemi, Iraklılar için bestelenmiş bir senfoni gibiydi.

Irak'taki yabancı etkisi çok önceden başlamıştı. Mezopotamya, Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan bölge, kuzeydoğudaki Safevi Pers İmparatorluğu ile çatışan Osmanlı İmparatorluğu'nun en doğudaki ileri karakolu olarak daha 16. yüzyılda Batı'nın ilgi odağı haline geldi. İki yüzyıldan daha uzun süren bu çatışma, sayısız sınır anlaşmazlığı, akın ve hileyi teşvik etmişti. O zamanlar Osmanlı toprağı olan birçok kutsal yere İranlı Şiiilerin erişimi ve Türklerin Şii azınlıklarının isyan çıkarmasından duydukları korku hassas konulardı. Bir barış anlaşması imzalandı; bu anlaşmada yer alan konular arasında, her iki

imparatorluğun da otoritesini tanımayacak olan can sıkıcı Kürtler de vardı. 19. yüzyıl başlarında, bölgede yeni yeni rekabet etmeye başlayan iki imparatorluk, Britanya ve Rusya sınırı kendi yararlarına olacak şekilde düzenlemeye çalıştılar. Dış güçler yavaş yavaş açık düşmanlıkları yatıştırdılar. Ama bir tür gerilla savaşı yüzünden – örneğin 1830'larda Persler Kürtleri Osmanlılara karşı isyan etmeleri için teşvik etmişlerdi – bölgedeki gerilim devam etti.

Petrolün keşfi ve bunu takip eden 1914–1918'deki I. Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması, Irak'ın politik manzarasını çarpıcı bir değişime uğrattı. Arap Yarımadası ve Doğu Akdeniz'de Türklere karşı kazandığı kesin zaferlerin ardından (bu zaferlerin kazanılmasında kısmen T. E. Lawrence'ın yönettiği Arap ayaklanmalarının yardımı olmuştur), Britanya Irak denilen bu bölgenin denetimini ele geçirdi. Irak'ın ve aslında aynı bütünün başka bir parçası olan Kuveyt'in sınırlarını çizdi. Her ikisi de güneydeki bağımsız Suudi Krallığı'ndan belirsiz sınırlarla ayrılmıştı. Winston Churchill'in de parmağının olduğu bu sınır çizme egzersizleriyle ulaşılmak istenen sonuçlardan biri de, Irak'ı bir Körfez limanından yoksun bırakmak ve bu şekilde onu daha da bağımlı hale getirmektir. Britanya, Mekke şerifinin oğullarından biri olan Faysal'ı Irak kralı yaptı. (Şerif'in diğer bir oğlu Hüseyin de, hâlâ bu aile tarafından idare edilen Ürdün'ün kralı yapıldı.) Britanya, Irak'ın politik idaresinde ve petrolün çıkarılmasındaki gösterişli rolünü yaklaşık kırk yıl süreyle devam ettirmiştir. Ülke 1932'de şeklen bağımsız hale geldi, ama kimse Whitehall'ın Bağdat üzerindeki otoritesinden şüphe duymadı.

1950'lerin sonlarına gelindiğinde, Britanya karşıtı duygu Arap dünyasında yayılıyordu. 1948 ve 1956 Arap–İsrail savaşları, 1952'de Nasır'ın yükselişi ve 1956'da Süveyş Kanalı konusunda Britanya ile başarılı bir şekilde karşı karşıya gelişi, Arap ulusçuluğunu coşturdu. Irak'ta sömürge karşıtı duygular, Britanya ve Amerika'nın Körfez bölgesindeki zora dayalı taktik yaklaşımları yüzünden daha da alevlendi: Musaddık'ın iktidardan düşürülmesi ve Bağdat Pakti'nin dayatılması özellikle kışkırtıcıydı. Her iki olay da Batılı güçlerin bölgeyi nasıl kendi çıkarları için kullandığını gösteriyordu; tıpkı II. Dünya Savaşı boyunca, bölgeyi Sovyetler Birliği'ne yönelik bir tedarik platformu şeklinde kullanmış oldukları gibi. Musaddık, İran petrolü üzerindeki Batı denetimini korumak için yönetimden uzaklaştırıldı. Bağdat Pakti, Irak, İran, Türkiye ve Pakistan ile eski Batılı güç Britanya ve yükselen Batılı güç Birleşik Devletler arasında, komünizmin SSCB'nin güneyine yayılmasını en-

gellemek için kurulan bir "ittifaktı". Sayıları artan Arap ulusçularına, ülkele-
rinin Batı tarafından sürekli ve utanmaz bir şekilde kullanılması katlanılmaz
geliyordu. Arap ulusçuları, en azından Irak'ın kendisini gerçekten bağımsız
devlet olarak yeniden yaratması gerektiğini savunuyorlardı.

Temmuz 1958'de, Batı yanlısı Irak monarşisi bir grup subay tarafından,
ulusçuluk ve cumhuriyetçilik adına tahttan indirildi. Sonuç, Britanya ve Bir-
leşik Devletler'den bağımsız olmayı ileri sürme anlamında ulusçuydu. Fa-
kat, Temmuz 1968'de Baas Partisi iktidarı ele geçirene kadar, Irak darbe ve
çalkantıların damgasını vurduğu bir dönem geçirdi (1961'deki Kürt isyanı
buna dahildi). Pan-Arap ideolojilerini Suriye ve Mısır'daki Arap Birliği ha-
reketlerinden alan Baasçılar (bununla birlikte 1966'da Suriye Baas Parti-
si'nden kopmuşlardı) yeni iç güvenlik şefleri Saddam Hüseyin'in yönetimin-
de terörü beceriyle kullanarak güçlerini amansızca pekiştirdiler.

Nasır'ın izinden giden bu "yeni" Irak, 1973-74'teki petrol devrimi ile aniden
zenginleşti; Irak OPEC'te Suudi Arabistan'dan sonra en fazla petrol rezervi-
ne sahip olan ülkedir. Petrol zenginliğini, kısmen altyapı ve toplumsal re-
fah projelerine ve bir de süper güç Sovyetler Birliği'nin (1967 Arap-İsrail sa-
vaşının sonucunda Bağdat'ın Washington ile ilişkilerini koparmasından son-
ra Irak ile ittifak kurmuştu) hevesli yardımlarıyla oluşturulan korkutucu bir
orduya ayırmıştı. Bununla birlikte, Baas rejimi için modernizasyon ve böl-
gesel iktidar olma yolunda ilerlemek pek de kolay değildi. Yaşadığı başlı-
ca sorun, Irak'ın en zengin petrol üretim bölgesi olan kuzeydeki eski Os-
manlı eyaleti Musul'daki kalabalık ve yerinde durmayan Kürt nüfususuydu.

Saddam Hüseyin Kürt lideri Molla Barzani ile bir anlaşmaya varması için gön-
derildi ve 1970'te Kürtlere otonomi tanıyan bir anlaşma imzalandı. (Anlatılan-
lara göre, bunlar olup biterken, Saddam, Barzani'ye suikast yapmaya çalışı-
yordu: Saddam Barzani'ye din adamlarından oluşan bir delegasyon gönder-
diğinde, içlerinden birisi farkında olmadan kayıt cihazı süsü verilmiş bir bom-
ba taşıyordu. Barzani bir hizmetçinin kendisini siper etmesi sayesinde patla-
madan kurtulmuştu.) Bağdat'taki Baas hükümeti, asla Kürtlere gerçek bir oto-
nomi verme niyetinde olmadı ve açıkça hakimiyet alanlarına girmesine rağ-
men, Kürtlere Kerkük'teki petrol sahaları üzerinde denetim hakkı vermedi.

Irak'taki statülerine dair Kürtlerin artan bir ümitsizliğe kapılması, Washing-
ton'da şaşırtıcı bir tezgahın kurulmasına neden oldu. Dışişleri Bakanı Henry

Kissinger, 1974'te İran Şahı'ndan derhal Iraklı Kürtler arasında bir isyan çıkartmasını istedi. Bu, taşeronların kullanıldığı klasik bir güç oyunuydu: Irak Moskova'nın dostuydu ve Bağdat'taki dengeleri bozmaya yönelik bir hamle, Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği arasındaki dolaylı karşılaşmanın uzun tarihindeki gambitlerden biri daha olacaktı. İran, Barzani'ye silah ve para temin ederek Kürtlerin Bağdat rejimine karşı ciddi bir tehdit oluşturmasını sağladı. Barzani'nin uzun süreden beri Bağdat hükümeti için bir baş belası olan 90.000 kişilik gerilla gücü, gerçekten bir tehdit unsuru haline geldi: kabaca Irak birliklerinin dörtte üçü ve zırhlı birliklerinin yarısı isyanı bastırmak üzere seferber edildi. Moskova'dan hiçbir destek alamayan Irak'ın altını oyan çatışma, Irak'ın 30.000 ya da daha fazla sayıda zayıat vermesiyle sonuçlandı. Bağdat İran'a karşı topyekün bir savaşla yüz yüze kalınca, tercihini anlaşılmadan yana kullandı ve 1975'te Cezayir Anlaşması imzalandı. Şah Kürtlere verdiği desteği aniden kesti ve Kürtlerin isyanı çöktü; Barzani ülkeyi terk etmeye zorlandı. (Bu aynı zamanda Kürt liderler – Barzani ile Celal Talabani – arasında bölünmeye neden oldu. Irak Kürt politikasını yirmi yılı aşkın bir süre bulandıran kalıcı bir düşmanlık yarattı.) Yine de, Irak'taki ayaklanma diğer yerlerdeki Kürtlerin hayal güçlerini harekete geçirmiş oldu – silahlı ayaklanma ile otonomi kazanma şansının olduğunu artık görüyorlardı.

Kürt isyanı ve Kissinger'in isyanı teşvik etmede oynadığı özel rol, Saddam Hüseyin'in hafızasından silinmedi. Haklı olarak bunu, ABD'nin, Britanya'nın Basra Körfezi'ndeki Batı çıkarlarının garantörlüğü rolünü Şah'a devretme stratejisinin bir parçası olarak düşündü. Fark edilen bu değişim 1971'de, Bağdat'ın Moskova ile daha sıkı bağlar kurmasına neden oldu ve bunun sonucunda da Irak Batı'ya karşı potansiyel bir tehdit olmakla damgalandı. Kürt isyanıyla zayıflayan Irak'ın toparlanmak ve ordusunu inşa etmek için zamana ihtiyacı vardı; 1975'te İran ile yapılan anlaşma biraz soluklanmasa için bir fırsat oldu. İran ile gerilimin azalması, Saddam'a Kürtlerden öğ alma fırsatı verdi ve 1978'de Irak'ın Kürt bölgelerine acımasızca saldırdı.

Irak'ın karşı karşıya kaldığı diğer "etnik" sorun kalabalık Şii nüfusuyla: Irak'ta üç Arap'tan ikisi İran'da iktidar olan Şii mezhebine mensuptu. Şiiliğin en kutsal mekanı olan Kerbela Irak'ın güneyindeydi. Şiiler medeni haklarından mahrumdu (yöneticileri Sünnilerdi) ve Baasçılığın seküler doğasına karşıydılar. Baasçıların Irak'ta komünizmi kanlı bir biçimde bastırması istemedi de olsa, "yeraltı" faaliyetine dayalı Şii aktivizmini büyüttü; komü-

nist muhalefet yok edildiği için hem yoksullar hem de sosyal aktivistler yüzlerini Şii'lere çevirdiler. İslami Hücre ve Müslüman Savaşçılar (*Mücahitler*) gibi gruplar, Baasçı yöneticiler için sürekli huzursuzluk kaynağıydı. Saddam Hüseyin 1970'ler boyunca onlara acımasızca saldırdı. Bu saldırılar, 1977'de, Kutsal kent Necefte Şii hacılara ve isyancılara karşı düzenlediği katliam ve kitlesel tutuklama ile doruğa ulaştı. Şii huzursuzluğunu dindirmek için bazı girişimlerde bulunuldu; ama bunlar çoğunlukla görüntüyü kurtarma amaçlıydı ve on yıldan fazla Necefte sürgün yaşayan Ayetullah Humeyni'nin kovulması gibi eylemler karşısında Şii'lerin duydukları öfkeyi dindirmeye yetmiyordu.

Humeyni'nin Tahran'a muzaffer olarak dönmesi ve 1979'un başında iktidara gelmesiyle, süregiden Şii sorunu sahnenin merkezine taşındı. Artık Baasçıların karşısında, bir anda milyonlarca Iraklı'yı yanına çekebilecek taze bir devrimci ideolojiye sahip olan geleneksel bir rakip vardı. Dahası, Tahran'ın desteğindeki geniş katılımlı bir Şii isyanı Kürtleri yeniden ayaklanmaları için cesaretlendirebilirdi. İki cepheli bir iç savaş Saddam Hüseyin'in düşünmek istemediği bir ihtimaldi. Aynı zamanda Saddam, İran'ın politik bir oturma-mışlık içinde olduğunu da algıliyordu – sivil otorite üzerinde sert bir mücadele dönüyordu ve devrimin ateşi Şah'ın görkemli askeri gücünün altını oymuştu: örneğin İran, 444 gün süren rehine krizinden sonra, öfkeli Amerika'dan savaş jetleri için yedek parça alamayacaktı. Kur'an'a dayanan Mollaların yaydığı şevki kaynağından kestiğinde tüm sorunları bir anda çözebileceğini düşündü. Ayrıca Arap azınlıkları özgürlüğüne kavuşturma bahanesiyle, petrol zengini Kuzistan eyaletini ele geçirebilirdi. Cezayir Anlaşması'nın ihlal edildiğine dair hakaretler ve suçlamalardan sonra Irak Eylül 1980'de İran'ı işgal etti. Ve sekiz yıl sürecek bir savaş başladı.

Saddam Hüseyin'in İran'da askeri zayıflık ve sivil uyuşmazlık algılaması sadece bir tahminden ibaret değildi. Hesaplarını, Riyad üzerinden Bağdat'a iletilen ABD istihbarat raporları şekillendirmişti. Amerika'da seçim yılıydı, alışılmışın dışında bir kampanya dönemi yaşanıyordu: yönetimde olan başkan Jimmy Carter'ın Tahran krizi nedeniyle başı beladaydı; eğer elçilik tutuklularının serbest kalmasını sağlamanın bir yolunu bulamazsa yenilgi kaçınılmaz görünüyordu. Korkunç bir bozguna uğrayan ABD kurtarma operasyonu sırasında Tahran yakınlarına ulaşmak bile mümkün olamamıştı. Dolaylı kanallarla gönderilen tehdit ve vaatler hiçbir şekilde sonuç alıcı olmıyordu; yeni Humeyni rejimi, Şah'ı desteklediği ve ona sığınma sağladığı

için Carter'ı cezalandırmaya kararlıydı. Beyaz Saray'da İslam Devrimi'ne karşı eğlenceli bir intikam arzusu şekillenmeye başladı: Humeyni'yi Kasım seçimlerinden önce rehineleri serbest bırakmaya zorlayabilecek tek şey, İran'a karşı ölümcül bir saldırıydı. Irak bu iş için biçilmiş kaftandı.

İstihbarat tahminleri Bağdat'a gönderilmeden birkaç ay önce, ABD'nin karışması için ortam hazırlandı. Dört ay önceden, Carter'ın ulusal güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski televizyonda Saddam'ın rejimini onaylayıcı bir konuşma yaptı. Yönetimin içinden bir gözlemciye göre, Brzezinski'nin düşüncesi "Birleşik Devletler'in İran'da kaybettiği nüfuzunu dengelemek için Irak'a yönelmesinin zorunlu olduğuna dair bir eğilimin oluşmasını" teşvik etmişti. "Henüz Ocak 1979'da, Brzezinski, Washington'ın belki de Irak ile 'ilişkisizliğini' tekrar gözden geçirmesi gerektiği fikrini dikkatli bir şekilde yayıyordu." Saddam bu kaç göz işaretlerinin yanı sıra, CIA'nin İran ordusunun yedek parça olmadan üç hafta içinde eli kolu bağlı kalacağı yolundaki tahminlerini de gördü ve şu sonuca ulaşması zor olmadı: Birleşik Devletler gerçekleştireceği işgali destekleyecekti. Moskova da destekleyebilir diye akıl yürüttü – zaten aynı türden dini fanatiklerin tehdit ettiği çıkarlarını korumak için Afganistan'ı işgal eden Sovyetler değil miydi?

Washington'ın Saddam'ın işgaline verdiği sessiz onay, Carter'ın rehinelere serbest bırakılması karşılığında Humeyni'ye yedek parça temin etme yönündeki ümitsiz çabasını maskeleydi. ABD'li diplomatlar, Carter'ın çabasının bir parçası olarak, Irak'ın eylemlerinde "çok ileri gittiğini" dile getirdiler ve açıkça, seçime birkaç gün kala hava yoluyla İran'a 500 milyon dolarlık yedek parça gönderileceği vaadinde bulundular. Fakat Carter'ın gambiti daha zekice iki hamle tarafından engellendi. İlki Ronald Reagan'ın, İran ile yaptığı iddia edilen görüşmeydi: Reagan İran'dan kendisi başkan olana kadar rehinelere serbest bırakılmasının ertelenmesini istemişti; başkan olduktan sonra İran'a konulan ABD ambargosu kaldırılacaktı. İkincisi, İran'ın ihtiyaç duyduğu yedek parçaları, Nixon Doktrini'ni ironik biçimde çarpıtacak şekilde başka bir kaynaktan, Vietnam'dan temin etmeye yönelmesiydi.

İran–Irak savaşının ilk haftalarında ABD'nin işe karışması, nihayetinde bir milyondan fazla zayıyata neden olduğu söylenen bir savaşta, sürekli ve ekseri perde arkasında olmak üzere, müdahil olmasının habercisiydi. Sık sık işitilen "her iki evinize de bulaşan ölümcül hastalık" nakaratı, ABD politik

düşüncelerinin gerçekliğini ancak kısmen açıklıyordu. Hükümet içinden ve dışından stratejistlere göre, savaş iki zararlı ideolojiyi ölümcül bir girdaba sürükleyen bir nimetti. Daha resmi düzeyde, bu stratejistler İran–Irak savaşının, Amerika'nın Körfez'deki dost ve müttefikleri (İsrail ile Suudi Arabistan liderliğindeki OPEC şeyhlikleri) ile Amerika'nın çıkarlarına yarayacak bir güç dengesinin belirtisi olduğunu dile getiriyorlardı. Güç dengesi fikri resmi düzeyde de gittikçe önem kazanmaya başladı; fakat 1980'ler boyunca, Körfez'deki ABD eylemlerini maskeleyen ve kamuoyu açısından ABD'nin tarafsızlığına entelektüel bir gerekçe sağlama işlevi gördü.

Birleşik Devletler tarafsız değildi. 1980–81'de rehinelerle ilgili çevrilen dolaplar ve beş yıl sonraki İran–kontra meselesi dışında, Reagan yönetimi açıkça Irak'ı kayırdı. Bu destek kamuoyuna pek ifşa edilmedi. İsrail'in belalısı ve Moskova'nın dostu zalim Saddam Hüseyin'i desteklemek politik olarak kolay değildi. Fakat Washington'daki politika yapıcıları, Bağdat'ı sessizce desteklemekte iki farklı yarar gördüler.

Birincisi, Soğuk Savaş mantığına dayanıyordu. Irak, Kaddafi ve Esad'ı da içeren radikal Arap kampının bir parçasıydı ve Sovyetler Birliği'nin müttefikiydi. İran'daki İslam Devrimi ve Sovyetler'in Afganistan'ı işgali, Körfez'deki diğer büyük güç olan Irak'ın Sovyet müttefikliği olmaya devam etmesi durumunda çok daha tedirgin edici olacaktı. Moskova, Irak'ın İran'ı işgalinden hoşlanmadı; bu işgal öncelikle Sovyetler'i Afganistan'a "yardım" etmeye sevk eden karışıklığın daha da artacağı sinyalini veriyordu. Reagan'ın Beyaz Saray'ındaki fikirler, yavaş yavaş, Saddam Hüseyin ile ilişkilerin ısıtılması yönünde değişti. Buna askeri destek dahildi ve belki de bu Irak'ı Sovyet çemberinden uzaklaştırabilirdi.

ABD'nin eylemlerinde, İslami fundemantalizme karşı duyulan süregiden korku çok daha büyük bir öneme sahipti. Militan İslam'ın yayılmasının önüne geçmek izlenen politikanın en önemli hedefiydi; ABD açısından, kalabalık ve öfkeli Şii nüfusu, devasa petrol rezervleri ve büyüyen askeri gücü ile Irak'ı İranlı mollaların silah arkadaşı olarak düşünmek kadar rahatsız edici başka bir şey olamazdı. Elçilik rehineleri krizinin hemen ardından, Beyrut'taki ABD deniz piyadelerinin militanlarca bombalanması ve dünyanın her tarafındaki televizyon seyircilerinin gözü önünde uçakların kaçırılması, halkın gözünde İslamcı terörü Amerikan dış politikasının halletmesi gereken bir sorun haline getirdi.

ABD erkenden Irak'a "meyletti" ve savaşın uzayıp gittiği on yıl boyunca bu da ha da açık bir hal alarak devam etti. Çeşitli biçimlerde destek veriliyordu. Bu yardımlar daha çok mallara yönelik krediler, en çok da tarım ürünleri için açılan finansal yardım kredileri şeklindeydi. Bunlardan ilki 1983'te 460 milyon dolarlık pirincin sübvansiyonlu satışı ile gerçekleştirildi. Herkes tarafından anlaşılan bu destek jesti, diğer ülkeler nezdinde, ekonomik olarak sallantıda olan Irak ile iş yapmanın kabul edilebilir bir risk olduğu inancını destekledi. Banca Nazionale del Lavoro (BNL) skandalında ortaya çıktığı gibi (bu skandal patladığında bir İtalyan bankasının Atlanta şubesi yöneticilerinin, muhtemelen ABD hükümetinin isteği üzerine, yasadışı yollarla Irak'a kredi sağladığı anlaşılmıştı), kredi açılmaya değer bulunması, Irak'ın silah satın almakta kullanabileceği en önemli varlığıydı. Tek başına BNL Irak'a 4 milyar dolar borç vermişti; bu paranın dörtte biri ABD mal kredileriyle sağlanmıştı ve silah alımları için kullanılmıştı. Irak'ın savaş boyunca silah ithalatının yaklaşık yüzde 10'luk kısmını bu kaynak karşılamıştı. Bu açıdan bakıldığında, Reagan yönetimi boyunca açılan mal kredileri, Irak askeriyesi ve Batılı kaynaklardan Irak'a silah akışı lehine önemli bir rol oynamıştır. 1989'a gelindiğinde, Irak bu ABD gıda kredilerinden, toplam programın beşte biri olan 5.5 milyar dolar almıştı. Tarım ürünleri anlaşmaları yoluyla Irak'a, çok fazla ihtiyaç duyduğu ve savaş için de önemli olan gıda kadar, muazzam tahıl sözleşmelerini kapmaya çalışan Amerikan şirketleri eliyle "satış sonrası hizmetleri" biçiminde yük kamyonları, vinçler ve askeri yedek parçalar da sokulmuştur. Reagan yönetimi, 1984'te Betchel Şirketi tarafından Akabe'ye inşa edilecek bir petrol boru hattı için Irak'a 485 milyon dolarlık, sonra da, asla geri ödenmeyecek olan 200 milyon dolarlık bir kredi vermesi için Export-Import Bank'a baskı yapmıştır. Irak'a destek verilmesi yönündeki sinyaller her seferinde belirleyici olmuştur.

ABD'nin Irak'tan yana ağırlığını koymasının ikinci önemli bileşeni de politik tanımaydı. 1983'te, Irak'tan yana meyletmenin önde gelen savunucularından biri olan Dışişleri Bakanlığı, Irak'ı terörizmi destekleyen devlet'er listesinden çıkardı. Bu eylemin ardından, üst düzey ABD delegasyonları Körfez monarşilerine gidip ABD çıkarlarını deklare ettiler: Irak'ın İran tarafından yenilgiye uğratılması kabul edilemezdi. Aynı yıl yönetim sert bir diplomatik oyun olan Akıntıyı Kesme Operasyonu'nu* başlattı; bu, Birleşik Dev-

* Operation Staunch

letler'in İran'a silah akışını durdurmak için bütün müttefiklerine baskı yaptığı diplomatik bir ataktı. Irak'ı terörizm listesinden sildikten birkaç hafta sonra Dışişleri Bakanlığı listeye İran'ı ekledi. Bunun ardından 1985'in başlarında, Washington ve Bağdat birbirlerini resmen tanıdıklarını ilan ettiler. Bu durum Irak'a, para ve silaha çevrilebilecek uluslararası bir itibar kazandırdı.

Birleşik Devletler'den gelen fiili askeri destek, Irak'ın diğer Batılı ülkelerden aldığı desteğe oranla bir hayli azdı. Fakat, büyük ölçekli silah sistemleri ve silah imalatı için parçalar da dahil olmak üzere, Birleşik Devletler'den gelen gizli, yasa dışı silah sevkiyatları hiçbir zaman doğru bir şekilde hesaplanmadı. BNL kumpasçıları sayesinde Irak'a muazzam miktarda silah akıtılıyordu; çünkü amaçları bu akışı finanse etmek ve akışın devam etmesini sağlamaktı. Düzinelerce ABD firması son varış yeri Irak olan askeri donanımı gemilere yükleyip bu iş için uygun bir yer olan Ürdün'e gönderiyordu. Amerika'nın bazı müttefikleri ve ABL'nin silah transfer ettiği ülkeler Bağdat'a karşı cömerttiler. Özellikle de İranlı mollaları bir tehdit unsuru olarak gören Suudiler, Arap kardeşlerinin tarafını tutup büyük miktarlarda yardım gönderdiler. Avrupalı tedarikçiler, Fransa, Britanya ve Almanya özellikle aktifti – Reagan yönetiminin kapalı kapılar ardında cesaretlendirmesiyle yüklü bir ihracat programını sürdürdüler. Sekiz yıllık dönem boyunca Irak ve İran'a toplam 100 milyar doları geçen savaş tedariki teslimatı yapılmıştı. Bu, o dönem boyunca Üçüncü Dünya'ya gönderilen tüm silahların yaklaşık yarısıydı.

Washington ve Bağdat arasındaki resmi ilişkiler ısındıktan sonra, askeri olarak kullanışlı teknolojilerin transferi de arttı. Bilgisayar gibi, silah tasarımında da kullanılabilecek araçlar bilhassa değerliydi. Saklamaya gerek duyulmadan yapılan ticaret, 60'ı Hughes'den 45'i Bell'den yüzün üzerinde helikopteri de kapsıyordu; Sikorsky'den Iraklı diktatör için temin edilecek iki Kara Şahin ile ilgili 8 milyon dolarlık anlaşmada normal teftiş prosedürünün bypass edilmesine izin verilmişti. 102 milyon dolar değerindeki helikopterlerin tümü, ticari helikopterler olarak tanıtılıyordu; fakat kolaylıkla askeri kullanıma uyarlanabiliyorlardı ve gazeteciler de bu şekilde kullandıklarını düşünüyordu. Kaliforniya'dan Kongre üyesi Howard Berman, Dışişleri Bakanlığına helikopterler hakkında soru sordu ve Dışişleri Bakanı Schultz'dan şu kısa cevabı aldı: satış, pazarı büyütmüştü ve Amerikan havacılık endüstrisinde istihdamı arttırmıştı.

Suudilerin AWACS uçaklarından ve ABD uydularından gelen düzenli istihbarat akışı da dahil, Saddam Hüseyin'in savaşı için başka askeri avantajlar da ayarlanmıştı. Enformasyon pekala Irak'ı yenilgiden korumuş olabilir; ABD istihbaratınca Bağdat'a sunulan hızlı uyarı ile bizzat Irak devletinin varlığını tehdit eden bazı büyük çaplı İran saldırılarının etkisi azaltılmış olabilir. İran savaş uçakları filosu havalandıktan birkaç dakika sonra, olaya dair haberler ABD saptayıcıları tarafından Irak askeriyesine uçurulabiliyordu. Uydular İran kara birliklerinin hareketlerini ayrıntılarıyla saptayabiliyor ve veriler anında Bağdat'a Riyad veya ABD Büyükelçiliği yoluyla gönderilebiliyordu. Başka hiçbir kaynak tarafından sağlanamayacak bu tür haberlerin günlük olarak sunulması, bütün silahlardan ya da finansal kredilerden daha değerliydi.

Reagan'ın Saddam'a verdiği desteğin en çok tartışılmış olan yönü, yani 1987'de Kuveytli petrol tankerlerine "Amerikan bandırası" verilmesi ve ABD'nin tanker savaşı denilen bu savaşta net bir şekilde Irak'ın tarafını tutması, öteki sessiz faaliyetler kadar tayin edici değildir. Petrol tankerlerine saldırıyı aslında Irak başlatmış, fakat Beyaz Saray bu tırmanışı – ki petrolün Körfez için taşıdığı büyük anlam düşünülürse özellikle sembolik bir tırmanıştır – İran'dan gelen ölümcül bir tehdit olarak yansıtmıştır.

Başkan Reagan'ın Kuveyt'in petrol tankerlerini koruma kararı Washington'da bir telaş yarattı. Tahmin edilebileceği gibi, bu telaş Birleşik Devletler'in savaşın içine çekileceği kaygısından kaynaklanıyordu. Bu korkunun haklı nedenleri de vardı; ABD sivillerle dolu bir İran ticari yolcu uçağını düşürmüştü, Irak (Fransız yapımı Exocet füzelerle) US Stark gemisine saldırmış ve her ikisinin de insan hatasından kaynaklandığı söylenmişti. Tanker savaşı gerçekten de Birleşik Devletler'in savaşın içinde daha görünür biçimde var olmasına neden olmuştu. Bir Dışişleri Bakan yardımcısı açık açık "Irak'ın kaybetmesine izin vermeyeceğiz" demiştir. Fakat aslında olayların bu şekilde gelişmesi yıllar önce planlanmıştı. Tanker savaşı, ABD müdahalesinin önemli bir ögesi olmaktan ziyade, petrol monarşilerine bir teminat jesti ve Amerikan deniz kuvvetlerinin gücünün görkemli bir şekilde sergilenmesiydi.

Başkan Reagan'ın tanker savaşında Irak'a destek vermesi kanaat önderleri arasında bir telaş yaratsa da, birçok kişi bunu İran'a karşı tarafsız kalmasına yeğliyordu. (Politika son derece politiktir: 1986'nın sonlarında İran'a yapılan gizli silah sevkiyatlarının utanç verici bir biçimde açığa çıkmasının ardından, başka-

nın Humeyni-karşıtı niyetini tazelemesi gerekmişti.) Irak'a verilen destek, açıkça İran tarafından temsil edilen İslamcı militanlığa bir darbe olarak yorumlanıyordu. Savunma Bakanı Weinberger 1987'de "İran'da tamamen farklı bir hükümetin olması gerekiyor; çünkü kimse şu anda İran'ın başındakine benzer irrasyonel, fanatik bir yönetimle ilişki kuramaz" demiştir. ABD Irak'tan yana tavrını yedi yıldır sürdürüyordu; fakat çoğu zaman gizli bir şekilde gerçekleştiriyordu. Amerikan Donanması'nın Basra Körfezi'ndeki yeni varlığı, Amerika'nın İslam Devrimi'ni kontrol altında tutma ve geriye döndürme yönündeki kararlılığının bir göstergesiydi. 1980'li yıllar boyunca olduğu gibi, Körfez'de İran'ı kuşatmak Sovyet etkisini tahdit etmekten daha önemli bir hedefti.

İran 1988 yazında birden BM ateşkes kararını kabul ettiğinde, Basra Körfezi'ndeki savaşın sonuçları bütünüyle ortada değildi. Savaşın insani bedeli ve petrol kaybı muazzam düzeydeydi, fakat Batı'daki yaygın görüşe göre bu felaketi başlarına saran iki eski düşmanın kendilerinden başkası değildi. ABD çıkarları, petrolü ve İsrail, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi müttefikler korunmuştu. İran'ın ekonomisi darma duman olmuştu. Birkaç istisna dışında, Arap devletleri seküler Arap Saddam Hüseyin'i korudu. Görünürdeki ABD müdahalesi, verilen zayıat ve harcanan dolarlarla ölçülüyordu ve önemsiz sayılırdı. Genel olarak halkın pek az ilgisi ni çeken bir dış politika zaferi gibi görünüyordu. 1988'de Reagan devri artık kapanmak üzereydi. Başkanlık kampanyası dolu dizgin devam ederken, Gorbaçov devrimi de Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da kapıda bekliyordu. Kirli Körfez Savaşı geçmişte kalmış gibiydi.

ABD'nin Irak'a verdiği desteğin kazandığı hariz başarı, komşularını silahlandırarak İran'ın idare edilebileceği – denetim altında tutulabileceği, geriletilebileceği ve hatta belki de yok edilebileceği – yönündeki fikri güçlendirdi. Humeyni devrimi gerileme içindeymiş gibi görünüyordu. Üstelik, Amerika'nın meyletmesi, bazılarına göre, daha ılımlı ve uyumlu bir Irak yaratmıştı. Önde gelen iki analist Nisan 1987'de *The New Republic*'de, savaş "Irak'ın Arap komşuları, Birleşik Devletler, hatta İsrail hakkındaki görüşünü değiştirdi" demiştir. "Bu müttefikler, Irak'ı belli bir derecede yumuşamaya zorladılar... Irak şu anda bölgesel statükonun *de facto** koruyucusudur." Sadclam Hüseyin Körfez'deki yeni güç dengesi denkleminin gözde nesnesi olmuştu. Yeni başkan George Bush

bazı küçük sınırlamalarla Reaga-ı politikasını sürdürdü ve Bağdat için yeniden inşa fonlarını devreye soktu.

Körfez monarşileri başarıları karşı daha ihtiyatlıydı. Suudi Arabistan'ın, Kuveyt'in ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin kraliyet aileleri güçlü komşularının hiçbirini sevmiyordu; fakat Irak'a oynamanın daha güvenli olacağını düşünüyorlardı – çünkü Irak Arap ve Sünni idi. Onlar da bu bahis için büyük miktarda para, askeri yardım ve politik sermaye ortaya koydular. Saddam söz dinlemezdi tekiydi, fakat Humeyni hakiki bir devrimciydi ve onun retoriklerinin potansiyel bölücü gücünden korkuyorlardı. İmam'ın görüşüne göre yozlaşmış durumdaydılar ve sahip oldukları inanılmaz derecede savurgan kraliyet imtiyazlarını ancak İslam'ın yarattığı dalga sona erdirebilirdi. Bu bakış açısı, dikkatli ve sürekli bir biçimde Washington'a iletiliyordu.

İran ile Irak arasındaki kan banyosundan açık bir biçimde yarar sağlayan bir ülke de Türkiye idi. Irak ve Suudi Arabistan gibi Türkiye de, Humeyni'ye karşı yeni bir sur olarak, Washington'ın taze desteğini kazanmıştı. Saddam'ın İran'a saldırısı Türk Ordusu'nun 1980'de iktidarı ele geçirmesinden on gün sonra gerçekleşmişti; dolayısıyla cunta dikkatini ülkenin güneyinin epeyce uzağındaki savaşın başlangıç aşamalarına yönelmişti. Fakat Türkiye'nin İran – Türkiye'nin laikliği için ideolojik olarak tehdit ediciydi – ve Irak ile yeni ilişkilerine damgasını vuran, generallerin durgunluk içerisindeki ekonomiyi canlandırma ihtiyacıydı. Savaşın her iki ülkeyle de yapılan ticaret fırlamıştı. 1978'den 1987'ye kadar Türkiye'nin Irak'a ihracatı on üç katına çıkmış, ithalatı ise dört kat artmıştı. Türkiye'nin İran'a ihracatı Şah saltanatının son yılı olan 1978'den 1985'e kadar yüzde 2.400 artmış, ithalat ise dört katına çıkmıştı. Oysa o dönem (1978–1987 arası) Türkiye'nin toplam ihracatı yüzde 400 artmıştı. Türkiye çelik ve demir de dahil olmak üzere (ki o zamanlar Türkiye'de adından söz ettirecek bir silah endüstrisi yoktu) çeşitli mallar ihraç ediyor ve asıl olarak petrol ithal ediyordu. Dahası, Türkiye Irak'a petrol ihracatı için yegâne yolu, yani Kerkük'ten başlayıp Türkiye'nin Akdeniz sahilindeki bir limanında biten boru hattını açtı ve böylelikle Irak'ın savaş çabası için esaslı bir imkan sağladı.

Savaş Türkiye'ye kâr sağlamıştı, fakat bunun bir bedeli de vardı: darbeden önce patlamak üzere olan Kürt ayaklanması, 1984'te yeniden başlamıştı. Bunun nedenlerinden biri de Türkiye sınırının artık Irak Ordusu tarafından

denetlenememesiydi. Iraklı Kürtler, isyan başlatarak ve İranlı askerlerle birlikte savaşıarak savaş boyunca İran'ın yanında yer aldılar ve PKK 1988'e kadar Kuzey Irak'ı başına bir şey gelmeden sığınak olarak kullandı. Cuntanın Dışişleri Bakanı 1983'te Bağdat'a uçtu ve Saddam'ı Iraklı Kürtlerle ateşkesine son vermediği takdirde petrol boru hattını kapatmakla tehdit etti – İran ile olan güney sınırını korumak için Irak'ın bu ateşkesine ihtiyacı vardı. Yine de Saddam bu talebe uydu. Türkler sürekli birbirlerine düşen Kürtlerin birleşmeleri olasılığında kaygı duyuyordu ve bu yüzden üzerlerinde aralıksız askeri baskı uygulamak istiyordu. 1984'te Türkiye ve Irak, ilk kez 1978'de Ankara'nın gerillaları Irak topraklarında "sıcak takibe" almasına izin vermek amacıyla imzalanmış ve sonra da kullanılmış olan bir anlaşmayı yenilediler; Türk ordusu bu tür takipleri 1986 ve 1987'de de yürüttü. Ama hava saldırıları nadiren PKK'ye zarar veriyordu. Kürt isyanı büyüyordu ve İran–Irak savaşı bunun sebeplerinden biriydi.

Savaş sonrası tabloda rahatsız edici başka işaretler de vardı. Kendisinin zafer kazandığını iddia eden Irak savaştan son derece yoksul çıkmıştı – savaşın bedeli, kaybedilen petrol gelirleri ve ülkede yol açtığı büyük fiziki hasar da dahil, yaklaşık 500 milyar dolardı. Irak'ın dış borcu çok fazlaydı: çoğu Suudilere ve Kuveytlilere olmak üzere 70 milyar dolar borcu vardı. Batılı bankalara olan borcu da 26 milyar dolardı. Dikkate değer bir şekilde, Irak'ın petrol ihracat kapasitesi Türkiye üzerinden geçen petrol boru hattının kurulmasıyla bir hayli artmıştı. Ağustos 1988 itibarıyla OPEC kotasının üzerinde petrol pompalıyordu. Şok edici kayıplar bir yana, savaşın en dikkat çeken etkisi Irak ordusunun büyüklüğünün artması, gelişkin hale gelmesi ve ordunun Irak'ın politik hayatındaki hegemonyasını büyük ölçüde arttırmasıydı. Yerel silah endüstrisi, kendi hafif silahlarının tümünü ve de topların, roketlerin ve zırhlı araçların önemli bir bölümünü üretecek kadar büyümüştü. Mısır ile işbirliği yaparak Sovyet tasarımı Scud füzelerini geliştirmesi askeri yeterliliğini daha da arttırdı. Birleşik Devletler ve Avrupa ile askeri ve politik ilişkileri çok ilerlemişti. Savaş Irak'ı, Moskova'nın Nasırcı ve biraz can sıkıcı dostu olmaktan çıkarıp bağımsız ve askeri bir bölgesel güç haline getirmişti.

İran da savaştan harap düşmüştü; mali bedeli, on yılın sonunda, 620 milyar dolara varmış, yıllık gayri safi milli hasılasını aşmıştı. Savaşta ölenlerin sayısı Irak'takinin iki katından daha fazlaydı – 11.000'i sivil olmak üzere 262.000 kişi kadardı. Petrol endüstrisi de ciddi olarak hasar görmüştü, fakat savaşın

sonunda OPEC kotasına yakın üretim yapıyordu. Silah ithal edebileceği daha az seçeneği olan ordu, etkileyici biçimde kendi kendisine yeterli hale gelmişti. İran (bazen Irak silahlarını kaçırarak) yurtdışından silah edinme ve onları kopyalama konusunda inanılmaz derecede yetenekli çıkmıştır. Uçaklar, füzeler, top gibi ağır silahlar ve hafif silahlar üretmiştir; ABD tasarımlarından kopya ederek tanklar ve tanksavar silahlar yaratmıştır. 1987 itibariyle ülke içi askeri üretimi 2 milyar dolardı.

Kuşatma altındaki birçok ulusta olduğu gibi, bu iki ulusta da savaş yurtseverlik ateşini yükseltti ve her iki ülke de daha fazla politik baskıya sebep oldu. İran'da yükselen Şiilik ateşiydi ve İranlı liderlerin gücünü arttırdı. Savaşın başında din adamları karşıtı düşünce gitgide yükseliyordu ve devrimin kaderinin ne olacağına dair yaygın kuşku vardı. Aynı zamanda, daha militan mollaların Irak'tan başlamak üzere devrim ihraç etme isteğine Humeyni karşı çıkmıştı. Fakat Irak'ın saldırısı ile askeri ve dini enerjinin birleşmesi kaçınılmaz hale geldi. O zaman savaş İslam Devrimi'ndeki en radikal unsurların gücünü pekiştirmenin ve inancı silaha dayanarak yaymayı tasarlamanın bir aracı haline gelmişti: "Kudüs'e giden yol Kerbela'dan geçer" popüler bir slogandı. Savaş radikallerin amaçlarına hizmet ettiği sürece İran ateşkes imzalama konusundaki bütün çabalara karşı direnmiştir. Humeyni ancak vekilleri halkın artık tükenmek üzere olduğunu hissettiğinde, BM kararını kabul etmiştir. Bundan sonra İran'da politika, ılımlılar ve radikaller arasında kimin kazandığının tam olarak anlaşılamadığı bir mücadeleye dönüştü. Birleşik Devletler'le uzlaşmak üzere üst düzey bazı girişimler yapılırken, Devrim Muhafızları ılımlıların üzerine salındı. Muhafızların halkın gözü önünde idamı sıkça rastlanan bir manzara haline gelmişti.

Irak'ta savaş sonrasındaki baskı da benzer çizgileri takip ediyordu. Saddam bir kişilik kültür yaratmıştı ve otoritesine karşı bütün meydan okumalar sert bir şekilde cezalandırılıyordu. Ülke içindeki en uğursuz hareket ise Kürtlere karşı olanıydı. Saddam, Kürtlerin açık isyanına ve İran ile ittifaklarına tahammül edemiyordu. 1987'den itibaren, Kürt köylerine yapılan, gittikçe şiddetlenen saldırı hareketi Irak'ın kuzey coğrafyasının sıradan bir özelliği haline geldi. Savaşın sonuna doğru Saddam, isyancıların ve İranlıların ele geçirdiği Halepçe kentinde korkunç bir intikam aldı. Iraklılar Halepçe'yi yasadışı kimyasal bomba olan sarın gazı ile bombalayarak 5.000 kişiyi öldürdüler. Bir hükümetin kendi halkına yaptığı bu saldırı bugüne kadar az gö-

rülen cinstendi ve bu, politikalarında bir değişiklik yaratmasa da Irak'ın müttefiklerinin vicdanında bir anlık bir dalgalanma yarattı. Saddam'ın intikamı bununla kalmayacaktı. Savaşın sonra binlerce Kürt infaz edildi; bir anda tahminen 8.000 Barzani yandaşı kayboldu. Dört bin Kürt köyü yerle bir edildi. Başta Amerika ve Britanya'daki insan hakları gruplarından olmak üzere itirazlar geldi, fakat hepsi göz ardı edildi. Irak'a karşı resmi politika yakın ve destekleyici olmaya devam etti. Kürt sorunuyla ilgili olanlara düşen ise meydana gelenleri kaydetmek oldu.

İran–Irak savaşının belalı sonuçlarından sonuncusu da karşıt tarafları besleyen silah endüstrilerindeki büyümeydi. Sekiz yıl boyunca her iki ülkeye de koyulan çeşitli silah ambargoları nedeniyle silah kara borsasında beklenmedik bir patlama yaşandı. Yine de yasal pazar üzerindeki etkisi daha önemliydi. Yeni ihracat yapan ülkeler dünya pazarında yer edindiler – Güney Afrika, Brezilya, Yunanistan; İsrail büyük ölçüde İran'a silah satıyordu. Binlerce yeni iş bağlantısı ve politik ilişki silah işi sayesinde gelişti. İran ve Irak savaş boyunca toplam 53 milyar dolar değerinde silah ithal ettiler; Irak rakibine dört misli fark atmıştı. Bu şaşırtıcı orandaki silah tedariki savaşın uluslarla sınırlı kalmadı, bölgedeki diğer devletler de muntazam bir şekilde kendi cephaneliklerini doldurdular.

İran–kontra skandalı ve İran–Irak savaşının ardında ı, karaborsacıların, şirketlerin, bankaların ve ambargoları yürüten karanlık kişilerin, iki yüzlü başkan ve başbakanların çevirdiği entrikalar bir hayli ilgi topladı. Buna karşın, karaborsa yoluyla silah satışları yüzde 10'u geçmiyordu. Haydut bankalar ve rengarenk silah satıcıları (BCCI ve BNL gibi bazıları resmi görevlilerin masası olmuş olsa bile) politika yapıcılara pek fazla ulaşamamışlardı. Asıl önemli olan, halkın gözünden uzakta, politika üzerinde bir nüfuz şebekesine dönüşen yasal bağlar ve geliştirilen ilişkilerdi. Iraklılar bu konuda uzmanlaştılar 1980'de ABD hükümeti ile yararlı hemen hiçbir bağlantısı yokken, 1988'de bölgesel istikrarın tercih edilen bir çapası haline gelen Saddam Hüseyin, Washington bağlantılarını maharetle yürüttü. Reagan ve Bush yönetiminde her şeyin böyle tersine dönmesinin ve Suudiler ile Türklerle ilişkilerin güçlendirilmesinin arkasında yatan resmi gerekçe, petrolümüzü korumak ve İran'daki İslam Devrimi'ni kuşatmaktı. Yeni dostluğun para birimi militarizandı.

SİLAH SATIŞI DALGASININ ÜZERİNDE SÖRF YAPMAK

Ronald Reagan'ın 1984'te şaşırtıcı bir farkla yeniden seçilmesi üst düzey şirket yöneticilerinden sendikalara kadar başkanı desteklemiş olan savunma endüstrisini sevindirdi. Walter Mondale'e karşı yürütülen kampanya askeri harcamalar, nükleer silah yarışı ve karşı-ayaklanmaya destek gibi meseleler etrafında dönmüştü. Sonuçlar, ulusun, yüksek teknolojiye dayalı askeri donanıma çılgınca para harcanmasını desteklediğini açıkça teyit ediyordu. Reagan'ın yürüttüğü, her zaman büyük önem taşıyan yüzer gezer oyları kapmaya yönelik kampanya çerçevesinde televizyonda yayınlanan ve bir efsaneye dönüşen Rus ayısı reklamı ulusal ruh halini yansıtıyordu: Sovyet tehdidinin ne kadar tehlikeli olduğunu kesin olarak bilmiyoruz, ama böyle bir tehdit kesinlikle *var* ("Ormanda bir ayı var") ve güvenli tarafta olsak bizim için iyi olur. Ve elbette yolun güvenli tarafı silahların yığılı olduğu taraftı.

Reagan'ın oyların yüzde 61'ini aldığı Connecticut'ta seçim sonuçları, askeri harcamaların devam edeceği yönündeki geleneksel görüşü güçlendirdi. Rakamlar yalan söylemiyordu: Connecticut, 1984'te savunma sözleşmelerinden 5.5 milyar dolar kazanmıştı ve eyaletteki toplam ekonomik faaliyetin yüzde 8'inden fazlası olan bu miktar, sözleşmelerin "çarpan etkisi" ile yaklaşık üç ya da dört işten biri demektir. Yeni sözleşmelere bilhassa sıcak ilgi gösteriliyordu, çünkü kuzeydoğu on yıldır imalat işlerini kaybetmekteydi. "Sanayisizleşme" dalgası Connecticut'u fena vurmuştu. 1980'lerde ağır sanayinin, sendikalaşmamış Güney'e veya ülke dışına taşınmasıyla birlikte bu durum daha ölümcül hale gelmişti. Mavi yakalı istihdamındaki aşınma, savunmadan gelen dolarları daha çekici ve göz boyayıcı hale getirmişti.

Üstelik Pentagon rakamları 1970'lerin sonlarından beri artmaktaydı. Reagan, ilk dönemine damgasını vuran düzenli tedarik artışının ardından ikinci ezi-

ci zaferini de kazanınca, bunun devam etmeyeceğine inanmak için hiçbir neden kalmamıştı. Başkanlığında üstünde durduğu konular, her şeyden önce, eyaletin üretim bantlarının belkemiğiymiş: caydırıcı nükleer denizaltılar, Avrupa'nın Demir Perde cephesi için savaş jetleri ve tankları, hem Avrupa hem de diğer yerlerdeki karşı-ayaklanma birlikleri için helikopterler. Connecticut'un askeri endüstrisi ve Ronald Reagan'ın ideolojisi sanki birbirleri için yaratılmıştı.

Eskinin United Aircraft'ı, bugünün United Technologies şirketi eyaletin askeri varlığının yaklaşık yarısına sahipti. Connecticut'ın kendisi gibi, Sikorsky'nin ana şirketi de tam da böylesi zamanlar için kurulmuştu. Nitekim Washington uzun zamandır UTC'nin başlıca destekleyicisi olmuştur. UTC, 1920'lerin sonlarında kurulan bir şirketler topluluğuydu ve daha bu tabir* yaygın olarak kullanılmaya başlanmadan önce, 1920'lerde, esas faaliyet sahası olan havacılık alanında kazandığı hükümet sözleşmeleriyle yerini sağlamlaştırmıştı. United, 1930'ların başlarında, Sikorsky Aircraft, Pratt & Whitney, Boeing Airplane Company, Hamilton Standard Propeller, Northrop Aircraft ve daha küçük çaptaki birçok şirketi kendi bünyesine kattı. Uçak üretti ve bu uçakları kurduğu bir taşımacılık şirketi olan United Airlines bünyesinde işletti. Havacılık işinde rakipsizdi.

Havacılığın bu ilk dönemlerinde, kârlı işlerden biri de posta hizmetleriydi. Hava yolu ile postaya karşı duyulan ilgi, hükümetin bu girişimi destekleme yönünde istekli olması ve United'ın endüstri içindeki hakim konumu bir araya gelince şirket büyük kazançlar sağladı. Kazançlar o kadar büyüktü ki, United şirketi, 1930'ların ortasında Senatör Hugo Black'in Kongre Binası'ndaki araştırma komitesinin büyük baskısına maruz kaldı. Büyük kârlar yapanlar, özellikle de bunu kamusal araçları kullanarak elde edenler, o yıllarda halkın büyük bir kesiminin nefretini üzerine çekmiş ve United halkın gözünde bir parya konumuna düşmüştü. Buna karşın, bu ilk dönem UTC'nin hikâyesinin bundan sonraki kısmına da ışık tutacaktı: federal hükümet sözleşmeleriyle çok güçlü bağlar kurması, bu sözleşmeler sonucunda sürekli büyüme ve küçülmeler ve halkın, şirketin bazı uygulamalarından ötürü duyduğu belirli bir tikslenme duygusu.

Şirketin uzun vadeli stratejilerinden biri de ihracatlardı. Baştan beri, Uni-

* **Ing. conglomerate.** Farklı alanlarda bağlı şirketleri bulunan büyük bir şirket. -y.h.n.

ted'in liderleri, Fred Rentschler ve Bill Boeing, havacılık donanımlarını deniz aşırı ülkelere yoğun şekilde pazarlıyordu. United ürünleri özellikle Latin Amerika ve Asya ordularında popülerdi ve 1930'a gelindiğinde Amerika'nın yaptığı havacılık ihracatının yarısı United'a aitti. Şirket 1930'larda Almanya ve Japonya'ya satış yaparken başka bir skandal ortaya çıktı: Senatör Gerald Nye'nin bu ihracatlar hakkında düzenlediği oturumlar (diğer firmaların yanı sıra) yine halkın öfkesinin United'a yönelmesine yol açtı. Fakat şirketin ABD ordusu içindeki garantili yeri sarsılmazdı – Hava Kuvvetleri'nin motorlarının yarısından fazlasını Pratt & Whitney sağlıyordu – ve II. Dünya Savaşı'nın başlaması, daha fazla zarar görmesini engelledi.

II. Dünya Savaşı ve sonrasında Soğuk Savaş'ın başlaması, Sikorsky kadar United'a da yaradı: motor yapımı, Pratt & Whitney'den soruluyordu ve Vought ile Hamilton Standard firmaları da bu ana firmaya iş yapıyordu. Üretimin büyük bir kısmı Connecticut'ta yapılıyordu; Pratt en büyük bölümdü ve Hartford bölgesinde uzun süreden beri faaliyet gösteriyordu. 1950'lerin ortalarında United hâlâ federal hükümetin tedarik işine bağımlıydı: şirketin 1956'daki satışı yaklaşık 1 milyar dolardı ve Birleşik Devletler'deki en büyük endüstriyel firmalardan biriydi; fakat bu satışların yüzde 86'sını ABD hükümetine yapıyordu. Vietnam Savaşı sonrasında askeri harcamalardaki yavaşlama savunma dışı iş sahalarına yatırımı arttırdı. Bu trende ayak uyduran United, Otis Elevator gibi başka şirketleri satın aldı. 1980 itibarıyla ABD ordusuna olan bağımlılığı yüzde 22'ye düştü, fakat askeri işlerinin neredeyse tamamı Connecticut'ta yapılıyordu. Ve Reagan'ın yeniden silahlanması'nın yaydığı cazibe karşı konulamaz cinsten'li: UTC'nin Pentagon'a satışlarının toplam payı yine arttı – 1980'lerin ortalarında yüzde 35'e çıktı.

Bağımlılık ABD hükümetinin alımlarıyla sınırlı değildi; United'ın agresif ihracatı 1970'lerde yine yükseliş gösterdi. Bu ihracatın çoğu ABD hükümetinin emri ve parasıyla gerçekleştiriliyordu. İran Şah'ı hevesle 240'ın üzerinde savaş jeti ve 200 Bell Kobra helikopteri satın aldı; hepsi Pratt & Whitney motorlarıyla çalışıyordu. Şah ayrıca yaklaşık 30 Sikorsky helikopteri de satın aldı. İsrail de aynı veya benzeri malların düzenli bir alıcısıydı. Suudi Arabistan, Pratt'in ürettiği motorlarla donatılmış 200 adet savaş jeti ve 400 adet Kobra'yı kapsayan cılgınca bir alışveriş yaptı. Bu ihracatın çoğu ABD Savunma Bakanlığı'nın Dış Askeri Satışlar (FMS) programı tarafından finanse ediliyordu.

Bunlar içerisinde hakkında en çok tartışılan ve UTC'nin ne kadar iddialı olduğunu gözler önüne seren AWACS'tı. Bu oldukça geliştirilmiş Havada Uyarı ve Kontrol Sistemleri Boeing tarafından üretiliyor ve Pratt & Whitney motorlarını kullanıyordu. Uçan radarlardan on tanesi Carter yönetimi sırasında Şah'a satılacaktı; beşinin de 1980–81'de Suudi Arabistan'a satılması öngörülüyordu. AWACS üzerine lobi faaliyeti çok şiddetli döndü. Suudilerin 8 milyarlık alışverişi esnasında, Boeing ve UTC İsrail'in dostlarının Kongre'deki güçlü ittifakını alt etmek zorundaydı. Bu yüzden UTC başkanı Harry Gray, Kongre Binası'ndaki gelmiş geçmiş en şiddetli lobi faaliyetlerinden birini başlattı. AWACS üretimine dahil olan binlerce taşeron üreticinin lobi desteği konusunda araştırma yaptı ve Boeing ile birlikte, eğer Kongre satışa onay vermezse 'kaybedilecek olan ihracat ve istidamdan' dem vurdu – bir taşeron buna 'açık ekonomik şantaj' demişti. Tehlikede olan sırf AWACS satışları değil, bütün Suudi silah pazarydı. Senato dört oy farkla satışı onayladı. Hayır diyenlerin arasında çiçeği burnunda senatör Christopher Dodd da vardı.

Tedarikten elde edilen dolarlar akmaya başladığında ve Pentagon'un dış satış programları ihracat yapmaya hazır hale geldiğinde, United Technologies de yılların getirdiği lobi deneyimi ve oturmuş üretim yapısıyla iyi bir konum kazanmıştı. 1980'lerin başındaki durgunluğu ve bunun üretim temelinin aşındırıcı etkisini, her şeyden önce Pratt & Whitney'in ve Sikorsky Havacılığın savunma sözleşmelerinin desteği sayesinde atlatan Connecticut için bu iyi bir haber gibi görünüyordu.

Bu devlet kuşunun yarattığı iyimser hava on yıl boyunca sürdü. *Hartford Courant*'ta iş dünyası ile ilgili yazılar yazan Robert Wiesman 1987'de, "II. Dünya Savaşı'ndan beri gerçekleşen en kalıcı ekonomik patlamanın beşinci yılında, Connecticut'ta kimse askeri donanım boru hattının kurulmasına çok üzülmüş gibi görünmüyor" diye belirtiyordu. Demokratlar 1986 seçimlerinde Senato'da yeniden çoğunluğu sağladığında, hatta Mikhail Gorbacov'un dünya sahnesine çıkışı Soğuk Savaş'ın bittiğinin işaretlerini verdiğinde bile, askeri kazançlara dair iyimserlik rüzgârları esmeye devam ediyordu. Önde gelen özel sektör ekonomistlerinden biri, "Savunma harcamalarının şimdi ve 90'ların başına kadar olan dönem boyunca düşmesi beklenmiyor" diyordu. Bir diğeri, 1970'te savunma harcamasındaki şiddetli düşüşü ima ederek, "Bunu Vietnam ile kıyaslayamazsınız" diyordu; "Bugün bizler savunmada hazırlıklı olma işine giriştik ve savunma altyapımızı yeniliyoruz.

Bu, nereden baksanız yıllar sürer."

Düşüşün uyarıcı işaretleri yeni yeni ortaya çıkıyordu. Connecticut savunma sözleşmelerinde 1986 mali yılından 1988 mali yılına yüzde 10 azalma olmuştu. Fakat ödenekler, sözleşmeler ve teslimat tarihleri uzun yıllara yayıldı. İçin, gerçek trendin kendisini hissettirmesi hemen olacak bir şey değildi. 1987'de bir gazetede şöyle yazıyordu: "Savunma bütçesindeki büyüme sona erdi demek, boyu 1.80 cm'lik oğlunuzun artık büyümeyeceğini söylemek gibi bir şeydir. Bu doğru olabilir, fakat yine de kollarınızda uzun boylu bir erkek çocuğa sahipsiniz." Ocak 1989'da *Boston Globe*'da şöyle bir manşet vardı: "SAVUNMAYI GÜZEL GÜNLER BEKLİYOR".

Connecticut'ın altın yılı 1990 idi; yani Berlin Duvarı yıkıldıktan ve Soğuk Savaş tarihe gömüldükten sonraki veya savunma endüstrisinin patronlarının tabiriyle "Duvar'dan sonraki" yıl. Tehlike işareti niteliğindeki bu olay bile resmi görevlileri ve ekonomistleri artık tedarik dalgasının inişe geçtiğine inandıramamıştır. 1990 yılının başlarında yayınlanan bir raporda şöyle geçmektedir: "Soğuk Savaş'ın sona ermesinin Connecticut üzerindeki etkisi uzmanların üzerinde hemfikir oldukları bazı nedenlerle düşük olacaktır." Electric Boat genel müdürü James Turner "savunma endüstrisinin en iyi dönemindeyiz." demiştir. Amerikan Helikopter Derneği başkanı, helikopterlerin bugün Ordu'nun başlıca dayanaklarından biri olduğunu, öyle ki, "bundan daha iyi bir manzara görmediğini" ileri sürmüştü. UTC'nin elinde 17 milyar dolarlık askeri sipariş vardı.

1980'lerin sonunda Connecticut savunma firmalarındaki istihdam yavaş yavaş azalmaya başlamıştı: 1988'de 116.000 iken, 1990'da 110.700 işçiye düşmüştü. Fakat istihdamın etkisine dair ölçümler bile tahmine dayanıyordu. Tek bir büyük sözleşmeye bağlı istihdamın boyutunu tahmin etmek bile zordu, çünkü yüzlerce küçük makine atölyesi ya da elektronik firma "en üstte yer alan", UTC ya da Electric Boat gibi büyük sözleşme sahiplerinin tedarikçisi olabiliyordu ve bu küçük tedarikçilerin çoğu muhtemelen aynı zamanda savunma alanı dışında da işler yapıyordu. Sikorsky, Kara Şahinler için yılda 400 milyon dolarlık sözleşme kazanabilir; fakat kasası da dahil bazı parçaları Connecticut dışında yapılacaktır. Dahası 1980'lerin sonunda özellikle UTC faaliyetlerini kısma ve verimliliği arttırmak için çalışanlarının bir kısmını işten çıkarmaya, fazla mesai saatlerini arttırmaya ve bazı iş-

leri eyalet dışındaki daha ucuz fabrikalara taşımaya başlamıştı. Yani Reagan'ın on yılının son dönemlerinde 5.300 işçinin işini kaybetmesinin birçok nedeni olabilirdi ve bu durum uzmanları pek rahatsız etmedi.

1980'lerin sonlarına doğru Kara Şahin, Ordu'nun envanterinin vazgeçilmez bir parçası olarak görülüyordu ve Sikorsky Aircraft'ın en kârlı işiydi. Şirkette yılda 100 milyon dolardan daha fazla kazandırıyor. Sikorsky, ayrıca, Boeing ile birlikte Komançi isimli yeni bir hafif helikopter geliştiriyordu ve üretimin bir düşüp bir arttığı yıllar boyunca sıkı bir lobi faaliyeti yürüttü. Havacılık teknolojisi ve kullanılan alaşım malzemeler açısından olağanüstü gelişmiş düzeyde olan Komançi, yine de bir çok savunma analisti (ve Kongre'deki bir çok kişi) tarafından çok pahalı bulunuyordu ve akıbeti en iyi ihtimalle belirsizdi. Ordunun tasarladığı altı prototip de Florida'daki Sikorsky fabrikasında yapılacağından, hiçbir şekilde Stratford işçilerine bir yararı olmayacaktı. Kara Şahin bariz bir biçimde, 1990'lı yıllar boyunca ekmek kapağı ve şirket için iş kaynağı olacaktı.

Yine de Pentagon ve Kongre Sikorsky'ye zor anlar yaşattı. Ocak 1988'de Ordu toplam 2.250'den fazla Kara Şahin satın alma niyetinde olduğunu açıkladı ve o ay 252 Kara Şahin'in montajını yapıp Ordu'daki 900 adetlik envanterin arasına katması karşılığında, şirketi yaklaşık bir milyar dolarla ödüllendirdi – bu Sikorsky tarihindeki en büyük sözleşmeydi. Bundan yalnızca birkaç ay sonra, modernizasyon programı için ayrılan bütçenin sıkılaştırılmasıyla durumun farkına varan Ordu yalnızca binin biraz üzerinde Kara Şahin satın alabileceğini söyledi – bu da toplam alımın neredeyse tamamlandığı anlamına geliyordu. Fakat sonraki yılın başında yapılan başka bir tahmin rakamı 1.600 helikoptere çıkardı. Bu hâlâ sağlıklı bir rakamdı, fakat sadece birkaç ay öncesinde havada uçuşan tahminleri aşağı doğru sert ayarlamaların izlemesi ve akabinde de yeniden bir miktar artışının gündeme gelmesi düşündürücüydü. Şu son derece açıktı ki, üretim bandı tamamen ABD Ordusu'na bel bağlayamazdı: o güne kadar deniz aşırı pazarlara çok ilgi göstermemiş bir şirket olarak ihracatı daha fazla öne çıkartması şarttı.

"Uzmanlar" ABD tedariki ile ilgili iyimserlik pompalamaya devam ededursun, endüstrinin liderleri durumu daha iyi kavırıyordu. UTC yönetim kurulu başkanlığı 1986'da elinden alınan, fakat endüstri içinde önemli bir güç olarak kalmaya devam eden çetin ceviz Harry Gray, 1987'de Kongre'de ih-

racat konusunu gündeme getirdi. Askeri ihracatların nasıl daha sıkı gözetleneceği hakkında kafa yoran bir Temsilciler Meclisi kurulunda, "Uluslararası satışlar savunma ile ilgili Ar-Ge'lere fon sağlamak için önemli bir gelir kaynağıdır. Denizaşırı satışlar savunma endüstrisinin daha geniş bir üretim tabanını sürdürmesini sağlayacaktır... ki bu da ABD'ye rahatlatıcı bir yüksek kapasite sağlar. Dış satışlar olmasaydı, bir üretim bandının tamamen kapanacak hale geldiği durumları da biliyoruz" şeklinde bir savunma yaptı. Gray'in ihracatlar yoluyla "savunma endüstrisi tabanının" muhafaza edilmesi üzerine yaptığı vurgu, ABD hükümetinin siparişlerinin akıbetinin ne olacağını gördüğünün bir işaretiydi. Ne de olsa Savunma Bakanlığı ve Beyaz Saray'ın çeşitli danışman heyetlerinde yer alıyordu. İhracatların, United Technologies için ne kadar önemli hale gelmeye başladığını biliyordu. Komiteye, "Savunma ile ilgili satışlar ABD ihracat gelirinin yüzde beşini temsil ediyor ve sizi temin ederim ki, bu büyük bir rakam" dedi.

Harry Gray ve yandaşlarının 1987'de ihracata gösterdikleri yoğun ilgi, Reagan dönemindeki büyümenin yakında sona ereceğinin farkında olduklarının işaretiydi. Ama aslında bu çok da yeni bir görüş değildi. Connecticut'taki birçok kişi için, Pentagon'un harcamalarını arttırması yalancı altın gibiydi. Gerçek gibi görünüyordu, fakat uzun sürmeyecekti. Tıpkı aşırı ölçüde içilen asker içkisinden az sonra geriye, yalnızca iğrenç bir içki sersemliğinin kalmasına benziyordu. Savunma harcamalarında 1970'lerin başında gerçekleşen yavaşlama eyaletteki birçok kişi için kalk borusuydu. Ne Carter/Reagan'ın silah alma tutkusunun – ne de petro-dolarlarla körüklenen ihracatın – sürdürülebilir olmadığının farkındaydılar; bir çöküşün, özellikle Pentagon'un en sevdiği eyalet olan Connecticut için tatsız bir şey olacağını biliyorlardı.

Az sayıda sosyal aktivist ve akademisyen ekonomist ile sayıca onlardan da az politikacı ve sendikacı – yaygın olarak ekonomik dönüşüm diye adlandırılan – askeri üsleri ve üretimi sivil kullanıma açma hedefiyle, mütevazı fakat kararlı bir çaba başlattılar. En örgütlü ve kendini iyi ifade eden aktivistler eyaletin güneybatı kesiminde bulunuyordu ve burası, Bridgeport'un inişe geçmesi ve askeri müteahhitlerin yoğunluğu yüzünden dönüşüm retoriği için hazır hedef konumundaydı. Fakat bütün eyalet savunma harcamalarındaki kısıntıdan etkilenebilirdi ve her kasabada veya kentte küçük aktivizm dalgalarına rastlanıyordu.

Kampanyanın, ekonomiyi ülke çapında barışçıl hale getirmek için yaptığı ilk hareketlerden biri, 1980'de bir Quaker örgütlenmesi olan American Friends Service Committee* tarafından basılan *Connecticut'ta İşler, Güvenlik ve Silahlar* adlı, tezlerin iyi işlendiği bir kitaptı. Kitabın yazarı Marta Daniels idi; Daniels, otuzlu yaşlarının başında, tatlı dilli, New London'da yaşayan ve Trident Dönüşüm Kampanyası da dahil, barışla ilgili pek çok meselede aktif olarak çalışan bir kadındı.

Çoğu aktivistin kaygısı, Amerikan askeri–endüstriyel kompleksinin yeni silah yarışının motor gücü olduğuna dair inançtan kaynaklanıyordu. Daniels kitabında, "Savunma endüstrisi ve Pentagon, yeni silahlara ihtiyaç duyulduğunu kanıtlamak için komünizm ve Sovyetler Birliği tehdidini kullandı", diye yazıyordu. Bu korkunun başlıca mimarlarının, bir grup yeni–muhafazakâr entelektüelin oluşturduğu Mevcut Tehlikeye Karşı Komite** ve bir grup emekli subayın kurduğu Güç Yoluyla Barış Koalisyonu*** olduğunu söylüyordu. "Şirket kaynaklarına ulaşma imkanları olan bu gibi gruplar, ancak daha fazla silah harcamasının, nükleer bombanın ve çatışmacı dış politikanın 'Sovyetler'i durduracağı' ve güvenliği sağlayacağı yönünde bir inanç yarattılar" diyordu. Daniels, buna karşı, silahların kontrolünü ve askeri harcamalarda kesintiler yapılmasını öneriyordu; bu, hem ekonomik güvenlik – toplumun gerçekten ihtiyaç duyduğu ürünler üretip hizmetler verecek istikrarlı sivil işleri – hem de daha düşük seviyelerde silahlanma ve çatışmayı vaaz eden "gerçek güvenlik" açısından daha emin bir yoldu.

1980'lerdeki bütün dönüşüm aktivizmlerinde geçerli olan bu tema yeni değişti. Ekonominin savaş üretimi yoluyla 1929 Bunalımı'ndan çıkartıldığı II. Dünya Savaşı dönemi ve savaşı izleyen durgunluk ile seferberliğin sona ermesinden bu yana, politik solda yer alan analistler ekonomi ve ordu arasında güçlü bir bağın olduğunu ileri sürdüler. Paul Baran ve Paul Sweezy 1966'da çıkan *Tekel ve Sermaye* isimli kitapçıkla bu görüşü popülerleştirdi. Bu kitapçıkta, kapitalizmin yaşayabilmek için artık geniş çaplı askeri üretime **gereksinim duyduğunu** savundular. Bu tema daha ana–akım bir yazar olan John Kenneth Galbraith tarafından *Yeni Endüstriyel Devlet* (1967) ve diğer çalışmalarda irdelendi. Ve birkaç yıl sonra Kolombiya Üniversitesi

* Amerikan Dostları Hizmet Komitesi

** Committee for Present Danger

*** Coalition for Peace Through Strength

ekonomi profesörü Seymour Melman'ın 1974'te, yani Vietnam sonrası savunma harcamalarının azaltıldığı bir konjonktürde yazdığı etkili kitabı *Sürekli Savaş Ekonomisi*'nde güçlü bir biçimde ayrıntılandırıldı ve savunuldu. Melman'ın çıkarımları arasında şunlar vardı: savunma müteahhitleri Pentagon'un tarzına – altın tabakta sunulan teknolojiye, sonu gelmez bürokrasiye, tek bir alıcıya vs. – çok alışmışlardı; öyle ki sırf ticari olan bir işe göre kendilerini yeniden ayarlayamazlardı; pazarın itici gücü verimlilikten ziyade lobi gücüydü. Havacılık firmalarının politik gücü, Pentagon yetkilileri askeri müteahhit şirketlerde kendilerine iş bulurken, endüstridekilerin de hükümette etkili pozisyonlara yükselmek için geçtiği "döner kapı" ile tamamlanıyordu. Bu durum Connecticut'ta, tam da Marta Daniels'in kitabının yayınlandığı sıralarda açık bir biçimde gözler önüne serilmişti: kısa süre öncesine kadar NATO müttefik başkomutanı olan General Alexander Haig, UTC başkanlığı görevine getirilmişti. Haig çok geçmeden Reagan'ın Dışişleri Bakanı olarak kısa bir süre kabinede yer alacak, sonra yeniden UTC yönetim kuruluna dönecekti.

Endüstriyel politika konusu, tam da Connecticut'taki dönüşüm yanlıları iddialarını savunduğu sıralarda yoğun ilgi görmeye başladı. Japonya ve Almanya'nın patlama yaşayan ekonomileri ile yapılan karşılaştırmalar, bu hükümetlerin ekonomik planlamaya yoğun şekilde dahil olduklarını ve savunmaya görece küçük bütçeler ayırdıklarını vurguluyordu. Amerika ile bariz bir karşıtlık içerisindeydiler: Washington'ın ekonomi politikası güçsüz ve gelişigüzel bir politikaydı ve bizim askeri harcamalarımız devasa büyüklükteydi. Aslında ABD'deki en güçlü ekonomik aktör Pentagon'du: araştırma geliştirme bütçesi özel Ar-Ge'lerden daha büyüktü, tedarik politikaları füzelerden çoraba her şeyi etkiliyordu ve çok geniş bir istihdam vardı. Bu "gizli" endüstri politikası, dönüşüm savunucuları kadar Galbraith ve Robert Reich gibi liberal ekonomistler tarafından da eleştirilmişti. Onlar Pentagon'u Keynezyen bir uyarıcı olarak kullanmanın mantıksız olduğunu savunuyorlardı; çünkü "ürünleri" aslında sivil ekonomi tarafından kullanılmaya uygun değildi ve var olduğu öne sürülen yan ürünleri de şişiriliyordu. Aynı zamanda Pentagon, büyük silah sistemleri için hazırlanmış sözleşmeleri, stratejik olarak her seçim bölgesine yerleştiren mükemmel bir politik planlamacıydı. Politikacılar bu tür projelere ancak kendilerini tehlikeye atmak pahasına ret oyu verebilirdi. Ticari ürünleri vurgulayan hakiki bir endüstriyel politi-

ka, şu iki tehlikeye karşı önerilmişti: savunmaya bağımlılık ve silahlanma yarışı. Dönüşüm bu tür bir çözümde merkezi bir rol üstlenmek durumundaydı.

Fikirler kağıt üzerinde güzel görünüyordu, fakat politik ve ekonomik gerçeklikler pek uygulama imkanı sunmuyordu. Ronald Reagan'ı iktidara getiren bütün sebepler geçerliliğini koruyordu ve görünüşte dönüşümün doğal müttefikleri olan sendikalar, onun mantığına hep bir ağızdan karşı çıkıyordu. Çok az istisnayla birlikte, Amerikan işçi sınıfı da dönüşüme sahte bir bağlılık göstermekten öteye gitmedi. AFL-CIO'nun* uzatmalı komünizm karşıtlığı sahnedeydi: 1980 itibarıyla liderlik Lane Kirkland'in elindeydi ve yeniden silahlanmayı hem bir dış politika zorunluluğu hem de yüksek ücretli işler için bir kaynak olarak destekliyordu; yani savunma endüstrisi büyük ölçüde sendikalaşmıştı.

Savunma endüstrisi aynı zamanda özeldi. Halkın parasına ne kadar müteşekkiri olsalar da, tek tek müteahhitler özel kuruluşlardı ve ne üretecekleri üzerine yaptıkları tartışmalarda demokratik etkiye neredeyse hiç kulak asmıyorlardı. Bu girişimleri değiştirmeye çabaları, sürekli olarak bu yerinden oynamayan tuğla duvara çarpıyordu. Üreticiler kararlarını Savunma Bakanlığı ile birlikte alıyordu; fakat tedarik sistemi hiçbir zaman halkın iradesine göre şekillenmiyordu – özellikle de Kongre, Pentagon'un planlarına sorgulamaksızın onay verdiği sürece. Ve askeri teknoloji ihracatı, halkın gözünden daha da uzakta gerçekleştiriliyordu.

Dönüşüm aktivizminin kültürü de ilave bir yük oluşturunuyordu. Barış ekonomisini savunanlar büyük ölçüde 1960 ve 70'lerin savaş karşıtı hareketinden geliyordu ve Reagan'ın yeniden silahlanmasına karşı en mücadeleci ses olan büyüyen nükleer-karşıtı aktivizmle bağlantı içerisindeydiler. Fakat savaş karşıtları, askeri tedarik sistemini veya tek tek kuruluşların kararlarını değiştirmeye dair bir beklentilerinin olabilmesi için sendikaların desteğine ihtiyaç duyuyorlardı. Amerikan işçi sınıfı, yeniden silahlanmanın sunduğu işleri bütün kalbiyle kucaklarken, solun toplumsal gündemini ve ABD dış politikasına dair hararetli eleştirisini reddederek kendisini "Reagan Demokratları"na dönüştürüyordu. Sendika liderliği barış hareketinin görünüşteki Amerikan karşıtlığını reddetti. Sıradan işçiler ise işlerine yapılan bu ahlaki

* Amerikan İşçi Federasyonu-Sanayi Örgütlenmeleri Kongresi; ABD'deki en büyük işçi sendikaları konfederasyonudur. -y.h.n.

kötüleme dolayısıyla kırılmıştı. Her biri diğerini, aralarında kapatılamayacak yarıklar oluşturmaya yetecek kadar karikatürleştirdi. Silahsızlanma örgütçüleri işçilere seslenmek için gerçekten çaba harcadı ve sistemin günahları yüzünden onları suçlamadı. Fakat, 1980'lerin başlarının ateşli ikliminde, nükleer savaşın hayaleti Küba füze krizinden beri hiç olmadığı kadar tehdit edici hale gelirken, bu ince farklılıklar gürültülü ve sert ulusal kavga ortamında boğulup gitti.

Başarılı olma ihtimalleri ne kadar düşük olsa da, barış aktivistleri askeri dönüşüm öğretisini yayma² başka seçenekleri olmadığını düşündüler. Bu misyona liderlik eden kişi genç bir Piskopos olan Kevin Bean idi. Bean, Connecticut sahili boyunca sıralanmış savunma koridorundaki endüstrileri dönüştürmek için idealizm ile pragmatik fikirler karışımından oluşan görüşle kısa sürede kendine yandaş topladı.

Çoğunlukla çatışmacı taktikler kullanılıyordu. Bean 1986'da *Hartford Courant*'ta "UTC yapacağı ekonomik faaliyetlerin türü ile ilgili bütün ahlaki sorumluluğu hükümete bırakıyor. İşte silahlanma yarışının ardındaki meselelerin özü de bu – ahlaki sorumluluğun birey, şirket ve ulusal düzeyde uygulanmasına duyulan ihtiyaç" diye yazıyordu. Freeze ve diğer nükleer-karşıtı gruplar, zaman zaman Groton'daki Electric Boat tesisinin civarında protestolar düzenliyor, üreticilerin faaliyetlerini Auschwitz* ile mukayese ediyorlardı.

Aktivistler ahlaki bir üstünlük kazanmıştı, çünkü devlet ve endüstri yetkililerinin kör iyimserliği, savunma tedarikindeki ekonomik patlamalar ve ardından gelen çöküşlerin oluşturduğu döngüye dair rasyonel bir diyaloga izin vermiyordu. Dönüşüm savunucuları ancak sonraki yıllarda daha az suçlayıcı bir pozisyon alabilecekti. Muhterem Peder Bean 1988'de, Dönüşüm'ün önündeki "ilk engel, yine barış aktivistlerinin kendisi olmuştur" demişti. Şiddet içermeyen sivil itaatsizlik taktikleri, bir nükleer savaşın tehlikeleri düşünüldüğünde "inançlı ve haklı" bulunabilir; ama "askeriyeye bağımlı iş gücü kadar bu firmaların yönetimleri de barış aktivistlerinde, yörenin ekonomisini dert edindiklerine dair hiçbir işaret görememişlerdir" demektiydi. Reagan'ın yeniden silahlanması sona erinceye, yani Soğuk Savaş bitinceye dek, işçiler dönüşüm fikirlerine kulak vermedi veya aktivistler ahlaki

* Güney Polonya'da bulunan, Nazilerin en büyük toplama ve yok etme kampı. –y.h.n.

ki öfkelerini dindirip işçilerle, onların işleri hakkında, duydukları gerçek endişeler hakkında konuşmadılar. O güne kadar da, politikacılar, sendikalar ve yöneticiler, tedarik dalgası üzerinde sörf yapmaktan ancak büyük bir mutluluk duymuşlardı.

ŞAHİN TÜRKİYE'YE GİDİYOR

1980'lerin başından ortasına kadar süren ekonomik patlama döneminin keyfini çıkaranlardan biri de Fort Worth'tu. Bir zamanlar Teksas'ın kuzey düzlüklerinin sığır başkenti olan ve yakınındaki kendisine çok benzeyen Dallas'a nispetle hiçbir çekiciliği olmayan Fort Worth, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden hemen önce, Savaş Bakanlığı ülkenin en büyük uçak üretim tesisini kasabanın batı kıyısında kurunca, dıştan yardım almadan sığır kasabası geçmişinden kurtuldu. Altı kat yüksekliğinde ve bir mil uzunluğundaki bu tesiste, bombalama, nakliye ve keşif için kullanılan çok yönlü B-24'ler yapıldı. 200.000'den biraz fazla bir nüfusa sahip olan Fort Worth'taki tesiste 11.000'i kadın 30.000 montaj hattı işçisi çalışıyordu. "İyi savaş" sona erdikten sonra bunun yaklaşık üçte ikisi işini kaybetti, fakat fabrika arka arkaya bombardıman uçakları üretmeye devam etti ve 1973'te avcı-bombardıman uçakları üzerinde çalışmaya başladı: ilk olarak F-111 üzerinde, sonra da 1976'da en dikkate değer icadı olan F-16 "Savaşçı Şahin" üzerinde çalıştı. Bu, Electric Boat ve Abram tanklarını da üreten St. Louis'li savunma firması General Dynamics'in son ürünüydü ve Reagan'ın yeniden silahlanması sırasında Kuzey Teksas'ta yaşanan o güzel günleri bu ürüne borçluydular.

Aslında fabrika, ilk F-16 siparişlerinin alınmaya başlandığı 1970'li yılların ortalarından beri arı gibi çalışıyordu ve o günden sonra da hiç durmadı. Başından beri bu savaş uçağının bir hız, çeviklik ve çok yönlülük harikası olduğu düşünülüyordu. Hem hava savaşında çok iyiydi hem de bir hızlı-darbe bombardıman uçağı olarak kullanılabilirdi. Kongre 650 adet uçak almak için, alışılmadık bir biçimde yıllara yayılan bir fon sağladı ve birkaç ay içinde Batı Avrupa'daki müttefikler 300'den fazla F-16 satın alacaklarını duyurdular. 1983'e gelindiğinde, bin adet Şahin, Fort Worth montaj hattından çıkmıştı. Bu, Doğu Hartford'ta da 1.000 adet F-16 motoru anlamına geliyor-

du, çünkü bu güçlü uçaklar Pratt & Whitney teknolojisiyle üretilen motorlarla donatılıyordu.

Türk Ordusu büyük bir askeri modernizasyon programı olarak F-16'lara ilgi göstermeye başladığında, olası satış General Dynamics için yaşamsal öneme sahip bir teklif değildi. Fabrikanın istihdamı yükseliyordu – çalışan sayısı 1990'da yine 30.000'in üzerine çıkacaktı – ve şirket F-16'ları, NATO ortaklarının da ötesinde, dünyanın dört bir yanına satıyordu. Havacılık teknolojisindeki gelişmeler yoluyla, F-16 kendini yenilemeye ve her an istekli olan müşterilere satış yapmaya devam etti. İlk siparişinden yirmi yıl sonra, 1990'lar da bile bu uçağı satın almaya devam eden F-16 heveslisi ABD Hava Kuvvetleri, en iyi satış yeri idi; çünkü yabancı müşteriler her zaman süper gücün envanterinde ne varsa onu istiyordu. Türkiye'nin durumu da farklı değildi.

1980'lerin başında iki Körfez devinin savaşı güneyinde şiddetle devam ederken, Türkiye aşama aşama bir dönüşüm geçiriyordu. Askeri yönetimden tedrici olarak çıkış ordunun nüfuzunu elbette azaltmamıştı ve aslında "düzenin" restorasyonu, Türk liderlerin dikkatlerini envanterinde bulundurduğu silahların modernizasyonuna yöneltmesine fırsat vermişti. 1970'lerde iç çatışma ile kuşatılmış, 1970'lerin sonundaki Amerikan silah ambargosu ile silah alımı yapması engellenmiş, NATO'nun üvey evladı olarak görülen Türkler ateş güçlerini ciddi bir biçimde arttırmayı hak ettiklerini ve bunun görevleri olduğunu düşünüyorlardı. Hava Kuvvetleri, F-4 ve F-5'lere sahipti, ordunun Huey'leri ve zırhlı personel taşıyıcıları ve tankları vardı. Fakat bir şekilde bu silahlara ve – Amerikan ordusunu saymazsak – NATO'daki en büyük orduya sahip olmak, üç yıl süren en üst düzeydeki politik ve askeri iktidarlarından güçlenmiş olarak çıkan Türk generallerin, kendilerine dair kurdukları imgeyi tatmin etmeye yetmiyordu.

Sovyetler Afganistan'da gitgide daha fazla batağa saplanıyordu; Suriyeliler bütün dikkatlerini İsrail'e sabitlemiş, İran ve Irak da farklı bir nedenle birbirlerine girmişlerdi. Yunanlar bile makul bir sessizlik içindeydiler; dolayısıyla hangi askeri tehdidin Türkiye'yi bu kadar kaygılandırıldığını, neyin onu yüzlerce savaş ve bombardıman uçağı, daha da fazla sayıda helikopter, artı binlerce zırhlı araç ve tank almaya yönelttiğini anlamak zordu. Türkiye liste başı askeri silahlara **sahip olmayı** istemekle yetinmiyordu. Bağımsız bir silah taciri olabilmek için bu silahları **üretme** konusunda ve elbette ihraç et-

me konusunda da kararlıydı. Şüphesiz silah üretme yönündeki bu arzusun kökeninde Türkiye için travmatik, gurur kırıcı bir darbe olan ABD ambargosu vardı. Çevrilebilecek tek dümen, başka bir ülkenin Türkiye'ye üretim becerisi ve donanımını sağlamasıydı. Savaşçı jetler ve saldırı helikopterleri basit makineler değildir: insanlık tarihindeki en gelişkin endüstriyel ortamlarda Igor Sikorsky ve Arthur Young gibi insanların, yaratmak için senelerini harcadığı makinelerin kopya edilmesi ise pek kolay değildi.

1983 yılında bütün bir endüstrinin ihraç edilmesi pek görülmüş bir şey değildi. Carter yönetimi Tayvan, Kore ve hatta İran'a yayılmış ve hızla büyümekte olan bu uygulamayı kontrol altına aldı. Önemli silahlar hâlâ büyük ölçüde yalnızca Amerika, Avrupa ve Sovyetler'de üretiliyordu. Türkler büyük ölçüde taşradaki ülkelere yasak olan bir şeyi yapma peşindeydi – yüksek kalitede silahlar üretme, hatta satma yeterliliğine sahip olmak istiyordu. Ve Birleşik Devletler'le müzakere ettikleri şey de buydu. İlk olarak avcı-bombardıman uçakları, sonra da zırhlı araçlar ve son olarak da helikopterler için müzakereler yaptılar.

Amerika'da, ordunun endüstriyel faaliyet merkezlerinde, silahların "ortak üretilmesi" çelişkili duygulara yol açmıştı. İlkın, işlerin yolunda gittiği zamanların doğurduğu bir ilgisizlikle, sonra savunma harcamalarının kısıldığı dönemde ise ihtiyatla karşılanmıştı. Her iki durumda da fabrikalardaki yöneticiler ve işçiler, ticaret odaları veya gazete editörleri, belediye başkanları veya yörenin Kongre üyeleri, istihdam ve gelirler üzerindeki etkisi dışında hiçbir şeyi dikkate almıyorlardı. Asıl mesele, her zaman işlerin korunmasından başka bir şey değildi. Ama Türkiye'de bu elbette çok daha fazlasını ifade ediyordu.

1980'lerin ortalarında Türkiye *silah pazarıydı*. Orta-öğulu devletler 1970'ler boyunca kendilerini tüketmiş, en iyi müşteri olma konumunu yitirmişlerdi. İran ve Irak silaha fena halde ihtiyaç duyuyordu, fakat büyük şirketlerin bu ülkelere silah satma konusunda önlerinde büyük engeller vardı. Diğer yandan, Türkiye 10 milyar dolarlık bir modernizasyon planı olduğunu açıklamıştı, ki bu dünya üzerindeki bütün silah üreticilerini cezbedecek büyüklükte bir projeydi. İran–Irak savaşı Türkiye'ye beklenmedik bir servet sunuyordu. Türk subaylarının açık bir biçimde umut ettikleri modernizasyon, 1990'ların sonunda büyük silah sistemlerinin bütün olarak inşa edilmesini

sağlayabilir, Pakistan'dan Cezayir'e kadar uzanan bölgede silah inracatı yapılmasının yolunu açabilirdi. Ankara, ortak üretim için yapılacak alımların, 720 helikopter, binden fazla zırlılı savaş aracı, firkateynler, eldeki tankların geliştirilmesi ve geniş çapta elektronik ve iletişim donanımını kapsayacağı vaadinde bulundu. Bu inanılmaz bir haddini bilmezlik gösterisiydi, çünkü başka hiçbir ülke böyle topyekün bir dönüşümü gerçekleştirememişken, Kore savaşı zamanından kalma donanımı ithal eden Türkiye, bir hamlede uzay çağı teknolojisi ihraç etmeye kalkıyordu. Petrol zengini Arap devletlerinden bazıları da bunu yapmaya çalışmış, ama becerememişti. Suudilerin AWAÇS alması ya da Basra Körfezi otokrasilerinden herhangi birine doğru meyledilmesinden farklı olarak, Türkiye'de koca bir silah endüstrisinin yaratılması, Batı'da neredeyse kimsenin dikkatini çekmemiştir. 1980'lerin ortaları, Türk generallerinin doğan fırsatlardan başının döndüğü günlerdi. Türkiye'yi bölgedeki kritik oyuncu, doğal olarak Şah'ın yerini dolduracak bir ülke olarak tasarlıyorlardı. Çok kapsamlı planlarında atacakları ilk ve en önemli adım, F-16 savaş uçaklarını ve bunları imal etmek için Fort Worth'taki gibi bir fabrikayı edinmek olacaktı.

Türkiye'de uçak monte edecek yeni bir tesis açılmasını kapsayan ortak üretim anlaşması, 1983 yılı Eylül ayının ilk günlerinde, askeri cunta hâlâ Ankara'da iktidardayken açıklandı. Anlaşmayı geri dönülmez şekilde mühürleyen teklif, ana anlaşmayı genişleten teşviklerin bir karışımı olan "offsetler"di.* General Dynamics Türkiye'ye "offset" piyango torbasından (toplam 4.5 milyar dolarlık bir anlaşmadan) 1.3 milyar dolar verdi; buna doğrudan "offsetler", yani ortak uçak yapımı ile Türkiye'deki otel endüstrisine yatırım yapma ve Türk mermeri, lastiği ve bor asidi alımı demek olan dolaylı "offsetler" de dahi'di. Fort Worth tesisinin yöneticilerinden biri "Türkiye'de tatil yapmaya teşvik ediliyorduk" demişti. "Offsetlerin tuhaf yönleriyle – örneğin Türkiye'den yapılan mermer ihracatıyla – şirket dışından bir simsar uğraşıyordu. Fort Worth'taki tesisin başkan yardımcılarında biri, "Eskiden yerine getirilmesi gereken bir bela diye bakardık. Fakat şu anda bunu küre-

* Metnin devamından da anlaşılacağı gibi silah satış anlaşmalarında "offset" şu anlama geliyor: örneğin bir ülke, silah üreticisi gelişmiş ülkelerden belirli sayıda helikopter almak üzere ihale açıyor. Satın alacağı helikopterlerin bedelinin belirli bir yüzdesi (yüzde 100'ü veya yüzde 60'ı) değerinde herhangi bir malın, ihaleyi kazanacak silah üreticisi ülke tarafından ithal edilmesini ve/veya kendi ülkesindeki herhangi bir sektöre bu değerle yatırım yapılmasını şart koşuyor. "Offset" günlük dilde "telafi" olarak karşılıyor. –y.h.n.

sel işimizin bir parçası olarak görüyoruz" dedi. "Offsetler" muhtemelen Türkiye'nin karar değiştirip McDonnell-Douglas'ın F-18'i yerine, F-16'ları tercih etmesinde etkili olmuştur; çünkü ilk kez F-16'lar bir ihracatta – akıllıca bir taktikle – F-18'leri geride bırakıyordu. İki yıl sonra General Dynamics'in eski yöneticilerinden biri, Türk ordusuna verilen avantajların ikna sürecini kolaylaştırdığını iddia etti. Fakat şirket suçlamaları reddetti. Türk generalleri de 1983'te yazdıkları anayasa ile kendilerine tam bir dokunulmazlık sağladıkları için haklarında doğru dürüst bir soruşturma açılmadı.

Pentagon'un Dış Askeri Satışlar programı tarafından finanse edilen ortak üretim anlaşmasının merkezinde, Türkiye'nin Mürtet hava üssü yakınlarında, Ankara'nın 20 mil güneyindeki bir buğday tarlasına kurulacak yeni fabrika vardı. Anlaşmanın açıklandığı gün şirket sözcülerinden biri, "Bu Fort Worth'ta yeni bir iş sahası yaratmayacak, fakat önümüzdeki yıllarda Türk işçiler için çok sayıda iş ve birçok Türk şirketine de çeşitli alanlara ihracat yapma imkanı sağlayacaktır. Anlaşma, ülkenin henüz yeni kurulan askeri uçak endüstrisine yardımcı olacaktır" dedi. Ve gerçekten de öyle olacaktı: dünyanın en iyi 240 uçağını üretebilen son model bir fabrika, artı bundan daha fazla uçağın Mısır gibi dost ülkelere ihracı. Türk fabrikasını kuran ve çalıştıran General Dynamics başkan yardımcısı Joe Jones, "Sırf uçak üretip sonra da işimize dönmek için burada değiliz. Nihai olarak, Türkler buranın işleyen bir uçak-üretim tesisi olmasını bekliyor ve bunun gerçekleştiğini görmek de General Dynamics'in sorumluluğu" demiştir. Türkler fabrikayı işletmek için, yüzde 51'lik hissesine hükümetin sahip olduğu yeni bir şirket tesis ederek TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayi'ni (TAI) kurmuştur.

Uçağın tamamı Türkiye'de üretilmeyecekti. Birleşik Devletler, Fort Worth'ta uçağın ön gövdesi ve kokpiti imal etmek – ki buna uçaktaki her türlü elektronik donanım dahildi – ve bunları Türkiye'deki Mürtet tesislerine göndermek suretiyle en önemli teknoloji üzerindeki kontrolü elinde tuttu. Bu kısmi iş, 1980'lerde Fort Worth'taki sendikaları tatmin etmişti; çünkü o tarihlerde yapılacak bir sürü iş vardı. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı'ndaki ihracatı denetim bürokratları tarafından da onaylanmıştı. Eğer anlaşma Japonlarla yapılmış olsaydı, herkes Japonların iki yıla kalmadan kokpitin "tasarımını deşifre edip" daha iyisini üreteceğini düşünürdü – nitekim birkaç yıl sonra Tokyo ile yapılan FSX anlaşmasında böyle bir kaygı oluşmuştu. Fakat kimse Türkler hakkında böyle bir kaygıyı dile getirmedi.

Aslında resmi çevrelerde hiçbir kaygı dile getirilmemişti. Bakan Yardımcısı Richard Burt, Şubat 1984'te Meclis alt komitelerinden birinde, "Türkiye, İran, Irak ve Suriye ile sınır komşusu, İslam dünyasında yeni, aktif bir rol arayışı içerisinde. Her üç ülkenin de günümüzde Ortadoğu'da yaşanan huzursuzluktaki etkisi düşünüldüğünde, Türkiye'nin potansiyel rolü daha da fazla önem kazanıyor" dedi. Reagan yönetimi Türkiye'yi yalnızca Sovyetler'in bölgeye yönelik olduğu farz edilen tasarımlarının önünde bir engel olarak görmüyordu; Türkiye ayrıca ABD operasyonları için biricik platformdu – tıpkı ABD'nin 1983'de askerlerini Lübnan'da konuşlandırmasında olduğu gibi. Bu amacın ne kadar ciddi olduğuna dair işaretler, Reagan'ın Türkiye'ye 1983 mali yılında yapılan ve askeri diktatörlüğün iktidarı terk etmesine daha bir yıldan fazla zaman varken onaylanan 465 milyon dolarlık dış yardımı, 755 milyon dolara çıkarması ile verilmişti. Bu para, Türkiye'yi dünyada ABD'den en fazla yardım alan üçüncü ülke yapıyordu. Türkiye'nin savunma bütçesinin tamı tamına beşte biri Amerika'dan geliyordu.

O zamanlar Pentagon'da askeri ihracatlardan sorumlu olan Glen Rud, "Maliyeti düşük tutmak ve Türkiye'nin kendi kendisine yeterli bir ülke olmasını sağlamak için bu ortak üretim işine girdik. Özal F-16'lar konusunda çok çaba gösterdi; anlaşmayı onların koşullarına uygun hale getirmek için o kadar uğraştıktan sonra, imza atmaları bir yıl sürdü. ABD yardımı sonucunda Türk Silahlı Kuvvetleri büyük bir ilerleme kaydetti" dedi. İmzaların atılması bu kadar uzun sürmüştü, çünkü Özal'ın üst düzey danışmanları anlaşmaya şüpheyile bakıyor ve onu hem "çok pahalı" buluyor hem de Birleşik Devletler'in zorla dayattığı bir anlaşma olarak görüyordu.

Devasa anlaşma buna rağmen yürüdü. Türk Hava Kuvvetleri'nin envanterine girecek ilk birkaç F-16 Fort Worth'ta monte edilmişti ve askeriye'nin büyük öneminin kanıtı olarak birinci sınıf donanımın sergilendiği, askeri toplumların ritüeli olan bir törenle teslim edildi. Bu ritüel görkemli bir şekilde Temmuz 1987'de gerçekleştirildi ve "kabul evrakları" Türk Genelkurmay Başkanı ve bazı ABD yetkilileri tarafından, dört yüz kişilik seçkin bir kalabalığın önünde imzalandı. Dört yüz kişinin altmışı, Türk Hava Kuvvetleri'nin üst düzey mensuplarıydı. O gün, şirketin baş test pilotu Kevin Dwyer, F-16'ların kayda değer kıvraklığını sergileyen ve izleyenlerin hayranlığını kazanan akrobatik bir gösteri yaptı. Kevin Dwyer daha bir ay önce Paris Hava Gösterisi'nde de izleyenleri hayran bırakmıştı.

Ankara yakınılarında eskiden buğday tarlası olan arazi üzerindeki Türklerin kendi üretim hattı, ilk F-16'ları yalnızca birkaç ay sonra üretecekti. Fakat 1992'de Kürtlere karşı savaş gerçekten kızışmaya başlayınca, ilk anlaşmadaki 160 adet in haricinde kırk tane daha F-16 istediler. Bu arada, Mısır'a 46 uçak ihraç etmek üzere, fabrikalarını harıl harıl çalıştırıyorlardı. Bu anlaşma, sendika başkanı Pat Lane'in öfkesini kabartmış ve Fort Worth fabrikasında sendika üyelerinin yabancı üretime karşı – ki Güney Kore de aynı şeyi yapıyordu – rahatsızlıklarını göstermesi için bir protesto mitingi çağrısı yapmıştı. 1980'lerin ortalarından beri birçok şey değişmişti. 1990'da 30.000 kişiyle zirvesine çıkan Fort Worth'taki istihdam, hızla inişe geçmişti. 1992'de 20.000'di ve gelecek üç yıl içinde bunun da yarısına inecekti. Lane alaylı bir biçimde gazetecilere General Dynamics'in "gerçekten cömert davrandığını" söyledi. "Çalışanlarımız işten çıkarıldıklarına ilişkin ihbarlarını alacaklar ve aynı zamanda Korelileri işin nasıl yapılacağı konusunda eğitecekler" dedi. Aynı şey Türkiye anlaşması için de geçerli diye şikayet etti.

Savunma endüstrisindeki işlerin başka ülkelerin işçileri tarafından yapılmak üzere ihraç edilmesi tepki topluyordu. Fakat neredeyse tamamen gözden kaçan şey, en gelişkin teknolojiyle yapılmış askeri ürünlerin ihraç edilmesinin, Amerika'nın kendi savunma ihtiyaçlarına dair görüşü üzerindeki etkisiydi. (Lockheed F-16 üretim hattını satın aldıktan iki yıl sonra, 1993 itibarıyla, 1.300'den fazla F-16, Birleşik Devletler dışındaki on üç ülkede hizmet veriyordu. Bu ülkeler arasında Tayland, Endonezya, Pakistan, İsrail, Mısır, Bahreyn, Yunanistan ve Türkiye de vardı. F-16'lar, ABD tarihindeki en önemli askeri ihraç ürünü olarak en yüksek konuma yerleşmişti. Lockheed görevlilerinden biri düşünceli düşünceli, "F-16 savaş uçaklarını dünyanın dört bir yanına sattık. Peki ya bu ülkelere biri bize karşı hareket etmeye başlarsa?" diye soruyordu. Hava Kuvvetleri'nden bir görevli de aynı fikirdeydi: "Bundan 15–20 yıl sonra bu ülkelere hiçbirinin niyetinin ne olacağını tahmin edemem." Bu endişeli yorumlar bir sonraki nesil uçağa, yani yine Lockheed'in üreteceği F-22'ye duyulan ihtiyacın altını çiziyordu. Dolayısıyla 1.300 adet F-16'nın ihracatı ve üretim hattının kendisinin ihracatı, resmi olarak bir **tehdit** şeklinde kullanıldı ve bu durumun ancak daha da gelişkin düzeyde bir savaş uçağı ile dengelenebileceği söylendi. Bu uçak, 72 milyar dolara mal olması planlanan, uçak başına yaklaşık 200 milyon dolarla, F-16'dan on kat daha pahalı bir uçak olacaktı.

İşin garibi şu ki, F-16 ortak üretimiyle Türkiye, önde gelen bir silah üreticisi ve satıcısı olma konusundaki tutkusunda başarının doruğuna ulaşabilecekken, anlaşma birçok şirketin Türkiye'nin aleyhine tutum takınmasına neden olmuştu. Büyük modernizasyon programı düzensiz şekilde yürüyordu; Türkler resmi kararlar verip sonra karar değiştiriyor ya da siparişleri birden ciddi ölçüde azaltıyorlardı. Türk basınından bazı isimler hükümeti, General Dynamics'ten iyi bir anlaşma koparamamakla eleştirdiler ve bu da, bütün askeri alımlarda "offsetler"ın **minimum** yüzde 30 olmasını şart koşan "offset" talimatlarının hazırlanmasını hızlandırdı. Bu durumu, Türkiye'nin sözleşmeleri için teklif verecek birçok firmanın ilgisini yitirmesine yol açacaktı. Diğer faktörlerin yanı sıra, Türk politikasını devamlı bir şekilde karıştıran süregiden istikrarsızlık da modernizasyon programının yavaşlamasında rol oynuyordu.

Fakat askeri donanıma duyulan ihtiyaç ve uzun zamandır silah üretiminde büyük bir aktör olma isteği, Ankara'yı hızlı hareket etmek yönünde cesaretlendirmişti. Başka bir büyük anlaşma 1980'lerde müzakere edildi; Chicago-lu FMC Şirketi'nin silahlı ve zırhlı savaş taşıtlarının ortak üretimi. Bu, bir milyar dolarlık bir işti ve Türkiye'ye nihayet, örneğin bastırılması gereken bir ayaklanmanın olduğu Cezayir'e ve benzeri ülkelere gerekli askeri silahları ihraç etme olanağı tanıyordu. 1987'deki FMC anlaşması, Türklerin Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın eleştirisi karşısında incinmesi üzerine, bir Fransız firmasıyla yaptığı başka bir sözleşmeden çekilmesinin hemen ardından gerçekleşmişti. Olaya dair endüstri içinde yayınlanan bir haber bülteni, "Türk hükümeti[nin] fiyat teklifi veren uluslararası firmalara, 'teknoloji, sermaye ve finans paketi, sözleşmeyi kazanmak için yeterli değildir; bunların Türkiye'nin uluslararası çıkarlarından yana politik destekle takviye edilmesi gerekir' şeklinde bir mesaj gönderdiğini" yazıyordu. Helikopterlerden gelecek bu yağlı lokma için yarışan Fransızlar ve Amerikalılar, tıpkı FMC gibi, bu dersi yüreklerinin derinliklerinde hissettiler. Bülten şöyle devam ediyordu: "Söz konusu firmalar, Türkiye'nin mesajına karşılık veriyordu: son zamanlarda kendilerini, Türkiye adına kendi hükümetleri nezdinde kulis yapan lobiciler olarak tanıtmaya başladılar."

1994'te Türkiye, Fort Worth fabrikasıyla – ki o zamanlar Lockheed'ın mülkiyetindeydi – ortaklığı çerçevesinde, kırk adet F-16 daha sipariş verdi ve 1996'da Murtet tesisleri Mısır için yirmi savaş uçağı daha imal etmeye başladı. O vakitler, Murtet ilk başta düşünülen yüzde 75'lik oranı aşarak uçak-

ların yüzde 95'ini üretmeye başlamıştı. (Bir Lockheed yöneticisi, "Elbette daha fazlasını da üretme kapasiteleri var" diyordu.) Aynı dönemde, İspanya Türklerden elli iki adet hafif nakliye uçağı imal etmesini istedi. TAI'deki yöneticiler aynı zamanda mürettebatsız bir keşif uçağı üzerinde çalışıyordu. Türkiye Mürtet üretim hattını, tesis askeri helikopterler üretecek hale dönüştürülene kadar, sıcak tutmak istiyordu.

Türkiye Cumhurbaşkanı'nın danışmanlarından İlnur Çevik, "Mürtet fabrikasındaki üretim çeşitliliğı, gelecekte yeni tipte hava taşıtları üretmek için büyük bir varlık" diyordu. Çevik, 1993'te fabrikanın nihayetinde sırf savaş helikopterleri değil, çok yönlü askeri jetleri de baştan aşağıya imal edeceğini; planların F-16 monte etme işinin çok ötesine geçtiğini söyledi. Çevik'in bu tahmini yaptığı sıralarda, avcı-bombardıman uçaklarının önemi Türk askeriyesindeki herkes için trajik bir biçimde açıldı.

TÜRKİYE'NİN KENDİ KENDİSİYLE SAVAŞI

Türk generallerinin kafasındaki F-16 ve saldırı helikopterlerine olan "ihtiyaç", Ramazan Ülek gibi kimseler tarafından kışkırtılmıştı. Kısa boylu, ciddi tavırlı, kalın çerçeveli gözlükler kullanan bu adam hayatını, halkını ve hapse atılışını gayet keyifli bir tavırla anlatabiliyordu. Türkiye'deki en önde gelen Kürt aktivistlerinden biri olan Ramazan Ülek, günlük bir gazetenin İstanbul'daki bürosunda masasında oturuyordu. Daha doğrusu, Türk yetkilileri tarafından "ayrılıkçı propaganda" yapmaktan ötürü kapatılmasından önce bir gazetenin, aslında birbirini takip eden üç gazetenin bürosu olan bir yerdin burası. Muazzam Bizans surlarından çok da uzakta olmayan, İstanbul'un fakir semtlerinden birindeki bu ince duvarlı beton ofis binası, birilerinin sabrını taşıran süreli Kürt yayınlarının ikinci eviydi; oradan bir mil uzakta olan ilki, 1994'te bir gece, bazılarına göre Türk Başbakanı'nın emri ile havaya uçurulmuştu.

Ramazan, "Burada, Türkiye'de yaşayan birçok kişi hâlâ Osmanlı'dan kalan imparatorluk fikri ile yaşıyor. Bugün Ortadoğu'da otuz beş milyon Kürt var. Ve Kürtler feodal beyler arasında bölündükleri zamana göre farklı bir durumdalar. Artık tarihlerinin farkındalar." diye açıklıyor. Her zaman böyle değildi. Kürtlerin nüfus artışı hızlı olsa da (muhtemelen toplam yirmi beş milyon, Ramazan'ın söylediği gibi otuz beş değil) öz-bilinçlerinin gelişmesi yavaş olmuştur. Zeki bir genç olan Ramazan Ülek bile yavaş yavaş uyanmıştı.

"1980'de İstanbul Üniversitesi'nde hukuk okuyordum. Marksist yazılardan, 68 devrimlerinden ve kendi kaderini tayin hakkı üzerine literatürden etkilendi miştim" diye hatırlıyor. "Bizler Kürt kimliğini bu ideolojiler içinden anlamaya çalışıyorduk. Ayrıca Kürt tarihi ve kültürünü de öğreniyordum. Kürdistan'a, memleketime dönünce köylülerimle, 'bir halk'ın ne anlama geldiği, Türk yönetimi tarafından tarihleri unutturulmuş bir halkın ne demek ol-

duğunu konuştum. 1960 ve 70'lerde Kürt halkının var olduğunu söylemek bile bir tabuydu."

Türk ordusunu, o zamana kadarki en sert darbeyi yapacak kadar kaygılan-dıran şey, işte Kürtlerin giderek artan bu öz-bilinçlenmeleriydi.

Eylül 1980'den Kasım 1983'e kadar süren otuz sekiz aylık askeri yönetim, yavaş yavaş İstanbul, İzmir, Ankara ve Türkiye'nin batı bölgelerindeki diğer kentlerin sokaklarında, yeniden bir barış ve güvenlik hissi yarattı. General Evren ve arkadaşları, Ankara, İsmet İnönü Bulvarı'nda, etkisiz yasama orga-nı Büyük Millet Meclisi'nden bir taş atımlık mesafedeki kocaman karargah-larında, askeriye'nin Türk politik hayatına yönelik tecavüz-kâr tavrını onay-lıyorlardı. Yönetimleri sona ererken dahi, generaller iktidarı bırakmaya pek niyetli değildi: darbe sonrası ilk seçimlerde, adayları kendi elleriyle seçtiler; askeriye'nin adayı seçmenler tarafından ezilmiş, örtülü darbe tehditlerine rağmen yalnızca yüzde 25 oy almıştı. Bu sonuç, birçok kişi tarafından çı-ğırtkanlığı yapılan, darbenin ve cuntanın ezici bir popülariteye sahip oldu-ğu yönündeki tezi bariz bir biçimde yalanlamıştı.

Yine de Türk halkı sıkıyönetimin kendilerine sunduğu yenilenmiş güvenlik hissini muhtemelen olumlu karşılamıştı. Tutuklamalar, özellikle de solcu po-litikacı, gazeteci, sendikacı ve öğrencilerin tutuklanması bu güvenliğin bedeli-ydi. Fakat cuntanın Kürtlerin yaşadığı Güneydoğu'daki yönetimi çok daha sertti: tıpkı Türkiye Kürdistan'ındaki altmış yıllık askeri yönetim gibi gaddar-dı, ırkçıydı ve yaptıklarını Türkler kadar Batı kamuoyundan da saklıyordu. Muazzam bir insani bedele ek olarak, bu yönetim, askeri önlemlerin daha da vahşileştiği bir sırada boy veren yeni bir Kürt ulusçuluğunu tahrik etmiştir.

Eylül 1980'de Türkiye hakkındaki haberlerin hiçbirinde "Kürt sorunu"ndan bahsedilmiyordu; halbuki bu sorun, milliyetlerinin tanınması yasak olan, fakat asla Türk olarak da kabul edilmeyen bir halkın uzun zamandır cerahat topla-yan huzursuzluğu-ydu. Ancak 1980 sonlarında, 1.400 Kürt aktivistin aleyhine "bölücülük" yüzünden dava açıldığında, ordu "Doğu sorunu"nın demokratik yönetimi devirmelerindeki önemli faktörlerden biri olduğunu belirtti. Kürt ha-reketinin helini kırmak ve böylece sonlarını getirmek için ant içmişlerdi. Dün-yanın geriye kalan kısmı da cuntanın Güneydoğu'da uyguladığı haber karart-ması yüzünden körleşmişti ve ordunun oradaki seferberliğinin farkında bile de-ğildi. Ama o zamanlar bütün bu olanlar da Kürtlerin tarihinin bir parçasıydı.

Göçebe, aşiretler halinde yaşayan, Müslüman ve bağımsız olan Kürt halkı esrarengiz bir kökene sahiptir. Ermenistan, İran, Irak, Suriye ve Türkiye'nin bugünkü sınırları boyunca uzanan, Zağros ve Toros dizilerinin çetin dağlık alanlarını mesken tutan Kürtlerin bilinen tarihi M.Ö. 2. yüzyıla kadar uzanır. Hint-Avrupa ve Semitik kavimlerin bir karışımı olan Kürtler, İran dillerine bağlı bir dil konuşurlar. Kürt edebiyatının kendine özgü ilk örneği, 7. yüzyılda, nihayetinde Kürtleri büyük ölçüde Müslümanlaştıran Arap yayılmasını anlatan kısa bir tasvirdi. Zerdüştiliğin İranî biçimleri ve daha eski başka dinlerden İslam'a dönmeleri sayesinde, Kürtler öncesinde olmadığı kadar "tarih sahnesine girdiler" – bu girişin en belirgin özelliği, İslam'a müzik ile yaptıkları katkıydı. Ayrıca, askeri yetenekleriyle de yeni inancın güçlü bir şekilde yayılmasına katkı yaptılar. Hristiyan haçlıların büyük fatihi Selah ed-Din ya da Selahaddin Kürt'tü; İslam dünyasındaki olağanüstü liderliği Ortadoğu'da kısa süren bir Kürt hanedanlığı yarattı. Her ne kadar erken dönemleri tarihe zayıf bir şekilde kaydedilmiş olsa da, Kürt halkı modern Türkiye'nin olduğu yere, Selçukluların Anadolu'nun kapılarını Türk devrine açan 1071 Malazgirt zaferinden çok önce yerleşmişti.

Kürtler, sınırları akrabalık bağlarıyla belirlenen kendi bölgelerinde bir dizi prenslik kurmuştu. Bu prenslikler, zaman zaman birbirleriyle, ama daha çok da Kürdistan olarak bilinen bu bölgede sürekli çatışan Osmanlı ve İran hanedanlıklarıyla araları açılan şeyhler tarafından yönetiliyordu. *Kürtlerin Tarihi* kitabında, David McDowall'ın gözlemleri şöyledir: "Şeklen merkezi yönetime, yani Pers, Arap ve sonra da Türk yönetimine itaat ederken, olabildiğince yerel bağımsızlığı öne çıkartmak Kürt politik hayatında kalıcı bir tema haline gelmiştir." Kürtler, Osmanlı sultanları ile uzun süre ayakta kalan bir *modus vivendi** kurabilmişti. Bunun nedeni, ara ara ayaklanmalar olsa da, büyük ölçüde Kürtlerin halifeye bağlılığından kaynaklanıyordu – dört Kürt'ten üçü Sünnî idi – ve politik veya ortalık çıkarların sürdürülemediği noktada dini bağlılık kâfi gelebiliyordu.

Osmanlı döneminin sonunda, Türk ulusçuluğunun gelişmesi, hareketlenmekte olan Kürt ulusçularında zayıf bir yankı bulmuştu: Osmanlı Türkleri gibi, Kürtler de öncelikle Peygamber'e ve aşirete sadıktılar. Kentlere göç eden Kürtler hemen asimilasyonla karşı karşıya kalıyorlardı ve İstanbul'da

* yaşam tarzı

birkaç Kürtçe gazetenin çıkması, diaspora Kürtlerinin küçük entelijansiyasında bir kimlik duygusu yarattı. Kendisini ayrı bir ulus olarak gören bu yeni öz-bilinç, I. Dünya Savaşı'nın getirdiği altüst oluş, Atatürk'ün yükselişi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sürecinde kritik bir unsur haline geldi.

Büyük Savaş boyunca, Kürtler ve Ermeniler Türk yetkililer tarafından doğu vilayetlerinde birbirlerine düşürüldüler: planlı katliamlar sonucunda, 1915–1917 arasında bir milyon Ermeni ve 700.000 kadar da Kürt öldü. Kürtler, topraklarının korkunç bir biçimde yakılıp yıkılmasına karşın, Osmanlı generallerine sadakatlerini sürdürdüler. 1918'e gelindiğinde, kitlesel açlık ve bölgede kol gezen hastalıklar Kürdistan'ı o kadar kötürüm hale getirmişti ki, yalnızca en zenginler kendilerini güven içinde hissediyordu.

Muzaffer İttifak Devletleri, Türkleri aşağılamak ve Osmanlı topraklarını bölmek için savaş sonrası girişimler başlattılar. Kürtler için devlet olma olasılıkları şaşırtıcı, yeni bir gerçeklikti. Britanya bölgede egemen güç haline gelecekti. Irak'ı yaratarak Musul ve Bağdat vilayetlerini üzerlerine geçirdiler. Fakat Britanyalılar Basra Körfezi'nde ele geçirdikleri yerler ile Türkler arasına bir tampon devlet istiyorlardı ve bağımsız bir Kürt devleti bu ihtiyacı karşılayacak gibi görünüyordu. Britanyalılar kendi aralarında "Kürdistan"ın ne olacağı konusunda tam olarak anlaşamadılar – Irak'a bağlı otonom bir vilayet mi, Britanya ve Fransa himayesinde bir dizi devlet mi, yoksa bağımsız bir ülke mi? Sevr Antlaşması Kürtlere kendi devletlerini kurma hakkını tanıyordu, tabii **eğer** Milletler Cemiyeti "bu insanların bağımsızlık için ehil olduğunu düşünür ve onlara bağımsızlığın bahşedilmesi gerektiğini salık verirse." Antlaşma ayrıca, oradaki Kürtlere arzu ettikleri takdirde Musul vilayeti ile birleşme fırsatını da sunuyordu. Kesin sınırlar belirsizdi – örneğin yeni kurulan Ermenistan'ın sınırları, gariptir, kendi kaderini tayin hakkına yönelik heyecanı Kürtlere kadar uzanmadığı görünen Başkan Woodrow Wilson tarafından çizilecekti.

Sevr, sonra gelen Kürt ulusçuları için cesaretlendirici bir haykırış haline geldi; fakat o zamanlar Kürt ulusçuluğu, Kürdistan'da popüler bir dava olmaktan uzaktı. Zaten antlaşmanın da uygulanma ihtimali yoktu: Atatürk çoktan harekete geçmişti; antlaşmanın kendisi ise, çok geçmeden ülkeden kaçacak olan Sultan tarafından imzalanmıştı. Kürt şeyhleri için savaş sonrası kargaşada çok daha önemli olan şeyse şuydu: Irak'taki işgalci Britanya güçleri-

nin müttefiki olmak ile Atatürk'le kader birliği yapmak arasında seçim yapmak. Türk lider ise, Kürt şeyhlerinin derhal Kuzey Irak'ta Britanya'ya karşı isyan edip, davetsiz misafir Hristiyanlara karşı yürüttüğü bağımsızlık savaşında ona katılmasını istiyordu. Her ne kadar Kürtler arasında Atatürk karşıtı olaylar meydana geldi ve Türk subayları ulusçu Kürt örgütlenmelerini yok ettiyse de, aşiret reisleri, Anadolu'daki birçokları gibi, hilafeti korumak adına Atatürk'e katıldılar. Atatürk 1922'de Büyük Millet Meclisi'ne "kurduğumuz devlet bir Türk devletidir," diyene kadar, Kürtler pek çok milleti içinde barındıran bir İslam ulusunun korunacağını, ayrıca Kürtlerin, yüzyılların pratiğini yansıtacak şekilde belli ölçüde kendi kendini yönetme hakkının muhafaza edileceğini düşünüyorlardı.

Atatürk "Kürt kardeşlerine" yönelmek için hiç vakit kaybetmedi: 1923'ten itibaren Kürt ulusçuluğunu, hatta Kürt kimliğini vahşi ve sömürücü bir biçimde bastırdı. Kemal, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde Kürt Güneydoğu'yu Türk yöneticilerle doldurdu ve Türk savaş gazilerine buralardan toprak verdi; mahkemede Kürt dilinin kullanılmasını yasakladı ve en önemlisi okullarda ana dilini yasakladı.

Bu tedbirler derhal yeni bir Kürt isyanını teşvik etti. 1925'te Şeyh Said liderliğinde Güneydoğu'nun büyük bölümünde bir isyan çıktı. Bu isyan bir dereceye kadar ulusçuydu, ama daha çok gericiydi ve aslında eski hilafet günlerine dönüşü arzuluyordu. Fakat isyanı ateşleyen, Atatürk yönetiminin yarattığı henüz yeni doğmakta olan hoşnutsuzluktu. Ezici bir Türk gücü ile üstüne gidildi: Atatürk, halk ayaklanmasını asla tamamen vazgeçmediği diktatöryal yetkiler almak için bir gerekçe olarak kullandı ve Kürt isyancıları derhal bastırdı. Şeyh Said ve 660 yurttaşı, çoğu halkın gözü önünde olmak üzere asıldı; tutuklananların sayısı ise 7.500'dü. Bir Britanya dışişleri hizmet görevlisi, "Köylerin tamamı yakılmış ya da yerle bir edilmiş, erkekler, kadınlar ve çocuklar öldürülmüştü" diyordu. Katliamlar haber konusu haline geldi. Tepki, Said'in isyanının Kürtler arasında her yerde aynı popülerliğe sahip olmadığı düşünülürse, tehlikenin büyüklüğüyle karşılaştırılamayacak denli aşırıydı. Fakat ordunun terörizmi daha fazla direnişi de beraberinde getirdi ve izleyen yıllarda birçok kasaba ve köy ayaklandı. Ordu'nun cevabı eşit derecede sertti: yüzlerce köy yakılıp yıkıldı, binlerce Kürt öldürüldü ve belki de yarım milyonu göç ettirildi. Türkiye Kürdistan'ı neredeyse hiç aralıksız bir sıkıyönetim ve haber karartması altına girdi.

Çatışma tamamen Atatürk tarafından beslenen fanatik Türk ulusçuluğundan kaynaklanıyordu. Türk devleti 1923'ten itibaren Kürtlerin var olduğunu bile açıkça inkar etti – 1990'a kadar "Dağ Türkleri" olarak bilindiler. Türkleri büyük Asya medeniyetlerinin kurucusu olarak tanıtan yeni Türk mitolojisi, Kürtleri de açıkça bu **kendini beğenmişlik** içinde değerlendirdi. Kürt tarihi üzerine yapılan akademik çalışmalar yasa dışı ilan edildi. Güneydoğu'da, Türk kültürünün görünürlüğünü arttıran, Türkleri bölgeye taşıyan ve kararlı bir biçimde Atatürk kültürünü yücelten bir "Türkleştirme" programı oluşturuldu. Aynı anda, uzun zamandır hayvancılık ve tarıma dayanan bölge ekonomisi, düzenli şekilde değerli çiftlik hayvanlarının çobanlarıyla birlikte öldürüldüğü katliamlar, Kürt elitin göç ettirilmesi ve Hristiyan girişimci sınıfın ortadan kaybolmasıyla fakirleşti.

Kültürel hakaretlerden en önemlisi de Kürt diline yapılan kesintisiz saldırıydı. Devletin Türkçe kullanma konusundaki ısrarı, mahkeme ya da sınıflar gibi resmi alanlardan daha derinlere nüfuz etti. Ankara'daki rejim Kürt köylülerinin isimlerini Türkçe isimlerle değiştirdi, çocuklara Kürtçe isimler takılmasını ve Kürtçe türküler okunmasını yasa dışı ilan etti. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yirmi Kürt'ten sadece biri Türkçe konuşabildiğinden, ana dillerini susturmak ekonomik açıdan da yıkıcı sonuçlar doğurdu. Daha büyük kasabalardaki pazarlara mahsullerini veya sürülerini getiren köylüler, Kürtçe konuşuklarında tutuklanıyordu. Bir gözlemci, "Kürtçe konuşmaya getirilen yasak, Kürt köylülerini memurlarla sürekli sürtüşen kanun kaçağı bir ırk haline getirdi" diyor.

Dil, ulusçuluğun en sağlam kalesidir. Atatürk, diktatörlüğünün ilk yıllarında bunu içgüdüsel bir biçimde kavramış ve Türkçe'yi kutsamanın Kürtçe'yi değersizleştirmek anlamına geldiğini görmüştü. Atatürk'ün Türk dili reformları "Türklüğe" yaptığı en önemli katkı ise, Kürtçe'yi yok etme girişimleri de nihayetinde Kürt ulusçuluğunun temeli haline geldi: Şeyh Said'in halifeliği geri getirme yönündeki gerici isyanını, ayırt edici biçimde **ulusal** ve seküler bir kimliğin temellerini yeniden öne sürmeyi amaç edinen modern bir harekete dönüştürdü.

Aşiret ayaklanmaları 1930'lar boyunca devam etti. En kanlılarından biri, Kemalist rejimin Tunceli ismini verdiği, Dersim ilinde gerçekleşti ve ordunun yaptığı cezalandırmaların 40.000 can aldığı tahmin ediliyor. Bunu sakın bir

dönem izledi, fakat bu dönem de 1950'lerin sonuna doğru kapanmaya başlamıştı. Güneydoğu'daki yoksulluk daha da kötüye gidiyordu; Ankara'da ar-
dı ardına göreve gelen hükümetler bölgenin ihtiyaçlarını görmezden geli-
yordu ve mutsuz sonuçlar, ülkenin geriye kalan kesimi modernleşip zen-
ginleşirken hızla daha bariz hale geliyordu. Tarım daha fazla mak..eleşiyor,
geleneksel yaşam biçimleri giderek parçalanıyordu ve bu düzenli bir şekil-
de Kürtlerin, hazır istihdam olanaklarının çok az olduğu şehirlere göç etme-
sini teşvik ediyordu. Irak'ta 1958'de gerçekleşen bir devrim Molla Barza-
ni'nin Kuzey Irak'taki Kürt bölgesine geri dönmesine yol açtı ve bu olay
Türkiye'deki Kürt ulusçuluğunu da canlandırdı. 1960'ta Musul'da Kürt ve
Türkmenler arasında gerçekleşen bazı kanlı olaylar ve Türkiye'de Sivas şeh-
rinde ekonomik koşullara yönelik protestoların yayılması, örtük ihtilafı kı-
zıstırıyordu. Askeri cunta lideri General Gürsel, "ayaklanmanın" ortada.
kalkması için "ordu gözünü kırpmadan kasaba ve köyleri bombalayacak;
korkunç bir kan banyosu olacak" diye beyanat verdi. Kürt sorunu kamu-
oyunun gözünden uzakta olsa da, Türk askeriyesinin zihnindeki canlılığını
koruyordu. Generaller herhangi bir bağımsızlık işareti aşırı bir güçle ve
geleneksel Kürt yaşamına getirilen yeni kısıtlamalarla cevap veriyordu. Asi-
milasyonu ilerletmek için askeriye tarafından bir dizi yasa kondu; bu da, yi-
ne Kürt ulusçuluğunu hareketlendirdi. 1961'de yasaları protesto etmek üze-
re düzenlenen barışçıl gösterilerde 300 kadar Kürt Diyarbakır, Mardin ve
Van gibi Kürt şehirlerinin sokaklarında askeriye tarafından öldürüldü.

1961'in yeni anayasası politik eyleme, Türkiye'de hiç olmadığı kadar geniş
bir kapı açıyordu ve askeri yöneticilerin bu yanlış hesapları, yeni bir Kürt
ulusçuluğunun yeşermesini sağladı. Kürtçe gazete ve dergiler düzenli ola-
rak yayımlandı (ve düzenli olarak yasaklanıp müsadere edildi) ve bir Kürt
politik partisi şekillendi. Kürtlerin kendi kimliklerini öne sürmesi konusun-
daki yeni kanıtlar, bekleneceği üzere, Türk sağında bir tepkiyi kışkırttı –
Kürtleri aşağılayan, onları Ermenilere bağlayan ve "kılıç gibi keskin bir çö-
züm" çağrısı yapan bir dizi makale ve kitap yayımlandı.

Sağdan gelen saldırı Kürtlerin sola dönmesini teşvik etmiş olabilir. 1960'lar
boyunca, Kürt ulusçuları Türkiye İşçi Partisi'ne ve diğer daha önemsiz sol-
culara yakınlaştılar. Bunun nedeni çok basitti: verdikleri mücadeleyi yalnız-
ca sol tanıyor ve onaylıyordu. Kürtlerin çoğunun, hatta güçlü ulusçu eğilim-
leri olanların pek çoğunun dahi toplumsal açıdan muhafazakâr olmasına

karşın – geleneksel köy yaşantısını ve İslami yaşamı onaylıyorlardı – solun kucak açmasına karşı koymak mümkün değildi. Sovyetik olmayan bir işçi partisi olan Türkiye İşçi Partisi 1971’de Türkiye’de baskı altında tutulan bir Kürt halkının olduğunu açıkça beyan etti ve ‘bu çıkışı partinin yasaklanmasına ve liderlerinin hapse atılmasına neden oldu. Fakat bu çıkışın Kürt aktivistleri üzerinde uzun süreli bir etkisi oldu. Ulusçuluk, aşırı sağdan aşırı sola kadar çeşitli politik biçimler alabilir. Marksizm ilk başta, hiçbir ulusçu iz taşımayan bir ideolojyidi; ideoloji bütün gücünü çatışma veya ‘bilince’, bir sınıf ya da ekonomi merceğinden bakmaktan alıyordu. Daha sonra Lenin ve Mao, endüstri–öncesi ülkelerinde eksik olan proleter dayanışmasının yerine köylü ulusçuluğunu ikame etti ve aslında Vietnam’dan Küba’ya ve Angola’ya 20. yüzyıldaki çoğu "komünist" ayaklanma, Marks’a minnettar olan proleter hareketlerden çok, sömürgeciliğe karşı ulusçu patlamalardı. Fakat politik örgütlenmenin bir dayanak noktası olarak ulusçuluk, Atatürk’ün de açık bir biçimde gösterdiği gibi, gerçekte solun malı değildir. Kürtlerin ulusçu mücadelelerini zayıf Türk solu ile birleştirme yönünde yaptıkları seçim, davalarını tanıyan partilere duydukları minnettarlıktan daha fazlasını ifade ediyordu. Daha çok, Türkiye’yi yönlendiren mütehakkim sağcı dogmaya – Türk ulusçuluğuna bir tepki olarak Kürt ulusçuluğu – ve Kürtlerin büyük toprak ağalarının istismar edilmesinin, ekonomik geri kalmışlığın ve kötü niyetli ihmalin yol açtığı çaresiz koşullara karşı doğal bir tepkiydi. Ne şekilde yapılmış olursa olsun, bu kaderlerini tayin eden bir seçimdi.

1960’ların sonları ve 1970’ler boyunca politik kargaşa Türkiye çapında tırmandıkça, Kürtlerin durumu daha da ümitsiz hale geldi: yoksullaşmış, kendi içlerinde kutuplaşmış ve istikrarsız bir hale gelmeye başlamışlardı. Yoksulluk artmıştı. İşsizlik 1967–1977 arası yüzde 150 arttı. 1990’ların başına gelindiğinde, Ankara’nın üst üste verdiği ekonomik kalkınma vaatlerinden sonra, Kürt Güneydoğu’daki yetişkinlerin yüzde 10’undan daha azı endüstriyel bir işte çalışıyordu ve bunlar da daha çok inşaatçılık veya madencilik gibi düşük vasıflı işlerdi. On sekiz Kürt ilinden altısının sözü edilebilecek bir endüstriyel üretimi yoktu; geriye kalanı da Türkiye’nin toplam endüstriyel üretimine yüzde 3’lük bir katkı sunuyordu. Büyük toprak ağalarının arazilerinde, köylüler 2 dolara denk düşen bir para için günde on bir saat çalışıyordu. Çocuklar da, eğer yüzde 30’luk çocuk ölümü oranını geçebilirlerse, ebeveynlerinin yanında çalışıyordu. Üçte birinden azı resmi bir eğitim

almıştı; kadınların ise beşte birinden azı okula gitmişti.

İnsanların geçimlerini sağlayabildiği kır hayatının son bulması ve şehir yoksulları ile vasıfsız bir iş gücü olarak gençlerin sayısının giderek artması, 1980'lerde Türkiye nüfusunun en az yüzde 20'sini oluşturan Kürt halkının geniş kesimlerini radikalleştirdi. Dünya görüşleri ne kadar çeşitli olursa olsun ve aşiretlerle, lehçelerle ve asimilasyon oranlarıyla birbirlerinden ne kadar ayrılmış olursa olsunlar, isyankâr bir ulusçuluk için kıvama gelmiş bir halk durumundaydılar. Yine de 1970'lerin başlarına kadar tepkinin dışa vurması barışçıl protestolar ve entelektüel heyecan biçimindeydi ve memnuniyetsizliklerini dile getirmek için az sayıda Türk entelektüel ve sendikacısına bağımlı durumdaydılar. Her zamanki gibi her türlü huzursuzluk belirtisine karşı alarında olan Türk hükümeti, askeriye 1971'de iktidarı yeniden ele geçirince sert misillemeler yapmaya başladı; İçişleri Bakanı, Kürt militanlığını, darbe yapmak için geçerli üç nedenden birisi olarak gösterdi.

İlimli Kürt liderliği ve buna karşı Devletin uyguladığı baskıcı önlemler, bir grup Kürdü daha uç muhalefet biçimlerine sevk etti. Bunun işareti niteliğindeki olay, Kürdistan İşçi Partisi'nin ya da PKK'nin, 1974'te Ankara Üniversitesi'nde kurulmasıydı. Partinin kurucusu, eskiden sosyal bilimler öğrencisi olan Abdullah Öcalan, devrimci soldan geliyordu ve kendini Marksist olarak görüyordu. Öcalan PKK'yi kurarken, başından itibaren dünyanın dört bir yanında genç solcuların romantik bir sadakatle bağlı olduğu diğer kurtuluş hareketlerini model aldı. Öcalan devrimci şiddeti devreye sokmaktan çekinmeyecekti: "burjuvalar" ve onların izledikleri yol, Kürt toprak ağaları ve asimile olmuş parlamenterler, tanınmak için ricacı olmak – bunların hepsi o kadar başarısız olmuştu ki, bu çözüm yollarının ancak küçümsemeyle bakılıyordu. Bir gözlemci şöyle diyor: "Partinin programı basit ve radikal; orta sınıfın ortadan kaldırılması ve işçi ve köylülerin oluşturduğu bir ittifakın iktidarı ele alması yoluyla hakiki bir komünist toplumun kurulması öngörülüyordu ve bunun ön şartı Kürdistan'ın bağımsızlığıydı." 1970'ler boyunca PKK, Türk politikasının uçlarında yer alan radikal gruplardan biri olarak görüldü. Derin görüşlüydü ve ayrılmalar ve iç çatışmalarla tükenmek üzereydi. Bununla beraber, 1980'de Türk-Kürt çatışmasının en temel olayı olan ve o yıl gerçekleşen 12 Eylül darbesine cevap vermeye hazır durumdaydı.

Dış dünyaya göre, ordu tarafından gönülsüzce yapılan bu darbe kansızdı, geçiciydi ve her çizgiden terörist eylemlerle parçalanmış bir ülkede düzenin yeniden inşası için gerekliydi. Generallerin yönetimi Türkiye'nin Güneydoğulu Kürt halkı için, en az 1930'ların kanlı soykırımları kadar şiddetli olan yeni bir terör ve baskı dalgası demektir. Solcu ve sağcı birçok Türk militanın yargılanmasına karşın, çok sayıda Kürt yurtseveri doğrudan hedef alınmıştı. Cunta tarafından ilan edilen ve bugün de yürürlükte olan yeni anayasa Kürt ulusçuluğunu caydırmak ve cezalandırmak için son derece taraflı maddelerle donatılmıştı: ayrı bir Kürt kimliğinin tanınması bile suç sayılıyordu, gerçekte Kürt dilinin kullanılması yasaklanmıştı. General Evren'in darbe zamanında Türkiye'nin bölünmesine izin vermeyecekleri yönündeki ifadeleri, bu kadar çok önde gelen Kürt şahsiyetinin ordu iktidarı ele geçirir geçirmez tutuklanıp yargılanması, cuntanın Kürt ayrılıkçılığına karşı öncelik taşıyan, saplantılı korkusunu açıkça gözler önüne seriyordu.

Bu korku şaşırtıcı sayıda tutuklama ile kendini açığa vurdu. Toplam yaklaşık olarak 15.000 militan ve aktivist – terörist olarak damgalanarak– cunta döneminde hapse atıldı. 1980'in sonuna gelindiğinde 32.000 şüpheli terörist gözaltına alınmış; 1983 itibarıyla de resmi rakamlara göre 60.000'e ulaşmıştı. Resmi olmayan tahminlere göre ise tutuklama ve gözaltıların sayısı 175.000 gibi yüksek bir rakama ulaşmıştı. Cuntanın kendine tanıdığı yeni yetkiler doğrultusunda, gözaltına alınanlar aylarca kimseyle görüştürülmeden (teknik anlamda doksan güne varan bir süre, ki bu bile genelde ihlal ediliyordu) gözaltında tutulabiliyordu ve 1981 baharına gelindiğinde bu durumda olan 6.000 kişi vardı. Uluslararası basında, cuntanın solcu ve sağcı teröristleri eşit bir gayretle kovuşturduğu vurgulanıyordu, fakat bu tez çarpıtma derecesinde yüzeyseldi. Her aşırı milliyetçi karşılığında on solcu ve Kürt militan hakkında dava açılıyordu. Bununla da kalmayarak, aşırı milliyetçilerin büyümesi ordu tarafından solcu ve Kürtçü ajitasyona karşı bir panzehir olarak desteklenmişti.

Bozkurtlar olarak bilinen Türk aşırı milliyetçi gruplar, Türk olmayanlara saldırırken gösterdikleri kararlılığı, kendi hükümetlerini değiştirme konusunda göstermiyorlardı – tıpkı 20. yüzyıl boyunca Avrupa'da, etnik olarak saf olmayanlara ya da komünistlere karşı bir şiddet programı yürüterek faaliyet gösteren faşist çeteler gibi. Doğrudan Albay Alparslan Türkeş ve onun Milliyetçi Hareket Partisi tarafından yönlendirilmese de ona bağlı olan Bozkurt-

lar, solcu militanlara karşı kullanışlı bir saldırı aracı olarak, ordu tarafından gizliden gizliye onaylanıyordu. Bozkurtların düşmanlarını "ırksal olarak yoz, kökleri bilinmeyen ve Türk olmayan hainler" olarak tanımlaması karşısında merkez sağ partilerin ve askeriye'nin beti benzi atmış olabilir. Fakat fiiliyat-ta bu "iç düşmanların" ortadan kaldırılması konusunda hemfikirdiler.

Dolayısıyla sol ve sağın cunta tarafından eşit derecede kovuşturmaya uğradığı yönündeki kullanışlı darbe mitolojisi, Bozkurtların darbeden önce estirdiği terörü maskeleymişti ve üstelik bu terör ordunun iktidara el koymasına yol açan bir güvensizlik ortamı yaratmıştı. Nitekim, sol ve sağ **arasında-ki** bu şiddet generaller tarafından demokratik yönetimin alaşağı edilmesini meşrulaştırmak için kullanılmıştı. Her gün gerçekleşen cinayetler, sivil liderlerin önüne geçemediği bir "anarşinin" sonucu olarak görülüyordu.

Cunta, kendi verdiği sayılara göre, 1.800 PKK üyesini tutuklamıştı. Bazı tahminler cuntanın yaklaşık 80.000 Kürdü hapse attığını söylüyor. Ordunun asıl hedefi olmasına rağmen, PKK darbeden önce yeraltına çekilmeye başlamıştı – bizzat Öcalan'ın kendisi Suriye'ye geçmişti – ve darbenin en şiddetli zamanlarında, artık yakalanmaları daha zordu. Fakat Türk ordusu Kürt ayrılıkçılığını ne olursa olsun ezmeye kararlıydı: Yunanistan, Sovyetler Birliği ve devrimci İran'dan gelen "tehditlere" ve Kıbrıs'ın kuzeyinin işgaline rağmen, Türk kara kuvvetlerinin en az üçte ikisi darbe sırasında Güneydoğu'ya yerleştirilmişti.

Askeri rejimin Kürt aktivistlere karşı zalimliği daha önce benzeri olmayan bir uygulama değildi – 1930'ların misillemeleri de bu kadar sertti. Fakat bu vahşet, seküler bir Kürt ulusçuluğu hissi ve bunu hakkettiği duygusu geliştirmiş olan bir Kürt nesli için yeni bir şeydi. Kürt aktivist Ramazan Ülek bu neslin hem tipik hem de tipik olmayan bir üyesiydi. "Dağ Türkleri"nin ötesinde bir kimlik anyor oluşu dolayısıyla tipik bir örnekti. Fakat zekası ve yönelimi ile alışılmışın dışında biriydi; muhalif gazeteler *Özgür Gündem* ve *Özgür Ülke*'yi kurması için aradan yıllar geçmesi gerekmişti. 1980'de, hatırladığı kadarıyla, yatışmak bilmeyen özlemleri için bir şekilde kuramsal bir çerçeve sunan sosyalizan fikirlerin etkisi altındaydı. Ramazan'ın Marksizmi beğenmesi, köyündeki insanları bilinçlendirme çabaları, gençlik idealizmi – bunların hepsi o zamanların Kürt ulusçuluğunun tipik özellikleriydi. Belli belirsiz bir iyimserlik vardı. Bir akademisyen olan Doğu Ergil "1979'da Gü-

neydoğu'ya gittim ve *Enternasyona'li* duyduğumda, ortamın yeni bir şeyle-
re gebe olduğunu anladım", diyordu. Fakat bu, büyük ölçüde bir kimlik
arayışıydı. Kürt gençlerinin büyük çoğunluğu için bu arayış şiddet içermi-
yordu. Fakat aniden şiddet hayatlarına giriverdi.

Ramazan Ülek şunları anlatıyor: "12 Eylül darbesinden bir iki ay sonra, mem-
leketimde gözaltına alındım ve elli yedi gün boyunca kimseyle görüştürülme-
dim. Cinsel organıma elektrik verdiler ve 'Filistin askısına' bağladılar, çıplak-
tım ve gözlerim bağlıydı; falakaya yatırdılar. Gardiyanlar 'Sen PKK'yi savunu-
yorsun', dediler. PKK ile ilişkimin olmadığını söyledim, fakat bana zorla se-
kiz cinayetle bağlantım olduğunu kabul ettiğim bir ifade imzalattılar. Suçlu ol-
duğumu gösteren bir kanıt asla bulamadılar. Tamamen saçmaydı."

"Mahkemede onlara açık açık Kürt olduğumu ve Kürtlere ifade özgürlüğü
tanınması gerektiğine inandığımı söyledim. 'Bunlar PKK'nin savunduğu şey-
ler!' dediler. Beni suçlaması için eski bir PKK üyesi getirdiler. Yirmi dört yıl
hapis cezasına çarptırıldım. Diyarbakır Cezaevi'nde."

Güneydoğu'nun en önemli kentindeki cezaevi, başlıca Kürt militanların
hapsedildiği yer olarak yıllarca kötü bir üne sahip oldu. Ankara'da önde ge-
len insan hakları savunucularından biri olan Mahmut Tali Öngören, "Ceza-
evlerinin durumu askeri rejimde daha beterd. 640 cezaevi vardı ve hiçbir
BM standartlarına uymuyordu. İşkence esasen cezaevlerinde uygulanıyo-
rdu. (Şu an daha çok polis karakollarında uygulanıyor.) Diyarbakır – dok-
torlara, avukatlara, pek çoğu PKK'li olmayan kişilere – uygulanan işkence-
lerle kötü bir ün yapmıştır" diyor. Kürt kimliğini savunan herkes şüpheliy-
di ve birçoğu hapse atıldı.

Ramazan Ülek de suçsuz olduğunu açıkça söyleyen, fakat hiçbir değişiklik
olmadan yine hapis cezası çeken bu aktivistlerden biriydi. "Bazen yirmi ki-
şi, küçük hücrelere kapatılıyorduk. Gardiyanlar soruyordu, 'Türk müsünüz,
Kürt müsünüz?' Ben her zaman 'Kürdüm' dedim. Bu sözle tahrik olup vah-
şice dövüyorlardı. Tecrit hücrelerine konduğumuzda yemek ve yatak vermi-
yorlardı. Ancak yaşamaya yetecek kadar yemek veriyorlardı; her gün küçü-
cük bir parça ekmek ve belki bir avuç da pilav. Tam bir iskelete dönmüş-
tüm. Gardiyanlar üzerinde uyuduğumuz zemine, kışın soğukta geceleri su
döküyorlardı. Bize sopalarla vuruyorlardı. Onlara soruyorduk, 'Bunu nasıl
yapabiliyorsunuz? Nerde sizin insanlığınız?' 'Eğer Türk olsaydınız, gitmeni-

ze izin verirdik', diyorlardı. Atatürk'ün andını söylemeye, 'Ne mutlu Türküm diyene' demeye, Türk askeri marşlarını söylemeye ve Atatürk'ün gençliğe hitabesini ezberlemeye zorlanıyorduk; satırı satırına, bu bir beyin yıkama biçimiydi. Sizden pişmanlık getirip televizyonda, Sovyetler tarafından bir Kürt halkı var diye kandırıldım şeklinde itirafta bulunmanızı ve 'Ben Türküm', demenizi istiyorlardı. Ruhlarımızı zaptetmek istediler."

Diyarbakır Cezaevi'ndeki Kürtlerin dış dünyayla hemen hemen hiç bağlantısı yoktu. Kendilerine yapılan muameleyi protesto etmek için, hiçbir şey yemeden açlık grevi yaptılar ve kesinlikle hiçbir besin maddesi almadan "ölüm orucuna" girdiler; 1984'te bir ölüm orucunda on iki kişiye yakın insan öldü. 1982'de dört mahkum kendini yaktı; ölürken Kürt halkına bağlılıklarını ilan ediyor, birbirlerine kenetlenerek sloganlar atıyorlardı.

Ramazan, "Diyarbakır dünyanın dört bir yanındaki işkence uygulamaları için bir laboratuardı. Oradan canlı çıkacağımı hiç düşünmedim. Birçok defa ölmek istedim. İnanılmaz canavarlıklara şahit oldum. Mahkemede ve cezaevinde bir çok cesur eylem gördüm. Cezaevinde sağ kaldım, çünkü söylediğim ya da yaptığım hiçbir şeyden pişmanlık duymamıştım. Belki bu tarihin bir evresi, yapılması gereken bir fedakarlıktı. Kürt halkının bir mensubu olarak bu benim görevimdi" diyordu.

Açlık grevleri yüzünden görme kaybına uğramış, darbelerle vücudu yara bere içinde kalmış olan Ramazan Ülek on yıl sonra Diyarbakır Cezaevi'nden salıverildi. İstanbul'a döndüğünde şunu fark etti ki, Kürt ulusçuluğunun gayesi, hapiste yattığı çok uzun süren gece boyunca dönüşüm geçirmişti. 1980'de ve cuntanın işbaşında kaldığı geri kalan dönem boyunca, "isyan" toprak sahiplerine, aşiret reislerine, Türk polisi ve askeriyesine karşı dağınık şiddet eylemlerinin ötesine geçmemişti. Fakat PKK kırsal kesimdeki Kürt halkının çoğunu, ezilmişliklerini görmelerini sağlayacak şekilde uyardırmakta başarılıydı ve bunu yeni bir bakış açısıyla, halkın dünyasındaki bütün yol gösterici levhaları yeniden düzenleyen Marks'ın bakış açısıyla yapıyordu. Kimi Kürt kimi Türk olan istismarcı toprak ağaları, devletin askeri gücü tarafından desteklenen daha geniş bir sistemin parçasıydı. Eski toplumsal aşiret ve köy örgütlenmesi, aşiret reisinin yerel otoritesi ve Müslüman 'ulema', Kürt illerinin gitgide şiddetlenen sefaletini dindirecek hiçbir şey yapmamıştı. Askeri cunta Kürt dilinin her tür kullanımını, Kürtçe şarkı-

ları, Kürtçe isimleri yásaklamıştı. Bu hakarete bir de gitgide ağırlaşan yok-sulluğun verdiği tahribat eklendi.

PKK, Güneydoğu'da giderek derinleşen çaresizliğe seslenirken yeni bir zeminde hareket ediyor ve yavaş yavaş nüfuzunu arttırıyordu. 1984'ten itibaren, isyancılar propagandanın yanı sıra – izole edilmiş hedeflere küçük gruplar halinde saldırarak – seçici şiddet eylemleri düzenlemeye başladılar. Saldırıların acımasızlığı birçok Kürdü korkutup uzaklaştırırken, diğerleri PKK'nin ilettiği güç duygusunun etki alanına giriyordu.

Gerillalar öfkelerini ana olarak, 1985'te askeriye tarafından tesis edilen "köy koruculuğu" sistemine yönelttiler. Guatemala gibi başka ülkelerde de başvurulan ve karşı-ayaklanma taktiklerini model alan bu sistem, basit bir mantığa dayalıydı: o köyde yaşayan insanları, köylerini isyancılardan korumak için silahlı bir kolluk kuvvetine dahil etmek; bu, bir yandan düzenli orduyu isyancılara karşı korurken, diğer yandan da köylülerin sistemden nemalanmasını sağlıyordu. Katılanlara para teklif edilirken çok cömertçe davranılıyordu. Böyle olmasına rağmen, koruculuk genellikle zor kullanarak ve sert yöntemlerle kabul ettiriliyordu. Köylerdeki Kürt erkeklerine, ordu ile karşı karşıya geldiklerinde, köy koruculuğu sistemine katılmaktan başka şans tanınmıyordu; katılmazlarsa cezalandırmalara maruz kalıyorlardı. Mardin yakınlarından otuz üç yaşında bir Kürt kadını şöyle anlatıyor: "Altmış hanelik bir köyde yaşıyordum ve bunların arasından altı aile hükümet tarafından hedef seçilmişti, çünkü onlar dışında herkes köy korucusuydu. Diğerleri de yaklaşık iki yıl önce korucu olmaya zorlanmış ve bazılarını, eline silah alması için işkence yapılmıştı. Biz kabul etmedik. Bir sabah saat beşte askeriye'nin özel timleri geldi ve kocamı aldılar. Onu dövdüler ve yirmi gün tuttukları Mardin'e götürdüler. Onu bulmaya gittim, savcı bıraktıklarını söyledi. Fakat kocam asla bulunamadı. Israr edince beni de hapse attılar ve sonraki birkaç gün boyunca dövdüler. Sekiz aylık hamileydim. Bebeğimi düşürdüm. Köyüme geri döndüm, ikinci günü bir asker evime geldi. 'Çocuğunu kaybettiğin için üzülme, sana bir tane daha yapacağız', dedi. O gece çocuklarımı aldım ve köyü terk ettim." Sonunda, on yaşındaki oğlunun desteğiyle soluğu İstanbul'da aldı.

Koruculuk sistemi PKK'yi güçlendirdi, çünkü birçok genç koruculara katılmaktan kurtulmak ve izlenen politikayı protesto etmek için isyancılara katıldı. Sistem Kürtleri Kürtlere kırdırıyordu, ki amaçlarından biri de buydu.

PKK'nin 1987 ile 1991 yılları arasındaki saldırıları acımasızdı: stratejik yıldırma ve operasyonları eylemlerle dengeleme hedeflerinin çok ötesine geçmişlerdi ve terör ve kontra-terörün boyutu bölgede tahrip edici bir etki yaratmıştı. PKK'nin öldürdükleri arasında köy korucularının aileleri de vardı; hatta eylemler bunun da ötesine gidiyor, Türkçe öğretmenleri ile başka maaşlı kişileri de kapsıyordu. Köy koruculuğu sistemi saldırılar yüzünden zayıfladı. Bu da bölgeye daha çok askerin yığılmasına neden oldu. Böylece, gerillalar ve ordu arasındaki çatışmaların sayısı da arttı.

Terörizm birçok amaca hizmet eder. Sivil halka uygulanan şiddet – ki tarihi en az Oliver Cromwell'in* 17. yüzyılda İrlandalılara uyguladığı vahşet taktiğine kadar uzanır – bir toplumsal denetim biçimidir ve daha çok askeriye veya polisi yönetenler tarafından uygulanır. Fakat gerillalar şiddete, karşılarındaki ezici devlet gücüne karşı halkı devrimci cesaretleri konusunda ikna etmek için, ellerindeki mevcut çok az araçtan biri olarak başvururlar. Bu, askeriyeyle daha da sert misillemeler yapmaya tahrik eder. Köylüleri taraf olmaya zorlayarak onları kutuplaştırır. Bu konuda PKK kısmen başarılı olmuştur. 1980'ler boyunca her geçen yıl iç savaş tımanmıştır. 1980'lerin ortalarında sadece sorun çıkaran başka bir solcu grup olarak görülen örgüt, Türk elitleri tarafından olduğu kadar halk tarafından da büyük bir ayaklanma olarak görülmeye başladı. Ve gerçekten de öyleydi. 1991 itibarıyla, cuntanın sona ermesinden bu yana, savaşta 3.300 kişi öldü ve bunlar PKK, Türk güvenlik kuvvetleri ve siviller arasında yaklaşık olarak eşit bir paya sahipti.

PKK, Kürtlerin mağduriyetlerini Türkiye'nin politik sahnesine taşıyarak belli bir ölçüde başarı kazandıktan sonra, Kürt halkıyla ilişkilerini onarmak ve bir avuç Türk politikacısı tarafından çok yetersiz bir şekilde olsa da gündeme getirilen politik seçenekleri değerlendirmek için 1980'lerin sonunda taktik değiştirdi. "Kürt realitesi" – içlerinde yaşayan, baskı altında tutulan ayrı bir halk gerçeği – Türkiye'nin vicdanında yavaş yavaş idrak edilmeye başlanıyordu. Fakat askeriye herhangi bir uzlaşma veya "politik çözüme" tahammül göstermeyecekti. Generaller, Güneydoğu'daki sınır tanımayan egemenliklerine dayanarak silahlı kuvvet yoluyla isyanı bastırmaya çalışacaktı ve işi bitirmek için büyük bir hevesle yeni silahlar arıyorlardı.

* 17. Yüzyılın ortalarında İngiltere'deki iç savaşta Kraliyet'e karşı parlamento yanlılarına öncülük eden İngiliz asker ve devlet adamı. İrlandalıların vahşi ve batıl inançlı olduğuna inanırdı ve İrlanda'da çok sert askeri hareketler düzenledi. –y.h.n.

III. KISIM

REAGAN'IN MİRASI

Connecticut ve ABD askeri üretiminin gerçekleştiği diğer yerlerdeki deprem merkezlerinin çoğu bunu tam anlamıyla kabullenmese de, Reagan'ın yeniden silahlanması, muhafazakâr ikonun Santa Barbara yakınlarındaki çiftliğine çekilmesinden çok önce sona ermeye başlamıştı. Askeri harcamalar 1986'da düşmeye başladı ve on yılın geri kalan bölümünde askeri ekonomiyi suyun üzerinde tutan sözleşmelerin yapıldığı tarih ile silahların teslimatı arasındaki süre oldu. Sonra, Berlin Duvarı Ekim 1989'da Demir Perde'nin her iki yanından binlerce Alman tarafından yıkıldı. Ve duvarla birlikte askeri müteahhitlerin geleceğe dair umutları da yıkıldı.

Duvar'ın yıkılmasının çok açık bir biçimde sembolize ettiği Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, yeniden silahlanmanın etkisi, Reagan Doktrini ve askeri ihracatlar konusunda bir tartışma başladı. Gayet doğal olarak, sağ kanat zafer ilan etti ve buradan askeri gücün ne kadar önemli olduğu dersini çıkardı. Fakat incelenen sonuçlar kulağa o kadar hoş gelecek cinsten değildi. Soğuk Savaş, iki boksörün, taraflardan birinin kalp krizinden düşüp ölmesine kadar roundlar boyunca deliler gibi dövüştüğü bir ağır siklet boks şampiyonası gibiydi. Burada şu söylenebilir ve ortak deneyim de aynı şeyi söyleyecektir: işi biten boksör tükenmiştir, yani hayatta kalan boksör tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Fakat otopsi sonuçları pek yakında sistemik hastalığın zaten merhumu yere devireceğini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, ölünün tepesinde kıkır kıkır gülmek aptalca bir yanılğı gibi görünüyordu.

Bunun diğer bünye üzerindeki etkisini – veya dünyanın dört bir yanındaki diğer politik bünyeler üzerindeki etkisini incelediğimizde, bilhassa büyük bir yanılğı olduğu daha iyi görülür. Reagan Doktrini son derece yıkıcı olmuştu. 1990'ların sonunda Orta Amerika hâlâ El Salvador, Guatemala, Honduras ve Nikaragua'nın toptan militarizasyonunun yoksullaştırıcı sonuçları

dolayısıyla yalpalıyordu. Reagan'ın Angola ve Mozambik'teki vahşi asilere gönderdiği silahlar yüzünden, Güney Afrika iç savaşla ve sonrasında da yıllarca süren, yüksek oranda suçun eşlik ettiği yoksullukla kavruluyordu. Beyaz Saray'ın yarattığı ve donattığı, artık dağıtılmış olan asilerden kolaylıkla satın alınabilen yaklaşık altı milyon AK-47* 1990'larda bölgede dolaşıyordu. İç savaşlar bir milyondan fazla cana mal olmuştu. Aynı bela, Somali, Etiyopya ve Kamboçya gibi ülkelere de musallat olmuştu.

Yine de en mükemmel örnek Afganistan'dı. Sovyet ordusunun işgaline karşı savaşan Afgan dağlarındaki İslamcı radikallere göndermesi için Pakistan'a milyarlarca dolar sağlanmıştı. Moskova'yı bataklığa saplama stratejisi bir dereceye kadar işe yaramıştı, fakat bedeli çok büyüktü. Sovyetler'in ülkeden çekilmesinden sonra, Afganistan hemen hemen on yıl kadar süren bir kaosun içine saplandı ve hizipler arası mücadelede on binlerce insan daha öldürüldü. Ülke, o günden sonra, dünyanın bir numaralı eroin kaynağı haline geldi. Pakistan, mücahit hiziplerinden gelen en berbat fanatiklerin istilasına uğradı ve hâlâ sürekli şekilde bu güçler tarafından kuşatılmış durumdadır. Uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, rüşvet alma-verme ve diğer iğrenç faaliyetler için bir para kanalı haline gelen meşum Bank of Credit & Commerce International (BCCI) gibi CIA'nin kullandığı araçlar, Karaçi'deki yozlaşmayı daha da ileri noktalara vardırması.

Reagan'ın mirasının bölge açısından en büyük etkiyi yaratmış olan tarafı, *Mücahitler*'in eğitimi ve silahlandırılmasıydı. ABD'nin tedarik ettiği silahlar, bin adet uçaksavar Stinger füzesi ve üç milyon Kalaşnikof otomatik tüfek, şu anda Keşmir'den Türkiye'ye, hatta daha da uzaklara kadar bütün bölgede satılmaktadır. CIA, AK-47 taklitlerini, Birleşik Devletler'e kadar izi sürülemesin diye, Çin'den, Mısır'dan ve diğer yerlerden temin etmişti. Bugün Pakistan'ın sınır kasabalarındaki silah pazarlarından İran'daki tedarik mağazalarına kadar pek çok yerde satılan bu Sovyet stili saldırı silahları Keşmir'e, Kürdistan'a ve hatta Mozambik'e kadar ulaşıyor. CIA Stinger füzelerini beyhude bir şekilde geri almaya çalışadursun, bunların hızla her yere yayıldığı söylentileri dolaşıyor. CIA'nın silahları şimdi Hizbullah'ın, Cezayirli isyancıların ve PKK'nin cephaneliklerini dolduruyor.

Fakat geri tepme fenomeni, Suudi Arabistan'daki ABD tesislerinin bomba-

* Kalaşnikof otomatik tüfeklerinin dünyanın her yanında yaygın olarak kullanılan modeli -y.h.n.

lanması olayında görüldüğü gibi, sırf silahların yayılmasıyla sınırlı değildi. CIA tarafından Pakistan'da eğitilen, bölgenin dört bir yanındaki İslamcı savaşılar şimdi gözlerini, ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının temel direği olan yerlere çevirmişlerdi. Reagan Doktrini'nin ateşli taraftarlarından biri şöyle diyordu: "Bence Birleşik Devletler sonuçların," yani dünya üzerindeki en zalim, en Batı-karşıtı Müslüman savaşçıların milyonlarca silahla donatılmasının "nelere mal olacağını anlamış değildi."

Bir John Le Carré romanının harikulâde etkisi kadar olmasa da, daha rutin silah ihracatları da güçlü bir etki yaratmaya devam ediyordu. Türkiye ile yapılan F-16 işi, dünyada herhangi bir silah için yapılan en büyük ihracattı ve 1989'a gelindiğinde Savaşan Şahin'ler Türkiye ve Irak'taki Kürt bölgelerinin semalarında süzülüyordu. Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan ve İsrail'e yapılan satışlar, Nixon yıllarında başlayan silahlanma yarışının bütün hızıyla devam etmesini sağladı. 1988'e gelindiğinde, Üçüncü Dünya'ya yapılan ihracat 12 milyar dolara çıkmıştı. Dışişleri Bakanı George Schultz yurt dışına daha fazla satış yapılması için bastırıyordu ve onun bu tavrı, Temsilciler Meclisi genel kurulunda Florida'dan bir Kongre üyesini şu soruyu sormaya sevketti: "Bizim silah satışı ve Stinger'lardan başka bir politikamız yok mu?" Cevaplardan biri Körfez'deki güç dengesi "diplomasisi" idi: Irak'a açıktan finansal kredi ve politik itibar sağlamak, el altından ise silah ve askeri istihbarat temin etmek.

Reagan'ın yeniden silahlanması, en çok Amerika'nın savaş gücünün artırılması ile özdeşleştirilmişti ve bu konuda da 1980'lerin sonuçları korkunçtu.

Bütün bu harcamalar, vaat edildiği gibi Amerika'nın hazırlıklı olma kapasitesini arttırmadı. Olayı yakından bilen bazı analistler, ABD cephaneliğindeki silah miktarında, bu silahların yeterliliğinde ve birliklerimizin eğitim düzeyinde neredeyse hiçbir artış olmadığını gösteriyorlar. Analistlerden biri, "Reagan zamanında Pentagon zırhlı araçlar için Carter zamanında yaptığından yüzde 150 daha fazla harcama yaptı, fakat o zamankine göre yalnızca yüzde 30 daha fazla zırhlı araca sahip oldu. Reagan füzeler için yüzde 90 daha fazla harcadı, fakat yalnızca yüzde 6 daha fazla füzesi oldu; hava araçları için yüzde 75 daha fazla harca yapıp yalnızca yüzde 9 daha fazla hava aracı edindi" diyordu. Eğer hazırlıklı olma kapasitesi ve teknoloji açık bir şekilde gelişme göstermiyorsa, savunma endüstrisine akan dolarlar bariz bir şekilde artıyor demektir. En fazla kazananlardan biri de, havacılık şirketle-

riydi; tipik bir yıl zikretmek gerekirse, 1984'te yüzde 27 kâr etmişlerdi ve tüm imalat sektörünün gerçekleştirdiği yüzde 11'lik ortalama orandan çok daha yüksekti. Dahası, bu paranın çoğu tüketilebilir olmayan ürünlere gitti, fakat ekonomiye rekor düzeyde ücret pompaladı; ücretler 1979'da gayrisafi milli hasılanın yüzde 4.9'unu oluştururken, 1980'lerin sonlarında bu oran yüzde 6.6 olmuştu. Bu harcama, güçlü bir enflasyonist baskı oluşturdu (satın alınacak daha fazla mal olmamasına rağmen ücretlerin artması fiyatları yukarı çeker); faiz oranlarını yapay bir biçimde yüksek tutuyor ve savunma endüstrisi dışındaki endüstrilerin ekonomik aktivitesini her yıl yaklaşık yüzde bir puan yavaşlatıyordu. Yeniden silahlanmanın sebep olduğu muazzam bütçe açıkları da faiz oranlarını yükseltti ve sivil ekonomik büyüme için kullanılabilecek olan sermayeyi yuttu.

Reagan Kaliforniya'da güneşin batışını izlemeye çekildikten sonra silah harcamalarında azalma başladığında, bunun savunma endüstrisine gimmiş olan işçiler üzerinde sersemletici bir etkisi oldu. Ardından gelen birkaç yıl boyunca bir milyondan fazla iş yok olacaktı. Binlerce taşeron sıkı bir darbe yiyecek, ama bunun yanı sıra 'en iyiler' de sarsılacaktı. Kimileri bunu "normal" bir ekonomik çevrim olarak değerlendirebilir ve işini kaybeden bu bir milyon kişinin, toplam istihdamın sadece yüzde birini temsil ettiğini söyleyebilir. Bu, tam da ücret durgunluğu fenomeninin keşfedilmeye başlandığı sıralar gerçekleşiyordu ve soruna katkıda bulunan başlıca etkenlerden biriydi.

Sikorsky, Pratt, Lockheed ve Stratford Ordu Motor Fabrikası gibi yerlerdeki mavi yakalı işçilerin saat ücreti, imalat sektöründeki hemen hemen herkesten daha yüksekti. Ağır sanayiden geriye kalanlar battığında, askeri fabrikalar Amerika'da, özellikle de Kuzeydoğu'da geriye kalan biricik yüksek ücretli montaj hattı işlerini sunuyordu. İşten çıkarılan yassı metal işçileri, kaynakçılar, makinacılar, mühendisler ve diğer vasıflı erkek ve kadınların başka yerde iş bulmaları kolay değildi. Onlar Soğuk Savaş çabasının endüstriyel belkemiğiydiler ve tüm "alacakaranlık mücadelesi" mitolojisi, bu işçilerin ve üniformalı hizmetlerin sayısının artmasına yaramıştı. Sendikalıydılar ve daha muhafazakâr politikacılar arasında doğal olarak kendilerine duyulan sempatiyi tamamlamak üzere Demokrat Parti'de güçlü bir şekilde temsil ediliyorlardı.

Dolayısıyla savunma harcamalarındaki daralma politikacılar üzerinde ciddi

bir baskı yarattı. Bir bölgedeki ani, büyük çaplı iş kayıpları bir Kongre üyesi için olabilecek en yıkıcı politik darbedir ve hele iş kayıpları federal bir müteahhitten kaynaklanıyorsa, bu tür felaketler çok daha sarsıcı olur. Temsilcilerden bu tür iş kayıpları için bir şeyler yapmaları beklenir ve IBM veya AT&T gibi özel bir firmadaki geniş çaplı bir işten çıkarmanın tahrik edemeyeceği biçimde bundan dolayı sorumlu tutulurlar.

Bu baskıları ve beklentileri, Reagan'ın yeniden silahlanması yarattı. Savunma harcamalarındaki düşüşün nasıl yumuşatılacağı, "savunma endüstrisi temelini" nasıl muhafaza edileceği ve – gerçekte var olmayan – imalat işleri için işçilerin nasıl yeniden eğitileceği üzerine sonu gelmeyen spekülasyonların tümü, zaten sendelemekte olan bir düşmanı yenmek için yapılan gereksiz ve pahalı bir silah yığınağının sonucuydu.

1989'da Duvar yıkıldığında ve karşısında düşmanı olan herhangi bir güçlü ordu kalmayıp Bush yönetimi tedariki derhal kesmeye zorlandığında, politikacılar başlarına ne geleceğini biliyordu. Washington'da bulunanlardan çok azı farklı imalat türlerine doğru endüstriyel bir geçişi planlama cesareti veya vizyonuna sahip olduğundan, seçenekler fazlasıyla açıktı: ya işten çıkarmalara devam edilecek, ya da ihracat yapılacaktı. Hangisinin tercih edileceği sorusu, hemen her politikacı tarafından kolayca yanıtlanabilirdi.

ON YILIN ANLAŞMASI

I. BÖLÜM

Savunma harcamalarındaki daralmanın yol açtığı sancılı seçenekleri herkes-ten önce bir politikacı gördü ve bununla ilgili bir şeyler yaptı. Connecticut'ın Demokrat senatörü Christopher J. Dodd, 1989'da, Reagan'ın başkanlığının uzun süren karanlığında ayakta kalan liberal önderlerden biriydi. Washington'a on beş yıl önce, Richard Nixon'ın küçük düştüğü 1974 Watergate skandalından yararlanarak ve ailesinin Connecticut politikasında etkin bir geçmişe sahip olması sayesinde dönmüştü. Senatör Thomas Dodd'un oğlu olan Chris, Jack Kennedy'nin Yeni Sınır'ının* ve 1960-1970'lerdeki liberal katolik hareketlerin reformcu ateşi ile doluydu. Providence College'dan mezun olduktan sonra, Barış Gönüllüleri Birliği'ne** katıldı ve 1966'dan 1968'e kadar Dominik Cumhuriyeti'nde hizmet verdi. Barış Gönüllüleri Birliği insanın hayatını şekillendiren türden bir deneyimdi: Chris'in toplumsal kaygılarını açık seçik hale getirdi ve kendisini kalıcı bir şekilde dış işleriyle uğraşmaya adanmasına neden oldu. Mezun olduğu Lousville Üniversitesi hukuk okulu ikinci planda kalmış gibiydi: Chris Dodd politikaya girecekti ve dünyada Kennedyvari bir iz bırakacaktı.

Kendinden daha az emin olan veya kendisini o kadar sorumluluk altında hissetmeyen birisi, politikadan uzaklaşabilirdi. İlk Senato yarışını Prescott Bush'a kaptıran, eski bir Nuremberg savcısı olan babası 1959'da Senato'ya girdi. Savaşçı bir anti-komünist fakat işçi dostu Tom Dodd, 1967'de Senato'da önemsiz bir finansal skandal dolayısıyla suçlamaya maruz kaldı. Böy-

* New Frontier. John F. Kennedy, başkanlık kampanyası sırasında ABD'nin yeni bir sınırın eşiğinde olduğunu söylemişti. -y.h.n.

** ABD'den gelişmekte olan ülkelere yardımcı olmak üzere gönderilen, belli bir eğitimden geçmiş, özellikle gençlerden oluşan bir topluluk. -y.h.n.

lelikle 1970'te yeniden seçime girme şansını da yitirdi. Senato'nun suçlaması, hem alışılmadık hem de acı vericiydi. Fakat genç Dodd, Kongre yaşamını büyük bir hevesle arzu ediyordu ve eline çabucak bir fırsat geçti: Connecticut'ın ikinci seçim bölgesinden Cumhuriyetçi bir Kongre üyesi vali olmak üzere görevini bıraktı; Dodd da hemen yarışa girdi ve kazandı. Altı yıl sonra Abraham Ribicoff emekli olduğunda, hem Reagan'ın zaferine hem de muhafazakâr rakibi James Buckley'e rağmen Senato'ya girdi.

İzleyen sekiz yıl içinde Chris Dodd, aralarında çocuklar ve aileler, bankacılık düzenlemesi ve Orta Amerika'nın da bulunduğu eklektik bir dizi meseleyle uğraşan politik bir profil çizdi. Aradan yıllar geçtikten sonra ardında bir boşanmayı, Senatör dostu Ted Kennedy ile gece hayatı maceralarını (bir keresinde "bu şehrin önde gelen alemci politik simalarından biri" diye tarif edilmişti) ve Senato'daki koltuğunun güvenliğine dair her türden makul endişeyi bırakmıştı. Zamanından önce kırılmış, fakat hâlâ düzgün bir görüntüsü olan uzun, kabarık saçları ve kısa boylu ama enerjik görünümüyle Dodd, Kennedy biraderlere benzer şekilde, kavgacı, zeki ve prensip sahibi bir imge uyandırıyor. Belki de babasının itibarının zedelenmesinden kaynaklanan bir hırsla kendisini Senato'ya adamıştı ve Beyaz Saray'da veya kabinedeki görevlerde hiç gözü yoktu.

Prescott Bush'un oğlu George 1989'da Başkan olunca, Dodd yeni fırsatların ve yeni tehlikelerin kokusunu aldı. Fırsatlar, Reagan'ın Beyaz Saray'ndaki sert ideolojik eğilimin sona erdiği ve toplumsal programlar ile dış ilişkiler alanında daha yumuşatılmış politikalara geçileceği yönündeki algılamadan kaynaklanıyordu. Chris Dodd, Senato'da Bush'un oldukça yıpranmış Savunma Bakanı adayı John Tower'ı destekleyen birkaç Demokrat'tan biriydi. Birçok kişi bu desteğin sırf bir işbirliği ruhuyla verilmediğine, fakat Teksas'ta uzun yıllar senatörlük yapmış olan Tower'ın babası Tom'u suçlamalara maruz kaldığı zorlu günlerinde desteklemiş olmasından kaynaklandığına inanıyordu. O yaz Chris Dodd yeni Başkana yaptığı yüce gönüllü bir jestle, Bush'un Orta Amerika'daki politikasına bir başarı şansı tanıyarak dikkatleri daha çok üzerine çekti.

1980'ler boyunca Dodd, Reagan'ın Orta Amerika'daki anti-Kommünist kampanyasını sert bir şekilde eleştirenlerden biriydi – Nikaragua'daki **kontra** savaşına, ordunun askeri bir destek üssü olarak Honduras'ı neredeyse işgal

etmesine ve Guatemala, Panama ve El Salvador'da kötü adam rolündeki askerlere destek verilmesine karşı çıktı. Dodd 1987'de Dış İlişkiler Komitesi, Latin Amerika alt-komitesinin başkanı olunca, kolaylıkla **iyi niyetini** ortaya koyma şansı buldu: bölgede görev yapan Barış Gönüllüleri Birliği'nin eski bir üyesiydi, akıcı bir İspanyolca'sı vardı ve yardım, müdahale, örtük eylem, sürekli kesintiye uğrayan müzakereler ile isyan ve bastırmanın niteliği gibi karmaşık meselelerde uzmanlaşmıştı. Dışişleri Bakanlığı'nı umursamadan kendi politikasını uygulayarak diplomatik politikanın sık çalılıkları arasında kendine kestirme yollar buldu; Oscar Arías bir keresinde Dodd'a "Orta Amerika'nın başkanı" diye takılmıştı. Bununla birlikte, 1989'da El Salvador, Dodd'un önünü açan bir konum kazanmıştı. Bush ile (Önceden Senato'da Demokratların arasında yer almış ve **kontra** savaşında bir lider konumunda olan) Latin Amerika'dan sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Bernard Aronson, Reagan yıllarının ağız bozuk retorikini yumuşatmışlardı. Ve sırf Senato'daki Demokratlara değil, bölgede hakiki bir barış süreci hedefleyen başkalarına da bir zeytin dalı uzatıyormuş gibi görünüyorlardı. Dodd, liberal kimliğini riske atmak pahasına, El Salvador'da yeni bir hükümete koşulsuz yardım edilmesini destekleme niyetindeydi. Oysa bu durum, yardım karşılığında bazı insan hakları koşullarına uymayı talep eden, neredeyse rutin hale gelmiş uygulamaya ters düşüyordu. Dodd açıkça, eğer sonuç hakiki barış müzakereleri olacaksa, Aronson'ın elini serbest bırakacak bir destek sunmak istiyordu.

1989 yazı ve sonbaharında, El Salvador'da ilerleme sağlanmasına dair umutlar, Doğu Avrupa'da koca bir girdap gibi her şeyi etkisi altına alan olayların gölgesinde kaldı. Sovyetler'in, Polonya, Macaristan, Çekoslovakya ve Doğu Almanya üzerindeki hegemonyasının çözülmesi, Kongre'de Demokratların Mikhail Gorbacov'un reformlarına duydukları ihtiyatlı güveni haklı çıkardı. Gorbacov'un 1985'te Genel Sekreterliğe getirildiği günden beri, muhafazakârlar ısrarla onun koyun postuna bürünmüş bir kurt olduğunu iddia ediyordu. Fakat şimdi, tutucu Stalinistler başlarındaki kırk yıllık polis devletine kafa tutan kitleleri umutsuzluk içinde seyrederken, Gorbacov'un Soğuk Savaş'ı bitirme vaatleri çarpıcı bir şekilde gerçek oluyordu. Sokaklardaki kadife devrim şaşırtıcı hızla ilerlerken, hem Moskova hem de Washington'daki parola sözcük ılımlılıktı.

Fakat Doğu Avrupa'nın özgürleşmesinin Connecticut'ın ekonomisi için ka-

ranlık bir tarafı vardı ve Chris Dodd bunun ne olduğunu gayet iyi biliyordu. Soğuk Savaş'ın son bulmasına yönelik popüler talepler Amerikan politikasını de hareketlendirmişti. Bunlar, ABD ordusu için yapılan harcamalarda sert bir kesintiye gidilmesi ve Dodd'un da uzun zamandır savunduğu üzere, Pentagon'un servetinin çeşitli toplumsal programlara aktarılmasına dönük talepleriydi. Savunma harcamalarının kısıtlanması için 1989'dan itibaren hazırlıklar yapıyordu ve ABD-Sovyet rekabetinin temeli – Orta Avrupa'daki askeri pat durumu – hızla ortadan kalkıyordu. Connecticut'ın savunma sanayisinin, özellikle de United Technologies ve Electric Boat'un yerle bir olması kesindi. Ve Chris Dodd'un seçmenleri ondan bu darbeleri yumuşatması için bir şeyler yapmasını bekliyordu.

Fazla seçenek yoktu. ABD silahları için ayrılan tedarik bütçesi yakında yeni baskılara maruz kalacaktı. Reagan yıllarından kalan ve gitgide şişen federal bütçe açıkları da geri sekip Pentagon'a çarpıyordu. ÜTC ve diğer müteahhitler yelkenleri indirebilir, maliyetleri azaltabilir ve verimliliği arttırabilirlerdi; ama bu, kaçınılmaz şekilde toplu işçi çıkarma demekti. Geriye tahayyül edilebilir tek bir taktik kalıyordu: silah ihracatlarında patlama yapmak. Ve Chris Dodd parlamenter alandaki istisnai becerilerini bu amaç için bir araya getirdi ve işe koyuldu.

Connecticut ihracatları için asıl fırsat iki yıl önce Ankara'dan gelmişti. Mürtet'teki fabrikanın ilk 160 adet avcı-bombardıman uçağını monte edebilecek duruma gelmesiyle F-16'ların Türklerle ortak üretimi nihayet bütün hızıyla ilerlemeye başlamış ve zırhlı savaş araçları için FMC anlaşması ise daha yeni imzalanmıştı. Dolayısıyla Türkler gözlerini bir sonraki büyük önceliklerine dikmişlerdi: askeri helikopterler. Hava Kuvvetleri için şık bir helikopter filosu almakla yetinmek istemiyor, aynı zamanda bu helikopterleri üretmek, kârlı F-16 furyası bittikten sonra Mürtet'te gerçekleşecek başka bir ortak üretim ortaklığını koparmak istiyorlardı. F-16'lar, zırhlı araçlar, M-48 tanklarının yenilenmesi ve yeni helikopter anlaşmasıyla, Türkiye muazzam silahlı kuvvetlerini tamamlamak için arzuladığı modernizasyonun büyük bir kısmını gerçekleştirecekti.

2 Eylül 1987'de Türk hükümetinin başlıca alım dairesi, Savunma Sanayini Geliştirme İdaresi (SSGİ) 335 adet helikopter satın alınması için bir "Teklif Talebi" yayınladı. SSGİ görevlileri gizliden gizliye bunun, 720 helikopterlik

büyük bir ortak üretim planının ilk safhası olduğunu söylüyorlardı. F-16'lar ve diğer hava araçlarıyla birlikte böyle bir filo Türk askeriyesine bölgede rakip tanımayan bir hava gücü, NATO'daki ortaklarının çoğunu geride bırakan bir güç sağlıyordu. Bu korkutucu derecede gözü kara bir hamleydi; maliyeti 3 milyar dolardan fazla tutuyordu ve birden, bir Amerikan havacılık kuruluşu yöneticisinin tabiriyle, "on yılın anlaşması" haline gelivermişti. Özellikle birçok petrol şeyhliği birkaç yıl önce yaptıkları savurgan alışveriş çılgınlığını dizginleyince, 1980'lerin sonlarına gelindiğinde ortalık durgunlaşmıştı; ne de olsa petrol fiyatları düşmüştü ve yalnızca Suudi Arabistan'da hazırlanan Al Yamama havacılık anlaşması Türkleri gölgede bırakabilirdi (ki bu anlaşma sonradan "yüzyılın anlaşması" olarak selamlanacaktı). Fakat Türklerle yapılacak anlaşma şüphesiz, tarihteki en büyük uluslararası helikopter satışı olacaktı.

Ankara'nın "ihtiyacı", SSGİ'nin bir ay önce tamamlanan hesaplamalarına göre belirlenmişti: (Bell'in Kiowa Savaşçısı'na benzer) 252 hafif keşif helikopteri, (Apaçi ve Kobra'ya benzer) 73 saldırı helikopteri, 41 kargo helikopteri ve 6 denizaltı savar ve buna ilaveten de 23 eğitim helikopteri. En büyük kalem, birliklerin nakli için kullanılacak, saldırı ve keşif yeteneğine sahip 325 adet çok amaçlı helikopterdi. Çok azının dışında tümü askeriye ve onun ulusal polis gücü olan Jandarma'ya gidecekti. Teklif Talebi on adet çok amaçlı helikopterin en kısa süre içerisinde Jandarma'ya teslim edilmesini istiyordu; geriye kalan 315 helikopterin büyük bir kısmı ise Türkiye'de monte edilecekti. Çok amaçlı helikopterler 1987 Teklif Talebi'nde ilk sırada yer alıyordu, çünkü çeşitli alanlarda en fazla onlar kullanılacaktı ve ortak üretim için en iyi aday olarak görülüyorlardı.

Beklendiği gibi, bu Teklif Talebi Batı dünyasındaki birçok büyük helikopter üreticisi açısından güçlü bir çekim gücüne sahipti. Sikorsky ve Bell sözleşme için fiyat teklifi vereceklerdi. Tabii dört Avrupalı üretici de fiyat teklifi verecekti: Fransız firması Aérospatiale, Almanya firması Messerschmitt-Boelkow-Blohm, İtalyan firması Augusta ve Britanya firması Westland Group. Yalnızca Bell'in Türkiye'de fazlaca deneyimi vardı; bu, 1963-1967 arasında ABD Ordusu için üretilmiş Huey'lerin bir versiyonu olan Model 205'ti. Türk envanterinde bulunan bu model değiştirilecekti ve Bell bu sefer de en yeni Huey'lerini teklif edecekti. Fakat 1987 itibariyle Huey, Amerikan hava saldırısı dünyasında Kara Şahin tarafından alt edilmişti. Türklerle-

rin Amerikan silahlarına eğilimi düşünüldüğünde, en baştan itibaren sözleşmenin favori adayı Kara Şahin'di.

Yerel üretimin nasıl yapılacağı Teklif Talebi'nin kilit konularından biriydi. Türkiye'de kaç tane çok amaçlı helikopter monte edilebilirdi? Türk taşıyonlara hangi oranda "yerel katılım" önerilecekti? Sözleşme aynı zamanda bir "offset" anlaşması da talep edecekti; SSGI'nin üst düzey görevlilerinden biri, "Türk şirketleri için her türlü katılım biçiminin" talep edileceğini söyledi. Türkler, F-16'larda yaşadıkları deneyimden yola çıkarak, devasa bir "offset", muhtemelen helikopter fiyatının yüzde 100'üne karşılık gelen bir "offset" elde etmeye kararlıydı. Avrupalı bir satıcı bu beklenti için "biraz aşırı" demişti. Fakat "offset"ler uluslararası silah ticaretinin standart bir pratiği haline geliyordu ve Türkler, bir alıcı pazarı olmanın avantajlarından yararlanıyorlardı.

Anlaşmanın bir diğer önemli ayağı da sağlanacak finansman olacaktı. Türkler bütün anlaşma paketinin finansmanı için Batılı özel bankalar ya da kazanan tarafın hükümeti tarafından garanti verilmesini istiyordu. Makul olarak düşünüldüğünde, eğer "offset" gerçekten toplam helikopter fiyatının yüzde 100'ü oranında olacaksa, finansman paketinin bir bölümünü oluşturabilirdi; fakat başka finansman planları da yeterli olurdu. Bütün olarak düşünüldüğünde, bu küstah bir plandı. Fakat pazarın tatsız durumu ve Soğuk Savaş'ın aşama aşama ortadan kalkıyor olması göz önüne alındığında – ki Reagan ve Gorbaçov o sırada Avrupa'daki konvansiyonel güçleri azaltmayı müzakere ediyordu – bütün aslar Türklerin elindeydi.

Fakat Türklerin elinde yeterli nakit yoktu; bu yüzden anlaşmayı ertelemek ve yeni bir biçim vermek zorunda kaldılar. Amerikalı bir savunma görevlisinin de dediği gibi, "10.000 tane öncelikleri vardı, fakat hiç paraları yoktu." İlk Teklif Talebi'nin süresinin dolmasından yaklaşık on dört ay sonra, Türk Savunma Bakanı Londra'da Britanyalılara Türkiye'nin – o zamana dek Birleşik Devletler'e olan – savunma bağımlılığını çeşitlendirme arzusunda olduğunu ve hemen o yıl, yani 1989 yılındaki helikopter satışıyla bunu uygulamaya geçirmeyi umduğunu söyledi. Türkiye'nin 1990'ların sonunda silah sistemlerinin tamamını oluşturmayı ve bunları bölge çapında ihraç etmeyi planladığını belirtti. F-16'lar ve saldırı helikopterleri, artı bazı kısa menzilli Stinger füzeleri ve zırhlı araçlar, bunların hepsi büyük bir silah tüccarı olarak Türkiye'nin bu vizyonunun bir parçasıydı.

Anlaşmanın bir sonraki evresine 1989'da girildi. Mayıs ayının ilk günlerinde Ankara'nın batısında tozlu bir alandaki silah pazarında, SSGİ başkanı ve Türkiye'nin helikopter rüyalarının baş mimarı Vahit Erdem küçük bir topluluğa, daha alçakgönüllü bir fikri yansıtan yeni bir Teklif Talebi'nin Hazine'de yayınlanacağını söyledi. Yeni Teklif Talebi, bu sefer 200 çok amaçlı helikopterin ortak üretimini öngörecekti. Büyük projenin, yani 720 helikopter alımının askıya alındığını belirtti; fakat bu SSGİ'nin bir başlayıp bir duran temposu yüzünden bir kez daha serseme dönmüş, hayal kırıklığı içerisindeki endüstri için yeni bir bilgi değildi. (Yine de, sonraki birkaç yıl boyunca dönem dönem büyük plana ilişkin imalar gündeme gelmeye devam edecekti.) Endüstrinin önde gelen şahsiyetlerinden biri silah fuarında, "Bu uzun ve cesaret kırıcı bir süreç. Eğer uzun vadeli bir angajmana girmek istemiyorsanız, hemen çekilebilirsiniz de" diye şikayet etti. Bunu bir başka erteleme takip etti; Teklif Talepleri Aralık ayına atıldı ve Türkler kararlarını 1990'ların ortalarına kadar geciktirdi.

Bununla birlikte, kapsamı daraltılmış helikopter anlaşması daha kesin görünüyordu ve endüstrinin ağzını sulandırıyordu. Erdem, Temmuz ayında, "200 rakamı, ilk sözleşme için endüstriye verdiğimiz bir garantidir" dedi. Bu, hâlâ dünyadaki en büyük helikopter anlaşması olmaya devam ediyordu. Sikorsky de hâlâ önde gelen adaydı, fakat Savunma Bakanı'nın Türkiye'nin savunma ithalatını çeşitlendireceği hakkında söyledikleri endişe vericiydi. Finansman boyutu da öyleydi, çünkü çoktandır yürürlükte olan milyarlarca dolarlık F-16 ve FMC anlaşmaları nedeniyle Pentagon'un kasasında Türkiye için yeni projeleri finanse etmek üzere ayrılan para yetersizdi. Sonuç olarak, helikopter anlaşması hükümetten hükümete bir anlaşma olmaktan ziyade ticari bir anlaşmaydı. Türkiye alım için yalnızca 400 milyon dolar, yani korkunç derecede düşük bir rakam ayırıyordu. Açıkça, farklı finansman mekanizmalarının bulunması – veya yaratılması – gerekiyordu.

Bu Chris Dodd'un 1989 yazındaki göreviydi. Demokratların denetimindeki Senato'da hatırı sayılır bir nüfuzu vardı, fakat dik bir yokuşu tırmanması gerekiyordu: askeri ihracatlar için bütçeyi arttırmak yönünde gerçekten pek bir heves yoktu; üstelik Yunan ve Ermeni lobileri de Türkiye'ye yönelik her türlü kolaylığı protesto etmeye kararlıydı. Bunlara ek olarak, Dodd'un yasama meclisinde ortaya koyduğu finansman planı da fazla cüretkâr bir gambitti; büyük ihtimalle birçok Demokrat'ın ve muh-

temelen Bush yönetiminin muhalefetiyle karşılaşacaktı.

Dodd helikopter alımında özel bir bankanın kredisine "garantörlük" yapması için, Export-Import Bank'ın kasasını açmayı teklif etti. Garanti, adı üstünde, borçlunun borcunu zamanında ödememesi halinde o borcu veren banka için bir emniyet ağıdır. Eximbank da, bilindiği gibi, normal işinin bir parçası olarak buna benzer birçok garanti verir. Banka 1930'larda, özellikle de riskten hoşlanmayan bankacılık camiası için riskli görünen ülkelere Amerikan ihracatı için finansman bulunmasına yardım amacıyla kurulmuştu. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki Eximbank faaliyetlerinin ana hedeflerinden biri Sovyetler Birliği'ydi, fakat program dünyanın dört bir tarafından onlarca ülkeyi kapsayacak biçimde büyüdü. Eximbank her zaman bir parça tartışma konusu olmuştu; serbest piyasacılar onu New Deal'in* gereksiz bir ürün olarak gördü ve sürekli olarak ortadan kaldırmaya çalıştılar. Fakat eyaletlerde her zaman güçlü olan küçük işletme sahibi seçmen kesimini ciddiye alan Kongre bu sistemi ayakta tuttu.

Yönetim ve Kongre arasında 1989'da yeniden ortaya çıkan ihtilaf tam olarak buydu. Başkan Bush, Eximbank için ayrılan bütçeyi sıfırlamayı teklif etti, fakat Kongre onu suyun üstünde tutmaya kararlıydı. Banka'nın öz sermayesinin verilen kredi miktarına göre yetersiz olduğu, dolayısıyla da geri ödenemeyecek kredilerin vergi mükelleflerine artan bir maliyet getirebileceği ihtimaline dair bazı kaygılar vardı. Fakat ödenmeyen krediler aslında çok azdı ve Kongre ekonomik büyüme için kullanabileceği az sayıdaki araçtan birini çürümeye bırakmaya niyetli değildi.

Dodd, Eximbank'ın Türkiye anlaşmasına açılmasını sağlamak için çeşitli biçimlerde yasa taslaklarına ekler yapmaya çalıştı. Aklında elbette, müteahhit olarak Ankara'nın tercihini kazanması muhtemel olan Sikorsky vardı. Dış İlişkiler Komitesi, Bütçe Komitesi ve Bankacılık Komitesi'nde görevli olması ona pek çok yere erişme imkanı tanıyordu; buna karşın çabaları yeterli çekiş gücünü oluşturamadı ve yasa tasarıları kabul edilmedi. Nihayet, oturumların sonuna yaklaşılrken şans eseri kazanacak strateji bulabildi: Eximbank'a fon tahsis eden Dış İşlemler ve İhracat Finansmanı yasa tasarısını sessizce değiştirmek.

* Yeni Toplumsal Sözleşme. ABD'de Roosevelt döneminde büyük bunalımdan çıkmak için devletin kamu harcamalarını arttırmasına dayanan ekonomik ve toplumsal politikalar. -v.h.n.

Kongre'de gücün çoğu ödenek komitelerinin elindedir; ödenek komiteleri yasama ayrıcalıklarının sonuna kadar istismar edilerek işin kotarıldığı yerdir. Diğer komiteler politika değişiklikleri talep edebilir, düzenlemelerin yapılmasını sağlayabilir, soruşturma açabilir ve birilerini överek göklere çıkartabilir; ama hükümeti asıl yönlendiren paranın kontrolüdür ve kesenin ağzı da Kongre'nin elindedir. Dodd, bu mekanizmayla oynayarak, Sikorsky'nin helikopter anlaşması için gösterdiği çabayı son derece etkili biçimde besleyebildi.

1990 mali yılı Dış İşlemler Yasa Tasarısı, 11 Eylül'de sorumlu alt-komiteden geçti. Heyetin birkaç gün önceki toplantısında, Vermontlu Başkan Patrick Leahy görevlerini şöyle tanımladı: "Elimizde beş paund alabilecek bir çantaya koyulacak yedi paundluk talep var." Dış yardım kişniyi itibarını etnik seçmen grupları nezdinde parlatmanın bir yoluydu ve Doğu Avrupa'daki olaylar – tam da o hafta binlerce Doğu Almanyalı Macaristan üzerinden Batı'ya kaçıyordu – bu ülkeler için yeni yardım taleplerinin yakın zamanda masada olacağı anlamına geliyordu. Leahy ayrıca söz konusu yasanın daha ihtilaflı yönleri hakkında genel kırulda tartışma çıkacağını tahmin ediyordu: bu konular, El Salvador'a yardım ve Birleşik Devletler'in, Birleşmiş Milletler'in dünya nüfus artış ını dengelemeye yönelik geniş çaplı çalışması için ayırdığı finansmandı.

Alt-komite, Bush'un Eximbank'ın fonlarını azaltma yönündeki girişimine kesinlikle katılmadığını bildirdi ve Banka'nın kredi ve garanti verme yetkisini 14.4 milyar dolardan 15.2 milyar dolara çıkardı. 1984'te 7.7 milyar dolar ile zirveye çıktıktan sonra toplam 4.7 milyar dolara düşen büyük askeri yardım harcamalarının azalmasından da yakındılar. Raporun büyük bir kısmında, çeşitli insan hakları kaygıları dile getiriliyordu; raporda Türkiye ve Irak'tan hiç bahsedilmemesi ise dikkat çekiciydi.

Senato, Temsilciler Meclisi'nin aynı kuruluşları kapsayan H.R. 2939 yasa tasarısı üzerinde çalışıyordu. Komitenin yeniden kaleme aldığı yasa tasarısı versiyonu Senato'da tartışılmaya başlandığında, her zamanki gibi H.R. 2939'dan bazı pasajlar atıldı ve başka hükümler eklendi. Dodd'un finansman planı komite raporunda tartışılmadı, fakat yasa tasarısı 19 Eylül'de Senato'laki çoğunluk lideri George Mitchell tarafından Senato'ya sunulduğunda, Dodd'un değişikliği de eklenmişti. Bu kadar az dikkat çekmesi şaşırtıcıydı, çünkü ekle-

nen hüküm bugüne kadar pek benzeri görülmemiş bir hükümdü.

Eximbank uzun süre askeri ihracatı finanse etmekten kaçınmıştı. Küçük çaplı işletmelere yardım eden, tamamıyla ticari bir girişim olmaktan gurur duyuyordu; dışarıya satılan askeri donanım ise ne küçük boyutluydu, ne de ticari bir işti. Her ne kadar Dışişleri Bakanlığı, devlet veya özel sektör olsun, herhangi bir yolla finanse edilen her türlü ihracata izin verme yetkisini elinde tutsa da, Eximbank'ın bu işe dahil edilmesi birçok kişi tarafından çok uygunsuz bir şey olarak görülmüştü. Pentagon, kredili ve doğrudan hibeler dahil olmak üzere, silah ihracatının finansmanını doğrudan üstlenecek bazı mekanizmalara sahipti. Eximbank'ın askeri bir kuruluş olmadığı düşünülüyordu ve onu savunma endüstrisine açmak ticari işletmelerden gelmesi kesin olan protesto feryatları da dahil, başına iş almak demektir. 200 Kara Şahin alımı Türkiye'ye 2 milyar dolara mal olabilirdi ve bu boyutta bir kredi garantisinin Banka'nın kaynaklarının büyük bir kısmını yutması işten bile değildi.

Dodd, Ödenek Komitesi'nde yer almadı; bu yüzden orada olan birinin işbirliğini kazanmak zorundaydı. Ve bu kişi de beraberinde birkaç oy getirebilecek biri olmalıydı, çünkü kendi partisinden kilit üyelerin de içinde bulunduğuşüpheli kimseler mutlaka olacaktı. Alt-komitede kıdemli bir Cumhuriyetçi olan Wisconsinli Senatör Robert Kasten'in desteğini kazandı. Kasten, Dodd adına değişikliği bütün komiteye önerdi. Sonraları, Kasten'in yardımcılarından biri, "senatör yasanın amacına inanıyordu", dedi. İddia edildiğine göre Leahy ve diğerleri değişikliğe karşı çıkmış, fakat Dodd yorulmak nedir bilmeden meslektaşlarıyla kulis yapmış ve değişiklik onaylanmıştı.

Yasa tasarısı Senato genel kurulunda okunduğunda, Dodd'un yaptığı değişikliğin ifade ediliş biçimindeki basitlik, taşıdığı önemi gizlemişti. "İhracat Yardımı" adını taşıyan IV. Başlık altındaki bu değişiklik, Eximbank'a kredi garantisi yetkisi veriyordu ve bu yetki, "Banka tarafından NATO ülkelerine gidecek savunma malzemeleri ve hizmetlerinin ticari satışının finansmanında kullanılabilirdi." Yasa tasarısına tek başına Türkiye'nin ismini yazmak fazla cüretkâr bir hareket olurdu; Yunan lobisi böyle bir girişimi ezerdi ve NATO'ya genel bir gönderme yapmak daha kabul edilebilir bir şeydi.

Ertesi gün, 20 Eylül 1989'da, geleneksel "sabah seansları"ndan sonra, Senato dış işlemlere ayrılacak fonları tartıştı. Bu "sabah seanslarında", senatörler kendi eyaletlerindeki kahramanların meziyetlerini över ve arada bir de da-

ha geniş yelpazedeki konular hakkında yorumda bulunurlardı. New York'tan Daniel Patrick Moynihan, her gün yaptığı gibi, ayağa kalktı ve Beyrut'ta İslamcı militanların elinde rehin tutulan Amerikan Terry Anderson'un tutsaklığını hatırlattı. O gün, 1.649'uncu gündü. Patrick Leahey, önceki Cuma Vermont'ta ölmüş olan şair Robert Penn Warren'i saygıyla andı. Ve Chris Dodd da benzer bir biçimde New Englandlı otel zengini Walter Dunfey'in vefatından bahsetti.

Bunlardan sonra, Dış İşlemler Yasa Tasarısı Genel Kurul yöneticisi Leahy tarafından görüşmeye açıldı. Leahy yasa tasarısının tartışmalı taraflarına dikkat çekti: Bush'un El Salvador'a yardım için talep ettiği 97 milyon doların 12 milyon dolarının kesilmesi (ki Dodd bunun üzerine uzun uzadıya konuştu); ABD'nin BM'nin nüfus kontrolü faaliyetlerine, özellikle de Çin'deki el yakan zorla kürtaj meselesine katkısı. Bir de yeni bir hüküm vardı: başka hükümetlerden ABD yasalarına aykırı faaliyetler yürütmesini istemenin yasaklanması veya Leahy'nin vurguladığı biçimiyle, "düşüncesizce yapılan İran-**kontra** fiyaskosu gibi başka bir yasadışı operasyonun" engellenmesi. Dikkat çekici bir şekilde, Dodd'un yaptığı değişiklik genel kurulda hiçbir yoruma yol açmadı ve yasa tasarıları değişikliğe uğratılmış haliyle 26 Eylül'de kabul edildi.

Kolayca gerçekleştirilen değişiklik daha sonra sonbaharda tökezlemeye başladı. Ödeneklerle ilgili birçok yasa tasarısında olduğu gibi, bunun da Meclis ve Senato versiyonları birbirinden farklıydı ve bu farklılıklar, bir uzlaşmaya varmak üzere Kongre'nin her iki kanadından atanmış üyelerin oluşturduğu bir konferans komitesinde halledilecekti. Dodd'un değişikliği Temsilciler Meclisi'nde kesinlikle memnuniyetsizlik yaratmıştı ve en fazla rahatsız olan da dış işlemler alt-komitesi başkanı Wisconsinli Demokrat David Obey idi. O zamanlar elli bir yaşında olan Obey açık bir biçimde silah ihracatından hoşlanmayan ve Dodd'un planını toprağa gömmeye hazır, prensiplerine son derece bağlı bir Kongre üyesiydi. Meclis'te geçirdiği 20 yıl ona itibar ve birçok beceri kazandırmıştı. Üstelik, yükü çok ağır olan ve uzlaşmaya her an gereksinim duyulan bir konferans komitesi de, eş başkanlarından birinin hiç de hoşlanmadığı bu değişiklikler için çok tehlikeli bir yerdi. Eximbank da endişesini kayıtlara geçirmişti. Banka genel müdürü John D. Macomber, 10 Ekim'de Obey'i yasa tasarısını derhal reddetmeye çağıran bir yazı gönderdi: "Bu tür satışların Banka tarafından finanse edilmesi, ABD hükümet politikalarından ciddi bir sapmayı temsil edecektir. Hatır-

layacağınız gibi, benzer bir öneri bu senenin başlarında yönetimdeki ilgili kuruluşların tümü tarafından incelenmiş ve reddedilmişti."

Konferans 1 Kasım günü başladı ve bundan sonraki günlerde yasa tasarısındaki 295 farklılık törpülendi. Zorlu çalışmanın en yoğun dönemi, tarihi bir geceye denk geldi: Atlantik'in öbür yakasında, Soğuk Savaş'ın en çetin sınavını verdiği günlerde, Berlin'in her iki tarafından Almanlar Duvar'ı delmiş ve eriyen Demir Perde'den özgürce geçmeye başlamışlardı. Fakat bir habere göre, "Kongre Binası'nda kapalı kapılar ardında, bir Meclis-Senato konferans komitesi üyeleri 9 Kasım akşamını, ABD dış yardım programı üzerine sıkı pazarlıklar yaparak geçirmişti." Gece geç saate kadar süren oturma altı saat devam etti, ama sonunda anlaşma sağlandı.

Anlaşmaya varmayı zorlaştıran hususlardan biri, Dodd'un değişikliği idi. Obey, Eximbank uygulamasındaki böylesi bir değişikliğin, ödenek komitelerinde değil, onaylama komitelerinde ele alınması gerektiğini savunarak şiddetle karşı çıktı. New Jerseyli Cumhuriyetçi temsilci Dean Gallo da, savunma müteahhitlerinin güçlerini kullanarak küçük işletmeleri Banka'nın sınırlı kaynaklarından mahrum bırakma ihtimali dolayısıyla duyduğu endişeyi yüksek sesle dile getirdi. Fakat değişiklik olduğu gibi bırakıldı. *Congressional Quarterly*'de şöyle yazıyordu: "Dodd ve diğerleri birkaç saat uğraştıktan sonra, Obey 9 Kasım'da yumuşadı" ve bunun kredi garantileri için "'bir defaya mahsus' bir muafiyet olduğunu ısrarla belirterek değişikliği kabul etti."

Tartışma kızışmıştı. Louisiana Eyalet Üniversitesi'nde kurulacak bir "liderlik merkezi" için para isteyen Louisianalı Demokrat Bennett Johnston'ın hazırladığı yasa tasarısı üzerine Obey, Johnston'u bölgecilik yapmakla suçladı ve karşı çıktı. Johnston, Obey ile "saf" diye dalga geçti ve zekice bir sözle alaya aldı: "Ben iyi hükümetten yana değilim. Ben fazlasıyla iyi bir hükümetten yanayım." Dodd da benzer bir taktik kullandı. Tartışmayı yakından izleyen bir Senato görevlisi, "O bunu bir istihdam meselesine dönüştürdü" dedi. "Dodd konuyu, bir istihdam ve seçmen tabanı meselesi olarak çok kişisel bir sorun gibi ele aldı. Her zamanki gibi Senato protokolü böyle bir talebin onaylanmasını gerektirir."

Fakat Obey öfkelenmişti ve sinirini, Bush'un, bütün askeri yardımların krediden hibeye çevrilmesi şeklindeki bir manevrasını içeren başka bir hükümden çıkardı. Muhtemelen bundan yarar sağlayacak iki ülkeyi kastederek

"Yunanistan ve Türkiye'nin niçin daha fazla silahı olsun istiyoruz? Bu ülkeler şantajcı. Bizi istismar edip aldatıyorlar" diye bağırdı.

Dodd çabalarında yalnız değildi. Bu yasa tasarısına karşı çıkanlardan birinin yardımcısı, "Bu tamamen United Technologies'in emri üzerine yapıldı" dedi. Her zamanki mantıkla lobicilik yapıldı – istihdamı arttırmak, Ege çevresindeki dostlarımıza yardım etmek. Yönetim ise ihtiyatlı olmakla birlikte hiçbir muhalefet göstermedi. Fakat yüzeydeki sessizlik, kapalı kapılar ardındaki bir ihtilaf girdabını gizliyordu. Bir Senato yardımcısı, "Çok şiddetli, duygusal bir savaşı bu" dedi.

Konferans Komitesi işini bitirdiğinde yasa yapıcılar kamuoyu karşısında suskun kalmayı tercih ettiler; Meclis konferans raporu kendi yasa tasarısındaki değişikliği belirtiyor ve "konferans katılımcıları, yalnızca bir defaya mahsus olmak üzere", Türkiye'ye veya Yunanistan'a satılan silahlar için kredi garantilerini "kabul ettiğini, fakat gelecekte bu tür önerilerin uygun onaylama tasarıları yoluyla çözüleceğini" ilan ediyordu. Bu da, böyle bir politika değişikliğinin ödenek komiteleri yerine, Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi ya da Senato'da ona karşılık gelen komitede tartışılması gerektiği anlamına geliyordu. Dış İşlemler yasa tasarısı 14 Kasım'da Meclis genel kuruluna geldiğinde, Obey görevini bilen bir davranış sergileyerek Dodd'un değişikliğiyle ilgili "itirazından geri adım attı." Cumhuriyetçi Parti'nin komitedeki üst düzey üyesi Oklahomalı Mickey Edwards, değişikliğin oybirliği ile kabul edilmesini istedi. Toplantıyı yöneten görevli, "Oklohamalı beyefendinin talebine itirazı olan var mı?" diye sordu. Ve Kongre adabına uyularak kimse itiraz etmedi. Yasa tasarısı ertesi gün Senato'da onaylandı.

Daha sonra, Dodd El Salvador politikası ile ilgili oyunu, Eximbank değişikliğini eklemesi karşılığında Kasten'e satmakla eleştirildi. Dodd oyunu karşılıklı çıkarlara göre kullandığı yolundaki suçlamaları şiddetle reddetti, fakat algılama değişmedi. Dodd'un yönetimin politikasına verdiği destek, Senato'nun yasa tasarısını onaylamasının ertesi gecesi, altı Cizvit rahibin San Salvador'da askeriye tarafından öldürülmesi ile kesinlikle daha da rahatsız edici hale geldi. Sonraki yıl El Salvador konusunda pozisyonunu, açık muhalefete geri dönerek tersine çevirmesi, 20 Eylül'deki oyunun pek çok kişi tarafından "bir defaya mahsus" bir oy gibi görülmesine yol açtı.

Değişiklik onaylanır onaylanmaz, Dodd Eximbank'ı sıkıştırmaya başladı.

Eximbank müdürü John Macomber buna, Bush'a yazdığı alışılmadık derecede sert bir yazıyla tepki gösterdi: 11 Aralık tarihli yazıda, "Yakında Chris Dodd'dan Eximbank'ın Türkiye'ye dönük askeri donanım satışlarını finanse etmeme politikasından memnuniyetsizlik duyduğu şeklinde haberler alabilirsiniz" diye uyarıyordu. Başkana, Dodd'un değişikliğinin, Pentagon'un ihracat finansmanı programındaki "kesintilerin etrafından dolaşmak için bir bütçe aldatmacasından ibaret" olduğunu söylüyordu. Yazıyı "UTC'nin ticari işlemi kötü bir örnek oluşturacak" diye tamamlıyordu.

Dodd'un değişikliği o yıl ve her yıl yapılan, güçlü etkiler üretme ihtimalleri yüksek olmasına karşın, neredeyse herkesin gözünden kaçan binlerce yasadan biriydi. Aynı Dış İşlemler Yasa Tasarısı'ndaki başka bir hüküm de "fazla savunma araçlarının" –Sovyetler'le yapılan yeni bir silah denetim anlaşması uyarınca, Orta Avrupa'dan kaldırılan silahların – "güney kanadındaki" NATO ülkelerine verilmesine izin veriyordu. Bunlar, Türkiye ve Yunanistan'a giden tank ve saldırı helikopterleri gibi kalemlerdi. Bu da çok az dikkat çekmişti. Dodd'un gambiti ile Eximbank politikasında gerçekleşen dramatik değişim, çıkan yasaları her hafta haber yapan *Congressional Quarterly* dışında, 1989'da haber medyasında hiç yayınlanmadı.

Medyanın bu sessizliği ertesi yıl bozulmaya başladı. İlk işaret, 1990 Nisan'ında Türkler Fransız firması Aérospatiale'dan beş hizmet helikopteri satın aldığı geldi. Süper Puma isimli Fransız helikopterini Kara Şahin'e tercih etmişlerdi. Bu küçük çaplı bir alışveriş de olsa Stratford ve Washington'a gönderilen bir işaretti. Ankara'dan geçilen bir haber şöyle diyordu: "Burada endüstrinin üst düzey yöneticilerinden birine göre, Kara Şahin yerine hemen satın alınan bu Süper Pumalar'ın seçilmesi, gelecekteki hizmet helikopteri tedariki projesinin çok daha büyük bir rekabete sahne olacağının bir işaretidir." Aérospatiale, en önemli Alman helikopter üreticisi şirketle de birleşiyordu ve bu durum onu alt edilmesi zor bir düşman haline getiriyordu: Fransız ve Alman politikacıları bir olup Ankara'yı sıkıştırabilirdi ve ellerinde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılma umuduna dair çok önemli bir koz vardı.

Sikorsky'nin rekabet gücünü korumanın bir yolu da ABD Ordusu'nun Kara Şahin satın almaya devam etmesini sağlamaktı. İlk kez bütün Connecticut delegasyonu – altı temsilci ve iki senatör – o Haziran ayında, savunma harcamalarının kısılmasını değerlendirmek ve eyaletlerinin endüstrisini nasıl

koruyacaklarını tartışmak üzere haftada bir buluşmaya başladı. İlk işleri, Savunma Bakanı Richard Cheney'e Kara Şahin alınmasını talep eden bir mektup yazmak oldu. Dodd bir gazeteciye, "Burada, Connecticut'ta kâinat hakkında konuşuyoruz. Tamamen yeni bir dünya ile uğraşıyoruz" dedi. Fakat delegasyonun önünde dik bir yokuş vardı. Sikorsky'nin bulunduğu seçim bölgesinden eski Kongre üyesi Robert Giaimo, Connecticut'ın yasa koyucularının düştüğü tuzağın altını çiziyordu. United Technologies adına eski meslektaşlarıyla kulis yapan Giaimo, "Bunlar, liberal bir delegasyon" dedi. "Hiçbir zaman tamamen savunma yanlısı olmadılar, savunma yanlısı olan başkaları bunu bilir. Savunmayla ilgili birçok konuda hayır, hayır, hayır diye oy verip sonra da dönüp eyaletinde kurulu bir proje için yardım istersen, hiç sempati kazanamazsın." Kara Şahin alımı kurtarılmıştı, fakat eyalet silah endüstrisi daha fazlasına ihtiyaç duyuyordu.

Her ne kadar Dodd'un 1989'daki değişikliği, Sikorsky'ye Türkiye ile anlaşmayı imzalamak için ihtiyaç duyduğu finansmanı sağladıysa da, fiili satışlar yavaş gerçekleşiyordu ve kredi garantilerine dair hükümlerin süresi Ankara bir karara varmadan dolabilirdi. Bu yüzden Dodd, askeri ihracatları finanse etmek için Eximbank'ta kalıcı bir mekanizma yaratmaya çalıştı. Bu kez, Bankacılık, Konut ve Şehircilik İşleri Senato Komitesi üyeliğini kullanarak, İhracat Yönetimi Yasası'nda bir değişiklik yapılmasını önerdi. 1990 Haziranı ortalarında komite, eski Varşova Paktı ülkelerine giden yüksek teknoloji ürünler üzerindeki sınırlamaları hafifletmek için Yasayı yeniden yazıyordu. Dodd yasa tasarısı için Senato'daki yirmi meslektaşına işte bu reformcu atmosferde baskı yaptı.

Meclis Bankacılık Komitesi, yasa tasarısı için çoktan harekete geçmişti ve onun yasa tasarısı askeri ihracatları açıkça reddediyordu. Komite'nin raporunda "Eximbank'ın savunma araçlarının finansmanına dahil edilmesine keskin karşı olduğu" belirtiliyordu. Meclis Bankacılık Komitesi'nin raporu ısrarla, bu tür mekanizmaların bu konudaki uzmanlığından faydalanmak bakımından Savunma Bakanlığı'nın bünyesinde olmasını ve bankacılık kaynaklarının ticari ihracatlardan başka bir alanda kullanılmaması gerektiğini söylüyordu. Rapor daha da ileri gitti: Eximbank'ın bu konuda manipüle edilmesine karşı bir yasaklama "gelecekte tanınabilecek istisnaların önüne geçmek için" yasaya eklenmeliydi. Obey'in Dış İşlemler alt-komitesinden gelen başka bir Meclis yasa tasarısı da bu tür muafiyetlere karşı savaş ilan

etmişti. Dodd'un gambiti, 1989'da Kongre tetkik ağıının gözünden kaçabilmişti, fakat 1990'da o kadar şanslı olmayacaktı. Gereken dikkat gösterilecekti.

Dodd 17 Temmuz 1990'da Bankacılık Komitesi'nde hamlesini yapar yapmaz muhalefete tosladı. Bu kez yanında bir eş sponsor vardı. Missouri Cumhuriyetçi Kit Bond. McDonnell-Douglas ikilinin lehine olacak bir iş yaptı ve komite oylamasından bir gün önce St. Louis'de kitlesel bir işten çıkarma olacağını, 17.000 işçinin işini kaybedeceğini ilan etti. Bu sayede, önerdikleri değişikliğin istihdamı ve Avrupa'nın sübvans edilen silah üreticileriyle baş etmeyi amaçladığını güçlü bir biçimde savunabilirlerdi. Dodd kurula, "Dürüst olmak gerekirse, bütün ülkelerin bu sürece son vermelerini tercih ederdim, fakat göz ardı edemeyeceğimiz olgular ve hayatın gerçeklikleri, ülkelerin kısa vadede bunu yapamayacaklarını gösteriyor" dedi.

Değişikliğin aleyhinde konuşanlar da vardı. Maryland'den eski kurt Demokrat Paul Sarbanes bunu muhalefet malzemesi olarak kullandı. 1988'de Michael Dukakis'in başkan seçilmesi halinde çoğunluğun Dışişleri Bakanı olmasını beklediği Yunan asıllı Amerikalı Sarbanes, doğal olarak, Türkiye'ye şüpheyile yaklaşıyordu. Fakat başka gerekçeler ileri sürdü. Dodd'un planı sonucunda Bankanın ticari faaliyetlerden uzaklaşacağını iddia etti. Komite'ye, "Eğer bu politikanın yürürlüğe girmesine izin verirsek, ileride bu günü esefle anacağız" dedi. Dodd ise buna, "Amerikan endüstrisinin eşit olmayan koşullarda rekabet etmesine göz yummaya devam edersek, asıl o zaman pişman olacağız" şeklinde karşılık verdi. Ve sonra eğer planı onaylanmazsa, "bu endüstrideki kuruluşların bir çoğunun sonunda kapanacağını" söyledi.

Müttefiklere gönderilen silahların olasılıkla kötüye kullanılmasından pek bahsedilmedi. Pensilvanyalı Cumhuriyetçi John Heinz araya girerek, "Connecticutlu Senatör az gelişmiş ülkelere yapılan askeri satışlar için endişe duyuyor. Peki bu, bazı NATO müttefiklerimizin zaman zaman ayaklanmalara karşı kullandığı teknolojiyi daha mı az korkunç hale getiriyor?" dedi. Sorusu asla cevaplanmadı.

Banka'nın kendisi de muhalefet etti. Görevlilerinden biri, "askeri bir satışın sonuçlarını değerlendirecek stratejik veya politik uzmanlığa sahip değiliz" diye açıklama yaptı. Yönetimin pozisyonu konusunda Heinz tarafından sıkıştırılınca, "Bu konuda bir mutabakata varamadık. Bu aylarca tartıştığımız bir mesele haline geldi" dedi. Eximbank başkanı John Macomber Komite'ye

yolladığı bir mektupta yine, söz konusu hükmün "Bankayı temelden yeniden yönlendirmek anlamı taşıyacağı ve personelin dikkatini ticari ihracatın finansmanından başka yöne çevireceği" için şikayet etti.

Fakat Senato Komitesi harekete geçti. 17 Temmuz'da değişiklik 16'ya 5 gibi açık bir farkla kabul edildi. 13 Eylül 1990'da Senato Genel Kurulu'ndan da geçti, ama sırada Konferans Komitesi'nin Meclis'le yapacağı başka bir uzlaşma görüşmesi vardı.

Kolomb Günü'nü izleyen hafta sonu, Bankacılık ve Konut Konferans Komitesi yasa tasarısını birleştirmeye başladı. Dodd değişiklik teklifine oy toplamak için, Meclis'teki Cumhuriyetçilerden destek bulmayı umuyordu. Oyunu kilit ve ihtilafli bir mesele karşılığında değiş tokuş etmeye açıkça niyetli görünüyordu: New Yorklu bir Demokrat Temsilci Charles Schumer, Konut ve Kentsel Gelişme Bakanı Jack Kemp'in, kiralık ev yapımı* ödeneğinde 500 milyon dolar kesinti yapma girişimine karşı artçı bir savaş yürütüyordu. Dodd Cumhuriyetçilerin tarafını tuttu ve Kemp'in görüşü galip geldi. Bir haber, "Dodd'un bu programa muhalefet etmesinin nedenlerini tartışmayı reddetmesi, hükümetin kiralık ev yapımını desteklemesini savunanları şaşkınlığa uğrattı" diyordu. Birkaç gün sonra Dodd, Konut Bankacılığı Komitesi başkanı Henry Gonzales'i, Eximbank'ın askeri ihracatları desteklemesini öngören değişikliğine arka çıkması için ikna etmeye çalıştı. Fakat Gonzales, "Bence sorunlar birbirine karıştırılmamalıdır" şeklinde bir mesajla Dodd'u reddetti.

Dodd yenilmişti. Konferans Komitesi, bir sonraki Kongre'nin meseleyi incelemesi gerektiğini söyleyerek değişikliği reddetti. Connecticutlı liberal senatör yoksullara konut sağlanmasını destekleyen oyunu hediye etmiş, ama karşılığında hiçbir şey elde edememişti.

Bir Senato üyesi acı bir şekilde şunları hatırlayacaktı: "Değişiklik ile ilgili sorunlar yaşadık, çünkü askeri ve ekonomik yardımlar arasındaki dengesizliği düzeltmeye çalışıyorduk ve bu ekonomik nedenlerle yapılacak yeni bir askeri yardım biçimiydi. Konu üzerinde Komite'de, Genel Kurul'da ve Konferans'ta büyük kavgalar koptu. İnsanlar son ana kadar nasıl oy kullanacak-

* İng. rental-housing. ABD'de Konut ve Kentsel Gelişme Bakanlığı'nın, düşük gelirli ailelerin, yaşlıların ve engellilerin kirasını kolayca ödeyebileceği evler inşa etmesi için yerel özel kuruluşlara fon sağlaması -y.h.n.

larını bilmiyordu. Bunu, Üçüncü Dünya'ya silah ihraç etmenin yeni bir yolu olarak gördük. Bu 'istihdam mı, yoksa ilkeler mi' sorunu haline geldi. Senato üyeleri birbirleriyle bu konu hakkında yıllarca konuşmadı."

Sikorsky hâlâ Kara Şahin anlaşması iç'n finansmana sahipti. Fakat Chris Dodd'un çabaları, Türk sözleşmesi konusunda Sikorsky'ye omuz vermenin ötesinde yararlar sağladı. Dodd, silah ihracatlarını teşvik edecek milyarlar dolarlık başka planların kapısını açtı. Ayrıca bir dizi dış politika meselesinde prensipli bir duruş sergilediği için saygı duyulan bir senatörün, kendi eyaletindeki savunma işlerini güvence altına almak için ne gibi çarelere başvurabileceğini gösterdi. Uzun vadede kiralık ev yapımına dönük sübvansiyonların azaltılmasının veya Salvadorlu muhaliflerin öldürülmesinin maliyeti, muhtemelen Sikorsky işçilerine dönük kazançtan daha büyüktü. Bunlar o zamanlar da, bugünkü de karar alıcılara dayatılan dengeleyici değiş-tokuşlardır.

İKİNCİ KÖRFEZ SAVAŞI

Jim Baker, Dodd değişikliğini cebine koyarak 9 Ağustos 1990'da Türkiye'yi, Saddam Hüseyin'i yenmek için kurulacak bir koalisyona sokmak için Ankara'ya uçtu. Dodd'un planı Dışişleri Bakanı'nın Turgut Özal'a teklif ettiği çeşitli havuçlardan bir tanesiydi. Baker, silah panayırına dönen bir ortamda, önceden ABD çıkarlarının temel dayanağı olan bir ülkeyi cezalandırmak üzere yapılacak askeri bir operasyonun olası bütün müttefikleriyle bir araya geliyordu; çünkü bu ülke, yani Irak bir hafta önce Kuveyt'i işgal etmişti. Coğrafi konumu ve NATO üyeliği göz önüne alındığında, Türkiye önemliydi. Baker, altı Kara Şahin teklifi de dahil olmak üzere Türklerle pazarlık etti ve Mezopotamya'nın eski Osmanlı hükümdarları hevesle bu teklifi kabul ettiler. Baker, küçük bir Arap monarşisini kurtarmak için giriştiği bu olağanüstü eylemde başka başkentlere de farklı öneriler götürdü.

Amerika'nın, Irak'ın on yıl önce İran'ı işgal etmesine verdiği yanıtla şimdi ki tepkisi arasındaki karşıtlık öğreticiydi. Kuveyt ve İran bazı önemli benzerlikler taşıyordu; her ikisi de Müslümandı ve büyük petrol rezervlerine sahipti. Her ikisi de anti-demokratik olarak görülüyordu. En temel fark, büyük Batılı güçlerle ilişkileriydi. Tıpkı Irak gibi Kuveyt de I. Dünya Savaşı'ndan sonra Britanya tarafından "yaratılmıştı". Bölgede hüküm süren El-Sabah ailesinden şeyhler takdis edilmiş krallardı ve Suudi Krallığı güneydeki daha büyük ulusa ne derece hükmediyorsa, onlar da buraya o kadar hükmediyordu. Kuveyt, diplomatik faaliyetlerini ve ticaretini yürütmek için büyük ölçüde Britanya'ya bağımlıydı ve her ne kadar Filistin davasına destek verse ve OPEC'in fiyat artışlarının istekli bir katılımcısı olsa da, jeostratejik bakış açısı Batı yanlısıydı. Bu temel gerçeklik, Irak tarafından işgal edilmesi karşısında, oldukça farklı bir dizi tepkinin hayata geçirileceğini garanti ediyordu.

Saddam Hüseyin'in işgali çok hızlı ve korkunç olsa ve her ne kadar Kuveyt bir petrol ihracatçısı olarak önem taşısa da, Batı'nın tepkisi başka iki faktöre dayanıyordu: Suudi Arabistan ve İsrail. Iraklı güçlerin Körfez sahilini Suudi petrol sahalarına kadar elâ geçirme olasılığı, büyük Batılı güçleri ilk askeri tepkilerini göstermeye, yani Suudi Arabistan-Kuweyt sınırını tahkim etmeye yönelten bir alarm işareti oldu. (Başkan Bush'un ilk tepkisi aslında son derece yumuşaktı. Margaret Thatcher tarafından daha hızlı hareket etmeye zorlanana kadar, "Askeri bir müdahale düşünmüyoruz" demişti.) Saddam Hüseyin'in dünya petrolünün yüzde 60'ını kontrolü altına alması, tahammül edilmesi mümkün olmayan bir ihtimaldi. Diğer yandan, İsrail için oluşturduğu tehlike ifade edilmese de, Batılı ülkeleri harekete geçirmesi açısından son derece önemli bir faktördü. Saddam, Yahudi devletine karşı gerçekten korkutucu bir hiddet göstermişti – daha birkaç ay önce, kimyasal bombalarla "İsrail'in yarısını yakmaya" ant içmişti. İsrailliler, Saddam Hüseyin'i uzun süre ölümcül düşmanlarından biri olarak tanımladılar: Irak'ın Osi- rak nükleer reaktör kompleksini 1981'de bombalamışlardı ve İran-Irak savaşında hiç çekinmeden Ayetullah Humeyni'ye yardım etmişlerdi. İsrail ve Irak'ı kapsayan bir savaş, İsrail ile Arap komşuları arasında var olan kırılan barışın dinamiklerini değiştirebilir ve bütün bölgeyi tutuşturabilirdi.

Birleşik Devletler, Britanya ve Fransa, Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini talep ederken, aşama aşama Suudi Arabistan'a oldukça büyük bir askeri güç yığıldı. Ve yaz sonu, sonbahar başı çıkmaz ağırlaşmıştı. Saddam BM kararlarını ve Arap liderlerden gelen ırcaları reddetti. Laf dinlemesliği belirginleşmeye başladıkça, Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek, Ürdün Kralı Hüseyin ve diğer dost ülke liderlerinin konumları ıstıraplı bir hale geliyordu. (Suriye Cumhurbaşkanı Hafız El-Esad uzun süredir Saddam'ın düşmanıydı ve bütün durumu çok elverişli buluyordu.) Suriye dışında bu ülkeler, kendine has stiliyle Nasır'ın sorumluluğunun mirasçısı olan Saddam'a karşı Batı'nın yanında yer alabilirler miydi? 100.000 kişilik ABD birliğinin hızla ülkelere konuşlanmasını kabul eden Suudiler, "kafirlerin" kutsal Mekke ve Medine şehirlerini korumak için ülkeye girmesine izin vererek herkesten daha müşkül bir pozisyona düşmüştü.

Sıkıntılardan biri de, İran'daki İslam Devrimi'nden sonra, Körfez kıyısındaki devletleri – Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Katar ve Bahreyn'i – korumak için kurulmuş bir ittifak olan Körfez İşbirliği

Konseyi'nin hiçbir şey yapamamasıydı. Petrol üreten Arap devletleri 1980'ler boyunca olağanüstü ölçüde ABD askeri teknolojisinin aktif müşterileri olmuşlardı. Fakat böylesi bir ateş gücünü elde etmeleri, Irak'ı aralarından birini işgal edip gerçekte geriye kalanlarını da tehdit etmekten alıkoyamamıştı.

1990 sonbaharında meydana gelen daha önemli bir şey de, Körfez'deki karşı karşıya gelişle ilgili Araplar arasında fikir ayrılığı yaşanmasıydı. Saddam Hüseyin'in, bir Arap kardeşine karşı eylemi daha önce benzeri yaşanmamış bir olaydı ve Arap hassasiyetlerine yapılan apaçık bir hakaretti. Fakat Amerikan ve Avrupalı askeri bir gücün Saddam'a karşı birleşmesi, meseleyi yine bir Doğu-Batı karşılaşması haline getirdi. Mübarek'in konumu özellikle zordu. İsrail'le arasında barış anlaşması olan tek ülkenin lideri ve muazzam miktarda ABD yardımı ve silahının alıcısı olarak, Müslüman **iyi niyetini** kanıtlamak zorundaydı. Arap Birliği'ne Mısır başkanlık yapıyordu, dolayısıyla Mübarek krize bir "Arap çözümü" bulma şansına sahipti. Bu, diğer baş aktörlerin hiçbirinin – özellikle de ABD'nin – Mısır'ın yapmasını istemediği diplomatik bir mesaj iletme işiydi. Arabuluculukla Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi şansı, krizin ilk döneminde elden kaçmıştı: Ağustos'ta Kahire'de toplanan Arap Birliği, Mübarek'in ön ayak olduğu bir karar çıkardı. Buna göre Irak, Kuveyt'ten gerekirse zor kullanılarak çıkarılacaktı. Bu, alışılmadık biçimde aceleyle alınmış ve görüş ayrılıkları yaratan bir karardı. Mübarek görüşünü şöyle açıklıyordu: birileri "kafama silah dayıyor." Birleşik Devletler, Irak karşıtı koalisyonu dönüşen bu yapıda bir bölünmeye yol açacak karmakarışık bir müzakere oyunu yaşansın istemiyordu. Bağlılığın ve konumların kesin bir şekilde tanımlandığı bir durum Washington için daha tercih edilirdi. Dolayısıyla, Arap diplomasisinin potansiyeli hiçbir zaman kullanılmadı. Mübarek ABD'nin taktiğinin maşası olmuştu.

1990 sonbaharında tutumlar sertleştikçe, Saddam Araplara dönük güçlü bir çağrıda bulundu ve Mübarek'e sataştı. Saddam'a göre Kuveyt'teki karşı karşıya geliş dört meseleyle ilgiliydi: petrol fiyatlarının kontrol edilmesi ve petrol zenginliğinin şeyhlerden alınıp Arap halkına dağıtılması; Arap dünyasının birliği; Batı ve özellikle de Amerikan emperyalizminin bölgedeki onur kırıcı varlığı ve Filistin'in kurtuluşu. Saddam bunları samimi bir şekilde söylemese de, her biri Mübarek'in altını oyuyordu: Mübarek de petrol zenginliğinin paylaşılmasını savunuyor ve Nasır kılığına bürünüyor, pan-Arabizmden geriye ne kaldıysa onun sorumluluklarını üstlenir görünüyor. İsrail

ile yaptığı Camp David anlaşması, Mısır'ı Filistin meselesi konusunda şüpheli konuma düşürmüştü. Can sıkıcı bir husus olan ABD emperyalizmi meselesi ise, Mısır'ı kapana kısıtıyordu: Mubarek'in rejimi önemli ölçüde ABD desteğiyle ayakta duruyordu. Mısır'ın ABD çıkarlarına kölece hizmet etmesi, Bush'un Mısır'ın ödeyemediği 7 milyarlık borcunu silmesi ve Mısır birliklerinin Suudileri savunmak üzere Körfez'de konuşlandırılmasıyla teyit edilmiş görünüyordu.

ABD'nin Mısır'ın borçlarını silmesi, savaşın başlamasına az bir süre kala ortama bir pazar havası verdi. Suriyeliler şu hususlarda ödüllendirildiler: Lübnan kendilerine bırakıldı, petrol gelirlerinden 1 milyar dolar verildi (bu, daha önce terörizmi desteklediği korkusuyla verilmeyen bir finansal yardımdı) ve Körfez'e yaptığı asker sevkiyatının masrafları doğrudan karşılandı. (ABD'nin Suriye ile flörtü, Suriye'nin eskiden beri Irak'a olan düşmanlığı göz önüne alındığında tuhaf bir durumdu.) Birleşik Devletler'in müdahale için yaptığı masraflar bile, Suudiler ve Kuveytli taraflarından karşılanacaktı. Ve bölgedeki her ülkeye deliller gibi silah satılıyordu.

Bu ticari iklimi yaratan petrolün önemi idi. Başkan Bush'un sürekli hatırlattığı gibi daha büyük ilkeler tehlikedeydi ve bunların arasında nükleer silahlarla donanmış bir Irak hayaleti de vardı. Diğer yandan, saldırgan olmama ve egemenlik gibi değerlerin savunulması, petrolün güçlü mantığını gizleyen ince bir tül den ibaretti. Birleşik Devletler'in neden Suudi Arabistan'a bu kadar büyük bir güç yığdığı sorusuna James Baker'dan gelen anlamlı yanıt buna iyi bir örnek teşkil ediyordu: "İşler" demişti Baker; yani Körfez petrolünün fiyatı ve arzının, Amerikan ekonomisinin temel dayanaklarından biri olduğunu kastetmişti. Ağustos 1990 itibarıyla dünya petrol arzı, 1973'tekinden bile daha yoğun şekilde Basra Körfezi'nden geliyordu ve Kuzey Denizi ve Alaska gibi çok az yerde yeni petrol yatakları keşfediliyordu. Birleşik Devletler'de petrol fiyatları üzerindeki denetimin kaldırılmasına rağmen, ülke içi petrol üretimi 1980 sonlarında birden düşmüştü ve Amerika ilk enerji krizinin karanlık günlerinde ithal ettiği kadar petrol ithal ediyordu. Bu nedenle, Batı'ya sağlanacak petrol arzını garanti altına almak için Amerikalıların hayatları riske atılırken, barış hareketinin "Petrol için kan dökülmesin!" şeklindeki haykırışı şaşırtıcı şekilde güçlü bir yankı uyandırmıştı. Savundukları davanın ikna ediciliği, Bush'un Irak'ı Kuveyt'ten çıkartma planını neredeyse bozuyordu: 15 Temmuz 1991'de, savaşın başlangıcına yaklaşan haf-

talarda, Amerikan kamuoyu savaşın ne oranda akıllıca olduğu konusunda ikiye bölünmüştü ve savaşı destekleyen bir Senato kararı sadece beş oy farkla alındı.

Çöl Fırtınası Operasyonu petrol politikalarının ve uluslararası güvenliğin sıkı bir biçimde iç içe geçtiğini ve – nasıl tanımlarsa tanımlansın – ekonomik çıkarların, dış ve askeri politikayı yönlendirdiğini her türlü şüpheyi geride bırakacak şekilde kanıtladı. Bir yanda ekonomik büyüme, kârlar ve istihdam ile diğer yanda ABD askeri gücüne dönük projeksiyonlar arasındaki bağlantılar, uzun süreden beri *Reel politika*'nın ve onun sol–kanat eleştirisinin temel bir ilkesi olagelmıştır. Fakat, farklı gerekçeler Amerikan küreselciliğinin bu en belirgin özelliğinin sık sık üstünü örtmüştür. İkinci Körfez Savaşı ise bu özelliği, belleğimizdeki en önemli olaylardan daha canlı bir şekilde ortaya koymuştur. Bunun nedeni kısmen, Soğuk Savaş'ın kırk yıldır ABD eylemlerinin ardındaki gerekçeleri bulanıklaştırmış olmasıdır. Sovyet tarzı komünizm yalnızca Amerikan ekonomik çıkarlarına yönelik bir hakaret değildi; aynı zamanda politik özgürlükler açısından da hakiki bir belaydı. Fakat Çöl Fırtınası, ülke içindeki ekonomik büyümenin zorunluluklarının – bu ikisi arasında tam bir eşgüdüm olmasa bile – ülke dışında askeri eylemliliği gerektirdiğini gün gibi ortaya koydu. Bağlantı, esas itibarıyla, silah ticareti olarak açığa çıkıyordu; 1991 kışında Körfez'de ise, savaş olarak açığa çıkmıştı.

Çöl Fırtınası'nın sürati ve öldürücülüğü, Amerikan politikasının Körfez'deki müzmin zayıflığını kısa süreliğine maskeleydi. 1980'lerdeki Irak'a meyletme politikası, Bush yönetiminde de değiştirilmeden sürdürülmüştü. Bu durum pek çok kişi tarafından, haklı olarak, huzursuzluk yaratan bir gaf olarak anılıyordu. En korkuncu da, Saddam Hüseyin ile ABD Büyükelçisi April Glaspie arasında, Kuveyt'in işgalinden bir hafta önce gerçekleşen, kötü şöhrete sahip bir buluşmaydı. Glaspie diktatöre, "Arapların kendi arasındaki ihtilaf-lara dair bir fikrimiz yok" dedikten sonra, Kuveyt'in petrol fiyatlandırma politikası için de "son tahlilde, Irak'a karşı askeri saldırganlıkla aynı kapıya çıkıyor" demişti. Fakat, ABD'nin Saddam'ı desteklemesi ve cesaretlendirmesi, Glaspie'nin Başkanın iyi dileklerini iletmesinin çok daha öncesinde hazırlanan bir politikaydı. Başkan Bush'un 1989'da göreve başlamasından birkaç ay sonra, Ulusal Güvenlik Konseyi (UGK) ile Dışişleri Bakanlığı birlikte, Başkan Bush tarafından onaylanan Ulusal Güvenlik Direktifi 26'yı (NSD 26)

hazırlamışlardı. Bu direktif, 2 Ağustos 1990'a kadar yürürlükte kalan bir politika ortaya koymuştu: "ABD firmalarının Irak ekonomisinin yeniden yapılandırılmasına katılması için fırsatların elde edilmesi ve kolaylaştırılması" perspektifinin iki ana gerekçesi, "Basra Körfezi petrolüne erişim ve bölgedeki kilit dost devletlerin güvenliğidir..." Ayrıca Irak savunma yapısına erişimi ve onun üzerindeki etkiyi arttırmak için, Birleşik Devletler ölümcül olmayan askeri yardım biçimlerinin satışını düşünmelidir." Üst düzey görevlilerden biri NSD 26 hakkında "İran fundamentalizmi hakkında beslenen kaygılar zaten verili bir durumdu" dedi. Saddam Hüseyin'in terör saltanatının açık niteliğine ve herkes tarafından bilinen, bölgede askeri bir hegemonya yaratma arzusuna rağmen, geçen on yıl boyunca Irak, Körfez'deki ABD stratejisinin iki temel dayanağından biri olarak İran'ın yerini aldı. NSD 26, tam da gerçekçilik özelliğine sahip olduğu için kendisinden gurur duyan Beyaz Saray'ın, aslında böyle bir özellikten yoksun oluşunun şaşırtıcı bir örneğidir. Eğer şu iki olay araya girmeseydi, NSD 26 Irak'a daha geniş bir finansal ve askeri destek akışına kapıyı açacaktı: Ağustos 1989'da, merkezinde Banca Nazionale del Lavoro'nun (BNL) yer aldığı skandalın ortaya çıkması ve Saddam'ın ertesi Nisan ayında İsrail'i korkunç bir şekilde tehdit etmesi.

Hüseyin'in "İsrail'in yarısını yakma" biçimindeki konuşmasının yarattığı gü-rültüye ve medyanın BNL olayını veya "Irakgate"i (köşe yazarı William Safire, skandalı Bush'a bağlayarak olayın bu şekilde adlandırılmasında ısrar etmişti) geniş şekilde işlemesine karşın, Irak Kuveyt işgali ile çökene dek, yönetim NSD 26'da formüle edilen politikayı sürdürdü; dolayısıyla güç denge-sinin Irak'tan yana meyvetmesini sağlamaya devam etti. Bu politika üzerine çalışan bir tarihçiye göre "Irak'ın insan haklarını ihlal ettiği, kimyasal silah-lar kullandığı ve ürettiği, biyolojik silahlar ürettiği, nükleer silahların yayıl-masını önleme anlaşmalarını çiğnediği, ABD ihracat denetimlerinden kaçtı-ğı..., yasa dışı BNL kredilerini silah tedarikinde kullandığı", ABD tarımsal ve finansal kredilerini "kötü idare edip kötüye kullandığı konusunda yığınla kanıt olmasına karşın, ABD bu politikayı sürdürmeye devam etmişti."

Zararlı bir ideolojinin farz edilen yayılcılığına karşı bi. denge oluşturma veya onu tahdit etmek için bir tiranı güçlendirme taktığının, Soğuk Savaş süresince ümitsiz bir sicili olmuştu. Bu taktik, ABD politika yapımcılarını Kör-fez'de bir kez daha başarısızlığa uğrattı. Savaş yalnızca "başka araçlarla po-litika yapmanın" ötesinde, ABD politik liderliğinin sefil bir başarısızlığıydı

Amerikalılar açısından savaşın insani bedeli düşüktü. Birkaç düzine Amerikalı ölmüştü ve en fazla zayiata da gizemli "Körfez Savaşı Sendromu" neden olmuştu – bütün ulus da utanmadan bu sonucu sevinçle karşılamıştı. Irak çok daha ciddi bir bedel ödemiş olsa gerek. Çoğu, savaşın son günlerinde geri çekilen ABD birliklerinin menfur "hindi avı"nda olmak üzere, 50.000 ila 100.000 arasında asker öldü. Bir yandan savaş, diğer yandan da Saddam Hüseyin'i iktidarda bırakma kararı alıp Irak halkına ekonomik yaptırımlar – yani, mahrumiyet – uygulanması daha kalıcı hasarlara yol açtı. *Republic of Fear* (Korku Cumhuriyeti) adlı kitabın Iraklı muhalif yazarı Kanan Makiya, "Amerika'nın teknik dehasının gerçek kurbanları Irak'lı çocuklar oldu" sonucuna varır. Iraklı çocukların payına düşen, aralarından yaklaşık 50.000'inin ölmesi ve çok daha fazla sayıda kalıcı psikolojik ve fiziksel travmaydı. Makiya'ya göre, "Amerika'nın, elektrik santrallerini hedef alması ve bunları onarmadan Irak'tan çekilmesinin doğrudan bir sonucu olarak, çok daha fazla sayıda Kürt ve Şii çocuk hayatını kaybetmiştir. BM görevlileri, bir bütün olarak Ortadoğu'da yaklaşık 5 milyon çocuğun, Körfez krizi yüzünden, bedenlerinin temel yapı taşlarının olduğu yılları mahrumiyet koşulları içinde geçirme riski altında olduğunu tahmin ediyor." Fakat ne de olsa bunlar "ötekiydi", talihsizlikleri kolaylıkla görmezden gelinebilecek aşağı bir ırk.

Düşmanın verdiği zayıatın, İran–karşıtı meyletmenin mimarları için de hiçbir getirisi olmadı. Savaş ve savaşın son aşaması başka sorunları da harekete geçiriyordu. Savaş, Amerikan politik élitinin güvenlik açısından bölgedeki Batı çıkarlarına karşı esas meydan okuma olarak gördüğü şeyin – İslami Fundamentalizm hayaletinin – önünü alamazdı, nitekim alamadı da. Birçok kişi Çöl Fırtınası operasyonunun ertesinde tam da bu hayaletin büyüdüğünü iddia edecektir.

Savaşın İslamcı militanlar ile Müslüman dünyasındaki Batı–yönelimli rejimler arasındaki gerilimleri tınnandıracağıının ilk ve en açık belirtisi, Irak karşıtı koalisyon Irak'ı vurmadan önce de gözlemlenebiliyordu. Pan-Arabizmin dağılması bu belirtilerden biriydi. "Batı emperyalizmine" muhalefet dikkat çekici bir İslamcı patlamaya dönüştü; Bizzat Saddam Hüseyin'in sekülerizmi ve Müslüman aktivizmini bastırması göz önüne alındığında, bu daha da çarpıcı hale geliyordu. Cezayir, Tunus, Yemen, Pakistan, Lübnan, Filistin'de Batı Şeria, Ürdün, Fas, Mısır, Suriye ve Sudan'da, bazıları kitlesel nitelikte ve sık aralıklarla olmak üzere, Irak'ı destekleyen büyük gösteriler yapıldı.

Bu ülkelerden bazılarında, savaş konusundaki resmi hükümet politikası, halkın her türlü Batı yanlısı tutuma karşı duyduğu bariz tiksintiyi yansıtacak şekilde değişikliğe uğratıldı. Her yerde yerel politikalar ve önceki ittifaklar etkiliydi, fakat "Müslüman öfkesi"nin hakimiyeti ve yaygınlığı aşıkardı. Yıllar sonra kimse, İslamcı militanlığın savaştan gözle görülür bir biçimde kazançlı çıktığını kesin bir şekilde söyleyemeyecekti; fakat Cezayir, Mısır, Ürdün, Pakistan ve Türkiye'de ve birçok Filistinli arasında durumun böyle olduğuna dair çok sayıda belirti vardı.

Irak'taki savaşın sonucu, ABD'nin İran'a yönelik stratejisinin zayıflığını daha belirgin şekilde açığa çıkardı. Saddam Hüseyin devrildiğinde yerini İslamcı bir alternatifin, hatta muhtemelen İran yanlısı bir Şii hükümetin alacağı bariz hale gelince, Iraklı güçlerin bozgunu askıya alındı. Bush'un danışmanlarından biri Kongre'ye "Amacımız Saddam Hüseyin'den kurtulmak, rejiminden değil" şeklinde bir açıklama yaptı. Danışmanları, ABD desteğinin, sonuçları belli olmayan bir isyana zemin hazırlayacağı gerçeğini görünce Bush'un isyancı Iraklılara yaptığı menfur "silahlara sarılma çağrısı" inkar edildi. Koalisyon güçleri savaştan sonra Güney Irak'taki Şiilere uçuşa yasak bir alan sağladıysa da, bu ince örtü asla kuzeyde Kürtlere sunulan korumanın düzeyine ulaşamadı. (Orada bile, 25.000 Kürt dağlarda mülteci olarak ve Iraklı güçlere karşı direnirken öldü.) Saddam'ın – doğru ya da yanlış, Tahran'ın maşası olarak görülen – Şiileri bastırmasına koalisyon güçleri karşı çıkmadı. Binlerce Şii Saddam'a karşı *intifada*'da öldü. Savaştan sonra Suudi Arabistan'daki Şiilerin bastırılması da, Washington'dan hiçbir itiraz gelmeden gerçekleştirildi. Nihayetinde, bedeli olağanüstü derecede yüksek olsa ve açıkça Saddam Hüseyin'in varlığının devam etmesi anlamına gelse de, ABD politikasının özeti, İran'a düşman hükümetlerin muhafaza edilmesi yönündeydi.

Washington'ın bakış açısından, Müslüman öfkenin alevlenmesi geçici bir fenomen olarak görülebilirdi; en önemli bölgesel müttefikler, İsrail, Türkiye, Suudi Arabistan ve Mısır bununla başa çıkabilir ve Washington'ın hedeflerine bağlı kalabilirlerdi. Buna karşın, Arap birliğinin parçalanması ise hoş karşılanılan bir yan etkiydi. Sovyet etkisinin azalmasının yanı sıra, Saddam'ın sebep olduğu karışıklık ve savaş, Amerikan etkisini, askeri yeteneğini müthiş şekilde sergilemesinin tek başına yaratabileceğinden çok daha fazla artırdı. Faydalı sonuçlardan biri de, İsrail tarafından işgal edilen topraklardaki Filistin taleplerini çözmek yönünde beliren yeni bir momentumdu. Ya-

hudi devleti, menfur Scud füzesi saldırılarını ve Batı Şeria ve Gazze'deki Saddam yanlısı çılgınca heyecanı da içeren Irak'ın hınzırca provokasyonları karşısında takdire değer şekilde kendini frenledi. İsrail, savaştan bugüne kadar görülmedik bir güçle çıktı. Hamas gibi İslamcı isyancı gruplar da dahil olmak üzere, çeşitli Filistin militan hiziplerini önceden beri finansal olarak destekleyen Körfez monarşilerine de artık set çekilmeye başlanmıştı. Suriye, Lübnan ödülü ile yatıştırılmış, Sovyet desteğinin çekilmesiyle de yola gelmişti. Savunmasız coğrafyası dolayısıyla sıkışmış durumda olan Ürdün, uysal bir biçimde Saddam'ı desteklemişti ve şimdi her zamankinden daha zayıf bir konumdaydı.

Savaşın pan-Arabizme vurduğu darbenin getirileri olduysa, bölgedeki diğer Arap-olmayan devletlerin, yani İran ve Türkiye'nin önemini arttırması da muhtemeldi.

İran'ın savaştan elde ettiği fayda, iyice düşünülmüş bir pasifliğin sonucuydu. Ayetullah Humeyni'nin Haziran 1989'da ölümü, Tahran'ın artık devrimci bir tekneden daha geleneksel bir devlet gemisine dönüşmesinin mümkün olabileceğini gösteriyordu. Radikal mollaların güçlenmesi ile Irak'la yaşanan savaşın harekete geçirdiği "Troçkist" sürekli devrim arzuları etkisini yitiriyordu. Bu savaşın maliyeti ve ülkeyi kiremit ve harç ile yeniden inşa etme ihtiyacı İslamcı ateşi söndürdü ve 1980'lerde ortaya çıkan politik lider Haşimi Rafsancani, İran'ın yalıtılmışlığına bir son vermek için Tahran'ın dış dünya ile bağlarını yeniden kurmaya başlamıştı. İki savaş arasındaki kısa aralıkta, İran zaman zaman Batı'ya bazı küçük uzlaşmacı jestler yapıyordu, fakat arada yüksek engeller vardı: ABD'nin Irak'ın tarafında yer almasına ve bir İran sivil yolcu uçağının Temmuz 1988'de ABD tarafından düşürülmesine karşı İranlıların duyduğu öfke henüz yatışmamıştı. Ayrıca, Birleşik Devletler'in İran'a daha şiddetli bir saldırı planladığına dair inanç varlığını koruyordu. Şah'ın son başbakanının öldürülmesini de kapsayan İran destekli terörizm, ABD'li politikacıları ihtiyatlı davranmaya sevk ediyordu. Amerikalılar her durumda Irak ile güçlü bir dostluk kurmuştu ve İran'la yeniden yakınlaşma gereği duymadılar.

İran'ın diğer Arap Körfez devletleriyle ilişkileri daha karmaşıktı. Suudi Arabistan özellikle tedbirliydi, çünkü bir Şii ayaklanmasının olmasından korkuyordu. Riyad ve Tahran İran-Irak savaşı boyunca, her biri diğerinin rejimi-

nin yıkılması için çağrı yapan ve keskin suçlamalardan oluşan bir söz düellosuna girmişti. Savaş boyunca Suudiler, Kuveyt'le birlikte Irak'a 30 milyar dolar tutarında destek vermişti. İki savaş arası dönemde, aradaki düşmanlığın üstesinden gelmek için bazı çabalar nazik biçimde başlatıldıysa da, bunu başarmak o kadar kolay değildi.

İran-Irak savaşının bitmesinin üzerinden daha iki yıl geçmeden, Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesi ile İran kendisini hiç alışkın olmadığı bir jeostratejik zeminde buldu. Irak'ın birden değişen konumu İran için hem fırsat hem de tehlike arz ediyordu. İranlılar sekiz aylık kriz boyunca dikkate değer derecede soğukkanlı bir oyun oynadılar. Rafsancani, Suudi Arabistan'la ilişkilerini geliştirmeyi başardı ve diğer Arap Körfez rejimleriyle olan bağları da güçlendi. Saddam'ın, Humeyni'nin hayaletinin yerini alarak, dünyanın bir numaralı kötü adamı konumuna yükselmesi de bundan daha az önemli bir gelişme değildi. Savunmasız durumdaki yalıtılmışlığı, Saddam'ı Rafsancani'ye kur yapmaya yöneltti; derhal Cezayir Anlaşmasını yeniden canlandırdı ve başka açılımlar yaptı. Rafsancani ise ne Irak'ın ricalarını kabul etti, ne de Saddam karşıtı ittifaka katıldı. Batılı emperyalistlerin Körfez'deki varlığını şiddetle eleştirdi ve aynı zamanda arabuluculuk yapmayı teklif etti. Bu teklif, Başkan Bush tarafından derhal reddedildi.

Eski rakibinin Çöl Fırtınası ile neredeyse yok olması aniden İran'ın talihinin yaver gitmesine yol açtı. Batı'yla olan ticari ilişkileri gelişti. Rafsancani İslam Cumhuriyeti'nin daha ılımlı bir yola girdiğini göstermek niyetiyle bir dizi diplomatik açılım başlattı. Bush yönetiminden de bazı küçük, esas olarak retorik düzeyinde jestler geldi ve kısa bir süre için belli bir uzlaşma mümkün olabileceği gibi gözükte. Fakat radikal mollaların az da olsa hâlâ kullanabilecekleri bazı kozları vardı: süregiden ve esas olarak İsrail'i hedef alan terörizm olayları, İran'ı medeni uluslar topluluğuna girmeye layık olmayan, direnç gösteren bir "tepki devleti" statüsünde tutmaya devam etti. *Mücahitler*'in Afganistan'daki zaferi, Cezayir, Mısır, Batı Şeria ve Pakistan'da gitgide büyüyen İslamcı militanlık (ki hepsinin İran tarafından desteklendiği düşünülüyordu) ve eski Sovyet cumhuriyetlerinde İslamcılığın yeniden dirilmesi korkuları, hep birden, İran'ın "devrim ihraç eden ülke" damgasıyla damgalanmasına yol açtı. Rafsancani, Irak'la yapılan savaşta büyük kısmı yok olan bir orduyu yeniden inşa etmek için silah alımlarına hız verdiğinde, Washington'daki aların zilleri daha da yüksek sesle çalmaya başladı.

Washington'daki genel kanı, İran'ın Arap komşuları' ve Basra Körfezi'ndeki ABD çıkarları için büyük bir tehdit oluşturduğu yönündeydi. Humeyni'nin ölümü ve Körfez Savaşı ile oluşan açılım fırsatlarına rağmen, İran resmi düzeyde bir parya devlet olarak kalacaktı.

Savaşın Türkiye için sonuçları da karışıktı. Türkiye yetmiş yıldır Batı'nın bir parçası olmak için can atmakla birlikte, aralıklı da olsa Irak, İran ve Suriye ile yakın bir ilişki sürdürüyordu; nitekim İran–Irak savaşı esnasında da tarafsız kalmıştı. Bu üç ülke arasında en güçlü bağları olan da Irak'tı. Irak'tan Türkiye limanlarına uzanan petrol boru hattı 1980–88 savaşı boyunca Irak için bir can damarı olmuştu ve sonrasında da Ankara Irak'ın en büyük ticaret ortaklarından biri olmaya devam etti. Irak ve Türkiye, Kürt ayrılıkçılığı-nı bastırma konusunda işbirliği yaptı. Irak'ı Dicle ve Fırat'tan gelen güvenli bir su akışından mahrum bırakan Türkiye'nin Güneydoğusu'ndaki büyük baraj projeleri üzerine tartışmalar giderek kızışırken – barajlar Türkiye'nin Kürt bölgelerine şiddetle ihtiyaç duyulan sulamanın sağlanması demekti – anlaşmazlıklar yine de idare edilebilir gibi gözüküyordu. Irak'ın militarizmi Ankara için kaygı vericiydi, fakat Irak'ın boru hatları ve su ihtiyacı manivelaları açıkça bu tür kaygıları dengeliyordu. Tarihte bu iki ülke arasında hiç savaş çıkmadığı ve sarp Toros Dağları'nın doğal bir engel oluşturduğu göz önüne alındığında, Türkiye ile Irak arasında bir askeri çatışma ihtimali pek yoktu. İran biraz daha tedirgin ediciydi: Ayetullah Humeyni devamlı şekilde Türkiye'nin sekülerizmini eleştiriyor ve Türkiye'deki İslamcı grupları destekliyordu. Fakat yine farklılıklar tehlike işareti veren düzeyde değildi ve büyük ölçekli bir askeri çatışmanın – ki 20. yüzyılda hiç yaşanmamıştı – tahayyül edilmesi bile neredeyse imkansızdı.

Irak Kuveyt'i işgal ettiğinde, Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal eşsiz bir fırsat yakaladığını düşündü. Kırk yıl boyunca Türkiye'nin stratejik rolü Sovyetler Birliği'ne yakınlığı üzerinden şekillenmişti ve Soğuk Savaş'ın bitmesi bu oyunun sona erdiğini vaat ediyordu. Türkiye'deki politik pozisyonu sallantıda olan Özal, Washington'ın Saddam–karşıtı koalisyon vizyonunu kucaklamaya hazır-
dı. Uсталıklı Amerika'nın liderliğindeki girişime şu üç kilit alanda katkı yapma vaadinde bulundu: Irak'ın petrol boru hattını kapatacak, Irak'a yapılacak ko-
alisyon saldırıları için bir platform sağlayacak ve 100.000 kişilik Türk birliğini Irak sınırına konuşlandıracaktı. Bir vuruşla, Irak'la ikinci bir cephede karşı karşıya geldi, Irak'ı petrol gelirinden yoksun bıraktı ve Batı'nın sevgisini kazandı.

Özal'ın eylemleri Türkiye'de tartışma yarattı. Irak'la bir savaşa girme konusunda Türkiye'nin kapasitesinden şüphe duyan Genelkurmay Başkanı istifa etti. Çoğu sol kanattan ve İslami unsurlardan olmak üzere, belli bir popüler muhalefet de ortaya çıktı. Fakat koalisyonun durumu güçlendikçe Özal da politik olarak güçlendi. Türklerin hiç bir zayıf vermediği savaşın kendisi, Özal'ın oynadığı kumarı cömertçe ödüllendirilmiş gözüküyordu. ABD'nin finansal ve askeri desteği arttı. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme şansı yükseldi. Jeostratejik kümelenme içerisinde yeni bir yeri garantilemiş gibi görünüyordu: Irak'ın bir zamanlar ABD çıkarlarının temel direklerinden biriyken bir günde düpedüz bir düşmana dönüşmesiyle, Türkiye'nin bölgede kazandığı yeni önem herkes açısından aşikâr hale gelmişti. Aynı yılın daha sonraki döneminde SSCB'nin dağılmasıyla birlikte yıldızı daha da parlamıştı. İran'ın fundamentalizminin eski Sovyetler Birliği'nin – çoğu Türki kökenli – Müslüman cumhuriyetlerine sirayet etmemesi için Batı'nın Türkiye'yi cesaretlendirmesiyle, bu ülkeler Türkiye'nin hedefindeki yeni nüfuz alanlarına haline gelecekti. Muazzam büyüklükte yeni bir nüfuz alanına sahip olma ihtimali, Türkiye'de uzun süredir uykuda olan imparatorluk arzularını harekete geçirdi ve Türkler, yanı başında kültürel bakımdan Türki bir cumhuriyet olan Azerbaycan ile Hristiyan Ermenistan arasındaki ihtilafta daha aktif bir askeri rol benimsemeye başladılar.

Savaş şiddetli sorunlara da yol açtı. Petrol boru hattının kapanması Türkiye'ye, bilhassa yoksul Güneydoğu'yu mahrumiyet içerisinde bırakarak milyarlarca dolar gelire mal oldu. Irak'a karşı BM yaptırımları Çöl Fırtınası'ndan sonra da devam etti; dolayısıyla gelir kayıpları her geçen yıl artmayı sürdürdü ve Türkiye ekonomisine darbe vurdu. Bundan daha yakıcı bir sorun ise, savaşın sonunda meydana gelen kaotik Kürt kriziydi. Başkan Bush Kürtlere, Saddam'a karşı ayaklanmaları için çağrı yapmıştı; bu yüzden ABD liderliğindeki koalisyon Bağdat'a kadar ilerlemeden savaşa son verince Saddam gazabını bir kez daha kuzeydeki Kürt halkına yöneltti. İki milyon Iraklı Kürt, sınırın öte yanına, Türkiye'deki Toros Dağları'na kaçtı. Özal, Birleşik Devletler'den müdahale etmesini istedi ve Kürtlerin yine kaderleriyle baş başa bırakılması karşısında dehşete düşen dünya kamuoyu Bush'u elini çabuk tutmaya zorladı. Batılı askeri güçler tarafından güvenli bir bölge oluşturuldu ve kitlesel bir insani yardım çabası başlatıldı. Acil kriz, mülteciler Irak'a geri dönünce ve Saddam geri çekilince geçti.

Fakat bu krizin sonuçları Türkiye için pek de memnun edici değildi. Güney sınırında yeni bir politik varlık, yarı-ötonom bir "Kürdistan" oluşuyordu; ABD'nin askeri gücü sayesinde var edilen bu yapı, Irak'ta olduğu kadar Türkiye'de de Kürt ayrılıkçılığını tahrik etme tehdidi taşıyordu. Artık dikkatler yalnızca Irak Kürtlerinin içinde bulunduğu kötü duruma değil, Türkiye'li Kürtlere ve onların uzun zamandır iltihap bağlamış mağduriyetlerine de odaklanılmıştı. Bir Kürt varlığının yaratılması, PKK'ye, herhangi bir müdahaleye maruz kalmadan Kuzey Irak'tan eylemler düzenlemeye imkanı sağladı. ABD liderliğindeki koalisyonun Iraklı Kürtleri korumak için oluşturduğu, görüldüğü kadarıyla ucu açık bir askeri inisiyatif olan Çekiç Güç Türkiye'de üslendi. Dolayısıyla, savaşın Türkler için sonucu net bir kayıptı: ticaretteki ani kayıp ve "Kürt sorunu"nun şiddetli bir biçimde tırmanışı son derece gerçekken, itibarının artması paraya dönüştürülebilir bir şey değildi. ABD'nin İran'a zarar vermek için Irak'a meyletnesi, şimdi İran'ın çeperindeki başka bir Amerikan müttefikini yaralıyordu ve bu yara 1990'lar boyunca da iyileşmeyecekti.

İster İran'a karşı bir tepkiden, isterse sadece kâr etmeye dönük doğal bir istekten kaynaklansın, silah işi Çöl Fırtınası'ndan sonra hızlandı ve bir kez daha savaş sonrası manzaranın en belirgin özelliği haline geldi. Birleşik Devletler, Ağustos 1990'dan başlayarak ayda bir milyar dolar değerinde silahı dört yıl içinde Ortadoğu ülkelerine sattı. Bu, bölgeye yapılan bütün satışların yüzde 72'si demekti. Çöl Fırtınası birlikleri geri döndüğünde, geride on milyarlarca dolar değerinde silah ve araç gereç bırakmıştı. Artık Birleşik Devletler'in kayırdığı ülkeler Irak'la sınırı olan Suudi Arabistan, Kuveyt ve Türkiye idi. Tabii bunlara, savaşı destekleyen ve uzun yıllar ABD'nin müttefikleri olan iki ülkeyi, Mısır ve İsrail'i de eklemek gerekir. 1992 itibarıyla en fazla ABD yardımını alan üç ülke İsrail, Mısır ve Türkiye'ydiler. Yaptıkları ithalatların karşılığını ödeyebilen veya öyle görünen Suudiler ise en fazla alım yapan ülkeydi.

Basra Körfezi'nde yaklaşık on yıl süren savaş, bölgeyi tükenişin ve düşmanlığın yol açtığı bir tür komaya sokmuştu. Yaklaşık yarım milyon insan öldürülmüş, daha da fazlası yaralanmış, evsiz kalmış, hapse atılmış ve yoksullaşmıştı. Ekolojik hasar hesap edilemez düzeydeydi. Savaşın taraflar için finansal maliyeti yüzlerce milyar dolara ulaşmıştı. Politik şekillenme ise pek değişmemişti: Saddam Hüseyin iktidarda kaldı; İslami Devrim İran'da sıkı

bir kontrol altındaydı; Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın yönetici aşiretlerinin emperyal ayrıcalıkları azalmadı. Her olumlu işarete karşılık – yaklaşan İsrail-FKÖ anlaşması, Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesi ve Çöl Fırtınası'ndaki işbirliği gibi –olumsuz yan sonuçlar da vardı: Afganlar arasındaki keskin iç savaş; Kürtlerin militanlığı ve birakujî; Lübnan'da Suriye hegemonyası ve yükselen İslamcı militanlık. Dünyada silah endüstrisi insanın aklını durduran bir zenginlik döneminin keyfini çıkartıyordu. Silah tüccarlarının elde ettiği servet ve nüfuz, işlerini yürütme becerilerini daha da artırmıştı.

Körfez'de on yıl süren katliam döneminin ardındaki nedenin, tamamen Birleşik Devletler'in 1970'lerle yanlış bir biçimde Şah'ı destekleme politikası olduğunu söylemek abartı olur; fakat insan yine de böyle bir fikirden etkilenmeden edemiyor. Bir gözlemcinin de dediği gibi, "müzmin bir alkoliğe likör deposunun anahtarını vermek" misali Şah'ın müsrifçe silahlandırılması, güç olmanın getirdiği kibreyi açtı: radikal, Batı karşıtı bir patlamayı teşvik eden çürütücü bir yozlaşmayı beraberinde getirdi. Bu devrim Afganistan'da bir darbeyi ve Irak'ın İran'a saldırmasını tetikledi. Olayların böyle ani, beklenmedik ve alarm veren bir şekilde değişmesi karşısında Birleşik Devletler askeri "çözümleri" destekleme politikasını inatla sürdürdü: Afganistan'daki *Mücahit* isyancıları silahlandırdı ve Irak'ta Saddam Hüseyin'i destekledi. Bu manevralar, en nihayetinde, Afganistan'da İslamcı militanların kanlı bir biçimde yönetimi ele geçirmesine ve Arap Yarımadası'nda İkinci Körfez Savaşı'na yol açtı. Militarizm militarizmi doğurur. Amerikan politikası neredeyse tam bir başarısızlıktı. Fakat Washington'daki beyin takımı ona bir fırsat daha vermeye hevesliydi.

Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra Barzani'nin liderliğindeki KDP ve Talabani'nin liderliğindeki KYB örgütlerinin arasında meydana gelen çatışma, Kürtçe'de 'kardeş kavgası' anlamına gelen birakujî olarak adlandırıldı. –y.h.n

CONNECTICUT SAVUNMAYA BAĞIMLILIĞININ BEDELİNİ ÖDÜYOR

Çöl Fırtınası Amerikan savunma çevrelerine, askeri kesintiler dalgasının tersine döndürülebileceği yönünde yanlış bir ümit verdi. Kriz esnasında üst üste verilen siparişleri, savaşın hemen ardından İsrail'e, Suudi Arabistan'a, Mısır'a ve Türkiye'ye yapılan yeni bir satış turu izledi. Fakat birçok kişi bu ortak heyecanın fazla sürmeyeceğini ve yeterli olmadığını biliyordu. Ticari bir havacılık grubunun başkanı olan Donald Fuqua, savaş bittikten kısa bir süre sonra şöyle demişti: "Çöl Fırtınası, bir iyi bir de kötü haber"di. "İyi haber, zayıf oranın şaşırtıcı derecede düşük olmasının yanı sıra, fazla donanım kaybetmemiş olmamız. Fakat bu, savunma müteahhitleri için kötü bir haber; çünkü yenilenecek çok az envanter var. Bu, çok fazla yeni iş olmayacağı anlamına geliyor." Düşüş kaçınılmazdı, hele de Sovyetler Birliği'nin nihai çözülüşü başlamış ve popülist demokrat Boris Yeltsin Kremlin'de dümene geçmişken. Diğer yandan, Bush'un yönetimindeki Pentagon, savunma bütçesinde beş yıl zarfında yüzde 25 kesinti yapma planında ısrar ediyordu.

Harcamadaki düşüş Connecticut'ı etkilemeye başlıyordu. United Technologies'in yüksek miktarlardaki askeri sözleşmeleri, 1990'da birden 2.8 milyar dolara düşmüş, 1986'ya oranla yüzde 20 azalmıştı. UTC para kaybediyordu; 1991'de kaybı 1 milyar dolardan fazlaydı. Şirketin, başkan Robert Daniell eliyle Ocak 1992'de Connecticut eyaletine verdiği "barış temettüsü", şirketin hızla küçültülmesiydi.

22 Ocak Çarşamba sabahı *Hartford Courant*'ın manşeti, "EYALET UTC'DEKİ İŞTEN ÇIKARMALAR YÜZÜNDEN SERSEMLEDİ" diye duyuruyordu. Yarı Connecticut'tan ve çoğu da Doğu Hartford civarında F-16 savaş jetlerinin ve diğer uçak motorlarının üretildiği Pratt & Whitney bölümlerinde olmak üzere yaklaşık 14.000 işçi atılmıştı. Yüzlerce taşeron da bundan etkilenenecekti ve bazıları iflas edecekti. Bu elbette şirketin ilk işten çıkarılması de-

ğildi – eyalette UTC'nin iş gücü daha şimdiden 9.000 kişi azalarak 47.000 işçiye düşmüştü. Fakat, savunmadaki diğer işten çıkarmalar ve başka endüstrilerdeki mavi yakalı işlerin istikrarlı şekilde ortadan kalkması, bu seferki büyük ekonomik durgunluğun ortasında bir araya gelince, geçen otuz dört ay içinde 90.000 işçisinin işten atıldığını gören bir eyalet içir. bu "uyuru korkutucu bir darbeydi. Yale'den sosyal bir analist şu göziemde bulunuyordu: "Connecticut'ta bulunduğum yaklaşık otuz sene içinde ruh halinin hiç bugünkü kadar kötü olduğunu hatırlamıyorum. Bu hafif bir dalgalanma etkisi değil, zincirleme bir reaksiyon. Zaten berbat olan bir durumun daha da kötüye gitmesini göze almadan, bu kadar çok insanı işsizlik ve sosyal yardım listelerine ekleyemezsiniz."

Senatör Christopher Dodd o gün, "Bir istatistik her şeyi söylüyor. 1982'de Pratt & Whitney Pentagon'a yedi yüz elli jet motoru teslim etmişti. 1993'te ise elli tane teslim edecek. Küçülme kararının neden kaçınılmaz olduğunu anlamak için bundan daha fazlasını bilmenize gerek yok" dedi. Fakat her ne kadar Pratt & Whitney'in ülke içi satışları şiddetli bir şekilde düşmüş olsa da, F-16 motorlarının ihracatı oldukça başarılıydı. Bir önceki yıl, 46 F-16 Mısır'a, 120 F-16 ise Güney Kore'ye satıldı ve 18'i de Tayland'a gitmek üzere yoldaydı. Tayvan, Singapur, Suudi Arabistan ve Yunanistan ise 1992'de satış yapılması beklenen diğer ülkelerdi. Bu satışlardan bazılarında ortak üretim de dahildi ve Pratt motorlarının hepsi Connecticut'ta üretilmiyordu. Fakat düzenleme ne şekilde yapılırsa yapılsın ve F-16'lar o zaman ne kadar revaçta olursa olsun, dış satışlar UTC'nin en büyük bölümünde çalışan Connecticut işçilerine yeterince fayda sağlamıyordu. Robert Daniell yaptığı ten-sikat duyurusuyla eyaleti şok etmişti.

Eski bir Sikorsky mühendisi olan Daniell, UTC'nin küçültülmesinden ötürü açıkça çılgına dönmüştü. Bir gazeteciye, "Bugünkü trajedinin aslı şu: eskiden gerçekleşen bazı kesin-ilerle karşılaştırıldığında, çalışma ortamı ve fırsatlar fazlasıyla sınırlı. Bu insanların nasıl iş bulacaklarını düşünmek çok ama çok rahatsız edici bir şey."

Sikorsky'de işten çıkarmalar o kadar fazla değildi. Evet, 350 beyaz yakalı işçi dört ay önce sepetlenmişti ve UTC'deki küçültme nedeniyle 200 iş daha kaybedilecekti. Sikorsky, Daniell'in duyurusundan önce de inişli çıkışlı dönemler yaşamıştı; fakat Ordu'yla sonuçlandırılan Kara Şahin sözleşmesinde

bir değişiklik olmamıştı. Ve daha bir yıl önce, Deniz Kuvvetleri'ne satılacak yirmi Süper Stallion ağır yük helikopteri ve yeni keşif helikopteri Komançi için ayrılacak araştırma parası Chris Dodd tarafından Kongre'deki bütçe kısıntısından kurtarılmıştı.

Ve dış satışlar yükseliyordu. Güney Kore, Suudi Arabistan, Meksika ve Fas'a yapılan Kara Şahin satışları geçen yıl başarıyla tamamlanmıştı. Kara Şahin şirketin yıldızıydı – Sikorsky'nin toplam satışları içindeki payı yaklaşık yüzde 60'a ulaşmıştı. Ve Kara Şahin'in kaderi – Süper Stallion'ın ve Komançi'nin sallantıda olduğu düşünülüyordu – firmanın ve 14.500 kişiyle ulaşılan zirveden daha şimdiden 12.000'e düşmüş olan işçilerin kaderi açısından tayin ediciydi. Herkes, Ordu sözleşmesinin ve ihracat pazarının kurtuluş yolu olduğunu biliyordu. Fakat şu an için, Pratt & Whitney'teki katliamın gölgesinde, Stratford Sikorsky fabrikasında hemen herkes rahat bir nefes alamıyordu.

Bu rahatlama özellikle iki dış satış anlaşması sayesinde gerçekleşmişti: Türkiye ve Güney Kore. Türkiye'nin helikopter filosunun muazzam ölçüdeki modernizasyonu ile ilgili anlaşma henüz sonuçlandırılmamıştı, ama umut vaat ediyordu. Yeni bazı zorluklar çıkarsa bile, Güney Kore de garanti sayılırdı.

Güney Kore anlaşması özellikle Jack Powers için sorundu. Bir Vietnam savaşı gazisi ve montaj hattı işçisi olan Powers, Sikorsky fabrikalarında yevmiyeli işçileri temsil eden tek sendika olan Kamyon Şoförleri Sendikası'nın 1150 No'lu şubesinde yönetime yükselmişti. Powers, köşeli çenesi, kalın bıyıkları, yapılı vücudu, ortadan ikiye ayırdığı kır saçları ve birini söndürüp diğerini yaktığı L&M'lerle, sanki rollerin dağıldığı bir film stüdyosundan çıkmış bir sendika şefine benziyordu. Sikorsky Memorial Havaalanı ile Interstate 95 yolu arasında bulunan, Stratford'un hafif sanayi bölgesindeki Kamyon Şoförleri Sendikası'nın beton binasında gösterişli ve plakatlarla dolu kocaman ofisinde keyfi yerinde gözükiyordu. Ofiste, helikopter modelleri, Powers'ın ünlü politikacılarla çektiği fotoğraflar, çeşitli takdimneler ile vatanseverlik hakkında anlamsız sözlerden oluşan bir koleksiyon vardı.

Powers'ın yükselmesi kolay olmamıştı. Bir kamyon kazasında ağır şekilde yaralandıktan sonra, Sikorsky'de hidrolik teknisyeni olarak işe alınmaya dek birkaç yıl çalışmadı. Şimdi altı seneden fazla bir süredir helikopterler üzerinde çalışıyordu ve artık "anlı şanlı bir tesisatçı" idi. 1980'lerin ortaların-

da sendikada aktifleştirdi ve Şubat 1989'da sendika şubesine başkan olarak seçildi. Bundan sadece on sekiz ay sonra, Kore anlaşmasında kendi adamlarını hayal kırıklığına uğrattı.

"Bu bizim ilk büyük yabancı projemizdi" diye açıkladı. "Kore gazileri ve gazilerin çocukları bu projeye kızgınlıkla bakıyorlardı. Vietnam'a ilişkin duygular hâlâ çok yoğundu. Savunma kesintileriyle her şeyin kuruyup gittiğini biliyordum; eğer dış satış yapmazsak, Sikorsky'yi de nesli tükenenler listesine ekleyeceğimizi biliyordum. Bu projeye karşı savaşmak, karşı kulis yapmak isteyen ve beni görevimden kovdurmak için yemin eden sıradan işçilerle uğraşmak zorunda kaldım ve zor günler geçirdim. Bir toplantı yaptık ve orada onlara ne olursa olsun bu işi yapmak zorunda olduğumuzu söyledim" dedi.

Anlaşmaya karşı oluşan direnç, yalnızca Kore Savaşı'ndan kalan bir düşmanlık kalıntısının ifadesi değildi; anlaşmanın yapısından da kaynaklanıyordu: Kara Şahinler Güney Kore'de monte edilecekti. Yaklaşık seksen Kara Şahin'in Kore Havayolları ile ortak üretilmesi ve Sikorsky'ye beş yıl içinde 500 milyon dolar getirmesi bekleniyordu.

Powers 1995'te yapılan bir röportajda şöyle dedi: "Sıra iş yapmaya geldiğinde, diğer firmalar işçilerini çıkarırken, bizimkiler çalışmaya başladı ve bir daha hiç soru sormadılar." Ve gururla ekledi: "Eğer o hamleyi 1990'da yapmamış olsaydık, bugün yarımız burada olmazdı. Sikorsky kendisini okyanus ötesinde bulabilirdi. Kore işi bugün hâlâ devam ediyor."

UTC'deki işten çıkarılmalar, 1990'ların başlarında bir çeşit dengeye kavuşmuş olan Stratford'u rahatsız etmiş gibi görünmüyordu. II. Dünya Savaşı'ndan itibaren istikrarlı bir biçimde artan ve 1980'de 50.000'in biraz üstüne çıkan Stratford'un nüfusunda, 1990 sayımına göre binin biraz üzerinde bir düşüş yaşanmıştı. Bu da, genel anlamda Connecticut'taki nüfus azalmasını yansıtıyordu. Stratford, nüfusunun dörtte üçünün orada doğup büyüyenlerden oluştuğu bir kasabaydı. Stratford'taki 26.000 kişilik işgücü ayırt edici niteliklere sahipti: yarısı idari, profesyonel veya vasıflı işlerde çalışıyordu. Buna karşın, Stratford'un küçük şehir atmosferi, uzun ve hayranlık uyandıran tarihi ve görünürdeki zenginliği, huzursuzluğun ve – ekonomik belirsizlikten kaynaklanan – alttan alta süren bir gerilimin üstünü örtüyordu. Şehir iflasın eşliğindeydi. Stratford'a, kendine has, hoş bir önem kazandıran ünlü Shaks-

peare festivali cazibesini kaybetmiş ve sona ermişti. Housatonic'e yukarıdan bakan büyük eski ahşap tiyatro da kepenkleri indirmişti. Küçük şehrin gelir ve istihdam seviyesi eyaletin genelinden pek de iyi değildi. Nüfusu yaşılanıyordu. Vergi tabanının neredeyse yarısı yalnızca iki askeri müteahhide dayanıyordu. Ve ülkenin en umutsuz durumdaki iki kentine komşuydu: Bridgeport tam batısında, New Haven da yirmi mil doğusunda yer alıyordu.

Şehirlerin dış bölgelerinden seçilen politikacıların Connecticut'taki uzun süreli hakimiyet geleneği, New Haven, Hartford ve Bridgeport'u cezalandırmıştı: 1980'li yıllarda, zengin bir eyaletteki bu üç büyük kent merkezi, ülkenin en fakir on kenti arasında bulunuyordu. Özellikle Bridgeport, sendikalaşmış, yüksek emlak vergileri alınan Kuzeydoğu'dan kaçan şirketler yüzünden harabeye dönmüş ve Amerika'nın doğusu ve orta batısındaki çok sayıda cemaatin etrafını kuşatan ağır sanayilerin genel düşüşünden de kötü etkilenmişti. Bridgeport'ta, bir zamanlar 10.000 kişinin çalıştığı General Electric fabrikası 1992'de hemen hemen boştu. Carpenter Steel'in yerinde yeller esiyordu, fabrika binası yıkılmıştı. Westinghouse'un bir birimi olan Byran-Henco 1980'lerin sonunda kepenkleri indirmişti. En sembolik olanı da, bir zamanlar 4.000 kişi çalıştıran ve "Brass Vadisi"nin dinamosu olan Bridgeport Brass üretimini başka bir yere kaydırmış, buradaki tesisleri bir enkaza dönmüştü.

Vergi tabanı fena halde aşınan Bridgeport Belediyesi Haziran 1991'de iflas başvurusu yaptı. Amerika'da ilk kez bu kadar büyük bir belediye iflas ilan ediyordu. İşsizlik ülke ortalamasının iki katıydı; sekiz kişiden biri sosyal yardım alıyordu. Gayri menkul fiyatları dibe vurmuştu. Kentteki en büyük işveren Bridgeport Hastanesi, ikinci büyük işveren ise St. Vincent's Hastanesi'ydi. Bridgeport'taki küçük atölyesi hâlâ açık olan ve Stratford fabrikasında çalıştırdığı işçilerin çoğunun Bridgeport'ta oturduğu Sikorsky, bir cemaat aktivistinin deyişiyle, "kent için bir kurtuluş" olarak görülmeye başlanmıştı. Bridgeport'ta yaşayan Sikorsky çalışanlarının sayısı, hastanelerde çalışanların sayısı ile yarışlıyordu.

Sikorsky'nin Bridgeport için önemi, şirketin Stratford'taki konumu ile karşılaştırıldığında küçüktü. Her ne kadar Stratford'un istihdam konusunda Sikorsky'ye bağımlılığı aşağı yukarı geçen yirmi yıl içinde azalmış olsa da, Sikorsky hâlâ kurumsal vergi tabanının yüzde 20'sini ve istihdamın da aşağı

yukarı bu kadarlık bir bölümünü oluşturunuyordu. Şehir yönetiminden Mark Barnhart şöyle diyordu: "Sikorsky öksürse şehrin geriye kalanı zatürree olur diye bir deyiş vardı. Artık durum böyle değil. Elbette Sikorsky'nin varlığı önemli; eğer o zarar görürse, kasaba da zarar görür. Savunma harcamalarındaki küçülme tek başına Stratford gibi bir kasabanın sorunu olmaktan çok bölgesel bir sorun, eyalet çapında bir sorun."

Sikorsky'nin iş gücü çok yavaşça azalıyor olsa da, Stratford ve etrafındaki cemaatler savunma harcamalarındaki kısıntının daha doğrudan bir şokuyla karşı karşıya kaldılar: Sikorsky havaalanı yakınındaki tank ve helikopter motoru fabrikası, kapanına tehlikesiyle yüz yüzeydi. Igor Sikorsky'nin Long Island'dan ayrılırken seçtiği fabrikanın ilk kurulduğu yere, Sikorsky şirketi ile birleşince Change Vought yerleşmişti. (Sikorsky ise tam zamanlı olarak Bridgeport'a taşınmıştı.) Daha sonra ise Vought, Teksas'a taşındı. Ordu, Stratford'taki iş sahasını satın aldı ve Lycoming, AVCO, Textron ve Allied Signal gibi bir dizi özel müteahhit tarafından işletilse de, o zamanlardan beri Ordu'nun mülkiyetinde bulunuyor. Ordu için yaptığı son büyük iş, son model Abrams tankları için ürettiği motorlar oldu. Fakat tanklar Soğuk Savaş sonrası dünyada rağbet görünüyordu; zırhlı kara tümenleri, askeri muharebenin eskimeye başlayan bir dönemini sembolize ediyordu. Gelecek, hava gücündeydi ve her ne kadar Stratford'taki eski Ordu fabrikası uçak motorları yapıyor olsa da, asıl geçim kaynağı tank motorlarıydı. Bu fabrikadaki istihdam 11.000'den 1990'ların başlarında 1.200'e kadar düştü. Ve ihtiyaç dışı askeri üsleri kapatmak üzere kurulmuş olan federal komisyon, bu fabrikayı listenin başlarına yerleştirmişti.

Lycoming fabrikası – eskilerin çoğu, fabrikanın uzun süreli kiracılarından birinin adına atfen fabrikayı böyle adlandırılmayı sürdürüyordu – sırf Pentagon için çalışmamıştı. Huey'in kral olduğu ve ABD hükümetinin finansman ve izinler için kapıları ardına kadar açtığı 1970 ve 80'lerdeki ihracat patlaması döneminde, Bell Helikopteri için ürettiği motorlar dünyanın dört bir yanına gönderilmişti. 300 Huey İran'a, 100 tanesi İsrail'e, 125'i Türkiye'ye, 30'u El Salvador'a, 14 saldırı helikopteri Şili'ye, 60 tanesi Arjantin'e ve 112'si Arjantin'in rakibi Brezilya'ya; toplam 65 helikopter de Etiyopya, Liberya, Uganda, Zaire ve Nijerya'ya satılmıştı. Bu satışların hepsi 1973–1983 arasındaki on yıllık dönemde yapıldı ve Bell helikopterlerinin tüm motorları Lycoming tarafından üretildi. Bu baş döndürücü bir işti ve Ordu fabrikasının son

sürat çalışmasını sağladı. Fakat, ihracata rağmen fabrikanın günleri sayılıydı. Stratford tesisinin eşsiz konumu – savunmaya bağımlı bir cemaatin hemen yakınında bulunuşu, hem kamunun mülkiyetindeki bir fabrika hem de özel bir savunma endüstrisi firması olarak sahip olduğu statü – Connecticut'taki dönüşüm yandaşlarını cezbedti. Ordu motor fabrikasını, kılıçlardan saban yapma fikri için bir laboratuvar olarak kullanmak istediler. Muhterem Papaz Kevin Bean yine ön plandaydı.

Temmuz 1989'da Bean, Naugatuck Vadisi Projesi'nin yöneticisi oldu. Bu grup, Saul Alinsky'den esinlenen ve onun tarafından geliştirilen cemaat örgütlenmesi okulundan mezun olan ve Birleşik Oto İşçileri Sendikası'nda örgütlenme faaliyetleri yapan Ken Galdston tarafından yalnızca birkaç sene önce kurulmuştu. Proje, doğu Connecticut'tan Stratford'un hemen kuzeyine kadar uzanan Naugatuck Nehri Vadisi'ndeki endüstriyel gerilemeyle ilgili geniş bir sorunlar dizisini ele alıyordu: başka yere taşınan atölyeler, işten çıkarmalar, işçi mülkiyeti vs. Askeri bağımlılığı, sanayisizleşme gibi daha büyük bir sorunun bir parçası olarak görmenin bazı avantajları vardı: Bean ve benzer düşünce yapısına sahip barış aktivistleri, iş güvenliği konusundaki kaygılardan yola çıktı ve somut çözümler bulmak için sendikalar ve diğer cemaat liderleri ile bir araya geldi. Böylece, savunma dönüşümü hareketi için neredeyse hiçbir olumlu sonuç üretmemiş, ahlaki yargılarla hareket eden, aynı zamanda yabancılaştırıcı karşılıklı suçlama retoriğinin ötesine geçmeyi başarabildiler.

Kevin Bean tam bu işin adamıydı. Bir papazdan çok safkan bir Amerikan futbol kahramanına benziyordu. St. Luke'e bağlı Darien'de piskoposların yönettiği zengin kilise bölgesinin ikinci papazıydı. Hem birçok kapıyı açan bir anahtar olması hem de toplumsal bir aktivizm geleneğini temsil etmesi itibarıyla bu kaynaktan yararlanabiliyordu. Hartford'taki Katolik başdiyakoz kilisesi de dahil, başka kiliseler de Naugatuck Vadisi Projesi'ni destekliyordu. Ve Bean'in iktisat diploması vardı: din adamlarının etik duruşu ve kilise cemaatlerinin şebekeleşmiş bağlarını, temel ve pratiğe dönük iktisat bilgisiyle birleştirebiliyordu.

Naugatuck Vadisi Projesi kendi başına iyi bir ün sahibi oldu. Yüzlerce işçinin işinden olmasının önüne geçmesi, emeklilerin haklarını koruması ve işçilerin kapanmakta olan fabrikaların hisselerini satın alabilmesi için parasal

yardım sağlanması konusunda yasa çıkartılmasını zorlamasıyla itibar kazandı. Ülke çapında buna benzer en az otuz proje üreterek, birçok kişinin gözünde bu tür cemaat tabanlı bir dava savunuculuğunun öncüsü haline geldi.

Bean, Connecticut'ın savunmaya bağımlılığına en yararlı biçimde hitap edebilecek modelin tam da bu örgütlenme modeli olduğunu kavradı. Waterbury'de bu projeye ait ofise geçtiğinde, ABD savunma harcamalarındaki kesinti iyice hızını almıştı ve seksenlerin başında yaptığı tahmin – savunma dolarlarının bindiği eğlence treninin on yılın sonunda yere çakılacağı tahmini – doğru çıkıyordu. Savunmaya bağımlılığı olağanüstü derecede yüksek ve hızla çakılmak için yeterince olgunlaşmış bir kasabayı kendisine hedef olarak seçti: Stratford. Ona göre görev, Textron Lycoming tarafından kullanılan Ordu tesisini istikrarlı, barışçıl kullanım amacıyla dönüştürmektir.

Fabrika, sözleşmelerini kaybediyor ve tehlike çanları çalan bir hızla işçi çıkarıyordu. 1989–90 kışı itibariyle, tesisteki işçi sayısı 4.000'e düştü; Ocak'ta çıkarılan 300 işçiyle işten çıkarmalar tavana vurmuştu. Bundan daha beteri de olacak gibi gözüküyordu: Abrams tank sözleşmesinin süresi 1992'de doluyordu ve daha da fazla işçinin çıkarılması çoktan planlanmıştı. Bu tür iç karartıcı olasılıkları da göz önüne alarak, Birleşik Oto İşçileri işyeri sendika temsilcisi Joe Ciuci hemen Bean'in alternatifler arama yönündeki teklifini kabul etti. Başka ticari olasılıkları araştırmak üzere dört kıdemli yöneticinin de içinde bulunduğu bir "en verimli kullanıma komitesi" kuruldu. Dönüşüm için olasılıklar, çoğu savunma firmasındaki duruma göre daha iyi görünüyordu. Lycoming'de üretilen gaz türbinli motorlar farklı kullanımlar için uyarlanabilirdi; Ciuci'nin tabiriyle "hareket eden her şey için" motor yapılabilirdi.

Textron Lycoming'i dönüştürme girişimi, Çöl Fırtınası operasyonu dolayısıyla savunma siparişlerinde oluşan ani bir artış yüzünden gecikti; fakat operasyonun nihai kaderi de en az fabrika kadar ümitsizdi. 1992'de, Ordu sözleşmeleri ve ihracat siparişlerinin dibi görünürken, işten çıkarmalar da devam ediyordu.

Lycoming projesi Connecticut'ta dönüşümü hedefleyen en gelişkin çabalardan biriydi. Teoride tesisin Ordu'ya ait olması işe yarayabilirdi. Dönüşüm için en iyi rotayı kapatılan üsler çiziyordu, çünkü üsler sıklıkla ticari yenden yapılanma için yerel idarelere devrediliyordu. Bu tür dönüşümlerin umut veren bir sicili vardı: 1960'ların başından 1980'lerin başına kadar, yak-

laşık yüz üs kapatılmış ve sivil istihdamda net bir kazanım elde edilmişti. Fakat, Soğuk Savaş sonrası ortamda, çok fazla sayıda üs birden kapatılıyordu, eyaletler ve belediyeler finansman sıkıntısı çekiyordu ve ulusal ekonomi zayıftı. Üslerin dönüştürülmesi çok daha uzun bir süre alacaktı. Ve zaman geriye kalan Lycoming işçilerinden yana değildi.

UTC'nin eyalet çapındaki işten çıkarmalarına, zaman da merhem olabileceği gibi görünmüyordu. Pratt & Whitney'in Doğu Hartford fabrikası di-be doğru gidiyordu; birkaç yıl önce 11.000 olan işçi sayısı 2.500'e düşmüştü. Norden ve Hamilton Standard da işçilerini işten çıkarıyordu. UTC, savunma bağımlılığından kurtulmak için uzun süreden beri savunma bölümlerini dönüştürme yöntemini değil de, savunma-dışı alanlardaki şirketleri satın alarak çeşitlemeye gitme yöntemini kullanıyordu. UTC'nin Haziran 1992'deki kitlesel işten çıkarması sırasında, bu şirket stratejisinin yetersizliği görünür hale geldi. Hartfordlu bir ekonomi köşe yazarı şöyle diyordu: "Savunma bütçesi daraldığı sürece, ne müteahhitler ne de yönetim, şu an emekli edilen binlerce vasıflı makineci, mühendis, kaynakçı, programcı, tasarımcı ve yöneticiyi işe alıp Amerikalıların ihtiyaç duyduğu şeyleri imal etmek için istihdam etmeye hazır değil. UTC'nin planı var olan operasyonları modernleştirmeyi ve azaltmayı talep ediyor; yeni ürünler geliştirip yeni pazarlar açmayı değil." Aynı dönemde, Kevin Bean savunma müteahhitlerinin, sendikaların ve eyaletin iki senatörü Chris Dodd ile Joseph Lieberman'ın katıldığı bir toplantıya çağrıldı. Toplantının amacı, Pentagon dışındaki alternatifleri tartışmaktı. Bean "Bu tür bir zirve toplantısını, beş ya da altı yıl önce yapmış olmalıydık. Şu an tam anlamıyla sağanak yağış altındayız, insanlar iklim konusunda kaygılanmaya başlıyor" dedi.

Groton'daki Electric Boat'ta ise, Deniz Kurdu denizaltı sözleşmesi sürekli tehlike altındaydı. Sözleşme kurtulsa bile – ki Başkan adayı Bill Clinton üçüncü bir Deniz Kurdu sözü vermişti – daha fazla işten çıkarmak kaçınılmazdı. Şirketin eski çalışanları bölgede hızla büyüyen bir iş sahasına, Kızılderili Peguot Kabilesi'nden geriye kalanların izniyle yakınlarda açılan çok büyük bir kumarhaneye yöneliyordu. Tam o sıralar iflas krizi içinde can çekişen Bridgeport, yakında Bridgeport'a da bir tane kurmak için gözlerini kısıkanlıkla kumarhaneye dikecekti.

Stratford'ta, Main Street'te, Sikorsky yöneticileri kumarhaneleri veya dönü-

şümü filan düşünmüyordu. Sikorsky'nin eski mühendislerinden biri, "Önceden birkaç yılda bir yeni bir helikopter modeli çıkarırdık, şimdi ise yeni bir helikopter geliştirmek için bir kuşağın geçmesi gerekiyor" diyordu. Çizim tahtasında yeni bir ticari helikopter vardı, fakat savunma endüstrisinin bildik yolları daha güçlü bir çekiciliğe sahipti. Business Week'in gözlemleri şöyleydi; "Büyük askeri siparişlerden oluşan uzun bir tarihi olan Sikorsky, ticari helikopter pazarını neredeyse görmezden geldi. Hatta Buckley [1980'lerin sonunda] şirketin ticari personelini yarıya indirdi. Şu anda, Sikorsky'nin umut edebileceği en iyi şey, askeri dış satışlarının artması."

ON YILIN ANLAŞMASI

II. BÖLÜM

Pentagon'un tedarikini azaltması, Gene Buckley'i pek üzmüşe benzemiyordu. Kara Şahin'in Soğuk Savaş sonrası dünyada taşıdığı potansiyele inanarak, 1991'de şöyle bir öngöründe bulundu: "Kesintiler, daha az eğil daha fazla helikoptere ihtiyaç duyacakları anlamına geliyor." Halbuki daha 1990'ın ortasında Ordu yine kaçamak cevaplar vermeye başlamıştı. Ordu'dan bir yetkili açıkça şunları söyledi; "Programda Kara Şahinler için ayrılmış bir tedarik parası yok. Eğer Ordu tedariki sona ererse, Sikorsky, üretim hattı işçilerini çıkarmak zorunda kalır." Stratford'ta her Kara Şahin için 17.000 işçi-saat gerekiyordu, dolayısıyla Ordu sözleşmesinin kaybedilmesi işgücünü cezalandıracaktı. Dahası, herkesin bildiği üzere, üretilen helikopter sayısı o kadar düşebilirdi ki, sonunda üretime devam etmek aşırı pahalı bir hale gelebilirdi. Yılda sadece toplam 10 ya da 15 helikopterlik bir üretim, taşeronlar, GE motorları ve havacılık elektroniği paketlerinin parçaları da dahil olmak üzere, her bir parçanın fiyatını artırıyordu. Ordu'daki yetkili, "Açığı kapatmanın tek yolu, yabancı ülkelere yapılan satışlarda beklenmedik bir artışın yaşanmasıdır" dedi.

1990'da, bu alanda iş yapan hiç kimse ABD tedarikini artık "pazar" olarak düşünmüyordu, özellikle de Gene Buckley. Genel olarak kararlı, zeki bir yönetici olarak tanınan Buckley, Grumman Aerospace, Republic Aviation ve Rohr Industries'te yaptığı kariyerden sonra 1976'da Sikorsky'de çalışmaya başladı. Gittikçe dökülen saçları ve kibar görünüşünün altında, hırslı bir rakip yatıyordu. Bir Hava Kuvvetleri generali Buckley'i, "Sikorsky'nin motor gücüdür. Çalışanlarını zorlayan birisidir; ama aynı zamanda nazik ve karizmatiktir; gerçek bir liderdir" diye tarif ediyordu ve ekliyordu: "Orduya hitap ederken, her zaman çok heyecanlı, vatansever ve yenilikçi konuşmalar ya-

par." Brooklyn'in yerlisi, Brooklyn College mezunu ve eski bir Hava Kuvvetleri mensubu olan Buckley, Temmuz 1987'de şirketin en tepesine çıkıncaya kadar, diğer görevlerin yanı sıra Kara Şahin programının yönetimini de üzerine almıştı. Derhal Stratford fabrikasını denizaşırı ticarete yönlendirdi. Buckley, 1991'de bir gazeteciye, Sikorsky'nin dış satışlarını 1980'lerin ortalarında iş hacmi içindeki yüzde 5'lik orandan, 1990'ların başında yüzde 40'lara kadar çıkaracak birçok büyüme alanı gördüğünü açıkladı. "Bunlar Güney Kore, Japonya, Çin ve biraz da Filipinler'dir. Adını anmayacağım başka bazı ülkelerde de şirketler rekabet ediyorlar" dedi. Bu son cümleyle, Türkiye'yi, yani en büyük satış potansiyeline sahip olan biricik müşterisini kastediyordu. "Bence, Ortadoğu'da büyük bir hareket olacak, *Al Yamama* anlaşması yapılacak. Ne zaman yapılacağını da söyleyebilmeyi isterdim" diye devam etti.

Arapça'da "Güvercin [Barış Güvercini]" anlamına gelen *Al Yamama*, birkaç düzine Kara Şahin'i ve başka pek çok hava aracını, silahları ve Suudi Arabistan ile "yüz yılın anlaşmasını" müzakere eden Britanya'daki firmaları da içeren 80 milyar dolarlık bir silah işiydi. Kara Şahinler, Britanya şirketi Westland Group üzerinden satılacaktı; bu şirketin hisselerinin bir bölümü United Technologies'e aitti ve şirket, Kara Şahinler'i monte etme ve satma iznine sahipti. Bu dev anlaşma, uzun süre ertelendi ve Sikorsky'nin dış satış umutlarını kırmaya başladı. Buckley, "Uluslararası pazardan edindiğimiz tecrübe bize, her şeyin başta hesap ettiğinizden daha uzun sürdüğünü öğretti" diye açıklamada bulunuyordu. "Westland iyi bir şirket. İlişkimizden memnunuz. Büyük bir Kara Şahin siparişi daha fazla hoşumuza giderdi, fakat bence onun da sırası gelecek. İstedikleri donanım belirlendi ve bence göre Weastland sözleşmeyi sonuca ulaştırmak için bütün makul adımları attı. Başkanlarıyla birlikte oradaydım ve bence bu işi çok ciddiye alıyorlar."

Anlaşılan 'fazla' ciddiye almışlardı. Buckley'in iyimser röportajının üzerinden kısa bir süre geçmişti ki, bir Sikorsky yöneticisi şirketi Suudi-Westland anlaşmasında rüşvet vermek ve başka gayri meşru işler yürütmekle suçladı. Suudi Arabistan'a yerleştirilen ABD deniz piyadelerinden bir yarbay olan Thomas F. Dooley, Sikorsky tarafından 1984'te işe alınmıştı. Sikorsky ona – şirketin şimdiye kadar bir türlü başaramadığı – bu kârlı pazara girme görevi vermişti. Dooley'in görevi Suudilere Kara Şahin satmaktı. Sattı da. Fakat 1991'de kamuoyu önünde, Buckley ve şirketin diğer büyük başlarına karşı

şaşırtıcı suçlamalarda bulundu: 90 Kara Şahin işini güvenceye almak için Suudi Arabistan prenslerine rüşvet verdiklerini ve ABD yasalarını çiğnemek pahasına Kara Şahinleri silahlandırmak için Westland'la suç ortaklığı yaptıklarını iddia ediyordu. (Dooley, UTC'nin özellikle, politik açıdan hassas Ortadoğu'ya satış yaparken Kongre'nin kısıtlamalarının etrafından dolaşmak için Westland'ın bir kısmını satın aldığını ileri sürdü.) Dooley, Sikorsky'ye 130 milyon dolarlık tazminat davası açtı, çünkü etik sorular ortaya attığı, gizli buluşmalar, hile ve uluslararası entrikalardan bahsettiği için Sikorsky tarafından cezalandırıldığını iddia ediyordu. Dooley, Paris Hava Gösterisi'nde gizli buluşmalar yapıldığını, Greenwich'teki bir otelde bir akşam yemeği toplantısı için Connecticut'a özel jetlerle uçulduğunu söylemiş ve Riyad'daki ABD personelini ihbar edip bir ABD Savunma Bakan yardımcısından ("Armitage da işe karışmış. Çok endişeli") diye bahseden bir bilgi notunu açık etmişti. On iki adet Kara Şahin, gerçekten de Dış Askeri Satışlar (FMS) programı tarafından finanse edilerek 1990'da Suudilere teslim edildi. Fakat, Westland'ın halledeceği düşünülen asıl büyük iş skandal nedeniyle suya düştü.

Dooley'in iddiaları çok geniş bir alana yayılıyordu: Suudi Arabistan'daki düzmece bir şirket tarafından planlanan rüşvetleri, "Saddam Hüseyin'in savaş makinesini inşa etmesine" yardım etmek için yapılan tasarıları, Suudi Arabistan'ın ABD Büyükelçisi Prens Bandar'ın olaya dahil oluşunu ve bir Hava Kuvvetleri subayının bütün planları açıklaması üzerine Pentagon tarafından esrarengiz bir biçimde etkisizleştirilmesini gözler önüne seren, bayağı bir tablo çiziyordu. Dooley, bir ara Sikorsky yöneticilerinden birinin kendisine "Dikkatli olmalıyız, bu bir FMS satışı" dediğini iddia ediyordu – ki elbette bununla, sözü edilen satışın ticari bir satıştan daha sıkı şekilde tetkik edileceği kastediliyordu. Sikorsky lobicileri ile yapılan çok sayıda toplantıdan sonra, Dışişleri Bakanlığı bütün yardımseverliğiyle 1988'de bir ihracat izninde değişiklik yaptı. Bu sayede, Westland'ın Kara Şahin'e Hellfire füzeleri yerleştirilmesinin önü açılmış ve Kongre incelemesinin etrafından dolaşmıştı.

Buckley, Westland, Sikorsky ve diğer davalılar iddiaları reddetti ve dava 1993'te reddedildi. İddialar, Sikorsky'nin önemli bir dış satış için ne kadar ileriye gidebileceğine, Buckley ve meslektaşlarının Ortadoğu pazarına girmek için ne kadar gözü dönmüş davrandıklarına ve Washington ve yabancı başkentler üzerinde ne kadar nüfuz sahibi olduklarına dair kuşkusuz soru işaretleri uyandırdı; fakat bu iddialar, mahkemenin kararı nedeniyle sınanmadan kalacaktı.

Bütün dolambaçlı işlere rağmen, ihracat umut vaat ediyordu. Her şeyden önce, 1980'lerin son yıllarında sürekli iptal edilip yeniden sipariş edilen Kara Şahinler için ABD Ordusu ile yapılan sözleşme, Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali ile adeta dirildi ve ABD'nin çok yönlü helikoptere olan talebini tazeledi. Çöl Fırtınası'nda konuşlandırılan 450 Kara Şahin operasyondan büyük başarı ile çıktı. Özellikle "avcı-katil" ekiplerinde Apaçiler'le birlikte iyi çalışıyorlardı ve Ordu savaş bittikten sonra Kara Şahin'in saldırı gücü açısından Ordu'nun ölümcüllüğünde "devrim yaratacak" bir kumanda ve kontrol ortağı olabileceğini gördü. Böylece, UTC Ocak 1992'de işten çıkarılma bombalarını Connecticut'a yağdırdıktan sadece üç ay sonra, Ordu daha fazla Kara Şahin satın almak üzere planlarını yeniledi – gelecek beş yıl içinde 300 kuş daha almak üzere, 1.5 milyar dolarlık bir sözleşme yaptı. Savunma pazarı analistlerinden biri, "Kara Şahin'i uluslararası piyasada pazarlama çabalarına yardımcı oluyor; çünkü, denizasırlı ülkelerde rekabetin gerektirdiği fiyatlandırmayı yapmalarını sağlayacak şekilde üretimi ekonomik bir düzeyde tutuyor" diyordu. Bu sözleşme Buckley'in, denizasırlı pazarını genişletmek, *Al Yamama* anlaşmasını telafi etmek ve ABD Ordusunun talebindeki kaçınılmaz düşüş karşısında Sikorsky için bir yön tayin etmek üzere nefes almasını sağladı. Ayrıca Yunanistan ve Tayvan'dan da umut vaat eden sinyaller geliyordu; Japonya Deniz Şahini sipariş ediyor, Mitsubishi büyük bir lisans anlaşması üzerinde çalışıyordu. Fakat en önemli fırsat Türkiye'ydi.

Türkiye pazarı iki aşamada açıldı. Eylül 1988'de ve sonra yine 1990'ın sonlarında Türk Jandarması, yani ulusal polis gücü, her bir sipariş 40 milyon dolar değerinde olmak üzere altı silahlandırılmış Kara Şahin siparişi verdi. Bu siparişlerin ikincisi bilhassa önemliydi, çünkü daha büyük bir Türk helikopter anlaşmasının bir parçası olarak ortaya çıkmıştı ve James Baker'ın Ağustos 1990'da Ankara'ya yaptığı ziyaretin sonucunda sipariş edilmişti.

Baker, Saddam Kuveyt'i işgal ettikten bir hafta sonra, 9 Ağustos'ta Özal'la buluştuğunda, Türkiye'nin Irak karşıtı koalisyona katılıp katılmayacağı kesin değildi. Türkiye'yi komşusuna karşı savaşa katılmaya ikna etmek için Baker, Dodd'un bir sene önce yaptığı değişiklik sayesinde şimdi artık kullanılabilir durumdaki Eximbank finansmanı teklif etti. Başkan Bush tarafından zorlanmasaydı, Eximbank hâlâ bu kapıyı askeri ihracatlara açmaya gönülsüzdü. Daha bir ay önce, Senato Bankacılık Komitesi'ne gönderdiği bir mektupta bu plana karşı olduğunu açıklayan banka başkanı John Macom-

ber, Başkanın talimatı gelmeden böyle tartışmalı bir süreci başlatmaya niyetli değildi. Ve Baker'ın Ankara'ya gittiği gün, Bush tam da bu talimatı verdi. Türkiye'nin tez elden altı Kara Şahin almasına imkan tanıyan Eximbank garantileri, Baker'ın Türkiye'ye sunacağı bir dizi finansal kolaylıktan birisini gerçekleştirmesini sağladı. Bu kolaylıklara, Türkiye'nin başlıca uluslararası bankalardan kredi temin etmesine ve Avrupa Birliği'ne katılmasına yardımcı olmak da dahildi. Macomber tarafından ilan edildiği gibi, Eximbank 200 helikopterlik alım için 1.37 milyar dolar garanti vermeyi onaylamıştı.

Birkaç gün sona Chris Dodd Stratford'ta Sikorsky işçileri ve yöneticilerinden oluşan bir dinleyici kitlesine, "Dünyanın dört bir yanında bizden daha avantajlı koşullarda rekabet edenler bizi yeniyorlar" diye sesleniyordu. Eximbank kredi garantilerini onaylamak konusunda ayak sürürken, Körfez Krizi'nin fikirlerini değiştirdiğini; ulusal güvenlik danışmanı Brent Scowcroft, Genelkurmay Başkanı John Sununu gibi başlıca Beyaz Saray aktörlerinin Dodd'un amacıyla ilgilendiklerini ve Eximbank'ı harekete geçmeye zorladıklarını söyledi. Yine bu toplantıda Buckley, "Sözleşmeyi kazanmak için güçlü bir konumda olduğumuzu düşünüyoruz. Export-Import Bank'ın kararı olmadan, bu işlerin üstesinden gelemezdik" dedi. Karar Sikorsky'nin yanı sıra diğerleri için de cesaret vericiydi. O ay bir ticaret dergisi "Savunma endüstrisi lobicileri Sikorsky'nin satışını, gelecekteki savunma ihracatlarının finansmanı için bir test süreci olarak izliyor" diye yazıyordu.

Macomber, Körfez Savaşı güçlü bir motivasyon kaynağıyken, "Her zaman-kinden daha hızlı davranmak zorundaydık" diyordu. Bush yönetimi, Dodd'un çabalarını model alarak, Eximbank'ı silah ihracatları için daha saldırgan bir biçimde kullanmayı sağlayacak bir politika üzerinde düşünüyor- du. Dışişleri Bakan vekili Lawrence Eagleburger, bütün yaz boyunca, elçiliklere silah satışlarını artırmak için daha fazla yardımcı olmaları konusunda talimatlar verdi. Ve Noel'den hemen sonra, hâlâ gönülsüz bir ortak olan Macomber'i bu meselede Dışişleri ve Beyaz Saray'la dans etmeye ikna etmek için Eximbank başkanıyla buluştu. Macomber yumuşadı ve altı hafta sonra, Çöl Fırtınası'nın ortasında, Beyaz Saray böyle bir yetkilendirme için – kredi garantileri için yılda 1 milyar dolar – bastıracağını açıkladı.

Yönetimin düşüncesindeki değişikliğin tam bir açıklaması Başkanın sözcüsü Marlin Fitzwater tarafından 18 Mart'ta verilen bir basın brifinginde ortaya çıktı:

Bir gazeteciden gelen soru: Bu tavır, bugün Başkanın silahların yayılmasını sınırlama arzusuyla nasıl uyuyor? Özellikle de söz konusu yerler kendisinin listesini çıkardığı hassas bölgeler ve ülkeler olduğunda.

Fitzwater: Bunların, genel silahları azaltma politikası ne olursa olsun, her durumda bu politikayla tutarlı olacak belli askeri satışlarla ilgili olduğu düşünülürse, uyuyor. Fakat, elbette, bu bir süreç... Asla, "hiç silah satışı olmayacak" demedik, yalnızca satışları azaltmak istediğimizi söyledik.

Soru: Bana öyle geliyor ki, savaştan bu yana dünyanın her yerinde silah satışlarını arttırıyorsunuz.

Fitzwater: Hayır, böyle bir şey söz konusu değil, satışları azaltıyoruz.

Soru: Bölgesel istikrar kriterlerini yerine getirmek zor olacak, öyle değil mi?

Fitzwater: Hayır. Niye?

Soru: Ortadoğu'da demek istiyorum. Ya da Basra Körfezi'ndeki herhangi bir yerde.

Fitzwater: Ne anlamda?

Soru: Eğer Başkan bölgeye yapılan silah satışını kontrol etmeye ya da, en azından, dengelemeye ve azaltmaya çalışıyorsa, demek ki orasını bir harut fıçısı olarak görüyorsunuz.

Fitzwater: Doğru.

Soru: Tamam.

Fitzwater: Soru nedir?

Soru: Soru şu; bu tavır, Başkanın bölgeye yapılan aşırı silah satışları yüzünden şiddetlendiğini söylediği bir savaşın hemen ardından geldiği halde, bölgesel istikrar kriterlerini nasıl karşılayacak?

Fitzwater: Söylediğim gibi, silah satışlarının tümünü kesmekten bahsetmiyoruz. Bölgede bir denge ve istikrardan bahsediyoruz. Ve bu da bir dizi şirketin [aynen böyle] askeri kapasiteye sahip olmasını gerektirir, çünkü...

Soru: Bu doğru, fakat Başkan azaltılmaktan ve dengelemekten de bahsetti.

Fitzwater: Doğru. Fakat bazen azaltmak zorunda kalırsınız, bazen de daha çok üretmek. Bu, iki yönlü işler... Ulusal güvenlik çıkarları açısından faydalı olduğunu düşündüğümüz durumlarda, silah tedarik edebilecek durumda olmak kendi menfaatinizdir.

Soru: Eximbank yetkilileri bu programa karşı çıktı. Doğru mu? Ve eğer doğruysa, programın hâlâ nasıl devam ettiğini açıklayabilir misiniz?

Fitzwater: Buna karşı çıkıldığından haberim yok. Programın, savunma ihracatları için verilen ticari kredileri garanti etmek için bir pilot program olduğunu söyleyebilirim. Program, ABD endüstrisinin uluslararası pazardaki rekabet gücünü yük-

seلمmek niyetindedir. Amaç, şu anda sivil kullanım için ürünler ihraç edenlere gösterilen dikkatin, ABD savunma ihracatçılarına da gösterilmesini sağlayacak ve yabancı rakiplerin karşısında daha eşit koşullar yaratacak pazar yönelimli bir program tesis etmektir. Ticari savunma ihracatçıları için hemen şimdi belli bir finansal destek biçiminin sağlanmasını iki faktör gerektiriyor. Fransa, Birleşik Krallık, Batı Almanya gibi yabancı rakipler savunma ihracatçıları için gereken finansal desteği sağlıyorlar. İkincisi, ABD'nin azalan savunma bütçesi, savunma endüstrimizin temelini ciddi şekilde aşındırabilir ve ihtiyaç duyduğumuz silahları üretme kapasitemizi düşürebilir... ABD'nin savunma tedariki düştüğünden, savunma ihracatları savunma endüstrisi temelimiz için daha önemli hale geldi. Kendi ayakları üzerinde durabilen bir ABD savunma endüstrisinin yaşatılması, gelecekte karşımıza çıkacak meydan okumalara cevap verebilme kapasitemiz açısından kritik bir öneme sahiptir. Abrams M1-A2 ana muharebe tankları, UH-60 Kara Şahin helikopterleri, Şahin füzeleri ve KE-3 havada yakıt ikmal tankerleri de dahil, birçok önemli programın bekası daha şimdiden dış satışlara bağımlı hale gelmiş durumda.

Soru: Marlin, bu bir çeşit ulusal güvenliğin sağlanmasından ziyade ekonomik istikrarın sağlanması ve ABD silah üreticilerinin ayakta kalmasına yardım etmek demek olmuyor mu?

Fitzwater: Her ikisi de. Her şey birbirine bağlı. Ayrıştıramazsın. Bu uzun zamandır süren bir program. Bilmiyorum – bu o kadar büyük bir iş değil aslında...

Soru: Bush, silahların yayılmasının sınırlandırılmasına nasıl bir içerik kazandırmak istiyor?

Fitzwater: Silahların yayılmasının sınırlandırılmasından maksadı – dünyanın ulusal güvenliğ çıkarlarını koruyacak bir denge ve güvenliğ yaratabilecek durumda olabilmek... Türkiye'de yakın zamanda yaşanan iki örnek, Exim finansmanının mevcut olmasının yarattığı farkı göz önüne seriyor. FMC Şirketi, Avrupa Topluluğu'nun (AT) da işin içinde olduğu bir finansman paketi için onay alabilmek amacıyla, Hollandalı ve Belçikalı firmalarla kapsamlı bir iş paylaşını düzenlemesine girmek zorunda kaldı. FMC'nin zırhlı piyade kuvvetleri araçlarıyla ilgili bir milyar dolarlık sözleşmeyi kazanmasında, AT finansmanının hayati bir rolü olduğu ortaya çıktı. Bunun aksine, Ex-İm'in Amerikan ihracatlarını kredi garantileriyle desteklemeyi kabul etmesinden sonra, Bell ve Sikorsky, Avrupa'nın ticari katılımı olmadan da Kara Şahin helikopterlerinin satışı için rekabet etmeyi sürdürebildi.

Ve söylediğim gibi, bu bir süreç. Başvuranlar, bir savaş mihimnatı ihracat izni almak zorundalar ve program dahilinde bir satış gerçekleştirebilmeleri için Eximbank standartlarına göre onaylanacaklar. Bütün garanti teklifleri, söz konusu sa-

tış ABD mühimmat ihracatı izin prosedüründen geçip onaylandıktan sonra, kuruluşlararası bir kurul tarafından tek tek gözden geçirilecek. Bu da, askeri kullanımlar hakkındaki kararları ABD hükümetinin verdiği anlamına geliyor. Kurul, garantiden yararlanması için önerilen herkesin kredibilitesi olup olmadığını, Birleşik Devletler lehine bir satış ihalesi kazanırken bir garantinin oynadığı rolü ve her türlü politik değerlendirmeyi göz önüne alacak. Bir garantinin ulusal menfaatler doğrultusunda olup olmadığı kararlaştırılırken, Ortadoğu ülkelerine ya da Yunanistan yahut Türkiye'ye satışlar gibi faktörlerle ilgili politik değerlendirmelerin de hesaba katılması gerekecektir. Ayrıca, bölgesel istikrar ve insan haklarına dair kaygılar kadar teknoloji transferi meselelerinin de dikkate alınması gerekecektir.

Tartışmanın uzaması, yönetimin "savunma endüstrisi temeli" konusunda yeni oluşan kaygısının ve silah ticaretini azaltmak için verdiği onca söze rağmen, Körfez Savaşı'na girerken silahların yayılmasının önlenmesine dair gösterdiği görece gevşek tutumun işaretleriydi. Fitzwater, askeri teknolojilerin nerelerde kullanılıp kullanılmayacağına ABD'nin onay vereceğini ileri sürdü. İnsan hakları, teknoloji transferi ve bölgesel istikrar vurgusu, Fitzwater tarafından iki kez tekrar edildi; fakat mevcut satışlar bizzat bu vaatlerin kendisiyle çatışıyordu. Ve Fitzwater'ın örnekleri hep Türkiye'nin etrafında dönüyordu.

O zamanlar bir Beyaz Saray danışmanı, "Soğuk Savaş döneminde Türkiye hakkındaki düşünce tarzı tek boyutluydu. Türkiye'ye tamamıyla askeriye, ABD'nin üs kurma hakkı ve Sovyetler'in tahdit edilmesi açısından bakılıyordu. Beyaz Saray'da Türkiye'ye dönük gündem oluşturmak kolaydı. Başkan ve Brent Scowcroft'un her zaman Türkiye'ye ayıracak zamanı vardı. Türkiye açık bir biçimde Batı yanlısıydı. Ortada üzerine kafa yorulması gereken bir sorun yoktu" demişti.

Türkiye'nin ve Bush yönetiminin üzerinde durdukları mesele, Kürt gerillalarıyla yapılan ve gitgide yoğunlaşan iç savaştı. 1992 baharı ve yazı boyunca, gerillalar ile ordu neredeyse her gün çarpışıyordu; en şiddetli çatışmaların çoğu, Irak ve Suriye sınırındaki karakollarda gerçekleşiyordu. Türk hükümeti her zaman bu çatışmalarda ezici başarılar sağladığını iddia ediyordu; örneğin, 18 Ağustos'ta Şırnak'taki çatışmada dört asker ve dört sivil ölürlen, 211 PKK savaşçısı yakalanmış ve çatışmanın ardından şehirde yapılan geniş bir güvenlik aramasında 139 "terörist" tutuklanmıştı. Fakat Ankara'nın

hoşuna gitmeyen haberler de geliyordu: 29 Eylül'de sınırdaki bir çatışmada, 36 Türk askerinin öldüğü, 200 PKK'linin de öldürüldüğü bildiriliyordu. Zayıyat sayısındaki bu dengesizliğin Türk liderleri rahatlatmaya yettiği söylene- mezdi ve ulusal basın her çatışmayı manşetlerden duyurdukça, Türk lider- lerinin güvensizlik duygusu giderek bir saplantıya dönüşüyordu.

Washington'ın cevabı bu konudaki kararsızlığını yansıtıyordu. 1989-91 ara- sında ABD'nin Türkiye Büyükelçisi olan Morton Abramowitz şunları söyle- di: "Soğuk Savaş'tan sonraki geçiş döneminin başında oradaydım ve hâlâ her şey NATO'ya bağlıydı. Soğuk Savaş sona ermişti. Askeri yardımın doğ- ruluğu sorgulanır hale gelmişti. Yardım için gösterilen yeni gerekçe iki şe- ye dayandırılıyordu: Rusya konusundaki belirsizlik ve Türkiye'nin kötü komşuları. Yeni gerekçe eskisi kadar ikna edici değildi."

Fakat Türkler 1992 yılı boyunca ne Rusya'dan ne de "kötü komşuları"ndan bahsediyordu; tek dertleri PKK'ydi. Başkan'ın danışmanı, "[PKK] Bizim için önemli bir meseleydi, çünkü Türkler öyle olduğunu düşünüyordu" dedi. "Beyaz Saray'daki genel görüş, PKK terörizminin Kürt kimliği sorunuyla bir- leştiği yönündeydi. Bu sorun zamanla ortaya çıkmış ve Güneydoğu'daki bü- yük ekonomik mahrumiyet ve Türk hükümetinin kimlik meselesine 'Türki- ye'deki herkes Türk'tür' şeklindeki yaklaşımı yüzünden şiddetlenmişti. Biz askeri bir çözümün yetersiz olduğunu düşünüyorduk. Politik, toplumsal ve ekonomik boyutların da olması gerekiyordu."

"Türlere şöyle dedik: insanları öldürmek PKK'yi alt etme yönünde daha kap- samlı bir stratejinin, yalnızca askeri çözüme dayanmayan daha geniş bir bakış açısının bir parçası olmalı. Türkler buna belli bir yanıt verdiler. Fakat o sıralar durum çok kanışktı, çok fazla şey oluyordu. Türkiye'den Batı'nın sorumluluk sahibi bir üyesi olmasını istedik. 'İyi ama, burada bir çifte standart yok mu?' di- ye sordular." Ankara'nın, Güneydoğu'da güç kullandığı için yapılan eleştirilere verdiği standart cevap, Britanya'nın Kuzey İrlanda meselesini gaddar bir yak- laşım ile ele aldığını hatırlatmaktı. "Biz insan hakları meselesinin üzerinde dur- dukça, onlar daha da öfkeleniyordu. Hukuki reform, toplumsal hakların tanın- ması vs. konuların, kendi insanlarına bu şekilde davranmamaları gerektiğinin üzerinde ısrarla durduk. Uluslararası Af Örgütü gibi insan hakları aktivistleri geldi ve aslında bizden, ABD-Türkiye ilişkilerini insan hakları meselelerine bağılı hale getirmemizi istediler. Bu bizim için kabul edilebilir bir şey değildi.

Kan sudan daha koyudur ve ABD-Türkiye arasındaki ilişki, bir kan bağı ilişkisi gibidir: ABD Türkiye'nin dünyadaki en iyi dostudur."

Yani Bush yönetimi, PKK isyanını meşru bir şekilde, Amerika'dan edinilen askeri güçle ezilebilecek Marksist bir devrimci hareket olarak görünüyordu. Duruma daha çok, açıkça bir "kimlik krizi" olarak bakma eğilimindeydi ve savaşın bitmesi için de politik yollara başvurulması gerektiğini düşünüyordu. Fakat Yönetimin eylemleri, her zamanki gibi askeri seçeneği destekleme eğilimi taşıyordu. Ve bu fiili politikanın da sembolü, saldırı helikopterleri için yapılan anlaşmaydı.

200 veya 720 helikopteri veya nihayetinde Türkler kaç tane almak istiyorsa o kadar helikopteri kapsayan bu anlaşma, Körfez Savaşı bittikten hemen sonra yeniden gündeme geldi. Türkiye'nin ihtiyaçlarına göre hazırlanmış 8.000 sayfalık teknik verileri, test uçuşlarını ve ortak üretim için yapılan karmaşık düzenlemeleri kapsayan uzun fiyat teklifi süreci, 1991 Nisan ayının sonlarında Türk Savunma Bakanlığı'na teslim edildi. Test uçuşları Türkiye'nin Doğu bölgesinde önceki yaz yapılmıştı ve testler esnasında helikopterlerin, Güneydoğu'nun engebeli dağlık topografyası ile sıcaklığına uyum sağlama kapasitesine özel bir önem verilmişti. Üstün teknolojisi göz önüne alındığında Sikorsky'nin, Aérospatiale'ın Puma'sını veya Bell'in geliştirilmiş Huey'ini geçeceği kesindi. Dolayısıyla, kazanacak teklif, anlaşmanın mimarisine göre belli olacaktı. Anlaşmanın mimarisi ise, "offset"lerin miktarı ve çekiciliğini, finansman paketini, helikopterlerin ve bakım gibi ilave hizmetlerin toplam fiyatını ve ortak üretimin ayrıntılarını içeriyordu. Son husus ise şunları kapsayacaktı: Türk ortaklara ne kadar helikopter teknolojisi verilecek, kaç yerel imalatçı ortak üretime katılacak ve daha uzun vadeli bir ilişki nasıl olacaktı. Her teklif, her bir faktörün dengelenmesini, ödüllerin hesaplanmasını, hükümetlerin lisanslar ve finansman konusunda azami düzeyde yardımcı olması için sıkıştırılmasını ve rakiplerden her birinin aynı kartları nasıl karabileceğini tahmin etmeyi içeren, insanın beynini sulandıran bir egzersizdi.

Bell, geliştirilmiş Huey'in çok hesaplı olduğunu savundu. Bell'den Nick Primis şöyle dedi: "Kara Şahin'in yarı fiyatındayız, fakat görevin altında beşini yapabiliyoruz. Sikorsky'nin, Kara Şahin'inin her birinin maliyeti 8 milyon dolardan fazla; bizimki ise helikopter başına 4 milyon dolar. Yani Türki-

ye'ye şunu söylüyoruz: Kara Şahin mükemmel bir araç, harikulade. Fakat 8 milyon dolar. Eğer bir Kara Şahin fiyatına bizim helikopterimizden iki tane alabiliyorsanız, bizimkini almanız daha mantıklı." Primis ayrıca, Huey'in bakım masraflarının UH-60'ın masraflarının yarısından az olduğunu da ısrarla belirtti. "Bütün dünyada Kara Şahin'in kullanım masraflarını karşılayabilecek tek organizasyon ABD Ordusu'dur" dedi. Ayrıca yüzde 100 bir "offset" vaadinde bulundu. "Bu programı karşılayabilmesi için, Bell Türk ürünlerini satın alacak şirketler bulacak" diye teklifte bulundu. "Türk mısırını satın alması için ABD'li bir mısır şirketi bulmaya çalışacağız. Bu şirket mısırların parasını Türklere dolar olarak verir, sonra Türkler de helikopterlerin bedelini bu dolarlarla öder." Sikorsky'den Gene Buckley buna, "10 yıllık program bittiğinde, nihai olarak ülke içinde bir üretim kapasitesine sahip olacak şekilde ürünü" Türkiye'de "üretme" vaadiyle karşılık verdi. Bu aslında, Türklere helikopterin neredeyse tümünü yapma imkanını satmak demektir.

Teklif savaşı, belgeler Ankara'ya teslim edildikten kısa süre sonra basında patladı. Aérospatiale'ın başkanı Jean-François Bigay, Dodd'un değişikliğinin garantilerin finansmanı için 1.37 milyar dolar sağlayarak haksız rekabet yarattığını söyledi: Halbuki Fransa'nın ihracat kuruluşu Compagnie Française deneme kabilinden, 200 helikopterlik anlaşmada yalnızca 20 helikopterin bedelini garanti kapsamına almayı teklif etmişti. (Aérospatiale gerçekte yüzüzce davranarak, Amerika'daki yan kuruluşu aracılığıyla Eximbank finansmanı için başvurdu, fakat kesin bir şekilde reddedildi.) Ve Almanya, kendi üreticisinin teklifi için hiçbir özel finansman sağlamıyordu. Sikorsky'nin Türkiye'den sorumlu başkan yardımcısı James Satterwhite, "Türk endüstrisinin o kapasiteye ulaşabileceği en kısa zamanda" üretimin Türkiye'ye taşınacağı sözünü veriyordu. Sikorsky ayrıca, böyle bir şey teorik olarak Dışişleri Bakanlığı'nın onayına tabi olsa da, re-export* hakları da sunuyordu. Aérospatiale her bakımdan masadaki bahis parasını iyice arttırdı: bütün teknolojinin tamamen transfer edilmesi, sınırsız re-export hakları ve her türden helikopteri şirketin montaj hattında üretme fırsatı.

Gözle görülmeyen etmenler, özellikle de politik nüfuz önemli bir rol oynadı. Sikorsky'nin istediği gibi kullandığı bir ası vardı: United Technologies'in

* Yeniden ihracat: Bir firmanın başka bir firmanın lisansıya ürettiği malları üçüncü taraflara ihraç etmesi. -y.h.n.

eski başkanı ve eski Dışişleri Bakanı Alexandeg Haig hâlâ UTC'nin yönetim kurulundaydı ve Sikorsky adına Türkiye'yi sık sık ziyaret ediyordu. Mort Abramowitz, "Haig Türkiye'ye birçok kez gelip gitti" diye hatırlıyor. "Sahip olduğunuz kozları ortaya serersiniz. Kıdemli savunma görevlilerinin bir çoğu Amerikan firmalarının reklamını yaparlar. Çok yoğun şekilde lobi yaptım; insanların, ABD'nin tekliflerin arkasında duracağı konusunda emin olmasını istedim. Bu Sam Amca için bir Halkla İlişkiler firması olmak gibi bir şey." NATO'nun en yüksek rütbeli komutanı olarak geçmişte sahip olduğu prestij dolayısıyla ve Reagan'ın ilk Dışişleri Bakanı'yken cunta döneminde Türkiye'yi desteklediği için, Haig'e Türkiye'de büyük saygı duyuluyordu. Haig'e Türkiye ziyaretinde eşlik eden bir United Technologies yöneticisi, "Haig orada hâlâ bir kahramandı. Günde on dört saat çalışıyordu, birçok kişiyle ilişki kurdu, hükümet mensuplarıyla görüştü, teknik konularda birçok kez konuşma yaptı. Büyükelçilik pek bir şey yapmadı; Türk karar organlarının silah tüccarlarıyla ilişkisi vardı ve Büyükelçiliğe ihtiyaç duymadılar" dedi.

Fransızlar da kozlarını ortaya serebilirdi. Cumhurbaşkanı François Mitterrand Nisan 1992'de, kısmen de Aérospatiale'ın teklifini desteklemek için Türkiye'yi ziyaret etti. Aérospatiale'ın başında Mitterrand'ın kardeşi vardı. O zamanlar birçok yerde, Fransa'nın Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini destekleyeceği ve Mitterrand'ın helikopter sözleşmesi karşılığında böyle bir vatte bulunduğu söylentileri dolaşıyordu. Fakat söylentiler hiçbir zaman doğrulanmadı. Mitterrand Ankara'daki bir ziyafette konuklara Fransa'nın Kürtlerin kültürel haklarını savunduğunu, fakat aynı zamanda ayrı bir Kürt devlete karşı olduğunu ve Türklerin terörizme karşı mücadelesini desteklediğini söyledi. Ayrıca Fransızların rüşvet verdiği dair de dedikodular yapıldı; fakat bunlar da hiçbir zaman doğrulanmadı. Eski bir Pentagon görevlisi, bazı Türklerin savunma modernizasyonu fonlarından para yediklerini ileri sürdü ve ortalıkta Sikorsky'nin Türk görevlilere rüşvet verdiği dair spekülasyonlar dolaşıyordu. Fakat ne zaman muazzam büyüklükte silah anlaşmalarını olsa bu tarz ispatlanamayan iddialar ortada dolaşır. Alıcılar, bu "offset" devrinde, yerel işadamları için yasal *bahşiş* ayarlayabildiklerinden, doğrudan rüşvete duyulan "ihtiyaç" da azalır.

Anlaşma Ekim 1991'deki ulusal seçimler yüzünden yine ertelendi, fakat bir umutsuzluk hissi uyanmaya başlamıştı. Parlamentoda bir lider, "Acilen Güneydoğu'da kullanılmak üzere daha fazla ve daha iyi helikopterlere ihtiya-

cımız var" dedi. Ve bu anlaşmayı müzakere edecek olan Savunma Bakanlığı müsteşarı Vahit Erdem, Süleyman Demirel yeniden Başbakan seçildikten hemen sonra, ısrarla şu hususları vurguladı: "Bu çok acil ve büyük önceliğe haiz bir meseledir. Karar vermek için hemen hemen her şey hazır. Bütün teklifler, küçük ayrımlarla, askeri taleplerimizi karşılıyor. Şu anda önemli olan şey, endüstriyel ve teknolojik açıdan gayelerimize nasıl hizmet edecekleridir." Karar verecek grup içinde, Erdem, Cumhurbaşkanı Özal, Başbakan Demirel, Savunma Bakanı Nevzat Ayaz ve Genelkurmay Başkanı General Doğan Güreş vardı.

1992'nin yazında iç savaştaki zayıf 4.500'e ulaşmıştı ve Erdem anlaşmanın birkaç hafta içinde tamamlanacağına söz veriyordu. Türkiye bütün yaz ve sonbahar, Orta Avrupa'daki ABD stoklarında kalan "fazla savunma donanımlarını" aldı. Bunlar, para ödemediği 1.057 adet M-60 tankı ve on Kobra saldırı helikopteri gibi silahlardı. Bu ilave silahlar ve saldırı helikopterinin alımı, Türkiye'nin askeri kapasitesini ciddi biçimde güçlendirecekti. Bol miktarda alınan bu eski NATO donanımı, ortak üretim ve "offset"ler gibi avantajlar sunmuyordu ve Türkiye'nin Güneydoğu'da sürdürdüğü türde bir savaş için son derece gerekli olan Kara Şahinler'den bir tanesi bile Avrupa cephesinden ülkeye sevk edilmemişti.

Nihayet Demirel, Güreş, Erdem ve diğerlerinin 21 Eylül'de yaptığı bir toplantıda, nihai müzakereler için Sikorsky seçildi. Eğer ayrıntılarda anlaşılırsa, artık beş yaşına girmiş olan yarışın galibi Kara Şahin olacaktı. Gene Buckley, açıklama yapıldıktan sonra sevinçle, "Gelmiş geçmiş en zorlu uluslararası rekabetle karşı karşıyaydık ve bizim Kara Şahin kazandı" dedi. Fransızlar küskündü; Washington'ın Ankara'ya yaptığı aşırı baskıdan şikayet ettiler. Anlaşmayı sağlam kazığa bağladıklarını düşünmüşlerdi. Fakat, görünüşe bakılırsa, Türklerin kalbini çalmak için hiçbir olağanüstü önlem alınmamıştı. Anlaşmayı yapan Sikorsky yetkililerinden biri, "Sezgilerim bana Türkiye'nin Kara Şahin'e daha fazla güvendiğini söylüyordu" dedi. Bununla birlikte, müzakereler yalnızca 75 helikopter için yapılacaktı ve sonrasında belki 125 helikopter daha sipariş edilecekti. Elli tanesi, Stratford'ta üretilen parçalar kullanılarak Mürte'te monte edilecekti; geriye kalan 25'i de hemen Stratford'tan sevk edilecekti. Türkler, müzakerenin Ekim sonuna doğru tamamlanacağını vaat etti ve ortak üretim de on sekiz ay içinde başlayacaktı. Toplam fiyatın 855 milyon dolar olacağı bekleniyordu. Yine de çok bü-

yük bir anlaşmaydı; Sikorsky'nin tarihindeki en büyük dış satışı. Sonrasında daha fazla sipariş verileceğine dair vaatler de bir nevi rüşvetti.

Açıklamanın üzerinden henüz birkaç gün geçmişken, Başbakan Demirel "acilen" yirmi Kara Şahin'in daha hemen alınmasını istedi. İç savaş giderek kötüleşiyordu ve Türk ordusu çok amaçlı helikopterler için baskı yapıyordu. Silahlı kuvvetler Güneydoğu'da ağır kayıplar vermişti ve UH-60'ların getireceği ek hareket kabiliyeti bir zorunluluk olarak görülüyordu. Doğan Güreş, Eylül ayında Güneydoğu'ya yaptığı bir ziyaret esnasında, "Silah donanımlı helikopterlerin yardımıyla birçok pusuyu önleyebileceğiz ve birçok saldırıyı engelleyebileceğiz" dedi. Genelkurmay ticari bir anlaşma istemiyordu: ortak üretim ve "offset" boyutuyla pek ilgilenmiyorlardı: onları asıl ilgilendiren Kara Şahinler'in biran önce alınmasıydı. Olaya daha çok sanayi açısından yaklaşan Vahit Erdem ve anlaşma sürecine dahil olan diğer Türkler ise, ortak üretim ve yerel işletmeler için bunun yol açacağı getirilerin peşindeydi. Fakat anlaşmayı yakından takip eden bir Amerikalı şöyle dedi: "Ordu baskın çıktı ve ilk kırk beş Kara Şahin'in hazır alınmasını kabul ettirdi; çünkü Türkiye'nin Güneydoğusu'ndaki durum kötüye gidiyordu." Türkiye'nin "kötü komşularının", İran, Irak ve Suriye'nin adı bile geçmiyordu – yalnızca Kürtlerden söz ediliyordu. Bariz bir biçimde, Kara Şahinler münhasıran olmasa da, esas olarak iç savaş için kullanılacaktı.

Görüşmelerde yer alan bir United Technologies başkan yardımcısının sözlerine göre, artık müzakerelerde ayrıntılar üzerinde, özellikle de "offset"ler üzerinde yoğunlaşılıma başlanmıştı. Bu kişi durumu, "Bir satıcı olarak, şayet teknik temelleri, becerileri, kalite kontrolleri vs. varsa, ne tür işler yapabileceklerini düşünmeniz gerekir" diye açıklıyordu. "Türkler, istihdam, teknoloji transferi ve ortak üretimi hedefliyorlar. Bir teklif yaparken, alıcı için neyin önemli olduğunu göz önünde bulundurmanız gerekir. Oturup onlarla ihtiyaçları ve beş ila on yıllık bir strateji hakkında konuşmalısınız. İstedikleri şey havada üstünlük mü, yoksa yerde bir savunma oluşturmaktır mı? Ne istiyorlar? Bu iş için çok fazla zaman ve gayret harcandı ve birçok insan bu işle uğraştı; *think tank*'ler, savaş kolejleri ve benzerleri de buna dahil. Bir satış için hazırlanmak üç ila dört yıl alır. Anlaşmanın gerçekleşmesi için mevcut bütün kaynakları kullandık."

ABD hükümeti satışa hiçbir itirazda bulunmadı. Pentagon yetkilisi Glen

Rudd "Bir daha Türklerle satışlar konusunda hiçbir sorun yaşamadık" dedi. Bush'un Dışişleri Bakanlığı'ndan ihracat için izin derhal geldi ve 14 milyon doların üzerindeki her ihracata itiraz etme hakkına sahip olduğu halde, Kongre'den hiç kimse anlaşılmaya karşı çıkmadı. Geriye, Sikorsky'nin Vahit Erdem ile ayrıntıları halletmesi kalıyordu; bundan sonra Kara Şahinler Diyarbakır yakınındaki bir üsse doğru yola çıkacaklardı.

Müzakereler sırasında çıkan pürüz, ortak üretimin nasıl tasarlanacağıydı. Bir UTC başkan yardımcısı, "Offset' tayin edici bir öneme sahip. Kara Şahin büyük bir teknoloji, fakat eğer 'offset'leri ilave etmeseydik, anlaşmayı da bağlayamayacaktık" dedi. ABD Savunma Güvenliği Yardım Kuruluşu'nun başı olarak, Türkiye'den sürekli aynı kişilerle muhatap olan Glen Rudd, ayrıntılara donanım ve destek arasında denge kurulması da dahildir dedi. "Sorun şu, projeleri çabucak hayata geçirip teslimat mı yapmak istiyorsunuz; yoksa yedek parçalar, bakım ve eğitim için para mı? Birçok ülke projelerin uygulanıp teslimatların yapılmasını daha çok istiyor ve bunu da her zaman geçit törenleri için istemiyorlar."

Gene Buckley ve Vahit Erdem arasındaki müzakereler herkes tarafından sıkı bir pazarlık diye tanımlanıyordu. Brooklyn doğumlu sokak uyanığı, kavgacı Buckley ile bozkırdan yeni gelmiş sert bir kabile şefine benzeyen, İngiltere'de eğitim görmüş Türk teknokratı Erdem tam birbirlerine göreydiler. Yoğun baskılar onları bir anlaşma yapmaya sevk etti: Buckley bir alıcının pazarında iş yapıyordu ve Erdem'in her an Aérospatiale'a dönebileceğini biliyordu. Erdem, Türkiye'de helikopter modernizasyon programını, altı ihale ve üç hükümet boyunca beş yıldır sarkıttığı için eleştirilmişti. Her ikisi de ortak bir zemin bulmak üzere motive edilmişlerdi ve Ekim'in ortasında yüz yüze görüşmelere başladıktan birkaç hafta sonra tam da bunu yaptılar.

8 Aralık 1992'de Başbakan Demirel, Savunma Bakanı Ayaz, Amerikan Büyükelçisi Richard Barkley, Vahit Erdem ve Gene Buckley, Kemal Atatürk portresinin altında anlaşmanın imzalandığını duyurmak için bir araya geldiler. Buckley "Türk hükümeti tarafından yapılan Kara Şahin sözleşmesi, Kara Şahin'in dünya standartlarında bir helikopter olduğunu bir kez daha ispatlıyor" dedi. Demirel'e güveninden ötürü teşekkür etti ve Chris Dodd'u Eximbank finansmanının sağlanmasındaki rolünden ötürü ayrıca övdü; zira bu finansman olmasa, bu anlaşma asla mümkün olamazdı.

150 sayfalık sözleşme Türkiye'nin 485 milyon dolar karşılığında 45 Kara Şahin'i derhal teslim alacağını; ortakların bundan sonra Mürtet'te 615 milyon dolar karşılığında 50 UH-60'ı ortaklaşa üreteceğini bildiriyordu. Başka bir 55 helikopterlik grup da ortak üretim için bir seçenektir. Türkler başlangıçta son montajın yüzde 18'ine katkıda bulunacaklardı ve bu katılım montaj döneminin sonunda yüzde 50'ye çıkacaktı. Öte yandan Demirel "Sonunda umarım oran yüzde 90 olacak" diyordu. Ve Türkiye ayrıca helikopterlerle hiç alakası olmayan – ayrıntıları da hiç saptanmamış – "dolaylı" "offset"lerle 250 milyon dolar elde edecekti. Her ihtimalde bunlar, General Dynamics'in F-16 anlaşmasında kabullenmek zorunda kaldığı türden işlerdi: Türk ürünlerini Birleşik Devletler'e pazarlamak. "Offset"ler dışında toplam anlaşma, "on yılın anlaşması" şöhretini doğrular biçimde 1.1 milyar dolar değerindeydi.

Anlaşma üzerinde etkili olan diğer faktörler, Genelkurmay'ın ABD Ordusu'nda ne varsa ona sahip olma yönünde duyduğu standart arzu; F-16'ların Mürtet yakınlarında monte edilen General Electric motorlarını kullanması ve Kara Şahinler'in motorlarının da GE tarafından üretilmesi gibi olgulardı. Ayrıca, helikopterin olağanüstü taşıma ve tırmanma oranı gibi teknolojinin kendisi de kuşkusuz çok önemliydi. Görüşmelere katılan bir uzmanın dediği gibi, UH-60'ı "ülkenin Güneydoğusu gibi dağlık bölgeler için en iyi helikopter" yapan bu teknolojiydi. Helikopterler, herkesin hemfikir olduğu üzere, Güneydoğu'da teröristlerle savaşmak için kullanılacaktı.

Anlaşma, yolu gözlenen bir trendi ve sonunda çıkıp geldiğinde, gelişinin anlamını herkes farklı sonuçlar çıkararak yorumladı. Chris Dodd'un 1989'daki zamanında müdahalesi sık sık belirtiliyordu. (Citibank milyar dolarlık borç için sendikasyon kredisini hazırladığında, Eximbank garantisinin öneminin altı çizilmişti; zira kredinin yüzde 80'i Eximbank'ın garantisi altındaydı. Bir haber raporunda şöyle geçiyordu: "Kendilerine bu kredi sorulduğunda pek çok bankacı gülüyordu. Bir bankacı, 'Yo, hayır, yoksa Türk kredisinden mi bahsediyorsun?' diyordu... Bir diğeri de krediyi duyan bankacıların çoğunun duygularını yansıtan biçimde, 'Türk riskini almayı kim ister?' demişti.") Başkaları ise daha geniş sonuçlar çıkardılar. Endüstrinin başlobicisi Joel Johnson, "Türlere yapılan satış bu tür bir mekanizmanın etkinliğinin ve ona duyulan ihtiyacın pozitif bir kanıtı. Connecticut'ta, aksi takdirde şimdi Fransa veya Almanya'da olacak milyar dolarlık istihdamımız var" dedi. Dodd orada değildi, fakat Senatör Joseph Lieberman, "[anlaşma]

birçok Sikorsky işçisi için iş güvenliği anlamına geliyor ve eyalet ekonomisinde çok pozitif bir dalga etkisi yaratacak" diyerek anlaşmayı selamlıyordu. Aslında, bir Sikorsky sözcüsü, sözleşmenin koşullarını yerine getirmek için yeni işçi alınmayacağını belirtti. Fakat "anlaşmanın işgücünün istikrarını sağladığını", 1.500 erkek ve kadın işçinin tamamen Stratford'taki Kara Şahin hattı için tahsis edildiğini söyledi. Houstonic kenarında dağınık tesisler halinde yayılmış fabrikada Türkiye anlaşması, sanki İkinci Körfez Savaşı geliyormuşçasına sevinçle karşılanmıştı.

Anlaşma imzalandıktan sonra, Gene Buckley 10 Aralık gecesi bir fatih gibi karşılandığı Stratford'a uçtu. Bir tanığa göre, geç saatlerdeki bir vardiyada Somali'de kullanılmak üzere Kara Şahinler'i monte eden 400 işçiye fabrika salonunda "ateşli bir konuşma" yaptı. "Anladığım kadıyla, bu Sikorsky ile Türk endüstrisi arasındaki büyük bir ittifakın ilk aşaması. Bu, gördüğüm en yırtıcı rekabetti; anlaşmayı imzaladığımız ana kadar bu durum hiç durmadan devam etti" dedi. İşçilere anlaşmanın beş katına çıkabileceğini ve Kara Şahin'e Ortadoğu'dan başka siparişler alma konusunda avantaj sağlayacağını söyledi.

Aynı hafta başı Pratt & Whitney'de 1.400 işçinin işten çıkartılmasından sonra, bu gelişme Sikorsky işçilerini özellikle rahatlatmıştı. Buckley'in zaferinin tadını çıkaran bir mühendis, "Şu anda hepimizin morali yerinde" dedi. Yakınındaki bir müdür de şunu söyledi: "Bu sayede ailelerimiz hakkında uzun süreli planlamalar yapmamız biraz daha kolaylaştı."

Birkaç gün içinde Sikorsky işçileri beş Kara Şahin'i, Ankara'ya uçacak bir C-5 Galaksi kargo uçağına yerleştirdi. Kara Şahinler oraya 23 Aralık günü, yani Türk parlamentosunda Çekiç Güç'ün süresinin uzatılmasının oylandığı gün vardılar. Birkaç hafta içinde on Kara Şahin daha gelecekti. Ocak ayının ortasında, Kara Şahinler Güneydoğu semalarında isyancı Kürtlere karşı görevdeydi. Anadolu Haber Ajansı'nın bildirdiğine göre, "Resmi yetkililer, yeni satın alınan Sikorsky Kara Şahinler de dahil olmak üzere, savaş helikopterlerinin Serik'teki PKK kampına karşı kullanıldığını söylediler." Baskında yüz elli kişi ölmüştü.

SAVUNMA HARCAMALARINDAKİ KESİNTİYLE BAŞ ETMEK

Sikorsky, savunma harcamalarındaki kesintilerin ivme kazanması sonucunda çarpıtıldığı ölüm cezasının ertelenmesinin tadını çıkarırken, Körfez Savaşı'ndan ve Sovyetler Birliği'nin 1991'de son nefesini vermesinden hemen sonra, halk endüstrideki kitlesel işten çıkarmaların telafi edilmesi – savunma işçileri için bir "barış temettüsü" – için yaygara koparmaya başladı. Çözüme dönük fikir, her ne kadar muğlak da olsa, halk arasında popüler olan bir anlayıştı. Fakat iş çevreleri, savunma endüstrisindeki yaraları sarmaya yönelik herhangi bir plana ayak diremekte kararlıydı.

Fortune dergisi şu yorumda bulunuyordu: "Neden savunma tesislerinin kaybıyla zarara uğrayan cemaatlere, bir otomobil ya da çelik fabrikasının kapatılmasından mustarip olanlara göre daha cömert davranılsın? Doğru, Washington bir politika değişikliğine gittiği için işsizlik artacak. Fakat FED* faiz oranlarını arttırdığında, ailelerin ev alması durduğu için marangozlar ve duvar ustaları işten atılıyor. Hükümet onlara gereksiz işler yapmaları için dünyanın parasını ödemiyor." Benzer bir biçimde, *Business Economics* dergisi de, yeni küresel ekonomi ile baş etmek için 1980'lerde oluşturulan "işçi uyum programlarının", "savunmadan kaynaklanan küçülmeye başa çıkmak için yeterli olduğuna, eğer yeni programlar başlatılırsa, bunların muhtemelen üretken olamayacaklarına" ve uygulanmasının yıllar alacağına dikkat çekiyordu. Ve ısrarla deneyimlerin, "seçilmiş işçi grupları için bu tür programlar hedeflemenin ekonomik değişim için gerekli ayarlamaları geciktirme eğiliminde olduğunu" gösterdiğini söylüyordu. Dergiye göre, "işgücünün başarılı bir şekilde uyumu için kilit nokta ekonomik büyüme" idi.

George Bush bu söylenenleri dinlemiş görünüyordu, çünkü büyük ölçüde

* Amerikan Merkez Bankası –y.h.n

daha popüler olan kendisinden önceki Başkanın derslerini yanlış yorumlayarak savunma endüstrisindeki işten çıkarma krizine karşı neredeyse hiçbir yanıt geliştirmede. Reagan hükümet parasını çılgınca savunma için harcayarak, istihdamı arttırmış ve ABD ekonomisini sağlıklıymış gibi göstermişti. Yalnızca, Demokratların kontrolündeki Kongre tarafından gündeme getirilen 1992 tarihli bir yasa tasarısı, savunma harcamalarındaki kesintinin sonuçları üzerinde durmuştu. Savunma Dönüşüm Yasası, iş danışmanlığı, yeniden eğitim ve diğer sosyal yardımlar için yaklaşık 1 milyar dolar fon sağlamıştı. Fakat programları sadece eski askeri personel ve savunma işçileri ile sınırlamıştı. Bu yardım, koca bir harcama kesintisi deryasına düşen küçücük bir damla gibiydi. Ve yeniden eğitim gibi can sıkıcı bir soruna cevap oluşturamıyordu – işçiler hangi işler için yeniden eğitilecekti? Hatta, acaba işçiler yeniden eğitilmek istiyor muydu? Fakat yine de bu yardım Bush'un kendisinin hayal edebildiğinden daha kapsamlıydı. Bush, Washington'ın askeri firmalar için sağladığı "yardımın" oy toplama amaçlı bölge kayırma politikalarının devamı olduğuna, hatta daha da beteri, endüstriyel politika yandaşları için bir mevzi kazanmanın ilk adımı olduğuna kanaat getirmişti. Kuruluşlararası bir raporda şu görüş dile getiriliyordu: "Savunma endüstrisi tesislerini sivil amaçlar için yeniden kullanma yetkisi tanıyan dönüşüm yasasına ihtiyaç yoktur. Üstelik, geçmişte yaşanan deneyimler böyle bir dönüşümün, özel sektör tarafından başlatılmış olsa dahi işe yaramadığını göstermiştir." Bush'un savunma endüstrisinin dönüşümü konusundaki çizgisi – yani, hiçbir şey yapmamak – 1989–1993 yılları arasındaki Başkanlık dönemi süresince de değişmedi.

1989'da Connecticut'ın savunma endüstrisinde zirveye çıkmasından kısa süre sonra – 1990'ların başlarında otuz ila elli bin işçi işten atılmıştı – felaketin büyüklüğü daha gözle görülür bir hal almış ve "hiçbir şey yapmama" tavrının artık hiçbir işe yaramayan bir politika olduğu açığa çıkmıştı. Otuz ay içinde, işten çıkarılanların yalnızca yarısı iş buldu; geriye kalanlar ise ya eyaleti terk etti, ya da basitçe listelerden düştü. Yeni işler bulanlar, United Technologies veya Electric Boat'ta aldıklarından daha az ücret alıyordu. Yarısından fazlası hizmet sektöründe çalışmaya başlamıştı. Pratt & Whitney'deki işçileri temsil eden Makineciler Sendikası 91 No'lu şube örgütlenme sorumlusu Bruce Olsson savunma cemaatlerindeki sıkıntıyı şöyle anlatıyordu: "Bazı işçileri hazır yiyecek dükkanlarında çalışırken gördüm. Ne diyeceği-

nizi bilemiyorsunuz. Birçoğu hâlâ işsiz."

Canı yanan tek yer Connecticut değildi elbette. F-16'ların yurt dışındaki popüleritesi sürse bile, Fort Worth'ta birdenbire zor günler başlamıştı. ABD savunma bütçesinin kısılması ve belirsiz dış pazar, Fort Worth'un soğuk ve kasvetli manzarası üzerinde sert bir etki yaratmıştı. 1980'lerin ortalarında, Tarrant Kasabası'nın imalatının yaklaşık üçte ikisi askeri üretime bağlıydı. Yüzlerce perakendeci, F-16 çalışanlarının, ayrıca Bell Helikopter ile şehirdeki diğer üç büyük savunma firmasının çalışanlarının yüksek ücretleriyle besleniyordu. 1995'e gelindiğinde bölgede yaşayan yaklaşık 26.000 kişi askeri üretim sektöründeki işlerini kaybetmişti; bu da kabaca Ronald Reagan'ın Başkan olduğu güzel günlerde işe giren her yedi kişiden beşinin işini kaybetmesi anlamına geliyordu.

Fort Worth Belediye Başkanı Kay Granger işsizler üzerine bir araştırma yapılmasını istedi. Sonuçlar yeni iş bulanların yüzde 20'sinin daha düşük ücretle çalıştığı tahminine yer veriyordu; fakat eskiden savunma işgücünde yer alanların dörtte birinden fazlasının da iş bulamadığını, üç veya daha fazla senedir işsiz kaldığını belirtiyordu. Bunların birçoğu da sayıları işsizlik istatistiklerinde gösterilmeyen, karanlık "cesareti kırılmış işçiler" kategorisine alınmıştı. Belediye Başkanı Granger alışılmışın dışında masum bir tepki göstererek, "iş olmayanların sayısını görünce çok şaşırdık" dedi. İş için yeniden eğitimin sorunu çözecekmiş gibi görüldüğünü söyledi; fakat Fort Worth'taki mevcut işler muhtemelen hâlâ savunma ile bağlantılı işlerdi ve ani işsizlik döngüsü her an yeniden alevlenebilirdi.

Ortak üretim gambitini sonunda tartışma gündemine sokan Fort Worth'ta kine benzer iş kayıpları oldu. Bir Sayıştay* analisti 1994'te Kongre'ye, bu tür anlaşmaların "istihdamı, savunma endüstrisi temelini ve normalde Birleşik Devletler'in silah ihracatından kazandığı diğer ekonomik avantajları azalttığını" bildirdi. Ortak üretim uygulaması özellikle bazıları iflas eden taşeronları mahvetmişti, çünkü işleri denizaşırı ülkelere aktarılmıştı. Fakat silah üreticileri için pazar öyle bir şeydi ki, bir Lockheed yöneticisinin sözleriyle, "eğer ihracat yapmazsak, iş olmaz. İş olmayınca istihdam da olmaz."

Fakat ihracatlar pek çok işçinin çalışmaya devam etmesini sağlamaya yet-

miyordu. Güney Kaliforniya'da 100.000'den fazla havacılık sanayi işçisi 1989 ve 1993 yılları arasında işini kaybetti ve bunların yüzde 60'ı ya iş bulamadı veya eyaleti terk etti. Üçüncü bir grup ise yıllık ücretlerinin ortalama 22.000 dolar gerilediği işlere girdiler. Bir UCLA araştırmacısı, "Kendilerini, perakende sektöründe ve hizmet sektöründe, genellikle sağlık sigortası sağlamayan düşük ücretli firmalarda buldular" diyordu. Psikolojik etki de parasal travmadan aşağı kalmıyordu. İşsiz bir mühendis, "Birden Bay Anne olmuştum. İş bulmak için ne yaparsam yapayım, yeterince uğraşmıyordum gibi görünüyordu. Eve para getiremiyordum" diye anlatıyordu.

Acıyı daha yakından hissettikçe, bir şeyler yapma baskısı da arttı. Kaliforniya, Calstart isimli bir program başlattı; bu program havacılık endüstrisinin enerji ve hünerini, elektrikle çalışan araba geliştirmek için kullanmak ve işten çıkarılmış 300.000 kişinin bir kısmını Los Angeles Havzası'nda yeniden istihdam etmek amacını taşıyordu. Calstart yalnızca "iş yaratma" peşinde değildi; hem Kaliforniya'da uzun süredir devam eden hava kirliliği belasını, hem de Amerika'nın petrol bağımlılığı sorununu çözmeyi amaçlıyordu. Program yavaş bir başlangıç yaptı, fakat yüzyılın sonunda kendi ayakları üzerinde durabilen bir endüstri olma yönünde hâlâ belli ümitler vaat ediyordu.

Hartford o kadar ihtiraslı değildi, fakat yaklaşan felaketi fark etmekte çok geç kalan eyalet politikacıları en sonunda kaynakları bir dönüşüm stratejisine ayırmaya karar verdi. Eski bir kuruluşu, Connecticut Yenilikler Şirketi'ne dönüştürdüler. Amaç firmaların, ürün açısından nasıl çeşitlemeye gideceklerini tasarlamalarına katkıda bulunmak; diğer yandan da, askeri AR-GE sonuçlarından yararlanarak ticari ürünler üretme yönünde ilk adımları atmaları için ihtiyaç duyacakları küçük girişim sermayesini bulmalarına yardımcı olmaktı. Daha sonra 1991'de yasama, doğrudan yatırımda kullanmak, savunmaya bağımlı firmalar tarafından üretilecek sivil ürünlerin yaratılmasına katkıda bulunmak üzere 22.5 milyon dolarlık bir Savunma Çeşitleme Fonu oluşturdu. Geniş bir yelpazede teknik yardım da dahil, çeşitli hizmetler federal fonlarla sağlandı.

Dönüşüme yapılan yatırım, elbette, Kevin Bean gibi savunucuların yıllardır reklamını yaptığı şeydi. Şimdi, bir durgunluğun ortasında ve bütün felaketlere eşlik eden paniğe kapılmış bir ruh haliyle bunu başarmak çok daha zor olacaktı. Yine de denediler. Yatırımlar arasında, Kaman Şirketi'ne, yeni bir

ticari helikopter üretmesi için "risk finansmanı" olarak verilen 3 milyon dolar ve United Technologies'in bir bölümü olan Turbo Power & Marine'e ticari bir motor geliştirmesi için verilen başka bir 3 milyon dolar vardı. United Nuclear Şirketi, iş fırsatlarını tanımlamak için 100.000 dolar aldı. Başka ödenekler de, savunma müteahhitlerinin sözleşme yapma kapasitesini geliştirmek veya daha verimli hale gelmelerini sağlamak için verildi. Ve bir Britanya ticari jet sözleşmesini kazanabilmesi için Stratford'taki Lycoming fabrikasına 3 milyon dolar verildi.

Eyaletin parasının gerçekten bir işe yarayıp yaramadığını kimse bilmiyor. Kaman ve UTC gibi şirketler daha önceki on yıllarda askeri bütçedeki kesintilerden zorlu dersler çıkarmıştı – örneğin Kaman 1960'larda bir donanma sözleşmesini kaybettikten sonra neredeyse iflas edecekti – ve Reagan dönemindeki yeniden silahlanmadan önce faaliyetlerini çeşitlendirmişlerdi. Fakat Pentagon dolarlarının cazibesine karşı koymak gücü ve şimdi, 1990'ların başında yine canları yanıyordu. Kaman'a sağlanan 3 milyon dolar eyalet ödeneği bir ağır yük helikopteri olan K-MAX'ı geliştirmelerine yardımcı oldu ve Charles Kaman, şirketinin 210 milyon dolarlık net değeri yanında cüzi bir miktar olsa da, bu paranın projenin hızlı bir biçimde yürütülmesi için çok önemli olduğunu iddia etti. Başkaları pek bu tür iddialarda bulunmadılar. UTC'nin projesi asla bir yere varacakmış gibi görünmüyordu. Lycoming'in çabası da bir sonuç vermedi. Eyaletin küçük ödenekleri, milyarlarca ulaşan bilançoları olan şirketlerde dişe dokunur bir fark yaratabilir miydi?

Dönüşüm savunucuları bu konuda şüpheliydi. Makineciler Sendikası'ndan Bruce Olsson görüşlerini şöyle açıkladı: "Biz bunun bir eyalet sorunu değil, federal bir sorun olduğuna ve eyaletin basitçe bununla başa çıkacak kaynaklara sahip olmadığına inanıyoruz. Connecticut çok çaba sarf ediyor, fakat ne kadar başarılı olabilir ki? Electric Boat'a bir bakın. Önümüzdeki birkaç yılda 10.000 işçiyi işten çıkarmak dışında elinden bir şey gelmez ve aslında bu iyimser bir tahmin. Bu insanların umabileceği en iyi şey Kızılderi li kumarhanesinde kurpiyer olmaktır."

Kevin Bean de eşit derecede şüpheliydi. "Asıl milyar dolarlarla oynamış ve milyon dolarlık sözleşmelerin etrafında pervane olmak istemeyen müteahhitler için endişeleniyorum" diye açıklıyordu. Çözümün federal bir inisiyatiften geçtiğini düşünüyordu. "Daha çeşitlenmiş bir endüstriyel politikaya

ihtiyacımız var. Bu ülkede yeni bir dizi öncelik oluşturmaya başlamak için başka bir alanda harcama yapmanız gerekiyor. Barış temettüsü üzerinde hak iddia etmeniz için onu harcamanız gerekiyor" diyordu.

Connecticut'ın programı diğer federal sözleşmelere bir kurtarıcı gözüyle bakma zaafından ve eyalet bürokrasisinde yeni kademeler yaratılmasından ötürü de sıkıntıya girdi. Sendikasının dönüşümün mantığını, Pratt binlerce işçiyi çıkardığında birdenbire keşfettiğini kabul eden Olsson, "Bize göre eyalet programında bir sorun var. Ödenekler verilirken asla sendikalara danışılmıyor, yalnızca şirket yöneticileri ve eyalet bürokratlarıyla görüşülüyor. Connecticut yüz milyonlarca dolar harcadı ve topu topu 620 iş yarattı" diyor. Stratford'un şehir yöneticisi Mark Barnhart müteahhitler için eyalet sponsorluğunda düzenlenen bir konferansı şöyle anlattı: "Eyalet bürolarından yaklaşık otuz kişi gelmişti, taşeronlardan ise sadece altı tane vardı." Bridgeport'ta Fairfield Üniversitesi'nde ders veren dönüşüm uzmanı Kevin Cassidy eyalet sonuçlarını gözden geçirdi ve gösterilen çabaya karşın ortaya pek değerli bir şeyin çıkmadığı sonucuna ulaştı. Birçok program yürüten Connecticut Ekonomik Kalkınma Dairesi'nin araştırma şefi Jeff Blodgett 1996'da hoşnutsuzlukla, savunma müteahhitleri için ticari olasılıklar konusunda firmalara danışmanlık yapması gereken Savunma Bilgi Servisleri Şebekesi'ne "yeni araştırmalar için artık pek başvurulmadığını" bildirdi.

Büyük savunma firmalarının elbette sorunlarla başa çıkma stratejileri mevcuttu ve dönüşümle pek ilgilenmiyorlardı. Kazandırıcı taktik, endüstride işten çıkarma yerine daha nazik bir tabir olarak kullanılan "ölçeği doğru ayarlama" idi. Fakat strateji basitçe işçilere kapıyı göstermekten daha derinlere gidiyordu. En büyük firmalar üretimlerini yeniden planlayıp düzenlemek zorunda kaldı ve amaçlarından birisi de rekabet güçlerini koruyabilmek için birim başı maliyetleri düşük tutmaya çalışmaktı. Örneğin, Forth Worth'taki F-16 fabrikasında, yöneticiler dünya pazarında rekabet güçlerini koruyabilmek için bir F-16'nın fiyatını 20 milyon dolar düzeyinde tutmak istediler – ki bu, Hava Kuvvetleri'nin alımlarını azalttığı bir dönemde oldukça zor bir şeydi. Bunu, taşeronlara "dışarıdan iş yaptırmak"* gibi bazı mekanizmalar yoluyla başardılar. Fabrikanın başkanı, Forth Worth fabrikası toplantı salonunda asılı olan "Gucci perçin çivisi makinesi" sözünü hatırlamaktan hoşla-

* outsourcing

nır. Bu, Hava Kuvvetleri'nin – perçin çivilerine kadar – **bütün** parçaların onlar tarafından üretilmesi şartını yerine getirmek için şaşırtıcı ölçüde pahalı bir yoldu. Bu tür işler için küçük atölyelerle sözleşme yapmaya başladıklarında milyonlarca dolar tasarruf ettiler. 1996 itibariyle bir F-16'nın maliyeti, beş yıl önce Hava Kuvvetleri'nin bundan dört kat daha fazla F-16 aldığı dönemdeki fiyatla karşılaştırıldığında yüzde 6 daha düşüktü. İş dünyasının normal uygulamaları sonunda savunma endüstrisine de uygulanmış oluyordu. Bunlar aslında her zaman yapılması mümkün olan tasarruflardı, ama müsrif Soğuk Savaş döneminde hiç böyle bir şey talep edilmemişti.

Sikorsky, iş yerini yeniden yaratmak gibi bir sorunla uğraşmıştı. Sikorsky fabrikasının temiz, iyi aydınlatılmış iş yerinde, şaşırtıcı derecede küçük bir alanda düzinelerce Kara Şahin ve başka hava aracı kasası sıralar halinde düzenlenmişti ve çalışma takımları aşama aşama bütün helikopteri meydana getiren 35.000 parçayı ekliyordu. Her bir kuşun etrafında sayısız elektronik teçhizat, teknik el kitapları ve araçlar vardı. Gene Buckley fabrikayı gezen bir gazeteciye gururla, "Atölyeyi seviyorum" dedi. İşçilerin, işbirliğini ve yeniliği geliştirerek birçok iş yapmayı öğrendiği ve ihtiyaç duyulduğunda işçilerin işini değiştirme becerisi kazandığı takım çalışması gibi yeni kavramlar geliştirmişti. Artan verimlilik, tıpkı Lockheed gibi, Kara Şahinler'i de denizası pazarlarda daha çok satılabilir hale getirmişti. Buckley "Tanrı yüzümüze güldü. Eğer bütün bu iyileştirmeleri gerçekleştirmemiş olsaydık, bu mümkün olmazdı" diyordu.

Başka savunma müteahhitleri ise farklı türde verimlilikler peşindeydi. Pratt & Whitney yeni vali Lowell Weicker'dan vergiler, işçi tazminatları ve iş için yapılan diğer masraflar konusunda ayrıcalıklar talep etti. Weicker ile yapılan toplantıdan birkaç gün sonra talepler basına sızdı ve Georgia vali vekili UTC'nin bütün faaliyetini Sam Nunn ve Newt Gingrich'in arazisine taşıyabileceğini söylemek için UTC merkezine geldi. Weicker taleplere karşı direnemedi, tıpkı daha fazla işten çıkarma olmasını engellemek için Pratt'e 'geri ödeme' yapmak zorunda kalan Makineciler Sendikası gibi.

Pek az büyük müteahhit dönüşüme benzer herhangi bir işe para yatırdı. Los Angeles'ta önde gelen bir sendika dönüşüm uzmanı olan Don Nakamoto'nun bu konudaki görüşleri şöyleydi: "Dönüşüm, gerçekleştiği ölçüde, daha çok küçük, ikinci tabakadaki firmalarda meydana geliyor. Birinci taba-

kadaki müteahhitler dönüşüm için gerekli kaynak ve teknolojiye sahip. İkinci tabakadaki firmalar, savunma sözleşmelerini kaybettikleri için büyük zarar görmemişlerse, dönüşümü yapabilirler. Fakat üçüncü ya da dördüncü tabakadaki şirketlerin yeterli kaynakları yok. Yeni teknik ürünler üretmek üzere dönüşebilmek için para bulmak çok zor bir iş. Federaller bu firmaları savunma bağımlılığı yoluyla bu duruma getiriyorlar ve onlar da federalerin dönüşüm için kendilerine yardım etmeleri gerektiğini düşünüyor. Bu, uygulama şansı olan bir alternatif mi? Ancak sınırlı ölçüde. Bu küçük firmalar, o kadar büyük bir mühendis veya pazarlama kadrosuna sahip değiller; hatta bazılarının sadece iki mühendisi var. Mallarını satın alan bir ya da iki müşterinin ötesinde kurulmuş bağlantıları yok."

Nakamoto "Bu şirketler felç durumda. Ne yapacaklarını tasarlamaya çalışıyorlar. Yanlış atılan bir adım ölümcül olabilir. Korku içindeler" diye bitiriyor sözlerini.

Savunma bütçesindeki kesintiler yüzünden büyük kan kaybeden şirketler, büyük bir sözleşme için az sayıda parça – örneğin, Kara Şahin için bir elektronik paketi veya bir F-16 için bir yakıt sistemi parçası – üretebilen işte bu alt tabakalardaki şirketlerdi. Büyükler hâlâ sözleşmeler kazanabiliyor ve faaliyetlerini kârlı bir şekilde sürdürmek için işgücünü azaltabiliyordu; ayrıca birbirleriyle birleşiyorlardı – tıpkı Lockheed'ın Martin-Marietta ile birleşip gelmiş geçmiş en büyük savunma şirketini oluşturması gibi. İş dünyası köşe yazarlarından Michael Schrage, birleşmenin gerçekleştiği günlerde şunu yazmıştı: "Yüksek teknolojiли saban demirleri piyasasında beklenen yükseliş buraya kadarmış. Şimdi kılıçlara sarılma zamanı, çok teşekkürler." Schrage, yeni Lockheed-Martin başkanı Norman Augustine'in "Savunma dönüşümüne yönelik çabalar büyük ölçüde başarısız kaldı" şeklindeki tatsız sözlerini alıntılıyıp "Endüstri, savunma fundemantalistlerinden oluşan çok daha sofu bir grup haline geldi" diyordu.

Daha küçük ölçekli firmaların birleşmelerden fayda sağlamaları mümkün değildi ve hiçbirisi de bir Lockheed Martin veya bir United Technologies'in sahip olduğu kaynaklara ya da politik nüfuza sahip değildi. Stratford ve Fort Worth civarındaki boş sanayi parkları ve makine atölyeleri, yan sanayi firmaları arasındaki yüksek ölüm oranına tanıklık ediyordu.

Eğer büyük şirketler geniş teknoloji temellerini daha yaratıcı bir şekilde kul-

lanmaya karar vermiş olsaydı, bu küçük şirketlerin ve onların iş gücünün büyük bölümü bugün hâlâ ayakta olurdu. Nakamoto şu iddiayı öne sürüyor: "Eğer büyük müteahhitler bu işe biraz para koysalardı, dönüşümde büyük başarı elde edebilirlerdi." Nakamoto'ya göre "Savunma müteahhitleri dünyadaki en iyi teknolojiyi üretiyor. Hughes'un 3.500 patenti var; Lockheed, McDonnell-Douglas ve diğerleri de muhtemelen aynı sayıda patente sahip. Ticari uygulama alanları bulmak için adım atmadılar. Diğer yandan Japon ihracat kuruluşu savunma teknolojisine erişebilmek için DOD'a yanaştı."

"Büyük şirketlerin birçoğunun tavrı sorunu gidermek için mücadele etmek; çünkü en iyi yaptıkları şey bu. Eğer farklı alanlara yatırım yapıp çok fazla çeşitlemeye giderlerse, hükümetin kendilerini ciddi savunma oyuncularını olarak görmeyeceğine inanıyorlar."

Makinecilerden Bruce Olsson, iş gücündeki daralmanın yalnızca askeri bütçedeki kesintilerden kaynaklanmadığını, Washington'ın tavrıyla da çok alakalı olduğunu açıkladı: "İşleri yabancı rekabet ve örneğin ortak üretim çerçevesinde UTC ile ortaklık yapanlar yüzünden kaybediyoruz. Ve de yenilikler yüzünden; yenilik istihdamın AIDS'i gibidir. ABD ne ölçüde endüstriyel bir politikaya sahipse, bu Pentagon tarafından belirleniyor. Yeni üretim teknolojisi - otomasyon, robotik - çeşitli yerlerde destekleniyor. Pratt'in Georgia'da, çok büyük ölçüde otomasyona geçmiş, jet motorları için parçalar üreten bir fabrikası vardı. GE'nin tam otomasyonla çalışan, 'geleceğin fabrikası' denen bir fabrikası var. Bazıları, bir projeyi gerçekleştirmek için farklı şirketleri bir araya getiren, sonra da işçileri işten çıkaran 'sanal şirketler' kurma hevesinde." Genel olarak Amerikan ekonomisinde olup bitenler askeri firmaları da etkiliyor. Olsson, "Dönüşüm, savunma endüstrisinden çok daha kapsamlı bir şey. Dönüşüm, ekonomik kalkınmayla ilgili" diyordu.

Savunma işçilerinin yakınmaları hemen her zaman "federalleri" hedef alır: Washington yardım etmek için ne yapıyor? "Washington" genellikle bir düşman olarak görülür; sırf Pentagon'un bütçesi kısıldığı için değil - birçok işçi bunun kaçınılmaz olduğunun farkındadır. İşçiler, aynı zamanda, hükümetin her zaman şirket bilançolarının tarafını tuttuğunu düşünürler. Olsson'un üretim teknolojisi ile ilgili verdiği örnek bu durumu gözler önüne seriyor. Değişmez şekilde işten çıkarılmalarla sonuçlanan birleşmeler ve satın almalar, Pentagon tarafından ödüllerle teşvik ediliyor. Oysa diğer yan-

dan, birleşen büyük şirketlere hiçbir zaman ticari ürünler üretme koşulları dayatılmaz. Başka bir örnek de – Bush yönetimi sırasında zirveye ulaşan – ihracatlardaki "offset"lerdi

Helikopter, savaş jeti ve tank satışlarıyla birlikte o kadar çok iş ihraç ediliyordu ki, 1980'lerdeki deneyimsiz dönemlerinde uygulamadan oldukça umutlu olan sendikalar şimdi gürültü çıkıyorlardı. Fort Worth'taki F-16 fabrikasında örgütlenen sendikanın başkanı George Kourpias 1992'de fabrika kapısının hemen dışında toplanmış, tezahürat yapan işçilerin mitinginde şöyle bir konuşma yapmıştı: "Bu ve bunun gibi şirketlerden bıktık artık; teknolojimizi, becerilerimizi ve işlerimizi yabancı ülkelere satıp sonra Amerikan işçilerini işten çıkaran bu hükümetten de. Artık yeter!" Fakat Başkan Bush daha önce "offset"ler konusunda bir şeyler yapma fırsatına kavuştuğunda, kısa bir demeç yayınlamış ve "offset" politikasının "işin içindeki şirketlerin kararına bağlı bir konu olduğunu" beyan etmişti.

İşin içindeki şirketler, George Bush ve halefinden, Soğuk Savaş sonrasının ilk iki Başkanından iki şey istediler. Birincisi, ihracat konusunda yardım istediler; özellikle de Kara Şahinler'i satmak için Chris Dodd'un Sikorsky için kopardığı türden bir finansman istiyorlardı. İkincisi, Pentagon'un fabrikalarının – düşük bir seviyede de olsa – işlemeye devam etmesini sağlamasını istiyorlardı. 1992 seçimlerinin hemen öncesinde, Rockwell'in başkanı olan Sam Iacobellis, "Tarih size, barışçıl bir dünyaya sahip olmayacağımızı söyleyecektir" gözleminde bulunuyor ve şöyle devam ediyordu: "Eğer savunma teknolojisinin kurumasına izin verilirse, silah konusundaki liderliğimizi yitireceğiz. Barış temettüsü denen şu parayı almalı ve kullanılan zihinsel yeteneğimizi muhafaza etmek üzere yüksek teknoloji silahlar geliştirmek için harcamalıyız." Tamamıyla Temsilciler Meclisi Silahlı Hizmetler Komitesi başkanı Wisconsinli Demokrat Les Aspin'in geliştirdiği bu argüman, "savunmanın endüstri temelini" korumak için ortaya atılmıştı. Bush bu fikre kuşkuyla yaklaşıyordu; ama Bush'un seçimleri kaybetmesinin ardından Savunma Bakanı olduğunda, Aspin tarafından yeniden ileri sürülecekti.

Fakat öteki fikir, yani ihracatların finansmanı düşüncesi, Bush'un ve Kongre'nin daha çok hoşuna gitmişti. Dodd'un 1989'daki gambitini temel alan Bush, Eximbank vasıtasıyla sağlanacak 1 milyar dolarlık bir fonu destekledi. Ve 1993'te artık bütün federal hükümetin kontrolünü elinde bulunduran

Demokratlar, Idaholu Cumhuriyetçi bir Senatör olan Dirk Kempthorne tarafından hazırlanan bir yasa tasarısının geçmesini sağladılar. Bu yasa tasarısı, dönüşüm fonuna ayrılmış olan parayı ihracat finansmanının desteklenmesine kaydırıyordu. Başkalarının yanı sıra, Kempthorne yeni yasaya ön ayak olduğu için Dodd'u övdü. Bir Senato üyesi, "Bunlar hep birlikte çalışan aynı kadroydu. Bu tür bir finansmanın kapısını Dodd açtı" dedi.

Yeni gelen Başkan Bill Clinton, Bush'un konumunun tam tersini benimsiyor gibiydi: Kempthorne değişikliği diye anılmaya başlanan sürece şüpheyle yaklaşıyor; Aspin'in savunma endüstrisi temelini koruma arzusunu destekliyor ve dönüşüm konusunda hevesli görünüyordu. Bir Başkan adayı olarak, oldukça cesur demeçler vermişti: "Parayı alın ve taşımacılık sistemlerimizi, iletişim sistemlerimizi, çevre temizliğimizi yeniden inşa etmek, yeni teknolojiler geliştirmek için kullanın" demişti. Bu bildik, kılıçları saban demirine çevirme felsefesi idi ve ekonomik patlamayı savunan yeni Beyaz Saray kuşağının vurgu noktası yüksek teknolojiydi. Savunma işçisinin en sonunda Beyaz Saray'da aktif bir dostu olacakmış gibi görünüyordu.

Fakat, sonraki yıllarda farklı ürünler üretmek için sürdürülen yeni donanım sağlama çabası, ihtiyacın büyüklüğüyle karşılaştırıldığında önemsiz kaldı. Washington'daki yeni takım ilk önce, beş yıl boyunca 60 milyar dolar akıtarak bu fikri aşlamayı düşündü. Fakat bu rakam, bütçe kısıtları ve Kongre politikası devreye girdikçe, azalmaya başladı. Yeni takım, başlıca inisiyatifleri olarak, bir dönüşüm biçimine yatırım yapmak amacıyla bir Teknoloji Yeniden Yatırım Programı (TYYP) başlattı. Fakat bu birçok kesimi tatmin etmedi. Tatsızlık TYYP'nin "ikili kullanım" üzerindeki ısrarından kaynaklanıyordu: hem sivil **hem de** askeri amaçlı kullanılabilen teknolojiler. Eleştirmenlerinin gözünde, böyle bir ikili kullanım beraberinde o kadar büyük gereklilikler getiriyordu ki, dönüşümün çitasını çok fazla yükseltiyor ve alt tabakadan şirketleri savunma bağımlılığından ticari kârlılığa taşıyacak birçok imkanı ortadan kaldırıyordu. Pastanın çoğu hâlâ büyük şirketlere gidiyordu: örneğin, Şubat 1994'te Connecticut'ta TYYP'den ödenekler tahsis edileceği ilan edildi ve kazananlar, IBM, Boeing, Martin Marietta ve DuPont'un aynı sektördeki yan şirketleriyle birlikte iş yapan Pratt & Whitney ve Electric Boat oldu. Ve 1995'te Cumhuriyetçiler Kongre'de çoğunluğu ele geçirdikten sonra, bu küçük çabalar da saldırıya uğradı. Don Nakamoto, "En azından bir şeyler yapılmaya çalışılıyordu" diyordu. "Dönüşümle ilgilenen

firmaların çoğunu, bunların yanı sıra şirket ortaklarını, akademisyenleri, laboratuvarları vs. bir araya getiriyordu. Harekete geçirici bir şeydi."

Washington'da söylenen bir diğer mantra da işçilerin yeniden eğitilmesiydi, fakat bu da savunma endüstrisindeki mavi yakalı işçiler arasında somurtkan tepkilerle karşılaştı. Pratt & Whitney'de sendikal örgütlenme sorumlusu Bruce Olsson, "Clinton bizi hayal kırıklığına uğrattı" diye şikayet etti. "Robert Reich ve Çalışma Bakanlığı eğitim programları üzerinde odaklanıyor, fakat biz de şunu soruyoruz: Hangi iş için eğitim verilecek? Normalde işler eğitim programlarını yaratır, eğitim programları işleri değil. İşten çıkarılmış P&W işçileri için yeniden düzenlemeler yapmak amacıyla milyonlarca dolar aldık. Dün takım-kalıp üretmeye alışmış olan adamlar bugün tır şoförlüğü yapıyor. Bu, işçilerin becerilerini köreltiyor."

Hartford, Sacramento veya Washington'daki dönüşüm çabalarından hiçbirisi, önlerinde duran görevin büyüklüğüne yetişemedi ve belki de hiçbiri yetişemezdi. En büyük şirketler ve belli başlı müteahhitlerin çoğu ilgilenmemiştii ve onlar hevesli bir katılım göstermediği sürece, klasik dönüşüm – savunma teknolojisini alıp onu ticari ürünler üretecek şekilde yeniden biçimlendirmek – başarıya ulaşamazdı. On yıllardır Pentagon'la yapılan yağlı, masraflar-artı tarzındaki sözleşmelerin şekillendirdiği büyük şirketlerin zihniyetinde reform yapmak, Kremlin'de reform yapmaktan daha zordu. Washington tarafından, küçülmekte olan savunma endüstrisine sürekli olarak sağlanacak tek yardım – ki bu endüstrinin efsanevi lobi becerileri sayesinde elde edilmişti – tedarik sözleşmeleri çerçevesinde verilen milyar dolarlar olacaktı. Bu yardımın da tek gerekçesi, montaj hatlarını çalışır durumda tutmaktı. Diğer yandan da – Türkiye Cumhuriyeti gibi – kararlı müttefiklerimiz ve demokratik dostlarımıza silah ihraç etmek için daha fazla mali destek sağlamaktı.

YENİ MELODİ, AYNI DANS

WASHINGTON, 1993 –1995

Washington'da soğuk, güneşli bir günde Amerikan Başkanlığı George Bush'dan Clinton'a geçti. Bush'un dış politikada Clinton'a bıraktığı miras esas olarak düzensiz parçaların bir araya geldiği karman çorman bir durumdu. Bush'un Ortadoğu'daki en önemli mirası, istikrarsız bir dayanak noktası olarak Irak'tı. Çekiç Güç Operasyonu hızını almış gidiyordu, fakat görünürde bir çıkış stratejisi yoktu. Kuzey Irak Kürtleri – aşiret başkanları Talabani ve Barzani – durmadan çatışyordu. Saddam her zamanki gibi meydan okuyordu. Türkiye, özellikle petrol boru hattının kapanmasıyla Irak'la ticaretten kazandığı milyar dolarları kaybettiğine yanyor ve BM'nin Irak "Kürdistan'ına" tanıdığı özerkliğin PKK'ye rahatça hareket edebileceği bir alan sağladığından şikayet ediyordu. İslami militanlık Suudi Arabistan, Mısır ve Pakistan'da rağbet görüyordu. Afganistan vahşi bir kaosu içine gömülmüştü. İsrail-Filistin düğümüne odaklanmış olan barış süreci duraklamıştı. Bu son derece istikrarsız karışımında umut vaat eden pek bir şey yoktu.

Clinton takımı bu durum karşısında üç yeni itici gücü devreye soktu. İlki, Bush yönetiminin İran'a karşı dengeleyici bir unsur olarak Irak'a duyduğu naif güveni düzeltmekti. Bu ihtiyaç elbette on sekiz aydır açıkça hissediliyordu, fakat yine de yeni bir kuram ya da doktrine ihtiyaç duyuluyordu. İkincisi, dış politikanın motor gücü olarak ticarete yapılan vurgu 1992 kampanyasının bir mantra'sıydı ve yeni yönetim döneminde gereği yerine getirilecekti: ihracattaki büyümenin üretim ve işçi ücretlerinde uzun süredir devam eden düşüşe deva olacağı düşünülüyordu. Amerika'nın en gelişmiş metalarından biri olduğundan, ticaret portföyüne askeri teknoloji de dahildi. Üçüncü itici güç ise, Jim Carter'ın haklar temelli bir dış politikayı sahiplenme iddiasına dudak bükmüş olan Cumhuriyetçilerin yönetimi altında on

iki yıldır bilerek göz ardı edilen insan hakları idi. Bu yeni itici güçlerin her birinin Türkiye ve bölge üzerinde önemli bir etkisi olacaktı.

Başkan Clinton Türklerle ilişkilerine kötü bir başlangıç yaptı. Özal'ın 1993 kışının sonlarına doğru yaptığı Washington ziyareti, tam bir halkla ilişkiler fiyaskosuna döndü. Türkiye Cumhurbaşkanı ve Körfez Savaşı kahramanı başta Beyaz Saray tarafından adam yerine konmadı, sonra da Başkanla yalnızca on beş dakika görüşme süresi tanındı. Özal, Nisan 1993'te öldüğünde, yalnızca alt düzey bir ABD delegasyonu cenaze törenine katıldı. Türklerin gözünde bu olup bitenler, Amerikan çıkarlarının korunması için büyük fedakarlıklar yapmaya devam eden büyük bir müttefike yapılmış hakaretlerdi.

ABD politikası değişiyor, fakat iki zıt yönde hareket ediyordu: ABD bir yandan yüzünü, bölgedeki ABD çıkarlarını korumak üzere daha yoğun şekilde silahlandırılmış müttefiklere doğru dönüyor; diğer yandan ise bütçe açığından kaynaklanan yoksulluk ve insan hakları konusundaki sancılar dolayısıyla kısıtlamalara yöneliyordu. İlk politika talimatı Türkiye'ye yönelik geleceksel Amerikan bakışını destekliyordu: Türkiye kötü bir mahallede oturan sadık müttefik ve ABD çıkarlarının bir araya geldiği jeostratejik bir alandı. Dışişleri Bakanı Warren Christopher Haziran 1993'te Ankara'yı ziyaret ettiğinde, PKK'ye karşı savaş için ABD desteği vaat etti ve on tane Kobra helikopteri tedarik etmeyi kabul etti. Artan ekonomik yatırım ve stratejik ortaklıkla ilgili bildik meselelerden bahsetti. Türkiye'nin ihtişamını acı veren zayıf yönleriyle birleştiren bu retorik, Türklerin derin gururuna ve bir o kadar da güçlü zulüm duygularına hitap ediyordu. Bu destek, Avrupa'dan sorumlu Dışişleri Bakanı yardımcısı Richard Holbrooke tarafından daha sonra şöyle özetlendi: "Türkiye'de refah içinde bir ekonomiye, Batı çıkarlarını destekleyen bir yaklaşıma ve yüksek insan hakları standartlarına sahip, demokratik ve seküler bir devletin daha ileri düzeyde gelişmesini istiyoruz... Çıkarlarımız hatırı sayılır düzeydedir. Türkiye' Avrasya kıtasında ABD için önem taşıyan neredeyse her meselenin kavşağında yer alıyor. Bunlar arasında, NATO, Balkanlar, Kıbrıs, Ege, Irak'a karşı yaptırımlar, Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya'daki ilişkileri, Hazar petrolü ve doğalgazının geçiş yolları da var. Politikamız, ortak güvenlik çıkarlarımızın ve yoğun güvenlik işbirliğimizin sürekliliğini yansıtıyor."

"Ortak çıkarlar" ve "işbirliği" kısa süre içinde, yeni Başkanın Bush'un başa-

rısızlığa uğrayan Basra Körfezi'ni dengeleme hareketine verdiği cevapla tanımlandı. Bu cevap, Basra Körfezi'nin kötü çocukları İran ve Irak'ı izole etme girişimiydi. Her ikisi de ABD güvenlik kurumlaşması için güvenilmez bir zemin sunuyordu. Nixon-Kissinger-Ford-Carter'ın Şah'ı destekleme stratejisi felaketle sonuçlanarak yıkıma uğramıştı. Reagan-Bush'un Saddam'ı İran'a yönelik bir karşı ağırlık olarak güçlendirme politikası feci bir şekilde patlamıştı. Yeni bir kurama, ABD'nin bölgedeki güvenlik politikası için taze bir kavramsal çerçeveye ihtiyaç vardı.

Uluslararası ilişkiler eğitimi olmayan Bill Clinton, Soğuk Savaş sonrası Amerikan küreselciliğini yeniden tanımlama görevini üzerine alacak gibi görünen bir danışmanlar grubu toplamıştı: aslında o bu yeni dünyanın ilk Başkanydı. Yeni Dışişleri Bakanı Warren Christopher, kavramsal çerçeveler oluşturan biri olarak tanınmazdı; ama genç başkana her zaman danışmanlık yapabilecek akıllı biri olarak biliniyordu. 1970'ler boyunca Ulusal Güvenlik Konseyi'nde hizmet veren bir akademisyen olan ulusal güvenlik danışmanı Anthony Lake birçokları tarafından ilerici, zeki, açık ve mütevazı biri olarak görülüyordu. Meclis Silahlı Hizmetler Komitesi'ne başkanlık yapan ve uzun süre Wisconsin Kongre üyesi olan Savunma Bakanı Les Aspin aralarındaki devdi ve her durumda en iddialılarıydı. Kendisiyle birlikte Pentagon'a keskin bir grup getirdi. Aspin, Birleşik Devletler'in güvenlik vizyonunu yeniden tanımlama konusunda başı çekecekmiş gibi görünüyordu: bu onun eğilimiydi ve Meclis'te büyük düşünme yeteneğine sahip biri olduğunu göstermişti. Politikanın belirlendiği bu üç mekanın bir alt düzeyinde başka olağanüstü zekalar da bulunuyordu – Bill Perry, Richard Holbrooke, Ashton Carter, Joseph Nye, Mort Halperin, Tim Wirth, Brian Atwood ve daha birçokları. Bu takım, Soğuk Savaş sonrası arenada Birleşik Devletler adına oynamak için hevesle işe başlamış, entelektüellerden oluşan bir rüya takımıydı.

Ne var ki, yeni Başkanın ilk aylarında politika inşası işi çok kötü gitti. Savunma Bakanı olarak Aspin'in yönetimle uyumlu çalışmadığı ve karar alamadığı ortaya çıktı; böylece başarısızlığa uğradı. Somali'de barışı koruma görevi sırasında on sekiz askerin ölmesinden bir iki hafta sonra istifa etti. Yeni güvenlik vizyonuna sunduğu tek katkı iki cepheli savaş stratejisiydi – Birleşik Devletler'in aynı anda iki büyük savaşı yürütebilecek şekilde hazırlıklı olması "ihtiyacı". Bu, Pentagon'un aleyhine olacak şekilde bir barış temettüsü ihtimalinden çekinen yüksek rütbeli askerlerin bir kısmının icadıyla

dı. Böylelikle Aspin zihniyet düzeyinde askeriye'nin tutsağı haline geldi; gözle görülür tek mirası bu oldu.

Bu sırada daha sessiz fakat kararlı olan Tony Lake, Amerika'nın, özellikle de Ortadoğu'daki rolünü tanımlayan politika bildirileri yayınlamaya başladı. Bütün Yönetim bir düşüncenin üzerinde yoğunlaşmıştı: "tepki" devletleri. Sanki dert edinecek tek şey buymuş gibi görünüyordu. Yeni bir politika için başta gelen tema, Soğuk Savaş'ın örgütleyici ilkesi olan "tahdit"ten çok "genişleme" idi – bir ifadenin zekice tersine çevrilişi. Demokrasinin ve serbest pazarların genişlemesi pek az kişinin karşı çıkabileceği bir düşünceydi. Fakat tepki devletleri yeni bir doktrin açısından daha uygun düşüyordu. Lake Eylül 1993 tarihli önemli bir konuşmasında şu açıklamada bulundu: "Bu tür devletlere karşı politikamız, onları diplomatik, askeri, ekonomik ve teknolojik olarak izole etmek olmalıdır. Bu politikada, istihbarat, kontr-terörizm ve çok taraflı ihracat denetimleri öne çıkmalıdır." Kafasındaki devletler elbette İran, Irak, Libya, Kuzey Kore ve Küba'ydı. Onları paryalar olarak damgalamanın gerekçeleri de dile getirildi: "Merkezileşmiş güç kendini savunur. Sadece askeri güç, politik gerekçelerle hapse tıkma ve işkence gibi devlet iktidarının araçlarını kullanmakla kalmaz; ayrıca ırkçılığın, etnik önyargının, dinsel zulmün, yabancı düşmanlığının ve irredantizmin* hoşgörüsüz enerjilerini sömürür." Lake'in sunduğu tarif melun beş ülke dışındaki başka ülkelere, hatta bazı ABD müttefiklerine daha çok uyuyordu.

Bununla birlikte tahdit politikasından da tamamen vazgeçilmiş değildi. Lake, hem Irak hem de İran'ın hakkından gelmek için Ortadoğu'da yeni bir "çifte tahdit" politikası formüle etti. Çifte tahdit tepki devletlerini izole etme yönünde özel bir çabaya işaret ediyordu ve Clinton yönetimi boyunca en büyük askeri harcamayla – Körfez Bölgesi'ne güçlerin konuşlandırılması için yılda 50 milyar dolar – desteklenecekti.

Politikanın geliştirilmesi, entelektüel nüfuzun alışılmadık bir şekilde kendini göstermesiyle gerçekleşti. Washington Yakın Doğu Politikası Enstitüsü* Birleşik Devletler'deki İsrail yanlısı lobi ile güçlü bağları olan bir *think tank*, 1990 ve 1992 arasında, ABD politikasının Körfez'de uğradığı başarısızlığı ye-

* **irredantizm:** Anayurt dışında kalmış dil ve töre bakımından aynı olan halkın yaşadığı toprakları anayurda katma doktrini. –y.h.n.

** **Washington Institute for Near East Policy**

niden değerlendirilmek üzere güç ve nüfuz sahibi isimlerinden oluşan bir yıldızlar grubu kurdu. Irak ve İran, İsrail için hakiki bir baş belası olduklarını göstermişlerdi: Irak, İsrail'i doğrudan tehdit etmiş, İran ise Lübnan'da Hamas ve Hizibullah gibi terörist grupları desteklemişti. 1990 sonbaharındaki Körfez krizi her ülke kadar İsrail'i de etkiledi ve Washington'da İsrail'in güvenliğinden kaygı duyanlar, doğal olarak, Körfez'in iki hayduduna karşı uzun süredir izlenen ve başarısız olan ABD politikalarını yeniden ele almak istediler. Enstitü, belli politika tavsiyeleri sunmak için kurucu müdürü Martin Indyk yönetiminde "stratejik bir çalışma grubu" topladı.

Bu tür çalışma grupları Washington'da yaygındır ve düşünceleri raporları okuyan bir avuç insandan daha fazlasına pek ulaşmaz. Fakat Indyk ve genç yardımcısı Robert Satloff katılımcılarını ustalıkla seçti. Gelecekte Clinton'ın atayacağı isimler arasında yer alacak olan Les Aspin'i, Madeleine Albright'i, Stuart Eizenstat'i, Sam Lewis'i ve Walt Slocombe'u; artı bir avuç istekli köşe yazarını; hepsi ABD senatörü olan Sam Nunn, William Cohen ve Daniel Inouye gibi uzun süredir nüfuz sahibi olan isimleri; eski Dışişleri Bakanı Alexander Haig ve eski Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'i gruba kattılar. Grup birçok kez buluştu, fakat bu tür durumlarda hep olduğu gibi, tartışmayı enstitü kadroları yönetti ve üç rapor hazırladı. Satloff o zamanları şöyle anlatıyor: "Meclis içinde bu konuya ilişkin devam eden bir tartışma vardı. 1990 Ağustos'undan çok önce de Irak'ı haydut bir devlet olarak görüyorduk. Aşağı yukarı 1989-90 yıllarında, ilk Körfez Savaşı bittikten sonra, ABD'nin Irak'a meyletmesine artık gerek kalmadığını ve bu meyletmenin haddinden fazla uzun sürdüğünü düşünüyorduk. Aralarında Bob Dole'un da bulunduğu [1990'ın ilkbaharında Irak'a giden] Senatörler delegasyonu bu meyletmenin bir sembolüydü."

Grup, en sonucusu 1992'de olmak üzere üç rapor yayımladı. Aslında raporlar, Irak'ı izole etmenin dışında, herhangi bir büyük strateji revizyonu sunması açısından oldukça muğlaklı. Raporlar, daha çok, Körfez'de bir strateji revizyonuna ihtiyaç duyulduğunu saptıyordu. Fakat esas etkili olan kilit nokta raporların kendisi değil, raporları yazanlardan bazılarının – özellikle de Martin Indyk'in – Clinton yönetimine girmesiydi.

Avustralya doğumlu ve hâlâ Avustralya aksanına sahip Indyk, kemikli, gümüş gibi yüz hatları ve kalem gibi ince bıyıklarıyla görünüşü bakımından

Dean Ancheson döneminden kalma birisine benziyordu. Ulusal Güvenlik Konseyi'nde görev aldı; esas olarak da Ortadoğu meselelerinde Başkanın en önemli Beyaz Saray danışmanlarından biri konumuna geldi. UGK üyeleri güçlerini, Başkana erişebilmelerinden ve devasa ulusal güvenlik bürokrasisinin geri kalan kısmından gelen bilgi ve politika reçetelerini Başkana sunarken süzgeçten geçirmelerinden alırlar. Dolayısıyla Indyk olabilecek en iyi konumdaydı: yeni bir stratejik planla ortaya çıkan ve Dışişleri ile Savunma'da, yalnızca birkaç ay önce enstitü çalışma grubunun üyeleri olan güçlü dostlara sahip Tony Lake gibi birisine yakın, çok önemli bir konuma sahipti.

Mayıs ayında, Indyk çifte tahdit kavramına yönelik yeni konsepti ortaya koymaya hazırды. Indyk bu görüşü enstitüde Satloff ve enstitü kadrosundan Patrick Closson ile birlikte oluşturmıştu. Washington Enstitüsü tarafından Sheraton-Carlton Oteli'nde düzenlenen bir konferansta, Indyk Yönetimin Ortadoğu'ya yaklaşımını ana hatlarıyla ortaya koyan bir açılış konuşmasını yaptı. Bu yaklaşımı "kısaca" şöyle betimledi: Doğu'da İran ve Irak'a yönelik "çifte tahdit"; Batı'da Arap-İsrail barışının teşvik edilmesi; ve bu yönelimin kitle imha silahlarının yayılmasını önleme ve bütün Ortadoğu halkları için daha demokratik ve müreffeh bir bölge vizyonu geliştirmeye yönelik faal çabalarla desteklenmesi." Indyk, "Ortadoğu bölgesinde bizim lehimize bir güç dengesini korumak üzere bölgedeki müttefiklerimize – Mısır, İsrail, Suudi Arabistan... ve Türkiye – güvenebildiğimiz sürece", bu hedeflerin uygulanabilir olduğunu savundu. Indyk, Türkiye, özellikle Çekiç Güç Operasyonu dolayısıyla, "yalnızca Orta Asya'da değil, Ortadoğu'da da önemli bir rol oynayacaktır" dedi.

Gayri-resmi politika çevrelerinde, yeni çerçeve oldukça sert bir eleştiri aldı. Gizli kapaklı politika meseleleri hakkında kopan gürültü patırtının barometreleri, prestij sahibi iki dergi olan *Foreign Affairs* ve *Foreign Policy*'dir. Bunların her ikisi de politikayı yeren makaleler yayınlamak üzere harekete geçtiler. Önde gelen analistlerden biri, "Çifte tahdit politikası İran ya da Irak ile her türlü politik ilişki ihtiyacını açıkça reddediyor" diye yazdı ve özü itibarıyla askeri olan karakterinin Körfez devletlerinin sırtına ağır bir yük bindirdiğini belirtti. Şöyle devam etti: "Amerika'nın askeri varlığı bu ülkelerde ne kadar yükselirse, Ortadoğu'da geçtiğimiz on yıllarda birçok kez olduğu gibi, bunun yerel hoşnutsuzlukları üzerine çeken bir odağa dönüşme riski de o kadar artar." Girişimin belki de en pazarlanabilir yönü, yani Irak'a uy-

gulanan ambargo halkla ilişkilerde aksamalar yaşanmasına neden oldu; 60 Dakika programı kötü beslenen çocukların bulunduğu hastane koşullarını gösterip, 500.000 çocuğun Batı'nın eylemi yüzünden öldüğü iddiasını öne sürdüğünde, ambargonun acımasızlığı sıradan Irak halkı üzerindeki etkileşimi birlikte göz önüne serildi. Uzun zamandır Amerika'nın müttefiki olan Avrupa'daki ülkeler politikadan şiddetle yakındılar; çünkü İran, Irak ve Küba'ya karşı ABD ambargosunun herhangi bir stratejik zorunluluktan çok, ülke içi politik nedenler yüzünden uygulandığını düşünüyorlardı.

Aslında, Başkan Clinton 1995 baharında İran'a bir ticaret ambargosu konulduğunu ilan ettiğinde, bunu belli başlı bir Yahudi örgütünün huzurunda ifade etmişti. Indyk kısa süre sonra bizzat ABD'nin İsrail Büyükelçisi olmak üzere Washington'a hareket etti (Büyükelçi olarak yemin etmeden hemen önce Amerikan vatandaşlığına geçti). Etnik politikalar Amerikan dış politikasında her zaman çok önemli bir rol oynamıştı ve Komünizm sonrası dönemde bir süreliğine tırmanışa geçmiş gibi görünüyorlardı. Türkiye'nin kendisi, tehditkârca davranan önde gelen Yunan ve Ermeni Amerikalıların insafsız kışkırtmalarına maruz kaldı.

Fakat çifte tahdit politikasının formülasyonu ABD politikasının özündeki sürekliliği gözler önüne seriyordu. Zararlı Batı karşıtı rejimler, temsilci devletlerin – yani Türkiye, Körfez şeyhlikleri ve Mısır'ın – yardımıyla, askeri yollarla "tahdit" edileceklerdi. Demokratik "genişleme" hedefinin, zaten basıkıcı olan rejimlerin militarizasyonu yoluyla teşvik edilmesi açıklanmadı. Fakat kilit nokta, "ön cephedeki" bu devletlere yapılan muazzam askeri donanım sevkiyatları da dahil olmak üzere, askeri araçlara bel bağlanmasıydı.

İran'ın ABD politikasının merkezi saplantısı olarak kalmasının nedeni, kısmen Clinton yönetiminde Carter döneminden kalma çok fazla eski politikasının olmasıydı. Özellikle Warren Christopher'ın İran saplantısı olduğu söylentileri sık sık ortalıkta dolaşıyordu; çünkü 1979–80 rehine krizi bakan yardımcılığına mal olmuştu. Bill Clinton'ın ilk dönemi boyunca, İran uzlaşma yönünde sessiz açılımlar yaptı; fakat bunlar Tahran'ın önüne diyalog için sert koşullar konularak reddedildi. İslam Cumhuriyeti'ni izole etmek ve yerden yere vurmak politik olarak daha cazipti. Fakat bunun bir bedeli vardı. Avrupa ve Japonya bu politikadan hoşlanmadı ve İran'la ticaret yapmaya devam ettiler. Ruslar bir nükleer reaktör satışını geri çekmeye zorlandı; bu

Moskova'daki reform yanlısı güçlerin herkesin gözü önünde aşağılanması anlamına geliyordu. Tahran'daki radikal mollalar, ABD'nin kavgacılığı sayesinde taze kan kazandılar. Mısır ve Suudi Arabistan'daki muhalif gruplar gibi Hizbullah'a benzer militan gruplar da faaliyetlerini arttırdılar. ABD tesisleri sık sık terörist eylemlerin hedefi oluyordu.

Bu kargaşa – ve doktrin – Clinton yönetiminin ikinci başlıca özelliği olan silah ihracatı yapma yönündeki gizli kararı için taze bir gerekçe sağladı. Clinton Beyaz Saray'a girdiğinde, silah ihracatındaki gerileme savunma endüstrisi için çoktan tehlike işaretleri veren hayatın bir gerçeği haline gelmişti bile. Clinton'ın ilk dönem bütçeleri askeri harcamalarda Bush'ununkine nispetle daha büyük kesintiler öngörüyordu ve silah tedariki önemli bir darbe yiyecekti. Savunma endüstrilerini ticari üretime dönüştürmek için muhtemelen Başkan yardımcısı Al Gore'un öncülüğünde, federal düzeyde yürütülen çabalar hakkında pek çok söylenti vardı. Fakat Clinton önceki sonbaharda, Suudi Arabistan'a yapılacak F-15 savaş jeti ve Tayvand'a yapılacak F-16 satışlarını destekleyerek – ki bunların her ikisi de Kaliforniya ve Teksas'taki işleri korumaya yönelik olarak yapılmış apaçık politik jestlerdi – bir aday olarak elini göstermişti. Bu satışlar, P-5 denilen (Birleşik Krallık, Birleşik Devletler, Fransa, Rusya ve Çin) yapı içerisinde, Ortadoğu'ya yüksek teknoloji silah transferlerini sınırlandırmaya dönük görüşmelerin altını oydu.

Clinton'ın ilk dönemi boyunca, yüce dönüşüm fikirlerini bozguna uğratan da bu kampanya dürtüsü oldu. Politikanın iki kaynağı açıkça belliydi. İlki Les Aspin'in, silah ihracatlarının silah kuşakları arasındaki boşluğu kapatabileceği yönündeki ısrarıydı. Tankların, helikopterlerin ve benzeri silahların üretimi ABD silahlı kuvvetlerinden gelen düşük talep yüzünden azaldıkça – belki bir on yıl sonra – veya Soğuk Savaş'ın yeniden canlanması gibi ciddi güvenlik tehditleri oluştuğunda, bu "savunma endüstrisi temeli" bir sonraki silah kuşağı için mevcut olmayacaktı.

İkinci ve belki de daha güçlü olan dürtü, kısıtlama yanlısı çok daha cılız sesleri bastıran ticaret yanlısı bir bakış açısından geldi. 1993 ilkbaharında Dışişleri Bakanı Cristopher, ABD büyükelçilerine "ticari çıkarlar en büyük önceliklerinizden biri olmalıdır" vurgusunu taşıyan bir telgraf çekti ve yardımcılarının biri de açıkça bunların arasında savunma ihracatları olduğunu belirtti. Fakat promosyoncuların kralı yeni Ticaret Bakanı Ron Brown

idi. Brown, aşırı ölçüde hareketli misyonu Amerikan yapımı bütün ürünlerin deniz aşırı ülkelere satılması olan, eski ekolün kurnazlarındandı. Sık sık yaptığı yurtdışı gezilerinde, savunma bakanlıklarının başındakilerle yabancı başkentlerde toplantılar yapmayı talep etmesiyle tanınırdı. 1993 yazında, silah ihracatının Büyük Pazarı Paris Hava Gösterisi'ne katılan ilk ABD Ticaret Bakanı'ydı. Brown, üretimin savunma ürünlerine kaydırılması yönündeki en ufak bir coşkuyu bile ihracata federal düzeyde destek verilmesi şeklinde yorumluyordu (bir Kongre kurulunun huzurunda çok kesin bir dille "üretimin savunma ürünlerine kaydırılması bulmacasının kritik parçası, firmaların ihracat pazarı bulmasına yardım etmektir" dedi.) Bir savunma endüstrisi kodamanı hayretle, "geçmişte savunma ihracatlarıyla bundan daha fazla meşgul olan bir Ticaret Bakanı düşünemezdim" diyordu.

Reagan-Bush döneminde tamamen egemen olan endüstrinin etkisi, Clinton yıllarında da pek azalmadı. Biri Pentagon'da, diğeri Dışişleri Bakanlığı'nda ki belli başlı danışman grupları ağzına kadar savunma endüstrisinde çalışanlarla doluydu. Örneğin Foggy Bottom'daki Savunma Ticareti Danışma Grubu'nda, kuruldaki toplam 60 kişiden 57'si endüstri üyesiydi. Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevlilerden düzenli olarak haber alıyorlardı. Örneğin, silahların yayılmasının önlenmesinden sorumlu müsteşar Lynn Davis 6 Ekim 1993'te yaptıkları toplantıda, hükümetin "ABD'li üreticilerin ihracatlarını artırma çabalarını aktif bir biçimde desteklemeye kararlı olduğunu" söyledi ve hükümetin "teklif edilen bir ihracatın ekonomik sonuçları ve endüstriyel temel üzerindeki etkisini" dikkate alacağını söyledi.

İlk olarak, muhtemelen Bush'un dış politikasıyla arasında bir fark yaratmaya çalışan Beyaz Saray, silah ticaretini kapsamlı bir şekilde gözden geçireceğini vaat etti. Fakat bu tam anlamıyla bir Washington klasiğine; şekilsiz, etkisiz ve gecikmiş bir komite raporuna döndü. 1993 sonbaharında başlayan kurumlararası çalışma, Dışişleri Bakanlığı'nın öncülüğünde, gözden geçirme için görevlendirilen bakanlık düzeyinin hemen altındaki bir kaç kilit isimin yönetiminde yürütüldü. Bunlar arasında Lynn Davis ve sıra silah ticaretine geldiğinde en şahin kesilen dairede görevli, politik-askeri işlerden sorumlu bakan yardımcısı Tom McCarthy de vardı.

Kurumlararası gözden geçirme fazla bir engele takılmadı. Belgenin ihracat yanlısı yönelimi, yalnızca silahların kısıtlanmasından sorumlu bir profesyo-

neller ekibine sahip Silah Denetimi ve Silahsızlanma Kurumu* açısından sorun oluşturdu. Politika bildirgesinin neredeyse son hali, Eylül 1994'te Clinton'ın masasının üstündeydi; fakat birkaç ay daha orada kaldı. Clinton bir tartışmayı bizzat halletmek zorundaydı: Türkiye ile yapılan Kara Şahin anlaşmasını desteklemek için Eximbank'ın sağladığı fona benzer yeni bir kredi garanti fonu, ABD hükümeti tarafından önceden sağlanmış olan 4 milyar dolara ilave edilecek miydi? Clinton, birçok kişi tarafından savunma endüstrisi aleyhine atılmış tek geri adım olarak tanımlanan bir hareketle, böyle bir desteği onaylamayı reddetti. Sonunda, politika bildirgesi – Başkanlık Karar Direktifi 34 ya da PDD-34 – 1995 Şubatı'nın ortalarında yayımlandı. Belgenin aslı saklıdır, fakat Beyaz Saray gürültüsüz patırtısız, medyanın ilgisini çok çekmeden politikayı kaba hatlarıyla anlatan bir rapor yayınladı. Beş hedef dile getiriliyordu: "(1) Askeri güçlerimizin potansiyel düşmanlar karşısında teknolojik avantajlardan yararlanmaya devam etmesini temin etmek. (2) Müttefik ve dost ülkelere saldırıya karşı caydırıcı olmaları veya saldırıya karşı kendilerini savunmaları için yardımcı olmak; diğer yandan, birlikte operasyonlar yapmak gerektiğinde, ABD güçleri ile ortaklaşa operasyon yapabilme kapasitesini geliştirmek. (3) Kitle imha silahlarının ve bu silahların füze fırlatma sistemlerinin yayılmasını engellerken, ABD çıkarları açısından kritik alanlarda bölgesel istikrarı teşvik etmek. (4) İhtilaflar için barışçıl çözüm bulunmasını ve silah denetimini, insan haklarını, demokratikleşmeyi ve diğer ABD dış politika hedeflerini geliştirmek. (5) ABD savunma ihtiyaçlarını karşılamak ve düşük maliyetlerle uzun vadeli askeri teknolojik üstünlüğü muhafaza etmek için ABD savunma endüstrisi temelini geliştirmek."

Bu beş standart olduğu gibi Bush ya da Reagan yönetimlerinden ödünç alılabildi. PDD-34'te hiçbir şey en ufak bir politika değişikliğini işaret etmiyordu. O günlerde bir bakanlık sözcüsü şöyle demişti: "Dünya çapındaki diğer büyük tedarikçileri düşünürsek, bence onların şirketlerinin kendi hükümetlerinden her düzeyde çok aktif destek aldığı oldukça açık. Buradaki amacımız sadece Amerikan şirketleri için koşulları eşitlemek." "Amacımız" derken silahların yayılmasının önlenmesinden hiç bahsetmemiştir.

Silah denetimi savunucuları hep birden bu bildirgenin üzerine çullandı; çünkü onu, adaylığı esnasında Clinton'ın silah ticareti konusunda Bush'dan

* Arms Control and Disarmament Agency

daha katı olacağı şeklindeki sözünden döndüğünün delili olarak görüyorlardı. Ama yönetimin o zamana kadarki sicilini – 1993 ve 1994'te rekor seviyelerdeki satış ve transferlere – bakıldığında, Arkansaslı'nın 1992'de seçim konuşmalarındaki barışçıl yorumları çok eskilerde kalmış görünüyordu. Buna karşı duyulan öfke, silah politikasının en sivri dilli eleştirmenlerinden biri olan Amerikan Bilim İnsanları Federasyonu üyesi Lora Lumpe'in şu sözleriyle özetlendi: "Silah şirketleriyle kapışma cesaretini kendilerinde bulamayan Ticaret Bakanlığı ve Pentagon ve yeni güvenlik paradigmaları icat edecek vizyondan yoksun olan Clinton yönetimi, Soğuk Savaş'ın bitişiyle oluşan fırsatı değerlendirmeyi beceremedi. Beyaz Saray güç kullanımına bel bağlamayı azaltmaya – ve yasa düzenine güven duyulmasını inşa etmeye – çalışacağına, sadece daha fazla savaş riskini göze almakla kalmıyor; çok daha yüksek seviyelerde ölüm ve yıkım riskini de göze alıyor."

Washington'ın "K Sokağı koridorunda" ve endüstrinin Kongre Binası'ndaki odalarında bayram havası vardı. Önde gelen bir Aerospace lobicisi olan Joel Johnson, Clinton'ın direktifinden "Bugüne kadar savunma ticareti konusunda bütün yönetimlerin ortaya koyduğu bildirgeler arasında en olumlu-su" diye bahsediyordu. Soğuk Savaş sonrası manzarada birçok kişinin beklentilerinin aksine satışlarda patlama yaşanıyordu: 1993'te Amerikan üreticileri için yapılan hükümet anlaşmaları ve ticari anlaşmalar (teslimatlar ve sözleşmeler de dahil olmak üzere) toplam olarak yaklaşık 60 milyar dolara ulaşmıştı; bu, Körfez Savaşı'nın bittiği 1992 yılındaki toplam rakamın yaklaşık iki katıydı. 1994'te ise bu rakam tam olarak 38 milyar dolardı. İhracatçılar için düzenlemeler basitleştiriliyordu. Dışişleri ve Savunma Bakanlıklarındaki endüstri danışman grupları, kırtasiye işlerinin yapılmasını başarılı bir biçimde kolaylaştırıyor, hükümet onayını hızlandırıyorlardı. Clinton yönetimi yolunun yarısındayken, Birleşik Devletler silah arzının yüzde 75'ini Üçüncü Dünya'ya satıyordu. Dodd'un büyük bir finansman mekanizması rüyası, Savunma İhracatı Kredi Programı ile gerçek oluyordu. Clinton 1995'in sonlarında yeni Cumhuriyetçi Kongre'den gelen Pentagon'da 15 milyar dolarlık bir fon oluşturulması teklifini kabul etmişti.

Buna rağmen, Beyaz Saray'ın silah satışını serbestleştirmesi özellikle Türkiye söz konusu olduğunda, kazasız belasız ilerleyemiyordu. İnsan hakları gruplarının tırmanan saldırısı aşama aşama belli bir sonuç vermeye başlamıştı. Foggy Bottom ve Ulusal Güvenlik Konseyi Carter Yönetimi'nin tecrü-

beli politikacılarıyla doluydu ve uzun süredir önemli bir mevkide olmayan bu az sayıda kişi (Christopher, Lake, Aspin'in halefi Bill Perry, BM'de Madeleine Albright ve diğerleri) yeniden dirilen Cartercılar gibi görünmemeye dikkat etseler de, doğal olarak insan haklarını vurgulama eğilimindeydiler. Hatta Clinton bile kampanya sırasında Bush'un ahlak yoksunluğunun örnekleri olarak Haiti ve Çin'i kullanırken aynı şeyi yapmıştı. Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği eski başkanlarından biri olan John Shattuck insan haklarından sorumlu Dışişleri Bakanı yardımcılığına atandığında, nasıl bir politika izleneceği belli olmuştu: Türkiye'nin içler acısı insan hakları ihlalleri sivilci ikili ilişkilerin gündeminde önemli bir yer tutacaktı.

Bir Demokratın Başkan seçilmesinin Kongre binasındaki müzmin Türkiye eleştirilerini bazı Cumhuriyetçilere daha büyük bir serbestlik tanınması gibi özel bir etkisi de oldu. Bunların arasında özellikle, arkasındaki büyük Ermeni Amerikan destekçileriyle konuşkan New York'lu Senatör Alphonse D'Amato ve Illinois'nin banliyölerinden Temsilci John Porter vardı (birçok kişi Porter'ın Türkiye'nin Kürt politikasına karşı alışılmadık derecede yüksek sesli eleştirisinin büyük ölçüde, kamuoyunda iyi tanınan aktivist karısı Kathryn Cameron Porter tarafından yönlendirildiğini düşünüyordu). Türkiye muhakkak ki, Kongre'den ve Yönetimin içinden gelen baskı ile pişmanlık duyması için olağanüstü – aslında beklenmedik – bir baskıyla karşılaşacaktı.

Pennsylvania Bulvarı'nın doğu ucundaki Türk-karşıtı güçler kampanyalarını hızla tırmandırdılar. Oyunlarındaki en önemli aktörlerden biri, dokuz temsilci, dokuz senatör ve yürütmeden üç üyeden oluşan, iki parti ve iki meclisi de içeren bir komite, biraz bulanık bir niteliği olan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Komisyonu (CSCE) idi. Söz konusu komisyon, Avrupa'da aynı isimli örgütten türemişti; bu örgüt ise, bütün Avrupa uluslarında gelişen ve insan haklarını vurgulayan Helsinki Süreci denen sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Genelde anıldığı adıyla Helsinki Komisyonu, Türkiye eleştirmenleri John Porter, Al D'Amato ve temsilciler Steny Hoyer (Demokrat-Maryland) ile Christopher Smith'i (Cumhuriyetçi-New England) kapsıyordu. Bu komisyon Türkiye'nin Güneydoğu'sundaki iç savaşın tırmanan dehşetini betimlemek için, birkaç ayda bir bölgeden tanıkları bir araya getiren oturumlar düzenliyordu. Komisyon heyeti cesurca davranıyordu: Kürt ulusçularının tanıklığı ve ABD politikasının sert eleştirileri gündelik olgulara dönüşmüştü. İç savaşa dönük politik bir çözümü savundukları için Türk Par-

lamentosu'nun hapse atılan Kürt üyelerine yoğun bir ilgi gösterildi. Resmi Washington'ın gürültü patırtısı içinde kaybolup giden bu oturumlara kimse pek fazla ilgi göstermedi; fakat komisyon, Kongre binasında Türk sevmeyenlerin* platformuydu, üyeleri Kongre'deki stratejistlerden oluşuyordu ve Türkiye'ye silah satışlarını ve askeri yardımı bloke etmeyi uman STÖ'ler için bir giriş noktasıydı. "Sevgili meslektaşım" diye başlayan mektuplar, kayda geçmesi için yapılan konuşmalar, türlü türlü kınamalar – hepsi komisyon aracılığıyla gerçekleştirilebiliyordu. Bu, emperyal şehirde inanılmaz bir manzaraydı: Cumhuriyetçiler, Cumhuriyetçi kurumlaşma tarafından sevilen, Demokrat Başkanın da kabul ettiği bir müttefiki aralıksız bir biçimde taciz etmek için, açıktan açığa radikal Kürtlerle – ki şüphesiz bir kısmı Marksist-ti – aynı safta yer alıyorlardı.

Komisyon heyetindeki Demokratların da kendilerine göre kızgınlık ölçüleri vardı. Yakında Senato'daki koltuğundan çekilecek olan Arizonalı Demokrat heyet başkanı Dennis DeConcini, 1994 yılının sonbaharında Türkiye'nin Güneydoğu'sunu ziyaret etti. Ankara'yı öfkeliendirmek için komisyonun üst perdeden konuşulan kürsüsünü kullandı. Döndüğünde, şöyle dedi: "Yükselen milliyetçiliğin mevcut hükümet politikalarını beslediğini görmek cesaret kırıcıydı. Bu durum, kısmen neden Türkiye liderliğinin Kürt sorununa askeri olmayan bir çözüm bulma doğrultusunda anlamlı adımlar atmadığını da açıklıyor... Birçok kişi mevcut politikaların işe yaramadığını kabul etse de, Türkiye'nin karşı karşıya olduğu köklü sorun hakkında açık bir tartışma yürütmek – uzlaşmayı tartışmak şurada kalsın – gittikçe daha da imkansızlaşıyor." Rapor Birleşik Devletler'de herhangi bir dalgalanma yaratmadı, fakat Türkiye'de geniş şekilde haber konusu yapıldı – özellikle de Başbakan Tansu Çiller DeConcini'yle görüşmeyi reddettiği için. Ve rapor Kongre'ye de güçlü bir mesaj gönderdi, çünkü komisyonun yürütme kanadında John Shattuck vardı.

Fakat, sıra Türkiye'ye gelince, Kongre bir sürü şey söyleyip de hiçbir şey yapmayan bir tutum benimsemedi. 1994 yılının yazında ABD yardımı Kürt meselesine "bağımlı hale getirildi" – yardım alan tüm ülkeler için korkutucu bir kelime. Dışişleri Bakanlığı'nın, Türk hükümetine yönelik insan hakları ihlalleri suçlamaları konusunda yapacağı bir soruşturmaya kadar yardımın yüzde 10'u

* İng. Turkophobes

geri çekildi. Dışişleri Bakanlığı'ndan inceleme yapması ve gelecek mali yıla bir rapor hazırlaması talep edildi. Bu, Helsinki Komisyonu heyetinin rapor ve tavsiyelerinin damıtılmış özüydü. Cumhuriyetçilerin Kongre'yi ele geçireceği bir kampanyanın ortasında bu eylem hâlâ bir bardak suda fırtına koparmak gibi görünüyordu; fakat Türkler açısından yeterince gerçek bir önlemdi. Türkler öfkeyle hiçbir koşul altında yüzde 10'luk kısmı almayacaklarını ilan ettiler. (Fakat geriye kalan yüzde 90'lık payı almayı kabul ettiler.) Türkiye'ye gönderilen yardımlar 1993 mali yılında hibeden borca çevrilmişti ve toplam rakam da düşüyordu. Fakat bunun Türk karşıtı hissiyattan fazla yurtdışı operasyonları bütçesindeki genel kemer sıkmayla ilgisi vardı.

Kongre'yi dışarda tutarsak, insan haklarının can alıcı rolü, John Shattuck'ın varlığı nedeniyle Clinton'ın Başkanlığı döneminde son derece görünür hale gelmişti. Uzun boylu, bir profesöre benzeyen Shattuck dağınık, seyreli saçları ve ciddi çehresi ile Dışişleri Bakanlığı'nda güçlü bir görünüme sahipti. Washington'a dönmeden önce, Harvard Üniversitesi adına hükümetle ilişkileri yürütmüştü ve insan hakları gündemi kadar bürokratik politikadan da anlıyordu. Çin ve Bosna'nın yanı sıra, Türkiye de dairesinin başlıca meselelerinden biri haline gelmişti.

Türkiye'ye yönelik ilgisi sırf uzun süredir devam eden işkence uygulamaları, ifade özgürlüğü ve örgütlenme üzerindeki yasaklar, kayıplar, yasaların uygulanması arasındaki farklılıklar gibi insan hakları ihlallerinden kaynaklanmıyordu: Shattuck, Ankara'daki rejimin bizatihi istikrarı konusunda endişeleniyordu. Alışıldığı üzere Türkiye'den usanmış bir ulusal güvenlik bürokrasisi içinde belki de tek başına Shattuck ve yardımcıları, Kürtlere karşı savaşın laik ve Batı yanlısı hükümeti zayıflatmıştı düşünüyordu. Yurtlarından edilen Kürtler, hatta Güneydoğu'da kalanlar bile rekor sayılarda İslamcı Türk partisi olan Refah'a oy veriyordu; radikalleşmişler ve laik Türk devletine yabancılaşmışlardı. Aynı zamanda ekonomi de berbat durumdaydı ve Türkler arasında hoşnutsuzluğu besliyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nde insan haklarının durumu ahlaki bir davadan daha büyük bir anlam ifade ediyordu: Amerikan ve Batı çıkarları açısından hayati idi.

Bu kaygı 1994'ten başlayarak birçok yolla dışa vuruldu. Shattuck, biri Temmuz, ikincisi Kasım'da olmak üzere Türkiye'ye iki ziyarette bulundu. Her ikisi de Türkiye'de sansasyon yarattı – karşılarında üst düzey bir Amerikan

yetkili vardı ve bu kişi, ülkeyi insan hakları sicili için "teftiş" etmekle kalmayıp aynı zamanda Kürt krizi için açıkça politik bir çözümün izlenmesi gerektiğini öneriyordu. Politik sahnedeki kötüleşme, özellikle Refah'ın kazançları ve savaşın pahalıya patlayan gaddarlığı hakkında güçlü bir döküm yapabilecek insan hakları grupları ve bağımsız entelektüellerle görüştü. ABD hükümetinin ileri gelenleri – Cristopher, Talbot, Lake, Pentagon – konuyla doğrudan ilgilenmediler. Bu nedenle, Shattuck Yönetimin Türkiye hakkında aldığı ezbere kararlara bir gerçekçilik duygusu kazandırmak için sessiz bir kampanya yürütmeye başladı.

Üst düzey Amerikan yetkilileri Ankara'daki mevkidaşlarına düzenli olarak işkence, Kürt meselesi ve benzeri konular hakkındaki düşüncelerini iletiyorlardı. Fakat Türkler olağan durumda bu tür yorumları diplomasinin zorunlu tekerlemeleri olarak görüp kulak asmayabilirdi. ABD Dışişleri Bakanlığı üst düzey yetkililerinden biri, "Peki bu kadar konuştuktan sonra ne yapıyorsunuz?" diye sormuştu. "Silahların gönderilmemesi, Güneydoğu'da olup bitenleri kabul edilemez şeyler olarak gördüğümüz konusunda açık bir politik sinyal veriyor." Shattuck'ın kendisi de silah ihracatı fırsatının, Türkleri mahcup etmeden Ankara'ya sert mesajlar göndermek için kullanılabileceğine ikna olmuştu. Her şeye rağmen Türkler önemli bir müttefikti ve kimse hükümeti halkın gözü önünde küçük düşürerek Batı karşıtı duyguları körüklemek istemezdi. Fakat diğer yandan Türkiye'yi tavrını düzeltmeye özendircek yollar bulmalıydı. Anahtar, Ankara'nın şiddetle beslediği Avrupa'nın bir parçası olma arzusu gibi görünüyordu. Haziran 1995'te Shattuck özel bir sohbette şöyle bir yorum yaptı: "Bu meseleyle ilgilenmeye başladığımızdan beri, Türkiye'ye hiç misket bombası veya Süper Kobra vs. gönderilmedi. Baskı yapmak için de Türklerin Gümrük Birliği'ndeki çıkarını manivela olarak kullanıyoruz. Bunu çıkıp çatıların tepesinden bağırarak yapmıyoruz, ama bu pozitif ikna yöntemleri yoluyla sarf ettiğimiz bilinçli bir çaba."

Kongre'nin önceki yaz yetkili kılındığı rapor yayınlandığında silah satışının kısıtlanması işi birden kolaylaştı. Shattuck'ın dairesinden Kürtlere karşı ve Kıbrıs'ta işlenen insan hakları ihlallerinde ABD silahlarının ne ölçüde kullanıldığına tespit edilmesi talep edilmişti – tabii Kıbrıs konusu güçlü Yunan lobisinin bir saplantısı olarak hâlâ gündemdeydi. Rapor birkaç ayda yazıldı; büyük ölçüde hölgeden gönderilen ve ABD Büyükelçiliği insan hakları yetkilisi Janice Weiner tarafından toparlanan haberlere dayanıyordu. Daha öncede Ankara ve

İzmir'de görev yapmış bir dış hizmetler görevlisi olan Kate Schertz Washington'da rapora son halini verdi. Rapor ciddi, duygulara yer vermeyen ve sistematik bir rapordur; krizi ve Türk hükümetinin Kürtlere karşı kampanyayı tırmandırmak için nasıl bir örgütlenme içine girdiğini anlatıyordu. Amerika'nın tedarik etmiş olduğu silahları detaylarıyla sunan rapor, örneğin Kara Şahinler'in "keşif, gözlem, tedarik, tahliye etme ve operasyonların kumanda ve kontrolünde" kullanıldığına dikkat çekiyordu. Gerçek ihlaller ayrıntılı olarak anlatılmıyor, sadece silahların kullanıldığı genel kategorilerden bahsediliyordu (helikopterle insanların kaçırılması, zorla köylerin boşaltılması vs.). Raporu hazırlayanlar birinci elden bilgi sağlayamıyorlardı, çünkü Weiner Güneydoğu'da ancak Türk askeriyesi eşliğinde dolaşabiliyordu. Köylülerin onunla konuşma olasılığı yok denecek kadar azdı; o da büyük şehirlerde köyleri boşaltılmış Kürtleri aramada. Fakat Shattuck raporda basitçe silah sistemlerinden **bahsederek**, bu sistemler ile en rezil insan hakları ihlallerinde muhtemelen nasıl kullanılmış olabilecekleri arasında bağlantı kurunca, Türkiye'ye gelecekte yapılacak silah transferlerinin engellenmesi için paha biçilmez bir araca sahip oldu. Bürokratik anlamda, rapor altın değerindeydi.

İki önemli satış şimdiden geciktirilmiş durumdaydı. Türkler 1993'te misket bombaları – şarapnelleri yüksek hızla çok geniş bir alana dağılan çok tehlikeli silahlar – talep etmişti. Fakat İnsan Hakları İzleme Örgütü anlaşmayı keşfedip Kongre binasındaki aktivistlere ve birden adil hale gelen basına dayanarak kamuoyunda etkili bir kampanya başlatana kadar, satış Shattuck'ın dairesinde sessizce bekletildi. Yeni bir parti Kobra'nın daha Türkiye'ye satışı planlanmıştı ve bunu her zamanki lobi süreçleri takip etti; Teksaslı Kongre üyeleri Forth Worth şirketinin bu ürünü için epey bastırdılar. Buna karşın, bir kez daha saldırı helikopterlerine izin verilmesinin gecikmesi, (Pentagon'daki bir kaynaktan tüyo alan) kamu yararı gruplarının buna karşı kamuoyunda güçlü bir direniş göstermesini sağladı. Tecrübeli bir politikacı bu olaylarla ilgili olarak "İnsan Hakları bürosu göz ardı edilebilir" dedi; "fakat Türkiye edilmediklerini gösteriyor." Bir grup taktik füze satışı Dışişleri Bakanlığı'nca 1995 sonlarında onaylandı, ama bunun nedeni bu füzelerin Kürtlere karşı yürütülen savaşta kullanılma olasılığının olmamasıydı.

Bununla birlikte, herkesin gözü önündeki politikalar söz konusu olduğunda, Shattuck'ın durumu Yönetimde Türkiye üzerinde çalışan diğer politikacıların durumundan pek farklı değildi. Tek tip yaklaşım, Türkiye'nin Birle-

şik Devletler için taşıdığı önemi vurgulamak ve maalesef "terörizme" karşı yürüttüğü savaşı kabul etmek şeklindeydi. Clinton yönetimi Türk ordusunun Kuzey Irak'taki PKK kamplarının kökünü kazımak için Nisan 1995'te yapacağı sınır ötesi bir işgali, Batılı müttefikler arasında tek başına onayladı. Bir ay süren operasyon, Türkiye'nin itibarını zedelemekten başka pek bir işe yaramadı. Türkiye'nin ABD silahlarını kullanmasıyla ilgili raporla birleşince Irak işgali Kongre binasında yeni bir Türk karşıtı duygu yarattı. Yaz tatilinin ardından Shattuck, Ankara'nın iyileşme gösteren insan hakları sicilini ve Amerikan silahlarının Türkiye'ye ihracatını savunmak üzere Kongre'de Helsinki Komisyonu'nun huzuruna çıktı. Shattuck'ın hazırladığı ifade şöyleydi: "İnsan hakları ihlalleri operasyonlar sırasında gerçekleşti, fakat bu operasyona [Silah İhracatı Denetimi Yasası'na göre] izin verilen bir amaç doğrultusunda giriştikleri anlaşılıyor." Shattuck, Dışişleri'ndeki Avrupa dairesinde görev yapan Marshall Adair ile birlikte, Türkiye'den gelen iyi haberleri; bazı anayasal değişiklikler ve özellikle daha serbest ifade özgürlüğü yönünde yaşanan gelişmeleri vurguladı. Fakat Kongre üyeleri bundan hiç etkilenmediler. John Porter "On yıldır bu konuyla ilgileniyorum ve bana sorarsanız Türkiye'de durum son birkaç yılda daha iyiye değil, çok daha kötüye gitti. Bana öyle geliyor ki, ABD politikası iflas etti" dedi.

Yönetimin çizgisi ABD'nin uzun süredir Türkiye'ye karşı takındığı tavrı yansıtıyordu: işleri kanıştırmayın. Uzun süredir bu konuyu takip eden bir gözlemci "Kırk yıldan fazla Türkiye'ye verilen destek, desteğin gerekçeleri değişse bile, özünde değişmemiştir ve güçlü kalmıştır" dedi. 1995'te resmi görüşteki tekbiçimlilik Washington-Ankara ilişkilerindeki temel gerçeği yansıtıyordu: Clinton tayfası Türkiye'de muhafazakâr partileri iktidarda tutmak ve Türkiye'ye Avrupa Gümrük Birliği'ne girmesi için yardım etmek istiyordu. (Bir ABD diplomatı özel bir konuşmada "Holbrooke Türkiye lehine oy verilmesi için Avrupa'da çalmadık kapı bırakmadı" demişti.) Fakat Gümrük Birliği oylamasından sadece birkaç hafta sonra Dışişlerindeki bir Türkiye gözlemcisi, bir işkence sanığının İçişleri Bakanı olarak atanması ve Güneydoğu'da yeni çatışmaların başlamasıyla birlikte insan hakları meselesinin fena halde kötüleştiğini itiraf etti. ABD'nin, sadece arada bir gündeme gelen kesintilerle silah ihraç etmeyi sürdürerek Türkiye'yi açıkça onaylama stratejisi ve Türkiye'nin ABD stratejik çıkarlar tapınağındaki tazelenmiş konumu, sendeleye tökezleye tatsız bir sona doğru gidiyordu.

TÜRKİYE'DEKİ AMERİKALILAR

Bir Kürt aktivist bir Kongre heyetinin önünde şöyle dedi: "Türkçe'de Türkiye-ABD ilişkilerinin doğasına ışık tutabilecek bir deyiş vardır. 'Adamın birinin eline çekiç vererseniz, bütün sorunları çivi gibi düşünür' derler. Türkiye'nin eline de Birleşik Devletler Hükümeti tarafından birçok çekiç verilmiştir ve çiviymiş gibi acımasızca kafalarına çekiç vurulanlar da Kürtler olmuştur." Birleşik Devletler 1984-1993 arasındaki on yıl boyunca askeri yardım olarak Türkiye'ye 6 milyar dolar verdi - bu yardımın çoğu silah olarak verildi. Böylelikle Türkiye'yi, İsrail ve Mısır'dan sonra, Amerika'nın cömertliğinden en büyük payı kaptan üçüncü ülke yaptı. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, hiçbir ülkenin Türkiye ile Birleşik Devletler kadar yakın bağları olmadı. Washington, Türkiye'nin askeri ithalatının beşte dördünü tedarik etti - Türkiye'nin toplam askeri ithalatı, 1991'den 1995'e kadar dünyada bir ülkenin yaptığı en büyük ithalatı.

Fakat 1990'larda Ankara'daki Amerikalılar, şaşırtıcı bir biçimde Türk hükümetine artık eskisi kadar söz geçiremediklerini fark ettiler. Esirgemedikleri politik desteğe, Türkiye'de gitgide artan - Almanya'nın hemen arkasından ikinci sıradaki - yılda 1 milyar dolarlık Amerikan ticari yatırımına ve bonkörce sunulan "çekiçlere" rağmen, Ankara ABD Kongresi tarafından etnik sebeplerle yöneltilen şiddetli eleştiriler, insan hakları konusunda (neredeyse tamamen) John Shattuck'ın dairesinden kaynaklanan ılımlı paylamalar ve *New York Times* ile *Washington Post*'ta ayırım gözetmeden Türkiye'ye yönelik yapılan suçlamalar dolayısıyla kendisini incinmiş hissediyordu.

Bu yüzden Türkler ellerindeki tek manevra aracını, yani askeri ilişkilerini kullanarak sert ve hileli oynamaya başladılar. Askeri ilişkiler, Washington'ın Ankara'yla bağlantılarını inşa ederken dayandığı esas zemin olduğundan, doğal olarak Türkiye'nin hoşnutsuzluğu için kullanabileceği bir manivelaya

dönüştü. Gündeme getirilen başlıca iki anlaşma, Çekiç Güç ve helikopter alımı idi.

1991'de Irak'a karşı gerçekleştirilen savaş, Amerika'nın Türkiye ile ilişkilerinde yeni bir evrenin de başlangıcını müjdeliyordu. Çekiç Güç Operasyonu, yani Iraklı Kürtlerin ihtiyaçlarını tedarik etmek ve onları korumak amacıyla savaşın sonunda ortaya çıkan mekanizma da, Soğuk Savaş sonrası evrenin kalıcı bir tecellisi haline geldi. 1989'dan 1991'e kadar Ankara'da Büyükelçilik yapan Morton Abramowitz, ABD'nin 1950'ler ile 1980'ler arasında Türkiye'ye yönelik politikasının "çok basit olduğunu" hatırlatıyor: "Türkiye bir NATO müttefikiydi, bir kanat ülkesiydi ve Ruslar için önemli bir caydırıcı güç olarak hizmet etmişti. Sonra Soğuk Savaş sona erdi. Askeri yardımın gerekliliği sorgulanmaya başlandı. Körfez Savaşı bu süreçteki bir hıçkırıktı sadece. Desteğinden ötürü Türkiye'ye olan borcumuzu bir parti F-16 daha göndererek ödedik – ki bu da, Özal'ın büyük bir savunma endüstrisi kurma kararlılığı ile ilgiliydi. Yardım için Soğuk Savaş sonrası dönemin yeni gerekçesi iki şey üzerine temellendirilmişti: Rusya konusundaki belirsizlik ve Türkiye'nin kötü komşuları." Ve hiçbirisi Saddam'dan daha kötü değildi.

Çekip Güç Operasyonu, Birleşik Devletler'de neredeyse hiç hissedilmiyordu. Fakat Türklerin zihnini fazlasıyla meşgul ediyordu. Irak petrolü üzerindeki ambargo aslında daha büyük bir sorundu; Türkiye'nin güneyinden Akdeniz kıyısına uzanan petrol boru hattının kullanılamaması, Türkiye'ye her yıl aşağı yukarı 6 milyar dolara patlıyordu. Fakat, aslında ambargo ile aynı politikanın bir parçası olan Çekiç Güç finansal kayıptan bile daha hassastı. Eskiden Osmanlı uyruğunda olan Iraklı Kürtlerin ABD Hava Kuvvetleri tarafından korunması, en azından iki açıdan sıkıntı vericiydi. Irak'taki Kürtler, Bağdat'tan neredeyse özerk olan, ama pek de bir egemenliğe sahip olmayan kısmi bir devlet kuruyorlardı. Fakat bir sonraki adım egemenlik olabilirdi ve Ankara bu ihtimalden korkuyor, karşı çıkıyordu: birçok Türk politikacısı bunu, yeni bir Kürt devleti kurmak için ABD'nin bir komplosu olarak görüyordu; en azından Kuzey Irak'taki Kürt emelleri kuzey sınırının öte yanında Kürt ulusçuluğunu kışkırtabilirdi. Sosyal demokrat lider Bülent Ecevit Büyük Millet Meclisi'ne, "Sırf Birleşik Devletleri memnun etmek için intihar mı edeceğiz?" sorusunu sorarken Türklerin endişelerini dile getiriyordu.

İkinci sorun PKK'ydi. Irak'lı Kürtler, her ne kadar korunma ve tedarik konusunda Ankara'ya bağımlı olsalar da, gerillalara sığınak sağlamaya yatkındılar; nitekim gitgelli ve fırtınalı bir şekilde olsa da bunu sıkça yaptılar. Bu yüzden Türkler (yılda üç kez mecliste onaylanması gereken) Çekiç Güç'e sundukları politik destek karşılığında tazminat talep ettiler. Bu tazminat da askeri yardım, borçlar ve silah satışları biçiminde; sınır ötesi saldırılar için politik destek ve istihbarat verileri şeklinde ödeniyordu. Saddam'ı hizaya sokmak için bir araya gelmiş olan hava kuvvetlerinin topladığı istihbarat bilgileri, PKK'ye ilişkin Türk askeri bilgilerini zenginleştiriyordu; verilen bilgiler arasında savaş uçakları ve helikopterler ile vurulabilecek hedefler de vardı. Fakat her geçen yıl Büyük Millet Meclisi'nden onay almak zorlaşıyordu. İslamcı parti güçlendikçe ve hükümeti oluşturan koalisyonlar zayıfladıkça, Amerika'nın konumu daha az savunulabilir hale geliyordu. Kendi çıkarlarına mal olacaksa – ki bu çıkarların ne olduğunu tanımlamak doğruyu söylemek gerekirse zordur – Türkiye yumuşak başlı müttefiki oynamak istemiyordu.

Ankara'daki üst düzey Amerikan diplomatlarından biri, "Çekiç Güç Operasyonu mu? Korkarım hiçbir çıkış stratejisi yok" diyerek durumu teslim etti ve şöyle devam etti: "Saddam'ın kaderiyle Çekiç Güç Operasyonu'nun kaderi birbirine bağlı. Türkler çok şüpheciler; Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti istediğimizi düşünüyorlar, ama biz böyle bir şey **istemiyoruz**. Fakat Türkler bizim bölgeden ayrılmamızı istemezler. O kadar çok mültecinin ülkelerine girmelerini istemezler."

ABD-Türk askeri ilişkisinin daha kalıcı yönü silah tedarikiydi ve Kürtlerin insan haklarının ihlal edilmesinde kullanıldıkları için silah sevkiyatının kesilmesine ilişkin tekrar tekrar gündeme gelen öneriler karşısında Ankara'nın tüyleri diken diken oluyordu. Amerikan politikasında bir değişiklik olduğuna dair ilk açık sinyal, ABD dış yardımının hibe olmaktan çıkartılıp borca çevrilmesiydi. Bu değişikliğin hazırlığı 1992 sonbaharından beri yapılıyordu ve 400 milyon dolarlık paket üzerindeki faiz 1993'te "imtiyazlı oranlardan" piyasa oranlarına çevirilince, Türkiye'nin canı iki kat daha fazla yandı. Bu, zaten gırtlığına kadar borca batmış bir hükümet için çok önemli bir yüküttü. 1993-1997 arasında, borçlar ve ekonomik destek fonları – askeri yardıma doğrudan bağlı olmayan nakit para – birden yaklaşık 150 milyon dolara düştü. Ankara'daki ABD görevlileri sürekli olarak Kongre'yi, her zamanki gibi, Türk ordusunun silahlarını modernleştirmeye isteğine uygun askeri yar-

dımımızın cömert koşullarını değiştirmemesi için uyarıyordu. Türkler değişimi eşit derecede temkin ve güvensizlikle izlediler: daha makul, akli başında insanlar sırf Türkiye'ye yapılan yardımın değil, genel olarak dış yardımın düştüğünü görüyordu. Fakat kesintilerin arkasında Ermeni ve Yunan lobilerinin olduğuna dair hep bir şüphe vardı. Yine de Türklerin asıl dert edindikleri şey satışı geciktirilen silahlardı. Yüksek kaliteli Amerikan helikopterlerine bu kadar çok bel bağlamış olan Türkler daha da fazlasını istediler – sanki 10 Kobra, 50 Kara Şahin ya da birkaç bin misket bombaları daha olsa, "Kürt sorunu" dönüşüm geçirecekti. Fakat ordular daha fazla teknolojiye susadıkları kadar hiçbir şeye susamazlar; hele de savaş alanını terk etmeyi reddeden bir düşmanla karşı karşıyayken.

Eski bir bakan ve halihazırda milletvekili olan Altan Öymen şöyle diyordu: "PKK bize karşı silahlı bir savaş yürütüyor; Türkiye bulabildiği her türlü silahla onlarla mücadele edecektir." Öymen şöyle devam etti: "Helikopterler örneğinde olduğu gibi Amerikan donanımı oldukça gelişkin; dolayısıyla PKK'ye karşı savaşta bariz şekilde bize yardımcı oldu. Güneydoğu'daki denetim ABD silahları sayesinde kolaylaştı. Eskisine göre daha hızlı şekilde denetim altına alındı. Fakat Türkiye, Fransa, Almanya ve hatta Rusya'dan bile silah satın alır."

İşte bu Foggy Bottom'ın insan hakları yumruklarına karşı atılan bir karşı yumruktu. Fransa da, Ruslar da helikopter tedarik edebilirdi; Almanlar da zırhlı araç ve tank sağlayabilirdi. Fransa, Türkiye'nin Avrupa Gümrük Birliği'ne giriş çabasını en açıktan destekleyen ülkeydi; bunun karşılığında ise Tansu Çiller'in merkez sağ hükümeti 1995 başında, Çiller'in Paris ziyareti sırasında, Fransa'nın Eurocopter firmasına yirmi adet Cougar helikopter siparişi verdi. Bu, diğer şirketlere sözleşme için fiyat teklifi sunma fırsatı tanınmadan yapılmıştı ve Ankara'daki Sikorsky başkanından yüksek sesli bir protesto gelmesine yol açtı. Fakat bu bariz biçimde, Fransız Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'a bir hediye, diplomatik bir minnettarlık jesti olarak yapılmıştı.

Fransızları bir alternatif olarak gündeme getiren Türkler, ABD'nin kendilerine insan hakları konusunda baskı yapma eğiliminden uzun uzun şikayetçi olabilirdi. (Rusların nakliye helikopteri tedariki bir fiyaskoya dönüştü – helikopterler kötü üretilmişti ve bakımları çok zordu.) Cumhurbaşkanı Demirel 1995'te kendisiyle yapılan bir röportajda, "Birleşik Devletler insan

hakları veya Kürt meselesi üzerine dersler vererek Türk halkını incitmemelidir. Bu meseleleri doğru anlamalıdır. Medya ya da belli lobiler tarafından sunulan bilginin kendisini yönlendirmesine izin vermemelidir" dedi.

Özel konuşmalarda Türk yetkilileri daha pervasızdılar. Uzun süre Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapan Gündüz Aktan özellikle açık sözlüydü. Nazik ve eğitilmiş bir kişi olan Aktan, hem Avrupa'da hem de Birleşik Devletler'de Türkiye'ye hizmet vermişti ve Türkiye'nin her iki tarafla da sıkıntılı ilişkilerini anlıyordu. 1995'te yapılan bir röportajda şöyle demişti: "Avrupa ve ABD terörizmi kınıyor, sonra da bunun yerine dikkatlerini güvenlik güçlerinin son hareketine çeviriyorlar. Terörizmi kınayarak büyük bir iş yapmış oluyorsunuz. Kimse gerçekten PKK'yi demokratikleşen bir ülkede şiddet uygulamakla suçlamadı. Kültürel hakları geliştirmek için şiddete izin verilemez. Ve PKK Türkiye'yi parçalamayı, ülkenin üçte birini koparmayı amaçlıyor. Öcalan emellerini gizlemedi. Bizim ABD ve Avrupa'dan beklentimiz Öcalan'ın bu taleplerini, kendi kaderini tayin etme hakkı ilkeleriyle karşılaştırmaları. Şimdiye kadar ABD veya Avrupa'dan, kendi kaderini tayin etme hakkının bu durumda geçerli olmadığına dair tek bir kelime duymadık. Öcalan Suriye'ye gitti; para aldı ve silah karşılığında uyuşturucu sattı. Suriye, PKK'yi Türkiye'ye baskı yapmak için bir temsilcisi gibi kullanıyor. Bu ülkelerden hiçbiri, PKK'ye sığınak sağladığı için Suriye'yi suçlamadı."

Türk hassasiyetleri gözle görülen bu çifte standart yüzünden sürekli incitilse de – ki aynı çifte standardın Britanya'nın Kuzey İrlanda'daki Katolik isyancılara yaptığı muameleye uygulanmadığını söylüyorlar – yine de, Amerikan desteğini takdir etmeyi sürdürüyorlar. Aktan "Clinton yönetiminden hiçbir şikayetimiz yok. Kuzey Irak'ta, NATO'da, Bosna'da, ekonomi ve ticarette – hepsinde yönetim çok iyiydi ve yardımcı oldu. Holbrooke ve Grossman mükemmel insanlar" diyerek devam etti. Bunu söylerken, Dışişleri Bakanı yardımcısı Richard Holbrooke ve Büyükelçi Marc Grossman'ın, Shattuck ile Dışişleri Bakan yardımcısı Strobe Talbott'un Türk karşıtı kliği karşısında, Türk yanlısı bir eksen oluşturduğu şeklindeki yaygın Türk görüşünü yansıtıyordu. Aktan, "Fakat insan hakları raporlarından memnun değiliz. ABD'nin insan hakları konusundaki eylemleri çoğu durumda zarar veriyor. Kongre'deki bazı kişiler çok sert bir dil kullanıyor ve yorumları neredeyse anında Türk basınında yansıtılıyor; bu da Türk kamuoyu nezdinde ABD'nin işini güçleştiriyor" dedi.

Aktan şunları da belirtti: "ABD'nin Türkiye'ye verdiği yardım miktarı anlamında önemli değil, fakat faydası dokunuyor. Bizim dış krediye ihtiyacımız var. ABD'nin yardımı bu anlamda sembolik olarak önemli; çünkü ABD'nin savunmamıza verdiği desteği temsil ediyor. En önemlisi de ortak üretim: F-16'lar, zırhlı araçlar – Türk teknoloji transferine yapılan yatırım ABD'nin bize güvendiğini gösterir. Bizim aynı zamanda politik durum açısından, Gümrük Birliği'ne girmemiz açısından Avrupa'dan da malzeme almamız gerekiyor. Fakat en önemli silah sistemleri Amerikan yapımı. Refah Partisi dışındaki bütün partiler için ABD ile askeri ilişki çok önemli."

Aktan'ın açık sözlü görüşleri, Amerikan elçiliğindeki görüşlerin neredeyse tam bir kopyasıdır. Ankara'da Atatürk Bulvarı'ndaki kutuya benzeyen, U şeklindeki bu bina gösterişsiz bir yer; güvenlik önlemleri bakımından daha çok askeri bir karargaha benziyor. (Bu bakımdan, modern, garnizona benzer bir atmosfere, savaş sonrası bir Doğu Avrupa başkentinin uyandırdığı hissiyata, Atatürk'ün askeri mozolesi ve – öteki kültürel mirasın bir hatırası olarak – Suudilerin hibe ettiği Kocatepe Camii'nin silüetinin egemen olduğu bir ufuk çizgisine sahip olan Ankara'yı yansıtıyor.) Amerikan Büyükelçiliğinin içinde yalnızca büyükelçinin odası son derece şaşıla; politika ve ekonomi görevlilerinin çoğu dar, kasvetli bölümlerde çalışıyor. Dış Hizmetler 1990'larda Washington'daki sağ kanat izolasyonizm yanlıları tarafından şiddetle eleştirilip suistimal edilerek hırpalandı, fakat Türkiye gibi yerlerde ABD çıkarları açısından önemi açıkça ortada.

Ankara'daki üst düzey bir ABD diplomatı 1995 yazının sonlarına doğru şöyle bir açıklama yaptı; "Türklerle diyalogumuzu değiştirmeye çalışıyoruz. Ben bunun istikrar ve demokrasi için risk almak olduğunu söylüyorum. Bu, bölgedeki barış için önemli. Demokrasiyi ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü destekleyebilecek durumda olmak istiyoruz. Şunu söylüyoruz: 'Ne kadar değışirseniz, sizi o kadar çok destekleyebiliriz.'"

Clinton'ın Ticaret Bakanlığı Türkiye'yi yükselen en büyük on pazardan biri olarak tanımladı ve bu durum elçiliğin amacını değiştirmeye başladı; elçilik tamamen bir Soğuk Savaş ve bölgesel güvenlik burcu olmaktan çıkıp ticarete yapılan yeni vurguya paralel olarak bir ekonomik işlemler merkezine dönüşüyordu. Bu yüzden ABD hükümeti tarafından arada bir yöneltilen, fakat Ankara'nın askeri bir müttefik olarak ön cephede bulunması dolayısıyla

la epeydir yumuşatılan insan haklarıyla ilgili şikayetler, şimdi Türkiye'nin bir pazar olarak taşıdığı potansiyel nedeniyle tamamen kesilmişti. Amerikalı diplomat şöyle devam etti: "ABD yardımı o kadar düşük bir seviyeye indi ki, artık kapıları açmıyor. Türkler bunu anlıyor. Şu anda önemli olan ticaret ve yatırım; Hazar Denizi petrol boru hattı 20 milyon dolarlık yardımdan çok daha önemli."

Elçilik, Kongre'nin Türkler için askeri eğitim programlarını – yılda yalnızca bir ila iki milyar dolara mal olan IMET programını – finanse etmeme tehditleri karşısında "öfkelenmişti". Diplomat şu iddiayı öne sürdü: "Askeri liderliğin en üst katmanının tamamı ABD'de eğitildi. Şimdi ise binbaşı ve teğmenler Fransa ve Almanya'da eğitim görüyor. İleride helikopter ve tankları bu adamlar satın alacaklar."

"Birleşik Devletler'den kaynaklanan insan hakları aktivizminin, 1975–1979 silah ambargosu nedeniyle büyük bir etkisi oluyor. Türkler Kongre'deki, STÖ'lerdeki vs. taktikler arasındaki küçük farkları algılamıyorlar. Algıladıkları tek şey 'silah ambargosu'. 'Siz iki yüzlüsünüz, biz de Fransız ve Almanlardan silah satın alınız' diyorlar. Silah satışının engellenmesinin insan hakları meselesi üzerinde hiçbir etkisi olmuyor. İnsan hakları meselesine Gümrük Birliği deyince dikkat gösteriyorlar, çünkü onu başka hiçbir yerden satın alamazlar. Bu, misket bombası satışının engellenmesinden yüz kat daha önemli. Eğer Gümrük Birliği'ne girerlerse, insan hakları meselesinde kullanabileceğimiz manivela çok daha güçlü olacak. Eminim, yine yoldan sapmalar olacak. Fakat bu, çıtayı nereye yerleştirdiğinize bağlı. Burada İsviçre'den bahsetmiyoruz.

"Karşı koyan güçler Yunan yanlısı, Ermeni yanlısı, insan hakları yanlısı güçler. Türkleri bu konuda teşvik mi edeceğiz, yoksa onlara şaplak mı vuracağız? Hedef, bizim değerlerimizi destekleyen bir ülke yaratmak. Bizim tarafımızda yer almalarını, almamalarına yeğlerim."

Bir hafta sonra Büyükelçi Grossman Washington'daydı ve Türk yanlısı bir lobi tarafından düzenlenen bir konferansta konuşuyordu. ABD–Türkiye ilişkilerinin beş hedefinden bahsetti. Türkiye'de insan hakları ve demokrasi meselelerinde daha iyi bir performans ve Kürt krizine politik bir çözüm bulunması bunlar arasında yoktu.

Ankara'daki Amerikalılar kamuoyuna Kürt isyanından pek bahsetmediyse, bunun nedeni kısmen bunu yapmaya çalışmamalarıydı. Büyükelçilik, iç savaşı Türk yetkililerinin rahatlatıcı sözlerinin ve basında yer alan yarım yamalak haberlerin ötesine geçerek izlemeye hazırlıklı değildi. Eski Büyükelçi Abramowitz, "Güneydoğu'da neler döndüğünü pek bilmezdik ve hiçbir zaman da öğrenecek araçlarımız olmadı" hatırlatmasında bulundu. "Bir bilgi boşluğu vardı. Türklerin beyanatlarına gerçekten güvenemiyorduk. Neler olup bittiğini anlamak için orada yaşamamız gerekir."

İnsan Hakları İzleme Örgütü 1995'in sonlarında, Kürtlere karşı savaşta ABD silahlarının kullanımı konusunda bir rapor yayınlamak üzere Türkiye'ye geldiğinde, proje yöneticisi Joost Hilterman elçilik görevlileri tarafından pek sıcak karşılanmadı. Fakat görüştüğü onlarca STÖ arasında, kilit bir insan hakları meselesi olarak silah satışlarının üzerine gidilmesi yönünde bir istekle karşılaştı. Hilterman meslektaşına gönderdiği özel bir notta, "Kendileri dile getirirler hapse atılmalarına neden olacak sözleri söylediğimiz için bizi tebrik ettiler. Söz alan herkes, daha önce kimsenin silah meselesini incelemediğini vurgulayarak raporumuzdan ötürü bizi övdü" diyordu.

Önde gelen Türklerden birkaçı, sadece Amerikan askeri yardımının savaşı nasıl körüklediğini belirtmekle kalmayıp, Washington'ın büyük havuç küçük sopa politikasının nasıl işe yaramadığını da söyledi. Özal'ın danışmanı olan ve önemli İstanbul gazetelerinden *Sabah*'ta köşe yazarlığı yapan Cengiz Çandar'ın gözlemleri şöyleydi: "ABD askeri teknolojisinin Güneydoğu'daki savaş için ne kadar büyük bir önem taşıdığı açık. John Shattuck'a eğer insan hakları ihlallerini durdurmak istiyorsanız, iki şey yapın dedim: IMF kredilerini durdurun ve Pentagon'dan gelen yardımı kesin. Fakat silah satın yardım sağladıktan sonra Kürt meselesinden yakınmayın. Shattuck yardımlar kesilince insan haklarıyla ilgili durumunun kötüleşebileceğini söyledi. Bu bizim işimiz dedim. Siz kendi üzerinize düşeni yapın, biz de kendi üzerimize düşeni. Bunun bedelini ödeyeceğiz. Fakat bu silahları sattarken, kalkıp bize insan haklarından bahsetmeyin."

Fakat Türkler üzerinde artan baskının bedeli açığa çıkmaya başlıyordu: sürekli olarak işlerini başka yerlerde halledebilecekleri tehdidinde bulunuyorlardı. 1996'da Kobra helikopterlerinin satışı Shattuck'ın dairesinde engellenince, Türkler daha açıktan tehditler savurmaya başladılar. Belki daha faz-

la Kara Şahin de dahil olmak üzere, 200 helikopter satın alma planlarını yeniden gündeme getiriler. (Gene Buckley, 50 silahlı Kara Şahin'in ortak üretimini kapsayan anlaşmaya hayatıyet kazandırmak için Temmuz'da Türk görevliler nezdinde lobi yaptı.) Fakat Kobra sorunu cesaret kırıcıydı. Bir Türk görevli *Defense News* isimli bir ticaret dergisine şu demeci verdi: "Eğer ABD anlaşması başarısızlığa uğrarsa, Amerikalılar Türkiye'nin gelecekteki helikopter projelerinde yer almalarının çok zor olacağından emin olabilirler. Eğer Birleşik Devletler o helikopterleri bize satmak istemiyorsa, biz de onların eşdeğerlerini başka yerden, muhtemelen Eurocopter'den alırız." Aldılar da. 1996'nın sonlarında Kobra alımını iptal ettiler ve kısa süre sonra Fransa'dan otuz helikopter sipariş ettiler.

Dolayısıyla, 1990'ların başlarından ortalarına kadar Fransa ve Rusya'dan yapılan alımlar belki de daha kalıcı bir askeri ilişkiyi, tıpkı Amerikan savunma endüstrisinin uzun süre devam ettirdiği tarzda bir ilişkiyi müjdeliyordu. Ahlaki gerekçelere dayanarak durdurulan satışlar karşısında verilen basma-kalıp yanıt "Eğer silahları bizden almazlarsa başka bir yerden alacaklar ve biz işlerimizi kaybetmiş olmakla kalacağız" şeklindeydi ve söz konusu iddia, bu en korkusuz müttefikin durumunda doğru çıkacakmış gibi görünüyordu. Fransız teknolojisinin Kobralar ya da Kara Şahinler'den daha ileri olduğunu çok az insan savunabilirdi; Rus donanımının eşdeğer olduğu görüşü ise ancak gülünç olurdu. Fakat resmi Türk görüşüne göre hiç yoktan iyiydi. Ve ABD'li silah satıcılarını ayartmak için daha büyük planlar ilan etmeye devam ettiler: Ankara, 1996'nın sonlarında, otuz yılda 150 milyar dolarlık silah ithalatı yapacağını ilan etti; bu, Türkiye'nin 1990'ların başında Türkiye'yi dünyada bir numaraya yerleştiren hızın yıllık oranının üç katıydı. (Listede düzinelerce saldırı helikopteri vardı ve Sikorsky, Komançi daha ABD Ordusu tarafından bile sipariş edilmeden önce, yeni helikopteri Türkiye'ye satmaya teşebbüs edecekti.)

ABD'nin Türkiye'ye silah satışı konusunda gitgide büyüyen tartışma, gide-rek bölgedeki Amerikan stratejisi üzerinde daha ciddi bir şekilde odaklanılmasına neden oldu. Türkiye'nin "ön cephe" statüsü Soğuk Savaş esnasında şekillenmişti; fakat şimdi, ister Saddam tarzı Arap ulusçuluğu, isterse Humeyni'nin İslami devrimi olsun, her türlü Müslüman radikalizmine karşı bir siper olarak yeniden teyit ediliyordu. Bu politika adına, Ortadoğu'da büyük paralar dökülüyor, dünya çapında büyük bir politik sermaye sarf ediliyor-

du. Amerikan dış politikasının belirleyici bir hedefi söz konusuydu. Bu hedef, İran örneğinde 1979'lara kadar uzanıyor ve o zamandan beri de her ABD Başkanı tarafından yeniden canlandırılıp bir kez daha şekillendiriliyordu. Ankara'daki üst düzey bir diplomat ısrarla, "Evet çifte tehdit Türkiye ile ilişkimizin amaçlarından birisi. 'Kötü komşular' argümanı bir klişe, fakat etrafa bir bakın." dedi.

Türklerin birçoğu buna katılmayacaktı. Kökleri yüzyıllar süren hanedanlık ve Sünni-Şii rekabetinde yatan İran'la ilişkiler her zaman ihtiyatlı bir şekilde yürütülüyordu. Humeyni devrimi Ankara'daki Batı yönelimli elitin huzurunu kaçırmıştı ve 1980 darbesi bir bakıma, son derece kararlı bir şekilde laik olan askeriye'nin paniğe kapılmış halde verdiği refleksti. Fakat Türkiye-İran ilişkileri değişmeden kaldı – hatta Türkiye İran'a, Irak'la sekiz yıl süren çekişmesi boyunca silah bile tedarik etti. Özellikle Tahrân'ın PKK'yi silahlandırıyor veya Türkiye içindeki daha radikal İslami grupları destekliyor görüldüğü, bu yüzden ilişkilerin sallantıda olduğu bazı dönemler olsa da, diplomasi ve ticaret az çok normal seyrinde devam etmişti. Irak'la da durum böyleydi: Türkler Saddam'ı kesinlikle sevmiyordu; fakat Ankara azimli bir şekilde toprak bütünlüğü korunmuş bir Irak'ı destekliyordu. Bu nedenle, Saddam'ın ayakta kalmasını ve Kuzey Irak üzerinde politik denetim sahibi olmasını istiyordu.

Yumurta kapağına dayandığında, Türkiye her iki ülkeyi de izole etme konusunda rol oynamak istemedi. Birleşik Devletler'le defalarca Irak ambargosu konusunda mücadele etti ve Çekiç Güç Operasyonu'nu da ancak isteksizce kabul etti. Irak-Türkiye sınırında başta el altından, sonra açık açık, hatta pervasız bir biçimde yapılan ticaret, hükümet tarafından teşvik adıldı. Türk diplomatlar, BM'nin, Irak'ın insani amaçlarla petrol satışına izin vermek üzere yaptırımları kısmen kaldırmayı planlamasına da yardım etti.

Ankara, İran'ı "tahdit etme" konusunu bu kadar bile önemsemedi. Başkan Clinton'ın İran'a uyguladığı ve Avrupalıların burun kıvrıdığı ticaret ambargosu, Türkiye'de ikinci kez düşünülmedi bile; hatta azimli bir biçimde Amerikan yanlısı olan Çiller hükümeti dahi böyle bir şeyi aklından geçirmedi. 1995'te ambargo ilan edildiğinde, bir Türk görevlisi "Her ne kadar Türkiye İran'ın farklı bir rejime sahip olduğunu gayet iyi biliyorsa da, bu ülkeyle iyi ekonomik ilişkileri var ve [Türkiye] iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmek isti-

yor" açıklamasında bulundu. Irak'a verilen karmaşık destekte olduğu gibi, Türkiye'nin vefalı bir biçimde İran'la diplomatik bir istikrar araması da Kürt meselesine dayanıyordu. Her iki taraf da diğerinin Kürt nüfusunu harekete geçirmek istemiyordu. Suriye ile ilişkiler ise, tam da Esad Kürt gerillalara sığınak sağladığı için fırtınalıydı.

Dolayısıyla sorun kendisini iyice açığa vurmaya başladı. Çifte tahdit politikasının kilit anında, kilit ülke, sessizce de olsa bu politikayı reddediyordu. İslami coşku artıyordu. Ankara'da birbiri ardına gelen Amerika yanlısı rejimler uzun süre yaşayamıyordu. Rezilce insan hakları ihlalleri devam ediyordu. PKK gerillaları korkusuzdu. Kürt nüfusu, Amerika'nın donattığı bir askeriye'nin kuşatması altındaydı. Türk ordusuna göre, daha fazla silaha ihtiyaç duymasına neden olan "kötü komşu" kendi Güneydoğu'suydu. Yine de, Ankara'daki Amerikalılara göre bu ülke "bizim değerlerimizi destekleyen bir ülkeydi."

STRATFORD DARBE YİYOR

1995 yılı Connecticut, Stratford için unutmak isteyeceği, hiç yaşamamış olmayı tercih edeceği bir yıldır. İngiliz göçmenlerin Pequot'lardan aldığı ve Igor Sikorsky'nin havacılığın Mekke'si haline getirdiği kasabanın kaderi, köline komşusu Bridgeport'a benzemeye başlıyordu. Kasabanın en büyük işvereni, Kara Şahinler ve yeni nesil Komançiler için orduyla yaptığı sözleşmelerde kesintilerle karşılaşılıyordu. Eğer ikisini de kaybederse – ki bu kaygı verici bir olasılıktır – şirket daha önce yirmi bir ülkeye sattığı 2.000 Kara Şahin için yedek parça üreten bir konuma giremeyecekti. Ve Stratford'un öteki büyük savunma müteahhidi, nehrin aşağı kısmındaki eski Sikorsky fabrikasında bulunan ordu motor tesisi de kapatılacak yerler arasında ön sıralardaydı. Eğer her iki askeri firma da bu yıl darbe yerse, bu durum yerel ekonomiyi tahrip edecek, kasabayı iflasın eşiğine sürükleyecekti.

Çocuksu kasaba yöneticisi Mark Barnhart, sene başında havanın kapalı olduğu bir kış günü öğleden sonra şöyle dedi: "Oraya gittiğimde kasaba finansal çöküntünün kıyısındaydı. 1992'de, 100 milyon dolarlık bir bütçede 2 milyar dolarlık açık vardı. Connecticut'ın tamamen umutsuz durumdakileri dahil ettiği 'izleme listesine' hiç girmemiştik. Emlak vergileri endüstri firmalarında azalmış ve bireysel vergilere doğru bir kayma başlamıştı; bu durum insanları hiç de mutlu etmiyordu. Emekli fonlarını kısmıştık ve kasabanın tahvilleri değer kaybediyordu. Derecelendirme şirketleri savunma bütçesindeki kesintileri ve kesintilerin yerel ekonomiye etkilerini izliyor ve ordu motor fabrikası yüzünden kaygılanıyorlardı."

Şehir yöneticilerinin çoğu gibi – ki Barnhardt da iyi eğitilmiş ve yetenekli bir uygulamacıydı – Barnhardt'ın da önünde çok az seçenek vardı. Durumu şöyle açıkladı: "Sıkı harçama denetimleri uyguladım ve kırk dördü bayındırlık işlerinden olmak üzere birçok kişiyi işten çıkardım. Kasaba bakım ve

onarım işlerini erteledi. Hâlâ küçülmeye devam ediyoruz."

İki savunma şirketinin etkisini ölçmek kolay iş değildi. İkisi birlikte kasaba vergilerinin yalnızca yüzde 15'ini ödüyordu – ki bu birkaç yıl öncesine oranla oldukça düşüktü. İşçiler ise Güney Conecticut'ın sahil kasabalarına dağılmıştı. Fakat devlerin hastalığı her yerde aynı şekilde hissediliyordu. Stratford gibi küçük dükkanlar ve küçük lokantaların olduğu bir kasaba büyük işverenlere, ödenen vergiler ve kasabada yaşayan işçiler hakkındaki soğuk istatistiklerde gösterildiğinden çok daha fazla bağımlıdır. Emekli bir Sikorsky mühendisi ve kasaba tarihçisi Lew Knapp şöyle dedi: "Kasaba far-
kında olmadan Sikorsky Havacılık'a çok bağımlı hale gelmişti. Bir zamanlar Connecticut'ta on kişiden biri United Technologies çalışanıydı. Çarpan etkisini hesaba kattığınızda ise dört kişiden biri United için çalışıyordu. Aynı şey Sikorsky ve Stratford için de geçerliydi. İnsanlar Sikorsky'ye bağımlı oldukları için çok endişeliler; fakat bu konuda ne yapmamız gerektiğini bilmiyoruz. Bizler amatörüz. Bu durumu şu son iki yılda fark ettik."

Şimdi Phoenix menşeli büyük bir savunma müteahhidi olan Allied Signal'ın işlettiği Lycoming ordu motor fabrikasının sallantılı durumuyla birlikte bu gerçeklik daha da görünür hale gelmişti. Ordu 1940'tan beri fabrikanın sahibiydi ve Soğuk Savaş sonrası küçülmenin bir parçası olarak fabrikayı kapatacakmış gibi görünüyordu. Üslerin sayısı Soğuk Savaş boyunca komik derecede artmıştı – hatta seçim bölgelerine üsler kurup Kongre üyelerini mutlu etmek için Pentagon daha da fazla rüşvet sağlıyordu. Ama artık düdüğü çalanın parayı vermesi gerekiyordu. Kendi başına acıklı kararı veremeyen Kongre, Pentagon'un üsleri kapatma tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmek üzere Üsleri Yeniden Düzenleme ve Kapatma komisyonu'nu (BRAC) kurdu.

Geçmişte üslerin kapatılması etkilenen cemaatler açısından yerel istihdamda net bir kazançla sonuçlanmış olsa da, 1990'lardaki kitlesel kapatmalar – yaklaşık 500 üs BRAC tarafından kapatılmıştı – yavaş ya da hiç büyümemenin yarattığı belirsiz ekonomik koşullarla birleşerek, askeri üssü olan her şehrin yüreğine korku ve öfke salmıştı. Stratford da bu konuda bir istisna değildi. Ordu motor fabrikası yıllardır işlerin elinden uçtuğunu görüyordu; fabrika Huey ve Kobra'lar için motor ürettiği Vietnam döneminde 12.000 işçi istihdam ederken, 1995'te bunun ancak onda biri kadar işçi istihdam edebiliyordu. Vietnam sonrasında işçi sayısı 2.500'e düştüğünde, aslında

çoktan beri bir ekonomik patlama ve çöküş döngüsünden geçmeye başlamıştı. Her ne kadar fabrika dünyadaki başka herhangi bir fabrikadan daha fazla helikopter üretmiş ve İran, Mısır, Türkiye ve başka yerlere binlerce helikopter ihraç etmişse de, geleceği oldukça karanlık görünüyordu. Ta ki hemen hemen batmakta olan Chrysler Şirketi'ni yeniden yapılandıran Lee Iacocca tank motoru işini 1976'da AVCO'ya satana kadar. AVCO, 1984'te Textron tarafından devralınana kadar, Stratford'taki ordu motor fabrikasını işletmeyi sürdürdü. 1994'te ise fabrikayı Allied Signal şirketi devraldı. Stratford fabrikasının, Soğuk Savaş'ın Orta Avrupa'daki ana fay hattı boyunca kara kuvvetlerinin başlıca dayanağı olan Abram tankları için motorlar imal edip onardığı dönemde, montaj hattındaki işçilerin sayısı 1980'lerin ortalarında aşama aşama 6.000 işçiye kadar düştü. Fabrika, Sikorsky'nin Komançi'si için yeni tasarım da dahil olmak üzere, hâlâ helikopter motoru da üretiyordu.

Fabrikadaki Birleşik Oto İşçileri* sendikasının yerel başkanı Dave Kelly "Abramlar'da bir süreklilik olacağı beklentisi vardı. Varşova Paketi ülkeleri ile aradaki fark bunu garanti ediyor gibi görünüyordu. Ama sonra *puf* işi bitti" dedi.

Son kesinti turunda, BRAC komisyonu'nun listesinde Stratford vardı. Kasa-ba buna karşı mümkün olan her şekilde savaştı. Yerel Kongre üyesi Rosa DeLauro ve Senatörler Dodd ve Lieberman harekete geçirildiler. Fakat tedarik ya da ihracat satışlarında dönen dolaplar bu kez işlemeyecekti; Kongre'nin eli kolu BRAC tarafından kasıtlı olarak bağlanmıştı. Üslerin kapatılmasına karşı mücadele etmek için yalnızca birkaç seçenek vardı. Mark Barnhardt bunlardan birini denedi: Connecticut Ekonomik Analiz Merkezi'ne, Connecticut Üniversitesi'nden saygıdeğer ekonometricilere üssün kapatılmasının doğuracağı etkiler üzerine kapsamlı bir çalışma sipariş etti ve onlar da tehlike işaretleri veren bazı rakamlar ortaya koydular.

Merkez, Fairfield bölgesinde özel sektördeki istihdamda on yıldır 25.404 "iş yılı"na tekabül eden bir düşüş yaşandığını ve eğer Allied Signal fabrikası kapatılırsa, Connecticut'taki toplam ekonomik çıktının 2.6 milyar dolar azalacağını öngördü. Stratford'taki işsizlik oranının iki puan yükseleceğini söylediler, fakat bu rakam "Stratford bölgesinden ayrılacak çok sayıda insanla dizginlenecekti."

* United Auto Workers

Fakat asıl ölümcül olan şey, ordu motor fabrikasının kapatılması ve Sikorsky'de planlanan kesintiler birlikte ele alındığında, Merkez'in ortaya çıkacak etkiye ilişkin olarak yaptığı hesaptı. Kaybedilen işler bölgede 15.000'e varacaktı. Binlerce kişi Connecticut'tan ayrılacak ve eyalet 1996-2005 arasındaki on yılda her sene, yıllık 1.4 milyar dolar üretim kaybı yaşayacaktı. Toplamlar, elbette savunma işlerinin "çarpan etkisini" – örneğin, Stratford'taki küçük lokantalarda tüketilen meyveli pastaların çoğunu – ölçüyordu. Fakat eyaletten göçen mühendislik yeteneğinin yarattığı maddi olmayan kayıpları veya evlerini aldıkları fiyatın yarısına satan ailelerin hayret verici finansal kayıplarını yakalayamıyordu. Çalışma, Pentagon'un planlarını "mahvedici" olarak tanımladı.

BRAC komisyonu'nun ekonomik etkiyi dikkate alması bekleniyordu, fakat Stratford, ordu motor fabrikasının kendisi için de askeri bir ihtiyacın söz konusu olduğunu savundu. Dave Kelly'nin işaret ettiği üzere, bu en gelişmiş teknolojinin kullanıldığı bir tesisti. Yalnızca Abram tanklarını imal etmeye devam etmekle kalmaz – Türkiye gibi ülkeler Abramlar'dan yüzlerce satın almak istiyordu – fakat tahmini 25 yıllık ömürleri boyunca tanklar için üretilen 12.000 motoru da tamir edebilirdi. Ayrıca helikopter ve uçak motorlarını da tamamen elden geçirebilirdi.

Barnhardt ve takımı bu güçlü iddiayı ve Stratford ile civar kasabalardan binlerce kasabalı tarafından imzalanan bir dilekçeyi alıp 5 Mayıs 1995'te New York City'deki bir BRAC oturumuna götürdü. Bunun tesisi kurtarmak için son ve en güçlü umutları olduğunu biliyorlardı. Barnhart komisyon üyelerine, "Bu cemaatteki bizler, bu tesisin kapatılmasının nelere mal olacağının Ordu tarafından fazlasıyla azımsandığını düşünüyoruz. Ekonomik etki, Ordu'nun tahmin ettiğinden çok daha yüksek" dedi. Ekonomik çalışmadan çıkan yalın rakamlar anlatıldı ve Barnhart başka bir kartı oynadı. "Bu komisyonun önündeki görevin ne kadar zor olduğunu anlıyoruz. Yalnızca sizden bir alternatif düşünmenizi istiyoruz" dedi. Fabrikanın yaptığı işi, ticari ıslah yönünde değiştirme seçeneği birkaç yıl önce Kevin Bean'in dönüşüm düşüncelerinin oluşturduğu vizyonundan çok da farklı değildi: "teknoloji temelini" – yani hünerleri, know-how'ı* ve makineleri – sivil işler yapmak için kullanın; bu öneride uzun yıllardır iş gücünün mükemmelleştirdiği gaz

* Bir şeyi etkin şekilde yapma bilgisi. –y.h.n.

türbini vurgulanıyordu.

Fakat bu kart çok geç oynanmıştı. Haziran 1995'te komisyon Ordu'nun üs-sü kapatma isteğini onayladı. Barnhart sonra şöyle diyecekti: "Ordu bir kez kapatma tavsiyesinde bulunduktan sonra, BRAC süreci çok önceden belirlenmişti. Kararın arkasında Allied Signal olabilir. Onlar Phoenix'de durumlarını sağlamlaştırmak istiyordu. Cemaatteki insanlar şirketi yönlendiren nedenlere şüpheyle yaklaşıyordu. Allied Signal teknolojiyi – know-how'ı – satın aldı, fabrikayı veya teçhizatı değil."

UAW'dan Dave Kelly'nin babası, savunma endüstrisinde çalışmak üzere ailesini 1940'ta Vermont'tan Bridgeport'a taşımıştı. Kelly uzun süre Lycoming'de çalışmış tecrübeli birisiydi. Allied Signal konusunda ısrar etti, fakat boşuna. Allied Signal, 1994'te işletmeyi Textron'dan satın aldığı anda, ticari işlemleri derhal Phoenix'e taşımak istedi. Dave Kelly durumu, "Biz fabrikayı ticarileştirmek üzere Allied Signal ile birlikte çalıştık; işçilerin çalıştığı bölümü yeniden yapıp fabrikayı ticari açıdan daha verimli hale getirdik ve Pentagon'a bağımlılığı belli ölçüde azalttık" diyerek açıklıyor. "Bunu, fabrikayı ayakta tutmaya yetecek bir iş olarak görüyoruz. Allied Signal gitmekten vazgeçmeli. Bizim burada yaptığımız iş – motorların elden geçirilmesi – ticari önemini koruyor. Allied Signal, BRAC kararının mürekkebi daha kurumadan, Phoenix'e taşınacağını söyledi." Kelly motorları elden geçirme işinin Stratford'ta kalmasını sağlayacak ekonomik yöntemler konusunda ikna edici kanıtlar sunuyor; fakat Ordu, işletmesini – 100 milyon dolarlık bir maliyetle – Teksas ve Alabama'daki Ordu ambarlarına taşıyor.

Ölümcül BRAC kararından sonraki haftalarda, Stratford başka bir umut kırıcı darbeye daha maruz kaldı: Ordu'nun yılda 60 Kara Şahin için yaptığı beş yıllık sözleşme 1996'da doluyordu ve ortalıkta Pentagon'un yeni siparişlerden vazgeçtiği söylentileri dolaşıyordu. Pentagon Ağustos'ta, helikopter endüstrisinin sağlığına dair kendi çalışmasını yayınladı; bu çalışmaya göre Bell en iyi konumdaydı, Sikorsky ise muhtemelen berbat bir duruma düşecekti: "Son zamanlarda, dünyadaki bütün helikopter üreticileri arasında dolar bazında en büyük pazar payına sahip olan Sikorsky, savunma bütçesindeki azalmadan en fazla etkilenen şirket olacak" deniyordu. Aynı yaz, en kapsamlı ticari gazete olan *Defense News*'deki bir haber, Ordu'nun yeterli "modernizasyon" fonuna sahip olmadığını ve daha fazla Kara Şahin almak

için sözleşmeyi yenileyemediğini belirtiyordu.

Söylentiler bir yıldan fazla süredir devam ediyordu ve aslında bunlar yalnızca, söylenti de değildi: 1995 mali yılı bütçesi Şubat 1994'te sunulduğunda, Ordu beş yıl süresi olan, yılda 60 helikopterlik sözleşmenin biteceğini söyledi – bu durum Ordu'nun alım bütçesinde yüzde 50'lik bir düşüşü yansıtıyordu. O yıl Pentagon Deniz Şahini sözleşmesini de iptal etti; bu sözleşme, aynı hizmet helikopterinin okyanusta kullanılmak üzere donatılmış versiyonunu üretmek üzere Donanma ile yapılmıştı ve bedeli 600 milyon dolardı. Gerçi Deniz Şahini'nin sonunun yaklaştığı zaten tahmin ediliyordu; bu yüzden işten çıkarmalar ve işçilerin hisselerinin satın alınması yavaş yavaş başlamıştı. Fakat Kara Şahin sözleşmesinin sona ermesi, yakında bir işsizlik tufanının kopacağı anlamına geliyordu. Bir aşamada, Sikorsky 5.000 işçiye tazminat paketleri teklif etti, fakat yalnızca 200 işçi teklifi kabul etti. Geriye başvurulacak çok az şey kalmıştı, çünkü Sikorsky'nin askeri satışlarının ticari satışlarına oranı yaklaşık olarak yirmiye birdi. 1994'te, Gene Buckley'in, Sikorsky'nin sivil pazarda koca bir pay elde ettiği yönündeki böbürlenmelerine rağmen, topu topu sekiz ticari helikopter teslim ettiler.

Ordu'nun elinde halihazırda 1.300 Kara Şahin vardı ve daha fazlasına ihtiyacı yoktu. 1.700 adet UH-60 satın alma amacı, daha az tümen muhafaza etmek için Soğuk Savaş sırasındaki 20 tümeni 15'e indirme şeklindeki gözden geçirilmiş plana dayanıyordu. Fakat Komançi hazır olana kadar Stratford fabrikasını işler halde tutacak olan bu sayı bile tartışmalıydı. Ordu'nun, Apaçiler de dahil, farklı modernizasyon öncelikleri vardı ve bazı analistler Ordu'nun envanterindeki Huey'lerin askeri ihtiyaçları karşılayabileceği konusunda ısrar etti. Bir endüstri uzmanı şu iddiada bulundu: "Ordu Huey karşıtı bir kampanya düzenledi. Ordu'nun Bell'e karşı bir antipatisi var, çünkü Bell'in ürettiği araçlar stoklarda hazır ve sipariş etmeden satın alınabiliyor. Bu Huey'ler otuz yıldan fazla kullanılabilirdi. UH-60'lar, Huey'in yapabildiği işleri, örneğin bir generali A noktasından alıp B noktasına götürme, yaralıları hastaneye taşıma işini vs. yapıyor." Çöl Fırtınası'nda yaklaşık 450 Kara Şahin kullanıldı ve mevcut "ihtiyaç" – Soğuk Savaş'taki en yüksek sayılara göre budanmış olsa da – hâlâ Aspin'in baştan aşağıya değişiklikler öneren raporunun cömert tezlerini yansıtıyordu. Çoğu kimsenin aşırı bulunduğu bu strateji, aynı anda iki ayrı savaş yürütmek için yeterli donanımına sahip olmayı gerektiriyordu. Başka bir Pentagon gözlemcisi Ordu'nun bir

"Washington Abidesi" stratejisi kullandığını söyledi; bu stratejiye Kongre'nin asla izin vermeyeceği bir bütçe kesintisi de dahildi – Washington Abidesi'nin kapatılmasını önermek gibi bir şeydi bu. Gözlemci, Ordu'nun üst kademesinin asla Kara Şahinler'in satın alınmasını durdurmak gibi bir niyeti olmadığını da belirtti. Washington'ın entrikacı tedarik politikasının varsayımları ve gambitleri her ne olursa olsun, Kara Şahin doğrama tahtasındaydı. UH-60 için ne kadar para ayrılmışsa, bu miktar diğer şirketlerin kesesinden elde edilebilirdi ve Ordu'nun dolarları için rekabet kızışacaktı. Sikorsky için yarışan birisi, "Bu bir ölüm kalım meselesi. Kan kokusu alıyorum" dedi.

İşte bu sallantılı yılda, Türklerin 50 Kara Şahin'in ortak üretimi anlaşmasından caymaya başladığı yılda, yeni bir Birleşik Devletler Ordu sözleşmesi için lobi faaliyeti ciddi bir biçimde başlamıştı. Strateji, 1997'de Kara Şahin üretiminin sona ermesi ile 2006'da Komançi üretiminin başlaması arasındaki operasyonel boşluğun, şirketin belini bükeceğini savunmak üzerine kurulmuştu: fabrikanın işlemeye devam etmesini sağlayacak kadar fazla sayıda sipariş yoktu. Vasıflı işçilerin gitmesine izin verilecek ve belki de onlar bölgeden ayrılacaklardı. Dolayısıyla, Komançi alımı hazır olduğunda bu işçiler Sikorsky'nin elinin altında olmayacaktı. En az bunun kadar önemli olan bir diğer şey, de, dış satışların büyük bir darbe yiyecek olmasıydı: Amerikan askeriyesinin alımları olmadan helikopter başına maliyet fırlıyor, bu da Kara Şahin'in, Eurocopter'in Puma'sı ve başka yabancı markalarla rekabet etmesini imkansızlaştıracak derecede pahalılaşmasına neden oluyordu.

Bu, şirket için çok yakın bir tehlike teşkil ediyordu. Pentagon bürokratları beş yıllık sözleşmenin süresi dolduktan sonra artık daha fazla Kara Şahin alınmayacağını söylemekle kalmıyor, bazıları, yıllık 350 milyon dolara mal olan sözleşmenin son yılının Ordu'daki maliyet kesintisine dayanamayacağını belirtiyordu. Kayıp sarsıcı olacaktı. Komançi üretimi başlayana kadar – ki bu da kesin değildi – aradaki boşluğun büyümesine yol açacaktı. Bu da, muhtemelen Sikorsky'yi kapanmaya, başka bir helikopter üreticisiyle birleşmeye sürükleyecek veya fabrika keskin bir küçülmeyle bir tamir atölyesine dönüşecekti. Buckley bu son olasılık için, "Bir şeyler yapma yeteneğini kaybeden insanlar, ruhlarını da kaybederler" dedi. Kamyon Şoförleri Sendikası'nın o bölgedeki şubesinin başkanı Jack Powers, hem Kara Şahin hem de Komançi iptal edilirse, işçilerin yüzde 50'sinin işten çıkarılacağını öngörüyordu. Sikorsky'nin, Pentagon'un zoruyla, Apaçi saldırı helikopterinin ya-

pımcısı McDonnel–Douglas'la birleşeceği söylentileri dolaşıyordu.

Böylelikle, United Technologies Corporation (UTC) Washington üzerindeki büyük nüfuz ve etki makinesini çalıştırmaya başladı. Taktikler çeşit çeşitti. UTC, Temsilciler Meclisi'nde çeşitli fikirler önermek üzere bir "katletme kurulu" kuracak ve sonra şirket yöneticilerinin bu düşünceleri berbat etmeye çalışmasına izin verecekti. Savaş gibi yapılan gambitler, sonra şirketin, Beyaz Saray ve Eximbank'tan bir blok ötedeki Washington bürosuna gönderilecekti.

Senato Silahlı Kuvvetler Komitesi, Clinton bütçesinde olmayan Kara Şahin fonlarını yeniden oluşturdu; fakat 60 helikopterin biletinin sonbahara kadar kesilip kesilmediği tam olarak belli değildi. Eylül'e gelindiğinde, 1996 alımı için ödeneğin yalnızca yarısı garantilenmiş gibi görünüyordu. Lieberman, Dodd ve DeLauro, 96 yılı alımını kurtarmak ve helikopter alımını on yılın geriye kalan kısmına da yaymak için UTC ile birlikte çalışmak zorundaydı. Müttefikleri vardı: Sikorsky ve UTC'nin diğer eyaletlerde de fabrikaları vardı ve bu eyaletlerin Kongre üyeleri de harekete geçirilmişti. Kara Şahin montaj hattının, Komançiler'in üretimi başlayana kadar "işler durumda" tutulması ihtiyacı savunma çevrelerinde çok tartışılan bir konuydu ve yeni Savunma Bakanı William Perry bu baharın başında bu konuyla ilgilendiğinin işaretini vermişti. Alabamalı konuşkan Demokrat, Senatör Howard Helfin, Perry'den kendisine Alabama'daki Sikorsky fabrikasının "altı yıl boyunca askıda tutulacağını ve kuşkusuz kapanmak zorunda kalacağını" söylemesini istedi. Perry ona alışılmadık bir söz verdi. Helfin bir gazeteciye, "Bakan sorunun ne olduğunu anladı ve eğer ABD müttefiklerine yapılan Kara Şahin satışları işin devam etmesi için yetersiz kalırsa, Ordu'nun ilave Kara Şahin almayı düşüneceği konusunda bana teminat verdi" dedi.

Perry Savunma Bakanı olarak şimdi Les Aspin'in yerine geçmişti ve iki dostun tavırları birbirinden dikkat çekici şekilde farklı olsa da – Perry sistemli, sakın sakın konuşan bir teknokratken, Aspin darmadağınık, arkadaş canlısı bir entelektüeldi – her ikisi de savunma entelijansiyasının kafasını sürekli meşgul eden kaygıyı paylaşıyorlardı: yeni silahlar için siparişleri önemli ölçüde keserken, diğer yandan "savunma endüstrisi temeli" nasıl sürdürülebilirdi? Bu ikilemi Sikorsky'den daha iyi resmeden yoktu. Ve "çözüm" her ne kadar yamalı bohça gibi ve doğaçlama olsa da, ıstırap verici istihdam ve ihracatlar sorununun kökenine iniyordu.

Sonuç üç fazlı bir devre idi. Pentagon için yeni kuşak Komançiler'in ürettiğini garanti altına almak her şeyden daha önemliydi. Helikopterler, Soğuk Savaş sonrası dünyada, Ordu'nun hareketlilik ve ölümcüllüğü açısından kilit bir konumdaydı ve Amerikan cephaneliğindeki her teknoloji kadar önemli bir teknolojiydi. Pentagon, modernizasyon bütçesinde Kara Şahinler'e daha fazla para ayrılması için bastırıyordu. Eğer Kara Şahinler'in montaj hattı durursa, isteksiz bir Kongre'den Komançiler için onay alma şansının azalacağını biliyorlardı; çünkü Sikorsky vasıflı iş gücüne kapıyı göstermek zorunda kalırsa, yeniden işletmeye başlama maliyetleri artacaktı. Sikorsky için Kara Şahin sözleşmesinin uzatılması sırf kendi başına kârlı olmakla kalmayacak, firmanın ihracata yaptığı yeni vurguyu da güçlendirecekti. Öte yandan, daha fazla kuş, yıllarca sürecektir daha fazla bakım anlamına geleceğinden, tamir atölyesine de yardımı dokunacaktı. Komançi'yi ayakta tutmak şirketin en az 2030 yılına kadar arı gibi çalışmasını sağlayabilirdi. Ve Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkeler için de, yeni bir ABD ordu sözleşmesi sayesinde dünyanın en iyi helikopterlerini satın alma maliyetleri düşük tutulacaktı ve helikopterlerin satın alınması da sırasıyla Amerikan askeriyesinin tedarik ettiği her helikopterden para tasarruf edilmesine yardımcı olacaktı.

Argümanlar en azından sallantılı 1995 satışlarında işe yaradı: nihai bütçe kararı, Sikorsky'ye 60 Kara Şahin üretmek üzere hattını bir yıl daha işletme fırsatı verdi. Kimse donuk dış satışların, Pentagon'un 1994'te aldığı iptal kararından vazgeçmesiyle alakalı olup olmadığı konusunda yorum yapmıyordu. Fakat, Stratford'ta üretilen parçalarla Türkiye'de 50 Kara Şahin'i monte etmek üzere yaptıkları anlaşmanın ikinci yarısı hakkında Türklerin kararsızlığa düştüğü ortaya çıkınca, Bill Perry'nin Howard Heflin'e verdiği söz kulaklarda çınlamaya başladı. Türklerin gerekli parası yoktu (bunun nedeni önemli ölçüde Kürtlere karşı savaşta çok fazla harcamalanydı) ve Sikorsky'den, şirketin karşılayabileceğinden daha fazla "ofset" talep ediyorlardı; sonuçta gelmiş geçmiş en büyük helikopter ticareti dikiş yerlerinden sökülüyordu. Bu nedenle, Sikorsky'nin ihracat beklentilerini müthiş derecede arttırmış olan Türkiye anlaşması, anlaşmanın yarı yarıya batması sayesinde, sonraki yıllarda tesadüfen Sikorsky'nin imdadına yetişmişti: yurt dışına güçlü satışların yapılamaması Savunma Bakanlığı'nı, yurtiçinde başka bir Kara Şahin alımı yaparak şirketi kurtarma yönünde bir adım atmaya ikna etmişti. Bunu sadece Amerikan kulla-

nımı (Komançiler) için değil, Türkler ve diğer "müttefikler" için de yapacaktı. 1995 Kara Şahin tedarikinin maliyeti 321 milyon dolardı.

1994'te oynanan oyun 1995'te yinelandı, fakat bu kez Stratford için ve muhtemelen Sikorsky için bile çok daha korkunç bir oyundu. 60 Kara Şahin'lik büyük sözleşme, kuşkusuz bu miktarda yenilenmeyecekti. Komançiler ise hâlâ ölüm kalım savaşı veriyordu. Pentagon bu ürünün geliştirilmesi için baskı yapmayı sürdürmeye karar vermişti; fakat Komançiler'in gelişmesi bütçe sıkıntısı yüzünden yavaşlamıştı. Sikorsky'nin West Palm Beach fabrikasında yalnızca iki prototip imal ediliyordu ve Kongre'de Komançi'yi eleştirenler acımasızdı.

Ve süslü lobi vagonu yine işe koyulmuştu. Kampanyanın doruk noktasına, Pentagon ve Kongre'nin sırtı kalınları için verilen şık bir akşam yemeğinde ulaşıldı. 350.000 dolara mal olan bu ziyafet dünyanın en büyük müzelerinden birinde, Kongre binasının hemen aşağısında yürüyüş yolundaki Ulusal Sanat Galerisi'nde verildi. Hemen hemen bütün lobi faaliyetlerinde olduğu gibi, elbette bu da vergilerden kesilecekti. Görünürdeki vesile, (Amerika'da sonraki yıllarda giderek artacağı gibi) o sıradaki en büyük serginin, Hollandalı Rönesans ustası Jan Vermeer'in günümüze kalan birkaç resminin, sadece belli kişilere ilk kez gösterilmesi idi. Karar vericilerden bir oturum koparmak lobi faaliyetindeki herkes için en önemli önceliktir ve mum ışığı, havyar ve mükemmel resimlerin donattığı böyle karlı bir Aralık gecesi her politikacının başını döndürürdü.

O akşam tabii ki sıradan bir akşam değildi. Fakat UTC'nin yeni başkanı George David'in şirketi adına iş kapmak için saldırgan tarzının iyi bir örneğinin sergilendiği bir akşamdı. Sikorsky'li eski kurt David uzun süre yardımcılığını yapan Bill Paul'u, şirketi yeni sözleşmeler için yönlendirmesi amacıyla Washington'a yollamıştı. Hartford Courant'tan Michael Remez, Komançi ve Kara Şahin'in durumunun ne kadar hassas olduğunu aktararak, "Bu yıl hakiki bir SWAT* takımı, Sikorsky'nin gelecekteki helikopter işini garantilemek için çalıştı" diye yazdı. "UTC lobicileri, kilit konumdaki Kongre mensupları ve Ordu ile birlikte çalışarak, her iki proje için de Pentagon bütçesine daha fazla para ilave etmek için bir plan uyguladılar." Şirketin 39 tam zaman çalışan lobicisi, Senatör Lieberman ve Temsilci DeLauro'ya "kendi

savunma komiteleri önündeki oturumlarda, yasamayla ilgili zemini oluşturmak" için yardım ettiler. Son çıkan sürükleyici kitabı *Onur Borcu*'nda Komançiler'i kullanan romancı Tom Clancy'nin video kaseti satışları için yaptığı bir konuşma da bu çabaya katkıda bulundu.

Lobicilik stratejisi farklı güzergahlar seyreliyordu. En yüksek ucunda Vermeer vardı. En aşağıda ise, politik para ve Kamyon Şoförleri Sendikası vardı. Jack Powers o yılın başlarında, "Bir federal politik eylem komitem, bir de yerel politik eylem komitesi fonum var" diye böbürleniyordu. "Bu ülkede adama oy ve para lazım. Dodd ve Lieberman en iyileriydi. Rosa DeLauro gördüğüm en çalışkan bayanlardan biri. Elbette, Kongre binasındaki insanları görmeye gidiyorum. Sikorsky ile ödenekleri kurtarmak için lobi yaptık." UTC'nin de bir Politik Eylem Komitesi var. 1995–96 seçim devresinde yaklaşık 500.000 dolar harcamış ve bundan ayrı olarak da "küçük miktarlardaki" bağışlarından 200.000 dolar temin etmişti. Connecticut delegasyonu tabii ki bu nimetlerin bir kısmını cebe indiriyor; fakat eyaletlerinde binlerce iş tehlikedeyken daha fazla teşvike ihtiyaçları yok. Bununla birlikte, Kongre komitelerindeki diğer kişilere yapılacak bağışlar sonuç alıcı olabilir; yapılan bir araştırmaya sadece 3.500 doların bir kongre üyesinin oyunu değiştirebileceğini öne sürüyor. Ve UTC, kilit yasama üyeleri için para döktü – örneğin, Temsilciler Meclisi Ödenekler Komitesi başkanı Bob Livingstone'a (Cumhuriyetçi–Los Angeles) 10.000 dolar ve Senato'da aynı heyete başkanlık eden Ted Stevens'a (Cumhuriyetçi–Arkansas) da 10.000 dolar yedirdi. Kuşkusuz hem Meclis hem de Senato'daki Cumhuriyetçi çoğunluk gruplarını, askeriye daha fazla harcama yapmak için ikna etmek zor olmadı. Ve şimdi Demokrat Ulusal Komite'nin (DNC) – Demokrat üyeler için tükenmek bilmeyen bir kampanya parası kaynağı olan komitenin – başına geçen Chris Dodd'a gelince, Kara Şahinler ve Komançiler hakkındaki hayalleri gerçekleşecekti.

Böylelikle Kara Şahin sözleşmesi, jüri Mart 1996'ya kalsa da, bir kez daha paçayı kurtardı. Ordu tarafından 1997'de 36 Kara Şahin ve muhtemelen sonraki beş yılda da her yıl aynı sayıda Kara Şahin'in sipariş edileceği söylendi. Bu, Sikorsky'nin hayatını kurtaracak bir haber gibi görünüyordu. Fakat Şubat 1997'de şirket daha kötü haberler aldı: Ordu 1998'de yalnızca 18, 1999'da ise 12 Kara Şahin almaya, ondan sonra da hiç almamaya karar vermişti. Ordonat başkan yardımcısı Gilbert Decker, "Bu binadakilere artık bu beladan kurtulmamız gerektiğini kabul ettirdik" dedi. Sonuç şuydu: "Daha

fazla Kara Şahin almazsak... gelecekteki bir zaman için hazırlıklı olmayı tehlkeye atmış olmayız." Bu karar, Ordu'nun dünya pazarı konusundaki yeni bakışıyla da aynı eksendeydi. Decker, "Helikopterin endüstriyel temelini sürdürmek için alım yapmak zorunda değiliz" şeklinde bir açıklama yaptı.

60 yerine 36 Kara Şahin için yapılan yeni sözleşme bile Stratford fabrikasındaki 2.000 işçinin işlerini kaybedeceği, iş gücünde yüzde 22'lik bir azalma olacağı anlamına geliyordu. Yeni tedarik kesintisi en azından 1.000 işçinin daha işine mal olacaktı. Ordunun perişan edici açıklamasından sonra Buckley, Dodd ile DeLauro'yu, bir miting için Stratford'a getirdi. Dodd Sikorsky çalışanlarına şöyle seslendi: "Sizi temin ederim ki, o 18 helikopteri yeniden bütçeye koydurmak için canımızı dişimize takıp savaşaacağız." Tam da o sıralar özel çıkarlar tarafından "satın alındığı" suçlamaları dolayısıyla mahvolmuş DNC'nin başkanı olduğunu hatırlatarak, "Beyaz Saray'daki arkadaşın bana biraz borçlu olduğunu düşünüyorum" açıklamasında bulundu. Komançi tedarikine uzanabilecek başka üç olası köprü vardı: Ulusal Muhafız Ordusu'nun bütçelendirilmemiş 586 Kara Şahin alma isteği bunlardan biriydi. Donanma'nın 1999'da başlayacak yeni bir UH-60 versiyonundan 134 adet alma planı ikincisiydi. Üçüncüsü ise elbette daha fazla ihracat ihtimaliydi. Hiçbiri kesin değildi.

Kongre'nin Komançiler için taahhüdü de en az o kadar belirsizdi. 1996'nın başlarında Kongre Bütçe Dairesi'nin sunduğu, yeni helikopter programının bedelinin 35 milyar dolar etmeyeceği öne sürülen raporla Komançiler yeni bir eleştiri yağmuruna tutuldu. Kara Şahin sözleşmesi, Komançi üretilene kadar – tabii eğer üretilirse – uzatılmak zorundaydı ve Kongre'nin Kara Şahin tedarik etmek için on yıl boyunca 200 milyon dolar veya daha fazla harcamak isteyeceği de şüpheliydi. Ordu siparişlerini azaltmadan önce dahi Sikorsky daha az helikopter üretiyordu – 1994'te toplam 158 adet üretirken, bu rakam 1996'da tahminen 120'ye düşecekti. Yabancı ülkelerden siparişler damla damla geliyordu; yakında verilen en büyük sipariş 1997'nin başında 15 Kara Şahin ile İsrail'den gelmişti. Gene Buckley bu tür satışların, 90'ların geri kalanı boyunca Sikorsky'nin yapacağı ticaretin yüzde 50'sini oluşturacağını umuyordu. Fakat deniz aşırı pazar, özellikle de büyük değer taşıyan Ortadoğu pazarı doymak üzereydi ve ihracatlar Stratford fabrikasındaki bütün üretimin yarısına ulaşabilse de, bu çok daha küçük bir somunun yarısı anlamına geliyordu. Kara Şahin tasarımına dayanan S-29 sivil helikopter

retme umutları da zayıftı: Üretim 1998'e kadar ciddi anlamda başlamaya-caktı ve ticari helikopterlerin akıbeti de en iyi ihtimalle belirsizdi; planlanan üretim hacminin çok büyük olduğunu ve çok büyük ihtimalle de yürüme-yeceğini söyleyen Bell Helikopter, açıkça projeyi küçümsüyordu.

Yaşanan her türlü başarısızlık önce iş gücü arasında yankılanır; bu nede-nle Sikorsky işçileri de diken üstündeydi. İşçilerin çalıştığı bölümün tecrübe-li elemanlarından Terry, "Hepimiz korkuyoruz" dedi "fakat ücret zarfından değil, yaşama biçiminden. Kovulduğunuzda bir güvenlik görevlisi ile iki de-neti geliyor ve size pılınızı pırtınızı toplayıp ayrılmanızı söylüyor. İşte ay-nen böyle. Fabrikadan ayrılırken ağlayan adamlar gördüm. Bu bir şok." İş-ten çıkarmaların yaydığı tehdit, işçiler ve eşleri için sürekli bir kaygı oluştu-ruyordu. "Herkes neler olduğunu biliyor. Sikorsky çok fazla büyümüştü. şimdi de aşama aşama küçülüyor." Fabrikada sürekli dillerde dolaşan bir hi-köye şöyleydi: "Bir gün bir işçi Kuzey Carolina'nın kırsal alanında arabasıyla geziyormuş ve eski bir tabela görmüş. Tabelada şu yazıyormuş: 'Sikorsky Havacılık'ın Gelecekteki Fabrika Sahası."

İşten çıkarmalar başlayınca Kamyon şoförleri Sendikası az sayıda işçiyi ba-zı mevcut işlere yerleştirdi; fakat başka da bir şey yapamadı. Terry, "Sendi-ka işten çıkarmalar karşısında pek yardımcı olmuyor" dedi. "Para vermiyor. Jack Powers nerede işten çıkarma olacağını biliyor ve kendi adamlarını kimsenin işten çıkarılmayacağı bölümlere kaydırıyor."

On yıllık başka bir Sikorsky işçisi Mike da benzer kaygılardan bahsetti. Ya-rı zamanlı çalışan karısı ve üç çocuğuyla birlikte Stratford'ta mütevazı k-k bir evde yaşayan Mike'ın fabrikadaki yeri sık sık değiştirilmiş ve şu an-da kalite kontrol bölümünde çalışıyor. 1995 baharında, "şimdiye kadar hiç kaygılanmazdım, ama artık işten çıkarmalar beni kaygılandırıyor" dedi. "Seksen yedi çalışma grubunun sayısını yirmiye düşürüyorlar; bu da işten çıkarma herkesin başına gelebilir demek. Eğer işten atılırsam, geri çağrılma-yı beklemem." Bulunduğu bölüm kltlyordu.

Güvensizlik kısmen belirsizlikten kaynaklanıyordu. Mike, "İşten atılacağını-za dair hiçbir uyarı almıyorsunuz" diye açıklamada bulunuyor: "Genellikle aynı gün içinde kapı dışarı ediliyorsunuz. Kitlesel bir işten çıkarmada, bel-ki 250'den daha fazla kişi işten çıkarıldığında, on gün önce size bildirimde bulunmaları gerekiyor; ama işten çıkardıkları insanları hemen kapı dışarı

ediyorlar ve vandallığı önlemek için de iki haftalık da ödeme yapıyorlar. Evet, arkadaşlarla her zaman iş güvenliği üzerine konuşuyoruz. Alttan alta devam eden bir gerilim var. Yeni işe alınanların hepsi yönetimdekilerin dostu ve akrabası."

İşçi alınırken pozitif ayrımcılık uygulamasından herkesin önünde şikayet eden orta yaşlı, beyaz, başka bir işçi ise karısı için "İşten atılacağımı düşünerek benim için sürekli üzülüyor" diyordu. Öyle ki adam sonunda Sikorsky'den ayrılıp daha düşük bir ücretle yakındaki bir bilgisayar firmasında çalışmaya başlamış.

Jack Powers işçileri için kaygılanıyor; fakat ona göre işleri korumak, Gene Buckley ve diğer Sikorsky yöneticileri ile birlikte çalışmaktan geçiyor. Powers geçmişte olanlarla ilgili şunları anlattı: "Sikorsky ile şu anda hasmane bir ilişkim yok, fakat yönetime geldiğim zamanlar vardı. Bir sendika görevlisinin işten çıkartılmasını protesto etmek için sokakta bir gösteri düzenledim. Fabrikadaki denetçiler bizi tehdit etti ve polis çağırdılar. Öfkelenmek gençlerin kendine güvenini getiriyordu. Yaşlılar ise öfkelenenlerden bezmişti. Bütün bu çığgınlığın sona ermesi gerektiğini düşündüm."

"İşten çıkarılan sonra geri çağırılan daha genç işçilerden bazıları, 'bundan sonra artık buradayım' diye yemin ediyor. Hayal kırıklığına uğramış durumdalar. Birçoğu hava yollarında teknisyen olarak çalışmaya devam etmeye uğraşıyor, fakat hava yolları da küçülüyor. Bu adamların birçoğunu kaybedeceğimi çok iyi biliyorum. Birçoğu eyaletten ayrılacak. Eyalette ve yerel hükümetlerde, United Way'de vs. ilişkilerimiz vardı ve bu kişiler işçilere, yeniden işe alınmaları, yakıt faturaları için nasıl yardım alabilecekleri, nasıl yeniden eğitimden geçebilecekleri konusunda yardımcı oluyorlardı. Bazı işçiler bu konularda epeyce yardım aldılar, bazıları ise işten atılmanın şokunu hâlâ üzerlerinden atamadı."

Powers, fiyatları düşürmek ve sözleşmeleri kurtarmak için farklı yollar da olduğunu söylemek istercesine, "Biliyorsunuz, Kara Şahin'in işçilik maliyeti yalnızca yüzde 7'dir. Asıl maliyet mühendisliktir. Ordu sürekli değişiklikler yapıyor. Şartnameler çılgınca hazırlanıyor" dedi.

Ayrılmak isteyen işçiler – ki Connecticut 1990'ların başlarında nüfusun azaldığı yalnızca iki eyaletten biriydi – başka yerlerde belirsiz iş piyasalarıyla

karşılaştılar. Fakat aynı zamanda Connecticut ekonomisti Jeff Blodgett'in "öz sermayenin erimesi" dediği şeyden de mustarip oldular. Evlerini Reagan'ın savunma endüstrisi patlaması döneminde almışlardı ve bu patlamaya New England'daki gayri menkul piyasasında yaşanan vahşi bir enflasyon eşlik etmişti. 1980'lerin sonlarında gayri menkul fiyatları yüzde 30 veya daha fazla düştüğünde, Sikorsky ve Lycoming işçilerinin birçoğu sıkışıp kalmıştı: evlerini satamıyor, işleri olmadan evlerini yeniden finanse edemiyorlardı. Evlerini büyük bir zararla satarak kaldıramayacakları bir borcun altına girmeyi de göze alamıyorlardı.

Stratford'ta 1995'te ordu motor fabrikasını kaybetmenin şoku, aşama aşama bölgedeki bütün savunma işinin ne kadar güvenilmez olabileceğine dair gönülsüz bir bilinçlenmeye dönüştü. Ardı ardına gelen bu krizler boyunca UTC'nin kârları çok yüksek düzeyde kalmaya devam etti; çünkü UTC, endüstrinin işçi çıkarma yoluyla kârlılığı sürdürme trendini izliyordu. Fakat kasabanın geleceği çok daha kasvetli görünüyordu.

Sikorsky işçilerinden biri, "Savunma kesintilerinin somut kanıtları var" dedi. "Dükkanlar kapanıyor. İkinci halkadaki taşeronlar, örneğin metal işlemecileri sıkıntı çekiyor. Dışarıda yapılan torna-tesviye gibi işler fabrikaya tekrar geri geldi. Eskiden firmaların bulunduğu, ama artık boş olan binaları görebilirsiniz."

Kasaba, Ordu taşınınca, Lycoming fabrikasında yeni işler yapılması konusunda ihtiyatlı bir iyimserlik içindeydi. Tesis muazzam büyüklükte bir alandı: 58 binası, yaklaşık 360 dönümlük arazisi, 190 bin metre karelik fabrika zemini vardı. Eğer yeniden düzenlenirse, bir zamanlar bu bölgeye hakim olan ağır sanayiye aşama aşama defedip, onun yerine hafif imalatı çekebilirdi. Mark Barnhart, tesis artık yeni kiracılara, emlak vergisi ödeyecek kiracılara açık olacağından çok da mutsuz olmadığını açıkladı. Fakat sorunlar baş göstermekte gecikmedi. Ordu müteahhitlerinin yıllardır burada yaptığı iş düşünlürse, çözücüler ve diğer petro-kimyasallar gibi zehirli atıklar muhtemelen çok fazla. Yani devasa bir temizlik işi baş ağntacak gibi gözüküyor.

Barnhart 1996 başlarında, Allied Signal'ın işletmeyi artık durdurmaya başladığı sıralarda "Ordu İstihkam Birliği çevrede oluşan etkiyle ilgili bir beyanatta bulunacak" dedi. "Henüz sorun var mı, yok mu bilmiyoruz. Özellikle de temizleme yapmak için federal bütçede para yoksa, sorun büyük demektir. Nehre alenen atıklar dökülüyordu. Bir gün beni arayıp, 'işçileri bu

maddeleri söndürmek konusunda 'eğitmek' için, düşük düzeyde radyoaktif atık yakabilir miyiz?" diye sordular. Ben de 'Bence yakmayın. Sakın bunu sırf atığınızdan kurtulmak için yapıyor olmayasınız?' dedim. Yani orada bir miktar radyoaktif atık olduğunu biliyoruz." Federal hükümet, askeriyenin zehirli atıklarının temizlenmesi için – ki bu ülke çapında trilyon dolarlara karşılık gelebilir – gerekli fonları sağlamak konusunda ağırdan almakla ünlüdür. Ve Stratford'taki eski fabrika, belki de on yıl sonra gelecek fonlar için sıraya girmek zorunda kalacak."

Ekonomist Jeff Blodgett Stratford üretim sahası konusunda o kadar iyimser değil. "Endüstriyel sahalarda pek fazla yeniden kullanıma sokulmadı, çünkü imalat sahasına yönelik fazla bir talep yok" diyor. Sahanın yeni kiracıların amacına göre yeniden şekillendirilmesi kolay değil ve kasabanın kendisi, yeniden tasarımı finanse edebilecek bir yeniden kalkınma kuruluşundan yoksun. Özel yatırımcıların işi üstlerine almaları gerekecek ve alanın temizlendiği resmi olarak onaylanana kadar yerlerinden kıımıdamayacaklar. Bu, pekala gelecek yüzyıla kadar çözölmeyebilecek bir kördüğüm.

Sikorsky'ye göre, kasabanın gerçekten işin içinden çıkabilecek bir stratejisi yok. Şirket, kasabalılara plan yapmalarına yardım edecek hiçbir bilgi vermiyor: ne Stratford'ta yaşayan Sikorsky işçilerinin sayısını; ne de savunma pazarındaki değişikliklerden daha da fazla etkilenen müteahhitlerin listesini veriyor. Barnhart, Sikorsky'nin başkanı hakkında, "Gene Buckley ile hiç karşılaşmadım. Burada yaşamıyor" diyor. "Sikorsky, son dönemde hesaplanan vergileri için başvururken daha saldırgan davranmaya başladıysa da, bir şirket olarak iyi bir komşu olmuştur. Doğrudan Lieberman'ın bilgi talep etmek için başvurmasından sonra bile, üssün kapatılmasına ilişkin oturum hakkında onlardan bilgi edinmekte müthiş güçlük çektik" diye ekliyor.

Allied Signal fabrikasının kapatılması takvime bağlandıktan sonra, Barnhart kasabanın ekonomisi hakkında pek iyi şeyler düşünmüyordu. Kapı komşusu Bridgeport, New London yakınında eyaleti kaplayan Kızılderili para makinesinin başarısını kıskanarak, oylamayla bir kumarhane kurmaya karar vermişti. Barnhart, eyalet meclisi tarafından engellenen kumarhane hakkında "Bu konuda karışık duygular içindeydim" diyordu. "İstesek de istemesek de, Bridgeport'un ekonomisine bağlıyız." Ama asıl acil kaygısı ordu motor fabrikasının, tamamı 1997'de olmak üzere kapatılması ve Sikorsky'deki iş-

lerin ve tedarikçilerin düzenli şekilde azalmasıydı. Barnhart, "Bunun yerel perakendeciler için çarpan etkisi, onları zor günlerin beklediği anlamına geliyor" dedi. "Vergi listemiz son dört yılda büyümedi. Bu, yetişkin bir cemaat. Şirketler için yeterince 'yeşil' değil – mavi yakalı bir kasaba. Genel anlamda ekonomi, evet, kabul etmek gerekir ki pek iyi durumda değil."

İstatistikçiler ve savunma analistleri ne kadar fark etmese de, insanların durumu kesinlikle kötüye gidiyordu. Fakat Birleşik Oto İşçileri'nden Dave Kelly bunu her gün görüyor. Kelly, ordu motor işçileri için "Bu adamlar saatte on sekiz, on dokuz dolar alıyordu" dedi. "Bu çevrede eşdeğer işler yok. Şanslı olanlar, saati 13 dolara, hiçbir sosyal yardım olmadan çalışmak üzere küçük makine atölyelerinde iş bulabiliyorlar."

"Çoğu batıyor. Hep şöyle telefonlar alıyorum: 'Dave, evimi kaybetmek üzereyim, bana yardım edebilir misin?' Onlara ne diyeceğimi bilemiyorum. Bu durum bana dokunuyor." Kelly ve Allied Signal işçileri için zaman ve seçenekler tükenmişti.

"Ordu ve müteahhit ahbabları, bizim şikayetlerimizi duymak istemiyorlar. Ödenen insani bedel – kaybedilen işler, kaybedilen evler, parçalanmış aileler – umurlarında değil."

KORKUNÇ BEDEL:
TÜRKİYE'NİN "BEYAZ SOYKIRIMI"

Kayıp işler, kayıp evler ve parçalanmış aileler 1993 yılından itibaren Türkiye Kürdistan'ında artık bir yaşam biçimi haline gelmeye başlamıştı. 1992'deki iç savaşta ölen ve yaralananların sayısı o kadar korkutucu, PKK saldırıları ve ordu misillemeleri ile ilgili hikâyeler o kadar vahşiceydi ki, hiç kimse yeni yıl için iyimser olamıyordu. Başbakan Demirel ve Cumhurbaşkanı Özal "Kürt gerçekliğini" kabul etmiş olsalar da, PKK isyanı ve Kürt bağımsızlığının herhangi bir ifadesine karşı sert, savaşçı bir cevap talep eden Türk basını ve muhafazakâr partilerde çalan savaş tamtamları, daha uzlaşmacı düşüncelerin sesini gitgide bastırıyordu. Meseleyle iki cephede savaşıyordu: biri Güneydoğu'da Kürtlerle, artık daha üstün sayılar ve teknoloji vasıtasıyla – çünkü Kara Şahinler geliyordu – yürütülen savaş; diğeri ise şehir ve kasabalarda **Kürtlüğe** karşı, savaşa yönelik herhangi bir muhalefet ve isyancılara beslenen en ufak bir sempatiye karşı yürütülen savaşı.

Savaş, tıpkı önceki yıllarda olduğu gibi, hükümet kararı ve yasadışı terör yoluyla sürdürülüyordu. İstanbul'daki Kürt yanlısı gazete *Özgür Gündem* 15 Ocak 1993'te, yayına başlamasının üzerinden henüz dokuz ay geçmemişken kapatıldı. Gazetenin sahibi Yaşar Kaya, finansal baskıların kaldırılmayacak kadar ağır olduğunu söylüyordu. Her beş sayısından birisinin dağıtımını hükümet tarafından engelleniyordu. Kaya 16.000 dolar para cezasına çarptırılmış, editör Ramazan Ülek de dahil olmak üzere diğer editöryel personel de para cezasına çarptırılmış ve hapse atılmakla tehdit edilmişti. *Özgür Gündem* açısından ölü sayısı çok daha beterdî: yayınlanmaya başladığından beri altı gazeteci, üç dağıtımcı, bir satıcı ve bir şoför katledilmişti. Cinayetlerin hiçbirisi soruşturulmadı. Personel hâlâ 10 Aralık gecesi Türk polisi tarafından ofislerine yapılan vahşi saldırının etkisini üzerinden atamamıştı ve gazetenin lider kadrosu kendi içinde yeniden örgütlenmek zorun-

daydı. Ramazan durumu şöyle anlatıyordu: "Gazete ayrılıkçı propaganda yapmakla suçlandı. Bizler Türk devletinin politikasını eleştiriyor ve Kürt halkının özgürce yaşama hakkını savunuyoruz. Hükümet sorunun sadece savaşla çözülebileceğini düşünüyor ve muhalif görüşlere nefes alacak alan bırakmıyor." Gazeteciler Nisan ayında gazeteyi yeni bir isim altında, *Özgür Ülke* adıyla yeniden açtılar ve Devlet Güvenlik Mahkemesi, ilk sayıya ve sonrakine yetmiş sayının da kırkına el koyarak, yine derhal üzerlerine çullandı. O bahar daha sonraki günlerde, yeni günlük gazetenin kadrosundan birkaç kişi tutuklandı, gözaltına alındı ya da polisin fiziksel şiddetine maruz kaldı.

Güneydoğu'daki savaş aynı yoğunlukta sürdürülüyordu. Birçok gözlemciye göre, Türk silahlı kuvvetleri sonunda üstünlük sağlamaya başlamıştı. Gerillalar büyük kayıplar veriyordu ve saflarda bölünme olduğuna dair sürekli haberler dolaşıyordu. Genelkurmay'ın, kışın bitmesiyle birlikte PKK'nin hakkından gelineceği yönündeki yeni vaatleri, birden alışageldik teminatların ötesine geçen sözler olarak görünmeye başladı.

17 Mart'ta PKK lideri Abdullah Öcalan, önceden uyarı yapmadan bir ateşkes ilan etti. Gazeteci ve Özal'ın danışmanlarından Cengiz Çandar, "Öcalan'la buluştum ve ateşkes teklifini kamuoyuna açıkladım" dedi. "Öcalan bu mesajı Özal'a ileteceğimi biliyordu. Benim yorumum şu ki, Öcalan Suriye istihbaratının elindeydi. Bir çıkış yolu arıyordu. Ateşkes vasıtasıyla, topu Türkiye'ye attı."

Hükümetin ve haber medyasının büyük kısmının gözünde, ateşkes teklifi gerillaların çöküşün eşiğinde olduğunun bir göstergesiydi. Fakat Öcalan, güç bir askeri durumla karşı karşıya olmakla birlikte, Özal'ın İkinci Körfez Savaşı sırasında başlayan kademeli açılımlarına cevap veriyordu. Irak Kürtleri de Türkiye'deki akrabaları ile Ankara arasında bir yakınlaşma olması için baskı yapıyordu; ayakta kalmaları Türkiye'ye bağlıydı ve acımasız bir iç savaşın onlara da hiçbir faydası yoktu. Çandar üstüne basa basa, "Ateşkes Öcalan tarafından, yalnızca PKK zayıf düştü diye ilan edilmedi. Bu hakiki bir barış hamlesiydi" dedi.

Her iki kampta, yani Öcalan'ın ve Özal'ın kampında beslenen umut şuydu: PKK'yi dağdan indirmek için tedrici olarak bir dizi aşama inşa etmek; PKK'nin giderek ılımlılaşmasıyla el ele gidecek hükümetin periyodik genel afları yoluyla gerillaları, mütevazı taleplerini karşılayarak, politik bir partiye

dönüştürmek. Öcalan, aklında bu stratejiyle, 16 Nisan'da ateşkesi yeniledi. Kürtler için şu taleplerde bulundu: "kültürel özgürlüklerimiz ve Kürtçe yayın yapma hakkı verilmelidir. Köy koruculuğu sistemi feshedilmeli ve olağanüstü hal kaldırılmalıdır." PKK lideri, Türkiye içinde kültürel ve politik haklar talep ediyordu, Kürdistan için değil. Talepleri, daha liberal çizgideki Türk politikacıları ve kanaat önderleri tarafından daha önce belirlenen sınırlar dahilindeydi. Görünüşe bakılırsa, Öcalan dağdan iniyordu.

Fakat kader olayların başka türlü gelişmesini istedi. Öcalan'ın bu teklifi yaptığı günün ertesi günü, Turgut Özal şiddetli bir kalp krizi geçirdi ve öldü. Savaşı hızla sonlandırma yönündeki umutlar da onunla birlikte toprağa gömüldü. Özal, Türk tarihindeki bütün liderlerden daha fazla Kürt halkına yapılan haksızlıkları görmüş ve Kürtler için yeni bir gerçeklik yaratmak üzere Türk duyarsızlığını ve husumetini aşmak için çaba sarf etmişti. Ordunun emirlerini yerine getiren geleneksel bir politikacıyken, Kürt meselesiyle açıkça yüzleşmek, dil yasaklarını değiştirmek ve PKK isyanını sona erdirmek için sessiz bir diplomasi izlemek isteyen bir lidere dönüşmüştü. Elbette Özal ihtiyatlıydı ve Cumhurbaşkanlığı statüsü ona istediği gibi davranmasına imkan tanıyacak yeterince güçlü bir manivela sağlamıyordu. Başbakan daha güçlü bir konumdaydı ve Süleyman Demirel, hem Özal'ın Kürt girişi mi karşısında kayıtsız kalıyor hem de askeriye'nin sürekli gözdağı verme politikası karşısında daha zayıf bir tutum takınıyordu. Turgut Özal Batı'da iki başarısıyla hatırlanır: Türkiye'nin, Atatürk'ün devletçilik ilkesini piyasa ekonomisi lehinde terk etmesi konusundaki ısrarı ve Türkiye'yi jeostratejik bir oyuncu olarak ön plana çıkartması. Bu katkılarının ikisinin de Kürtlere bir faydası dokunmadı. Özal, Kürt sorununun kendisiyle ilgili olarak ise iki miras bıraktı: politikacıların, Kürtlerin mağduriyetleriyle daha gerçekçi bir şekilde uğraşması için küçük bir açılım ve Güneydoğu'da ezici güce ve Kürtlerin yurtlarından edilmesine dayalı askeri bir strateji. İkinci miras daha kalıcıydı.

Demirel hızla ateşkesin yarattığı ivmeyi tersine çevirdi. Silahlı kuvvetler, PKK'nin kökünü kazımak için başlattığı kampanyaya hız kazandırdı ve Cumhurbaşkanı koltuğuna oturan Demirel, Öcalan'la veya yine politik bir çözüm için kampanya yürüten ve sesleri giderek daha çok çıkan Kürt parlamenterlerle ciddi bir diyalog umudu beslemedi. Haziran 1993'te hükümetteki koalisyon tarafından başbakanlığa, çekici, iyi konuşabilen, Amerikan eğitimi almış bir ekonomist olan Tansu Çiller seçildi. Birçok Türk politika-

cısı gibi, Tansu Çiller de yönetimdeki ilk günlerinde Kürt meselesinin politik çözümü hakkında bazı yorumlarda bulundu; hatta "Bask benzeri" bir otonomi düzenlemesi önerme cesareti bile gösterdi. Bu öneri, açıklandıktan birkaç saat sonra, basın ve Parlatentonun büyük bir kısmı tarafından kınandı. Tansu Çiller birkaç hafta içinde Genelkurmay tarafından hizaya sokuldu ve PKK terörizminin kökünü kazıma konusunda, seleflerinkini de aşan militan bir üslupla konuşmaya başladı. Başbakan olarak Çiller'in rolü, sahip olduğu farz edilen güçlü yönlerine indirgenmişti: ekonominin özelleştirilmesini yönetmek ve (bin yıldır ülkeyi yöneten Türk liderlerle keskin bir zıtlık içinde) Batı'yla olan bağlantılarını ve zerafetini (o etkileyici gülümsemesini, kıvrak zekasını, mükemmel İngilizcesini ve hoş pastel renklerden oluşan gardırobunu) kullanarak Avrupa ve Birleşik Devletler'e dönük bir cazibe taarruzuna girişmek. Güneydoğu ve "Kürt sorunu" ile her zaman olduğu gibi Ordu ilgilenecekti.

Hızlanan askeri kampanyaya karşı çabucak acı verici bir misilleme yapıldı: 24 Mayıs'ta silahsız askerleri taşıyan bir otobüs Güneydoğu'da PKK tarafından pusuya düşürüldü. Otuz bir Türk askeri ve beş sivil öldürüldü, yirmi dört kişi de yaralandı. Olay bütün ulusu ayağa kaldırdı ve Kürt isyancılara karşı bütün imkanları seferber ederek savaşıma çağrılar çılgınlık düzeyine ulaştı. Birçok gözlemci pusunun görüldüğü gibi olmadığını düşünüyordu: ya hiçbir şekilde PKK tarafından gerçekleştirilmemişti veya durumu alevlendirmek isteyen ordudaki bir kesimin ya da onların siviller arasındaki çok sayıda müttefikinin yapıp PKK'nin üzerine attığı bir kumpastı. Şurası son derece açıktı ki, saldırı emrini Öcalan vermemişti; eğer saldırı PKK tarafından gerçekleştirildiyse, çeteci bir komutan tarafından kışkırtılmıştı. Fakat nihai sonucu tartışma götürmezdi: PKK ateşkesi sona erdi (Öcalan kendisini eylemi sahıplenmek zorunda hissetti) ve yeni bir kan dökme evresi kapıdaydı.

Savaş iki yıl devam eden zalimce bir döneme girdi. Ordunun stratejisi, bulunabilecekleri her yerde PKK'nin peşini bırakmamak ve köyler ile kırsal alanın denetimini hızlandırmaktı. 57 Kara Şahin'in sağladığı yeni hareketlilik, Türk ordusuna isyancıları dağlardaki sığınaklarına kadar kovalama, izlerini sürüp onlardan daha hızlı hareket etme ve el değıştiren bölgelere hemen asker konuşlandırma imkanı tanıyordu – tam da karşı-ayaklanma doktrininin gerektirdiğı gibi. Örneğin Bell Kobra gibi sırf bir saldırı helikopterinden farklı olarak Kara Şahin on bir askeri ve donanımı gerekli yerlere

indirebiliyordu; diğer yandan UH-60'a, Kobra'da olduğu gibi, korkunç silahlar yerleştirilebiliyordu: Hellfire füzeleri, kara mayını bırakma araçları, makineli tüfekler ve top. Kürtler hiç bu kadar sofistike bir teknoloji görmemişlerdi. Hareketliliğin, istihbarat toplamanın ve şiddetli bir ateş gücünün bu yeni bileşeni, o zamana dek savaşa sokulan her yeni **askeri** faktör kadar önemliydi. Birden, geleneksel gerilla savaşının vur-kaç taktikleri o kadar etkili olmamaya başladı. Ordu artık büyük kampları saptayabiliyor ve buşaları F-16'larla vurabiliyordu; Kara Şahin ve Kobralar'la daha küçük PKK gruplarını tespit edebiliyor ve saldırebiliyordu; M-60 tankları ve zırhlı savaş araçlarıyla yollara bariyerler kurabiliyor ve başka kara operasyonları yürütebiliyordu.

Teoride Kara Şahinler, F-16'lar ve tankların kör araçlarının aksine, silahlı kuvvetlere daha seçici ve esnek bir araç sağlayabiliyordu. Köy ve kasabalara gelişigüzel yapılan düzinelerce, belki yüzlerce bombardıman Kürtleri yabancılaştırmıştı. Kara Şahinler ve o sene daha geç bir tarihte gelecek olan Kobralar'la, Türk ordusu isyancılara aşırı ateş gücü harcamadan da yaklaşabilecekti; aslında, helikopterlerin taşıdığı savaş gereçleri eldeki işe daha uygundu.

Vietnam'ın da yeterince açık şekilde ispatladığı gibi, teknoloji ve onun titiz kullanımı tek başına bir isyanın kökünü kazımaya yetmiyordu ve Türk yetkilileri de bir savaşı yürütmek için asla tek başına teknolojinin geleneksel kullanımlarına güvenmedi. Ankara 60 yıl boyunca Kürtlerin denetime karşı direnişiyle uğraştı ve cevabı her zaman nüfusu, geniş bir yelpazeye yayılan araçlarla kontrol etmek oldu – bu araçların başında da Türkleştirmenin teşvik edilmesi ve Kürtlüğün bastırılması vardı. Savaş büyüdükçe, denetimin yoğunlaştırılması ve daha sıkı biçimde uygulanması gerekiyordu. Her zaman kullanılan geleneksel araçlar vardı: *Özgür Gündem* ve benzeri yayın organlarını sansürlemek, belediye başkanlarına göz dağı vermek, Kürt kuruluşlarını dağıtmak, PKK sempatzıanı olduğundan şüphe edilenleri gözaltına almak ve işkence yapmak. Gel gelelim, hükümetle de bağlantısı olan daha vahşi yöntemler de uygulanmaya başlanmıştı. Bozkurtlar ve diğer paramiliter çeteler tarafından düzenlenen adam kaybetmeler ve cinayetler sık rastlanır olaylar haline geldi. 1992'de yaklaşık 160 Kürt ölüm mangaları tarafından öldürüldü; aralarından bazıları, gölgede kalan bu katiller ile Türk ordusu arasındaki bağlantıyı araştıran gazetecilerdi. Askeriye'nin, radikal bir İslami grup olan Hizbullah'ı – Arapça'da Allah'ın Partisi anlamına gelmek-

tedir – PKK ile olan çatışmalarında da desteklediği iddia ediliyordu. 1992'de yaklaşık 100 Kürt, Hizbullah'ın tetikçileri tarafından öldürüldü ve Hizbullah'ın hükümetle bağlantılı olduğuna dair söylentiler hâlâ sürse de, hükümet 1993'ten itibaren gruba karşı sıkı önlemler almaya başladı.

Köylerde denetim, köy koruculuğu sistemi ve daha doğrudan yollarla uygulanıyordu. Ordu gerillalara sempati beslediği varsayılan köylülere zaman zaman meraları kullanmayı yasaklıyordu. Tek bir temas – örneğin, gerillaların belli bir kasabada bir kez görünmesi bile – koca bir köyün bu tür cezalara çarpıtılmasına yetiyordu. Yollar kapatılabiliyor veya tahrip edilebiliyor, hayvanlara el koyulabiliyor ya da öldürülebiliyor, köylülerin pazara inmeleri engellenebiliyordu. Böyle olayların çoğunda, yeni tanklar ve helikopterler özel görevler üstleniyordu. Tanklar yolları kapatabiliyor, evleri yıkabiliyor veya ordunun varlığını hatırlatan bir unsur olarak basitçe bir köy meydanında duruyordu. Helikopterler tehditkar bir biçimde etrafta uçuşup duruyor, çiftlik hayvanlarını kovalayıp öldürüyor ve köylülere biraz eğitim vermek için subayları taşıyorlardı. Karşı-ayaklanma teknolojisinin en iyi örneği olan bu teknoloji, şiddetli ve amansız bir gözdağı verme işine adanmıştı. Karşı-ayaklanma eğitiminin de Amerika ile bağlantısı vardı; Birleşik Devletler'de eğitilen yüzlerce Türk subayı, Vietnam'dan Guatemala'ya köylülerin aşına oldukları yöntemleri uyguluyordu.

Fakat denetim stratejisi yetersiz kalıyordu ve Özal öldükten sonra da, PKK'nin taban desteğini ortadan kaldırmayı amaçlayan yeni bir askeri saldırganlık düzeyi için yol açılmıştı. Bu, Kürt köylerinin kapsamlı şekilde boşaltılması yoluyla gerçekleştirilebilirdi. Özal, Ankara'nın o zamanlar gerçekleştirmeyi düşündüğü arzulara göre daha alt sıralarda yer alsa da, bizzat böyle bir programı başlatmıştı. Şubat 1993'te Demirel'e gönderdiği bir mektupta Özal böyle bir şeyin yapılmasına özellikle dikkat çekiyordu: "en kargaşalı alanlardan başlayarak, bölgenin dağlarındaki köy ve mezraların aşama aşama boşaltılması gerekir. Sayıları 150.000 ya da 200.000'i geçmeyen bu PKK destekçisi grubun, dikkatli bir plana uygun olarak ülkenin Batı kesimlerine yerleştirilmesiyle, PKK'nin lojistik desteği kesilecektir."

Başbakan Çiller tarafından denetimin daha esaslı şekilde askeriye devredilmesi, Özal'ın düşüncesinin sert ve aşırı bir uca çekilmesiyle sonuçlandı. Ordu, 1993 yılı yazında başladığı ve üç yıl hızından bir şey kaybetmeden

devam ettiği bir kampanyayla, Güneydoğu'da iki binden fazla Kürt köyünü sistematik bir biçimde boşalttı ve pek çoğunu da tahrip etti. Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş, stratejiyi kısaca şöyle özetledi: "Konsepti değiştirdik. Şu anda alan hakimiyetini uyguluyoruz. Teröristlerin üzerine gitmiyoruz. Şimdi 'Bırakın lojistik destek olmadan, aç kalsınlar ve teslim olsunlar' stratejisini uyguluyoruz."

Bu tür bir hedefe ulaşmak için hakikaten kapsamlı bir operasyon, Birleşik Devletler'in sağladığı zırhlı savaş araçlarının, tankların ve helikopterlerin kullanıldığı bir operasyon gerekiyordu. Köylerinden zorla çıkartılan mülteciler tarafından anlatılan hikâyelere göre operasyon gerçekten acımasızdı.

Elli yaşında, Diyarbakır yakınında bir köyden olan Ali, Temmuz 1993'te köyünden zorla çıkartılınca, çareyi Yunanistan'da bir mülteci kampına gitmekte bulmuştu. Yorgun ve bitkin yüzü, konuşurken bir türlü sakinleşmeyen bir öfkeyle hareket ediyordu: "Kaynak'ı, yani köyümü yakmaya geldiklerinde bütün insanları köy meydanında topladılar. Askerler köyde bir tur attılar ve evlerden değerli eşyaları, mücevherleri vs. aldılar; sonra da evleri, içlerindeki hayvanlarla birlikte yaktılar. Tanklar, helikopterler, her an oradalar. Neredeyse beş yıldır bir gıda ambargosu vardı. Benim köyümde iki yüz atı öldürdüler; biz bu atlarla yiyecek taşırdık. Bizim için o kadar önemlidir. Kürdistan'da bir sürü hayvan vardı; şimdi iki tavuk bile bulamazsınız. Çobanlar işlerini yapmaktan korkar oldu."

"Benim bölgemde, ikaz etmezler. Sık sık insanları tutuklayıp onlara günlerce işkence ediyorlar. İnsanlar köydeyken evleri yakıyor, aynı anda da bazılarına işkence ediyorlar. Köyde yüzü aşkın aile vardı, şimdi ise yalnızca köyden ayrılmak istemeyen on kadar yaşlı kaldı".

"Yedi çocuğum hâlâ Kulp'ta. Biz köydeki en zengin ailelerden biriydik, şimdi ise çocuklarım sefalet içinde yaşıyor. Ben koyun satardım ve köyde bir tarlam vardı. Ailemin ne kadar zamandır orada olduğunu size anlatamam; her zaman orada yaşıyorlardı. Dedem ve yedi erkek kardeşi 1925 Kürt isyanında öldürüldüler. Bana dünyada insan hakları var demişlerdi, fakat Kürdistan'da neler olduğunu ayrıntılarıyla öğrenmek için Kürdistan'a pek gelen olmadı. Kimsenin olayları araştırmak için köylere gittiğine inanmıyorum".

Yirmilerinde bir genç olan Kamil İstanbul'da mermer işçiliği yaparak haya-

tını kazanıyor. Güçlü, köşeli yüzü ve neşeli tavırları kendi Kürt köyünün, Siirt yakınlarındaki Sirvanikesi Salanzo'nun hikâyesini anlatırken karamaya başlıyor. Köy, Eylül 1994'te boşaltılmış. 90 hanesi, 400 civarında nüfusu ve on ila on beş köylünün yaşadığı köye bağlı iki mezrası varmış. Annesi, bir erkek, bir de kız kardeşi, çocukları ve kansıyyla birlikte abisi de orada yaşıyormuş.

"Annem dokuzuncu ayda beni arayıp köyün yakılacağını söyledi" diye hatırlıyor. "Jandarma PKK'ye karşı silaha sarılmazlarsa bir hafta içinde köyü yakacaklarını söylemiş. Köyde yaşayanların çoğu yaşlı insanlardı – en genç yetişkin kırk beş yaşındaydı, ondan sonra gelen en genci ise elli yedi. Önceden de bu tür şeyler duymuştum, fakat o zamana kadar hiçbirisine inanmamıştım."

"Subaylar onlara, giysileri de dahil, evlerinden hiçbir şey almamalarını söylemiş. Oradaki köylülerin çoğu akrabadır ve İstanbul'da yaşayan ama aslen bu köyden olan gençler ne yapacaklarına karar vermek için bir araya gelmişler. Köydeki insanların çoğunun politikayla ilgisi yoktur; bu konularla ilgilenen neredeyse tek kişi benim. Ankara'ya gidelim ve İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanlığını durumdan haberdar edelim dedim. Bakanın bir sekreteriyle konuştum; bana bakanla konuşmamın mümkün olmadığını söyledi." Kamil'in bakanın, Azimet Köylüoğlu'nun yardımcı olacağını düşünürken haklı sebepleri vardı; köy boşaltma stratejisini eleştirmiş, o yıl daha sonraları da bunu "devlet terörizmi" olarak nitelemişti. Fakat Kamil ne onunla, ne "düşünce suçundan" ötürü hapiste bulunan Kürt milletvekilleriyle, ne de ulaşabileceği diğer politikacılarla temas kurabiliyordu.

"Ankara Üniversitesi'nde bizim köylümüz olan bir tarih profesörünün olduğunu hatırladım; çocukluğumda köye geri dönmüştü ve orada çok saygı görüyordu. Bir işadamları klübü olan Anadolu Kulübü'ne onu görmeye gittik ve olayı anlattık. 'Türk devleti benim köyümü yakmayacak' dedi. Siirt Valisi'yle iyi ilişkileri vardı ve onu aradı. Siirt Valisi jandarmayı arayacağına söz verdi. Profesöre saygı duyuyorlardı. Bu noktada, Vali Jandarmayla konuşup durumu tasdikleyinceye kadar profesör bizim anlattıklarımıza inanmamıştı. O gün Salı'ydı ve Perşembe günü köy yakılacaktı. Profesör, Demirel'e telefon etmeleri için başka bakanları aradı; Demirel valileri aradı. Bakanlar sonra profesörü tekrar aradılar ve endişe etmemesini, köyün yakılmayacağını söylediler."

"Ben sonra *muhtar*, köyün başkanını aradım ve ona olan biteni anlattım.

Köye gitmiş, bir kontrol noktasında durdurulmuş. Jandarma ona; 'Köyü kurtacağım diye ne halt yediğini zannediyorsun?' demiş. Muhtarı hırpalamış ve köyün yakılmasına beş gün kaldığını söylemiş."

"Annem köyde yaşıyordu. Herkes kaçmaya çalışıyormuş. Hayvanlarını sata-mamışlar, pirincin ve üzümlerin hasadını yapamamışlar, cevizleri toplaya-mamışlar. Yalnızca birkaç giysi almışlar o kadar; gerisi orada kalmış. Annem sadece köyü bilirdi. Üç aile dağa çıkmış ve bir çadırdı yaşamışlar. Herkes geri dönmek istiyor, fakat kimse dönemiyor; annemin o bölgedeki iki ayrı köyde iki kızı var".

"Kurban Bayramı'nda köye gittim. Birkaç kilometrede bir arandım. Yürüye-biliyordum ve nereye gittiğimi sorduklarında babamın gömüldüğü mezarlı-ğa gittiğimi söylüyordum. Bir Pazar günüydü, ağaçlar çiçek açıyordu; her yer sessizdi, etrafta bir kedi bile yoktu".

"Bütün evler viraneye dönmüş, yıkılmıştı; el sürülmemiş bir tek ev bile yok-tu. Evlerimiz toprak ve taştan, çatılar ağaçtan yapılır ve epeyce sağlamdır. Sa-nırım her ev çatıdan başlanarak yıkılmıştı; evler ya ezilerek yıkılmıştı ya da bombalanmıştı. Sordum, bombalandığını söylediler. Pencerele parçalanmıştı. Kapılar kırık. Geriye kalan her şeyi polisler kendileri için alıp götürmüştü."

"Burası benim çocukluğumun geçtiği evdi. Çok tuhaf. Ailemin soyundan herkes bu evde yaşadı. Çocukken oynadığımız çeşmeyi görünce, hayatım gözümün önünden geçiverdi. Çeşmeyi yıkmışlardı. Bir Türk bayrağının dal-galandığı okul binası dışında köyde hiç sağlam bir şey bırakmamışlardı. Her şeyin yağma edildiği sağlık ocağında ayakta sadece tek bir duvar kalmıştı; üstüne şunu karalamışlardı: 'Bir Türk dünyaya bedeldir.'"

Kamil bölgede daha birçok köyün bombalandığını ya da yakıldığını bildi-ğini söyledi. Üstüne basa basa, annesinin, köylülerin çoğu gibi PKK karşıtı olduğunu söylüyor. Ama köy koruculuğu sistemine karşı da direnmişler. Kamil, "Hükümet, 'balığı yakalamak için okyanusu kurutman gerekir' diyor. Fakat böyle yaparak halkı gerillalara yönlendiriyor" diyerek düşüncesini açık-lıyor. Kamil bu olayların sonucunda, halihazırdaki Kürt politik partisi HA-DEP'te aktif hale gelmiş ve daha da politikleşmiş.

Kürt mültecilerin hikâyeleri, askeriye'nin başvurduğu, akla gelebilecek her tür askeri gerekliliği aşan bir sertliği kayda geçiriyor. Tekrar tekrar, isyancı-

larla ilişkisi olduğu gerekçesiyle aniden ve genellikle de adaletsizce suçlanıp derhal evlerinden sürülen köylülerin hikâyeleri anlatılıyor. Askeriyenin insansızlaştırma kampanyası sonucunda yerlerinden edilen, milyonlarca değilse bile yüz binlerce Kürt köylünün durumu, Cenevre Anlaşması'nı, özellikle de 1977'de onaylanan II. Ek Protokolü doğrudan ihlal ediyor. Türkiye'nin de imzaladığı uluslararası hukuk, "Çatışma alanındaki sivillerin güvenliği veya zorunlu askeri sebepler bunu gerektirmediği sürece, çatışmayla ilgili nedenler yüzünden sivil halkın yerinden edilmesi emri verilemez" der. Fakat resmi yorum sözü edilen sebeplerin, "muhalif bir etnik grup üzerinde daha etkin bir denetim uygulamayı" öngören "politik gerekçeleri" kapsayamayacağını ve yerinden edilen halkın "barınma, hijyen, sağlık, güvenlik ve beslenme" ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini öne sürer.

Türklerin listesindeki yerle bir edilen köylerde yaşayan Kürtlerin gidecek hiçbir yeri yoktu ve kendilerine gidecek hiçbir yer de sağlanmamıştı. Hayatlarını tanımla kazanıyorlardı ve bu tür acil durumlar için birikmiş nakit paraları çok azdı. Hayvanları, arazileri ve evleri varoluşlarının ekseni olduğu gibi, aynı zamanda tek varlıklarıydı. Köy yaşantısı, onların bütün toplumsal dünyasıydı. Kadınların çoğu Türkçe bilmez. Askeriye kolektif bir suç kavramına dayanarak hareket ediyordu: eğer Kürtsen, şüphelisin demektir. Tabii ki PKK'nin aktif olduğu yerlerde misillemeler de çok şiddetli biçimler alıyordu.

Benzer bir hikâyeyi de, Mardin yakınlarındaki Hurse köyünden 25 yaşında bir kadın anlatıyor: "Köyde yüz haneydik. Sekiz kişi PKK'ye katılmıştı. Gerillalar köye gelecekti. Bu yüzden askerler burasını hedef aldılar. PKK'yi severiz. Eğer bir sorunumuz varsa, PKK'ye giderdik, onlar da sorunu çözerdi. Hükümetten o kadar çok korkardık ki, onlara başvurmazdık. PKK'ye sempati duymaya başlamadan önce de askerler bize rahat vermezdi."

"Askerler köyde bir operasyon yaptı ve iki PKK'li ve iki asker öldü. Askerler bütün köylüleri okul bahçesinde topladılar. PKK'lileri soyup, 'Bunlar Müslüman değil, bunlar kâfir. Neden gerillalara yardım ediyorsunuz? Hepinizi öldüreceğiz!'" dediler. Müslüman olmadıklarını kastederek, 'Bakın, sünnet olmamışlar', dediler. Sünnet parasını karşılayamayan bir sürü fakir insan var. Bu insanları tanıyorduk, askerlere inanmadık. Bizi korkutmaya çalıştıklarını biliyorduk. Bizi, hiçbir merasim yapmadan cesetleri sığ bir mezarı yığmaya zorladılar. Polis tehditler savurdu ve gitti. Onlar gittikten sonra,

biz mezarı kazıp ölüleri çıkardık, onları yıkayıp gerektiği şekilde gömdük."

"Aradan bir hafta geçti. Newroz [Yeni Gün] için hazırlanıyorduk. Askerler köye geldi. İki kayınbiraderim evdeydi. Askerler eve bir bomba attı ve ikisini de öldürdü. Sonra bütün köy halkını okul bahçesinde toplayıp bütün köyü ateşe verdiler. Hayvanlar da dahil her şey yandı. Bölgede on köy daha vardı, bunlardan dokuzunu da yakıp geriye hiçbir şey bırakmadılar. On dört çocuğumuz vardı, bize 'İstediğiniz yere gidin, ama artık bir köyünüz yok', dediler. Köyden hiçbir şey alamadık. İneklerimizden biri sağ kalmıştı, İstanbul'a gelecek parayı bulmak için onu sattık. Bu olay yüzünden gerillalara katılan iki üvey kızım dışında, herkes buraya geldi".

"Sekiz ay bir çadırda yaşadık. Polis gerillalara katılan iki üvey kızım yüzünden baskın yaptı. Kocamı iki ay göz altında tuttular".

Şiddet birçok farklı şekilde uygulanıyordu ve zaman zaman Kürt köylüleri PKK'nin taktikleri nedeniyle de şiddete maruz kalıyorlardı. Bütün köylüler sadece hükümetin boşaltma emriyle köylerinden sürülmediler; bazıları da şiddetteki genel tırmanış yüzünden köylerini terk ettiler. Mardin yakınındaki Dargeçit'e bağlı bir köyden, 21 yaşındaki bir kadın başından geçenleri şöyle anlattı: "Köyümüzde PKK'nin saldırı düzenlediği bir jandarma karakolu vardı. Küçük çaplı bir çatışma oldu. Sabahleyin, çatışma bittiğinde, karakolu takviye etmek için daha fazla hükümet kuvveti geldi. PKK köylülere, köyü boşaltmaları için haber yolladı; çünkü hükümetin saldırının öcünü bizden almasını istemiyorlardı. Kadın ve çocukları köyden çıkarın dediler, çünkü daha büyük bir çatışma olabilirdi. Böylece birçoğumuz köyü terk ettik; yalnızca yaşlılar ve uyarıyı duymayan birkaç kişi kaldı."

"O zaman üçüncü çocuğuma üç aylık hamileydim. Kocam İstanbul'da çalışıyordu. İki çocuğumu aldım ve köyün dışına çıktım. Karmakarışık bir geceydi, herkes kendi başının çaresine bakmaya çalışıyordu. Korkutucu bir kargaşa vardı. Köyümde yedi yüz hane vardı. Herkes, tanıdığı birisinin yanında güvenli bir yer bulmak için başka bir tarafa koşuyordu. Üç saat yürüdüm, ayaklarım kanıyordu. Başka bir köye varana kadar dağ dikenlerinin arasında yürüdüm. Bir kadının hızla koşuştururken doğum yaptığını gördüm."

"Biz oradan ayrıldıktan sonra, başka bir çatışma daha oldu. Beş PKK'li ve belki de birkaç asker öldü. Annemin ayağı topaldı, bu yüzden köyden ay-

nlamamıştı. Helikopterlerin gelip köyün üzerinde daireler çizdiğini söyledi; sonra helikopterlerden gelişigüzel ateş açmışlar. İnsanları, hayvanları hatta kedileri bile vurmuşlar. Hayvanlar bizim için çok önemlidir. Bu ateş sırasında yedi kişiyi öldürmüşler. Öldürdükleri bu kişilerden biri akrabamızdı. Ölenlerden dördü gençti, aralarından biri yeni evliydi ve daha yeni çocuk doğurmuştu. Diğer ikisi ise köyün çobanlarıydı."

"Hükümet kayınbiraderlerimin evini yakıp kül etti. Ölen yedi kişiden biri gerillaydı. Fakat hükümet ölülerin hepsini silahlarla birlikte yan yana dizdi ve sonra da onları gerilla diye televizyonda gösterdi. Ailelerin yakılmış cesetlere sahip çıkmasına izin vermediler. Tam hasat zamanıydı ve askerler bütün buğdayı yakmıştı. Ölüleri bulmaya gittiğimizde, köyde hiçbir şey kalmamıştı. Köy şu anda terk edilmiş durumda; ne bir insan, ne de hayvan var."

"İç göçe zorlanan" Kürtlerin sayısı yüz binleri buldukça, az sayıda insan hakları örgütü araştırma yapmaya ve açıklamalarda bulunmaya başladı. İnsan hakları grupları çoğunlukla ifade özgürlüğünün önündeki engeller üzerinde duruyordu: kötü şöhretli terörle mücadele yasasına göre yazarların, gazetecilerin, parlamenterlerin hapse atılması ve Türk polis karakolları ve hapishanelerinde uzun süredir devam eden işkence uygulamaları. Bu adaletsizlikler özellikle Avrupalıların dikkatini çekti, çünkü Türkiye Avrupa Birliği'ne girmeyi arzuluyordu. Gerçekte – Avrupa Birliği'ne tam üyeliğin ilk adımı olarak – Türkiye'nin Avrupa Gümrük Birliği'ne girişi, 1995'te (pek çok Avrupa kurumunu yöneten yasama meclisi niteliğindeki) Avrupa Parlamentosu'nda, Türkiye'nin insan hakları siciline yüksek sesle itiraz eden sosyalistler ve yeşiller tarafından neredeyse engelleniyordu. Fakat Avrupa'da insan hakları meseleleri üzerine kopan gürültü, hemen tamamen ifade özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaları merkez almıştı. Türkler, "ayrılıkçı propaganda" yapan yazılar yayınladıkları suçlamasıyla, 170 yazar ve gazeteciye hapse atmıştı. Büyük Millet Meclisi'ndeki on beş Kürt milletvekili hakkında aynı yasa hükmüne göre dava açılmış, altısı uzun hapis cezalarına çarptırılmıştı. Çoğu özellikle tüyler ürpertici – örneğin anne babalarına tecavüz edilirken çocuklarına seyrettirilmesi gibi – cinsel ve psikolojik istismarlar şeklindeki işkence olayları artıyordu ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın cesur doktorları bunları belgeledikleri için taciz edildiler. Hak ihlallerinin çoğu Kürt sorunu etrafında dönüyordu ve Kürtlerin mağduriyetlerine politik bir çözüm getirilmesi gerektiği vurgulanıyordu. Fakat Kürt meselesinin Stras-

burg'taki bütün solcuların dilinde olmasına karşın, bizatihi Kürtleri etkileyen en büyük ihlalden – Kürt köylerinin zorla boşaltılmasından – pek bahsedilmiyordu. Çiller'in Türkiye reddedildiği taktirde İslami bir uyanış olacağı yönündeki uğursuz uyarılarına cevaben Avrupa Parlamentosu Aralık 1995'te Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne adaylığını gönülsüzce onayladığında, Türkiye'deki Kürt mülteciler iki buçuk milyona ulaşmıştı. Bu sayı dünya üzerinde iç göçe zorlanan halklar arasında en üst sıralarda geliyordu. Başlıca uluslararası STÖ'lerden, yalnızca İnsan Hakları İzleme Örgütü ve Uluslararası Af Örgütü bu felaketle ilgileniyordu.

Daha sonra, İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün farklı bir bölümü olan Silah Projesi, savaşta kullanılan ABD silahları üzerine kapsamlı bir araştırma başlattı. İstanbul ve Ankara'da fırtına koparan, fakat Birleşik Devletler'de yaparak bile kımıldatmayan rapor, Türk silahlı kuvvetlerinin Kara Şahin, F-16, Kobra ve Amerika'nın tedarik ettiği diğer teknolojileri kullanarak gerçekleştirdiği onlarca istismar vakasını belgeliyordu. Kara Şahinler'in kullanılış biçimleri özellikle dehşet vericiydi. Araştırmacı Jim Ron, "Helikopterler Güneydoğu'daki Türk karşı-ayaklanma çabasının bel kemiğidir ve aslında insan hakları ihlallerinde... ve yasadışı eylemlerde sonuna kadar kullanılmaktadır" sonucuna varmıştı. Söz konusu yasadışı eylemler arasında zorla köy boşaltmalar, köylerin taranması ve savaş kurallarının ihlal edildiği başka örnekler vardı. Helikopterler, birlikleri köylere taşımak için kullanılıyordu; ayrıca F-16'lar için bombalanacak hedefleri belirleyerek, komuta ve kontrol görevlerinde de kullanılıyordu – Kara Şahinler bu rol için çok iyi bir donanıma sahipti. Köy boşaltmalarda rutin olarak sindirme amaçlı kullanılıyor, gözdağı verircesine havada daireler çiziyor veya sivillere ve hayvanlara ateş açıyorlardı. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün, Mayıs 1994'te Lice ilçesi yakınlarındaki bir olay hakkında düzenlediği raporda belirtildiği gibi, helikopterler zaman zaman daha da yaratıcı şekillerde kullanılıyordu.

Bir görgü tanığı, araştırmacılara, PKK üyesi olmalarından şüphelenilen üç kişinin Jandarma tarafından alınıp bir helikoptere doldurulduğunu söyledi. Gerilla oldukları iddia edilen bu üç kişi – Abdurrahman ve yirmili yaşlarının başında iki kadın, Zelal ve Bermal – daha önce fena halde dövülmüşlerdi. T.P. [görgü tanığı] olayın devamını şöyle anlattı: Helikopter yükseldikten sonra, "Başçavuş Abdurrahman'a kapıya yakın durmasını emretti, 'öbür dünyada benim için bir yer ayır', dedi ve adamı ölüme yolladı." Di-

ğer tutsaklara izlemeleri emredilmişti. "Sonra Jandarma başçavuşu Bermal'e kapıya doğru gitmesini ve üstündekileri çıkarmasını emretti. Bermal reddetti; bunun üzerine başçavuş üstündeki giysileri parçaladı. Çıplak vücudunu elledi, tecavüz etmek istediğine dair küçük düşürücü laflar etti ve sonra onu da kapıdan itti." Başçavuş sonra ilgisini öbür kadına yöneltti. "Zelal de soyuldu, aşağılandı ve helikopterden aşağıya itildi."

171 sayfalık rapor, helikopterlerin Kürt köylerinin zorla boşaltılması işinde nasıl kullanıldığını ayrı ayrı olaylarla ayrıntılı şekilde aktarıyordu. "Helikopterler köyü taradı"; "Helikopterler köyün üzerinde daireler çizerek uçtu... makineli tüfek sesleri duyuldu"; "Helikopterler civardaki ormanların üstünde alçaktan hızla uçtular"; "Büyük ihtimalle ABD yapımı olan ve ABD'li mürettebat tarafından kullanılan iki helikopter saldırı yapılan yerin civarında havada turlar atıyordu"; "Helikopterler çoğu kez ormanları yakmak için kullanılıyordu"; "İlk olarak 'kötü helikopter' geldi ve makineli tüfekle köyü taradı, sonra da evlere 'bomba attı'; "Askerler kadınların her yanına benzin dökmüştü", 've yaksak mı, yoksa helikopterden mi atsak diye tartışıyorlardı', dedi."; "Helikopter tepede belirdi, 'Ateş eden üç helikopter vardı'... anımsadığı tek şey şuydu: 'helikopterlerden bomba, gittikçe daha çok bomba atılıyordu'; "On bir kayıp erkek... 'askeri helikopterler tarafından farklı zamanlarda alındılar... ve sonra da onları bir daha gören olmadı."

1995'e gelindiğinde, köy boşaltma programı tamamen Türk askeriyesinin umut ettiği gibi yürüyordu. Diyarbakır gibi şehirler şiddetten kaçan köylülerle doldu ve ayrıca her ay on binlercesi de İstanbul, İzmir ve Adana'ya kaçtılar. İnsansızlaştıran stratejisi Güneydoğu'da 300.000 kişilik işgalci bir güçle birleşince, PKK'yi – saldırılar düzenleyebildiği – Kuzey Irak dahil, daha küçük denetim alanlarına doğru itti. İsyanlılar ve hükümet birlikleri arasındaki çatışmaların sayısı 1995 yılı boyunca azaldı. Türk ordusu onları düzenli olarak Irak'a kadar kovaladı. Zaman zaman kuralları ihlal eden saldırılar düzenledi ve hatta 1995 ve 1997 yıllarının bahar aylarında, sivillerin evlerini tahrip eden, fakat isyancıların kökünü kazımakta başarısız kalan büyük çaplı operasyonlar yaptı. Bu operasyonlar, Ankara için can sıkıcı sorunlar yarattı. ABD askeriyesi F-16'lar, Kobralar ve Kara Şahinler'le Irak'a yapılan saldırılar için istihbarat sağladı. Fakat istihbarat başarılı bir gerilla savaşı için yeterli değildi ve savaş uçakları ile helikopterlerin saldırıları etkisiz kaldı. Kuzey Irak'ta, Suriye ve İran'daki Kürt bölgeleri Türk ordusu için si-

nir bozucu sığınaklardı. Türk generaller bir keresinde eski bir ABD savunma yetkilisine, Suriye'ye saldırarak işin "içinden çıkıp çıkamayacaklarını" sormuştu. Fakat PKK savaşçılarının sınır ötesine kaışı, Güneydoğu'nun kurtarılması için köylerin yıkılıp bölgenin insansızlaştırılmasından oluşan büyük stratejinin tek defosu gibi görünüyordu. Öcalan 1995'in sonunda bir ateşkes daha ilan etti ve Türkler bunu, can çekişen isyanın başka bir hilesi olarak değerlendirip derhal reddettiler. Sonunda kazandıran bir strateji uygulamak için gerekli olan Amerikan teknolojisi sayesinde olayların gidişatı değişmiş gibi görünüyordu. Bir Türk analist, "Şüphesiz, ABD silahları olmadan PKK'ya karşı savaş bu kadar başarılı şekilde yürütülemezdi" diyordu.

Fakat bu stratejinin acısı başka yerden çıkıyordu; pasifleştirme programının kötü sonuçlar doğurmaya hazır, her an infilak edebilecek bir bedeli vardı. Şiddetten kaçan mülteciler birden politikacılara, farklı, yabancılaşmış, hoşnutsuz, umutsuz ve huzursuz bir yığın gibi görünmeye başladılar. Büyük şehirlerin gecekondu semtlerine ve derme çatma binaların bulunduğu mahallelerine her gün otobüsler dolusu mülteci geliyordu; birçoğunun küçük bir sırt çantasını dolduracak kadar eşyası vardı ve hemen hemen hiç parası yoktu. "İç göçe" zorlanmış milyonlarca insanın oluşturduğu tipik bir manzaraya İstanbul'da, Amerikan konsoloslüğundan yirmi mil uzaktaki Esenyurt'ta rastlanabilirdi. İstanbul'un bu dış bölgesi, en yeni gelen binlercesinin başını sokmak için yasa dışı şekilde yapılmış gecekonduarda oturduğu, 100.000 Kürt ile dolu. Suyu akmayan evlerinin kırılcı dökük tuğlalardan örülmüş duvarları ve teneke çatıları var. Birkaç inek ve kaz, yerleşimin ortasından geçen, endüstriyel atığın kararttığı bir dereyi su içiyor. Çocuklar yamaçtaki gecekonduarda dolaşıyorlar; okula gidemiyorlar, çünkü bir kimlik belgeleri yok ve Türk hükümeti hiçbirinin anne babasının ödeyemeyeceği miktarda bir okul ücreti talep ediyor. Anne babalar da sistemin dışına itilmişler. Oy kullanma, konut edinme, iş bulma gibi haklarını savunmaya korkan Esenyurt'un Kürt mültecileri sürekli tehdit altındaki ekmek paralarını bir araya getirerek yaşıyorlar. Bozkurtlar, Kürtler arasındaki politik aktivistleri taciz ediyor, bazen de "yok ediyor". Erkekler ancak gündelik işçi olarak inşaatlarda, belirsiz ve mevsimlik işler bulabiliyorlar. Mültecileri PKK'lı diye kötüleyen yerel idare, gecekonduaları düzenli olarak buldozlerle yıkıyor. Kürtler, hükümet köylerini yıkınca Güneydoğu'daki evlerinden çıkarılmış, "Avrupa'da marjinalleştirilmiş geçici köylere sürülmüştü;

ama hükümet orada da evlerini yıkıyordu.

Daha kötüsü de var. On binlercesi çadırlarda veya Yunanistan'daki mülteci kamplarında veya Irak ve İran'daki kalabalık barakalarda yaşıyor. Daha binlercesi, akrabalarının yanında başını sokacak bir yer buluyor, kalabalık apartmanlarda sıkış tepiş yaşıyor, kendilerine yine zulmedeceklerinden korktukları için yetkililerden saklanıyorlardı. Hemen hemen hepsi şehri tuhaf, korkutucu bir deneyim olarak görüyordu. Karısı ve on çocuğu ile İstanbul'a göç etmeye zorlanmış, kırk dört yaşında sırim gibi bir adam olan Mehmet, "Kasabamda esnafılık yapardım. Politikayla meşgul olan birisi değildim, fakat saygı duyulan bir vatandaşım. Biz oradan ayrıldıktan sonra evimiz yağmalandı ve yakıldı. Şimdi burada iş bulamıyorum. Karım hasta ve ameliyat olması gerekiyor. Evini özlüyor. Burada kimliğimizi gizleyerek yaşıyoruz" diyor. Genç bir anne, "Kültürel olarak burası çok farklı bir yer, uyum sağlayamıyorum. Burada nasıl geçineceğimizi düşündükçe fenalıklar geçiriyorum", diyor. Beş çocuğu olan bir anne ise şöyle diyor: "Çocuklar arabaları bilmiyor. Benim çocuklardan birine araba çarptı." Başka bir kadın, "Geri dönmek istiyoruz. Burada çalışmıyoruz. Sekiz kişiyi beslemek çok zor bir şey, burada sürekli çalışabileceğimiz bir iş yok. Kocalarımız için çok korkuyoruz, çünkü çalışma koşulları emniyetsiz" diyor. Diyarbakır yakınlarından gelen, karısı köy korucuları tarafından öldürülmüş ve evi "panzerler tarafından taranmış" kırk dokuz yaşında bir adam İstanbul'daki durumu hakkında, "Artık hayatımın nasıl geçtiğini bile anlamıyorum, başıma gelenleri anlamıyorum" diyor. Ve Mehmet "Bu tüfeklerin, tankların, helikopterlerin gölgesinde geçirdiğimiz bir hayat" diye bitiriyor sözlerini.

Göçmenlerin hepsi bu kadar umutsuz değil. Sayıları giderek artan bir kısmı, köylerinden sürüldükten sonra radikalleştiler. Küçük kasaba ve köylerden gelen Kürtlerin birçoğunun asla politik olarak aktif bir yaşantısı yoktu. Kürt ulusçuluğuna karşı belli belirsiz bir sempati besliyor olabiliyorlardı – her şeyden önce, neden kendi ana dillerini konuşmıyorlardı? Ve isyancıların savaşçı ruhunu takdir ediyorlardı, fakat ne PKK'nin taktiklerini ne de Marksist görüşlerini beğeniyorlardı. Ama ne zamanki askeriye, Kara Şahinler'yle arazilerini ve sürülerini harap etmeye, evlerini buldozerle yıkıp ateşe vermeye, köylüleri meydanlarda toplayıp 'siz teröristsiniz' diye ağır şekilde suçlamaya, birkaç delikanlıyı bir daha asla haber alınmayacak şekilde işkence odalarına götürmeye başladı, işte o zaman sıradan köylünün tavrı dönüşüm geçirdi.

Bu dönüşüm şehir varoşlarında, çadır kentlerde ve gecekondü mahallelerindeki deneyimleriyle hızlandı. Ankara Üniversitesi'nden tanınmış bir siyaset bilimi profesörü olan Doğu Ergil, 1995 yaptığı kapsamlı bir ankette Kürtlerin tutumlarını incelemiş ve Adana, Antalya ve Mersin gibi Türkiye'nin güney sahilleri boyunca uzanan şehir ve kasabalardaki mülteciler arasında gitgide büyüyen bir hoşnutsuzluğun varlığını tespit etmişti. Ergil, "Göç eden nüfus içinde daha yüksek oranda bir politik radikalleşmeye rastlıyoruz. Şehirlerde, Kürtler değersizleştiriliyor. Köydeyken bahçeleri, hayvanları vardı ve şu an hiçbir şeyleri yok. Mafya da insan gücünü bu kesimden sağlıyor. İleride bu kentsel bir sorun haline alacak", diye açıkladı. Ergil'in analizleri Türkiye'nin politik kültüründe şok dalgaları yarattı, çünkü çalışması önde gelen bir iş çevresinin sponsorluğunda yürütülmüştü. Ergil, sırf mülteciler arasında değil, bütün Kürt nüfusu arasına PKK'nin sistemi bir şeyler yapmaya zorlamak için kullanışlı bir araç olarak görüldüğünü tespit etti. Kürtler politik ve kültürel haklarını istiyordu, ayrılmayı değil; ve Güneydoğu'daki devlet destekli teröre karşı öfkeliydiler. Ergil sözlerini şöyle tamamlıyordu: "Ankara kafasını değil, kas gücünü kullanıyor."

PKK 1995'te değişmekte olan bu savaş manzarasını gördü ve stratejisini değiştirmeye başladı. Atina'da yaşayan bir isyancı lider abartılı bir tarzla şöyle dedi: "Türk devleti Batı Türkiye'de, köylerinden zorla sürülen insanlarla sorunlar yaşıyor. İstanbul'da dünya kadar ekonomik ve toplumsal sorunu olan dört milyon Kürt var. Kentlere ulaşabiliyoruz ve güçlüyüz. Yeni üyeler kazanmak zor değil; sorun, hepsini birden eğitmekte. İyi bir örgütlenme üye kazanma konusunda sorun yaşamaz; gitmek isteyen fakat yeterli yer olmadığı için kabul edilmeyen birçok genç tanıyorum." Fakat, 1996 ve 1997 yılları boyunca savaş, Türkiye ve Kuzey Irak'ı içine alan bölgede meydana gelen şiddetli çatışmalarla, tanıdık özelliklerini koruyarak devam etti.

Göçmenlerin kabına sığmayan enerjisi ve hoşnutsuzluğu, kısmen, Kemalistlerin uzun süredir korktuğu bir güce, canlı ve **politik** bir İslam'a doğru kaydı. Kürtlerin yeni kurulan seküler politik partileri HADEP dışında, şehirlerde mültecileri politik olarak kapsayacak güçlü bir örgütlenmeleri yoktu. Geriye, birçok büyük şehirde Tammany Hall tarzı politikanın* bir versiyonunu

* 18. yüzyılın sonlarında New York'ta kurulan ve yardımseverlik ile patronaj ilişkilerinin karışımıyla etkin bir politik denetim kuran Demokrat Parti'nin yürütme komitesinin politika yapma tarzına gönderme yapıyor. -y.h.n.

kurmuş olan İslamcı Refah Partisi kalıyordu. Kuşatma altındaki göçmenlere zaman zaman barınak, yiyecek, iş ve bir cemaat sağlayan da Refah ve benzer zihniyetteki Müslüman örgütlenmelerdi. Birçok Kürt, kendi memleketinde geleneksel türde dindar Müslüman bir kimliğine sahipti: bu, köydeki varoluşlarının basit, bütünüleyici bir parçasıydı. Köyde ne militan ne de politik İslamcıydılar; çünkü her ikisine de ihtiyaç yoktu. Sonra kentlerde İslam'ın daha aktif ve öfkeli bir biçimiyle karşılaştılar; yeniden diriliş ruhu taşıyan bu inanç, yetmiş yıldır ilk kez Mustafa Kemal'in laik ve ulusalcı ideolojisini sorgulamaya başlamıştı.

"Evet, Kürt mülteci krizi İslam'ın işine yarıyor: onları huzura kavuşturan tek şey var, o da İslam. Bunu ilk söyleyenlerden birisi bendim." Konuşmacı, İstanbul'da tanınmış bir gazeteci ve İslami hareketin gayri resmi bir sözcüsü olan Abdurrahman Dilipak. "Kürtler eskiden köyde sahip oldukları güvenlik ve huzuru burada, şehirde bulamıyorlar. İnsanlar, onların giyim tarzlarını, çamaşırlarını dışarıya asmalarını küçümsüyor. Bu yüzden huzuru İslam'da buluyorlar. Önceden dinin kendileri için ne anlama geldiğini bilmiyorlardı. Şimdi, zor bela yaşadıkları şehirde, neredeyse zorla Müslüman oluyorlar. Türk hükümeti ve Batılılar bu süreci hızlandırdı" diyor.

İslam'ın Kürt mültecileri çeken yönü daha geniş bir fenomenin, Türkiye çapındaki güçlü bir manyetik alanın bir parçası. Dilipak "Bu bölgedeki insanlar kendi tarihlerini arıyor – nehir yatağını arıyor" diyor. "Hiçbir şey kendi tarihimize ait değil. Bir boşluğa düşüyoruz. Bir çıkış yolu bulmak zorundayız. Çözümü İslam'a geri dönmekle mi, Türkleştirmeyle mi, yoksa Batı aracılığıyla mı bulacaksınız? Bizler Türk ulusu, İslam toplumu, Batı medeniyetiyiz şeklindeki Kemalist yaklaşım saçmalıktan ibaret. 'Bir Arap gibi inanıyorum, bir Türk gibi düşünüyorum ve bir Avrupalı gibi yaşıyorum' demek gibi bir şey. Bu böyle gitmez. Medeniyetler kendi gerçeklikleriyle uyum içinde olmalı; dolayısıyla bu üç farklı yöne bölünemeyiz."

Uzun boylu, zarif ve nazik bir kişi olan Dilipak, tarihsel bir dönemden geçtiğine inanan birinin dingin güveniyle konuşuyordu. Elinde İslami yazıların listesini içeren kalın bir kitap tutarak, "On beş yıl önce, yalnızca üç ilmihal vardı; şimdi ise İslami bir hayatın nasıl yaşanabileceği konusunda iki yüzden fazla ilmihal var" dedi. Bugün İslami yayıncıların farklı konularda bastığı 10.000 kitap olduğunu; Türk kitap piyasasının üçte ikisini Müslümanlar için

basılan kitapların oluşturduğunu açıkladı. Bugün İslami gazetelerin tirajı, Türkiye'de satılan dört milyon gazete arasında 1.2 milyon tiraja tekabül ediyor.

"Çatışma atmosferi, çok fazla kan ve cana mal oluyor ve İslami hareket çok fazla parçalanmış durumda. Fakat bazı önemli şeyler gerçekleşmek üzere."

"Batı'yı reddetmiyorum, yalnızca onun içinde yaşamak ya da ona tapmak istemiyorum. Gelecek Batı'nın taklidi olmayacak. Fakat Allah yolunda bir şeyler yapmalıyız. Bunun Batı demokrasisinden daha demokratik, daha özgür ve daha katılımcı olmasını ve ayrıca insanın kendi ruhunda yeni yollar açan bir kapı olmasını dilerim. Bu benim ütopyam."

Dilipak ve İslamcı hareketteki yandaşlarının estirdiği rüzgâr, 19. yüzyılın sonlarından bu yana Türkiye'de yaşanan her şeyden farklı olarak, Müslüman hissiyatının yeniden uyanışını temsil ediyor. İslam'ın statüsünü görünür bir biçimde yükselten tek şey Kürt mülteciler değildi. Türkiye, hiper enflasyonla, gittikçe büyüyen bir gelir uçurumuyla ve artık Türk halkı için bulanık ve uzak bir hatıraya dönüşmüş Atatürk'ün şahsında kökleşen, çöküş halindeki bir laik inanç sistemin harabeye çevirdiği bir toplumdur. Zalim askeri hükümetlerle nöbetleşe ülkeyi yöneten etkisiz sivil hükümetler, Türk halkının iyi niyetinin büyük kısmını tüketmişti. Eski tarz Türk ulusçuluğu, Kemalist devrimin misyonu için popüler bir coşkuyu artık ayakta tutamazdı. Soğuk Savaş sonrası dünyada birçok toplumda görüldüğü gibi politik kültür parçalanıyordu: iş çevrelerindeki elitler, çok sayıda entelektüel ve kanaât önderleri ile laik politikacılar Batılı modelin çekim gücüne girdiler. Yoksullar, gelenekleri savunanlar, dindarlar ve şüpheciler bu modele direndiler; Amerikanlaşma Türkiye için geri dönüşü olmayan bir yol olarak ortaya çıkmaya başladıkça da, daha da büyüyen bir şiddetle direndiler. 1994'te sersemletici ve beklenmedik bir seçim spazmıyla, Refah Partisi İstanbul ve Ankara'da (ve daha yüzlerce belediyede) büyük farkla yerel iktidarları ele geçirdi ve hem Avrupalı Türkiye'nin hem de Kemalizm'in sembolik başkentlerinde belediye başkanlıklarını ve meclis üyeliklerini kazandı. Birden, üstelik de İslam'ın en seküler devletinde "İslami tehdit" ete kemiğe büründü.

Altan Tan 1995'te yapılan bir röportajda, "Türkiye'de gerçekleşecek yapısal bir değişimin, gelenek ile modernite arasında uyumu yakalaması gerekiyor", dedi. Tan annesi Kürt, babası Türk olan bir mühendis ve İslamcı bir entelektüel. "Bu, Balkanlar ve Orta Asya için de bir model olabilir. Türkiye kendini

ırkçılığından arındırılmalıdır; Kürt meselesinin çözümü de buna dahildir. Kemalist laiklik terk edilmelidir. Bu Jakoben bir laiklik. Bunu yerine çoğulculuğa, insan haklarına, demokrasiye ihtiyacımız var – İslam'a, Kürtlüğe ve dünyanın geriye kalanına uyum sağlayabilecek bir sisteme ihtiyacımız var. Bunu başaracak olanlar laik demokratlar değil, demokratik İslamcılardır" dedi.

Sorunlar üzerine kafa yoran birçok Müslüman gibi, Altan Tan'ın da Refah'a dair kuşkucu bir bakışı var. Bir zamanlar faal ve geleceği parlak bir parti üyesiyken, 1984'te Kürt aktivizmi yüzünden hapse atıldı. "Müslüman grupların şöyle bir sorunu var ki, Erbakan gibi belli bireyler ve tarikatların haki-miyeti altında olmaktan kurtulamıyorlar. Kürt meselesinde milliyetçiler, Türk milliyetçisi gibi bir tutum takınıyor ve hükümeti destekliyorlar. Bu tavır Refah'ın soruna çözüm bulmasını engelliyor. Refah İslami demokratik bir parti olamaz" diye ekledi.

Refah, yine Necmettin Erbakan'ın başkanı olduğu ve kariyerinin başlarında Turgut Özal'a bir platform sağlayan Milli Selamet Partisi'nin halefi bir parti. Refah kalıcılığını kısmen Erbakan'ın kurnaz politik güdülerine borçlu olabilir, fakat **İslami** bir tekne olarak parti Erbakan'ın çevirdiği dolaplardan çok çekiyor. "Bu proto-İslamcı bir parti. İslam'a dayanan bazı şeyleri ön plana çıkarıyor, fakat Refah'ın asıl temeli Kemalizm karşıtı bir elittir." Bu ifade, İslam'da kadının rolü üzerinde uzmanlaşan, İstanbullu bir entelektüel Aynur İlyasoğlu Leblebicioğlu'nun dobraca değerlendirmesini yansıtıyor. Leblebicioğlu, "Lider konumundakiler geleneksel köy kökenli; bu bir 'uyanış' değil. Daha çok ülkeyi yönetime peşinde koşan farklı türden bir elit" diyor.

Fakat Leblebicioğlu, Kürt diasporası ile İslamcılığın karışımında özel bir güç görüyor: Kürt göçmenler "şehirle etkileşime girmiyor. Refah örgütlenme bakımından iyi; bu yüzden politik bir bağlantısı olmayan, temsil edilmeyen kentli yoksul kitleleri kapsamak üzere faaliyet gösteriyor. Bu kitleler sendikalar ya da benzeri örgütler yoluyla politize olsalar değişebilirler, fakat şu anda böyle bir imkan yok – refah yok, ekonomik kalkınma yok. Fakat Refah sistemin içinde çalışıyor; AB'ye veya ABD'ye karşı değil. Sırf toplumdaki yerelci unsurları kapsamak için teorik olarak bunları reddediyorlar."

Fakat İslami fenomenin bu kavrayış sahibi gözlemcileri Refah'a şüpheyile yaklaşırken, parti ve kazandığı başarılar laiklikle yaşanan çatışmayı keskinleştiriyor, Türk politik ve toplumsal sistemindeki tutarsızlıkları arttırıyor ve politik

İslam'ın daha sahici ve radikal bir biçimi için kapıyı aralıyor. Dilipak ısrarla şunları söyledi: "Refah, adı İslam olan denizin üstünde yüzen küçük bir tekne. Refah'ın kazandığı her avantaj denize de yarayacaktır. Refah kendisini sistemin içinde tanımlıyor; fakat dünyaya başka türlü temsil edilmeyen bir şey gösteriyor. Bu bizim için bir okul; nasıl politika yapıldığını öğreniyoruz."

Leblebicioğlu, "Türkiye, Kemalizm altında bastırılan İslami değerleri ve gelenekleri kucaklıyor. Bu, toplumsal bağlamımızın bir parçası" diye ekledi.

Bu durum, kısa süre sonra politik bağlamın daha önemli bir parçası haline geldi. 1995 yılbaşından bir gece önce, Refah ilk kez genel bir parlamento seçimi kazandı. Toplam oy oranıyla – ki sadece yüzde 22'ydi – Başbakan Tansu Çiller'in merkez sağ partisi ile Özal'ın kurduğu Mesut Yılmaz liderliğindeki Anavatan Partisi'ni geride bıraktı. Refah'ın "zaferi", Avrupa ve Amerika'nın Çiller'e desteği düşünüldüğünde daha da dikkate değerdi. Türkiye'deki seçimden yalnızca iki hafta önce, Avrupa Parlamentosu'nda Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne kabul edilmesi için yapılan oylamanın ekseninde İslamcılık sorunu bulunuyordu. Çiller sürekli ve katı bir biçimde – Türkiye'nin AB'ye tam üye olması yönünde önemli bir adım olan – ekonomik anlaşmanın kabul edilmemesinin Refah'ın seçimi kazanmasına yol açacağını ve "fundamentalizmi" Avrupa'ya sokacağını söyledi. Avrupa Parlamentosu'ndaki sosyalistler ve yeşiller bile Çiller'in, bir NATO üyesindeki karanlık *cihad* hayaletinden, Türkiye'nin adaylığını koşulsuz olarak kabul edecek kadar ürktü – tabii bunun yanı sıra Türkiye'yi ifade özgürlüğü konusunda azarlayan sert bir uyarı yazısını da kaleme almışlardı.

Çiller'in tehditleri Brüksel ve Strasburg'ta işe yaradı. ABD, Çiller'in hisse senedinin fiyatını yükseltti: Uluslararası Para Fonu muazzam miktarda kredi sağladı. Fakat buna rağmen Çiller seçimde üçüncü sırada kaldı. Yenilgi kısmen Kürt ihtilafına, özellikle de savaşın giderek artan maliyetlerine atfedilebilirdi. Bu maliyetler, Türkiye Cumhuriyeti'nin bütçesinin yüzde 40'lık bir kısmını ve uluslararası camiada Türkiye'ye dair geriye kalan küçük iyi niyet parçalarını yiyip bitiriyordu. Yatırım, özelleştirme, zirai üretim – bunların hepsi savaşla sarsılmıştı. 1994'te ekonomik faaliyet çöktü ve enflasyon yüzde 100'den daha yüksek oranda fırladı; 1995'te ekonomi gelişme gösterdi, fakat yüzde 80 enflasyon ve devalüasyon ortalama bir Türkün bütün kazancını silip süpürdü. Yolsuzluk, kamusal yaşamın her yönüne dokunarak şid-

detli bir yükselişe geçti – buna, resmi yetkililerin çok çeşitli şekillerde faydalandığı savaş da dahildi. Ve büyüyerek yılda 45 milyar dolarlık bir girişime dönüştü; gelirin büyük bir kısmı da uyuşturucudan sağlanıyordu. Türkiye'nin yarısı yoksulluk sınırının altında yaşıyordu; kalabalık Diyarbakır'da halkın yüzde 80'i fakirleşmişti, yarısı da çok şiddetli bir fakirlik içinde yaşıyordu. Suçlu açık bir biçimde savaştı ve Çiller – Wellesley ekonomisti, Amerika'nın gözde Müslüman'ı – suçu üzerinden atamazdı.

Refah, politik bir çözüm arayacaklarını ima etme dışında, savaş konusunda herhangi bir tutum takınmadı – ihtilafa dahil olan tarafların hepsinin Müslüman olduğu, bu nedenle Müslümanın Müslümanla yaptığı etnik veya ulusalcı bir savaşın kabul edilemez olduğu şeklindeki söylemlerini sürdürdüler. Oylarının büyük bir kısmı Güneydoğu'dan geliyordu. Refah'ın askeriye ile uzun süredir devam eden çatışması, Genelkurmay düzinelerce subayı aşırı din düşkünlüğünden ötürü tasfiye ettiğinde, 1995 seçiminin hemen öncesi ve sonrasında daha da belirginleşti. Bu, şüphesiz, Refah'ı dışlamaları için politikacılara gönderilen bir işaretti.

Nasıl 1990'larda Kürt ihtilafı Refah'ı iktidar yolunda desteklediyse, askeriye de bu yükselişin tohumlarını 1980'lerde dikkatsiz bir şekilde ekmisti ve tohumlar şimdi artık meyve veriyordu. 1970'lerin sonlarındaki Marksist yönelimli radikalizm nedeniyle telaşlanan askeriye, radikal öğrencilerin ateist ideolojisine karşı koymak üzere, çocuklara yönelik İslamcı okullara fon sağlamaya başladı. Okullar serpilip geliştiler. Aynur Leblebicioğlu, "Askeriye 1980 darbesinde muhalif hareketleri engellemek için İslam'ı bir araç olarak kullandı" diye açıkladı. "Askeriyenin yarattığı okullar hâlâ büyümeye devam ediyor." Genelkurmay ile İslamcılar arasındaki şeffaf olmayan ilişki, sürekli bir spekülasyon kaynağı oluşturuyor ve komplo hikâyelerine zemin hazırlıyor. Fakat Hizbullah'ın desteklenmesi ve okullar bir gerçek; hâlâ ulusal bütçeden dini okullar için ayrılan pay şaşırtıcı derecede yüksek – merkez sağ partilerin Müslüman yandaşlarına verilen politik bir hediye. Refah Partisi'nin kendisi, özündeki muhafazakâr karakteri açığa çıkararak, 1991'de Alparslan Türkeş'in aşırı milliyetçi partisiyle aynı safta yer almıştı.

Şimdi "İslami gerçekliğin" fakına varıldığına göre – ki Şeriat'la yönetmeye kendini adanmış bir elitin bir çoğunluk hükümeti kurabilmesi hakiki bir olasılıktı – Refah'ın bir sonraki kuşağının veya onu takip edecek yeni bir İsla-

mi partinin karakteri önemli hale geliyor.

Savaşa askeri olmayan yollarla son vermek için kamuoyunda – hükümetin izin vermekte gönülsüz davrandığı – belli düzeyde bir anlayışın gelişmesi gerekiyordu. Ardı ardına gelen bakan ve generallere bakacak olursanız, Güneydoğu'daki savaşın bitimine hep birkaç ay kalmıştı. Görünüşte bir canlılık izlenimi veren İstanbul ve Ankara'daki basın, resmi görüşün tutsağı durumundaydı. Pek az Türk muhabir savaş bölgelerine gitmeyi göze alabilirdi; gerillalar veya aşırı milliyetçi ölüm timlerinin şiddetine maruz kalabilirlerdi. Ve çok daha az sayıda politikacı veya Batılı diplomat Diyarbakır'dan ötesini ziyaret etti. Türk halkı basitçe şiddetin çapının, köy boşaltmaların kapsamının veya savaşın Türk ekonomisi için bedelinin farkında değildi. İstanbul'daki solcu bir entelektüel, "bizim kendi arkadaşlarımız bile Güneydoğu'dan gelen haberlere inanmıyor" yorumunda bulundu. Doğu Ergil'in 1995'te Kürtlerin tutumları üzerine yaptığı anket çalışmasına gelen şiddetli kınamalar ve itimatsızlık, hem elitlerin hem de halkın ne kadar bilgisiz olduğunun başka bir göstergesiydi.

Hikâyeyi anlatmak için çabalayanlar ise yerle bir edildi. *Özgür Ülke*'nin kaderi buna bir örnekti. 1990'ların ortalarındaki belki de en vahşi köy yıkma kampanyasında, askeriye 1994 sonbaharında Tunceli ilindeki aşağı yukarı 137 köyü – yani Diyarbakır'ın kuzeyindeki bu geniş bölgedeki köylerin tam üçte birini – yıktı. Türkiye'nin son yeşil alanlarından biri olan bu geniş ormanlık araziler, helikopterler ve F-16'lar tarafından ateşe verildi. Basın bazı bölgelerdeki köy boşaltma politikası hakkında haberler yayınladı – gerçi köylülerin yeni yerlere yerleştirileceği ve bazı köylerin yeniden inşa edildiği de bildirildi; ama bunların hiçbirisi gerçekleştirilmedi. Haber medyası o sonbaharda isyancılar ile ordu arasındaki çatışmalar üzerinde yoğunlaşma eğilimindeydi; özellikle de Öcalan'ın önemli komutanlarından birinin yakalanmaya çalışılması üzerinde duruyordu. Fakat bir gazete – *Özgür Ülke* – köylerin boşaltılmasını ve yerle bir edilmesini her gün haber yapıyordu. Hollandalı bir insan hakları grubu, 1994'te Tunceli'deki kampanyayla ilgili olarak yayınladığı uzun bir raporda şunları dile getiriyordu: "Ana-akım Türk medyasını taradık, fakat Türkiye'nin Güneydoğusu söz konusu olduğunda genel olarak uygulanan oto sansür yüzünden, bir kaynak olarak bu yayın organlarının neredeyse yararsız olduğunu anladık." Asıl haber kaynağı ise *Özgür Ülke* idi. Sık sık bölgeden gelen veya Tunceli'den göç eden mülte-

cilerle yapılan röportajlardan edinilen günü gününe haberler, hükümet için ciddi bir sıkıntı kaynağıydı ve savaşta uygulanan yöntemle ilgili olarak, Türkiye'de kamuoyunda pek az yapılan tartışmalardan birini ateşledi. Bir Amerikalı, "Ordunun Türk savaş politikası üzerindeki hakimiyeti o kadar büyük ki, yerel askeri komutan Başbakan Yardımcısı Murat Karayalçın'ın, geçen ay köylerin yakıldığına dair haberleri soruşturmak için bölgeyi ziyaret etmesine izin veremeyebiliyor" diye aktardı. İnsan Haklarından Sorumlu Bakanı, bu politikayı "devlet terörizmi" olarak tarif etmeye iten şey de, Atatürk'ün Kürt karşıtı soykırımlarının en kötüsünü yaşamış olan Tunceli'nin derinliklerinde yürütülen bu kampanyaydı. Bu bir devlet görevlisi tarafından halka verilen cesur bir demeçti ve derhal sözünü resmi şekilde geri almaya zorlandı. Şu gayet açıktı ki, alandan gelen haberlerin belli bir etkisi oluyordu.

Ve böylece hükümet harekete geçti. İddiaya göre, Kasım ayında Başbakan Çiller Genelkurmay'a "Beni bu belalı papazdan kim kurtaracak?" diye soran kısa bir not göndermişti. 29 Kasım'da *Özgür Ülke*'nin diplomasi muhabiri kayboldu. Dört gün sonra, İstanbul'daki gazete bürosu bir bombayla tahrip edildi. 3 Aralık 1994 Cumartesi sabahı saat ikide meydana gelen patlama, gazete bürosunun bulunduğu apartmanı neredeyse yerinden oynattı; 22 kişi yaralandı, fakat yalnızca bir kişi öldü. Gazetenin, biri Ankara'da diğeri İstanbul'da olan diğeri iki ofisi de bombalandı. Gazete yayına devam etti. Aynı ay zorla köy boşaltınmaları inceleyen insan hakları savunucusu bir avukat, iddia edildiğine göre Güneydoğu'da yaklaşık yüz gazeteci ve insan hakları aktivistini öldüren ölüm timleri tarafından katledildi. Kürtlerin sesini bastıramayan hükümet birkaç vesileyle henüz matbaadayken gazeteye el koydu; editörler buna zaman zaman altı sayfalık günlük gazetenin büyük bölümlerini boş bırakıp, üstüne koyu harflerle "SANSÜRLÜ" diye yazarak cevap verdi. En sonunda 1 Şubat 1995'te Çiller gazeteyi tümüyle kapattı.

Özgür Ülke'nin kapatılması sırf okuyuculara verdiği eşsiz bilgiler açısından değil, muhalif Kürt cemaatine bir kanal sunması, savaş hakkında aktardığı gerçekçi bakış açısı ve bizzat isyancılarla bağlantıları açısından da bir gerilemeydi. Örneğin Öcalan'ın, takma ad kullanarak yazdığı, gazetede zaman zaman yayınlanan bir köşesi vardı. Bu, hükümetin saldırısı için yasal bir zemin oluştursa da, *Özgür Ülke* iki taraf arasında mesajların gidip gelebildiği biricik kanal vazifesi görüyordu. Gazetenin kapanması üzerine bir diplomat, "Hükümet çevrelerinde geniş bir kesim tarafından okunurdu, her ma-

sada bir nüshasını görür gibiydim" dedi. Eğer savaşı bitirmek için politik bir diyalog yaratılacak olsaydı, *Özgür Ülke* bu iş için vazgeçilmez olabilirdi. Ordu da muhtemelen bunun farkına varmış olmalı ki, hükümete harekete geçmesini emretmişti.

Sürdürülen savaş hakkında çoğu Amerikalının bilgisi yoktu; kamuoyunun oluşmasında etkili olan elitin durumu kavrayışı, (1992'den sonra artık ayrılıkçılığı barındırmayan) PKK'nin amaçlarını sürekli olarak yanlış beyan ediyor, yerlerinden edilen milyonlarca Kürt'ü göz ardı ediyor ve Türkiye'nin "kötü komşular" mantra'sını tekrar edip duruyordu. Ancak Iraklı Kürtler harekete geçtiğinde ve 1996 baharının sonlarında, Refah Partili Erbakan nihayet bir azınlık hükümeti kurmayı başardığında savaşla ilgilenilmeye başlandı. Necmettin Erbakan'ın beklenmedik şekilde Başbakanlığa yükselişi, Aralık 1995 seçimlerinin ardından kurulan muhafazakâr laik koalisyonun kendi içinde ters düşüp dağılmasından sonra gerçekleşti. Bu koalisyonun ortaklarından biri olan Tansu Çiller bir hamle yaptı ve Erbakan'la bir hükümet kurdu (kimileri Çiller'in bunu mali durumu konusunda yapılacak cezai bir soruşturmayı engellemek için yaptığını söyledi). Bu, İslami yükselişe karşı Avrupa'yı felaket tabloları çizerek uyaran bu kadın açısından özellikle ironik bir çark etmeydi. Erbakan'ın sınırlı zaferi – Refah kilit güvenlik makamlarından hiçbirini alamamıştı – "fundamentalistler" hakkında önceden tahmin edilebilecek alarm çılgınlıklarının yükselmesine neden oldu ve Amerika basınından birçok kişi ABD hükümetini, Erbakan'ı "kabul ettiği" için eleştirdi. Erbakan, doğal gaz satın almak için muhtemelen ABD'nin İran üzerindeki ambargosunu çiğneyerek, İran'la alelacele bir anlaşma bağlarken (Erbakan'ın ilk dış gezisi Tahran'a oldu) alarm zilleri daha yüksek çalmaya başladı. Daha sonra Saddam, Iraklı Kürt aşiret lideri Barzani'nin, rakibi Talabani ile mücadelesinde kendisine destek olması çağrısına cevap verdiğinde, Türkiye ABD politikasını yine hiçe saydı. Erbakan (ve Dışişleri Bakanı olarak Tansu Çiller) Saddam'ın Irak'ın kuzeyinde kontrolü ele geçirme ve Türkiye'ye kendi Kürt sorununda yardım etme olasılığı doğduğu için sevinç duyduklarını belirttiler.

Erbakan'ın liderliği kesinlikle karışık bir mesaj verdi. Erbakan, örneğin NATO'dan ayrılma veya İsrail ile askeri anlaşmadan çekilme konusunda hiçbir şey söylemedi; halbuki adaylığı sırasında her ikisini de yapmaya ant içmişti. Güneydoğu'daki savaş yeniden yoğunlaştı. Ordudaki dindar Müslüman-

lar tasfiye edildi. Yine de askeri şefler huzursuzdu. Generaller Erbakan'ı, Kur'an kursları ve hükümet binalarında türbanın yasaklanması yönünde önlemler dahil, İslam'ı tamamen kamusal yaşamın dışında tutmaya yönelik "reformlara" zorladığında, Kemalist ordu ve ılımlı İslamcı Başbakan arasındaki husumet 1997'nin kış ve baharında bir kriz noktasına vardı. Panik havasında, haftalarca bir askeri darbe söylentileri dolaştı ve Erbakan kesintili bir şekilde de olsa ordunun emirlerine boyun eğdiğinden, gerçekleşen aslında bir "yumuşak darbe" idi. Askeriye, seçilmiş hükümeti açık bir biçimde küçük düşürdü ve itaatsizlik edemeyeceği emirler verdi. (ABD hükümeti çekingen bir biçimde "laik demokrasiyi" desteklediğini söyledi; kimileri tarafından bu tavır askeriye verilen destek olarak yorumlandı.) Bir yıl Başbakanlık yaptıktan sonra, Erbakan generaller tarafından istifa etmeye zorlandı.

Kriz aynı zamanda ordunun güvenlik politikası üzerindeki sıkı denetimini de gösteriyordu. Erbakan'ın açık açık İran ve Irak'la iş yaparak "çifte tahdit politikasını" bu kadar kolayca göz ardı edebilmesi çarpıcı bir olguydu. Washington'daki birçok kişinin itham ettiği gibi, bunun nedeni Erbakan'ın İslam kardeşliğine olan sadakati değildi. Daha çok, Türkiye'nin uzun süredir var olan tavrıydı: İran ve Irak bizim komşumuz ve bizi hiçbir zaman tehdit etmediler; normal ilişkileri sürdürmemek için hiçbir neden yok.

Çifte tahdit politikası Türk askeriyesinde de Refah'ta olduğundan daha popüler değildi. Aradaki fark şuydu ki, askeriye kötü komşular balonuna inanır gibi yaparak ABD'den daha fazla silah koparabiliyordu. Washington tarafından on yıllardır bu kadar savurgan biçimde tedarik edilen ve cesaretlendirilen Türk Genelkurmayı, Erbakan'ın İran ve Irak'ı kucaklamasına pek muhalefet göstermeden izin vererek, açıkça ABD'nin bölgedeki en önemli politika inisiyatifine sırt çeviriyordu. Çifte tahdit politikası çökmüştü.

Fakat Kürtlere karşı yürütülen savaş bütün canlılığını koruyordu. Erbakan'ın politik bir çözüm konusundaki zayıf yorumları, seleflerinin bütün benzer vaatleriyle aynı kaderi paylaşıncaya, savaş yoğunlaştı. Köy boşaltma politikası da, Avrupa'dan gelen kınamaları alaya alırcasına devam etti. Yıkılmış köyleri yeniden inşa etme ve mültecilerin geri dönüşünü sağlama konusunda zaman zaman bazı vaatlerde bulunulmasına rağmen, böyle bir şey asla gerçekleşmedi. Göçmenler kamplarda, gecekondular mahallelerinde, atalarına ait meralardan uzakta, İstanbul ve diğer kentlerdeki kalabalık apartman da-

irelerinde saklanarak yaşamaya devam ettiler.

İhanet, öfke ve hep tetikte olma duyguları her karşılaşmada açığa çıkıyordu. Diyarbakır'da bir grup bir muhabire, "ABD'den nefret ediyoruz!" diye bağırdı. Güneydoğu'daki bir köylü "Sikorsky" ve "Kobra" kelimelerini nasıl öğrendiklerini dikkatle açıklıyor: ikisi farklı anlama geliyor, diyor, çünkü biri asker bırakır; diğeri sadece ateş etmeye başlar. İkisi de kötüydü.

Bunu yapacak kadar cesaretli olan az sayıdaki insan arasından iki kadın konuşuyordu. Biri meydan okuyordu, diğeri boyun eğmişti. Seslerinde, Kürt diasporasında görülen prototip niteliğindeki iki ateşli duygu vardı.

İlki, askeriye tarafından köyü yakılan kadın, köylerinden çıkarılırken devletin onları teröriste etmek için kullandığı helikopterler dahil, bütün silahlardan sesine yansıyan bir öfkeyle bahsediyor: "Köyün yakılması baskı biçimlerinden biriydi. Başka bir baskı biçimi ise **beyaz soykırım**: çocuklar bir Türk kimliğine, Kemalizme asimile ediliyor ve kendi kültürel kimliklerine kavuşmalarına izin verilmiyor."

İkincisi, kocası öldürüldükten sonra korku içinde köyden kaçan kadın, artık eve para getiren yedi yaşındaki oğlu onu izlerken, daimi mülteciliğin verdiği yorgunlukla, bitkin bir şekilde umutlarından bahsediyor: "Köyde asmalarımız ve ceviz ağaçlarımız vardı ve durumumuz iyiydi. Şimdi hasat zamanı ve mahsulü toplamak için dönmek istiyorum; fakat oraya gitmeye korkuyorum. Köyümüze, evimize dönmek istiyoruz. Bir evim ve toprağım vardı, burada yaşadığım yer çok küçük."

"Yalnızca, daha fazla kan akmasını istiyorum."

AHLAKİ DENKLEM

Uzun süren üzücü hikâyemiz, oyuncularını için devam etse de, burada sona eriyor. Connecticut'ta ve Teksas'taki benzer mekanlarda, Kaliforniya'da ve diğer yerlerde, geçimleri Reagan'ın yeniden silahlanmasına bağlı olan yüz binlerce vasıflı işçi, yiyecek satan dükkanlarda alış veriş yapıyor, yemek fişleri biriktiriyor ve kendilerine saygın bir iş arıyorlar. Silah fabrikasında kalıp çalışmaya devam edenler ise, muhtemelen Türkiye'nin ölüm tarlalarında veya Asya ya da Afrika'nın başka savaş alanlarında kullanılmak üzere gönderilecek silahlar üretiyor. Bu ateş hatlarının diğer ucunda ise, Kürt muhalefetine kökünü kazıma arzusunda sınır tanımayan, Amerika tarafından beslenen Türk ordusunca evlerinden ve köylerinden sürülen Kürt köylülere benzer insanlar var. Bunlar, savaşın gerçek ganimetleri.

Böyle felaketler nasıl meydana geliyor? Burada ele aldığımız felaket, Batı'nın İslam'a karşı yüzyıllardır beslediği düşmanlıktan doğdu; Batı'nın petrole olan bağımlılığı dolayısıyla aciliyet kazandı; ABD egemenliğine karşı radikal Müslümanların meydan okumalarıyla tırmandı ve nihayet Amerika'nın silah ihraç etme konusundaki çılgınca ihtiyacı ile harekete geçti. Çok sayıda faktör devreye girdi: Türkiye'nin bağımlılığına ve biricik coğrafyasına duyulan makul ihtiyaç; Sikorsky'nin "savunma endüstrisi temelini" bir yandaşı olarak özel ricası; ticaretin motoru – "Eğer onlara biz satmazsak, başkaları satacak" – ve ticaretin kendine özgü zorunluluklarının harekete geçmesi; ABD'nin, solcu politikaları ezme, muhalifleri İslam gibi daha kabul edilebilir muhalefet biçimlerine doğru yönlendirme konusunda müttefiklerini sürekli cesaretlendirmesi; ve – sonuncu, fakat daha az önemli olmayan bir faktör olarak – Amerika'nın yabancı petrole bağımlılığının üstesinden gelme konusundaki büyük isteksizliği.

Bu oyunun ön cephesinde ve merkezinde, birincil politika aracı olarak as-

keri güç kullanımı yer alır – özellikle de ABD'nin temsilcisi olan ülkelerin askeri güç kullanımı. Richard Nixon'ın Guam'da yaptığı konuşmada ortaya atılan ve o zamandan beri bütün yönetimler tarafından hevesle takip edilen strateji öyle büyük bir başarısızlığa uğradı ki, insan ancak bu stratejinin şimdiye kadar kendini toparlayarak hayatta kalabilmesine hayret edebilir. Bir "dost" tanımlayın – petrol akışını koruyacak ve Amerika'nın düşmanlarının karşısında duracak bir despot veya rejim. Sonra da ona görkemli askeri mallar sağlayın: silahlar, öğütler, müttefikler, istihbarat, eğitim, altyapı. Kamusal dil, bu ilişkiyi yüceltmek üzere tasarlansa da – bölgesel jandarma, güç dengesini etkileyen müttefik, komünizm/fundamentalizmi tehdit eden ülke, kötü bir bölgedeki sağlam dost – formül hep aynıdır. Ve dünyanın bu can alıcı kısmında sonuçlar da neredeyse her zaman aynıdır: başarısızlık, trajedi, "ters tepme", insanın aklını durduran insani bedeller. İran, Irak ve şimdi de Türkiye. Yarın Suudi Arabistan, Mısır. İsrail'in bekası, en kibar şekilde ahlak dışı olarak adlandırılabilir 30 yıllık bir politikanın son kurbanı olabilir.

Art arda gelen politika yapımcılarının görmeyi reddettiği şey askeri yardımın politik rejimler üzerindeki **birincil** bozucu etkisidir. Bu rejimler ister Türkiye veya Mısır gibi kağıt üzerinde demokratik olsun; isterse Şah'ın İran'ı, Saddam'ın Irak'ı veya Suudi Arabistan gibi açıkça despotik olsun, sonuç aynıdır. Başkan Bush'un eski danışmanlarından biri bana Türkiye'ye yapılan askeri yardımın ABD-Türkiye ilişkisinde "devede kulak" kaldığını söylerken, politika yapımcıların sürekli kendi kendilerini kandırması hakkında fikir vermişti: dış politikamız **gerçekten** de ilkeleri gözetir; evet, askeri güç kullanılmasını da kapsar, fakat güç **yalnızca** bir dizi ilkeyi, jeostratejik bir vizyonu desteklemek için tasarlanır.

Birleşik Devletler'deki dış politika elitleri Türkiye'ye yapılan yardımı, iki ülke arasındaki ilişkinin "devede kulak" kalacak kadar küçük bir kısmı, hatta zamanla ortaya çıkan bir düşünce olarak görebilirler; bunun, Türkiye'nin hoşnut ve Batı yönelimli kalmasını sağlamak için zorunlu bir ödeme olduğunu düşünebilirler. Fakat Türkler bu yardıma farklı bakıyorlar: bu yardım, onların Washington'la bağlantısının dayanak noktası, sine qua non'udur.* Ve Türkiye halkı üzerindeki etkisi derindir. Küçük bir akademisyenler topluluğu "az gelişmiş" toplumlarda ordunun yerini araştırdı ve şu düşündürdü-

cü sonuçlara ulaşılar: generaller ulus inşasına olumlu katkılarda **bulunabilirler**, fakat zamanla, Birleşik Devletler'den (ya da diğer büyük güçlerden) gelişmekte olan ülkelere yapılan askeri yardım ve silah transferi, alıcı ülkedeki demokrasi ve barış üzerinde kötü etkiler bırakır. Işıltılı yüksek teknoloji silahların gelişi, nakit para aktarımı, iki taraflı ilişkilerde askeriye den askeriye ye bağlantıların önceliği – bunların hepsi askeri elitin daha fazla politik güç uygulamasını, ulusal kaynakları daha fazla kullanmasını ve elbette ulusal politikayı şekillendirmesini sağlayarak, askeri eliti güçlendirir. Bir akademisyenin belirttiği gibi "Eğer Bağımsızlık Günü'nde, başkent üzerinde gelişmiş savaş uçaklarından oluşan bir filo uçurabiliyorsan, bu (tıpkı ulusal bir havayolu veya ulusal bir saray gibi) saygıya layık bir gücün işaretidir."

Bu sembolik, bütçeyle ilişkili ve uluslararası nitelikteki imtiyazlar doğal olarak askeri bakış açısına dönük giderek büyüyen bir bağıllık yeminine dönüşür: örneğin Türkiye gibi, bir devlet askeri bir kahraman tarafından kurulduğunda; bu devlet, Türkiye'nin on yıllardır yaptığı gibi, ulusal bütçenin yüzde 25'ini askeriye ve polise harcadığında; dış dünya ile kilit ilişkilerini, Türkiye örneğinde olduğu gibi; askeri bir ittifak (NATO) ve büyük bir gücün askeriyesi (Pentagon) üzerinden kurduğunda, o zaman politik karar verme sırası ilk olarak Genelkurmay'da demektir. Ve Genelkurmay da muhtemelen sorunların, öncelikle üzerinde uzmanlaştığı örgütlü şiddetle çözülebileceğini düşünecektir.

Bir toplumu askerileştirmek – gerçekte, askeriye ve polisin hakimiyetini cesaletlendirmek – sonra da askeriye nin lehine gelişen politik hegemonyanın ülke içindeki sonuçlarına sırtını dönmek, Washington'ın İran ve Türkiye'deki temel hatasıydı. Bu yaklaşım, farklı şekillerde de olsa, Amerikan politika yapımcılarının Irak ve Afganistan'da da yanlış bir yola girmesine yol açtı.

Politik sorunlar için askeri çözümler üretmeyi teşvik etmek, bugün Mısır ve Suudi Arabistan için de tehlike yaratıyor. Mısır'ın tek partili yönetimi, muhalefeti bastırmak için Birleşik Devletler'den gelen askeri tedariki kullandı ve bu bastırma, hükümeti sürekli tehdit eden İslamcı militanlığı besledi. 1995'te muhafazakâr haftalık gazete *The Economist*, Cezayir'de Müslüman aşırı uçlar ile askeri hükümet arasındaki kanlı iç savaşa gönderme yaparak durumu "Mısır bir Cezayir felaketine doğru ilerliyor" diye tanımladı: "İlimli çoğunluğun desteğini kazanarak militanları tecrit etme şeklindeki çoğu ke-

re denenmiş strateji terk edildi. Bunun yerine, artık ılımlılar da, militanlar gibi 'terörist' olarak tanımlanarak aynı kefeye konuyor. Buna ek olarak, rejimin İslamcı militan olduğundan şüphelendiklerine tepkisi, baskının da ötesinde vahşiliğe yakın olan bir hal aldı... Mısır'ın da Cezayir'in yoluna girdiğini görmek tehlikeli bir duruma işaret ediyor: kökleri, çürüme içindeki bir yönetici sınıfa duyulan hayal kırıklığında yatan kitlesel bir hareketi, ayırım gözetmeyen bir güç kullanarak yenilgiye uğratmaya çalışıyor." Ve *Foreign Affairs*, "Mübarek askeriye için kendi tarafında tutmak için, esas olarak Birleşik Devletler'den gelen modern silahlara, eğitime ve diğer avantajlara erişmeyi sürdürmek zorunda kalacak" şeklindeki keskin gözlemini iletiyor.

Suudi Arabistan'da, çoğunluk tarafından tamamen bencil ve yozlaşmış olduğuna inanılan bir kraliyet ailesini savunmak için petro-dolarlar, Amerikan, Britanyalı ve Fransız silah üreticilerinin kasasına akmaya devam ediyor. Tedarikçi ve tedarik edilen arasında sapkın bir ortak yaşam oluştu: silah anlaşmalarını büyüten Suudi prensleri kendilerine güvenlerini ispatlamak için daha fazla askeri teknoloji sipariş ediyor ve Amerikan yetkilileri Suudi Krallığı'na giderek daha fazla satış yapmanın yollarını zorluyor. Gazeteci Said K. Aburish şu görüşü ileri sürüyor: "Batı'nın politik desteği garantilemek için Suudi'lerin silah alımlarının ivmelenmesi, Suudi muhalefetine, yani hem liberal yeni sınıfın hem de İslami fundamentalistlerin dikkatinden kaçmadı. Batı, Suudi Krallığı'na ne kadar fazla silah satıyorsa, Suudi Arabistan'daki dostları da o kadar azalıyor." Ülkenin yaşam standardı ciddi ölçüde düştü, hükümet büyük bir borç yükü altında ve çoğu Afganistan'daki *cihad*'ta eğitilmiş olan Müslüman radikaller daha da cüretkar hale geliyor.

Riyad ve Kahire'deki Amerikan yanlısı rejimler gerçekten Müslüman aşırı uçların eline geçerse, İsrail "İran örneği"nin başka bir kurbanı olabilir. Ürdün muazzam bir baskı altına girecektir. Suriye, Yahudi devletinin yeni düşmanları tarafından desteklenecektir. Geçen on yıllarda ABD askeri yardımının en büyük alıcısı olan İsrail, kendisini yeniden silahlanmak zorunda hissedebilir. Kendi askeri çözümleri – Lübnan'ın istilası, Batı Şeria'nın işgali – ona pahalıya mal oldu ve İsrail liderleri FKÖ ile politik bir uzlaşmayı tercih edene kadar da, düşmanca kördüğümün çözülmeye başlaması için adım atılamadı.

Daha da kötüsü, bölgenin askerileştirilmesi sadece jeopolitik amaçlarla yapılmadı; Nixon'dan bu yana politik liderlerin hepsine baskı yapan, onların

nezdinde lobi yapan, onları tatlı sözlerle ikna eden, rüşvet veren ve büyük miktarlarda ödenek gasp eden silah üreticisi şirketlerin yararı için de gerçekleştirildi. Bu konuyla ilgili "politika" her zaman isteyerek ya da rasyonel bir şekilde yapılmadı. Ülkedeki işler tehlikedeydi. Ticaret defterinde dengeler bozulmuştu. Öfkeli ve kaygılı seçmen tabanlarından korkan, eyaletlerin temsilcisi politikacılar silah ihraç etmek için sonuçlarını düşünmeksizin aradı ardına kurnaz projeler yaptılar. Silah yapımı için tasarlanmış fabrikaların montaj hatlarının yöneticileri, değişim yönünde bir irade veya dürtüden yoksundu. Atasözünü andıran balon gibi, endüstriyi bir tarafından sıkıştırırsanız, öbür tarafa doğru genişlemek zorunda kalır; ülke içinde patlamasa, çoğu kez ülke dışında patlar.

Endüstrinin barışçıl kullanım için dönüştürülmesi yönündeki fikirler ve ödüller yetersizdi. İşlerinden edilen işçilere sağlanan yardım – yeniden eğitim sağlanması, bayındırlık işleri, sağlık sigortası – savunma bütçesindeki kesintinin vurduğu darbeyi hafifletemeyecek kadar küçüktü. Önde gelen eksperlerden biri, "Yeniden eğitim parası almaya hak kazanan işçilerin sadece yaklaşık yüzde 7'si bu parayı alıyor" dedi. "Sağlanan bu paranın çoğu, yeni işe başlama düzeyindeki şehir merkezinde çalışan işçileri hedefliyor; deneyimli mavi yakalı işçileri veya 40 ya da 50 yaşındaki mühendisleri değil. Yeniden eğitim programlarının, istihdam yaratma çabasıyla ilişkisi yok. Bu büyük bir moral bozukluğuna neden oluyor." Federal bütçeden tahsis edilen çok daha fazla miktarda para, silah imalatının gereksiz şekilde genişletilmesi veya Pentagon'un birleşmeler için verdiği ödüller ya da ihracatların finansmanı için harcandı. Savunma işçileri, ürünlerinin yabancı, çok uzak yerlerde nasıl kullanıldığı konusunda ahlaki kaygılar besleme lüksüne sahip değildi. Şehir ve kasabalara, Soğuk Savaş sonrası bir dünyada ekonomilerini yeniden şekillendirmeye yönelik araçlar sağlanmamıştı; onlara düşen daha ziyade silah fabrikaları için özel ricalarda bulunmaktı. "Yerlerinden edilenlerin" trajedisi – çok daha az şiddetli de olsa – Connecticut, Kaliforniya ve Teksas'ın hikâyesi, Kürdistan'ın hikâyesiyle hemen hemen aynıdır.

Chris Dodd, Gene Buckley, Jack Powers ve geçmişte ve bugün silah ticaretinin gelişmesinde pay sahibi olan olmuş daha pek çoğu, Kürtlerin trajedisinden bireysel olarak sorumlu değiller. Onlar Amerikan politikasının bayatlamış rollerini oynuyorlar. Sikorsky'ye yakın Aerospace analistlerden birinin dediği gibi, "Biz Kürtlerden fazla, bir 'uçak gemisi' olarak Türkiye'ye ihtiyaç

duyuyoruz." Yirmi beş yıl önce, aynı argümanlar selefleri tarafından dile getirilmiş ve aynı aptalca neticeleri doğurmuştu. Kuşkusuz bu kişilerin alternatifler aramak konusunda ne kadar içten oldukları ve enerji gösterdikleri sorgulanabilir. Fakat Amerikan yetkilileri tipik olarak, çoğu Amerikalının umduğu gibi hareket eder: Amerika'da istihdamı koruma ve ABD dış politikasının "uzlaşma"ya dayalı pozisyonuna hizmet etmek üzere. Hepsi bunu büyük bir maharetle ve zekalarını kullanarak, yasal şekilde ve büyük ölçüde açık açık yaptılar. Sonuç ise tiksindirici.

Silah satışlarının "sınırlanması"na (genellikle çok küçük bir sınırlama) ve savunma endüstrisi temelini akıllıca yeniden düzenlenmesine dönük *think tank* araştırma ve önerilerinin tatmin edici olmaktan bu kadar uzak olmasının nedeni de bu. Silah ticaretinin kökleşmiş alışkanlıkları ve eski adetleri, bu tür marjinal çabalara baskın çıkacak: biz sadece bir "güç dengesini" destekliyoruz ve eğer o silahları biz satmasak, bir başkası satacak. Bugün "değerler" hakkında bir tartışmanın hakim olduğu bir ülkede, ölümcül silahların rastgele tedarik edilmesinin altında yatan değerlere bu kadar az dikkat gösterilmesi şaşırtıcı.

Kosta Rika'nın eski başkanı ve Orta Amerika'da barışın Nobel ödüllü mimarı Oscar Arias, çok yalın bir karşılaştırmayla meselenin çerçevesini çiziyor: "Bazı Kolombiyalılar veya Bolivyalılar ABD'ye kafa bulduran uyuşturucular ihraç edilmesinin haklı sebepleri olduğunu, çünkü kokain ve marihuana üretiminin, kendi tarımsal, endüstriyel ve ticari sektörlerinde istihdam yarattığını iddia edebilirler. Üstelik, bu uyuşturucular Kolombiya ya da Bolivya'dan ithal edilmediği taktirde, kolaylıkla başka ülkelere tedarik edilebileceği de iddia edilebilirler... Eğer Güney'den Kuzey'e yönelen uyuşturucu kaçakçılığının boyutu bizi korkutuyorsa, o zaman ayırım gözetmeden Kuzey'den Güney'e yapılan silah satışının kapsamı ve büyüklüğünün de bizi öfkelenmesini gerekir."

Başka ne yapılabilir? Elimizde, bazısı oldukça tanıdık olan ama yine de göz ardı edilen bir dizi imkan var. En açık olanı, mantıklı bir enerji politikası – enerjinin **gerçek anlamda** korunması ve verimliliği, ithal edilen petrole vergi konması, alternatifler için ciddi bir kararlılık. Bütün bunlar yirmi yıldır yapılabiliirdi. Fakat Washington'da harekete geçme isteği yok.

Bununla birlikte, Amerikan politikasının kapsamlı bir şekilde yeni bir yapı-

ya kavuşturulmasına ihtiyaç var ve bu, fayda sağlayacak iki büyük – aslında dönüştürücü – inisiyatif biçimini alabilir. İlki, diplomasiyi devlet çıkarlarının dar görüşlü bir biçimde korumasından uzaklaştırıp, barış ve istikrar gerçekten birincil hedef olarak gören bir bakış açısına doğru yönlendirmektir. İkincisi ise, ölümcül silahların ihracatını durdurmaaktır. Her iki öneri de ütöpik gibi görülecektir; fakat eğer alternatif son otuz yıllık Reelpolitik ise, o zaman ütöpik fikirlere kesinlikle kulak verilmelidir.

Silah ihracatlarını durdurmaya çok şiddetli olmayan önlemlerle başlanabilir. Silah satışları konusunda, anti-demokratik veya yoğun şekilde insan hakları ihlalleri gerçekleştiren hükümetlere askeri yardım yapılmasını yasaklayacak bir Rehber Niteliğindeki Yasa önerisi, ayrıntılı bir yasa teklifiyle hayata geçirilebilir. Nitekim böyle bir yasa teklifi, 1990'ın ortalarında neredeyse Kongre'den geçiyordu. İkinci bir yararlı fikir, avcı-bombardıman uçakları, saldırı helikopterleri ve tanklar gibi **saldırı** silahlarının ve sık sık ülke içinde baskı amaçlı kullanılan donanımın sevkiyatını durdurmak olabilir. Her iki önerinin de uygulanması sorunlu olacaktır, çünkü bazı rejimler Rehber Niteliğindeki Yasa'nın yasaklarını çiğnemenin eşiğinde geziyorlar ve meşru savunma için kullanılan silahların çoğu saldırı eylemleri için de kullanılabilir. Fakat her iki fikir de silah ihracatı denklemini, sağlıklı bir ahlaki standartlar ölçüsüyle donatır.

Bu kadar doğrudan olmayan üçüncü bir fikre de kulak vermeye değer. Silah satın alan hükümetler için, toplumsal ve askeri performanslarına yönelik kriter niteliğinde standartlar belirlemeliyiz: askeri harcama ile toplumsal harcamalar (eğitim, sağlık, barınma vs.) arasında makul bir denge; askeri politikanın saydam olması ve sivil denetime açık olması; ve saldırganlık içermeyen, istikrarın başat olduğu bir tarihe sahip olmak. Hatta bir adım öteye giderek, bu standartlara ulaşılan kadar finansal yardımı askıya alma konusunda Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nu ikna edebiliriz – ki bunun silah satışının sınırlandırılmasının "uluslararasılaştırılması" gibi ek bir faydası da olacaktır.

Yalnızca bu üç fikir bile silah ticaretini yavaşlatma yolunda büyük bir mesafe katedebilir. Fakat gördüğümüz gibi, ticaret ülke içi politikalar kadar, eskimiş ulusal güvenlik anlayışları tarafından da yönlendiriliyor. Stratford'un hikâyesi, ordu motor fabrikasının dönüşümü için daha önce verile-

cek bir desteğin, nasıl fabrikanın kapatılmasını engelleyebileceğini ve binlerce iyi işi kurtarabileceğini göstermiş bulunuyor. Maalesef, bu kadar açık ve net örnekler çok az. Özel askeri şirketleri ticari ürünler üreten şirketlere dönüştürmek, ABD üslerini sivil kullanımına dönüştürmekten çok daha meşakkatli bir iş. Fakat çeşitleme için bazı teşvikler denenebilir; örneğin belli sözleşmeleri kazanmak için sivil girişimlere yatırım yapılması şart koşulabilir. Ve **çeşitlemeye gitmeme** doğrultusunda var olan güncel teşvikler (örneğin ABD'nin gereksiz Kara Şahin tedariki gibi) ortadan kaldırılabilir. Böylece, silah satın alması ya da ihraç etmesi için Kongre'ye yapılan karşı konulmaz politik baskıyı hafifletecek şekilde, savunma işçilerini yeniden eğitime ve işe yerleştirmeye veya başka programlara ayrılan fonlar için tasarruf sağlanabilir.

Acı gerçek şu ki, silah ihracatında sert bir düşüş, pek çok beyaz ve mavi yakalı işçiyi işsiz bırakacak. Fakat çeşitlemeye gitmekte başarısız kalan Sikorsky ve benzeri firmaları kurtarma çabaları, onların işçilerini istihdam etmeye dönük alternatif programlardan çok daha masraflı. Savunma işçileri ve ihracatlara bağlı olanların (belki 100.000 kişi) toplam sayısı bile, bu işteki istikrar eksikliğini, istihdamın sürekli işten çıkarıma ve yeniden işe alma şeklindeki niteliğini ve uzun vadede geleceğe ilişkin kasvetli ihtimalleri maskeliyor. İş gücü kalıcı bir işgücü değil; işten çıkarılan işçilerin çoğu, her küçülme çevriminde fabrikanın olduğu bölgeyi terk ediyor. Ve askeri ihracatlar da ABD ticaretinin tümü içinde yüzde 2'ye düşmüş durumda. Dolarıysıyla ihracatın bu şekilde sona erdirilmesi, zorlu da olsa, genellikle iddia edildiği kadar şiddetli bir etki yaratmayacaktır.

Son sinik argüman – yani Türkiye'ye, Suudi Arabistan'a, Mısır'a vs. bir başkasının silah satacağı argümanı – iki cevabı hakkediyor. İlki basit: Peki ne yapalım? Ahlaki olarak doğru olan şeyi yapmak insanı tatmin eder. Bazı ekonomik kazançlar feda edildiğinde bile, küresel işlerde ahlaki değer taşıyan eylemi hâlâ pozitif bir fayda olarak görüyoruz. İhraç edilmesi yasaklanmış olan iğrenç ürünlerin listesi uzun. İkinci cevap daha karmaşık, fakat yine de cazip: eğer Birleşik Devletler silah ihraç etmeyi durdurursa – Fransa, Britanya, Rusya, Almanya, Çin gibi – diğer büyük tedarikçiler de sonunda silah ticaretini sınırlandırma baskısı altına girecekler. Amerika'nın dünyadaki birincil konumu sırf – NATO, BM yoluyla veya tek taraflı olarak hâlâ uygulayabileceği – askeri güce değil, ekonomik dinamizm ve politik liderliğe

de dayanıyor. Halihazırda bildiğimiz silah ticaretini sona erdirmek için Washington'ın yürüteceği bir kampanya, muazzam bir ahlaki ve politik momentum yaratacaktır.

Böyle bir kampanya, ABD dış politikasında önleyici diplomasiyi* vurgulayan yeni bir *modus operandi*** ile birleşirse, Amerika'nın küresel rolündeki başarı ihtimallerini arttıracaktır. Politika çevrelerinde yeni yeni ilgi toplayan ve henüz yeni bir kavram olan önleyici diplomasi, kimi eski kimi yeni olan bazı önerilerin bir karışımı. Hükümetleri daha hesap verebilir kılmanın araçları olarak, demokrasiyi, açıklığı ve sivil toplumun güçlendirilmesini içeriyor. Potansiyel çatışmalar, daha yeni ortaya çıktıklarında, bunlara yönelip çözecek mekanizmalar – özellikle de etnik ve dini çatışmaları barışçıl şekilde çözüme kavuşturacak mekanizmalar – yaratmayı hedefliyor. Önleyici diplomasi, ekonomik, cinsel ve etnik eşitliği teşvik eder. İşbirliğine dayalı güvenliği savunur – bölgesel güvenlik yapıları, askeriyede saydamlık, güven inşa edici önlemler, çok taraflı işbirliği ve silahları azaltma gibi. İnsan haklarıyla yakından bağlantılıdır ve insan haklarını uluslararası politikanın temeli olarak görür. Kendi namına Clinton yönetimi, her ne kadar düzensiz şekilde olsa da, önleyici diplomatik eylemi, ulusal güvenlik düşüncesinin güç politikasının yanı başında ilave bir araç olarak keşfetmişti. Fakat bunu Amerikan küreselciliğinin en önemli unsuru kılmaktan çok uzağız.

Ulusal imtiyazlar ve korumacılığın dar tanımından uzaklaşarak, **çkarlan** küresel barış ve istikrarın geniş bir tanımı doğrultusunda bu şekilde yeniden formüle etmek, on yıllardır pek çok Amerikalı ve Avrupalı için temel bir değer olagelmıştır. Sovyet sonrası dünyada bu vizyon taze bir itici güç kazanıyor. Amerika veya Batı Avrupa'yı tehdit eden ölümcül bir düşman yok. Bu başlıca silah müteahhidi ülkelerin canlı ekonomileri ve çok büyük politik güçleri var. Diplomasi, teknolojik yetenek ve politik hünerlerini, sürdürülebilir ekonomik kalkınma, uluslararası işbirliği ve insan haklarını geliştirecek şekilde kolaylıkla dönüştürebilirler.

Bu büyük düşünceler, ancak silah ticareti ve onu benimseyen politikaların sonuçlarını göz ardı edersek ütöpik görünür. Böylesi kasıtlı bir cahillik, Washington'da saplantılı bir şekilde benimsenen "gerçekçiliğin" maskesini

* preventive diplomacy

** .işleyiş tarzı

düşürüyor. Bu "gerçekçiliğe" göre, politik dünya öyle tehlikeli bir yerdir ki, askeri güç Amerikan'ın müdahil olmasının birincil aracı olmalıdır. Bu zihniyetin sonuçları, korkunç bir açıklıkla Ortadoğu'da gözlenebilir. Bu bölgede, Amerikan kudretinin birincil aracı defalarca geri tepti. Ödenen bedellerin ise haddi hesabı yok.

Yine Türkiye bir kavrayış sunabilir. Kürtler ve Türkler arasındaki savaşa Sikkorsky "sebep olmadı" ve Kara Şahinler'in Türkiye'ye satışının durdurulmasının bu çatışmanın dehşetini engellemek açısından pek bir etkisi olmazdı. Fakat Kara Şahin satışları, sadece ABD politikacılarının ülke içindeki beş para etmez entrikalarını ve Amerikan silahlarının yurt dışında aşağılık şekilde kullanılmasını gözler önüne sermekle kalmadı. Bu satışlar, aynı zamanda, Ankara'daki askeri gücü düşüncesizce besleyen ve politik bir sorunu çözmek üzere kullanılmasına onay veren çok daha geniş bir zihniyet yapısının, on yıllardır izlenen politikanın bir parçasıydı. Türkiye (ve İran ile Irak) için alternatiflerin olduğu, bugünden bakıldığında açık olsa gerek. Fakat diğer seçenekler – politik diyalog, ekonomik inisiyatifler, insan hakları için inatçı bir baskı – arka planda zayıf düştüğü sürece, Türkiye'de ve bölgede askeri "çözümlerin" önceliği sürüyor.

Türkiye'nin, dar kafalı bir teokrasiye dönüşmek üzere İran'ın yolunu izlemesi pek muhtemel gözüküyor. Fakat İran örneği de aynen böyle yaşanmıştı; bütün o kan dökme, baskı, insan hakları felaketi ve (bu örneğin içerdiği) Batı'ya yabancılaşma, İran örneğinde de vardı. Kürt halkının kötü durumu – ki kendi içinde gereksiz bir trajedidir – köhnemiş ve ahlaki bir amaçtan yoksun Amerikan dış politikasındaki sistemik bir arızanın semptomudur. Daha iyi bir yolun olması gerekiyor ve nitekim var da.

SONSÖZ ve TEŞEKKÜR

Her ne kadar bu araştırmaya ve projeyi yazmaya başladığımda, belirli türdeki bilgileri elde etmemin güç olacağını bilsem de, yüzüme çarpılan kapıların sayısı konusunda tam olarak hazırlıklı değildim. Tahmin edileceği gibi, Sikorsky Havacılık esas olarak benimle konuşmayı reddetti ve Eugene Buckley ile röportaj yapmak için gösterdiğim ardı ardına çabalar sonuçsuz kaldı. (Lockheed ve Bell Textron yöneticileri çok daha fazla işbirliği yaptılar.) Her ne kadar para yüzünden hükümete minnettar olsalar da, özel şirketlerin yöneticileri olayın bir yönü; hükümet görevlilerinin bilgi vermeyi reddetmesi ise tamamen farklı bir şey. Senatör Cristopher Dodd ve yardımcılarının bazıları mülakat yapmayı reddetti. Emekli veya halen görevde olsun, başka birçok Birleşik Devletler hükümet yetkilisi de bu fırsatı geri çevirdiler. Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları, Haber Alma Özgürlüğü Yasası'nın gerekliliklerine karşılık bir tek işe yarar belge bile sağlamadı ve bu eylemleri için inandırıcı bir neden de sunmadılar. Bereket versin, bu kitapta anlatılan hikâyenin çoğu, bu dilsiz kaynaklara dayanmayan gayretli bir araştırmanın sonucunda bir araya getirildi. Fakat kendimi birçok gazetecinin feryadını dillendirmek zorunda hissediyorum: hükümeti kaplayan gizlilik çok aşırı düzeyde ve utanç verici. Bu derece işbirliğinden uzak olmalarının nedeninin, bana kalırsa, zaman veya ilgi yoksunluğundan değil, araştırmak istediğim eylemlere dönük kıvanç eksikliğinden ileri geliyor.

On yıldan fazla mutlulukla çalıştığım Winston Foundation'ın yönetim kurulu ve personelinin verdiği destek ve teşvik benim için vazgeçilmezdi. Hepsi, özellikle de yazma konusunda beni her zaman yüreklendiren yönetim kuruluna ve meslektaşların Tara Magner, Jean Donnelly Linde ve Monica Dorbandt'e teşekkürü borç bilirim. Kurumun bu kitapta gündeme getirilen birçok konuyla ilgili yaptığı çalışmalar, kalıcı bir barış inşa etmek için çaba-

layan birçok insana esin kaynağı olmuş, kurucusu ve bağışlarda bulunan Robert Winston Scrivner sayesinde mümkün olmuştur.

Meslektaşlarımın, özellikle de Cristopher Weeks'in araştırmaya yardımcı olmalarından faydalandım. Julie Farb da ayrıca araştırma konusunda yardımcı oldu. Düşük bir ücret alan kibar ve yardımsever kütüphaneciler de bana yardımcı oldu; Stratford, Hartford ve New Heaven, Connecticut; Boston, Massachusetts; Fort Worth, Teksas; Los Angeles ve Palo Alto, Kaliforniya; New York City; Phoenix, Arizona; Providence ve Newport, Rhode Island; ve Washington D.C.'deki halk kütüphanelerini kullandım. *The Free Press*'teki editörlerim Adam Bellow, Mitch Horowitz ve meslektaşları, kibar, kavrayış sahibi ve cesaretlendirici davrandılar; tıpkı temsilcim Robin Straus gibi.

Ailem de başından sonuna kadar teşvik edici oldu. Fotoğrafçı, destekleyici, haber izleyicisi ve seyahatlerde yoldaş olarak gösterdiği çabadan ötürü eşim Nike'a özellikle teşekkür borçluyum: bu iş, o olmadan kasvetli bir görev olurdu. Onunla birlikte gittiğimiz Türkiye, hatıralarımızda uzun süre sıcak bir şekilde yaşayacak bir keşif ve entrika mekanı oldu.

John Tirman
Washington D.C.
Haziran 1997

NOTLAR ve KAYNAKLAR

Bu kitap yaklaşık 120 röportaj, düzinelerce kitap ve yüzlerce makale, rapor ve hükümet belgeleri de dahil, pek çok farklı kaynak araştırılarak hazırlanmıştır. Aşağıda, metindeki daha önemli iddialara ve doğrudan alıntılara gönderme yapan notlar, kullanılan en önemli kaynakları yansıtıyor. Birçok röportaj, kişinin isminin kitapta yer almaması şartıyla yapıldığından, kaynaklar sık sık yalnızca "röportajlar" olarak listelenmiştir. Bu "isim vermeme" şartı gazetecilikte çok karşılaşılan bir durumdur ve tartışmalı meselelere değinen bir kitapta bu tür şeylerin olması kaçınılmazdır. Kitapta yer alan konular hakkında daha fazla bilgi, güncelleme, alıntı ve tartışma için lütfen Winston Foundation Web sitesi www.wf.org'u ziyaret edin.

2. BÖLÜM

Truva ile ilgili, "en ünlü, en aptalca ...", Barbara Tuchman, *A Distant Mirror: The Calamitous Fourteenth Century* (Knopf, 1978) sf. 565'ten alınmıştır. "15 Temmuz 1099'da tüyler ürpertici katliam sahnelerinin...", John Julius Norwich *Byzantium: The Decline and Fall* (Knopf, 1995) sf. 42'den; "Kötülüğü ifade edilebilecek...", Maxime Rodinson'un *Europe and the Mystique of Islam*, çeviren, Roger Veinus (University of Washington Press, 1991) sf. 11'den; "Batı'nın kafasında Orta Çağ'da şekillenen İslam imgesi..." de aynı kaynağın 35. sayfasından, "sapkın bir inancın yaratıcısı ve kurucusu olan meşhur sahtekâr" ifadesi, Edward Said, *Orientalism* (Vintage, 1979) sf. 63'ten; "Arapları ...galeyana getirdi...", Bernard Lewis, *Islam and the West* (Oxford University Press, 1991) sf. 89'dan; "Haçlılar yalnızca..." Said, sf. 172'den; "Deccal'ın hizmetindeki bir vahşet hareketidir..." John L. Esposito *The Islamic Threat: Myth or Reality?* (Oxford University Press, 1992), sf. 46'dan; "Avrupalılar kendilerini yok etmeye kararlı düşmanlara savaş silahı satarken..." Lewis, sf. 23'ten alınmıştır.

3. BÖLÜM

"İki yüzyıldır...", Henry Kissinger *The White House Years*, (Little, Brown, 1979), sf. 57'den; "Ancak temel sorunlar olan araçlar ve amaçları... tartışarak..." Howard Zinn, *The Politics Of History* (Beacon, 1970) içinde yeniden basılan "Vietnam: The Moral Equation" isimli makaleden alınmıştır; Nixon Doktrini'nin gelişmesi üzerine, bkz. Lewis Sorley, *Arms Transfers Under Nixon* (University Press of Kentucky, 1983); Wiliam Hartung, *And Weapons for All* (Harper Perennial, 1994); Michael Klare, *The Arms Trade Supermarket* (University of Texas Press, 1984); Seymour Hersh, *The Price of Power: Kissinger in the Nixon White House* (Summit, 1983); Tad Szulc *The Illusion of Peace: Foreign Policy in the Nixon Years* (Viking, 1978); ve Anthony Sampson, *The Arms Bazaar: From Lebanon to Lockheed* (Viking 1977). FMS rakamları için bkz. Sorley, *Arms Transfers*, savunma bütçesi ve tedarik (tedavüldeki dolarlar) ve istihdam konusundaki rakamlar *U.S. Statistical Abstract*, ABD Ticaret Bakanlığı, 1971, 1974 ve 1977 basımlarından alınmıştır.

4. BÖLÜM

İran'ın tarihi ve petrolün rolü ile ilgili olarak, aşağıda adı geçenlerin yanı sıra, bkz. David Fromkin, *The Peace to End All Peace* (Avon Books, 1989); Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power* (Touchstone, 1991). Nixon'ın Şah ile ilişkisi için bkz. new stories from *New York Times*; Hersh, *The Price of Power*; Hartung, *And Weapons for All*. İkiz sütunlar stratejisi üzerine 'bir politik görevli'den alıntılanan sözler, Howard Teicher ve Gayle Radley Teicher, *Twin Pillars to Desert Storm: America's Flawed Vision in the Middle East from Nixon to Bush* (Morrow, 1993), sf. 29'dan; "İran'ın askerileştirilmesi..." Mohsen Milani, *The Making of Iran's Islamic Revolution 2. baskı* (Westview, 1994), sf. 96-97'den; "İran'ın stratejik merkeziliğini kabul ederek...", Zbigniew Brzezinski, *Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser, 1977-1981* (Farrar Straus & Giroux, 1983), sf. 357'den alınmıştır. Atkin'in Tahran deneyimi, David Brown, *The Bell Helicopter Textron Story* (Aerofax, 1995)'de betimlenir; "Başkan Nixon ve Henry Kissinger'in ...karar alma mekanizmasını Şah'ın şahsına tabi kılması" Gary Sick, *All Fall Down: America's Tragic Encounter with Iran* (Random House, 1985), sf. 170'ten alınmıştır. "İranlılar dış güçlerin - ki son zamanlarda bununla esas olarak Amerikalılar kastediliyordu..." Nikki R.

Keddie, *Roots of Revolution: An Interpretive History of Modern Iran* (Yale University Press, 1981) sf. 276'dan alınmıştır.

5. BÖLÜM

Connecticut mucitleri ile ilgili olarak, bkz. Ellsworth Grant, *The Miracle of Connecticut* (Connecticut Historical Society, 1992); Constance Green, *Eli Whitney and the Birth of American Technology* (Random House, 1956); R. L. Wilson, *The Colt Heritage* (Simon & Schuster, 1979). Igor Sikorsky'nin hayatı için bkz. Bill Siuru, "Igor Sikorsky", *Mechanical Engineering* – CIME (Ağustos 1990); Frank J. Delear, *Igor Sikorsky: His Three Careers in Aviation* (Dodd, Mead [New York], 1969). "Birleşik Devletler bana ...", Curt Wohleber, *Invention & Technology* (Kış 1993) içindeki "Straight Up" adlı makaleden alınmıştır. Stratford ile ilgili malzeme Lewis Knapp, *In Pursuit of Paradise* (Phoenix Publishers, 1989)'dan; bir röportajdan; ve Lynn W. Wilson, *History of Fairfield County, 1639–1928*, Cilt. I (S. J. Clarke, 1929)'dan edinilmiştir. Helikopterin gelişimi için bkz. W. J. Boyne ve D. S. Lopez, eds., *The Age of the Helicopter: Vertical Flight* (Smithsonian Institution Press, 1984); Warren R. Young, *The Epic of Flight: The Helicopters* (Time-Life Books, 1984); Arthur Young, *The Bell Notes* (Robert Briggs Associates, 1979). Sikorsky Havacılık ile ilgili malzemeler Knapp'den; Ronald Fernandez, *Excess Profits: The Rise of United Technologies* (Addison-Wesley, 1983)'den; Boyne ve Lopez'den ve röportajlardan edinilmiştir.

6. BÖLÜM

"Bazen tüm dünyanın size karşı olduğu hissine kapılıyorsunuz..." ve Aspin'den yapılan alıntı da dahil bunu takip eden alıntılar (14 Nisan 1975 ve 20 Ekim 1975) *New York Times*'dan alınmıştır. "Nader'in Akıncılar'ının ve benzer kamu yaranı gruplarının yükselişi..." Easterbrook, *The Atlantic* (Haziran 1986) içinde "Ideas Move Nations" adlı makaleden; "Endüstrinin argümanı...", Hartung, *And Weapons for All*, sf. 56–61'den; "İhracat için üretimin...", Mary Kaldor, *The Baroque Arsenal* (Hill & Wang, 1981) sf. 198'den; "Başkente II. Dünya Savaşı'ndan beri...", Ronald Steel, *The Atlantic* (Haziran 1986) içinde "Morality, Reason and Power" başlıklı kitap eleştirisinden alınmıştır. Eleştiri konusu kitap, Gaddis Smith'in aynı ismi taşıyan kitabıdır.

7. BÖLÜM

"Yunanlıların sabırsızlığının, Müttefiklerin sorunu sürüncemede bırakması, kendi aralarındaki bölünme ve entrikaların uzun süredir zemin hazırladığı felaket...", Lord Kinross, *Atatürk* (Morrow, 1964), sf. 376'dan alınmıştır. Fromkin, *The Peace to End All Peace*, sf. 431'de "Sevr Antlaşması... muzaffer Helenizm ve Hristiyanlığın Liberal rüyasını cisimleştiriyordu" der. Atatürk'ün 1931'de CHP kurultayında yaptığı konuşma için bkz. Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (Oxford University Press, 1966), sf. 280'den alıntılanmıştır. "Raporumuz Rusların Türkiye ve Yunanistan'a karşı...", Acheson, *Present at the Creation* (Norton, 1969), sf. 195'ten alınmıştır. Acheson'ın Truman doktrini ile ilgili görüşleri için bkz. a.g.e. sf. 219–222. "Miting konuşması Erbakan tarafından yapıldı...", George E. Gruen, *Middle East Review* (Bahar, 1985) içinde "Turkey's Relations With Israel and its Neighbors" (sf. 37) başlıklı makaleden; "Son zamanlarda Türk askeri çevrelerindeki şubaylar..." (13 Eylül 1980) *New York Times*'den alınmıştır. Dışişleri Bakanlığı, 75 dakika önce yapılan uyarı dışında, darbeden önceden haberi olduğunu inkar etmiştir. ABD'nin darbeyi teşvik etmesi konusunda bkz. Mehmed Ali Birand, *The Generals Coup in Turkey* (Brassey's Defence Publishers, 1987) ve Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey* (Routledge, 1994), sf. 173–176. "Türkiye'nin mevcut hükümetle..." a.e.g sf. 175'ten alınmıştır. Massachusetts Üniversitesi'nde tarih profesörü olan Ahmad, "generallerin müdahalesinin nedeni, İran'daki devrimin ardından Türkiye Batı için stratejik olarak birden önemli bir konuma geldiği için, Türkiye'nin istikrarsızlığı konusunda duydukları endişe ve aciliyet hissiydi" der (sf. 174). ABD'nin darbeyi planlayanları "daha uzun süreden beri" cesaretlendirdiği, Ömer Karasapan tarafından da *Middle East Report* (Eylül–Ekim 1989)'da yayınlanan "Turkey and US Strategy in the Age of Glasnost" adlı makalesinde öne sürülmüştür. "Carter yönetimi önceden haberdar edilmiş olsaydı..." Henze, *Turkish Democracy and the American Alliance* (RAND, 1993), sf. 45–46'dan alınmıştır. "Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde yatan...", Tachau and Heper, *Comparative Politics* (Ekim 1983) içinde, "The State, Politics, and the Military in Turkey" sf. 27'den alınmıştır. Evren yaptığı başka bir konuşmada, "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yegane varoluş nedeni, bu büyük ülkeyi iç düşmanlar kadar dış düşmanlara karşı da bölünmez bir bütün olarak savunmaktır" demiştir. (a.g.e., sf. 28)

8. BÖLÜM

"Görünüşe bakılırsa bugün...", Michael Klare ve Peter Kornbluh, eds., *Low Intensity Warfare*, (Pantheon, 1988), sf. 4'ten alınmıştır. "Küresel politikamızın bu temel unsurunu...", Hartung, *And Weapons for All* sf. 92-93'ten alınmıştır. Weinberger ve Haig'in Ankara ziyaretleri ile ilgili olarak bkz. *New York Times* (5 Aralık, 6 Aralık ve 8 Aralık, 1981; ve 15 Mayıs 1982). "Bu sorunun üzerine şiddetle giden ilk Türk hükümeti..." ifadesi için bkz. *New York Times* (10 Temmuz 1982). *The Making of the Modern Turkey* adlı kitabında (sf. 185) Ahmad, Weinberger'in ziyaretinin ve "daha fazla yardım vaadinin rejimin güvenini ve kararlılığını güçlendirdiğini" savunur.

9. BÖLÜM

"Üçüncü Dünya'ya müdahil olma biçimimizin yüksek ihtimalle düşük yoğunluklu çatışma olduğu düşünülürse...", Klare ve Kornbluh eds., *Low Intensity Warfare*, sf. 5'ten; "ABD Ordusu'nun bir doktrininin olmasının nedeni...", Defense News (24-30 Haziran 1996)'dan alınmıştır. "Mezarı boylamak üzereydik...", Knapp, röportaj. Kara Şahin'in dayanıklılığı için bkz. Boyne ve Lopez, eds., *The Age of Helicopters* içinde; E. F. Katzenberger ve E. S. Carter, "The Technical Evolution of Sikorsky Helicopters 1950-83." "Ordu helikopterin...", Knapp'den, bir röportajdan alınmıştır. Tobias "hoparlörlerle donatılmış bir golf arabasıyla... 6.000 çalışanının çoğu yüksek sesle tezahürat yapmıştı." (24 Aralık 1976) *New York Times*'den alınmıştır. UH-60 üzerine bilgiler, Forecast International'da Wiliam Dane ile yapılan röportajdan; Boyne ve Lopez'den; ve Paul Picket, *UH-60 Black Hawk in Action* (Squadron/Signal Publications, 1993)'dan edinilmiştir. Ordu'nun UH-60 ihtiyacı ile ilgili bilgi bir röportajda Arneson'dan elde edilmiştir. Bilinmeyen bir nedenle..." Knapp'den, bir röportajdan alınmıştır. "Ordu, Grenada'nın işgalinden döndükten sonra ..." bir röpotajda Jack Powers tarafından söylenmiştir. Grenada'da UH-60'larla ilgili olarak bkz. Mark Adkin, *Urgent Fury: The Battle For Grenada* (Lexington Books, 1989); ve Lee Russel ile Albert Mendez, Grenada 1983 (Osprey, 1985). "Kara Şahinler düşman ateşini soğuracak..." Adkin'den, sf. 371'den alınmıştır. Delta Force'daki UH-60'lar vs. için bkz. Klare ve Kolnbru, eds., *Low Intensity Warfare* giriş yazısı; ve yine aynı kitaptaki "Low Intensity Warfare: The Warriors and Their Weapons" başlıklı makale. Bir saldırı helikopteri olarak UH-60 için bkz. *Aviation We-*

ek and Space Technology (4 Ekim 1993) içinde, Baxter'ı alıntılaman "Armed/Utility Market Sees Worldwide Growth" başlıklı makale ve *Army Times* (21 Aralık 1987). "Ordu havacılığı eşi benzeri görülmemiş bir fırsat ..." alıntısı Ostovich, *Military Review* (Şubat, 1991)'den. Bir "hükmedici silah" olarak Kara Şahin için, bkz. Major Anthony Coroalles, *Military Review* (Haziran 1991); ayrıca bkz. Matthew Allen, *Military Helicopter Doctrins of the Major Powers, 1945-1992* (Greenwood Press, 1993).

10. BÖLÜM

"Birleşik Devletler'in İran'da kaybettiği nüfuzunu dengelemek için...", Teicher ve Teicher, *Twin Pillars to Desert Storm*, sf. 61'den alınmıştır. (Brzezinski anılarında bundan bahsetmez.) Teicher'lar, Richard Haas'ı [Irak'a] meyletmenin, Reagan dönemindeki bir yandaşı olarak tanımlar; Haas daha sonra, Bush yönetimi sırasında Ulusal Güvenlik Konseyi'nin Körfez Bölgesi'nden sorumlu yardımcısı olmuş ve [Irak'a] meyletme düşüncesini yeniden güçlendirmiştir; ayrıca bkz. Barry Rubin, *Cauldron of Turmoil: America in the Middle East* (Harcourt Brace Jovanovich, 1992), sf. 191. Yine meyletme ile olarak bkz. Dilip Hiro, *The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict* (Routledge, 1991); Phyllis Bennis ve Michel Moushabeck eds., *Beyond the Storm: A Gulf Crisis Reader*, (Olive Branch Press, 1991); Murray Waas, "What Washington Gave Saddam for Christmas" adlı makale, eds., Micah Sifry ve Christopher Cerf, *The Gulf War Reader*, (Times Books, 1991) içinde; ve Alan Friedman, *Spider's Web: The Secret History of How the White House Illegally Armed Iraq* (Bantam, 1993). ABD'nin Irak'a askeri donanım satışları için bkz. *United States Export Policy toward Iraq Prior to Iraq's Invasion of Kuwait* (Temsilciler Meclisi Bankacılık Komitesi huzurunda Oturum, 27 Ekim 1992); özellikle de Kenneth Timmerman'ın tanıklığı. "İran'da tamamen farklı bir hükümetin olması gerekiyor..." I. F. Stone, "Weinberger's War" *The Nation* (10 Ekim 1987)'dan alınmıştır. Daniel Pipes ve Laurie Mylroie, *The New Republic* (27 Nisan 1987)'de yayınlanan "Back Iraq: it's time for a US tilt" adlı makalelerinde, savaşın "Irak'ın bakışını değiştirdiğini..." öne sürerler. Türkiye ve savaş konusunda bkz. Türkiye'deki önde gelen Amerikalı akademisyen Henri Barkey, Efraim Karsh eds., *The Iran-Iraq War: Impact and Implications* içinde, "The Silent Victor: Turkey's Role in the Gulf War", (Macmillan, 1989) sf. 133 ve devamında.

11. BÖLÜM

"II. Dünya Savaşı'ndan beri gerçekleşen en kalıcı ekonomik patlamanın beşinci yılında..." Robert Weisman köşe yazısı, *Hartford Courant* (12 Eylül 1987)'den alınmıştır; Weisman diğerlerini de bu paragrafta alıntılar. "Savunma bütçesindeki büyüme sona erdi demek..." (13 Haziran 1987) *Boston Globe*'dan alınmıştır. "Soğuk Savaş'ın sona ermesinin Connecticut üzerindeki etkisi..." (28 Haziran 1990) *Hartford Courant*'dan; "Savunma endüstrisinin en iyi yerindeyiz..." aynı yerden; "bundan daha iyi bir manzara..." aynı yerden alınmıştır. UH-60 tedarikinin artışı ve düşüşüyle ilgili olarak bkz. *Army Times* (21 Aralık 1987; 8 Şubat 1988; 3 Ekim 1988). "Uluslararası satışlar savunma ile ilgili Ar-Ge'lere ...", Temsilciler Meclisi Silah Denetimi, Uluslararası Güvenlik ve Bilim Alt Komitesi huzurunda 5 Mart 1987'de yapılan oturumda Gray'in tanıklığından alınmıştır. "UTC yapacağı ekonomik faaliyetlerin ..." (22 Temmuz 1986) *Hartford Courant*'dan alınmıştır. Bean'e göre, dönüşümün önündeki "ilk engel..." "Reconversion in Connecticut" *Social Policy* (Kış, 1988)'den alınmıştır.

12. BÖLÜM

"Türkiye'de tatil yapmaya teşvik ediliyorduk..." ve "Eskiden yerine getirilmesi gereken bir bela ..." röportajlardan alınmıştır. Türkiye anlaşmasında rüşvet yedirildiğine ilişkin suçlamalar, (28 Haziran 1985) *Fort Worth Star-Telegram*'da çıkmıştır; "Bu Fort Worth'te yeni bir iş sahası yaratmayacak..." ifadesi 'de (13 Eylül 1983) *Fort Worth Star Telegram*'da yayınlanmıştır; "Sırf uçak üretip sonra da işimize dönmek için..." sözleri de (31 Ağustos 1986) *Fort Worth Star Telegram*'da yayınlanmıştır. "Türkiye, İran, Irak ve Suriye ile sınır komşusu..." Mayıs 1984 tarihli *Department of State Bulletin*'den alınmıştır. "Maliyeti düşük tutmak ve Türkiye'nin kendi kendisine yeterli bir ülke olmasını..." bir röportajdan alınmıştır. Ayrıca bkz. Özal'ın danışmanının (14 Mayıs 1984) *Financial Times*'de yayınlanan bir raporu. "Gerçekten cömert..." (22 Mayıs 1992) *Dallas Morning News*'den; "F-16 savaş uçaklarını ..." ve "Bundan 15-20 yıl sonra bu ülkelerden hiçbirinin ..." ifadelerin her ikisi de şu kaynaktan alınmıştır: David Evans, "We Arm the World", *In These Times* (15 Kasım 1993). FMC anlaşması ve uyarı konusunda bkz. *Middle East Executive Reports* (Ekim 1987). Mesaj, büyük olasılıkla, bu tür ortak üretim anlaşmalarından sorumlu kuruluş olan DIDA'nın başkanı Vahit Erdem tarafından iletilmiştir.

13. BÖLÜM

"Burada, Türkiye'de yaşayan birçok kişi hâlâ Osmanlı'dan..." ve Ramazan Ülek'in diğer gözlemleri bir röportajda dile getirilmiştir. 1983 seçimlerinde, Turgut Özal'ın partisi oyların yüzde 45'ini almış; daha sol bir parti olan Halkçı Parti oyların yüzde 30'unu toplamıştır; bkz. John H. McFadden "Civil-Military Relations in the Third Turkish Republic", *Middle East Journal* (Kış, 1985) içinde. "Şeklen, merkezi yönetime..." David McDowall, *A Modern History of the Kurds* (I. B. Tauris, 1996)'dan alınmıştır; sf. 21. "Köyle- rin tamamı yakılmış..." McDowall tarafından alıntılanmıştır; sf. 196. "Kürtçe konuşmaya getirilen yasak..." Kendal, "Kurdistan in Turkey", Gérard Chailand ed., *The Kurds and Kurdistan: A People Without a Country*, (Interlink, 1993) içinde, sf. 74. "Ordu gözünü kırpmadan kasaba ve köyleri..." Kendal tarafından alıntılanmıştır, sf. 65. Kürtlerin ekonomik durumu hakkında bkz. Gérard Chailand, *The Kurdish Tragedy*; çev. Philip Black (Zed Books, 1993), sf. 39-44; ve McDowall sf. 411-412. "Partinin programı basit ve radikaldi...", Chailand, *The Kurdish Tragedy*, sf. 47'den alınmıştır. 1980 darbesinden sonra tutuklanan ve hapse atılan kişilere ilişkin rakamlar (8 Mayıs 1981) *Wall Street Journal*'dan; S. Sayari, "The Terrorist Movement in Turkey", *Conflict Quarterly* (Kış 1987)'den; ve McDowall, sf. 420'den alınmıştır. "İrsal olarak yoz, kökleri bilinmeyen ve..." McDowall, sf. 411'den alınmıştır. "1979'da Güneydoğu'ya gittim...", "Cezaevlerinin durumu askeri rejimde..." ve "Alt- mış hanelik bir köyde yaşıyordum..." röportajlarda belirtilmiştir.

14. BÖLÜM

Afgan silahlarına ilişkin rakamlar Chris Smith, "Letter from Dara" (11 Kasım 1994) *New Statesman & Society*'den alınmıştır. "Bence Birleşik Devletler..." Anthony Cordesman (14 Haziran 1994) *New York Times*'den alınmıştır. "Re- agan zamanında Pentagon..." Gregg Easterbrook, *Washington Monthly* (Ocak 1987)'den alınmıştır. Enflasyon ve askeri harcamalar konusunda bkz. Steve Chan, "The Impact of Defense Spending on Economic Performance: A Survey of Evidence and Problems", *Orbis* (Yaz, 1985).

15. BÖLÜM

Türkiye'nin askeri modernizasyon planlarına ilişkin malzeme *Defense News*'den (14 Eylül 1987, 30 Ocak 1989, 8 Mayıs 1989, 3 Temmuz 1989) ve

röportajlardan alınmıştır. Dodd değişikliğinin izlediği sürecin anlatımları röportajlardan, Senato ve Meclis raporlarından, *Congressional Record* ve *Congressional Quarterly*'nin haftalık ve yıl sonu basımlarından alınmıştır. Bu tür kredilerin tarihi hakkında bilgi edinmek için bkz. J. K. Jackson ve L. Q. Nowells, *Export-Import Bank: Financing Commercial Military Sales* (Congressional Research Service, 3 Mart 1992). "O bunu bir iş meselesine..." bir röportajda söylenmiştir. "Bu tamamen United Technologies'in emri..." bir röportajda söylenmiştir. Dodd'un oyunu Kasten ile değiş tokuş ettiğine ilişkin suçlama (9 Şubat 1990) *Wall Street Journal*'da, bu karışık işe ilk dikkat çeken David Rogers'ın kaleme aldığı kısa bir Dodd biyografisinde yer aldı ve röportajlarda da sözü edildi. "Burada endüstrinin üst düzey yöneticilerinden birisine göre..." (16 Nisan 1990) *Defense News*'den alınmıştır. "Burada, Connecticut'ta evren hakkında..." (16 Nisan 1990) *States News Services*'den alınmıştır. "Bunlar, liberal bir..." (23 Kasım 1990) *States News Services*'den alınmıştır. Bankacılık komitesindeki tartışmanın raporu, 17 Temmuz 1990 tarihli resmi kopyadan alınmıştır. 1990'da Dodd'un değişikliği üzerine girilen eylemin anlatımı *Congressional Quarterly* (21 Temmuz 1990; 13 Eylül 1990; 18 Kasım 1990) ve yıl sonu *CQ Almanac*'tan; (18 Temmuz 1990) *Wall Street Journal*'dan; (10 Ocak 1991) *Washington Post*'tan ve röportajlardan alınmıştır. "Hükümetin kiralık ev yapımını desteklemesini..." (18 Kasım 1990) *Congressional Quarterly*'den alınmıştır. "Değişiklik ile ilgili sorunlar..." bir röportajda belirtildi.

16. BÖLÜM

Arap Birliği'nin eylemi ve Mübarek'ten yapılan alıntı, Said K. Aburish, *The Rise, Corruption and Coming Fall of the House of Saud* (St. Martin's Press, 1995)'den alınmıştır. NSD 26'dan yapılan alıntı ve "üst düzey görevlilerden biri" tarafından yapılan yorum, Zachary Karabell, "Backfire: U.S. Policy Toward Iraq, 1988–2 August 1990, *Middle East Journal*, (Kış 1995)'den alınmıştır, sf. 32–33. NSD 26 ayrıca, Rubin ile Teicher ve Teicher tarafından *Twin Pillars to Desert Storm*'da, Irak'a yönelik yanlış biçimde tasarlanan politika da resmi kararların kaynağı olarak tanımlanır. "Kötü idare edip kötüye kullandığı..." Karabell, sf. 43'ten alınmıştır. "Amerika'nın teknik dehasının gerçek kurbanları..." Kanan Makiya, *Cruelty and Silence: War, Tyranny, Uprising, and the Arab World* (W. W. Norton, 1993)'den alınmıştır; sf. 203–204. "Amacımız Saddam Hüseyin'den kurtulmak..." Rubin, *Cauldron of Turmo-*

il, sf. 247'de alıntılanmıştır. Körfez Savaşı sonrası Türkiye hakkındaki malzemeler, haberlerden; Feroz Ahmad, *The Making of the Modern Turkey* adlı kitaptan; Tozun Bahçeli, "Turkey, the Gulf Crisis, and the New World Order" T. Y. Ishmael ve J. S. Ishmael ed., *The Gulf War and the New World Order* içinde, (University Press of Florida, 1994)'ten alınmıştır. Ortadoğu'ya silah ihracatları konusunda bkz. Hartung, *And Weapons for All* ve William Keller, *Arm in Arm: the Political Economy of the Global Arms Trade* (Basic Books, 1995). Şah'ın "müzmin bir alkolik" olarak tanımlanması, bir George Ball röportajından alınmıştır.

17. BÖLÜM

"Çöl fırtınası bir iyi, bir de kötü haberdi..." (1 Temmuz 1991) *Industry Week*'den alınmıştır. Yale sosyal analisti, Dodd ve Daniells tarafından Ocak 1992'de gerçekleştirilen işten çıkarmalar konusunda yapılan yorumlar (22 Ocak 1992) *Hartford Courant*'dan alınmıştır. "Bu bizim ilk büyük yabancı projemizdi..." sözleri Jack Powers tarafından bir röportajda söylenmiştir. "Sikorsky öksürse şehrin geriye kalanı zatürree olur diye bir deyiş vardı..." Mark Barnhart tarafından bir röportajda söylenmiştir. Naugatuck Vadisi Projesi ve ordu motor fabrikası konusundaki malzemeler (29 Ekim 1989) *Hartford Courant*'dan; (28 Mart 1990) *In These Times*'dan; (26 Mayıs 1991) *New Haven Register*'dan; ve Kevin Bean, "From tank work to teamwork" (15 Haziran 1991) *The Register Citizen* [Torrington, CT] adlı kaynaktan alınmıştır. "Savunma bütçesi daraldığı sürece..." Edward Ericson, "Battle-Field Conversion" (30 Ocak 1992) *Hartford Advocate*'ten alınmıştır. "Büyük askeri siparişlerden oluşan uzun bir tarihi olan Sikorsky..." (1 Ekim 1990) *Business Week*'den alınmıştır.

18. BÖLÜM

"Açığı kapatmanın tek yolu..." (16 Temmuz 1990) *Army Times*'den alınmıştır. "Sikorsky'nin çekici gücüdür...", General Chet Rees tarafından bir röportajda söylenmiştir. "Bunlar Güney Kore..." (16 Ekim 1991) *Flight International*'den alınmıştır. Dooley davasına ilişkin malzeme, davacı ve sanık tarafından mahkemeye sunulan belgelerden, özellikle de Dooley'in avukatından Robert F. Daniell'e gönderilen 30 Ağustos 1990 tarihli bir mektuptan; (7 Ekim 1991) *Wall Street Journal*'dan; (16 Ekim 1991) *Flight International*'dan; (14 Temmuz 1993) *Hartford Courant*'dan ve Paul Lashmar,

"Sword of Truth?" (23 Haziran 1995) *New Statesman and Society*'den alınmıştır. "Kara Şahin'i uluslararası piyasada pazarlama çabalarına..." William Dane tarafından bir röportajda söylenmiştir. Ağustos 1990'da Türkiye'ye yapılan Kara Şahin satışları ile ilgili malzeme (7 Ekim 1991) *Wall Street Journal*'dan ve Peter Thomson'ın "Eximbank's Largest Loan Guarantee", *Kurdish Life* (Kış 1993)'den alınmıştır. "Dünyanın dört bir yanında bizden daha... ve "Sözleşmeyi kazanmak için güçlü bir konumda olduğumuzu..." (18 Ağustos 1990) *Hartford Courant*'den alınmıştır. "Savunma endüstrisi lobicileri..." (20 Ağustos 1990) *Defense News*'den alınmıştır. Fitzwater'ın basın açıklaması ile ilgili malzeme resmi kopyadan alınmıştır. "Türkiye hakkındaki Soğuk Savaş düşüncesi..." ve "Soğuk Savaş'tan sonraki geçiş döneminin başında oradaydım..." röportajlarda söylenmiştir. Helikopter anlaşması için teklifler hakkında bkz. *Defense News* (13 Nisan ve 22 Nisan 1991; 10 Nisan ve 20 Temmuz 1992). "Kara Şahin'in yarısı fiyatındayız..." ve "10 yıllık program bittiğinde, ..." *South Magazine* [Birleşik Krallık], (Kasım 1990)'dan alınmıştır. Anlaşma ile ilgili olarak yürütülen lobicilik faaliyetlerine ilişkin malzeme röportajlardan edinilmiştir. UH-60 sözleşmesine yönelik müzakere, ihalenin verilmesi ve buna dönük tepkiler (3 Ağustos, 5 Ekim ve 14 Aralık 1992) *Defense News*'den; (29 Kasım, 9 Aralık ve 11 Aralık 1992) *Hartford Courant*'den; (22, 23 ve 29 Eylül; ve 9 ile 24 Aralık 1992) *Turkish Daily News*'den ve (8 Aralık 1992) *Business Wire*'den alınmıştır. "Sezgilerim bana...", "Bir satıcı olarak..." ve "'Offset' tayin edici..." sözlerinin hepsi Alan Urban tarafından bir röportajda söylenmiştir. "Bir daha Türklerle satışlar konusunda ..." bir röportajdan alınmıştır. "Türk hükümeti tarafından Kara Şahin için yapılan sözleşme..." (9 Aralık 1992) *Turkish Daily News*'den alınmıştır. "Kendilerine bu kredi sorulduğunda..." (2 Kasım 1992) *Bank Letter*'den alınmıştır. "Resmi yetkililer, yeni satın alınan..." (16 Ocak 1993) *Turkish Daily News*'den alınmıştır.

19. BÖLÜM

"Neden savunma tesislerinin kaybıyla..." (29 Haziran 1992) *Fortune*'den alınmıştır. "Savunmadan kaynaklanan küçülmeyle başa çıkmak için ..." (Haziran 1992) *Business Economics*'den alınmıştır. "Savunma endüstrisi tesislerinin sivil amaçlar için..." (6 Ağustos 1990) *Aviation Week and Space Technology*'den alınmıştır. "Bazı işçileri hazır yiyecek dükkanlarında çalışırken..." ve Olsson tarafından yapılan diğer yorumlar bir röportajdan alınmış-

tır. "İşi olmayanların sayısını görünce çok şaşırdık..." (9 Mart 1995) *Dallas Morning News*'den alınmıştır. "Eğer ihracat yapmazsak, iş olmaz..." bir röportajda söylenmiştir. "Kendilerini, perakende sektöründe ve hizmet sektöründe..." (8 Haziran 1993) *Los Angeles Times*'den alınmıştır. "Birden Bay Anne olmuştum..." sözleri (24 Temmuz 1994) *Los Angeles Times*'den alınmıştır. "Asıl milyar dolarlarla oynamış..." (28 Aralık 1991) *Hartford Courant*'den alınmıştır. Barnhart, Cassidy ve Blodgett'in yorumları röportajlardan alınmıştır. "Atölyeyi seviyorum..." (27 Haziran 1994) *US News & World Report*'tan alınmıştır. "Dönüşüm gerçekleştiği ölçüde, daha çok küçük ..." ve Nakamoto'nun diğer yorumları bir röportajdan alınmıştır. "Yüksek teknoloji saban demiri..." (1 Eylül 1994) *Los Angeles Times*'den alınmıştır. "Offset"lerle ilgili olarak bkz. Lora Lumpe, "Sweet deals, stolen jobs," (Eylül-Ekim 1994) *Bulletin of the Atomic Scientists*'tan alınmıştır. "Tarih size, barışçıl bir dünyaya sahip olmayacağımızı söyleyecektir..." (20 Eylül 1992) *New York Times*'den alınmıştır. "Bunlar hep birlikte çalışan..." bir röportajda söylenmiştir.

20. BÖLÜM

"Türkiye'nin refah içinde bir ekonomiye..." Dışişleri Bakanlığı'nın 20 Mart 1995 tarihli bir raporunda geçmektedir (9 Mart 1995'te Kongre huzurunda yapılan tanıklıktan). "Bu tür devletlere karşı politikamız..." Johns Hopkins School of Advanced International Studies, Washington D. C.'de 21 Eylül 1993'te yapılan bir konuşmadan alınmıştır. Dokuz gün önce Dış İlişkiler Konseyi'ne yapılan başka bir konuşmada Anthony Lake yeni çifte tahdit politikasını ortaya koymuştu; bkz. (23 Eylül 1994) *New York Times*. "Meclis içinde bu konuya ilişkin devam eden..." Satloff'un bir röportajından alınmıştır. Indyk'in yaptığı konuşmanın başlığı şudur: "Challenges to U.S. Interests in the Middle East: Obstacles and Opportunities" (18 Mayıs 1993); Indyk'in eski bir meslektaşı, asıl kavramsallaştırmayı yapanın Closson olduğunu söyler. "Çifte tahdit politikası İran ya da Irak ile her türlü politik ilişki ihtiyacını açıkça....," Gregory Gause III, "The Illogic of Dual Containment", *Foreign Affairs* (Mart/Nisan 1994)'den alınmıştır; ayrıca bkz. Edward G. Shirley, "The Iran Policy Trap", *Foreign Policy* (Güz 1994); "Ticari çıkarlar en büyük önceliklerinizden biri...", *Arms Trade News* (Haziran 1993)'den alınmıştır. "Üretimin savunma ürünlerine kaydırılması bulmacasının ...," *Arms Trade Monitor* (30 Kasım 1993)'den alınmıştır. "ABD'li üreti-

cilerin ihracatlarını artırma çabalarını aktif..." *Defense Trade News* (Dışişleri Bakanlığı, Ocak 1994)'ten alınmıştır. "Dünya çapındaki diğer büyük tedarikçileri düşünürsek,...," (17 Şubat 1995) Reuters'ten alınmıştır. "Ticaret Bakanlığı ve Pentagon ve yeni güvenlik paradigmaları icat edecek vizyondan..." ve "Bugüne kadar savunma ticareti konusunda bütün yönetimlerin..." ifadelerinin her ikisi de *Arms Control Today* (Mayıs 1995)'den alınmıştır. "Yükselen milliyetçiliğin mevcut hükümet politikalarını beslediğini görmek cesaret...", *Report of the U.S. Helsinki Commission Delegation to Bosnia-Herzegovina, Albania and Turkey*, (Kasım 1994)'ten alınmıştır. "Peki bu kadar konuştuktan sonra ne yapıyorsunuz?" bir röportajdan alınmıştır. Bir Dışişleri Bakanlığı belgesinden yapılan alıntı, *Report on Allegations of Human Right Abuses by the Turkish Military and on the Situation in Cyprus* (Haziran 1995)'den alınmıştır, sf. 18 ve devamı. "İnsan Hakları bürosu göz ardı edilebilir...", Human Rights Watch'tan Steven Goose tarafından bir röportajda söylenmiştir. "İnsan hakları ihlalleri operasyonlar sırasında gerçekleşti..." Steven Goose'un tanıklığından alınmıştır (19 Eylül 1995); Türkiye'ye yapılan ABD silahlarının ihracatından bahseden bölümü okumadı, fakat bu bölüm hazırladığı ifadede vardı. "On yıldır bu konuyla ilgileniyorum...", (19 Eylül 1995) UPI'dan alınmıştır. "Kırk yıldan fazla Türkiye'ye verilen destek..." Goose tarafından bir röportajda söylenmiştir.

21. BÖLÜM

"Türkiye bir NATO müttefikiydi..." ve Abramovitz tarafından yapılan diğer yorumlar bir röportajdan alınmıştır. ABD'nin istihbarat verileri sağlaması hakkında bkz. Vago Muradian, "Turkish Military said to be using U.S. Intelligence to bomb Kurds," *Army Times* (12 Aralık 1994); ayrıca bkz. Carol Migdalovitz, *Turkey: Ally in a Troubled Region* (Congressional Research Service, 14 Eylül 1993), sf. 18; ve *Turkish Daily News* (10 Haziran 1997). "Çekiç Güç mü?..." ve üst düzey bir ABD diplomatının diğer yorumları bir röportajda dile getirilmiştir. "PKK bize karşı silahlı bir savaş yürütüyor..." sözleri Öymen tarafından bir röportajda söylenmiştir. "Birleşik Devletler insan hakları veya Kürt meselesi üzerine dersler vererek..." *Turkish Probe* (5 Mayıs 1995)'den alınmıştır. "Avrupa ve ABD terörizmi kınıyor..." ve Aktan'ın diğer yorumları bir röportajdan alınmıştır. "ABD askeri teknolojisinin Güneydoğu'daki savaş için..." bir röportajda söylenmiştir.

22. BÖLÜM

"Oraya gittiğimde kasaba finansal çöküntünün kıyısında'ydı..." ve "Kasaba farkında olmadan Sikorsky Havacılık'a çok bağımlı..." ifadelerinin her ikisi de röportajlardan alınmıştır. "Abramlar'da bir süreklilik olacağı beklentisi..." ve Kelly tarafından yapılan diğer yorumlar bir röportajdan alınmıştır. "Ordu bir kez kapatma tavsiyesinde bulunduktan sonra..." ve Barnhart tarafından yapılan diğer yorumlar bir röportajda geçmiştir. "Son zamanlarda, dünyadaki bütün helikopter üreticileri arasında..." *Defense Daily* (10 Ağustos 1995)'den alınmıştır. "Ordu Huey karşıtı bir..." sözleri, Teal Group'tan Richard Aboulafia tarafından bir röportajda söylemiştir. "Bu bir ölüm kalım meselesi..." (5 Kasım 1994) *Washington Post*'dan alınmıştır. "Bir şeyler yapma yeteneğini ziyan eden insanlar..." (18 Eylül 1994) *Hartford Courant*'dan alınmıştır. "Altı yıl boyunca askıda tutulacağını ve..." (12 Mayıs 1994) *Defense Daily*'den alınmıştır. Aralık 1995'teki UTC'nin lobcilik faaliyeti, Michael Remez tarafından 24 Aralık 1995 tarihli *Hartford Courant*'da tasvir edilmiştir. "Bir federal politik eylem komitem..." ve Powers tarafından yapılan diğer yorumlar bir röportajdan alınmıştır. UTC Politik Eylem Komitesi'ne ilişkin rakamlar, Federal Election Commission verilerinden alınmıştır; bkz. Web sitesi, www.tray.com. "Bu binadakilere artık bu beladan..." (18 Şubat 1997) *Defense Week*'den alınmıştır. "Sizi temin ederim ki, o 18 helikopteri yenisinden..." (20 Şubat 1997) *Connecticut Post*'dan alınmıştır. "Hepimiz korkuyoruz..." ve "Şimdiye kadar hiç kaygılanmazdım, ama artık işten çıkarmalar..." röportajlarda dile getirilmiştir (röportaj yapılan kişilerin isimleri uydurmadır). "Endüstriyel sahalar pek fazla yeniden kullanılabilir hale getirilmedi..." sözleri bir röportajda söylenmiştir.

23. BÖLÜM

"Gazete ayrılıkçı propaganda yapmakla suçlandı..." ve "Öcalan'la buluştum..." röportajlarda söylenmiştir. Kürtler olarak "kültürel özgürlüklerimiz ve Kürtçe yayın..." MacDowell'dan alınmıştır, sf. 437. Özal'ın 1991-93 yıllarındaki tutumu, köylerin boşaltılması, köy koruculuğu sistemi vs. de dahil, terörizmle savaşmak için önerdiği sert önlemleri tersine çevirmemiştir. Ölümünde iki ay önce Demirel'e yazdığı bir mektupta Özal, Kürt meselesiyle başa çıkmak için, Güneydoğu'da zorla köy boşaltmalar da dahil olmak üzere, hâlâ büyük ölçüde askeri önlemlere dayalı bir strateji önermiştir. Mek-

tup son derece ayrıntılıydı; örneğin; "Bölgeye konuşlandırılmış güvenlik güçleri için 20 Kobra ve 20 ila 30 Sikorsky helikopterinin alınması, eşzamanlı olarak gerçekleşebilecek olaylarla baş edebilecek yeterlilikte hareketli bir gücün yaratılmasına yardımcı olacaktır" denir. Fakat Özal sırf köylerin boşaltılmasını değil, başka yerlerde ev ve iş vererek köylüleri başka yerlere aktarmayı önerdi. Ve o zamandan beri alınmayan önlemler üzerinde de ısrar etmiştir: Güneydoğu'ya güçlü yatırım; meselenin açık ve özgür şekilde tartışılması. Mektubun metninin tamamı ve yorum *Turkish Daily News*, "Review of 1993"de bulunabilir. ABD'nin karşı-ayaklanma eğitimi konusunda – ki çok azı belgelenmiştir – en önemli örneklerden biri Güneydoğu'nun Olağanüstü Hal Bölge Valisi Ünal Erkan'dır; bkz. Sheri Laizer, *Martyrs, Traitors and Patriots: Kurdistan after the Gulf War* (Zed, 1996). "Konsepti değiştirdik..." Önde gelen Amerikalı bir Türkiye analisti Christopher Panico tarafından yazılan *Forced Displacement of Ethnic Kurds From Southeastern Turkey* (Ekim 1994) başlıklı Human Rights Watch raporunda alıntılanmıştır. Rapor Türk politikasının özenle incelenmiş ve iyi belgelenmiş bir ifadesidir. Ayrıca bkz. Kurdish Human Rights Project (Londra)'nın değerli raporu, *The Destruction of Villages in the South-East Turkey* (Haziran 1996); ve köy yıkımları hakkında, ender bulunan, birinci elden bir Amerikan raporu için ayrıca bkz. Kevin McKiernan tarafından yazılan ve *Santa Barbara Independent*'de basılan yazı (10–17 Ağustos 1995). "Kaynak'ı, yani köyümü yakmaya geldiklerinde..." bir röportajda söylenmiştir. "Annem dokuzuncu ayda beni arayıp...", "Köyde yüz haneydik..." ve "Köyümüzde PKK'nin saldırı düzenlediği bir jandarma karakolu vardı..." ifadelerinin üçü de röportajlarda dile getirilmiştir. "Helikopterler Güneydoğu'daki Türk karşı-ayaklanma..." ve diğer pasajlar, Human Rights Watch Arms Project raporu, *Weapons, Transfers and Violation of the Laws of War in Turkey* (Kasım 1995)'den alınmıştır. Dehşet verici bir ironiyle, Türk hükümeti raporun çevirmenini ve yayıncısını, askeriyeyle hakaretten dava etmiştir; fakat sakıncalı pasaj bir ABD Büyükelçiliği görevlisinden alıntı yapılmıştır. "Şüphesiz, ABD silahları...", "Kasabamda esnafılık yapardım..." ve "Göç eden nüfus içinde..." ifadeleri röportajlarda geçmiştir. Ergil şu anda krizi çözmeyle amaçlayan belli ilkeler çerçevesinde, Kürt ve Türkler arasında bir diyalog kurma amacıyla olan bir enstitüye başkanlık yapmaktadır. "Türk devleti Batı Türkiye'de...", "Evet, Kürt mülteci krizi..." "Türkiye'de gerçekleşecek yapısal bir değiş-

min...", "Bu proto-İslamcı bir parti..." ifadelerinin hepsi röportajlarda belirtilmiştir. "Ana-akım Türk medyasını taradık..." *Forced Evacuations* (Netherlands Kurdistan Society, 1995)'den alınmıştır, sf. 16-21. "Ordunun Türk savaş politikası üzerindeki hakimiyeti..." (17 Kasım 1994) *New York Times*, Alan Cowell'dan alıntılanmıştır. "ABD'den nefret ediyoruz!", National Public Radio'da yayımlanan bir rapordan alınmıştır; "Sikorsky" ve "Kobra" yorumu Kevin McKiernan'ın bir filminden alınmıştır. "Köyün yakılması..." bir röportajdan alınmıştır.

24. BÖLÜM

"Eğer Bağımsızlık Günü'nde...", Keith Krause, *Arms and the State: Patterns of Military Production and Trade* (Cambridge University Press, 1992)'den alınmıştır, sf. 197. Bu argümanın ekonomik veçheleri için bkz. Nicole Ball, *Security and Economy in the Third World* (Princeton, 1988). Ayrıca bkz., S. Deger ve R. West eds., *Defense, Security and Development*, (St. Martin's, 1987). Akademisyenler meseleyi benim kadar keskin bir biçimde dile getirmiyor. "Mısır bir Cezayir felaketine doğru..." *The Economist* (4 Şubat 1995)'den alınmıştır. "Mübarek askeriyeyi kendi tarafında tutmak için..." Stanley Reed, "The Battle For Egypt", *Foreign Affairs* (Eylül-Ekim 1993)'den alınmıştır. "Batı'nın politik desteğini garantilemek için Suudi silah alımlarının..." Aburish, *The Rise, Corruption and Coming Fall of the House Of Saud*dan alınmıştır, sf. 208. "Yeniden eğitim parası almaya hak kazanan işçilerin..." Ann Markusen tarafından Birleşmiş Milletler'de, NGO Committee on Disarmament sponsorluğundaki bir panelde, 30 Ekim 1995'te dile getirilmiştir. "Biz Kürtlerden fazla, bir 'uçak gemisi' olarak Türkiye'ye..." William Dane tarafından bir röportajda ifade edilmiştir. "Bazı Kolombiyalılar..." Oscar Arias, "Exporting Death And Misery" *Los Angeles Times*, (19 Eylül 1996)'dan alınmıştır. Önleyici diplomasi konusunda bkz. Michael Lund, *Preventing Violent Conflicts*, (U.S. Institute of Peace, 1996); V. Volkan, J. Montville ve D. Julius eds., *The Psychodynamics of International Relationships*, (Lexington Books, 1991), 2 cilt; K. Rupesinghe ve M. Kuroda eds., *Early Warning and Conflict Resolution*, (St. Martin's, 1992) ve Winston Foundation Web sitesi, www.wf.org.

İNDEKS

I. Dünya Savaşı 31, 32, 33, 42, 56,
61, 87, 118, 156, 194
II. Dünya Savaşı 32,36,62, 65, 67,
68, 69, 78, 87, 118, 134, 135, 139,
144, 183, 211, 264
II. Mehmet 25

A

ABD Ordusu 17, 51, 66, 68, 108,
109, 113, 116, 134, 137, 179, 180,
189, 221, 223, 228, 233, 272, 283
Abramowitz, Morton 226, 265
Aburiş, Said K. 322
Acheson, Dean 87, 252
Aktivistler 35, 71, 72, 75, 76, 97,
121, 138, 142, 153, 160, 163, 164,
214, 226, 262, 306
Adair, Marshall 263
Aérospatiale 180, 189, 227, 228,
229, 232
Afganistan 16, 31, 47, 49, 78, 94,
101, 104, 122, 123, 145, 172, 203,
207, 247, 321, 322
AFL-CIO 114
AWACS (Havada Uyarı ve Kontrol
Sistemi) 48, 78, 126, 135, 147
Aktan, Gündüz 268
Albright, Madeleine 251, 258
Aldrin, Buzz 33
Alinsky, Saul 214

Allied Signal 213, 276, 277, 279,
289, 290, 291
Al Yamama 219, 221
Akıntıyı Kesme Operasyonu 124
American Gramophone 61
Amerikan imalat sistemi 54
Anavatan Partisi 312
Anderson, Charles 113
Anderson, Terry 186
Apaçi (helikopteri) 110, 111, 113,
115, 116, 180, 221, 280, 281
Arap Birliği 119, 196, 201
Arap Ulusçuluğu 16, 117, 118, 272
Arias, Oscar 178, 324
Armstrong, Neil 33
Aronson, Bernard 178
Askeri güç 17, 20, 86, 101, 105,
195, 205, 227, 250, 256, 320, 328
Askeri sözleşmeler 54, 208
Asya 21, 22, 23, 30, 35, 36, 39, 84,
87, 104, 134, 158, 319
Aspin, Les 73, 244, 249, 254, 282,
Atatürk (Bkz. Kemal, Mustafa) 80,
83, 84, 85, 86, 87, 88, 97, 98, 117,
156, 157, 158, 160, 165, 232, 269,
294, 310, 315
Atkins, Jim 49
Atwood, Brian 249
Augustine, Norman 242
AVCO 213, 277

Avrupa Birliği (AB) 189, 205, 222, 249, 303

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Anlaşması Komisyonu 258

Ayaz, Nevzat 230

Aydınlanma 30, 33

Ayetullah Humeyni 45, 51, 121, 195, 202, 204

B

"B Timinin" istihbarat değerlendirmesi 75

Baas Partisi 119

Bab-ı Ali 26, 27, 31, 81

Bağdat Paktı 118

Bağımsızlık Savaşı 53, 157

Baker, James 197, 221,

Balkan Savaşı (1912) 32

Banca Nazionale del Lavoro skandalı (BNL skandalı) 124, 131, 199

Bank of Credit and Commerce International 172

Baran, Paul 139

Bariş temettüsü 17, 208, 235, 240, 244, 249

Barkley, Richard 232

Barnett, Richard 75

Barnhart, Mark 213, 240, 275, 289

Barzani, Molla 119, 159

Basra Körfezi (stratejik önemi) 35, 37, 42, 46, 47, 51, 78, 79, 80, 105, 117, 120, 127, 147, 156, 197, 199, 205, 206, 223, 249

Başkanlık Karar Direktifi 34 (PDD-34) 256

Başkanlık Talimatı 13 (PD-13) 77

Baxter, Mike 116

Bean, Kevin 142, 214, 216, 238, 239, 278

Beech, Stanley 61

Bell, Larry 69

Bell Helikopter 213, 287

Ben Bela, Ahmed

Berman, Howard 125

Beyaz soykırım 318

Bigay, Jean-François 228

Birinci Körfez Savaşı 117, 207

Birleşmeler (şirket birleşmeleri) 249, 243, 323

Birleşmiş Milletler (BM) 36, 127, 131, 164, 184, 186, 195, 200, 205, 247, 258, 273, 326

Bizans 21, 22, 23, 24, 25, 30, 153

Black, Hugo 133

Blodgett, Jeff 240, 289, 290

Boeing, Bill 134

Bond, Kit 191

Bozkurtlar 162, 163, 296, 306

Brademas, John 92

Breguet, Louis 64

Brejev, Leonid 104

Bridgeport 53, 56, 60, 61, 62, 68, 138, 212, 216, 240, 275, 279, 290

Bridgeport Brass 60, 212

Britanya 31, 32, 41, 42, 43, 44, 45, 67, 80, 82, 84, 88, 89, 91, 118, 119,

120, 125, 131, 156, 157, 180, 181,
195, 219, 226, 239, 268, 322, 326
British Petroleum 43
Brown, Ron 254
Brzezinski, Zbigniew 48, 78, 94,
Buckley, Gene 218, 228, 230, 232,
234, 241, 272, 280, 288, 290, 323
Buckley, James 177
Bullard Machine Tool 61
Burt, Richard 149
Bush, George 75, 127, 235, 244,
247,
Bush yönetimi 131, 175, 183, 198,
203, 222, 225, 227, 244, 247
Bush, Prescott 176, 177
Büyük İskender 22, 25
"Büyük Oyun" 31, 41, 42, 71

C

Calstart 238
Camp David Anlaşması 197
Carpenter Steel 61, 212
Carter, Ashton 249
Carter, Jimmy 48, 77, 101, 121
Carter yönetimi 98, 135, 146, 257
Casey, William 102
Cassidy, Kevin 240
Cezayir 32, 108, 120, 121, 147,
151, 172, 200, 201, 203, 321, 322
Cezayir Anlaşması (1975) 120,
121, 203
Chanson de Roland 28
Charlemagne 28

Chateaubriand, François 29
Cheney, Richard 190
Chirac, Jacques 267
Chomsky, Noam 75
Christopher, Warren 186, 249, 253
Churchill, Winston 80, 118,
CIA (Merkezi Haber Alma
Teşkilatı) 44, 51, 74, 97, 102, 122,
172, 173
Cierva, Juan de la 63
Ciuci, Joe 215
Clancy, Tom 285
Clifford, Clark 93
Clinton, Bill 216, 245, 249, 253
Clinton yönetimi 250, 251, 253,
254, 257, 263, 268, 327
Cohen, William 251
Colt, Samuel 54, 55
Columbus, Christopher 27
Compagnie Française 228
Congressional Quaterly 187, 189
Connecticut 18, 19, 53, 54, 55, 56,
60, 64, 91, 102, 111, 132, 133, 134,
135, 136, 138, 139, 140, 142, 171,
176, 177, 178, 179, 189, 190, 191,
192, 208, 209, 211, 212, 214, 215,
220, 221, 233, 236, 237, 238, 239,
240, 245, 275, 277, 278, 285, 288,
289, 319, 323, 330
Connecticut Ekonomik Analiz
Merkezi 277
Curzon, Lord 82

Ç

Çandar, Cengiz 271, 293

Çar II. Aleksander 55

Çar II. Nikola 58

Çekiç Güç (Operasyonu) 206, 234,
247, 252, 265, 266, 273

Çevik, İlnur 152

Çevre hareketi 72

Çifte tahdit politikası 252, 253,
274, 317

Çiller, Tansu 259, 267, 294, 295,
312, 316

Çin Halk Cumhuriyeti 116

Çöl Fırtınası Operasyonu 116, 198,
200, 215

D

D'Amato, Alphonse 258

Daniell, Robert 208, 209

Daniels, Marta 139, 140

Dargeçit 302

Darius 40

David, George 284

Da Vinci, Leonardo 57, 63

Davis, Lynn 255

Decker, Gilbert 285

DeConcini, Dennis 259

Delacroix, Eugene 29

DeLauro, Rosa 277, 285

Delta Gücü 114, 115

Demirel, Süleyman 93, 95, 96, 230,
231, 233, 267, 292, 294, 297, 299,

Demokrat Ulusal Komite 285

Denizaltının icadı 56

Dış Askeri Satışlar Programı (FMS)
78, 148

Dilipak, Abdurrahman 309

Disraeli, Benjamin 31

Diyarbakır Cezaevi 164, 165

Dodd, Christopher 135, 209

Dood, Thomas 176

Dole, Bob 251

Dooley, Thomas F. 219, 220

Dönüşüm (savunma endüstrisi)
38, 74, 103, 132, 136, 138, 139,
140, 141, 142, 145, 150, 173, 174,
175, 185, 214, 215, 216, 217, 222,
224, 225, 237, 238, 239, 240, 241,
242, 243, 245, 246, 254, 255, 256,
265, 272, 278, 279, 282, 289, 319

Dunfey, Walter 186

Dünya Bankası (DB) 325

Düşük yoğunluklu çatışma(lar)
103, 110, 115,

Dwyer, Kevin 149

E

Eagleburger, Lawrence 222

Eagleton, Thomas 92

Easterbrook, Gregg 74

Ecevit, Bülent 92, 93, 95, 105, 265

Edison, Thomas 59, 63

Edwards, Mickey 188

Eisenhower, Dwight 45, 68, 70, 87

Eizenstat, Stuart 251

Electric Boat (şirketi) 56, 102, 136,

142, 144, 179, 216, 236, 239, 245
El Salvador 14, 171, 178, 184, 186,
188, 213
Emperyalizm 31, 36, 196, 197, 200
Enternasyonalizm 72
Enerji politikası 324
Erbakan, Necmettin 92, 95, 96, 97,
311, 316, 317
Erdem, Vahit 182, 230, 232, 237
Ergil, Doğu 163, 308, 314
Evren, Kenan 95
Export-Import Bank (Eximbank)
183, 184, 185, 186, 187, 188, 189,
190, 191, 192, 221, 222, 223, 224,
228, 232, 233, 244, 256, 282

F

Fitzwater, Marlin 222, 223, 225
Flettner, Anton 64
Focke, Heinrich 64
Ford, Gerald 92
Fort Worth savunma endüstrisi
108, 109, 144, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 237, 242, 244, 330
Fransa 23, 32, 59, 64, 80, 108, 125,
156, 195, 224, 228, 229, 234, 254,
267, 270, 272, 326
Fuqua, Donald 208

G

Galbraith, John Kenneth 139, 140
Galdston, Ken 214
Gallo, Dean 187

Gece Avcıları 115
General Dynamics (şirketi) 46,
144, 145, 147, 148, 150, 151, 233
General Electric (şirketi) 61, 65,
212, 233
Giaimo, Robert 190
Gingrich, Newt 241
Gladstone, William 31
Glaspie, April 198
Gorbaçov, Mikhail 17, 127, 135,
178, 181
Gore, Al 254
Granger, Kay 237
Gray, Harry 135, 137, 138, 337
Grenada operasyonu 103
Grossman, Marc 268, 270
Grumman 17, 38, 46, 218
Guam Doktrini 36
Güç Yoluyla Barış Koalisyonu 139
Güney Kore 39, 150, 209, 210,
211, 219
Güreş, Doğan 230, 231, 298
Gürsel, Cemal 90, 159

H

Haçlılar 28, 29, 155
HADEP 300, 308
Hafız El-Esad 16, 195
Haig, Alexander 35, 102, 105, 106,
140, 229, 251
Haldemann, H.R. 35
Halperin, Mort 249
HAMAS 202, 251

Hamilton Standard 133, 134, 216
Harriman, Averell 87
Hartford (Connecticut) 53, 55, 62,
134, 135, 142, 144, 208, 212, 214,
216, 238, 246, 284, 330
Hartung, William 75
Hava kuvvetleri 46, 58, '66, 68,
107, 109, 134, 145, 149, 150, 179,
218, 219, 220, 240, 241, 265, 266
Havacılık ve Uzak Sanayi (TAI)
148
Heflin, Howard 283
Heinz, John 191
Hellfire helikopter 110, 115, 220,
296
Helsinki komisyonu 258, 260, 263
Henze, Paul 97
Heritage Foundation 74
Hizbullah 172, 254, 296, 297, 313
Hilterman, Joost 271
Hitit İmparatorluğu 21
Holbrooke, Richard 248, 263, 268
Holland, John 56
Homeros 22
Hoover, Herbert 59
Hoyer, Steny 258
Huey helikopterleri 36, 70, 108,
109, 111, 113, 145, 180, 213, 227,
228, 276, 280
Hughes, Howard 59, 68, 69, 125,
243
Humphrey, Hubert 75
Huntington Aircraft Corporation

(şirketi) 62
Hurse köyü 301
Hüseyin, Saddam 15, 16, 85, 117,
119, 120, 121, 123, 126, 127, 131,
194, 195, 196, 198, 199, 200, 201,
203, 2026, 207, 220, 221

I

Iacobellis, Sam 244
Iacocca, Lee 277
İlyada (Homeros) 22
Il'ya Muromets 58, 66
IMET programı 270
Indyk, Martin 251, 252, 253
İnönü, İsmet 87, 88, 154
Inouye, Daniel 251
Irak Kralı Faysal 118

İ

İran Şahı 14, 94, 101, 120
İkinci Körfez Savaşı 73, 198
İnsan hakları 15, 72, 73, 105, 225,
257, 262, 263, 275, 303, 304, 315,
327
İnsan Hakları İzleme Örgütü (Hu-
man Rights Watch) 72, 262, 271,
304
İslami fundamentalizm 15, 200
İslami Devrim 15, 206, 272
İstanbul 21, 25, '26, 31, 41, 80, 81,
82, 84, 153, 154, 155, 165, 166,
171, 192, 298, 299, 302, 304, 305,
306, 307, 311, 314, 315, 317

İşsizlik 160, 212

J

Jiroskop 61

Johnson, Joel 233, 257

Johnson, Lyndon 34, 35

Johnston, Bennett 187

Jüstinyen 22

K

Kaddafi, Muammer 16, 85, 123

Kaliforniya 18, 102, 103, 112, 125, 174, 238, 254, 319, 323,

Kaman, Charles 64, 69, 239

Kaman Corporation (şirketi) 238, 239

Kamboçya 39, 172

Kamu yararı grupları 73, 74, 262

Kara Şahin (helikopteri) 15, 70, 71, 110, 111, 112, 115, 117, 125, 136, 137, 181, 185, 189, 190, 193, 194, 209, 210, 211, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 241, 242, 244, 256, 262, 267, 272, 275, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 292, 295, 296, 304, 305, 307, 326, 328

Karayağın, Murat 315

Kaşani, Ayetullah 44

Kelly, Dave 277, 278, 279

Kemal, Mustafa 80, 81, 82, 83, 85, 86, 98, 117, 157, 158, 232, 308, 309, 310, 311, 312, 317, 318

Kemp, Jack 192

Kemphorne değişikliği 245

Kennan, George 78, 87

Kennedy, John 35, 37, 45, 108

Kennedy, Ted 177

Kıbrıs 76, 90, 91, 92, 93, 98, 163, 248, 261

Kirkland, Lane 141

Kissinger, Henry 34, 35, 36, 46, 48, 51, 75, 92, 120, 249

Knapp, Lew 276, 333, 335

Kobra (helikopteri) 15, 108, 110, 134, 180, 230, 248, 261, 262, 267, 271, 272, 276, 295, 304, 305, 318

Komançi (helikopter) 55, 113, 116, 137, 210, 272, 275, 277, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286

Kore Savaşı 68, 69, 107, 147, 211

Korku Cumhuriyeti (Makiya) 200

Kourpias, George 244

Körfez İşbirliği Konseyi 195

Körfez Savaşı Sendromu 200

Köylüoğlu, Azimet 299

Krauthammer, Charles 104

Kruşçev, Nikita 70

Kuveyt 18, 80, 118, 126, 127, 128, 129, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 203, 204, 206, 207, 221

Kürt mülteciler 300, 304, 306, 310

L

Lake, Anthony 249, 250, 252

Lake, Simone 56

Lane, Pat 150
Lawrence, T. E. 80, 118, 222
Leahy, Patrick 184, 185, 186
Leblebicioğlu, Aynur İlyasoğlu
311, 312, 313
Lewis, Sam 251
LHX (Light Helicopter Experimental) 113, 116
Libya 16, 18, 37, 250
Lieberman, Joseph 216, 234, 277,
282, 284, 285, 290
Lindbergh, Charles 59, 68
Livingstone, Bob 285
Lloyd George, David 80, 82
lobiciler (silah lobicileri) 38, 72,
75, 76, 151, 220, 222, 284
Lockheed 17, 150, 151, 152, 174,
237, 241, 242, 243, 329
Londra-Zürich Garanti Antlaşması
91
Lovell, Jim 33
Lozan Antlaşması 82, 86
Luther, Martin 30
Lycoming fabrikası (tesisi) 114,
213, 239, 289

M

Mareşal Tito 88
McCarthy, Tom 255
McDonnell-Douglas 46, 110, 148,
191
McDowall, David 155
McGovern, George 93

McNamara, Robert 108
Macar Kralı Sigismond 25
Macomber, John 186, 189, 191,
221, 222
Makaryos III., Başpiskopos 91, 93
Makiya, Kanan 200
Malazgirt savaşı 27
Martin Marietta 17, 245
Melman, Seymour 140
Menderes, Adnan 88, 90
Mevcut Tehlikeye Karşı Komite
139
Mezopotamya 117, 194
Milli Güvenlik Kurulu (MGK) 90
Milli Selamet Partisi 92, 311
Milliyetçi Hareket Partisi 162
Milliyetçilik 98
Misak-ı Milli 82
Mitchell, George 184
Mitterand, François 229
Moğollar 41
Mondale, Walter 132
Moynihan, Daniel Patrick 186
Musaddık, Muhammed 43, 44, 118
Mübarek, Hüsnü 195, 196, 322
Mücahit(ler) 104, 121, 172, 203,
207
Mürtet tesisi (fabrikası) 148, 151,
152, 179, 230, 233

N

Nader, Ralph 71, 74
Nakamoto, Don 241, 242, 243, 245

Nasır, Abdül Cemal 85, 118, 119, 129, 195, 196
NATO 36, 89, 92, 93, 94, 95, 95, 101, 140, 145, 180, 185, 189, 191, 194, 226, 229, 230, 248, 265, 268, 312, 316, 326
Naugatuck Vadisi Projesi 214
Nelson, Gaylord 75
Nixon, Richard M. 19, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 46, 48, 51, 71, 73, 77, 79, 92, 95, 104, 122, 173, 176, 249, 320, 322
Northrop 17, 133
Nunn, Sam 241, 251
Nye, Gerald 134
Nye, Joseph 249

O

Obey, David 186, 187, 188, 190
Olsson, Bruce 236, 240, 243, 246
OPEC 45, 47, 119, 123, 130, 194
Orta Amerika 18, 104, 171, 177, 178, 324
Orta Asya 14, 21, 22, 23, 26, 31, 248, 252, 310
Ortadoğu politikası 16
Ortak üretim (silahların ortak üretimi) 147, 148, 149, 151, 179, 180, 182, 209, 227, 230, 231, 232, 233, 237, 243, 269, 272, 281
Osmanlı İmparatorluğu 21, 26, 30, 32, 80, 81, 84, 117, 118, 156
Osmanlı Sultanları 24, 31, 41, 155

Ostovich, Rudolph III. 116
Otis Elavator 134
Otojiro (oto-jiro) 63

Ö

Öcalan, Abdullah 95, 161, 163, 268, 293, 294, 295, 306, 314, 315
Ödenek komiteleri 184, 187, 188
Öngören, Mahmut Tali 164
Öymen, Atlan 267
Özal, Turgut 149, 194, 204, 205, 221, 230, 248, 265, 271, 292, 293, 294, 297, 311, 312
Özel kuvvetler 103
Özgür Gündem (gazete) 163, 292, 296
Özgür Ülke (gazete) 163, 293, 314, 315, 316

P

Pamuk Çırcın 53
Pan-Arabizm 196, 200, 202
Pan American Havayolları 59
Papa II. Urban 28
Paul, Bill 284
Pehlevi hanedanlığı 2
Perry, Bill 249, 258, 283
Petro-dolar(lar) 17, 38, 45, 46, 138, 322
Piasecki 69
Pierce, Franklin 55
PKK (Partiya Karkerên Kurdistan) 95, 129, 161, 163-167, 172, 206,

225, 226, 227, 234, 247, 248, 263,
266, 267, 268, 273, 274, 292, 293,
294, 295, 296, 297, 299, 300, 301,
302, 304, 305, 306, 308, 316

Platt-LePage 66, 67

Porter, John 258, 263

Powers, Jack 219, 281, 285, 287,
288, 323

Pratt, Francis 56

Pratt & Whitney 56, 65, 133–135,
145, 208–210, 216, 234, 236, 241,
245, 246

Primis, Nick 227

Q

Qajar hanedanlığı 41

R

Rachmaninoff, Sergei 59

Rafsanjani, Haşimi 202

Reagan, Ronald 17, 78, 101, 122,
132, 133, 141, 237

Reagan yönetimi 105, 123–125,
149

Reagan Doktrini 104, 171, 173

Refah (Partisi) 92, 269, 309, 310,
313

Rehber Niteliğindeki Yasa (silah
ticareti için) 325

Reich, Robert 140, 246

Remez, Michael 284

Remington Arms (şirketi) 53, 56,
60, 61

Rentschler, Fred 134

Rezmara, Ali 43

Rıza Han 42

Ribicoff, Abraham 177

Ridgway, Matthew 108

Rimsky-Korsakov, Nikolai 29

Ron, Jim 304

Rosenthal, Benjamin 92

Rudd, Glen 232

Rumsfeld, Donald 251

Rus-Baltık Vagon Şirketi 58

Rusya 19, 29, 31, 32, 41, 42, 56–58,
63, 68, 87, 118, 226, 248, 254, 265,
267, 272, 326

Rusya'da içişlerin gelişimi 58

S

Safeviler 41

Safire, William 199

Sarbanes, Paul 191

Satloff, Robert 251

Satterwhite, James 228

SAVAK 48

Safeviler 41

Safire, William 199

Saldırı silahları 111, 172, 325

Sarbanes, Paul 191

Satloff, Robert 251, 252

Satterwhite, James 228

SAVAK 48

Savaş karşıtı aktivistler 71

Savunma Bilgi Servisleri Şebekesi
240

Savunma Dönüşüm Yasası 236
Savunma Güvenlik Yardım Kurulu 37
Savunma müteahhitleri 17, 38, 140, 187, 208, 216, 239, 240, 241, 243
Savunma Sanayii Geliştirme İdaresi (SSGI) 179-182
Savunma Ticareti Danışma Grubu 255
Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (DECA) 94, 96, 98,
Schertz, Kate 262
Schrage, Michael 242
Schultz, George 173
Schumer, Charles 192
Scott, Sir Walter 29
Scowcroft, Brent 222, 225
Scud füzeleri saldırı(ları) 202
Selahaddin (Eyyubi) 29, 155
Selçuklu Türkleri (Selçuklular) 23, 24, 41, 155
Sevr Antlaşması 82, 156
Shattuck, John 258, 259, 260, 261, 262, 268, 271
Sick, Gary 51, 61
Sikorsky Havacılık 59, 60, 111, 276, 287, 329
Sikorsky, Igor 53, 56, 61, 63, 64, 66, 68, 70, 111, 146, 213, 275
Sikorsky, Ivan Sergeyeviç 57
Sikorsky, Zinayda 57
Sirvanikesi Salanzo köyü 299

Slocombe, Walt 251
Smith, Christopher 258
Sendika(lar) 61, 90, 132, 138, 141, 143, 148, 150, 154, 161, 174, 210, 211, 212, 214-216, 233, 236, 239-241, 246, 277, 281, 285, 287, 311,
Silah Denetimi ve Silahsızlanma Kurumu 256
Silah Endüstrisi 17, 128, 129, 147, 190, 207,
Silah İhracatını Denetleme Yasası 75, 263
Silah şirketlerinin çeşitlenmesi
Sinir gazı 130
Soğuk Savaş 15, 17, 19, 38, 43, 45, 51, 93, 101, 116, 123, 134-136, 142, 171, 174, 178, 179, 181, 187, 198, 199, 204, 213, 216, 218, 225, 226, 241, 244, 249, 250, 254, 257, 265, 269, 272, 276, 280, 283, 310, 323
Sovyetler Birliği 16-18, 42, 45, 47, 51, 71, 77, 78, 87-89, 92, 96, 102, 104, 118-120, 123, 127, 139, 163, 183, 204, 205, 208, 235
Stevens, Ted 285
Stratford (Connecticut) 60-63, 65, 67-71, 111, 112, 137, 174, 189, 210-216, 218, 219, 222, 230, 234, 239, 240, 242, 275-280, 283, 284, 286, 287-290, 325, 330
Sultan Murat 24
Sununu, John 222
Suriye 16, 32, 80, 80, 119, 145,

149, 155, 163, 195, 197, 200, 202,
204, 207, 225, 231, 268, 274, 293,
305, 306, 322,
Suudi Krallığı 118, 194, 322
Süper Puma helikopteri 189
Sürekli savaş ekonomisi 140,
Sweezy, Paul 139

Ş

Şehrazat 29
Şeyh Sait 157, 158
Şii(ler) 41, 42, 48, 50, 117, 120,
121, 123, 130, 200-202, 273

T

Tahdit politikası 18, 89, 94, 98,
250, 252, 253, 274, 317
Tahran Anlaşması 45
Talabani, Celal 120
Talbot, Strobe 261, 268
Tan, Altan 310, 311
Taylor, Maxwell 108
Taylor, Zachary 55
Tekel ve Sermaye (Baran ve Sweezy) 139
Tepki devletleri 250
Teknoloji Yeniden Yatırım Programı (TYYP) 245
Teksas süvarileri 55
Textron 213, 215, 277, 279, 329
Thatcher, Margaret 195
The Economist 321
The Freeze 142

Tobias, Gerald 112
Tork (helikopterde) 64
Tower, John 177
Truman Doktrini 88
Truva 21, 22, 25
Tuğrul Bey 23
TUDEH Partisi 44
Turbo Power & Marine (şirketi) 239
Turner, James 136
TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayi (TAİ) 148
Türk-Kürt çatışması 161
Türkeş, Alparslan 90, 95, 162, 313
Türkiye İnsan Hakları Vakfı 303

U

Ulema 41, 42, 49, 50, 85, 165
Ulusal Güvenlik Direktifi 26 (NSD 26) 198
Ulusal Güvenlik Konseyi (UGK) 35, 48, 198, 249, 252, 257
Ulusçuluk 26, 85, 86, 119, 160, 161
Uluslararası Af Örgütü 72, 73, 226, 304
Uluslararası Para Fonu (IMF) 271, 312, 325
United Aircraft (daha sonra, United Aircraft Technologies şirketi) 60, 62, 66, 67, 133
United Aircraft'ın Chance Vought bölümü 62
United Technologies Corporation

(UTC) 282

Uyuşturucu kaçakçılığı 324

"Yıldız Savaşları" 102

Ü

Ülek, Ramazan 153, 163-165, 292

Ürdün 18, 80, 105, 118, 125, 173, 195, 200-202, 322

Ürdün Kralı Hüseyin 195

Üsleri Yeniden Düzenleme ve Kapatma Komisyonu 276

V

Vanderpool, Jay 107, 108

Vermeer 284, 285

Vietnam 14, 15, 17, 33-39, 46, 49, 70, 71, 74, 75, 101,102, 103, 107,108, 109, 110, 111, 115, 122, 134, 135, 140, 160, 210, 211, 276, 296, 297

VS-300 65, 66, 67, 68, 69

W

Walker, Sam 55

Warren, Robert Peen 186

Washington Yakın Doğu Politikası Enstitüsü 205

Weicker, Lowell 241

Weinberger, Caspar 102, 103, 105, 127

Weiner, Janice 261, 262

Westland Group (Britanya) 180, 219

Whitehead, Gustave 61

Whitney, Amos

Whitney, Eli 53, 55

Wiesman, Robert 135

Wilson, Eugene 63

Wilson, Woodrow 156

Winchester, Oliver 53, 56

Wirth, Tim 249

Wright kardeşler 56, 61

X

Xerxes 22, 40

Y

Yeltsin, Boris 208

Yeni Endüstriyel Devlet (Galbraith) 139

Yılmaz, Mesut 312

Young, Arthur 146

Yunanistan 21, 86, 88, 91, 150, 188, 209, 221, 225

Z

Zinn, Howard 34

90'lı yıllarda Türkiye'de yaşayan Kürtlerin pek çoğu İngilizce'de ilk önce iki kelime öğrendi: Sikorsky ve Cobra. Bu gelişmiş helikopterler köylerinin boşaltılmasında, insanların kaçırılmasında ve hayvanlarının öldürülmesinde kullanılıyordu.

Savaş Ganimetleri, Amerikan askeri-sanayi kompleksini ve bu yapının ABD'nin Ortadoğu politikasını nasıl şekillendirdiğini çözümlüyor. Askeri-sanayi kompleks ile Ortadoğu'daki despotik rejimler arasında doğrudan bağ kuruyor. Örnek olarak ise, 90'ların Türkiye'si'ni seçiyor ve ABD'den ithal edilen ölüm makinelerinin Türkiye'nin Güneydoğusu'nda büyük insan hakları ihlallerinde nasıl kullanıldığını gözler önüne seriyor.